Publicacions Universitat Rovira i Virgili
Publicacions Universitat d'Alacant
Edicions Universitat de les Illes Balears

Història de la literatura popular catalana

EDICIÓ A CURA DE
CARME ORIOL i EMILI SAMPER

UNIVERSITAT ROVIRA i VIRGILI
Càtedra Josep Anton Baixeras

HISTÒRIA DE LA LITERATURA POPULAR CATALANA

A cura de
Carme Oriol i Emili Samper

Martine Berthelot, Joan Borja,
August Bover, Jaume Guiscafrè,
Hèctor Moret, Carme Oriol,
Montserrat Palau, Isabel de la Parte,
Artur Quintana, Josefina Roma,
Mònica Sales, Emili Samper,
Josep Temporal, Caterina Valriu,
Vicent Vidal i Laura Villalba

Universitat d'Alacant
[publicacions] urv
UIB Universitat de les Illes Balears
Edicions UIB

Alacant, Palma, Tarragona, 2018

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35 · 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat
www.publicacions.urv.cat

Servei de Publicacions Universitat d'Alacant
Campus Sant Vicent del Raspeig
Ctra. Sant Vicent, s/n · 03690 Sant Vicent del Raspeig · Alacant
https://publicaciones.ua.es/va

Edicions Universitat de les Illes Balears
Cas Jai. Campus universitari
Ctra. de Valldemossa, km 7,5 · 07122 Palma
https://edicions.uib.es

ISBN URV (paper): 978-84-8424-668-8
ISBN URV (PDF): 978-84-8424-669-5
ISBN UIB: 978-84-8384-376-5
ISBN UA: 978-84-1302-008-2

DOI: 10.17345/9788484246688
Dipòsit legal: T 1342-2018

L'edició d'aquest llibre s'emmarca en el projecte FFI2015-64128-P (MINECO/FEDER), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, forma part de l'activitat del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 599), i ha comptat amb el suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Cita el llibre.

Consulta el llibre a la nostra web.

TAULA DE CONTINGUTS

INTRODUCCIÓ

El llibre que ara es publica és fruit de la col·laboració de setze investigadors pertanyents a universitats, centres d'educació secundària i institucions de recerca dels territoris que conformen l'àrea lingüística i cultural catalana. Aquests investigadors han unit els seus esforços per oferir una obra nova, inexistent fins ara en el mercat editorial. La majoria d'ells han treballat conjuntament en projectes de recerca competitius que han tingut per objectiu investigar l'activitat duta a terme pels folkloristes catalans des dels inicis del sorgiment del folklore com a ciència, a mitjans del segle XIX, fins a l'actualitat. Dos resultats destacats d'aquesta recerca han estat la base de dades en línia «BiblioFolk. Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana» <http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat/>, i el llibre *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*, editat a cura de Carme Oriol i d'Emili Samper l'any 2011. Tant en la base de dades com en el llibre hi han participat la major part dels investigadors que ara són coautors d'aquesta *Història de la literatura popular catalana*.

L'obra neix com una conseqüència natural d'aquesta tasca de recerca prèvia, però també és hereva de contribucions anteriors, realitzades per altres investigadors, que han proporcionat una base molt sòlida sobre la qual s'ha pogut construir el present treball. El precedent que s'hi relaciona més estretament és el llibre *La cultura popular a Catalunya: estudiosos i institucions (1853–1981)*, de Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat publicat el 1982. Aquest llibre, continua sent un treball de referència i una excel·lent contribució a la història de la literatura popular catalana. Ara bé, el seu àmbit geogràfic se circumscriu únicament a Catalunya i el seu abast temporal arriba fins al 1981, data de la seva publicació. Altres contribucions, també de caràcter historiogràfic, tenen un abast menor. Així, per exemple, la «Introduction» a l'*Index of Catalan Folktales* de Carme Oriol i Josep M. Pujol, publicat el 2008, se centra únicament en les aportacions realitzades pels folkloristes catalans en el terreny de la rondallística.

El present llibre s'estructura en set capítols que presenten l'evolució que han experimentat els estudis de literatura popular en cadascun dels territoris que conformen l'àrea lingüística i cultural ca-

talana. El període considerat comprèn des de mitjans de segle XIX, en què a Europa va sorgir l'interès per l'estudi científic del folklore, fins a l'actualitat. Els quatre primers capítols s'ocupen de les regions que formen part de l'Estat espanyol: Catalunya; les Illes Balears (Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera); el País Valencià i el Carxe (que pertany a la regió de Múrcia), i la Franja d'Aragó. El cinquè capítol descriu la situació d'Andorra. El sisè està dedicat a la Catalunya del Nord (que comprèn les comarques del Rosselló, el Vallespir, el Conflent, el Capcir i l'Alta Cerdanya), i el setè descriu la situació de la ciutat de l'Alguer, a l'illa de Sardenya.

Tot i el tractament independent de cadascun d'aquests territoris, el llibre presenta una unitat tant pel que fa a l'objecte d'estudi (la literatura popular catalana) com al marc teòric i conceptual en què es mou. Aquest plantejament ha estat possible perquè la majoria dels investigadors que han participat en l'elaboració del llibre han col·laborat, com s'ha dit, en projectes de recerca comuns, com el del «Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana» (desenvolupat en tres fases entre els anys 2006 i 2015), que ha donat com un dels resultats més visibles la base de dades BiblioFolk, ja esmentada. Aquest web ha facilitat l'accés a un nombre molt important d'informació que ha estat utilitzada, en part, per a la redacció dels continguts del llibre. BiblioFolk constitueix, doncs, una eina complementària a aquesta *Història de la literatura popular catalana* i pot ajudar, per tant, a desenvolupar noves línies de recerca.

En el present llibre, que té per objecte d'estudi la literatura popular, el lector també hi trobarà utilitzades denominacions com *literatura oral*, *literatura oral popular* i *etnopoètica*. El seu ús respon a les diverses tradicions que s'han seguit al llarg de la història d'aquests estudis. De totes aquestes denominacions, cal fer un esment especial a la d'*etnopoètica*. El terme *etnopoètica* va ser introduït pel traductor i poeta Jerome Rothenberg el 1969 i utilitzat com a subtítol de la revista *Alcheringa*, creada el 1970 per ell mateix i per l'antropòleg Dennis Tedlock. En els seus orígens l'etnopoètica es va aplicar a l'estudi de la poesia oral i el seu interès es va centrar en l'estudi del text i en la interpretació dels poemes en el seu context, però posteriorment els estudis d'etnopoètica es van fer extensius a la narrativa oral. Entre les aportacions més rellevants en aquest camp d'estudi destaquen les dels ja esmentats Rothenberg i Tedlock, així com les del lingüis-

ta Dell Hymes. Entre els folkloristes que també hi han fet aportacions importants destaquen Heda Jason, Elizabeth C. Fine, Elaine J. Lawless, John McDowell, John Miles Foley i Barre Toelken, entre d'altres. A Catalunya, el terme *etnopoètica* va ser introduït l'any 1985 per Josep M. Pujol en l'article «Literatura tradicional i etnopoètica: balanç d'un folklorista» i denota la influència dels treballs de Heda Jason, especialment del llibre *Ethnopoetry: form, content, function* (1977). Des d'aleshores el terme ha tingut molt bona acollida entre els estudiosos catalans, que l'utilitzen en el sentit de literatura popular.

Tot i que el llibre s'ha centrat en l'estudi de la literatura popular, en alguns casos, per tal de donar una visió més completa sobre un autor o una determinada obra, s'ha aportat informació sobre gèneres del folklore que no pertanyen pròpiament a l'àmbit de la literatura popular, com és el cas, per exemple, dels balls i de les manifestacions festives.

Amb aquest llibre s'ha volgut donar una visió dels estudis de literatura popular en el conjunt dels territoris de llengua i cultura catalanes durant més d'un segle i mig d'activitat. S'han tractat els autors, les obres, les institucions i els projectes que han caracteritzat cadascun dels territoris, amb les seves dinàmiques pròpies, però també amb les seves interrelacions i influències. Aquesta visió de conjunt, global i particular alhora, és una de les característiques del llibre i, segurament, el que li aporta més novetat.

Carme Oriol
Universitat Rovira i Virgili

NOTA SOBRE L'EDICIÓ

En els textos prenormatius citats s'ha actualitzat l'ortografia per facilitar-ne la lectura.

La llista de referències bibliogràfiques inclou els treballs citats explícitament en el cos del text (estudis) així com la indicació de la procedència de les cites (inserides o en paràgraf a part). En tots els altres casos (obres esmentades, però no citades), la informació bibliogràfica s'ha inclòs en el text, ja sigui en el cos (amb indicació entre parèntesis de l'any) o en nota a peu de pàgina (amb la informació més detallada) fet que permet localitzar-les. S'ha seguit aquest criteri per alleugerir la llista bibliogràfica final (comuna a tot el llibre).

En els treballs de Josep M. Pujol, s'indica, en primer lloc, l'any original de publicació (Pujol) i, a continuació, les pàgines concretes dins del volum que recull la seva obra folklòrica (Oriol/Samper 2013), de publicació més recent i consulta molt més accessible. Un cas similar és el de Josep Massot i Muntaner. En els seus treballs es referencia l'any de publicació original i les pàgines corresponents dins les sèries *Escriptors i erudits contemporanis* i *A la Ciutat dels llibres*.

I. CATALUNYA

1. EL PERÍODE ROMÀNTIC: ELS INICIS DE L'INTERÈS PER LA LITERATURA POPULAR A CATALUNYA

A Catalunya, l'interès per la literatura popular es va iniciar, dins el context europeu, durant l'anomenat període romàntic. Deixant de banda alguns precedents que es remunten al segle XVIII, però que responen a altres impulsos, els primers treballs de literatura popular, formats per reculls de cançons d'autors com Manuel Milà i Fontanals, Pau Piferrer i Marià Aguiló, van començar a prendre forma cap als anys trenta del segle XIX (Prats 1988: 49). Cronològicament, s'ha acceptat de manera generalitzada que aquest primer període es va desenvolupar entre els anys 1853 i 1893. La data inicial correspon a la publicació de les *Observaciones sobre la poesia popular, con muestras de romances catalanes inéditos* de Manuel Milà i Fontanals. Aquesta obra va ser fruit de la voluntat de l'autor de descriure les característiques de la poesia popular i de donar-li el valor d'una literatura específica i diferencial. La data final, 1893, fa referència a la publicació de les *Narraciones populares catalanas* de Sebastià Farnés. Aquesta obra pot considerar-se, pel que fa a la narrativa folklòrica, la més tardana de la qual tenim notícia elaborada per part d'un folklorista de formació i mètode romàntics.

En aquest període fundacional, i d'acord amb la sistematització proposada per Oriol (2016*a*: 53–55),[1] es poden distingir dues formes d'aproximar-se a l'estudi del folklore i de la literatura popular: els anomenats «folklore literari» i «folklore excursionista». Tots dos es van succeir des del punt de vista cronològic, però, en ocasions, es van superposar. De fet, tot i haver-se originat en aquest període romàntic, el desenvolupament del folklore excursionista va anar més enllà de la data final esmentada (1893) i l'activitat i l'obra d'alguns autors considerats excursionistes van tenir lloc fins ben entrades les dues primeres dècades del segle XX.

1 A partir de les aportacions precedents (Prat 1980, Prats 1982, Prats/Llopart/Prat 1982, Roma 1986, Calvo 1992, 1997).

Aquesta superposició del folklore literari i del folklore excursionista està en la línia que es va seguir en l'interès i l'estudi de la literatura popular durant aquest mateix període a tot Europa. Com ha explicat Pujol (1993, 1999, 2012), la construcció de la noció de literatura popular es va fer gradualment i sense coherència, a partir de diverses tradicions orals, amb objectius no sempre coincidents i en un procés relativament llarg, que es va iniciar al segle XIX. En conseqüència, el desvetllament de la curiositat per la literatura popular va ser també gradual, discontinu i sense homogeneïtat. D'aquesta manera, el folklore en general i el català en particular es van formar en essència per diferents estrats successius en els quals es van sedimentar al seu torn aportacions de diversa procedència:

> Paral·lelament al que succeeix en el cas de l'orogènesi, les sedimentacions del folklore —els materials que l'integren— són també de procedència diversa i les etapes de la recerca les han anat dipositant, molt sovint sense barrejar-les, en capes al·luvials successives; les forces tectòniques que actuen sobre els sediments són aquí les diferents personalitats i teories que han incidit, de manera molt variable, sobre l'estudi del folklore formant corpus bibliogràfics en general independents i refractaris a l'homogeneïtzació. Amb això vull dir que en la història d'aquesta disciplina, a Catalunya com a tot arreu —però potser aquí una mica més que a altres llocs—, fins ara han pesat molt més les fractures, les vies mortes i els carrerons sense sortida que no pas les evolucions lineals, les continuïtats i les acumulacions (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 154–155).

Per això, i d'acord novament amb Pujol, no es pot parlar pròpiament d'una història del folklore, sinó en tot cas d'una història dels folklores, tant a Europa com, òbviament a Catalunya. Cadascun d'aquests folklores es troba «instal·lat en el seu món autàrquic i incomunicable, protegit per corpus bibliogràfics refractaris a l'homogeneïtzació» (Pujol 1999; Oriol/Samper 2013: 169).[2] D'aquesta manera, i per a l'època que ara ens ocupa, dels «quatre rius que van a desguassar a la mar del folklore», en el període romàntic en trobem tres: la poesia popular, el conte popular i el folklore pròpiament dit.

2 Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 169, nota 6) remet a Propp (*Theory and history of folklore* [1949] 1984), que considera el folklore una disciplina ideològica, motiu pel qual els seus mètodes i objectius estan determinats i reflecteixen la perspectiva que els atorga la seva època. Així, quan una perspectiva desapareix, els seus principis teòrics i metodològics també desapareixen.

En primer lloc, va sorgir la noció de «cançó popular» com a «poesia popular», proposada per Johann Gottfried von Herder a Alemanya en la dècada de 1770 a 1780. La creació del concepte de «poesia popular», pel lloc i per les circumstàncies concretes en què es va produir, va venir acompanyat d'un aspecte ideològic. Així, aquesta «poesia popular» portava lligada l'esperit nacional de cada poble, un detall molt important en aquesta època, en la qual van néixer els nacionalismes europeus d'estat i els processos d'emancipació nacional. Per Herder, l'esperit nacional de cada poble s'expressava, al costat de la llengua, en la poesia que el reflectia: «La poesia és l'expressió de les febleses i les perfeccions d'una nacionalitat, un mirall dels seus sentiments, l'expressió de la cota més alta a la qual aspira»; les poesies populars eren, d'aquesta manera, «els arxius d'una nacionalitat» i l'«empremta de l'esperit d'una nació».[3]

Per Herder, la poesia popular era simple, col·lectiva, primigènia:

> No hi ha cap mena de dubte que la poesia, i especialment la cançó, va ser al principi de caràcter popular, és a dir, fàcil, simple, feta sobre coses que interessaven tant la multitud com els rics i en la seva llengua, i per a tota naturalesa sensible. La cançó s'agrada de la multitud i la unanimitat de molts: requereix l'orella del públic i el cor de les veus i els esperits. Certament, com a art de mesurar les lletres i les síl·labes, com a quadre fet a base de composició i colors per al lector assegut damunt d'un coixí no hauria nascut mai o no hauria existit mai, com succeeix en tots els pobles. Arreu del món i en totes les llengües, fins i tot de l'antiquíssim i obscur Orient, la multitud deixa les marques d'aquest origen, si calgués exhibir-les i comptar-les.
>
> Els noms i les veus dels poetes grecs més antics testimonien això mateix. Linos i Orfeu, Fantasia i Hermes, Museu i Amfió, siguin noms i notícies de faula o bé reals, mostren què era aleshores la poesia. ¿D'on va sorgir? ¿On vivia? Vivia a l'orella del poble, als llavis i a l'arpa de poetes de carn i ossos, cantava el relat, l'esdeveniment, el secret, la meravella i el prodigi: era la flor de la particularitat d'un poble, de la seva llengua i del seu terrer, dels seus negocis i beneficis, de les seves penes i les seves presumpcions, de la seva música i la seva ànima (Johann Gottfried von Herder, en la introducció de la segona part dels *Volkslieder*, 1779).[4]

3 Prenc la citació de Pujol (2007; Oriol/Samper 2013: 88).

4 Prenc la citació de Pujol (2007; Oriol/Samper 2013: 89).

Aquest interès per la «poesia popular» procedia del preromanticisme anglès, a través de l'Sturm und Drang alemany. L'interès per la cançó popular va néixer al marge de l'especulació científica i lliure de mediatitzacions historicistes, amb la voluntat de fornir models i justificació per a una nova sensibilitat literària. D'acord amb els seus orígens, els folkloristes d'aquesta branca entenien el folklore essencialment com a literatura popular i sobretot com a poesia popular, i restringien encara moltes vegades, en la pràctica, aquesta expressió al terreny de les balades, que era el seu gènere privilegiat. Els teòrics d'aquesta branca van ser gairebé de manera exclusiva filòlegs.

En segon lloc, els germans Jacob i Wilhelm Grimm van estendre la curiositat pública a la narrativa popular (rondalles i llegendes) i a la mitologia alemanya. I, encara més important, van integrar la literatura popular, al costat del dret consuetudinari i els documents de la llengua alemanya antiga, en un procés de reconstrucció i revaloració del passat germànic i indoeuropeu en el marc del mètode historico-comparatiu introduït per ells mateixos en el terreny de la filologia. Segons aquesta «teoria indoeuropea», les «fronteres del patrimoni narratiu comú coincideixen amb les de les llengües indoeuropees» i «les semblances provenen de la comunitat primitiva d'aquests pobles» (Pujol 1999; Oriol/Samper 2013: 169–174):

> Hi ha algunes situacions que són tan simples i naturals que apareixen pertot arreu, de la mateixa manera que hi ha idees que semblen presentar-se espontàniament, de manera que és molt possible que hagin pogut formar-se en els diferents països de manera independent relats idèntics o semblants. Aquests relats són comparables a determinades paraules que apareixen en forma idèntica o quasi idèntica en llengües que no tenen cap relació entre si, per la pura imitació dels sons de la natura. Trobem relats d'aquest tipus en què la semblança pot considerar-se accidental, però en la major part dels casos el pensament bàsic ha rebut un tractament tan peculiar, i sovint tan insòlit, que exclou totalment l'acceptació de la idea d'una semblança purament aparent (Wilhelm Grimm, en l'edició de 1856 dels *Kinder- und Hausmärchen*, p. 405).[5]

És a partir d'aquell moment que els conceptes de «poble», «tradició», «costum», «creença» i «literatura popular» van quedar dotats d'un mètode d'anàlisi i una funció ideològica que van ser utilitzats

5 Prenc la citació de Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 174).

pels nacionalismes romàntics. Les rondalles no van ser considerades com un dipòsit d'essències nacionals (al contrari que la poesia i la cançó) sinó com a testimoni de remotes etapes de l'evolució cultural de la humanitat. Es tracta de la «teoria de la descomposició del mite», segons la qual els rondallistes havien de refer la misteriosa «joia trencada» arreplegant-ne els fragments dispersos:

> Comunes a tots els relats [Märchen] són les romanalles d'una creença que arriba als temps presents des dels més antics i que manifesta a través d'imatges expressives coses sobrenaturals. Aquest element mític s'assembla als minúsculs fragments d'una pedra preciosa trencada que romanen escampats entre l'herba i les flors crescudes a terra i que només l'ull més penetrant arriba a descobrir. El seu significat es va perdre ja fa molt de temps, però encara és perceptible i dóna a la rondalla la seva substància, alhora que satisfà el gust natural per les meravelles; no es redueixen mai al pur miralleig d'una fantasia inane. Com més lluny retrocedim, més augmenta l'element mític: fins i tot sembla que hagi constituït el tema únic dels relats més antics (Wilhelm Grimm, en l'edició de 1856 dels *Kinder- und Hausmärchen*, p. 409).[6]

En aquest segon estrat, l'interès per la narrativa popular va aparèixer acompanyat per l'atenció a certs sectors de la cultura no materialitzables en textos.[7]

Pel que fa a les llegendes, amb una història més llarga, complexa i difusa que la poesia popular i les rondalles, cal relacionar-les amb els patriotismes locals. A Catalunya, després del primer terç del segle XIX, les col·leccions de llegendes originades pel romanticisme, a base de relats de pura creació literària (com a molt interferits per llegendes històriques i historiogràfiques), són d'un interès escàs per a la literatura popular i van tendir a formar un corpus confús de materials. Dins d'aquesta confusió cal situar les anomenades «llegendes històriques». D'acord amb Pujol (1991–92; Oriol/Samper 2013: 286), aquestes llegendes no són folklore, ja que el seu context és el de la crònica (medieval, renaixentista o barroca) i no pas el de la interacció en petit grup. Reflecteixen els desigs de determinades minories polítiques sobre esdeveniments passats i no resolen conflictes inhe-

6 Prenc la citació de Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 174).

7 Com ara els costums i les creences de la pagesia (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 155–156).

rents a la condició humana ni a l'ordre moral del món. Fins i tot, de vegades, s'han classificat com a llegendes històriques narracions que pertanyen a d'altres gèneres narratius (com ara tradicions explicatives), fet que ha contribuït a augmentar aquesta confusió.[8]

En tercer lloc, cal tenir en compte l'anomenat folklore de concepció àmplia i el «folklore a l'anglesa», en la terminologia de Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 169). Segons aquesta manera d'entendre la disciplina, el folklore estudia no només l'art verbal (la literatura popular) sinó també altres produccions culturals, des dels elements immaterials (costums i creences) fins a les anomenades arts populars (que poden incloure l'arquitectura).

L'origen del terme «folklore» és anglès: el 22 d'agost de 1846 l'erudit Williams John Thoms, sota el pseudònim d'«Ambrose Merton», va publicar a la revista literària *The Athenaeum* una carta en què demanava als lectors que l'ajudessin en la tasca de recol·lecció de materials folklòrics:

> Les pàgines de la vostra revista han manifestat tan sovint l'interès amb què contempleu allò que a Anglaterra en diem *popular antiquities* o *popular literature* (tot i que, dit sigui de passada, es tracta més d'un *lore* que d'una *literatura* i podria anomenar-se de manera més adequada amb una excel·lent paraula composta d'elements saxons: Folk-Lore, és a dir el *lore* de la *gent*), que no perdo les esperances de reclutar la vostra ajuda per aplegar les escasses orelles que resten, escampades per un terreny en el qual els nostres predecessors haurien pogut fer una collita considerable.[9]

La proposta de Thoms anava més enllà del canvi de nom. Es tractava de redimensionar les velles *popular antiquites* perquè servissin de documents a un nou tipus d'especulació, que no era altra que la mitologia comparada de Jacob Grimm:

8 Pujol (1991–92; Oriol/Samper 2013: 286) assenyala que la inclusió de les llegendes històriques dins del folklore prové del recull de les *Deutsche Sagen* dels germans Grimm (1816–1818), en el qual els folkloristes alemanys van integrar una gran quantitat de textos procedents de fonts escrites, fet que va influir negativament en els seus successors.

9 Prenc la citació de Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 175). Per a l'anàlisi del terme «folklore» als Països Catalans, vegeu Guiscafrè (2016).

> Ningú que hagi pres com a objecte del seu estudi les formes, els costums, les observances, les supersticions, les balades, els proverbis, etc. de l'avior haurà pogut deixar d'arribar a dues conclusions: la primera, que una gran part de tot allò que és curiós i interessant en aquestes matèries es troba ara completament perdut; i la segona, que moltes coses es podrien salvar encara si treballéssim a temps. El que Hone va procurar fer amb el seu *Everyday book*, etc., *The Atheneum*, amb la seva àmplia circulació podria obtenir-ho multiplicant per deu la seva eficàcia: aplegar el nombre infinit de petites dades il·lustratives del tema que he esmentat i que es troben dispersos per la memòria dels seus milers de lectors i conservar-les en les seves pàgines fins al dia que aparegui algun Jacob Grimm que faci per a la mitologia de les illes britàniques els bons serveis que aquell profund historiador i filòleg ha fet per a la mitologia d'Alemanya.[10]

Tot i que el terme «folklore», segons aquesta acceptació anglesa, dóna el model, cal tenir en compte, en el cas català, el paper mediador que hi va tenir França, ja que va ser a través de la influència de folkloristes francesos que va ser introduït a Catalunya.

És en aquest tercer estrat proposat per Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 175–177) on cal situar la creació de la primera associació per a l'estudi del folklore (la Folk-Lore Society de Londres), que inaugurà una nova etapa, caracteritzada per una orientació antropològica i el component institucionalitzador.

Els dos primers estrats (Herder i els Grimm) són la base sobre la qual es va desenvolupar a Catalunya el folklore literari. Concretament, l'anomenat «folklore filològic», que arrenca de Herder i que estudia la cançó popular com a poesia popular per excel·lència (les balades de tradició oral), i entra a Catalunya acadèmicament de la mà de Milà i Fontanals i popularment amb Francesc Pelai Briz. Maspons i Labrós, per la seva banda, és l'únic representant de la tradició que prové dels germans Grimm, com assenyala Pujol (1999: Oriol/Samper 2013: 172).

Quant al folklore pròpiament dit i l'anomenat «folklore a l'anglesa», cal relacionar-los a Catalunya amb el folklore excursionista i la creació del Folk-Lore Català, en què destaquen els noms de Pau Bertran i Bros i Cels Gomis.

10 Prenc la citació de Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 176–177).

1.1 El folklore literari

El folklore literari va caracteritzar l'activitat duta a terme per intellectuals i erudits, d'adscripció clarament romàntica, que entenien el folklore bàsicament com a «literatura». Els seus reculls es confegien tenint en compte sobretot criteris estètics. Això va fer que reelaboressin les versions que havien recollit de la tradició oral per tal de publicar-les de forma que resultessin adequades des d'un punt de vista literari (Oriol 2016*a*: 54). Aquesta manera d'entendre el folklore com a literatura ha fet que els autors d'aquesta tendència hagin estat denominats «literats folkloristes».[11]

Guiscafrè (2008: 21) ha resumit, a propòsit de Marià Aguiló, l'ideari de la folklorística romàntica que caracteritza tot aquest període i segons el qual:

(1) el folklore és patrimoni de la gent rústica i camperola;
(2) les millors mostres es troben en llocs apartats, en els indrets més aïllats i inaccessibles al progrés corruptor de la civilització industrial;
(3) el folklore desapareix i és urgent fer-ne la recollida;
(4) interessen de manera especial les formes folklòriques considerades prestigioses, com són la poesia popular i la rondalla.

Aquest ideari caracteritza l'aportació feta des del folklore literari, però també des del folklore excursionista que no abandona certs aspectes d'aquesta concepció romàntica.

1.1.1 Poesia popular i rondallística

1.1.1.1 Manuel Milà i Fontanals

La publicació de les *Observaciones sobre la poesia popular, con muestras de romances catalanes inéditos* de Manuel Milà i Fontanals (1818–1884) l'any 1853 es considera el punt de partida d'aquest període. Això no vol dir que abans d'aquesta data no hi haguessin precedents del que després es desenvoluparia d'una forma més clara. El mateix Milà i Fontanals (1882: x, n.1) explicava que el seu interès per la poesia popular es remuntava al 1831: «Pudiera dar pruebas de

11 Denominació utilitzada per Prats/Llopart/Prat (1982: 14–28).

haber pensado desde 1831 y principalmente desde 1834 en canciones, tradiciones y cuentos populares». I l'any 1841, Pau Piferrer i Fàbregas (1818–1848) s'havia interessat per la poesia popular, després d'una estada a Mallorca per preparar el volum corresponent de *Recuerdos y bellezas de España*, en la qual havia fet amistat amb Josep M. Quadrado i Tomàs Aguiló i Forteza, com assenyala Massot (1988: 60).

Piferrer fou, doncs, un dels primers a recollir cançons a Catalunya, entre els anys trenta i quaranta del segle XIX, encara que només en publiqués unes breus mostres precisament al volum esmentat. Aquesta valoració de la literatura popular el va influir en dos vessants complementaris, assenyala Tomàs (2008: 2–3). D'una banda, la cançó li va servir de model musical. I, de l'altra, la cançó va influir també de manera decisiva en la seva pròpia creació poètica. Aquesta influència fou paral·lela al procés de simplicitat (en el sentit de despullament formal) que buscà en la seva poesia i que va trobar, precisament, en aquests models populars una via d'expressió. Aquest doble interès es va complementar amb un tercer, que no era altre que el fet d'entendre la literatura popular com l'expressió de la veu del poble, que Piferrer va assumir sense reserves.

Les primeres cançons recollides per Milà i Fontanals dataven del 1842. Segons Tomàs (2008: 4), en un primer moment, aquesta poesia l'interessava (com a Piferrer) des d'un punt de vista sobretot literari, com a model. El mateix Milà insistia en aquesta idea de la cançó popular com a base per a la nova poesia en una sèrie d'articles publicats a la premsa.[12] A partir del 1849, aquest interès inicial poètic es va ampliar i enriquir amb la recollida de cançons i Milà va començar a veure aquest tipus de poesia d'una altra manera, com a matèria d'estudi per ella mateixa.

Amb la publicació de les *Observaciones* de Milà i Fontanals l'any 1853, l'interès per la poesia popular va fer un salt qualitatiu. Com a bon deixeble de Herder, i influït per la tasca realitzada anys abans per Agustí Duran,[13] Milà va elaborar l'assaig «De la poesia popular» des d'una perspectiva comparativa, i va acompanyar el seu estudi d'una

12 Concretament a la sèrie titulada «Noticia sobre la literatura alemana» publicada a *El Imparcial*, núm. 2, 9, 13, 24 i 31 de maig de 1844. Trec la referència de Tomàs (2008: 4, n. 14).

13 Com assenyala Pujol (2004; Oriol/Samper 2013: 183–187).

col·lecció de balades, «Romancerillo catalán ó muestras de canciones tradicionales», i d'un recull de resums de rondalles, «Cuentos infantiles (rondallas en Cataluña)».

En aquest assaig, Milà hi va desplegar tots els elements bàsics d'una teoria de la «poesia popular» i va donar una visió precisa i original del *romancero* espanyol i de les cançons populars catalanes. El que el movia era un interès erudit i el desig de fer una reflexió sobre la literatura popular en general. Com assenyala Tomàs (2008), cal relacionar-lo amb l'impuls romàntic de base herderiana, amb el referent de la feina feta pels germans Grimm i amb les idees de Walter Scott com a recol·lector de cants tradicionals. Al mateix temps, també cal relacionar-lo amb els estudis d'Agustí Duran i de Menéndez Pidal a Espanya i, fins i tot, amb l'anomenat decret Fortoul de 1852 del Govern francès que va promoure la recol·lecció de cançons populars en tot el territori.[14] Així, diu Tomàs (2008: 5), «la poesia popular catalana li interessa com a exemple concret de les seves teoritzacions més generals sobre el fenomen de la tradicionalització, de la influència i transvasament entre la literatura culta i la literatura popular i la literatura comparada». L'intent de definició del concepte de poesia popular que Milà proposava es basava en tres punts: que la poesia anés dirigida específicament al poble (bé composta o modificada per ell o per un autor concret); que aquesta literatura tingués una voluntat poètica (i no el simple entreteniment o la intencionalitat política); i, finalment, que fos de transmissió oral.

D'aquesta manera, i com explica Pujol (2012; Oriol/Samper 2013: 229–233), Milà fou un erudit i un poeta que no tenia problemes patriòtics i que funcionava amb comoditat amb l'adjectiu «nacional» (equivalent a espanyol) i «provincial» (equivalent a català) perfec-

14 Marià Aguiló, al *Romancer popular de la terra catalana* de l'any 1893, se'n feia ressò: «Un decret del príncep President de la República, del 13 de setembre de 1852, preparat per Mr. Fortoul, ministre d'Instrucció, manà recollir i publicar les poesies populars de tots los departaments de França; i poc après sortiren de la Estampa, ja Imperial, les *Instructions du Comité de la Langue, de l'Histoire et des Arts de la France*, redactades pel savi catedràtic Mr. Ampère, per servir de norma en la replega i classificació de les cançons que anaven a cercar. Aquest decret, que despertà aviat en la nació veïna nombrosos col·lectors, i n'ha fet i en fa tot sovint eixir de nous, transcendí a sa guisa en lo conreu literari de nostra llengua» (p. XXII). Aguiló feia referència a continuació a la publicació de les *Observaciones* de Milà i a la seva «influència decisiva».

tament jerarquitzats. Així, la noció de «poesia popular», que va arribar a Catalunya abans que la curiositat per la resta de gèneres de la literatura popular, ho va fer com a poètica, sense connotacions de tipus patriòtic específicament catalanes de cap tipus. Aquesta noció consistia a estudiar amb mètodes filològics la poètica i la història dels textos de les balades (equivalents als *romances tradicionales* segons la terminologia de Menéndez Pidal),[15] deixant de banda la melodia i els intèrprets. Milà fou, doncs, un «bon científic però encara no catalanista, excel·lent i fidelíssim col·lector de lletres, [que] no s'havia vist temptat a manipular els textos, però havia desatès quasi absolutament les melodies i havia prestat escassa atenció a tot allò que no fossin balades» (Pujol 1989*b*; Oriol/Samper 2013: 126). Per tot plegat, el primer resultat de l'interès romàntic per la literatura popular a Catalunya va ser, gràcies a Milà, un estudi de tipus històric i comparatiu, conscienciós i erudit. La seva aportació teòrica va ser, de fet, l'única que hi va haver durant molt de temps.

L'any 1882 va aparèixer la segona edició («refundida y aumentada») del *Romancerillo catalán*, que, en aquest cas, s'acompanyava del subtítol *Canciones tradicionales*. La situació cultural catalana havia canviat en aquests trenta anys d'ençà que havia aparegut la primera edició i això es feia evident en el pròleg. Com assenyala Tomàs (2008: 7), el que interessa destacar, més enllà dels canvis respecte de l'edició anterior, és «tot el que hi ha de justificació personal i de desig de deixar ben clar quina ha estat la seva dedicació a aquest apartat de la literatura». Milà insistia en el fet que el volum incloïa únicament composicions recollides per ell mateix o per persones properes a ell i que el seu interès inicial per aquest tipus de poesia només es podia comparar amb el de Piferrer. Tot plegat posava de manifest que, entrats en els vuitanta, la poesia popular (i tot allò que l'envoltava) tenia un pes específic en la cultura catalana i començaven a aparèixer veus que reclamaven el seu reconeixement pel paper jugat en el procés de consolidació de la literatura moderna en català. Amb relació al corpus d'aquesta segona edició, el *Romancerillo* de 1882 estava format per 585 textos (majoritàriament balades), i, segons Rebés (2005: 39–40), «va sentar càtedra de rigor, en aplicar a la poesia popular

15 Assenyala Pujol (1999; Oriol/Samper 2013: 172).

els principis de la crítica textual». Així, «en virtut de la seva riquesa quantitativa i temàtica, l'obra actua encara de catàleg-índex de referència en aquesta matèria».

Quant a la rondallística, Milà va ser el primer que va deixar testimoni imprès de la curiositat moderna per les rondalles en territori català als «Cuentos infantiles (rondallas en Cataluña)» que acompanyen el seu estudi. Es tracta de 22 rondalles: 9 completes (I–IX), 10 notícies resumides (X–XIX), 1 anotació fragmentària (XX) i 2 al·lusions a altres temes.[16] De fet, no es tracta de cap col·lecció de rondalles (estrictament parlant) sinó de «un corto número de cuentos tan solo indicados, y sin muchos de los pormenores y repeticiones que tan buen efecto producen en la narración oral» (Milà 1853: 176–177). Que siguin informacions sobre rondalles i no rondalles (pròpiament) justifica que els textos estiguin redactats en espanyol, ja que, per Milà, calia reservar el català per a la literatura i mantenir l'espanyol per a les altres funcions.

En la introducció d'aquestes rondalles, Milà va ser el primer a deixar constància per escrit de la recepció de les rondalles dels germans Grimm a Espanya:

> Mas las hadas propiamente dichas, entes de sospechosa procedencia, pero deslumbradores y alguna vez benéficos, no se mientan absolutamente ni en los relatos serios ni siquiera en los que se dan ya como de puro entretenimiento (*rondallas*, nombre al cual se añade *de la bora del foch*). Así es que nuestros cuentos de niños no podemos llamarlos, según general costumbre, cuentos de hadas, pues se echaría a faltar nada menos que las protagonistas. Quitado esto no hay más que comparar uno de ellos con la antigua colección francesa de Perrault o con la alemana y muy reciente de los hermanos Grimm para cerciorarnos, no ya de la semejanza sino de la completa identidad originaria de tales relatos. No puede menos de sorprender sumamente, aun a los avezados a notar semejantes analogías, que unos cuentos que han atravesado innumerables generaciones, que, libres de toda forma métrica, parecen espuestos a mil

16 Aquest apèndix, reproduït a Pujol (2004; Oriol/Samper 2013: 188–198), no apareix al *Romancerillo* de 1882, però sí al vol. VI de les *Obras completas*. Els textos són identificables dins l'índex internacional de tipus rondallístics (Uther 2004), com ha assenyalat Pujol en el seu estudi: I (ATU 480), II (ATU 516), III (ATU 780), IV (ATU 408), V (ATU 923), VI (ATU 510A), VII (ATU 327A), VIII (ATU 709), IX (ATU 425H), X (ATU 366), XI (sembla el principi d'una altra versió d'ATU 408), XIII (ATU 879), XIV (ATU 610) i XIX (ATU 910B). No apareixen a la *Gaceta de Barcelona* la rondalla IX i la notícia X.

> cambios, se conservan iguales, a lo menos en el fondo, en diversos países: algo ha de haber en estas narraciones muy felizmente imaginado, muy bien escogido y dispuesto para alcanzar tanta duración y tan tenaz consistencia (Milà 1853: 175–176).

Tot i això, més enllà d'aquesta menció, Milà es va mantenir aliè a la seva influència pel que fa a l'estudi i el tractament de les rondalles. Com explica Pujol (2012; Oriol/Samper 2013: 233), amb el «Romancerillo» i amb les rondalles, Milà es va comportar com el que era: un erudit i crític literari, mogut només per una valoració estrictament criticoliterària.

1.1.1.2 Marià Aguiló i Fuster

El paper d'iniciador de la rondallística, no només als Països Catalans, sinó a tot Espanya, correspon, però, a Marià Aguiló i Fuster (1825–1897). Tot i que no va publicar mai res sobre rondallística, ell va ser el primer a dur a terme una recerca de camp amb la finalitat específica de constituir una col·lecció de versions. A més, és molt possible que fos precisament ell qui introduís a Espanya les rondalles dels Grimm, per via del francès. Fou també pioner en el fet de reflexionar sobre la pròpia tasca de rondallista i sobre el fenomen literari que estudiava. El seu rondallari, editat i estudiat per Guiscafrè (2008), ha estat el més important del seu temps, tant pel nombre de rondalles representades com pel nombre de versions de cadascuna.[17] Quant a l'ideari rondallístic, en línies generals, va ser el mateix que el de la resta de folkloristes europeus de la seva època. Aguiló, doncs, tot i no publicar res sobre rondallística, va gaudir de prestigi i va exercir una certa autoritat sobre els seus contemporanis, de manera especial, sobre els rondallistes més joves, assenyala Guiscafrè (2008: 97–98).

Seguint l'ideari de la folklorística romàntica ja esmentat (Guiscafrè 2008: 21–22), Aguiló es va decantar per unes determinades formes, pel que fa als gèneres. Eren les que li permetien d'articular i de propagar la idea que, a partir del que encara es conservava en les cendres de la gloriosa literatura catalana medieval, era possible rege-

17 El rondallari Aguiló (Guiscafrè 2008) està integrat per 169 versions i 40 fragments transcrits en annex, de les quals 163 es troben catalogades distribuïdes en 87 tipus rondallístics diferents.

nerar la llengua pròpia per als usos literaris i fer revifar la literatura catalana. Així, del cançoner, es va quedar amb la balada; del folklore narratiu, amb la rondalla i, una mica menys, amb la llegenda (satànica i demònica), i de la fraseologia, amb el proverbi.

La poesia popular representava per Aguiló un instrument al servei de la restauració i la depuració de la llengua i la va projectar en dos fronts principals, assenyala Prats (1988: 65–66). D'una banda, en les biblioteques i arxius, on va dur a terme l'inventari bibliogràfic publicat pòstumament l'any 1923 (*Catálogo de obras en lengua catalana, impresas desde 1474 hasta 1860*) així com la recuperació d'obres clàssiques. D'altra banda, en el treball de camp. A aquest segon àmbit correspon el *Diccionari Aguiló*, editat gairebé íntegrament per l'Institut d'Estudis Catalans entre 1915 i 1934, i la seva col·lecció de materials folklòrics, sobretot cançons.

Aquest tipus de literatura li havia arribat, de ben jove i quasi de cop, per dos costats diferents, assenyala Tomàs (2008: 9). D'una banda, de forma directa, a través de la pròpia vivència amb el contacte amb les minyones, les dides o qualsevol treballador del camp de la Mallorca de la primera meitat de segle XIX. De l'altra, per la via culta, de la mà de dos mestres: Tomàs Aguiló (1812–1884) i Josep M. Quadrado (1819–1896), a través de la seva obra a la revista *La Palma*. Així, els elements que l'envoltaven en la seva vida diària (el romanticisme a l'institut, la història de Mallorca i la poesia popular), trobaven el seu referent culte i teòric en aquesta publicació. En el cas de Tomàs Aguiló i de Quadrado, però, el descobriment de la poesia popular s'havia produït (com en Piferrer i Milà) per mitjà dels llibres. Tots dos en van fer un ús diferent. Mentre que per Tomàs Aguiló era un model literari a imitar, per Quadradro, herderià, calia valorar els intents de recollida d'aquest material. Marià Aguiló va rebre la influència de tots dos.

En la dècada dels quaranta, Aguiló va marxar a Barcelona, on treballava a la Biblioteca de Sant Joan, sota l'aixopluc de Pau Piferrer. En aquest sentit, Tomàs (2008: 10–12) destaca que «l'enlluernament d'Aguiló per Piferrer em sembla un fet inqüestionable, i la tirada d'un i altre per la poesia popular un més dels factors que els unien».[18] L'interès d'Aguiló per la poesia popular es va mantenir doncs, tot i que

18 Per Massot (1997: 131), «no cal dir que Marià Aguiló no amagava l'amistat que havia tingut amb Piferrer i l'amor que aquest sentia per la cançó popular, i fins i tot reconeixia que havien col·laborat amb vista a publicar un recull de cançons».

ara acompanyat del descobriment dels manuscrits catalans. A finals dels quaranta i inicis dels cinquanta, va augmentar en Aguiló l'interès per les cançons, com queda reflectit en la seva correspondència. La seva formació romàntica es veié reforçada aquells anys amb la lectura d'autors com Schlegel, Richter, Heine, Hegel, els Grimm, Goethe i Walter Scott, sobre els quals Aguiló projectava escriure-hi articles. De la mateixa manera, volia publicar articles sobre els glossadors mallorquins i un recull de rondalles (que va restar inèdit, com s'ha vist) i va començar les seves excursions per buscar material cançonístic. Un altre estímul d'aquests anys fou la seva relació amb Madrid, on va anar per revisar i copiar manuscrits catalans i on va entrar en contacte amb Agustín Duran i Menéndez Pidal.

De tota la col·lecció de cançons recollides (sobretot, en el període que va de 1844 a 1860) i d'altres materials folklòrics (com les rondalles o les llegendes), Aguiló només en va publicar una petita part, formada per balades molt reelaborades i sense tenir en compte la música, al volum *Romancer popular de la terra catalana. Cançons feudals cavalleresques* de l'any 1893. El recull està format per 33 cançons reconstruïdes, precedides de la indicació de les poblacions on han estat recollides les diferents versions i les inicials del col·lector, quan no ha estat ell mateix. En aquest sentit, Massot (1997: 134) destaca que «la nòmina d'aquests amics que col·laboraren amb Aguiló és realment impressionant i abasta tots els Països Catalans». A l'índex final, Aguiló hi incorpora la localització d'altres versions dels mateixos temes recollides per altres folkloristes, no només catalans. Un pròleg i unes extenses notes finals acompanyen el volum. Aguiló assenyala en la premissa de la dedicatòria que la cançó popular fou la que va empènyer la Renaixença i, a partir d'aquí, fa pivotar el pròleg entorn de la defensa del seu interès per la poesia popular i de la justificació de la tardança en la publicació. Així, segons Tomàs (2008: 16), «no és sols que la literatura popular tingués aquest paper de desvetlladora de consciències que li atribuïa el 1888, sinó que ell ja l'havia intuït des d'un bon començament i per això s'havia dedicat a la recol·lecció». D'aquesta manera, es tancava l'evolució d'Aguiló en relació amb la literatura popular, «una evolució que l'havia portat al llarg de cinquanta anys d'una valoració bàsicament estètica, de base romàntica, a un programa lingüístic i de recuperació literària, el qual no acabà quedant com una proposta individual, sinó que després seria recollit i aprofitat a fons en entrar al segle XX».

1.1.2 La Renaixença i els Jocs Florals

A principis dels anys seixanta del segle XIX, i sota l'empara de Marià Aguiló, va tenir lloc un programa de reelaboració de les formes i els temes de la cançó i la narrativa populars en el qual van participar escriptors com Francesc Pelai Briz i Francesc Maspons i Labrós. Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 201–202) fa veure que va ser amb aquesta generació d'escriptors nascuts pels volts de 1840 que l'interès per la literatura popular va sortir del món privat d'alguns intel·lectuals, amb repercussions estrictament erudites, per entrar en el món de l'opinió pública que es va crear al voltant de la Renaixença.

La Renaixença fou un moviment de caràcter catalanista i conservador que oposava aquesta perspectiva a d'altres visions de Catalunya. Alhora, es desmarcava d'altres moviments, més o menys formalitzats, amb els quals va mantenir confrontacions doctrinals i ideològiques. Inspirat pel romanticisme de tipus historicista, conservador en l'aspecte social i catòlic en l'aspecte religiós, el moviment de la Renaixença va tenir èxit a Catalunya a partir dels anys quaranta del segle XIX i va actuar com a substrat ideològic de bona part de la burgesia catalana de l'època, segons Prats (1988: 33–34). L'estudi de la literatura popular representava, en aquest context, una manera de fer pàtria. Pels autors d'aquesta època, la cultura popular estava formada per les ruïnes d'una suposada grandesa cultural antiga que encara es trobava en el poble i que contenia les essències de la catalanitat.[19]

En aquest context calia situar, l'any 1859, l'anomenada «restauració» dels Jocs Florals de Barcelona, un certamen literari que va perseguir la reubicació social de la literatura catalana. Des dels inicis, aquest certamen va estar marcat per una clara vocació de defensa de la llengua catalana, fet que aglutinava els intents que feia la burgesia de reivindicació regional. De fet, els Jocs Florals van transcendir la festa literària per esdevenir expressió pública d'un tipus de catalanisme.

Domingo (2013: 28–31) ha assenyalat com el mot *renaixença* vehicula, de fet, una metàfora. Es tractava, així, d'un instrument deliberat per construir una realitat, «un instrument conceptual de què els catalans de la primera meitat del vuit-cents es doten per a la configuració

19 Així ho assenyalen Prats/Llopart/Prat (1982: 13–14; 23).

de la seva realitat —de la realitat que aquella gent volien per a ells mateixos». Aquest instrument «era una fórmula de projecció perfecta, perquè sintetitzava i relligava les lliçons romàntiques sobre el passat gloriós i poderós dels catalans amb una tàcita (i de vegades explícita) crida a transposar-lo al present —és a dir, a recuperar la glòria i el poder antics». D'aquesta manera, la *renaixença* fou l'eina bàsica de representació que va acompanyar la primera gran transformació contemporània del país que va tenir lloc en els vessants intel·lectual i material, seguint una estratègia monumentalitzadora.

Pels mateixos protagonistes i pels seus coetanis, la Renaixença era, doncs, com apunta Domingo (2009: 218–220), «el resultat feliç de certes estratègies d'artistes i intel·lectuals per ubicar-se en unes dinàmiques socials noves: les de l'estat liberal en construcció, les del capitalisme industrial, les del nou ordre urbà». En definitiva, la Renaixença «és, en aquell moment, no res menys que l'emergència, la identificació, la visualització, finalment, de la nova cultura d'aquella societat liberal, capitalista i urbana —que reservava per a la literatura en català, a través dels Jocs Florals, una alta consideració simbòlica i representativa, vehiculada ritualment: és a dir, la reserva d'un sistema dependent i defectiu». En aquest context, els Jocs Florals «esdevenen una peça bàsica d'aquella estratègia de representació —és a dir de visibilitat, de litúrgia, de socialització, de cohesió grupal, d'identificació corporativa i d'exultació catalanista».

La Renaixença no fou només un fenomen literari, encara que la literatura n'era un ingredient important. Tampoc va ser cap episodi local. De fet, explica Domingo (2013: 34–35), «és la versió autòctona d'un fenomen general europeu d'afirmació de les societats burgeses liberals emergents, en el seu moment fundacional, després de la sortida de l'Antic Règim». Es tracta, en definitiva, de «la vasta operació comunicativa en què els catalans del vuit-cents es conjuren per exhibir ambició i força. I de què en resulta el complex simbòlic que actua com a primer gran codi de reconeixement dels catalans contemporanis».

Alguns dels participants en els Jocs Florals van intentar activament monumentalitzar-hi també la literatura popular, fins i tot fent propostes programàtiques. En aquesta línia cal situar la proposta que va fer Terenci Thos i Codina (1841–1903) de crear un premi específic per a les imitacions de la poesia popular:

> Abans de concloure, amb la humilitat que li correspon a la nostra veu, voldríem demanar al Consistori dels Jocs Florals que es dignés la conveniència d'oferir un premi exprés a les imitacions de la poesia popular, clau misteriosa i font abundosíssima de la nostra literatura.[20]

Precisament l'any 1866, Thos i Codina, fent un treball d'escriptor i no de recol·lector, va publicar *Lo llibre de l'infantesa. Rondallari català*, inspirat en Perrault, com assenyala el mateix autor al «Proemi»:

> Així és com moguts per eixes i per altres raons filològiques, etnogràfiques i arqueològiques, com també pel bon exemple donat pels germans Grimm, fidels recollidors de les narracions populars de l'Alemanya, savis i hòmens de lletres de totes nacions n'han cuitat a fer la replega, y amb més o manco de fidelitat a donar-les a l'estampa. Mentre altres, sobtadament enlluernats, com per art de fades, per sa gentil bellesa, reflectien i malden per a reflectir encara sa delitosa llum i sos llampants colors en estudiades imitacions d'aquelles.
>
> Així és també com en un jorn no llunyer, nosaltres, catalans, mallorquins i valencians, llegirem amb gran plaer estampades les avui, amb no pocs ni gaires d'afanys, recollides fulles de nostre rondallari; i com mentre aquest jorn s'atansa, jorn de goig per nostra benvolguda pàtria que, molts anys fa, li prepara un de sos millors fills i més grans poetes,[21] s'és remogut en mi lo desig, i ell m'ha donat entenent, de posar en mans de l'infantesa i de quants, si n'hi hauran, que en sons baronívols pits hagin la sort de tenir un cor d'infant, una breu col·lecció de rondalles literàries imitatives de les populars, a semblança de lo que ja en lo segle disset feu Carles Perrault en lo reialme veí de la França, i després d'ell molts altres (Thos 1866: 8–9).

El llibre inclou 9 relats, 4 dels quals són de procedència oral, però estan reelaborats de tal manera que es canvien la intenció i l'argument dels relats originals.[22] Inicialment, els relats que integren *Lo*

20 En aquest text, «Restauració dels Jochs Florals de Barcelona» (publicat a la *Revista de Cataluña*, I, 1862: 254–262), Thos i Codina ressenyava les tres primeres edicions dels Jocs Florals.

21 Es tracta de Marià Aguiló, com assenyala Pujol (2012; Oriol/Samper 2013: 237).

22 Així, com explica Pujol (2012; Oriol/Samper 2013: 237), «Lo romeu», que és originàriament un conte exemplar per a infants, perd l'element moral i guanya un final de rondalla meravellosa; a «La rateta» Thos hi afegeix una moralitat; i a «L'aucell de la cua llarga», que és una rondalla d'infants petits que conté una base escatològica, l'autor hi afegeix un proverbi final.

llibre de l'infantesa haurien servit com a exercici de síntesi creativa de temes i motius de llegendes i balades per a, més endavant, ser orientats com un conjunt de rondalles destinades als infants. El que perseguia Thos i Codina era retre homenatge a l'antic català popular i literari, com queda evident per l'estil arcaïtzant i per la inclusió de modismes populars i frases fetes. D'aquesta manera, les rondalles eren un vehicle per a la promoció de valors morals i per a l'experimentació de la llengua catalana. Es tractava d'un estil, utilitzat habitualment en les composicions en vers, que apareixia en els Jocs Florals des del primer moment, amb els precedents de Pau Piferrer (en espanyol) i de Tomàs Aguiló i Rubió i Ors, i que es va extingir cap al 1870, segons Massot (1988). Ara bé, Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 204–207) matisa que el seu ús en la prosa es restringia als temes historicitzants i no sembla gaire corrent per a una obra suposadament destinada als infants. El fet d'entendre l'estudi de la literatura popular des d'una perspectiva literària i amb una finalitat política (de reivindicació cultural catalanista i de reivindicació de la llengua catalana) fou l'argument que van seguir els literats folkloristes per manipular les composicions.[23]

Dins d'aquest corrent del folklore literari s'hi poden integrar les aportacions puntuals fetes per altres escriptors. Aquest és el cas d'Apel·les Mestres, que l'any 1895 va publicar un recull de *Tradicions*. Es tracta de narracions que havia aplegat durant anys i que presentava reelaborades lingüísticament i, de manera deliberada, sense cap tipus d'anotació erudita. En el pròleg, Mestres atacava el que ell considerava que eren unes excessives pretensions científiques del folklore i reivindicava el valor emotiu de la tradició oral i l'interès del material en ells mateixos. Posteriorment va publicar l'any 1933 unes *Llegendes i tradicions del Montseny*, recull amb el qual havia guanyat el primer premi del Segon Concurs del Llegendari Popular l'any 1927.

23 Així ho indiquen Prats/Llopart/Prat (1982: 25).

1.1.3 De la divulgació a l'estudi

1.1.3.1 Francesc Pelai Briz i Fernández

L'any 1886 va aparèixer el primer volum de les *Cansons de la terra* de Francesc Pelai Briz i Fernández (1839–1889), dedicat a Marià Aguiló. Briz seguia la mateixa línia que els seus predecessors, el folklore filològic entès a la manera de Herder, però des d'un punt de vista popular. D'aquesta manera, i amb la publicació d'aquest recull de cançons, Briz perseguia un objectiu instrumental, a semblança de Thos i Codina. En la nota preliminar explicava que ell donava sistemàticament la melodia, a diferència de Milà:

> Hi hem afegit l'acompanyament per acabar d'arrodonir una idea nostra. Per a nosaltres, catalans abans que tot, no n'hi havia prou amb estampar la tonada d'aqueixes cançons de modo que sols pogués servir pels mestres de música; nosaltres hem volgut fer cançons que, sense desmillorar, puguin ésser cercades i apreses pels senzills aficionats al més comú dels instruments, al piano. Nosaltres volem que qualsevol pugui, així com toca una balada escocesa, tocar les precioses cançons de nostra estimada terra (1866: VII).

Pujol (2012 i 1989*b*; Oriol/Samper 2013: 237–238 i 145) explica que el que pretenia Briz era utilitzar les cançons populars per regenerar la literatura i la música catalanes i el país en general, seguint les idees de la Renaixença. Per ell, el folklore era una matèria primera que es podia utilitzar per a la reelaboració literària. Per aquest motiu, només s'hi va interessar quan el podia utilitzar amb aquesta finalitat. En aquest sentit, Rebés (2005: 39) assenyala que Briz considerava la «poesia popular» com «una eina al servei de la Renaixença, de manera que se sent autoritzat a depurar-la quan convé». Probablement, Briz fou el divulgador més actiu de la Renaixença. Així, va pretendre donar a aquest moviment totes les eines que, des de la seva perspectiva, eren necessàries per consolidar la imatge d'una Catalunya renaixent, catòlica i tradicionalista, explica Prats (1988: 75–76).

Una de les activitats més reeixides de Briz va ser l'edició de dues revistes: el *Calendari Català* (1864–1881) i *Lo Gay Saber* (1868–1869; 1878–1883). Deixant de banda els volums dels Jocs Florals, aquestes publicacions van constituir els primers òrgans periodístics de la Renaixença. Van acollir les primers composicions de molts escriptors en llengua catalana, així com materials folklòrics diversos.

En aquest període, Briz va publicar cinc volums de les *Cansons de la terra*: I (1866), II (1867), III (1871), IV (1874), V (1877), amb un total de 173 cançons, 22 corrandes i 113 endevinalles; un volum de rondalles literaturitzades escrites en vers, *Lo llibre dels noys. Aplech de rondalles en vers endressat als noys que van a estudi* (1871); i un volum d'*Endevinallas populars catalanas* (1882). El sentiment catalanista va ser la justificació principal de la publicació de les *Cansons de la terra*. Briz no pretenia fer un treball de tipus arqueològic sinó que, d'acord amb l'orientació pràctica del seu catalanisme, el que buscava era tornar a fer populars aquestes cançons i introduir-les en els nuclis urbans i burgesos, assenyala Panyella (2013: 306). D'aquesta manera, i coherentment amb els seus interessos, Briz retocava les cançons segons el gust romàntic i les presentava harmonitzades per a piano per facilitar-ne precisament la popularització, com ell mateix explicava a la nota preliminar citada anteriorment.

El primer volum del recull anava acompanyat d'una llarga introducció en què es reproduïen i divulgaven, adreçades a un públic més ampli, idees que Milà havia exposat a les *Observaciones*. Tot i això, com es pot veure a la dedicatòria inicial, el model que Briz seguia era Aguiló i no pas Milà.[24] Les *Cansons de la terra* de Briz són una expressió del seu orgull patriòtic:

> La vera poesia popular en Espanya se troba en les províncies; en eixes llengües que l'oficial moteja de *dialectes* [...]. De totes quantes llengües provincials existeixen en Espanya, la catalana és la que amb més orgull pot aixecar lo cap, i aquí no ens esforçarem en provar-ho, pus ben conegut és de tothom lo que ha estat lo poble català, mes si lo que direm és que la poesia popular de Catalunya és la més rica, és la que més preciositats té, amb tot i que no ha tingut la sort de veure's recollida ni afalagada per los que a les muses populars dels altres països omplien de manyagoses carícies. Mes ella rai, és com aqueixes noies que no necessiten alabances i que amb deixar-se veure en tenen prou per encativar a tots quants se les miren. Si fins ara no se n'ha parlat (s'entén a fora de Catalunya), de segur que un pic se conegui a fons pocs seran los quins vulguin negar-li un lloc de preferta entre totes les literatures populars fins aquí conegudes (1866: xliv–xlv).

24 Pujol (2012; Oriol/Samper 2013: 238–239) assenyala i mostra l'evident menysteniment de Milà per part de Briz i les relacions «no cordials» entre ambdós.

L'èxit del primer volum va fer que Briz s'adonés de l'eficàcia simbòlica de les cançons i del servei que podien prestar al moviment de la Renaixença. I això, explica Prats (1988: 79–80), va precipitar la sortida del segon volum (1867), desproveït aquest cop de qualsevol aparat teòric introductori.

La incursió de Briz en l'estudi de les endevinalles es remuntava al cinquè volum de les *Cansons de la terra*, on n'incorporava, en apèndix, un petit recull. A les *Endevinallas populars catalanas*, publicades el 1882, hi va aplegar un nombre considerable d'endevinalles catalanes amb nombroses confrontacions amb mostres d'altres països. El treball estava precedit per un breu pròleg en què, a més de justificar algunes supressions i correccions introduïdes per criteris morals, refusava fer qualsevol disquisició teòrica sobre el tema. Com assenyala (Prats 1988: 97–98), es tractava d'un exemple més del caràcter de col·leccionisme romàntic i patriòtic que tingueren les seves publicacions. Amb la publicació de les *Endevinallas*, Briz completava la tasca de divulgació de material folklòric iniciada cinc anys abans. De fet, aquesta publicació va suposar el final de la seva activitat com a folklorista. Pujol (2012; Oriol/Samper 2013: 239) puntualitza que Briz va marcar, en aquest sentit, un tall i un canvi de direcció. No va ser una continuació de Milà, per qui la literatura popular (tant catalana com espanyola) va continuar sent, estrictament, un objecte de reflexió erudita, sinó que, per ell, la literatura popular va ser un instrument al servei de la divulgació de les idees de la Renaixença.

1.1.3.2 Francesc de Sales Maspons i Labrós

La publicació de les *Cansons de la terra* formava part d'una operació de divulgació de la literatura popular catalana. Al costat d'aquesta obra va aparèixer, l'any 1871, el primer volum de *Lo rondallaire* de Francesc de Sales Maspons i Labrós (1840–1901). Cunyat de Briz, Maspons li va dedicar l'obra. Segons Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 211), «les dues obres semblen concebudes quasi alhora, de manera una mica sobtada, com si responguessin a un programa deliberat». Maspons es proclamà herderià des de bon començament, com es pot llegir en el pròleg de *Lo rondallaire* (1871):

> Les tradicions populars, com diu un conegut escriptor [Leopold Feu], encara que no expressin amb tota fidelitat la veritat dels fets, són un escollit element per a la interpretació històrica, ja que revelen en tota sa nuesa les creències, los sentiments morals, les costums, los temors, les preocupacions, l'ideal poètic i artístic, en una paraula, tots los ressorts interns de la societat a què es refereixen; los pobles que estimen i respecten la història troben en son propi caràcter, en sa espontaneïtat, la manera de realisar tots los progressos llegítims, i jo que crec que això és cert i que els pobles sols coneixent-se a si propis poden ésser grans; per això és que m'he donat pressa a publicar nostres cuentos ja que ells, com és ben sabut, no són més que l'expressió íntima idealisada del poble, tramesa a través dels sigles per la tradició oral (Maspons 2014: 270).

Així, Maspons pensava que les nacions no es podien desenvolupar adequadament al marge del seu autèntic esperit i, a la manera de Herder, es va proposar contribuir a la regeneració nacional de la literatura catalana, que en aquests moments acabava de restaurar els Jocs Florals. En la motivació per dedicar-se a la rondallística, hi tingué a veure la influència d'Aguiló i també la de Briz. Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 201–202) matisa que Maspons no va ser, com s'ha vist, el primer que va recollir rondalles a les terres de llengua catalana ni el primer que en va publicar. Però sí que fou el primer que ho va fer mogut per un propòsit nou, com era la recuperació i salvaguarda del patrimoni literari popular. La finalitat d'aquesta recuperació era la divulgació.

Lo rondallaire, editat en tres volums —I (1871), II (1872), III (1874)— es considera, de fet, el primer aplec imprès de rondalles catalanes basat de manera sistemàtica i exclusiva en fonts orals alhora que en respecta l'argument i els personatges, explica Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 201, 213). En la tria de les rondalles Maspons va apostar pels relats d'imaginació més fantàstica (rondalles meravelloses), igual que Milà, i d'acord amb la col·lecció dels germans Grimm, de qui n'era deutor. En total, va publicar 80 rondalles (26 al primer volum i 27 als dos següents).

La tria del títol no fou casual. En una carta al folklorista sicilià Giuseppe Pitrè (20 de setembre de 1875), Maspons explicava la distinció entre *conte* i *rondalla*:

> Al enumerar los diferentes nombres bajo que son conocidos los cuentos en las diferentes naciones, dice V. que en España se llaman *cuentos* y es verdad, mas en Cataluña distínguese entre *cuento* y *rondalla*; aceptamos la voz general *cuento*, empero adoptamos una peculiar nuestra que es la de *rondalla* para distinguir los cuentos en que lo chistoso y cómico juega su principal papel de los en que lo fantástico y sobrenatural forma su base, que se denominan *rondallas*, y por esto mi libro se titula *Rondallayre*, de *rondalla* y el sufijo *–ayre*, que significa o determina el oficio, y por lo tanto que viene a indicar 'narrador de rondallas o cuentos fantásticos'.[25]

A partir de 1874, Maspons es va interessar també per altres tipus de tradicions, a més de les rondalles. Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 215–216) indica que aquest interès no responia tant a la influència italiana de Giuseppe Pitrè, amb qui va mantenir contacte epistolar com s'ha vist, sinó al seguiment que Maspons feia dels estudis dedicats a les tradicions i la literatura populars d'arreu d'Europa i que, en aquests anys, s'havien expandit temàticament i havien ampliat els gèneres que calia considerar. Un d'aquests nous camps era el dels jocs infantils, terreny que va abordar amb la publicació dels *Jochs de la infancia* l'any 1874. Aquest volum representava la primera incursió que es feia a Catalunya sobre aquest tema. Seguint un fil literari, Maspons va fer en aquesta obra una descripció de diversos jocs infantils, bàsicament recollits dels seus propis fills (Francesc i Ramon), als quals dedicà l'obra.

En l'obra i en el pensament de Maspons hi tingué importància la seva comarca, el Vallès. Aquesta representava la plasmació d'un món rural tradicional vers el qual va sentir durant la seva vida una gran nostàlgia. Hi dedicà alguns treballs i nombroses ressenyes d'excursions, així com una part de la seva obra folklòrica, especialment les *Tradicions del Vallès* (1876) i els «Costums del Vallés» (1890). En la primera hi va manifestar el seu interès per les llegendes, un interès que li va durar la resta de la seva vida, en paral·lel amb el de la seva germana Maria de Bell-lloch. Aquesta publicació va ser, segons Prats (1988: 90), la primera escrita a Catalunya dedicada al llegendari i la primera aproximació erudita al tema dels éssers fantàstics.

25 Prenc la citació de Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 212) que assenyala, en nota, la procedència d'aquesta correspondència: «Al Museo Etnografico Giuseppe Pitrè de Palerm (Carpeta P-C-18) es conserven 21 cartes de Maspons escrites entre 1875 i 1885».

L'any 1878 Briz va encarregar a Maspons la publicació d'una secció de folklore a *Lo Gay Saber*. Aquesta secció va acollir, entre 1878 i 1881, transcripcions de rondalles catalanes i traduccions de llegendes d'altres països, a més d'una vintena d'articles la majoria dels quals eren comentaris de publicacions estrangeres sobre diversos aspectes als quals l'autor incorporava comparacions amb materials procedents de Catalunya.

Maspons fou també un dels iniciadors del moviment excursionista. Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 210) assenyala, en aquest sentit, que en l'excursionisme va trobar un mitjà per continuar la tasca de recol·lecció i difusió de la narrativa i les tradicions populars. Va tenir-hi, de fet, un paper de contacte i transició entre els autors d'aquests dos tipus de folklore (el literari i l'excursionista). En aquest context, va publicar l'any 1885 els *Cuentos populars catalans*, que, eren, en realitat, el quart volum de *Lo rondallaire*, preparat feia temps, i format per vint rondalles més.[26]

En les obres de Maspons s'hi reflecteix, segons Prats/Llopart/Prat (1982: 26), un doble sentit evolutiu del folklore català provocat per una doble influència. D'una banda, de tipus extern, per la pròpia evolució dels estudis de literatura popular arreu d'Europa (que ell coneixia). Aquest fet es fa evident en la seva orientació teòrica i en la progressiva exigència pel que fa a la documentació de les recopilacions. D'altra banda, s'hi ressegueix una influència interna referida a la tímida ampliació temàtica que va suposar l'arribada de l'excursionisme. De fet, i com assenyala Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 210): «La trajectòria de Maspons i Labrós, que ocupa els darrers trenta-cinc anys del segle XIX, permet de seguir des d'un observatori privilegiat l'evolució de l'interès per la literatura oral popular i el folklore a la Catalunya contemporània».

26 L'edició moderna de *Lo rondallaire* en dos volums (a cura d'Albert Mestres i amb l'estudi imprescindible de Josep M. Pujol, 2010 i 2014) inclou un total de 108 rondalles: les publicades anteriorment i 8 «Rondalles disperses» aparegudes en la premsa de l'època. Quant a l'atribució de Maspons com a autor d'aquestes rondalles, vegeu Pujol (2010*b*; Oriol/Samper 2013: 213–214).

1.1.4 Les folkloristes de la Renaixença

En aquest període fundacional de l'interès pel folklore a Catalunya, van ser dues les dones que van destacar en l'estudi de la literatura popular catalana: Maria del Pilar Maspons i Labrós i Joaquima Santamaria i Ventura.

1.1.4.1 Maria del Pilar Maspons i Labrós

Maria del Pilar Maspons i Labrós (1841–1907), escriptora i folklorista, signava els seus treballs amb el pseudònim «Maria de Bell-lloch». Era germana de Francesc de Sales Maspons i Labrós i cunyada de Francesc Pelai Briz i Fernàndez. Amb el seu germà i el seu cunyat es van plantejar la recollida de diverses manifestacions de la literatura popular catalana. Com s'ha vist, Maspons es va ocupar de les rondalles, els jocs infantils i les tradicions, i Briz de les cançons i de les endevinalles. Maria de Bell-lloch, per la seva banda, de les llegendes i tradicions. De fet, Armangué (2004: 11) assenyala que el seu germà Francesc, a les *Tradicions del Vallès*, «ens revela de passada, gairebé sense voler-ho, que l'exemple de la seva germana Pilar, la nostra Maria de Bell-lloch, representà l'impuls que el dugué a arreplegar els materials orals de la literatura popular».

L'aportació de Maria del Pilar Maspons al folklore d'aquesta època està vinculada estretament al paper que exercien el seu germà Francesc i el seu cunyat Briz. Per Armangué (2004: 28), aquest «constant mecenatge» s'ha d'interpretar en un doble sentit:

> D'una banda, com un recurs estratègic imprescindible del qual depenia la progressió literària d'una dona de lletres; però també com una espontània coincidència d'interessos, conjuntament madurats en el redós familiar, una influència recíproca que només podia transcendir, però, a través de la presència masculina en les plataformes culturals del període, on un vesper de petits nuclis com el format per la família Maspons-Briz s'articularen per tal de donar lloc al fenomen de la Renaixença.

Com altres folkloristes de la seva generació, Maria del Pilar Maspons va recrear els materials que havia recollit de la tradició oral, fonamentalment tradicions i llegendes, i els va donar un aspecte molt literari des del punt de vista formal. En els Jocs Florals de Barcelona va obtenir un accèssit amb *Narracions y llegendas* (1875) i un premi

amb *Montseny* (1880), que contenia sis llegendes sobre la muntanya, acompanyades de notes explicatives i comparatives amb relats semblants d'altres països. També va ser premiada en el Certamen Científic i Literari del Casino de Granollers amb *Costums y tradicions del Vallés* (1882), un treball que incloïa descripció de costums, creences i festes populars així com una col·lecció de 22 llegendes d'aquesta comarca. També va publicar *Llegendas catalanas* (1881) i *Lo castell del amor. Rondalla* (s.d.), com assenyala Oriol (2015*d*: 657).

Entre els anys 1879 i 1894 va col·laborar amb articles sobre folklore i literatura popular a les revistes *La Llumanera de Nova York*, *La Renaixença* i *La Ilustració Catalana*.[27] L'any 1879 es va publicar un número especial de *La Llumanera de Nova York* «dedicat a les dones catalanes i redactat exclusivament per elles». Es tractava del «primer experiment que s'ha fet en aquest gènere», segons la redacció de la revista.[28] Maria del Pilar Maspons hi va participar amb el poema «Los enamorats» i la llegenda «La finestra del bon recort».

Maria del Pilar Maspons també va tenir relació amb el moviment excursionista. L'any 1885 va ser nomenada sòcia honorària de la Secció Folk-Lore Català de l'Associació d'Excursions Catalana, juntament amb Marià Aguiló i Francesc Pelai Briz.[29] Uns quants anys abans (1880), aquesta mateixa entitat li havia dedicat una vetllada literària (amb Salvador Sanpere i Miquel, i Gaietà Vidal de Valenciano), en la qual es van llegir les seves tradicions del Montseny.[30]

27 Oriol (2015*d*: 657–658) en detalla els títols, que també es poden consultar a la base de dades BiblioFolk <http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat>, on es troba, de la mateixa manera, la resta d'informació bibliogràfica referida a les publicacions periòdiques d'aquesta època.

28 Es tracta del número 49, volum IV, de maig de 1879. La redacció de la revista explica que «lo material de què es compon aquest número serà prou per a donar una idea de lo que valen les filles de Catalunya i de lo que poden fer, sia que discorreixin en prosa, sia que deixin córrer la imaginació per los camps de la poesia, sia que, plectre en mà, ens facin gosar de les belleses de la música».

29 Com consta anunciat als nomenaments d'aquesta secció al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, núm. 80–81 (maig–juny 1885): 108.

30 Ramon Avellana en fa la crònica al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* núm. 19–20 (maig–juny 1880): 103–104.

1.1.4.2 Joaquima Santamaria i Ventura

Joaquima Santamaria i Ventura (1854–1930) va ser també escriptora i folklorista, i va signar la seva obra amb el pseudònim «Agna de Valldaura». Era uns quants anys més jove que Maria del Pilar Maspons i Labrós i, encara que no va tenir una obra tan abundant com ella, entre els anys 1878 i 1908 va publicar alguns articles sobre literatura popular en revistes de l'època, com *La Llumanera de Nova York*, *Calendari Català*, *Lo Gay Saber*, *La Ilustració Catalana* i *Feminal*.[31]

En la seva obra es reflectien les seves profundes conviccions religioses i patriòtiques, explica Oriol (2015*d*: 658). El llibre *Tradicions religioses de Catalunya* (1877) n'és una bona mostra. Es tracta d'un recull d'una quarantena de rondalles i de llegendes de temàtica religiosa. A la col·lecció Lectura Popular va publicar el llibre *Tradicions* (s.d.) i també va fer aportacions com a traductora d'obres literàries.

Va ser una de les autores que va participar en el número especial de *La Llumanera de Nova York* (1879) dedicat a les dones catalanes, en aquest cas amb la faula «L'aucell y l'ametller». L'any 1886 va publicar l'assaig *Breus consideracions sobre la dona* i va col·laborar amb Dolors Monserdà en la tasca d'intentar millorar les condicions socials de les dones obreres. Com assenyala Oriol (2015*d*: 658): «Aquesta vessant feminista de Joaquima Santamaria connecta la folklorista, forjada en el moviment de la Renaixença, amb el següent grup, el de les dones compromeses amb el feminisme cultural».

1.1.5 Rondalles, cançons i parèmies

1.1.5.1 Jacint Verdaguer i Santaló

Influït pels escriptors i folkloristes Manuel Milà i Fontanals i Marià Aguiló, l'eclesiàstic i poeta Jacint Verdaguer i Santaló (1845–1902) es va interessar aviat pel folklore, tot i que molts dels materials que va recollir no es van publicar fins després de la seva mort. El poeta, nascut a Folgueroles, va utilitzar sovint cançons, llegendes i rondalles com a font d'inspiració literària, especialment al poema *Canigó*, en el qual va recrear literàriament el contingut de llegendes, costums i tra-

31 Vegeu novament Oriol (2015*d*: 658), que en detalla els títols, i la base de dades BiblioFolk.

dicions pirinenques. Oriol (2008) indica, en aquest sentit, que aquest model de llenguatge que combinava formes procedents de la literatura culta amb d'altres extretes de la llengua parlada va fer precisament de Verdaguer un poeta molt conegut i llegit. A partir de 1878, i segons indica Roma (1986: 167), es van publicar a *La Veu de Montserrat* les «Notes Folklóriques», en les quals descrivia aplecs, recollia rondalles, parèmies, etc.

Entre la seva obra folklòrica[32] destaquen els llibres pòstums *Rondalles* (1905) i *Folk-lore* (1907). El llibre *Rondalles* conté 48 narracions: 17 rondalles, 15 llegendes, 6 acudits, 3 anècdotes, 4 exemples morals, 2 relats autobiogràfics i un text hagiogràfic. Una part d'aquestes narracions van ser recollides per Verdaguer en els viatges que va fer al Pirineu català als estius de 1877 a 1884, mentre que una altra part correspon a relats recollits en diversos pobles de Catalunya al llarg de la seva vida. El 1992 Andreu Bosch va publicar una edició crítica del llibre que incloïa 8 textos més. El llibre *Folk-lore*, per la seva banda, conté mimologismes animals, tradicions, relats etiològics i proverbis. Al llarg de la seva vida, Verdaguer també va recollir unes 250 cançons, una bona part de les quals van ser incloses per Milà i Fontanals en el seu *Romancerillo*. L'any 2002, amb motiu del centenari de la mort de Verdaguer, el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i Salvador Rebés va seleccionar 72 cançons inèdites recollides per Verdaguer que es conservaven de forma manuscrita i les van publicar en el llibre *Cançons tradicionals catalanes recollides per Jacint Verdaguer*, on es troben des de romanços (la majoria) fins a cançons no narratives, satíriques i infantils.

1.1.5.2 Sebastià Farnés i Badó

Sebastià Farnés i Badó (1854–1934), per la seva banda, va exercir durant deu anys la professió d'advocat. Paral·lelament, va desenvolupar una notable activitat periodística col·laborant en diverses publicacions catalanistes com ara el *Diari Català* o *La Renaixensa*, i va exercir un paper important en el catalanisme polític. Pel que fa a la producció literària, va conrear poesies i narracions. Va practicar també l'ex-

32 Estudiada per Oriol (2008).

cursionisme com a membre de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i del Centre Excursionista de Catalunya, tot i que no va tenir un paper destacat en aquest camp, a diferència d'altres autors com Maspons o Gomis.

Les primeres publicacions folklòriques de Farnés, centrades en parèmies i rondalles, van aparèixer a principis dels anys vuitanta del segle XIX a revistes com *La Renaixensa* i *La Ilustració Catalana*. De 1884, però publicat el 1888, és el treball «Excursió á Las Guillerías. Tradicions orals y literatura popular», que formava part del volum vuitè de les *Memorias* de l'Associació Catalanista d'Excursions Científica. Farnés ja havia donat a conèixer l'any 1866 aquests materials procedents de la tradició oral a *La Renaixensa*. Entre 1891 i 1893 va col·laborar activament a *La Veu de Catalunya*, sobretot publicant rondalles, moltes de les quals foren aplegades posteriorment en forma de llibre, com indica Prats (1988: 141). L'any 1893 va publicar, precisament, *Narraciones populares catalanas*, que marquen el final del període romàntic. Tot i que les rondalles havien estat recollides de la tradició oral en català i havien estat publicades també en aquesta llengua en revistes de l'època, al llibre van aparèixer en castellà (a excepció de la que tanca el volum) per interessos editorials, amb traducció d'Antoni Rubió i Lluch, segons explica Oriol (2016*a*: 54).

Farnés, com Briz, va ser un home de la Renaixença que va veure en l'estudi del folklore una manera de fer pàtria i de recuperar el bon ús i el prestigi de la llengua catalana. En el pròleg al llibre, es congratulava que l'afició a les investigacions folklòriques que havien nascut i s'havien desenvolupat durant la segona meitat del segle XIX avancés com un corrent imparable. Farnés mostrava en aquest recull la seva sensibilitat per mantenir-se fidel a les fonts orals. A més, documentava, en les notes, el lloc on havia recollit les rondalles, i en donava dades sobre l'ús i l'existència de variants. Tot i això, Oriol (2016*a*: 54–55) destaca que no es desprenia del tot dels prejudicis morals que havien caracteritzat els reculls d'alguns folkloristes d'aquest període i reelaborava les versions d'acord amb aquesta idea.

El 1913 va publicar l'*Assaig de paremiologia catalana comparada*. Es tractava del primer volum del que pretenia ser un inventari paremiològic amb confrontacions i comentaris sobre el sentit de les parèmies, agrupades alfabèticament per conceptes, amb esment de la font de procedència. Finalment, la publicació completa d'aquesta magna obra sobre paremiologia es va dur a terme de manera pòstu-

ma (1992–1999), amb el títol *Paremiologia catalana comparada*, amb una edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall, amb la col·laboració de Josep M. Pujol.[33]

L'obra folklòrica de Farnés es va centrar, doncs, de manera gairebé exclusiva en la rondallística i en la paremiologia, amb aportacions diverses. Prats (1988: 145) distingeix el paper que hi va tenir en cadascuna d'aquestes aportacions. Mentre que pel que fa a les rondalles va actuar sobretot com a divulgador i, fins i tot, com un narrador d'inspiració popular, en el camp de la paremiologia va actuar com a folklorista i com a filòleg, preocupat per la restauració d'aquest aspecte del llenguatge.

1.2 El folklore excursionista

L'anomenat folklore excursionista es va desenvolupar al voltant de la creació de les societats excursionistes. El punt de partida d'aquest moviment fou l'any 1876, en què es va crear l'Associació Catalanista d'Excursions Científica. Dos anys més tard, un grup de dissidents va decidir escindir-se d'aquesta entitat i fundà l'Associació d'Excursions Catalana. Finalment, després de dotze anys d'activitat, es van tornar a fusionar les dues entitats i el 1891 es va crear el Centre Excursionista de Catalunya, entitat que ha continuat l'activitat fins als nostres dies. L'activitat d'aquestes associacions es va concretar en sortides arreu del territori i en la creació de butlletins on es publicava molta informació relativa a l'estudi de la literatura popular; per exemple, actes de reunions, concursos, notes necrològiques, discursos, col·leccions de materials, ressenyes, homenatges, contactes amb altres institucions nacionals i internacionals, intercanvis de llibres i revistes, etc. Oriol (2016*a*: 54) assenyala com el folklore excursionista va ampliar el camp temàtic objecte d'estudi respecte al folklore literari. No es

33 En aquest sentit, els editors expliquen a la nota preliminar (1992: 12): «El nostre propòsit és la publicació de tot aquest material, que ens ha pervingut intacte, conservat per Maria Aurèlia Capmany i Farnés, neta de l'autor, de manera que el que publiquem no és una nova paremiologia catalana, sinó la *Paremiologia Catalana Comparada* de Sebastià Farnés i Badó. Hem pogut seguir, a l'hora d'ordenar els seus papers —que, val a dir, prou ordenats els va deixar— la seva metodologia, perquè en tot moment, i comparació feta amb obres similars de reconeguda solvència, referides a altres llengües o cultures, ens ha semblat vàlida i actual».

va centrar només en la salvaguarda de la literatura popular, sinó que es va ampliar al de la cultura popular en general. Tot i això, tant els literats folkloristes com els folkloristes excursionistes compartien la idea, d'arrel romàntica, de la necessària salvaguarda del patrimoni literari i cultural perquè no es perdés i, de fet, aquesta idea va tenir continuïtat durant força temps al llarg de la història del folklore.

A diferència del folklore literari, que mantenia una actitud melangiosa i enyoradissa del passat, l'excursionisme es volia projectar cap al futur. Aquesta projecció consistia a inventariar, investigar i reconstruir tenint en compte els mètodes i les tècniques d'aquests anys. En aquest sentit, cal tenir en compte el paper destacat de l'excursionisme en el desenvolupament de la ciència catalana, amb la creació dels Estudis Universitaris Catalans (1903) i de l'Institut d'Estudis Catalans (1907). L'excursionisme va exemplificar, així, una projecció positivista i científica sobre el país amb una mirada cap al futur, com expliquen Prats/Llopart/Prat (1982: 30). Al mateix temps, representava treure els ideals de la Renaixença fora dels àmbits estrictament literaris i democratitzar l'activitat cultural posant-la a l'abast d'estaments de la societat catalana als quals fins en aquell moment no s'havia arribat. D'aquesta manera, les entitats excursionistes van exercir de centres culturals, en els quals la divulgació, mitjançant la preparació de les excursions, els cursos i conferències i els butlletins i publicacions, fou l'incentiu de la recerca.

L'any 1883, en una d'aquestes publicacions, l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* (corresponent a l'any anterior), s'hi va incloure un «Aplech de cansons populars catalanas», format per tretze cançons recollides per Cels Gomis i Mestre, Vicenç Plantada i Fonolleda i Josep Cortils i Vieta. La Junta Directiva de l'entitat va designar Francesc de Sales Maspons i Labrós «perquè ordeni i anoti estes cançons amb sa reconeguda competència per a eixos estudis». Amb aquesta publicació es pretenia estimular la recol·lecció de cançons populars per part dels socis, que era precisament un dels objectius preferents de l'entitat (segons l'article primer del seu reglament). Com ha destacat Prats (1988: 97), l'aparició de l'aplec en aquest moment concret va ser una fita important. L'any 1882 s'havien publicat les darreres obres folklòriques d'autors pertanyents al folklore literari: les *Endevinallas populars* de Pelai Briz, els «Costums y tradicions del Vallés» de Maria de Bell-lloch i el *Romancerillo* de Milà i Fontanals.

Les cançons d'aquest aplec eren inèdites només en part, ja que la majoria ja havien estat publicades per Milà i Fontanals a les *Observaciones*, al mateix *Romancerillo* i, per Francesc Pelai Briz als cinc volums de les *Cansons de la terra*. Per a cada cançó, Maspons anotava l'existència d'altres variants, procedents d'aquests reculls, així com aclariments lèxics per tal de facilitar la comprensió del text. No són les úniques notes que s'hi troben. Cels Gomis, que contribueix decisivament a l'aplec amb dotze cançons,[34] també n'afegeix. Una d'aquestes resulta especialment interessant, ja que mostra com l'autor (Gomis en aquest cas) s'ha de justificar per recollir (i publicar) segons quins materials:

> Aquesta cançó també l'he recollida a Barcelona. Se'm dirà tal volta que és massa verda, a lo que puc respondre que l'he sentida cantar a noies ben innocentes i de bona educació i criança, que, seduïdes per lo alegre i agradable de la tonada, no hi trobaven la més petita malícia. Si algú n'hi troba, serà perquè no siga tan innocent com les senyoretes de qui l'he apresa. Un catalanista que ningú pot tatxar d'immoral, en Manuel Milà i Fontanals, n'ha publicat una de molt pareguda a aquesta (1883: 509).

Amb la publicació de l'aplec, les societats excursionistes van entrar de ple en l'estudi de la literatura popular. Aquesta entrada no va ser abrupta sinó que evidenciava el relleu generacional. En aquest sentit, va resultar cabdal el paper de Maspons i Labrós, com a nexe d'unió entre les dues generacions de folkloristes.

1.2.1 El Folk-Lore Català i les seves publicacions

El 1878 va ser un any clau per a l'organització institucional del folklore, amb la creació de la Folk-Lore Society de Londres, la primera associació per a l'estudi del folklore. El famós «Great Team» de folkloristes,[35] sota el mestratge d'E. B. Tylor, es disposava així a superar el romanticisme i les posteriors teories mitologicocomparatistes i solaristes amb una teoria d'orientació decididament antropològica. D'aquesta manera, com assenyala Dorson (1968: 202), «the field of

34 Josep Cortils en recull una i Vicenç Plantada una altra, de la qual Gomis també en recull una variant.

35 Integrat per Andrew Lang, George Laurence Gomme, Alfred Nutt, Edwin Sidney Hartland, Edward Clodd i William Alexander Clouston (Dorson 1968: 202–265).

folklore was baptized, defined, solidified, and equipped with a cause. Its cause was to establish a science devoted to reconstructing the world view of prehistoric savages from the contemporary lore of peasants». El seu camp d'acció es va estendre:

> Broadly and deeply devoted to folklore science, the great team spread their influence at home and abroad. While not themselves fieldworkers, they actively encouraged county residents in England and colonial administrators overseas to collect data. They spoke too for all the British Isles. Lang the Bordered displayed a filial interest in Anglo-Scots traditions. Nutt the Celticist collaborated with the Gaelic folklorists of Ireland and Scotland. Hartland, living adjacent to Wales, assisted in Welsh folklore inquiries. The world was their province, and Britain their beloved capital (Dorson 1968: 205).

A Espanya, l'impacte de la Folk-Lore Society va tenir les primeres conseqüències amb la fundació a Sevilla l'any 1881 d'El Folk-Lore Andaluz, de la mà d'Antonio Machado y Álvarez (Demófilo) amb un propòsit idèntic al del model anglès. El que volia Machado era fomentar la constitució de societats regionals que permetessin la creació d'un Folk-Lore Español descentralitzat. Els seus contactes van fructificar amb la creació de diversos centres: El Folk-Lore Castellano (1881), l'Academia Demológica y Folk-Lore Asturiano (1882), El Folk-Lore Gallego (1881), el Folk-Lore Vasco-Riojano (1884) i el Folk-Lore Riojano (1884) (Guichot 1922: 161–194; Aguirre 1986: 21–23).

En el cas concret de Catalunya, Machado va contactar amb Víctor Balaguer, sense èxit, i, després amb Josep Fiter i Inglés, fundador de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques així com de l'Associació d'Excursions Catalana (juntament amb Ramon Arabia i Solanas). L'1 de maig de 1885 es va reunir, en sessió extraordinària, la junta general de l'Associació d'Excursions Catalana per aprovar les bases constitutives de la Secció de Folk-Lore Català. El seu objectiu era «fomentar i desarrollar los estudis folklòrics en Catalunya i comarques veïnes, tal com ho prevé l'article primer del Reglament de l'Associació, mes donant a eixos estudis tota la amplitud que comporten modernament dita ciència sociològica i la índole de nostra Associació, segons se desprèn de son Reglament i de sa història».[36]

36 Les bases es publiquen al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* núm. 80–81 (maig–juny 1885): 100–101.

Finalment, el 30 de maig de 1885 es va fer una reunió per organitzar aquesta nova secció. Francesc Maspons i Labrós, aleshores president de l'entitat, no hi va poder assistir (per la defunció del seu germà Marià). Entre d'altres, sí que hi van assistir Marià Aguiló, Àlvar Verdaguer, Ramon Arabia, Gaietà Vidal de Valenciano i Valentí Almirall. Després de resoldre diferents aspectes legals (relatius al reglament de l'entitat) i organitzatius, «quedava una sola qüestió, qüestió delicada i complexa», que no era altra que «la qüestió de nom». En aquest sentit, es va decidir adoptar el mot «folklore» per a la nova secció, no sense un encès debat: «Folk-Lore realment és paraula estrangera, mes que totes les llengües i nacions han adoptat, perquè no n'han trobada altra de pròpia que traduís exactament tota sa significació o tot lo valor que convencionalment se li ha donat».[37] Va ser el primer cop que el mot «folklore» s'aplicava expressament a Catalunya.[38] La sessió inaugural i constituent de la nova secció va tenir lloc el 18 de juny. En la reunió de la junta general del 22 de juny es van nomenar els diferents càrrecs. El Consell estava format per Gaietà Vidal de Valenciano com a president, Ramon Arabia i Solanas com a vocal i Manuel Giralt i Vila com a secretari. Com a socis honoraris van ser nomenats Maria de Bell-lloch, Marià Aguiló i Francesc Pelai Briz, tots ells representants del folklore literari.[39]

A diferència de la societat original anglesa o dels diversos centres espanyols, l'anomenat Folk-Lore Català va funcionar, de fet, com una secció més dins de la societat excursionista (amb el nom de Folk-Lore) i no va arribar mai a tenir entitat pròpia com a centre. Una de les primeres iniciatives va ser la creació de la Biblioteca Popular, que entre els anys 1884 i 1910 va publicar nou volums: *Lo llamp y'ls temporals* de Cels Gomis (1884), *Cuentos populars catalans* de Francesc de Sales Maspons i Labrós (1886), *Ethologia de Blanes* de Josep Cortils i Vieta (1886), *Miscelánea Folk-lórica* de diversos autors (1887),

37 El debat sobre el nom (amb postures contràries com la de Fèlix M. Falguera, que considerava repugnable utilitzar una paraula tan poc intel·ligible i estrangera «per a una cosa tant catalana i tant popular») es pot seguir a les pàgines del *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* núm. 80–81 (maig–juny 1885): 104–107.

38 Com destaquen Prats/Llopart/Prat (1982: 34).

39 Els nomenaments es publiquen al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* núm. 80–81 (maig–juny 1885): 108.

Meteorologia y agricultura populars de Cels Gomis (1888), *Botànica popular* de Cels Gomis (1891), *Notes folk-lóriques de la vall d'Àger* de Joan de Porcioles (1899), *Aforística mèdica popular catalana* d'Oleguer Miró (1900) i *Zoologia popular catalana* de Cels Gomis (1910).

El volum que encetava la biblioteca, escrit per Gomis —l'autor més prolífic de tota la col·lecció—, anava acompanyat d'un pròleg de Maspons i Labrós, que destacava l'esforç d'aquesta iniciativa conjunta:

> Mes los esforços individuals no basten per si sols per a dur a cap una tant important com costosa obra, per més que valguin los qui a ella se dediquin, i tinguis en compte que no parlo per mi. Lo camp és vast, immensament vast, més de lo que sembla; lo temps potser una mica tard i la tendència a borrar tot lo passat si fa no fa un xic massa nivelladora. Per això se requereixen l'aunació de voluntats i la unitat d'esforços, lo treballar en comú; i ningú podia emprendre-ho millor que l'Associació d'Excursions Catalana (1884: VII-VIII).

De nou, el folklorista procedent del folklore literari s'integrava en el folklore excursionista i servia de pont entre les dues generacions d'autors. En aquest mateix pròleg assenyalava també la relació amb les altres entitats nascudes segons el model anglès. Maspons estava convençut que l'entitat excursionista podria publicar «una biblioteca que vingui a ser lo conjunt de tota la tradició popular catalana en totes ses variades formes»:

> Al fer-ho no pot menos que saludar afectuosament al Folk-lore andalús, i a son fundador Don Antoni Machado i Álvarez, que escriu amb lo pseudònim de Demófilo, entusiasta propagandista d'eixos estudis; al Folklore Bètic-Estremenyo, fundat a semblança d'aquell; i al Sr. D. Fermin Canella Secades, qui amb lo títol de *Saber popular. Folklore asturiano*, acaba de publicar un programa o projecte d'interrogatori, com titula, referent a la tradició popular, per a repartir entre los rectors, mestres d'estudi, metges titulars i demés persones influents dels Consells, per a què el contestin, programa que prova lo molt competent que dit senyor és en la matèria (1884: X).

El mateix Maspons i Labrós era el responsable del segon títol de la biblioteca (*Cuentos populars catalans*), i acabà d'aquesta manera la publicació de la seva col·lecció de rondalles, com s'ha vist. A l'*Ethologia de Blanes*, de Cortils i Vieta, s'hi duia a terme un nou enfocament en la recerca folklòrica consistent a adoptar un punt de vista geogràfic i no pas temàtic. L'autor va recollir tota manifestació de folklore

de Blanes que li va semblar interessant, sempre que es produís en aquesta localitat. Segons Prats/Llopart/Prat (1982: 34), aquest enfocament restrictiu des d'un punt de vista geogràfic i que estava en la línia que pretenien seguir els estudis excursionistes, va tenir un èxit inferior a la resta de títols de la col·lecció.

El quart volum, publicat el 1887 i titulat *Miscelánea Folk-lórica*, aplegava diversos treballs. Aquesta miscel·lània va tenir una gran importància en el sentit que representava la primera obra conjunta realitzada amb la intenció de dur a terme una recerca sistemàtica sobre folklore a Catalunya. Tot i no haver aconseguit l'objectiu desitjat, va ser el primer intent seriós de dotar d'una estructura i d'una sistematització l'estudi del folklore per part de la secció de Folk-Lore de l'Associació d'Excursions Catalana. El gruix del llibre estava format per treballs que tractaven temàtiques diverses: «Costums que s' perden», de Bosch de la Trinxeria, recollia diversos aspectes del costumari i de la literatura popular de l'Empordà i del Rosselló, amb l'aportació de documents originals escrupolosament recollits; «Costums empurdanesas: dinars de morts, honras grassas», de Gomis, era un treball breu sobre costums funeraris que integrava diversos elements de literatura popular (parèmies i rondalles); «Ball de gitanas en lo Vallès», de Maspons i Labrós, era el diari d'una excursió a Mollet amb les observacions fetes sobre el terreny i anotacions al voltant del desenvolupament històric i les variants geogràfiques d'aquest ball; «Consideracions sobre lo Ball de gitanas en lo Vallès», d'Almirall, era un article d'opinió sobre el ball com a mitjà d'educació; «Notas folk-lóricas», de Vidal de Valenciano, era una aportació breu de caire més aviat especulatiu i regust literari; «Lo dimoni en los cuentos populars», de Cortils i Vieta, estava dedicat principalment a recollir els exemples sobre aquest tema presents en una obra religiosa del segle XVIII; finalment, «Cansons catalanas aplegadas en la comarca d'Urgell», de Segura, presentava un recull geogràfic de cançons.[40]

40 Sobre la recepció d'aquesta miscel·lània, resulten interessants una sèrie de «Cartas sobre la Miscelánea Folk-lórica» escrites per Cels Gomis (tot i que signades només G.) i publicades a la premsa, que es mostren crítiques amb el contingut d'alguns dels treballs; especialment, amb Carles Bosch de la Trinxeria i amb la manera que tenien alguns autors d'entendre quina tasca havia de tenir un folklorista (Samper 2013: 108–112).

La gènesi d'aquesta miscel·lània es remuntava a l'any anterior quan el consell del Folk-Lore Català[41] havia adreçat una circular als seus socis delegats i a altres persones afins amb la intenció de recollir determinades informacions folklòriques i lexicogràfiques que s'especificaven a l'interrogatori adjunt («Noms que portan las partidas d'eix terme municipal», «Costums populars», «Literatura popular» i «Jochs de la infància»). El resultat d'aquesta circular va ser força pobre, ja que només es van rebre quatre respostes, que es van incloure al final del volum.

La importància de la *Miscelánea Folk-lórica*, però, va més enllà del seu contingut. Per primera vegada, el folklore no s'entenia com una perllongació d'interessos estètics, literaris, musicals o historiogràfics, sinó que constituïa una disciplina independent. Quant al contingut, com s'ha vist, s'hi podia trobar de tot, però els treballs adscrits a la línia excursionista eren, segons Prats/Llopart/Prat (1982: 40), notables en nombre i qualitat. En el mateix pròleg de l'obra, escrit per Ramon Arabia i Solanas, es destacava precisament l'esforç en la creació de la Secció Folk-Lore Català i com aquesta havia pogut néixer gràcies a l'empenta de l'excursionisme:

> L'excursionisme i lo folk-lorisme se compenetren naturalment, i per haver-ho comprés aixís des de lo primer dia los fundadors de la Secció sobredita, és perquè lo «Folk-lore català», després d'haver intentat en va mil vegades constituir-se independentment, sols després d'empeltar-se en la soca excursionista ha lograt, no ja constituir-se, sinó arrelar fondo i donar fruit abundant (1887: VI).

L'any 1891 les dues primeres societats excursionistes catalanes es van fusionar i es va crear, d'aquesta manera, el Centre Excursionista de Catalunya. Francesc Ubach i Vinyeta i Francesc de S. Maspons i Labrós, presidents, respectivament, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i de l'Associació d'Excursions Catalana, van ser els encarregats de fer efectiva la fusió. El paper de Maspons fou, un cop més, important, ja que va propiciar el naixement de la nova entitat. Ell mateix la va presidir l'any 1892 i quan va deixar el càrrec, l'any 1896, n'ocupà el de president honorari. La nova entitat perse-

41 Presidit, com s'ha vist, per Gaietà Vidal de Valenciano, amb Ramon Arabia i Solanas de vocal i Manuel Giralt i Vila com a secretari.

guia els mateixos ideals de les respectives associacions fusionades i va continuar amb la publicació dels següents volums de la Biblioteca Popular, batejada ara com a Biblioteca Folk-Lòrica. El mateix any de la fundació del Centre Excursionista de Catalunya (1891) es va publicar un nou recull de Cels Gomis titulat *Botànica popular*. S'obrí després un llarg parèntesi en la publicació dels volums següents, que s'allargà fins al 1899, amb la publicació de les *Notes folk-lóriques de la vall d'Àger* de Joan de Porcioles. El treball de Porcioles se situava en la mateixa línia de delimitació geogràfica de continguts que l'*Ethologia de Blanes* de Cortils. Amb el canvi de segle, l'any 1900, es publicà l'*Aforística mèdica popular catalana* del metge manresà Oleguer Miró. El darrer volum es publicà deu anys més tard, un cop més, de la mà de Cels Gomis, amb el títol de *Zoologia popular catalana* (1910). El folklorista reusenc tancava, d'aquesta manera, la col·lecció que ell mateix havia encetat 26 anys abans.

1.2.2 Dos noms propis

Els autors vinculats al folklore excursionista han estat inclosos per Prats (1988: 103–165) en l'anomenada generació excursionista, que es va moure entre el romanticisme i el positivisme. Al costat d'autors com Maspons i Labrós, que va jugar un paper clau en la relació entre el folklore literari i el folklore excursionista (sobretot entre els autors, més que no pas entre les dues maneres d'entendre el folklore), o de Farnés, que també va formar part de les societats excursionistes, n'hi ha d'altres que van desenvolupar la seva activitat emmarcats en aquestes entitats, alhora que hi van jugar un paper fonamental. Al mateix temps, per la seva personalitat, van aportar una visió a l'estudi del folklore més acostada als nostres dies, en molts aspectes, que no pas la que tenien molts dels seus predecessors i coetanis romàntics. Es tracta de Pau Bertran i Bros i Cels Gomis i Mestre.

1.2.2.1 Pau Bertran i Bros

Com ha detallat Pujol (1989*b*; Oriol/Samper 2013: 115–149), la vocació folklorística de Pau Bertran i Bros (1853–1891) es va desvetllar en la recollida de cançons («corrandes» i «follies»). A principis de la dècada de 1880, Bertran va abandonar el cançoner i es va interes-

sar tant per l'estudi com per la recol·lecció d'altres manifestacions populars. Aquest interès es va estendre a tota mena de gèneres, fins i tot als no estrictament verbals (supersticions i jocs). Quant a l'estudi, va tendir a especialitzar-se en el terreny del folklore narratiu. Aquesta evolució s'entén tenint en compte la concepció literària dels folkloristes romàntics que els feia atorgar valor al folklore, però deslligat totalment de la cultura i del mateix acte que l'havia produït i les circumstàncies singulars de cada procés comunicatiu. Segons aquesta concepció, una rondalla o una balada deixava de tenir interès en el moment que es publicava (això és, quan deixava de ser inèdita). Així, mentre els dos primers volums de les *Cansons de la terra* de Briz (1866 i 1867) havien d'encoratjar la recerca, l'aparició dels volums III, IV i V van tenir l'efecte contrari. Bertran, com a col·lector de cançons, es va adonar que les publicacions de Milà, Briz, Maspons, Thos i les anteriors de Piferrer i Aguiló havien donat a conèixer llegendes, rondalles, follies i cançons inèdites que ell també havia recollit. Per això, d'una banda, va decidir publicar les restes de la seva col·lecció de cançons abans que no fos massa tard; de l'altra, va concebre un pla més vast consistent en l'estudi comparatiu amb les produccions similars de la resta del món.

D'aquesta manera, l'any 1885, Bertran va publicar el recull *Cansons y follíes populars, inédites, recullides al peu de Montserrat*. L'autor mostrava aquí la distància que el separava dels seus predecessors en la recol·lecció del cançoner. Era rigorós en la transcripció, feia una notació musical sistemàtica, nodria el treball d'una acurada bibliografia que servia de base a les «confrontacions», amb uns comentaris de gran interès amb referències al context de les cançons. Sens dubte, es tractava, segons Pujol (1989*b*; Oriol/Samper 2013: 126), del «repertori tècnicament millor, de molt, entre tots els del segle passat, impecable fins i tot per als estàndards més exigents fins no fa gaires dècades». Aquest rigor en la transcripció dels textos (tret que el feia «modern» com a folklorista) li venia de la influència del filòleg alemany Max Müller, fundador de la mitologia comparada. Bertran marcava aquí un progrés respecte als folkloristes anteriors i també, fins i tot, a alguns de posteriors.

Amb la publicació, l'any 1884, de «La filosofia de la filosa»,[42] un article de contingut teòric, Bertran tenia la intenció de promoure l'ambient adequat per a la creació a Catalunya d'una societat d'estudis folklòrics. Pujol (1989*b*; Oriol/Samper 2013: 127–129) distingeix el paper de Bertran com a folklorista del que tenia com a escriptor. Així, en aquest text, el Bertran folklorista, modern, apostava pel futur, mentre que l'escriptor (que utilitzava la poesia com a excusa per a la militància patriòtica) s'aferrava a una tradició del passat que no trigaria a desaparèixer.

En la primera part d'aquest treball, Bertran constatava el «canvi de rumb fonamental de la folklorística europea del moment: el pas de les diverses especulacions essencialment filològiques o 'estètiques' a la formulació d'una primera teorització científica realment pròpia» (Pujol 1989*b*; Oriol/Samper 2013: 127). En la segona part del treball, passava revista crítica a la folklorística contemporània i oferia el panorama d'erudits, revistes i institucions que ell coneixia a finals del 1883. En la tercera part, ressenyava els aspectes positius del folklore, amb una aportació nova: la mirada cap a «les ciències antropològiques i socials, ara més que mai valentes i atrevides». Bertran assenyalava que «Prou ha fet i va fent la iniciativa individual, però ¿no faria més la col·lectiva?»:

> Bé és veritat que de les associacions, sobretot de les sàvies, se n'ha bescantat molt —i amb raó potser— tocant a diligència; mes de la que se'n podria dir, si el neologisme no feia escrúpol, *Folk-Lore Català*— que no hauria de ser pas tampoc tota sàvia—, és ben bé de creure —tenint en compte la novetat de la tasca, si dificultosa a voltes, sempre agradable i meritòria— que no se'n poguessin retreure per aqueix cantó i per tots los altres sinó mostres d'agraïment de casa i alabances generals de fora, principalment del món literari, doncs, quan no altres excel·lències, d'aquesta abundosa pedrera de la tradició popular n'han d'eixir, si Déu vol, los palaus de glòria de les modernes literatures.[43]

42 Datat el mes de novembre de 1883 i publicat el 15 de gener de 1884 a *La Ilustració Catalana* núm. 102: 7–10.

43 Prenc la citació de Pujol (1989*b*; Oriol/Samper 2013: 129) que ofereix el text regularitzat.

En aquest context cal ubicar la creació de la secció Folk-Lore Català dins l'Associació d'Excursions Catalana, com s'ha vist.

L'any 1888 Bertran va publicar «Rondallística»,[44] la reflexió teòrica de més importància que es publicava a Catalunya des de les *Observaciones* de Milà. Es tracta d'un treball extens en el qual Bertran s'ocupava inicialment del caràcter científic del folklore i de l'estudi de les rondalles, així com de les teories més arrelades a l'època en aquest camp i dels principals reculls anteriors al dels germans Grimm. Bertran s'endinsava després en qüestions teòriques com la universalitat dels temes rondallístics, l'origen, la transmissió i les funcions de les rondalles així com aspectes metodològics relacionats amb la classificació de les rondalles i les condicions dels reculls. El treball es tancava amb un balanç final sobre les aportacions i deficiències de la rondallística i un aplec de 25 rondalles de mostra. Pujol (1989*b*; Oriol/Samper 2013: 138–141) explica que les vacil·lacions que s'observen en el tractament de les qüestions teòriques, amb l'adopció de teories aparentment contradictòries, es deuen precisament al fet que eren novetats i a la manca de coherència d'elles mateixes. On sí que marca Bertran un progrés respecte dels seus predecessors i, fins i tot, alguns folkloristes posteriors, és, novament, en el rigor de la transcripció de textos, fet que l'acosta als nostres dies. Ella mateix assenyala que: «És indispensable que fondo i forma, tan íntimament lligats als llavis del poble rondaller, se recullin units, sencers, immaculats, i que es presentin axís mateix amb tota franquesa i fora escrúpols de monja, sense supressions ni afigidures, sense barreges ni retocs de cap mena».[45]

L'any 1909, i ja de manera pòstuma, es va publicar la col·lecció de rondalles de Bertran (*Rondallari*), de la mà de Ramon Miquel i Planas i amb il·lustracions de Joan Vila. Vuitanta anys més tard (1989), *El rondallari català* va ser novament editat, a cura de Josep M. Pujol. En aquesta nova edició s'hi inclouen un total de 148 relats, 14 dels quals no es trobaven en la primera edició i es presenten en apèndix.

44 Dins *Jocs Florals de Barcelona* 30 (1888): 177–255 i, en tiratge a part, amb el títol *Rondallística. Estudi de literatura popular ab mostres catalanes inèdites* (Pujol 1989*b*; Oriol/Samper 2013: 147).

45 Prenc la citació de Pujol (1989*b*; Oriol/Samper 2013: 142) que ofereix el text regularitzat.

Els textos es divideixen en 4 apartats diferents (divisió feta per Miquel i Planas): rondalles meravelloses; rondalles humorístiques; llegendes, exemples morals, casos; apòlegs, tradicions, etc. Precisament aquesta diversitat de gèneres és, segons fa notar Pujol (1989; Oriol/Samper 2013: 146), una mostra de la riquesa del recull així com del seu caràcter «rupturista», si es compara amb els reculls rondallístics precedents.[46]

L'edició dels materials rondallístics s'acompanyava d'un complet estudi introductori que posa el folklorista al lloc que li correspon, com l'únic folklorista català activament receptiu a les renovacions que Paul Sébillot i Giuseppe Pitrè estaven introduint en aquells moments a l'estudi del folklore. Per Pujol (1989*b*; Oriol/Samper 2013: 144), Bertran i Bros representa, doncs, «una cruïlla del folklore català», ja que en la seva biografia «es compendia d'una manera sorprenentment arquetípica tota la història del folklore català del segle XIX».

Amb la publicació, l'any 2003, de *Cultura popular del Montserrat*, Jordi Sierra i Massansalvador reivindicava de nou la figura de Pau Bertran i Bros. Aquest treball, de caràcter miscel·lani (s'hi troben des de costums i tradicions a parèmies i jocs), recuperava textos recollits pel folklorista a la regió del Montserrat, classificats i complementats amb informació procedent d'altres autors, així com del treball de camp del mateix Sierra.

1.2.2.2 Cels Gomis i Mestre

Cels Gomis i Mestre (1841–1915) va ser un autor amb una prolífica obra que abraçava àmbits tan diversos com el folklore, la divulgació científica, la política o la literatura. Gràcies a la seva feina com a enginyer de camins, va viatjar per bona part de la Península, fet que va afavorir el seu paper com a soci delegat de l'Associació d'Excursions Catalana, primer, i del Centre Excursionista de Catalunya, després. D'aquesta experiència i del contacte directe amb els habitants d'aquests pobles Gomis n'extreia la informació que després publicava

46 Que són els de «Thos i Codina (profundament manipulada) i les clàssiques "grimmianes" de Milà (massa breu, però) i Maspons i Labrós» (Pujol 1989; Oriol/Samper 2013: 146).

en forma d'articles als butlletins d'aquestes entitats. Després d'uns articles sobretot de caire excursionista, a partir del 1882 va començar a publicar treballs que incloïen material folklòric. Un d'ells fou l'«Aplech de cansons populars catalanas» ja esmentat, en el qual hi tingué un paper clau, ja que va aportar dotze cançons de les tretze del recull.

Més que la seva extensa producció,[47] el que destaca de Gomis com a folklorista és el mètode utilitzat en la recol·lecció i publicació del material. D'una banda, no en censurava el contingut (per temàtica inadequada), i, de l'altra, respectava la forma segons la qual l'hi havien explicat, ja que, segons ell, no es podia conèixer la literatura popular si es presentava adulterada. A més, calia també recollir les diferents variants que s'explicaven sobre un mateix tema perquè, si no, no es podrien conèixer les semblances i les diferències entre les variants de diferents indrets. La seva obra folklòrica fou un bon exemple d'aquesta pràctica.

L'any 1884 Gomis va publicar a *L'Avenç* «Lliteratura oral catalana»,[48] la que podem considerar la tercera aportació teòrica d'aquest període, després de les *Observaciones* de Milà i la «Rondallística» de Bertran. En aquest article, inacabat, Gomis oferia diverses notes sobre la recollida de material folklòric. D'aquesta manera, donava una sèrie de consells a tothom qui pogués estar interessat en el tema: aconsellava sobre el mètode que s'havia d'utilitzar segons que l'informant fos un pagès, un nen, una noia o una vella, per exemple, ja que l'actitud del recol·lector, si volia aconseguir allò que es proposava, no podia ser la mateixa. Després, a la pàgina 245, insistia en la idea que no s'havia de retocar ni manipular el material recollit:

> Recollides ja les preocupacions, los aforismes, les tradicions, cançons, etc. que componen l'immens tresor de nostra literatura oral, queda encara un gravíssim inconvenient que vèncer, i és la propensió que generalment tenen los col·leccionadors de modificar, ja en lo fons ja en la forma, lo per ells recollit.
>
> La literatura oral no admet correcció de cap mena, puig de fer-li no seria ja una mostra de literatura popular lo que es publiqués.

47 Detallada a Samper (2013: 167–182).

48 Concretament al número 28 (15 d'abril de 1884): 244–250.

A continuació, oferia un pla de treball que consistia en una classificació dels diferents gèneres per poder organitzar el material recollit. Com feia en els seus treballs folklòrics, dels quals en publicava diverses edicions al llarg dels anys augmentant d'aquesta manera les variants i els comentaris, Gomis també va ampliar aquest article teòric. Així, l'any 1912, aparegué «Folklore català» a l'Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa. Es tracta d'una nova edició, corregida i augmentada, sobretot pel que fa als exemples i les mostres de folklore, que esdevingué una veritable guia per orientar el treball de camp dels folkloristes. Com en el cas anterior, però, l'aportació teòrica va restar inacabada.

A més dels treballs publicats en diferents revistes de l'època i, sobretot, en els butlletins d'aquestes entitats excursionistes, Gomis va publicar monografies senceres. En aquestes monografies no incloïa només les versions que ell mateix havia recollit de primera mà, sinó que també s'hi trobaven les referències a versions d'altres països que li havien arribat a través de la consulta de llibres. En aquesta línia cal situar els seus treballs dedicats a *Lo llamp y'ls temporals* (1884), la *Meteorologia y agricultura populars* (1888), la *Botànica popular* (1891), la *Zoologia popular catalana* (1910) o *La lluna segons lo poble* (1912). Excepte el darrer, la resta d'aplecs formaven part de la Biblioteca Popular de l'Associació d'Excursions Catalana, ja esmentada. Aquesta extensa producció és una mostra del seu paper actiu com a col·laborador incansable d'aquestes entitats i de la seva capacitat de treball. Els reculls dedicats a col·leccionar les dites, creences i supersticions que hi ha a Catalunya sobre animals (*Zoologia popular*) i plantes (*Botànica popular*) estaven inspirats en el llibre *Traditions et superstitions de la Haute-Bretagne* de Paul Sébillot (1882). La lectura d'aquest treball va empènyer Gomis a col·leccionar i publicar aquest tipus de material. Aquesta mostra del seu contacte amb autors forans es va produir en els dos sentits, atès que el mateix Sébillot es va fer ressò dels volums publicats per Gomis i, fins i tot, va utilitzar algun dels seus treballs com a material per als seus estudis. La relació entre Gomis i Sébillot és una bona mostra del paper mediador de França en la introducció a Catalunya del folklore entès a la manera anglesa.

El mètode científic que utilitzava Gomis en els seus treballs, contraposant molts cops les supersticions amb les explicacions racionals, tenia un objectiu concret, que no era altre que eliminar les primeres i fomentar la formació de les persones. Com ell mateix indicava al final de l'edició de 1884 de *La lluna segons lo poble*:

> Lo que convé és recollir totes les preocupacions populars, no per a perpetuar-les, com creuen alguns, sinó per a destruir-les; conservant-les solament escrites per a què en temps a venir pugui el poble comparar son estat de progrés amb lo d'endarreriment en què vivien sos antepassats i vivim encara nosaltres avui.[49]

Aquesta idea es trobava arrelada al pensament del folklorista i l'expressava en aquests treballs, però també en els manuals adreçats als més joves per a la seva formació o en els articles de caire polític en els quals reflectia el seu pensament anarquista.

Per tot plegat (mètode emprat i ideologia de fons), Gomis fou un folklorista que ens resulta més proper que molts dels seus contemporanis. Potser per aquest motiu, l'obra de Gomis va tenir un interès pòstum. Així, l'any 1983, el Centre Excursionista de Catalunya va publicar la segona edició de la *Botànica popular* amb el títol *Dites i tradicions populars referents a les plantes*. L'any 1987 l'editorial Alta Fulla va recuperar *La bruixa catalana*, un treball que havia quedat inèdit a la mort del folklorista. El llibre, un aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864 a 1915, era una nova mostra d'un treball temàticament diferent i arribava de la mà de Cels Gomis i Serdañons, nét del folklorista, i responsable de custodiar el llegat personal del seu avi. A aquesta publicació en van seguir d'altres, dins la mateixa editorial, com la *Meteorologia i agricultura populars* (1998) i l'edició facsímil de *La lluna segons lo poble* (1999).

En dates més recents, s'ha recuperat, de la mà de Sidillà Edicions, una part important de l'obra del folklorista, amb les noves edicions dels seus aplecs més extensos dedicats als animals (*Zoologia popular catalana*, 2014) i a les plantes (*Botànica popular catalana*, 2015), així

49 Publicada a les pàgines de *L'Avenç* núm. 24 (15 de febrer de 1884): 164–170; núm. 25 (29 de febrer de 1884): 184–192, i recopilada posteriorment en volum dins la Biblioteca de L'Avenç aquell mateix any.

com de l'aplec centrat en la bruixeria (*La bruixa catalana*, 2016).[50] També s'han recuperat de la mà de l'Associació Cultural Carrutxa les aportacions fetes pel folklorista reusenc en l'aplec de 1883 (*Aplec de cançons populars catalanes*, 2015) i s'ha donat a conèixer el seu corpus rondallístic que no havia estat estudiat fins aleshores i que presenta un vessant desconegut de l'activitat folklòrica de Gomis, amb la catalogació, l'estudi i l'edició de 67 rondalles a *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre* (Samper 2015*a*), algunes de les quals inèdites.

A tall de resum, i com ha assenyalat Oriol (2016*a*: 55), s'ha vist com la major part dels autors d'aquest primer període, sobretot els que podem ubicar dins del folklore literari, es movien per una motivació personal i actuaven majoritàriament a títol individual. El naixement de les societats excursionistes i les seves accions a favor del conreu del folklore, és a dir, el folklore excursionista, va suposar l'inici d'una activitat més col·lectiva i estructurada. L'etapa següent de l'estudi de la literatura popular a Catalunya es desenvoluparà a partir d'aquesta mateixa idea, amb la institucionalització de la recerca i el paper de les dones folkloristes, com es pot veure en les seccions següents d'aquest mateix capítol dedicat a Catalunya.

50 Aquestes edicions de Sidillà inclouen nous pròlegs (a cura d'Emili Samper, Salvador Palomar i Adrià Pujols, respectivament), així com il·lustracions de David Granato, a més d'útils índexs toponímics i topogràfics.

2. EL PERÍODE CLÀSSIC: EL FOLKLORE ACADÈMIC I L'ARXIVÍSTICA FOLKLÒRICA

La publicació de les *Narraciones populares catalanas* (1893), de Sebastià Farnés, tanca el «període romàntic» en la història de la literatura popular a Catalunya i, a partir de l'any següent i fins a la mort de Joan Amades, el 1959, segons la proposta de Carme Oriol (2016*a*: 55–57), s'obre el segon període del folklore català, el denominat «període clàssic».[51]

En aquest període clàssic hi trobem: l'acció del folklore acadèmic, amb la participació d'un gran nombre de folkloristes i institucions en el desenvolupament dels estudis folklòrics com a disciplina científica; l'inici i la consecució dels grans projectes de l'arxivística folklòrica (encara que els tres últims anys, els de la Guerra Civil Espanyola, suposen la inevitable interrupció d'aquest procés); i finalment, ja en els anys de postguerra, la gran producció del folklorista Joan Amades que correspon a la publicació de les seves grans obres de síntesi.

2.1 El folklore acadèmic en el primer terç del segle XX

A començaments del segle XX creix l'interès, tant dels folkloristes com de les institucions, per l'estudi del folklore des de paràmetres científics i com a disciplina acadèmica. Això és una novetat del tot rellevant, perquè suposarà, a més de la institucionalització de la recerca, l'aportació de corpus teòrics i el desenvolupament de mètodes de recollida i estudi de la literatura popular. Aquest fet, a més, coincidirà amb una qüestió important en aquesta època: l'accés de les dones als estudis superiors, al món públic de la cultura i al mercat laboral i professional. I, també, al folklore. En el folklore acadèmic, doncs, seran importants el paper i el treball de les dones folkloristes, que està estretament relacionat amb el mestratge exercit per Aureli Capmany i Farrés i, sobretot, per Rossend Serra i Pagès.

51 Aquesta denominació s'inspira en la que utilitza Llorenç Prats (1991–1992) quan afirma que, amb la mort d'Amades, es clou el període clàssic dels estudis de folklore.

2.1.1 Aureli Capmany i Farrés

Aureli Capmany i Farrés (1868–1954), folklorista de formació autodidacta, s'interessà per l'estudi de les rondalles, les cançons, els costums i les danses populars. Impulsor de la fundació de l'Orfeó Català (1901) i de l'Esbart de Dansaires (1907), fou director de l'Esbart Català de Dansaires (1909) —la primera organització per promoure la dansa a Catalunya— i, també, un membre actiu del Centre Excursionista de Catalunya, que aprofitava les excursions per recopilar cançons, danses i llegendes. El 1901 va començar a publicar les cançons que integren el seu *Cançoner popular*, que va finalitzar el 1913. El llibre conté un total de cent cançons populars catalanes amb notes, comentaris i dibuixos. Capmany va ser també el fundador i el primer director de la revista infantil *En Patufet*, el 1904, i s'inicià en la ciència del folklore en una data molt reculada (Prats/Llopart/Prat 1982: 110–113). Va col·laborar amb articles sobre folklore en diverses revistes, diaris i mitjans de comunicació, com *Gent Nova* (1907–1914), *La Rondalla del Dijous* (1909–1924), *La Renaixença* (1902–1904), *Occitània* (1905), *La Veu de Catalunya* (1918–1929), *La Mainada* (1921–1923), *La Nostra Llar* (1922), *Vida gràfica* (1925), *Gazeta de les Arts* (1925–1926), *Bella Terra* (1926), *Barcelona Atracció* (1926–1947), Ràdio Lot (1927), *La Publicitat* (1928), Ràdio Barcelona (1928), *El Matí* (1929–1933), *D'Ací i d'Allà* (1928–1930), *Esplai* (1931–1936), *Mirador* (1931), Catalunya Ràdio (1932–1933), *Plançons* (1933) o *Universitat Catalana* (1933).

Des de l'inici de l'any 1916 va exercir com a mestre de jocs folklòrics i de cançons i danses populars a la Casa de Maternitat de Barcelona. També va impartir aquestes matèries a l'Escola Montessori de la Diputació de Barcelona (1915–1920), a l'Institut de Cultura Popular per a la Dona (1914–1919), a l'Escola de Pàrvuls Montessori de Celestina Vigneaux (1916–1927), a l'Institut Feminal (1925–1932) i, periòdicament, en altres centres. Va dur a terme la catalogació del Calendari folklòric de Catalunya, per encàrrec de la secció Espanya Historicoartística de la Generalitat de Catalunya, l'any 1917 (*Aureli Capmany i Farrés* 1948). Entre les seves obres en el camp de la literatura popular, cal destacar: *Rondalles per a nois* (1904), *Els jocs de la infantesa en l'antiguitat: Grècia i Roma* (1918), *Jocs populars* (1921), *Passat i pervenir de la cançó popular* (1921), *La rondalla catalana* (1927) i *El tradicionalisme*

en els jocs i joguines de la infantesa (1928).[52] I entre els seus estudis sobre costums populars, *Gegants i caps grossos* (1922), *Paremiología del comer y del beber. Comidas y banquetes cortesanos en el reinado de Felipe III* (1928), *Xiquets de Valls, Ball de Bastons, Ball de Caputxes, dansa de la mort* (1931), *Calendario popular de Barcelona* (1932) i *Calendari de llegendes, costums i festes tradicionals catalanes* (1951).

2.1.2 Rossend Serra i Pagès

Rossend Serra i Pagès (1863–1929) nasqué a Barcelona i va ser sempre un gran entusiasta del coneixement. Encara que no va poder cursar estudis universitaris per dificultats econòmiques familiars, va aprofitar la seva dedicació als estudis mercantils, que implicaven la pràctica de diversos idiomes (francès i alemany, en el seu cas), i els viatges arreu d'Europa en la seva professió d'agent d'assegurances, per fer-se amb una bibliografia europea abundant en el camp del folklore, que era una de les seves grans passions, de tal manera que va arribar a reunir més de 3.500 volums en la seva biblioteca, sempre oberta als deixebles. Rebia informació sobre qualsevol novetat bibliogràfica. Fins i tot, en la seva correspondència, que es conserva a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, hi trobem una carta de l'antropòleg Franz Boas,[53] en què li envia una publicació que li havia demanat. En el Centre Excursionista de Catalunya va formar-se en l'estudi sobre la pròpia societat i el seu patrimoni, tant material com immaterial, sempre amarat d'amor a la terra. En aquesta associació va refundar la Secció de Folklore el 1904 (Ortiz 1994: 199–201),[54] que deixaria de funcionar com a tal, el 1913. En el si d'aquesta secció, va dirigir la Biblioteca Folklòrica Catalana, de 1906 a 1909. L'altra disciplina que

52 Capmany va dedicar diversos estudis als balls i les danses populars. Entre aquests destaquen *Com es balla la sardana* (1922), *El ball popular a Catalunya: el contrapàs* (1922), *Cardedeu i la dansa popular* (1924), *La dansa en el segle XIX* (1930), *El baile y la danza* (1931), *El ball popular a Catalunya* (1948), *En Joan Serrallonga en el folklore català* o *La sardana a Catalunya* (1948).

53 Carta de 17 de maig de 1919 de l'antropòleg Franz Boas dient-li que li envia un exemplar del *Journal of American Folklore*.

54 Una secció de Folklore ja s'havia creat el 1885 en l'Associació d'Excursions Catalana, escindida de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, precursores, ambdues, del Centre Excursionista de Catalunya.

el captivà des d'infant fou la geografia, tant comercial o econòmica com humana, afegint a aquesta l'estudi de l'etnografia. Així és que va arribar al folklore per l'excursionisme científic i a l'antropologia a través de la geografia.[55]

Va fer recerca en tots els camps del folklore, començant per la literatura oral i ampliant-la al cançoner i la dansa (va fundar un dels primers esbarts, Folklore de Catalunya)[56] fins a arribar a tota forma de costum tradicional, que anomenava *etologia*. Va fer treball de camp intensiu al Ripollès, on passava els estius perquè hi tenia família. Era cosí de Tomàs Raguer i de Ramir Mirapeix, tots dos farmacèutics. A Ripoll va iniciar el seu treball de camp en tots els camps del folklore, i en especial es va centrar en el mite del comte Arnau. Va programar recerques de gran abast que, a partir de 1918, van donar lloc a un arxiu exhaustiu de cançons populars del Ripollès, ja que Serra i Pagès considerava que la recerca s'havia de fer comarca per comarca. També es va servir de revistes, com *El Catllar*, *El Puigmal* i *Scriptorium*, on va incloure una secció de folklore per donar a conèixer les recerques i aplegar material. Els seus col·laboradors foren Tomàs Raguer i Fossas, arxiver de l'Arxiu de Sant Pere de Ripoll, Ramir Mirapeix, Lluís Vaquer i Zenó Puig, tots ells farmacèutics. Més tard, s'incorporà al grup Salvador Vilarrasa, que es va interessar per la vida dels pastors i a pagès, en general, i va publicar dues monografies sobre el tema. La seva dona, Núria Roquer, també hi va col·laborar i alguns dels seus reculls de jocs infantils, cançons, endevinalles i parèmies van ser publicats a *El Catllar*. El grup va comptar amb Daniel Maideu, impressor i editor, que portà a bon port la publicació de les recerques. Va disposar, també, del treball dels organistes Josep Maideu i Manuel Cavalleria, i del mestre de capella del monestir de Ripoll, Damià Torrents, per transcriure les cançons. Altres col·laboradors foren Àngel Canelles i Josep Tor, de Ripoll, i Ramón Serrat de Sant Joan de les Abadesses, J. Campàs, J. Portell Moreno, J. Gros Raguer, Pere Soler, Ramon Vilacís, Josep M. i Lluís Casanova i Ignasi Puig. En el

55 També va conrear el folklore el geògraf Pau Vila, als anys vint, influenciat pels estudis que es feien al Centre Excursionista de Catalunya.

56 Fundat el 1908, i ubicat a Barcelona, a Conde del Asalto 22, pral., Rossend Serra i Pagès n'era director honorari el 1928. Els directors de dansa eren J. Bollo, J. Rigol, Joan Bial i Josep Zaldivar.

grup, i publicant els seus treballs en *El Catllar*, trobem també dones fent reculls de folklore. A més de Núria Roquer, cal esmentar Margarida Vilarrasa de Sellas, filla de Salvador Vilarrasa, Joaquima Santamaria i Ventura, Maria Muntadas, de Vallfogona, i C. Llach de Bonet, entre d'altres. Com a conseqüència de les línies de treball endegades, Tomàs Raguer va fundar, el 1929, l'Arxiu Museu Folklòric de Ripoll.

Serra i Pagès va aprendre molt a través del treball de camp, i en els seus diaris de camp, conservats al Fons Serra i Pagès de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, es pot veure com progressa en la comprensió de l'altre, i en considerar la cultura com un tot. Un dels seus millors informants va ser Enric Fajula; quan aquest va morir, Tomàs Raguer, cosí de Serra i Pagès, li ho va notificar per carta.[57]

A més de la geografia, matèria sobre la qual escrigué la major part dels seus articles, Serra i Pagès es dedicà també, i amb tota intensitat, al camp de la teoria i recol·lecció del folklore i de la mitologia en general. A la comarca del Ripollès va recollir-hi moltes dades sobre el mite del comte Arnau, del qual va descobrir la seva complexitat. Va emprendre aquesta recerca esperonat per les teories que hi havia sobre el comte Arnau, com la de Pau Parassols, que situava aquest personatge en el segle XIV.[58] Serra i Pagès va trobar prou informació en els seus treballs de camp per situar trets del mite en els temps de la primera Reconquesta. Com tots els mites, a un nucli antic se li van empeltant nous elements que són compatibles amb l'ethos de la gent que el té com a propi, i per això el mite es va completant i modificant en cada generació. El mateix Rossend Serra i Pagès en va recollir algun tret, com el que explica que el comte Arnau va reclamar el vestit de batejar d'un fillol seu quan aquest va morir; amb aquesta acció la gent assenyalava la masia d'on era fill i reafirmava el caràcter gasiu del comte. Aquest fet, atribuït en aquest cas al comte Arnau, no po-

57 En carta de 20 de juny de 1921 li comunica: «El vell Fajula s'és mort (a.c.s) emportant-se'n a l'eternitat tot el tresor folklòric que posseïa». Serra i Pagès va escriure, aquell mateix mes, un article sobre la figura d'en Pere Fajula en la revista *El Catllar*, de Ripoll (9 de juliol de 1921): 3-4, titulat «En Pere Fajula Xerraviu».

58 Pau Parassols i Pi, prev. (1824–1902), fill de Sant Joan de les Abadesses i historiador, va estudiar els inicis de la reconquesta a Catalunya i va publicar diferents monografies, entre les quals: *San Juan de las Abadesas y su mayor gloria, el Santísimo Misterio* (1859). I va intentar separar en el temps el monestir de Sant Joan de la història dels amors del comte Arnau.

dia ser gaire antic, probablement del segle XVIII, de manera que el mite seguia viu i acaparant nous episodis. Rossend Serra i Pagès, convençut que aquest mite contenia molts episodis de la primera reconquesta, i, per tant, no podia haver tingut l'origen en el segle XIV com pretenia Pau Parassols, va retornar anys més tard a llocs que abans li havien passat desapercebuts per ampliar-ne la recerca. Es lamentava, però, que els informants de la seva joventut ja havien desaparegut i ja no podia corroborar el que havia escoltat en altres temps. Així i tot, va recollir una gran quantitat de dades per a una publicació monogràfica sobre el tema, de la qual va redactar alguns capítols amb una prosa fresca i engrescadora. Els altres capítols d'aquesta obra els va remetre a les conferències que havia impartit moltes vegades, i que no havia publicat. El comte Arnau va acaparar de tal manera la seva dedicació que, fins i tot, en va voler fer una òpera. Encarregà la música a Eusebi Bosch i Humet, que va fer compondre una òpera en tres actes, *L'ànima condemnada*, amb lletra del mateix Serra i Pagès.[59] En aquest aspecte havia seguit la trajectòria dels músics i els escriptors romàntics que van voler dotar Catalunya d'un corpus mític a través de la recerca, i ensems, a imitació de Wagner, també traduir-lo en òperes. En el moment de la seva mort, Rossend Serra i Pagès tenia molt avançat el llibre dedicat a aquest mite, juntament amb el mecanoscrit del seu llibre de mitologia, dedicat, sobretot, a la mitologia grega, i un altre sobre teoria del folklore, que era no tan sols la posada en forma de llibre de les classes que havia impartit, tant en el Centre Excursionista de Catalunya com en l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, sinó també les reflexions ulteriors sobre folklore, derivades de les seves lectures i del seu treball de camp. Encara que no va poder veure publicats els seus treballs en forma de llibre, sí que van ser publicades moltes de les seves conferències. Però l'eina principal de difusió de les seves teories i els seus coneixements van ser les classes que impartí tant a l'Escola d'Institutrius i Altres

59 Eusebi Bosch i Humet (1860–1948) va ser director de l'Escola Municipal de Música de Sabadell i de Vic. Va compondre l'himne de l'Exposició Universal de Barcelona, de 1888, així com diverses sarsueles i tres òperes, entre les quals *L'ànima condemnada*, en tres actes, sobre el comte Arnau. El 17 de juliol de 1911 escrivia a Serra i Pagès dient-li que ja estava acabant el segon acte i que, per al setembre, pensava tenir el cant del primer acte per a veu i piano, perquè el pogués donar a conèixer. Sembla que el llibret l'havia de fer el marit d'una deixebla de Serra i Pagès, però no va ser així.

Carreres per a la Dona com a l'Escola de Dependents de Comerç i, finalment, a l'Escola d'Alts Estudis Comercials.[60] Els seus alumnes feien treball de camp allà on ell no podia arribar i s'esforçava a fer-los participar en cursos i conferències per estendre la recerca folklòrica.[61] Una característica dels seus cursos és la constant innovació en assignatures que s'impartien per primera vegada, com Literatura Catalana i, sobretot, Folklore. De fet, Serra i Pagès va ser el primer professor d'aquesta matèria a Catalunya. Ell mateix es confegia els programes i els textos, basant-se en la seva experiència de camp i en l'extraordinària bibliografia que manejava. En el camp del patrimoni material, va anar reunint objectes etnogràfics i es va dirigir a la Mancomunitat, l'any 1921, per bastir un Museu de Folklore de Catalunya. Aquest va ser un dels primers intents de crear un Museu Etnogràfic a Catalunya.[62]

Per tot això, se'l va considerar un investigador indispensable en tots els camps que conreava i no hi havia empresa folklòrica que s'emprengués que no comptés amb ell. Va formar part de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, de l'Arxiu de Tradicions Populars,[63] de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria i de

60 Serra i Pagès guanyà la càtedra de Geografia Econòmica a l'Escuela de Altos Estudios Comerciales de Barcelona el 1920.

61 És gràcies a les seves antigues deixebles de l'Escola d'Institutrius, encapçalades per Sara Llorens, que es va publicar el llibre *Alguns escrits del professor Rossend Serra y Pagès* (1926), que recull cinc articles de geografia, entre els quals, «Establiment de les bases per a la delimitació de les comarques catalanes» i set de folklore, entre aquests, dos de dedicats al comte Arnau, a més de dues composicions literàries. El llibre es va publicar com un present de les seves deixebles pels cinquanta anys de la seva dedicació a l'ensenyament.

62 De fet, el Centre Excursionista de Catalunya havia aplegat a la capella de Santa Àgata molts objectes etnogràfics de Catalunya, que aportaven els excursionistes, a més d'objectes artístics, i Telesforo de Aranzadi, des de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore, impartia una conferència el 28 de novembre de 1916, titulada «Plan de un Museo de Etnografia en Cataluña», a la qual Serra i Pagès va ser convidat. Però el museu que proposava Rossend Serra i Pagès no l'anomenava Museu Etnogràfic, sinó Museu de Folklore. Primer es va dirigir a la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, el 21 de març de 1923, però allí el van enviar a la Mancomunitat (el 28 de març), atès que el projecte del Museu comprenia més que la ciutat de Barcelona, tot Catalunya.

63 Valeri Serra i Boldú, en el primer fascicle de l'*Arxiu de Tradicions Populars* (1928), va posar com a primer article per emmarcar el que havia de ser el fil conductor de l'obra «El domini del folklore», de Rossend Serra i Pagès.

l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Pel que fa a la seva participació en aquest darrer projecte, Rafel Patxot li va encarregar confegir una història de la cançó popular. Tot i que Serra i Pagès hauria preferit orientar la recerca exhaustivament i per comarques completes, com havia fet en el Ripollès, va haver de seguir les directrius marcades. El segon projecte de Rafel Patxot, sobre el Llegendari Popular Català, també li va ser encomanat a Rossend Serra i Pagès, ja que ell era la persona més qualificada per dirigir-lo a causa de la seva recerca continuada en mitologia. Hi va haver un altre projecte que Rafel Patxot també volia encomanar a Serra i Pagès, el Corpus Paremiològic Català, però, malauradament, la mort del folklorista el 1929 va estroncar la posada en marxa i la continuïtat d'aquestes iniciatives.

Serra i Pagès també va participar en l'*Enciclopèdia universal Espasa*, que va reunir entre els redactors dels articles els millors especialistes del moment. Per això hi trobem professors rellevants per als nostres temes, com Telesforo de Aranzadi, Pere Bosch i Gimpera, ambdós formant part del cos de redacció. També hi figuren, com a col·laboradors, Tomàs Carreras i Artau i Francesc Carreras i Candi. A Serra i Pagès li encomanaren l'article «Folklore».[64] Encara li van encomanar altres articles, com «Mataplana», «Costumbres de Cataluña» i «Procesión». Era el moment de les grans enciclopèdies nacionals i, per tant, trobem antropòlegs com Sir James Frazer redactant articles per a la *British Encyclopedia*, que després es convertien en llibres, ja que una enciclopèdia no permetia donar-los l'extensió que els autors desitjaven.

Un aspecte molt interessant de la tasca de Rossend Serra i Pagès va ser programar una continuació dels estudis de folklore per a les antigues alumnes de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, quan l'Escola va desaparèixer. Serra i Pagès va anomenar aquesta activitat «La nostra llar», emmarcada en una seu que tindria una gran biblioteca, que segurament fora la seva pròpia, tallers diversos, on aportaria el seu propi museu etnogràfic i es farien conferències, cursos i concerts. Les antigues alumnes, ja casades, hi po-

64 En carta del primer de maig de 1915, els Hijos de J. Espasa li diuen: «con el objeto de encargarle, a ser posible, uno de los temas a desarrollar (el de Folklore) en el artículo España de nuestra Enciclopedia Universal, le agradeceré mucho se tome la molestia de pasar mañana por este despacho». I el 19 de juliol de 1915 li diuen que ha lliurat els originals, de tota conformitat, i que el seu article és molt complet en bibliografia.

drien portar els seus nens per transmetre'ls la cultura tradicional, cançons, jocs i rondalles, i tot estaria presidit per una gran llar de foc, que donaria nom a la institució. D'aquesta manera es produiria una continuïtat amb la formació de la dona, a la qual ell donava molta importància com a transmissora de la cultura, però també com a investigadora, ja que considerava que tenia qualitats que la feien propera i li donaven entrada a les cases del poble, cosa que feia que aconseguís molta més informació que els investigadors masculins. Així que no es cansava de difondre, en les conferències que donava, la necessitat que les dones es dediquessin a la recerca folklòrica.

Rossend Serra i Pagès va rebre la Medalla d'Or del Centre Excursionista de Catalunya, guardó instituït per Rafel Patxot, i va entrar, el 1925, a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. El seu millor llegat, però, va ser la continuïtat de la recerca en folklore, en la qual va formar escola a través de les seves deixebles.

2.2 Les institucions i l'accés de les dones a la cultura

Al costat del mestratge tant de Serra i Pagès com de Capmany, cal destacar el paper de les institucions que van facilitar l'accés de les dones a la formació i a la cultura. És en aquest punt que hem de fer referència a la funció que va tenir l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona com a bressol de les folkloristes catalanes destacades de principis del segle XX. També hem de considerar altres centres que van dedicar part del seu interès a l'educació de les dones, en general, i a la ciència del folklore en particular, com van ser l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona i el Centre Excursionista de Catalunya.

2.2.1 L'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona

L'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona es va crear el 1870 en el marc de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, que havia iniciat les seves activitats l'any 1822, en ple Trienni Liberal. Com indiquen Llopart i Ros (2012: 44), la Societat havia estat responsable de múltiples i diverses iniciatives que van servir perquè Barcelona avancés socialment i econòmica al llarg dels segles XIX i XX. L'Escola, a més de promoure iniciatives per millorar l'ensenyament i l'educació, acollia també filles de famílies barcelonines benestants amb ganes d'obtenir coneixements amplis i consolidats, alguns

de nivell, fins i tot, universitari. A l'Escola s'impartien classes de pedagogia, comerç, telegrafia, telefonia, taquigrafia, delineació, confecció de roba, anglès, francès, llengua i literatura catalanes i folklore. Aquesta última matèria la impartia Rossend Serra i Pagès.

L'interès de Serra i Pagès per fer del folklore una disciplina científica, vindicant-ne el vessant intel·lectual, sumat al fet que la seva tasca com a docent fos remunerada, el van convertir en el primer folklorista professional de Catalunya.[65] L'educació de les dones, a més, va ser un del temes més recurrents i que més van preocupar el folklorista. Per això, a la voluntat de canvi quant a la concepció del folklore hi va sumar una intensa dedicació a la formació de les dones catalanes d'aquell inici de segle. En el marc eminentment cultural del feminisme burgès català vigent, el folklore va ser una de les iniciatives culturals que van anar desvelant-se i fou considerat, com diu Palau (2012: 14), «un sector del tot "adient" per al projecte del catalanisme burgès que dipositava en les dones el paper de transmissores de les tradicions, mites i relats nacionals». Ara bé, l'escola de deixebles que va crear Serra i Pagès anava més enllà de la dona com a simple transmissora. Així doncs, havent cregut el mestre en la capacitat de les seues alumnes, aquestes li van respondre posant a la seva disposició abans del Nadal del 1901 «un gran bagatge de material recollit en mants indrets de Catalunya» (Serra i Pagès 1926: xii). I aquest bagatge és el que curs rere curs va anar fornint l'arxiu del folklorista fins a arribar a reunir més de 7.400 documents que integren el conjunt del fons personal Rossend Serra i Pagès dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. En aquest arxiu s'hi conserven documents inèdits de setze dones d'entre les seixanta-vuit que van ser deixebles de Serra i Pagès.[66]

---

65 Entre la documentació de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, que es pot consultar —encara que de forma restringida— a la seu de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, al carrer de Basea de Barcelona, hi ha les llistes de les remuneracions que els professors i, en algun cas, les professores percebien per les seves classes. Pel que fa a Serra i Pagès, la retribució que rebia per impartir tres assignatures, entre les quals no consta el Folklore —que potser es comptava com a part de l'assignatura de Literatura Catalana— era de 300 pessetes. Aquestes tres assignatures equivalien a sis classes de dues hores. Per dues assignatures de tres hores, cobrava 150 pessetes (Villalba 2014).

66 La llista de seixanta-vuit deixebles apareix en el capítol inicial del llibre d'homenatge que elles li van fer (Serra i Pagès 1926).

El mestratge de Serra i Pagès va anar més enllà de les aules i algunes de les seves deixebles es van dedicar amb entusiasme a la recol·lecció de material i van fer aportacions importants en aquest camp. Serra i Pagès va formar a l'Escola d'Institutrius un grup de noies que «l'admiraven i seguien bocabadades les seves instruccions» (Llopart/Ros 2012: 45). Per al professor, aquesta docència també fou una inversió perquè, d'aquesta manera, va poder disposar d'un estol d'informants que es movien per diferents punts geogràfics i que podien accedir més fàcilment a les entrevistes amb altres dones i amb la mainada (Roma/Marín 1996: 80). Al mateix temps, quan li demanaven treballs folklòrics per publicar, enviava els de les seves deixebles «desitjant que no es quedin inèdits» i, malgrat la poca presència que van tenir en les revistes de l'època, van dur a terme una tasca «gens menyspreable ni en quantitat ni, sobretot, en qualitat» (Villalba 2013: 99–125). Serra i Pagès, descrit com a home de «fort temperament i engrescador en la feina» (Juan 2011: 55), va exercir un gran mestratge i va persuadir un ampli conjunt de les seves deixebles perquè s'interessessin per l'estudi del folklore.

2.2.2 L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona

Va ser creat per Francesca Bonnemaison i Farriols (1872–1949), pedagoga, promotora cultural, emprenedora i mecenes, que va desenvolupar una important tasca en el si de l'elit social i política de Barcelona dins de la Catalunya del primer terç del segle XX. Bonnemaison va fundar el 1909 la Biblioteca Popular per a la Dona —la primera a Europa— i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona. L'Institut, d'ideologia catòlica i conservadora, va néixer com una entitat creada, finançada i gestionada per dones i dirigida a les dones, i fou un espai referencial de la Barcelona d'aquells anys (Duch/Palau 2015). Segons Montserrat Garrich (2013: 42), a part de les assignatures obligatòries marcades pel pla d'estudis, a l'Institut s'hi impartien cursos, sessions i activitats de temàtica diversa. Entre el 15 i el 22 de març de 1915 s'hi va impartir un curs de folklore de set sessions. No es té constància de les alumnes que hi van assistir, però sabem que, en aquest curs o en d'altres, sí que en van ser alumnes folkloristes conegudes, com Adelaida Ferré i Gomis. Els mestres que hi van fer classes van ser Rossend Serra i Pagès i Aureli Capmany. El curs 1914–15,

Serra i Pagès hi impartia l'assignatura de Geografia i un curs de tres sessions sobre folklore. Capmany era el responsable de les sessions setmanals de jocs, cançons i llegendes, i de les sessions dominicals sobre danses, jocs, rondalles, cançons, etc. (Llopart/Ros 2012: 46). Entre 1894 i 1898, abans de la creació de l'Institut, Francesca Bonnemaison va publicar en català en el setmanari *La Veu de Catalunya* més d'un centenar de rondalles, contes i llegendes, la majoria procedent de l'occità i de caire moralitzant. En aquesta publicació, que dirigia el seu marit, Narcís Verdaguer Callís, l'autora va signar amb el pseudònim «Franar».[67]

2.2.3 El Centre Excursionista de Catalunya

Rossend Serra i Pagès va revifar l'interès pel folklore al Centre Excursionista de Catalunya pronunciant-hi diverses conferències sobre cultura popular i recuperant, el 1904, la Secció de Folklore del Centre —que duraria fins a l'esclat de la Guerra Civil. El Centre Excursionista de Catalunya va permetre l'ingrés de les dones a principi del segle xx, quan l'excursionisme va esdevenir més esportiu i no tan científic. El *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* ens proporciona, d'aquesta manera, informació sobre la participació de les dones, la majoria deixebles de Serra i Pagès, en la revista i les activitats del Centre, o en les conferències i els articles en què van prendre part. Per exemple, el 1909, Manuela Fina va ser elegida vicesecretària de la Junta directiva de la Secció de Folklore i va impartir la conferència d'inauguració del curs sobre llegendes fineses, i la folklorista Mercè Ventosa va publicar-hi el 1910 l'article «Ulisses i Polifem en la rondallística catalana».

Un altre nom que cal tenir en compte és el de Júlia Farnés i Pagès, anomenada familiarment Julita. Filla gran del també folklorista Sebastià Farnés, al qual acompanyava i ajudava en les seves recerques, fou membre del Centre Excursionista de Catalunya i es dedicà, sobretot, a la recopilació de cançons i danses populars.[68] L'11 de juny

67 «Franar» prové de la unió de les primeres síl·labes dels noms «Francesca» i «Narcís» (Villalba 2014: 662, nota 545).

68 Va seguir diversos cursos de música i harmonia i, el 1906, fou la guanyadora del concurs de l'Orfeó Català en la categoria de cançó popular. Al cap de dos anys, el 1908, va guanyar també el concurs de l'Orfeó a la més important col·lecció de cançons populars.

de 1910 va impartir una conferència sobre el folklore de Tossa de Mar que es va publicar l'any següent, en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, amb el títol «El folklore de Tossa».[69]

Júlia Farnés va ser mestra, sobretot de francès, i impulsora del mètode pedagògic Montessori. Posteriorment, va cursar la carrera de Bibliotecària i Arxivera, i va exercir de funcionària a l'Escuela Superior de la Mujer (1930–1932) i l'Escola de Bibliotecàries (1932–1933), i va treballar a la Biblioteca de Catalunya (1948–1957). Fou autora del llibre *Les biblioteques catalanes en implantar-se l'Estatut* (1933).

Com altres contemporànies seves, Júlia Farnés responia al model ideal que esperaven aquells que dominaven el Centre Excursionista, perquè, tal com apunta Francesc Roma (1998: 2), ja que les dones no podien ser confoses, en absolut, amb agents estatals que anessin a cobrar impostos als pagesos, no eren ni sospitoses ni perilloses, i per això es podien acostar més fàcilment a la gent del camp i de la muntanya de la qual es pretenia estudiar el seu folklore.

2.3 Folklore i feminisme

L'accés de les dones a l'estudi del folklore a la segona meitat del segle XIX no és exclusiu de Catalunya, sinó que també el trobem en d'altres països europeus i a Amèrica del Nord. En aquest sentit, en l'àmbit internacional va començar a posar-se èmfasi en les aportacions que les dones havien fet en la disciplina folklòrica a partir dels treballs aportats per Claire R. Farrer (1975), Marta Weigle (1982), Rosan A. Jordan i Susan Kalcik (1985), i encara Rosan A. Jordan i F. A. De Caro (1986). Gràcies a l'interès, a les acaballes del segle XX, d'aquestes estudioses per l'estudi del folklore en països com Estats Units, Canadà o Gran Bretanya, s'han conegut els treballs d'Elsie Clews Parsons, una de les primeres dones interessades en l'estudi del folklore americà que, a més, va presidir l'American Folklore Society (Thomas 2006: 40–41) o Charlotte Sophia Burne (1859–1923), presidenta de la Folklore Society i primera editora de la revista *Folklore* (Ashman/Bennet 2011). Pauline Greenhill i Diane Tye (1997: 13–65) destinen la primera part del seu llibre a tot un seguit d'articles sobre les aportacions i les bio-

69 El treball, que inclou un costum, dues tradicions, disset cançons i una parèmia, es va publicar d'abril a juliol de 1911, en els números 195 a 198 de la revista.

grafies de dones que es van dedicar a l'estudi del folklore al Canadà, perquè com elles mateixes afirmen: «Canadian folklore studies had both neglected women's traditions and ignored feminist perspectives» (Greenhill/Tye 1997: x). D'Alemanya, des de *l'Enzyklopädie des Märchens*, s'han fet visibles les figures de la suïssa Laura Gonzenbach (Schenda 1987), activa a Sicília, o de l'anglesa Rachel Harriette Busk (Newall 1979), que va treballar el folklore de Roma.

Pel que fa a l'Estat espanyol, destaquen els estudis sobre les figures de Cecilia Böhl de Faber y Larrea, coneguda amb el pseudònim de «Fernán Caballero» (Amores 2001, Oriol 2014*d*), d'Isabel Gallardo i Ángela Capdevielle, folkloristes extremenyes dels inicis del segle xx (Chaves de Tobar 2011), així com d'Emilia Pardo Bazán (Sotelo 2007).

A Catalunya, durant el segle xix, i prèviament a la creació dels centres i institucions docents que incloïen el folklore com a matèria científica, dues dones havien destacat en l'estudi i la recol·lecció de folklore. Es tracta de Joaquima Santamaria i Ventura (1853–1930) i Maria del Pilar Maspons i Labrós (1841–1907), com s'ha vist en l'apartat dedicat al període romàntic.

A finals del segle xix les dones de la burgesia econòmica o cultural catalana, i també les de les classes menestrals i populars, van accedir a diferents nivells d'educació. En aquest context van crear-se diversos centres, organitzacions i associacions o escoles que van treballar en favor de l'educació «femenina» des de diferents iniciatives, tant privades com procedents d'institucions (Ballarín 2011).

A principis del segle xx, la institucionalització de la recerca pel que fa l'estudi del folklore va coincidir amb la implosió del feminisme. Associat al projecte nacional del partit conservador Lliga Regionalista, s'imposà un feminisme burgès i catòlic, amb reivindicacions culturals més que no pas polítiques i en què les dones tenien una funció ben definida: la perpetuació del sentiment nacional i la transmissió dels valors i els signes identitaris a través de tradicions, mites i relats nacionals (Palau 2012: 13–14). Per tant, en aquest objectiu, el folklore va jugar un paper clau.

Tot i el seu caràcter conservador, hem de tenir present que el feminisme català fou un agent educador i dinamitzador de la cultura femenina com a instrument d'emancipació de les dones. Com a educadores, mestres i professores, les dones promogueren la renovació

pedagògica i les reformes de l'ensenyament. Crearen escoles i institucions educatives que compensaven les deficiències de l'ensenyament públic femení. Fundaren centres que facilitaven l'accés a l'ensenyament secundari i superior, i a la formació professional, i crearen un model educatiu renovat. Les seves iniciatives per aconseguir una formació educativa i professional modernes trencaren amb molts dels pressupòsits pedagògics del moment que limitaven l'educació de les dones a la formació com a esposes, mares i mestresses de casa. També, de la mateixa manera que havien creat escoles i instituts, es van dotar de plataformes d'expressió, com les revistes, entre les quals cal esmentar sobretot *Feminal* (1907–1917), dirigida per Carme Karr. Són nombroses les col·laboracions de diverses folkloristes catalanes en la revista *Feminal,* que, a més de fer-se ressò d'activitats, conferències i recerques sobre folklore, van publicar també articles sobre el tema, com els de la mateixa directora, Carme Karr, que signava els seus treballs amb el pseudònim de «Joana Romeu».

2.3.1 Les folkloristes del primer terç del segle XX

En aquest context d'institucionalització del folklore, Rossend Serra i Pagès va tenir un paper cabdal com a mestre de tota una generació de folkloristes. Va concebre el folklore com una ciència amb un paper important com a font d'estudis lingüístics, complement de la història i auxiliar de les ciències.[70] Va ser un home d'interessos diversos, fet corrent, d'altra banda, entre els folkloristes i els intel·lectuals de l'època, i cosa gens estranya tenint en compte que es tracta d'una generació nascuda i criada en plena Renaixença. Per bé que va dedicar-se amb un interès notable a la geografia, l'estadística, l'economia i la literatura, va col·laborar en publicacions diverses i va ser membre destacat de nombroses institucions catalanes com ara l'Ateneu Barcelonès, l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o el Centre Excursionista de Catalunya. La faceta més destacada del personatge va ser, però, la de folklorista amb el seu interès per la cultura popular

70 La tasca de Serra i Pagès com a mestre de folklore, tant a l'Escola d'Institutrius com en altres institucions catalanes de principis del segle XX, pot resseguir-se a partir de les obres de Llopart/Ros (2012: 43), Prats/Llopart/Prat (1982: 49–52), Roma (2012: 153), Juan (2011: 55) i Villalba (2012; 2014: 92–101).

catalana. Serra i Pagès va ser mestre de tota una generació de folkloristes. Aquesta tasca docent la va desenvolupar, des de 1901, en diverses escoles i institucions catalanes. Amb la redacció de les primeres lliçons d'aquesta matèria que va preparar el 1901 —i que amb els anys aniria modificant—, va començar la seva tasca docent en el camp del folklore a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona de Barcelona.

Des de molt prompte, ja abans del canvi de segle, el mestre i folklorista va mostrar un viu interès en l'educació de les noies catalanes. Per tant, aquest va ser un dels temes més recurrents i que més va preocupar Serra i Pagès. No és debades que publiqués nombrosos articles sobre el tema, com per exemple «Quatre paraulas sobre l'instrucció de la dona» (1901). En aquest escrit, el folklorista, tot i que primer es felicita per l'augment de la matrícula a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, es pregunta, tot seguit, si és convenient dotar la dona d'una instrucció sòlida i qüestiona les dones que pretenien la igualtat (universitària, en aquest cas) entre homes i dones, ja que, per a ell, els rols entre uns i altres eren clars i diferenciats: l'home havia d'encarrilar les facultats per guanyar, en la millor forma possible, el pa de cada dia i la dona les havia de fer convergir (Serra i Pagès 1901).

Per tant, Serra i Pagès defensa allò que defensava aquell feminisme burgès, catalanista, catòlic i conservador tan arrelat a la societat civil catalana entre finals del segle XIX i els anys que enceten el XX: la dona havia de ser educada, sí, però no havia de perdre de vista la seva missió terrenal de ser bona mare i esposa. Siga com vulga, però, allò que no se li pot negar, a més de la faceta de sistematitzador de la ciència del folklore català, és el paper que va fer com a docent i, sobretot, com a formador de les dones —majoritàriament provinents de les classes, poc o molt, ben acomodades— i l'interès que hi va posar.

Ara bé, si posem en relació els fruits de la tasca docent de Serra i Pagès amb els materials que va publicar, s'observa que hi ha una certa descompensació, ja que aquests són més aviat escassos. Entre les publicacions del folklorista destaca el llibre d'homenatge que les seves alumnes van preparar-li i que li van lliurar al desembre del 1927. En aquest llibre, intitulat *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats i publicats a honor del Mestre per les seves deixebles en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875–1925)* (Serra i Pagès 1926), les seves deixebles hi van reunir alguns dels seus escrits

més significatius en el camp del folklore, la geografia i la literatura, com a mostra d'agraïment per les seves ensenyances. És, en aquest mateix llibre, on trobem la referència més concreta del nombrós grup de dones que es van dedicar a l'estudi del folklore gràcies a la tasca docent de Serra i Pagès. En el capítol inicial del llibre s'hi troba una llista amb els noms de les 68 alumnes del folklorista a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona.

Com ha succeït en la majoria de disciplines científiques, el paper que han tingut les dones en la història del folklore català no ha estat encara prou estudiat, tot i que en els darrers anys s'hi han fet avenços importants. La relació de les dones amb el folklore va anar lligada, en bona part, a Rossend Serra i Pagès i a les classes de folklore que aquest els va impartir, però, sobretot, a l'interès per la matèria que el mestre va saber fer despertar en les seues alumnes. La trajectòria d'aquestes folkloristes la podem seguir tant en l'obra publicada en la premsa de l'època com en el material inèdit que encara resta per estudiar, els quals són bona prova de la feina feta per aquesta generació de folkloristes.

Algunes de les deixebles de Serra i Pagès que no van continuar en l'estudi del folklore van tenir trajectòries notables en diversos camps professionals o artístics. Eren dones il·lustrades i amb formació i coneixements culturals, que creaven, assistien o participaven en diverses associacions, institucions i centres educatius, tant públics com privats. En definitiva, totes elles, folkloristes o no, foren dones dinàmiques i inquietes que no es van resignar al paper domèstic, sinó que tingueren un paper actiu i algunes, també, polític.

Les folkloristes d'aquesta època van tenir com a característica comuna el fet que, a partir del seu casament, els seus treballs es van esponjar o, fins i tot, extingir, alhora que es va anar acabant la seva dedicació a la recollida de materials. Per emprendre activitats culturals o laborals, o per seguir els estudis (de fet, una àmplia majoria els abandonava), generalment necessitaven el permís del seu marit i, si publicaven algun treball, el signaven amb un «de» més el cognom d'ell. Malgrat els paràmetres conservadors, moltes, però, van ser dones dinàmiques i inquietes que no es van resignar al paper domèstic. Algunes de les deixebles van continuar actives amb trajectòries notables en diferents camps professionals i artístics. També van formar part de diverses institucions o entitats, o en van crear. Van participar

en associacions, van impartir conferències, van fer exposicions i van escriure en diversos mitjans de comunicació. Tenien, la majoria, opinions pròpies sobre la llengua, la política, la religió o el paper de les dones en la societat. Algunes, fins i tot, van arribar a militar en diversos partits polítics, tots de caire catalanista i de diferent ideologia. Un grup més reduït va continuar la tasca de recol·lectores i estudioses del folklore, aplegant molts materials que, en la majoria dels casos, han romàs inèdits, per la qual cosa tampoc no han estat visibilitzades en aquest camp ni s'han tingut en compte els seus treballs. Al mateix temps, però, seguint els dictats de l'època sobre la feminitat, elles mateixes es consideraven no escriptores o folkloristes, sinó dones que escrivien o estudiaven el folklore. Així, tot i la feina que van dur a terme, des dels inicis fins al final de la vida del seu professor, sempre van demanar-li consell, ja que pensaven que els seus treballs eren «poca cosa».

De les classes que va impartir Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, que van durar setze anys amb alguna intermitència, van sortir dones amb potencial i material més que suficient per posar en valor la seva tasca com a folkloristes. Part de la seva tasca va ser difosa entre les pàgines d'algunes publicacions periòdiques de principis del segle xx. Aquesta difusió, però, és mínima si tenim en compte els materials inèdits que es conserven al fons personal de Rossend Serra i Pagès.

Tant si s'analitzen les publicacions en premsa com els materials inèdits que es conserven en el fons personal del seu mestre, cal esmentar cinc folkloristes que van ser alumnes destacades de Serra i Pagès: Maria Baldó i Massanet, Maria Gràcia Bassa i Rocas, Adelaida Ferré i Gomis, Sara Llorens i Carreras i Joana Vidal i Tarragó.[71] Totes elles hi van mantenir, a més de l'amistat personal, una relació epistolar freqüent (Palau 2014). Abans d'analitzar els perfils de cadascuna d'aquestes cinc dones, cal tenir en compte les característiques generals que el grup d'alumnes deixebles del mestre tenien en comú. Les alumnes de Serra i Pagès eren dones que pertanyien a classes benestants, filles de la burgesia econòmica i/o cultural, que havien rebut estudis continuats i superiors, i així ho exemplificava el seu pas per

71 Sobre aquestes folkloristes, vegeu Roma/Marín (1996), Juan (2011), Llopart/Ros (2012), Oriol (2015*d*), Palau (2012) i Villalba (2014).

l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. Eren «senyoretes» d'educació refinada, les activitats de les quals, com també la seva correspondència, era tutelada pel *pater familias*. Fora de les classes, assistien a altres actes, com les conferències sobre folklore del Centre Excursionista, sempre acompanyades. Gaudien —exceptuant alguns casos que l'economia familiar no els ho permetia i havien de treballar— d'una vida plàcida i regalada, viatjant, estiuejant, aprenent idiomes, prenent banys o muntant a cavall. En el cas de les joves a qui els calia guanyar-se la vida, ho feien en professions considerades «femenines», com la pedagogia, les belles arts o el secretariat. Sempre, però, les tasques domèstiques i de cura familiar passaven per damunt de l'assistència a les classes o a d'altres activitats intel·lectuals. Eren «senyoretes» que recollien folklore per a «senyoretes» i s'escandalitzaven de segons quins materials els aportaven els seus informants, perquè els consideraven «pujats de to», «maliciosos», «xavacans» o «de mal gust» (Palau 2014). D'aquí, seguint els valors socials del moment de què havia de fer una dona com cal i com ho havia de fer, que el material recopilat per aquestes folkloristes fossin rondalles, llegendes, oracions, jocs, endevinalles, supersticions i cançons, obviant o refusant altres gèneres.

2.3.1.1 Maria Baldó i Massanet

Destacada pedagoga i mestra, tenim constància de l'activitat de Maria Baldó i Massanet (1884–1964) com a conferenciant, tant sobre temes pedagògics com sobre folklore, des del 1904 (Palau 2012: 22). Nascuda a Hellín (Castella la Manxa), s'establí a Barcelona, on estudià a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. Com altres companyes folkloristes, Baldó era experta també en taquigrafia, cosa que li servia per recollir i transcriure els materials orals, i va donar classes d'aquesta matèria tant a l'Acadèmia de Taquigrafia com a l'Ateneu Enciclopèdic Popular. En aquesta darrera institució, presidida per Francesc Layret, Baldó, des de 1905, hi impartí diverses matèries, formà part de la junta directiva del centre i inicià la seva especialitat d'investigació, a partir de viatges i trobades internacionals, sobre els corrents pedagògics europeus més avançats. Ja des del 1904, com a alumna de Rossend Serra i Pagès, Maria Baldó començà a recollir materials folklòrics i ho feu també en les diverses destina-

cions en la seva carrera de mestra. Com la resta de coetànies seves, Baldó va recollir folklore segons els dictats del seu mestre i va publicar part dels materials en la premsa catalana del primer terç del segle xx, en títols com *Catalunya, Art Jove, Arxiu de Tradicions Populars, Catalana, Feminal* i *Una vegada*. Entre aquests materials destaquen la conferència «Jochs de la infantesa» i dues rondalles, publicades el 1903 i el 1904, respectivament, en la revista *Catalunya*;[72] la conferència «Valor pedagógich del folk-lore», publicada en tres números d'*Art Jove*, el 1906;[73] l'article «Notes folk-loriques de Nadal», publicat a *Feminal* el 1907;[74] i una rondalla i un article sobre jocs infantils publicats, respectivament, el 1923 i el 1929 en les revistes *Catalana* i *Arxiu de Tradicions Populars*.[75]

També hi ha constància de diverses conferències pronunciades per Maria Baldó, el 1906, a la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya, com «Música popular valenciana» i «La festa tradicional alcoiana de moros i cristians», i de la lectura de compilacions pròpies o de recerques sobre el folklore andalús (Palau 2012: 22). Entre les seves publicacions destaca l'article «El folklore en la escuela», publicat el 1925 en *Revista de Pedagogía*.[76] Durant aquests anys, Maria Baldó, de manera continuada, dictà conferències i publicà els seus estudis sobre folklore, a més de col·laborar en diversos mitjans i revistes, com *La Veu de Catalunya*, *Companya*, *La Dona Catalana* i *Tramontane*.

Serra i Pagès tenia en gran valor Maria Baldó i els seus estudis. Així, en una carta del mestre folklorista a Caterina Albert (del 28 de novembre de 1907), aquest demanà a l'escriptora de l'Empordà que fes un article o una conferència sobre aquest tema. Rossend Serra i

72 «Jochs de la infantesa (Discurs prés taquigráficament)». *Catalunya*, núm. 13 (15 de juliol de 1903): 17–29; «En Grill». *Catalunya*, núm. 26 (febrer 1904): 53 [ATU 1641]; «La cabreta». *Catalunya*, núm. 26 (febrer 1904): 55–56 [ATU 2043].

73 «Valor Pedagógich del Folk-lore». *Art Jove*, núm. 7 (15 de març de 1906): 107–110; núm. 8 (31 de març de 1906): 123-135; núm. 9 (15 d'abril de 1906): 143–144.

74 «Notes folk-loriques de Nadal». *Feminal*, núm. 9 (29 de desembre de 1907): s.p.

75 «En grill (Rondalla)». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 154 (15 de novembre de 1923): 506–507 [ATU 1641]; «Jocs d'infants». *Arxiu de Tradicions Populars* [1929], vol. 1, núm. 2: 104–106.

76 «El folklore en la escuela». *Revista de Pedagogía*, núm. 43 (1925): 292–300.

Pagès li escrigué que el folklore havia de ser tractat com una disciplina científica: «Jo tracto el folklore en serio i procurant donar-li tot el caràcter científic que sé. Per això busco especialistes en cada matèria: la Srta. Maria Baldó que es una mestra molt intel·ligent i escriptora, ha desenrotllat el folklore pedagògic...».

Baldó, com a mestra i directora d'escola, integrà el folklore en els plans d'estudis i ho defensà en diverses conferències que van tenir repercussió en els moviments de renovació pedagògica de la segona dècada del segle XX i en d'altres mestres, com Joan Llongueras o Alexandre Galí, que van manifestar, en publicacions teòriques o en la pràctica docent, la inclusió d'aquesta disciplina i els materials folklòrics com a eines de formació i educació infantil. Membre, també, de la Secció de Folklore del Centre Excursionista, Maria Baldó, a partir de 1923, va dirigir el primer grup escolar femení de Barcelona, La Farigola, del Patronat Escolar Municipal, i va exercir la docència a l'Escola Normal de Barcelona. Durant els anys de la Segona República va formar part del Segon Consell en la ponència d'ensenyament primari i secundari del Consell de l'Escola Nova Unificada i va ser degana del Casal del Mestre. També s'encarregà, amb Herminio Almendros, de les «Missions Pedagògiques» de Catalunya i, el 1933, va assumir la secretaria del Comitè Executiu del Congrés d'Educació Social. Militant d'Esquerra Republicana, va organitzar la Diada Femenina i va signar el Manifest a les Dones de Catalunya (1934) i el Manifest Intel·lectual a Favor de la Llibertat i Contra el Feixisme i en Pro de la Creació del Front d'Acció per a la Defensa de la Cultura (1935). Presidenta del Lyceum Club de Barcelona (1936) i vicepresidenta del Comitè Executiu de la Unió de Dones de Catalunya, va ser també la secretària general de La Dona a la Rereguarda, secció del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (Palau 2012: 21). També va participar en la sessió inaugural de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya juntament amb Francesca Bonnemaison (Massot 1993–2011, V: 238). Compromesa amb els ideals republicans, va morir a l'exili a Tolosa de Llenguadoc.

2.3.1.2 Maria Gràcia Bassa i Rocas

En la trajectòria de Maria Gràcia Bassa i Rocas (1883–1961) cal tenir en compte la gran influència que la seva mare, Irene Rocas Romaguera (1861–1947), va exercir sobre ella (Palau 2012: 16). L'ambient de la família Bassa-Rocas era de cultura, de catalanisme, de catolicisme, d'excursionisme i també de folklore. A més, Irene Rocas va col·laborar amb l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i amb l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i, com a folklorista, destaca, sobretot, el seu compendi de corrandes, caramelles, rondalles i parèmies de l'Empordà publicat el 2004. En el fons de la família, a l'Arxiu de Palafrugell, a més dels seus dietaris (1861–1947) i altres treballs i documentació, hi ha diversos materials folklòrics compilats per Irene Rocas, com les fitxes del catàleg de materials etnogràfics per a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore (1916–1917), reculls de cançons de Llofriu, Fitor i Regencós (sense data), un recull d'adagis i dites populars (1943) i un altre d'oracions (1944–1946). Irene Rocas, amb relacions continuades amb la intel·lectualitat catalana de l'època, va destacar també com a lexicògrafa i va col·laborar amb Antoni M. Alcover en l'obra del diccionari, des de 1911, amb més de 15.000 aportacions relatives als parlars de l'Empordà. L'any 1999, Dolors Grau va editar *Memòries d'Irene Rocas (1861–1910): un testimoni excepcional des de l'Empordà, Olot i Barcelona* i, en la mateixa línia, Rosa Angelats i Pep Vila van ser els curadors, l'any 2004, de *Refranys i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas*.

La filla, Maria Gràcia Bassa, va obrir una escola a la casa familiar de Llofriu el 1906, el mateix any en què començà la seva trajectòria com a poeta, guanyant un dels premis dels Jocs Florals de la Diputació de Girona. La relació de Maria Gràcia Bassa amb el folklore com a ciència d'estudi, però, va començar en els cursos que impartia Serra i Pagès, bon amic de la mare, Irene Rocas, a l'Escola d'Institutrius. Molt prompte va vincular-se a la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya (1905) i, juntament amb Maria Baldó, Sara Llorens i Adelaida Ferré, s'encarregà de reestructurar-la. Al Centre Excursionista, Maria Gràcia Bassa va impartir diverses conferències sobre folklore. Va recollir moltes cançons de la seva vila nadiua. Josep Carner, en la correspondència mantinguda amb Serra i Pagès, l'anomenava la «intrèpida folklorista de Llofriu» (Armangué 2000: 314).

A part dels documents inèdits que es conserven a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, entre els anys 1905 i 1929, Bassa va publicar creences, cançons i rondalles en les revistes *Catalana*, *La Tramontane*, *Catalunya* i *El Puigmal*. A més de les seves tasques de mestra i folklorista, fou una poeta reconeguda i premiada. D'entre les seves obres, destaquen els reculls *Invocació* (1919), *Eucarística* (1919), *Esplais de llunyania* (1919) i *Branca florida* (1933). Publicà articles sobre cultura, catalanisme, feminisme i literatura de forma continuada en diversos diaris i revistes (*Feminal*, *La Nau*, *D'Ací i d'Allà*, *La Publicitat*, *La Dona Catalana*, *Ressorgiment*) tant de Catalunya com de l'Argentina, on s'establí el 1907 (Palau 2012: 16–18).

Ran del seu casament amb Joan Llorens, un «american» de Pineda, va traslladar-se a Buenos Aires i va mantenir una relació familiar i d'amistat continuada amb la seva cunyada, Sara Llorens, i una intensa activitat epistolar amb Rossend Serra i Pagès, Caterina Albert i Francesc Macià. A l'arxiu familiar es conserven també unes notes que fan referència a l'estada d'incògnit, a casa seva a Buenos Aires, de Francesc Macià i Ventura Gassol, el 1928. A *Ressorgiment*, la revista més destacada de les publicades per catalans a l'Argentina, des de la seva fundació el 1916 fins al final de la seva vida, Bassa hi publicà textos, versos, articles, proses literàries i glosses feministes que signava amb el pseudònim d'«Alidé». Va deixar inèdit un recull sobre costums, personatges i paisatges de la Pampa, i un altre de traduccions de poetes argentins al català.

2.3.1.3 Adelaida Ferré i Gomis

Filla de la burgesia intel·lectual catalana, Adelaida Ferré i Gomis (1881–1955) va ser dona d'interessos diversos. Atreta per les tendències que marcaven el començament del segle XX, va ser, com tants altres artistes i intel·lectuals de l'època, esperantista. Des de la primera classe de folklore que va rebre de Serra i Pagès, al setembre del 1904, l'interès d'Adelaida Ferré per aquesta ciència va anar en augment. Tant és així que, dos anys més tard, ja dominava prou la matèria per pronunciar diverses conferències sobre el tema. Es té constància que va impartir una conferència sobre rondallística cerdana a la seu del Centre Excursionista de Catalunya, l'any 1906, i d'una altra sobre l'element mitològic a les rondalles de Charles Perrault,

pronunciada el 5 de juny del 1909, i també l'11 i el 28 de febrer de 1910. Ferré va incorporar-se a la Junta del Centre Excursionista de Catalunya, per primera vegada, el 4 de juny del 1907. La vinculació de Ferré amb la Secció de Folklore del Centre com a membre de la Junta es va mantenir viva fins l'any 1910, quan en fou elegida secretària. L'any següent s'incorporà al món de la docència com a professora de brodats i puntes a l'Escola Municipal d'Oficis per a la Dona (Villalba 2014: 176–177).

Adelaida Ferré va ser la folklorista que va publicar més materials en la premsa catalana dels primers anys del segle passat, en revistes com *Art jove* (1905)*, Arxiu de Tradicions Populars* (1928–1935)*, Catalana* (1918, 1919, 1922, 1923 i 1924)*, La Veu Comarcal* (1916)*, Una vegada...* (1907)*, Feminal* (1910)*, Catalunya* (1905) i *Lectura Popular* (1920). De tot aquest material recollit en destaquen les oracions, els enigmes, les cançons i les rondalles. Geogràficament, la folklorista va recollir materials en, com a mínim, setze poblacions diferents de Catalunya (Villalba 2013: 99–125; 2014: 42). De l'estudi aprofundit de l'obra rondallística de Ferré se'n desprèn la qualitat del seu treball pel que fa al respecte a l'oralitat. Ferré, com a bona alumna de Serra i Pagès, va atendre'n les indicacions i va seguir-ne els preceptes. Per al folklorista, els textos folklòrics havien de tan propers a l'oralitat com fora possible, i així ho va indicar a les seves alumnes en el curs de folklore 1904-05, tal com consta en les seves anotacions:

> Com s'ha de fer: un cop trobat un bon subjecte folklòric cal copiar textualment lo que diu amb els mateixos errors i conceptes equivocats en què incorpori, fixant bé l'atenció en certes paraules i giros que usi, que prou sovint els tradueixen perquè els que els copien ho entenguin; millor dit, perquè vegin que també saben parlar bé. Els termes genuïns de cada localitat en moltes ocasions deixen de dir- los a un foraster perquè no els trobin pagesos.
>
> Justament anotar exactament paraules, conceptes i fins defectes de pronúncia (gotlla, cotre, auba, mija, paya, tomàquet per guatlla, quatre, alba, mitja, palla, tomàtech) és un dels principals objectius del folklorista, per reconstituir el llenguatge català en sa forma genuïna i en ses varietats dialectals i comarcals. A més s'ha de prendre el nom, edat, motiu, naturalesa i ocupació de qui ho conta, mirant, si és possible, saber de qui ho va aprendre, perquè molt sovint passa que s'aprenen coses de gent que no són pas del país o de la localitat. Cal tenir en compte, a més, la situació indicada per cada cosa (Villalba 2014: 210–211).

Seguir la manera de fer del mestre a Ferré li va ser del tot fàcil, ja que sabia estenografia. L'obra folklòrica de Ferré, doncs, destaca per ser propera a l'oralitat i reflectir, per aquest motiu, trets característics dels parlars d'indrets diversos del territori català. Aquest fet, sumat a l'anotació en cada document que va recollir de certes dades contextuals, dóna una vàlua a l'obra de la folklorista que ha de ser reconeguda.

Però encara més nombrosos que els materials publicats, que sumen una trentena, són els materials inèdits de Ferré que es conserven en el fons personal de Rossend Serra i Pagès i en el fons personal de Sara Llorens i Carreras i que, en total, sumen vora 1.000 documents. Entre aquests, es troben les 96 rondalles que ha editat, catalogat i estudiat Laura Villalba en la seva tesi doctoral (2014): «Adelaida Ferré i Gomis, folklorista. Edició, catalogació i estudi del seu corpus rondallístic».

2.3.1.4 Sara Llorens i Carreras

Sara Llorens i Carreras (1881–1954) va ser alumna de Rossend Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. Llorens es va convertir molt prompte en la col·laboradora més estreta del mestre i en va ser la mà dreta, la marmessora i l'hereva del seu llegat folklòric, que va ordenar i classificar a la seva mort. Sara Llorens ha estat una de les figures més conegudes gràcies, sobretot, a la reedició d'*El cançoner de Pineda* (1992), publicat per primera vegada el 1931; als treballs *Àlbum Sara Llorens* i *Epistolari 1901-1954*, que va dur a terme Joan J. Pujadas (2004); a l'edició del *Rondallari de Pineda*, a cura de Josefina Roma (2006), i a la publicació del llibre *Llegendes secretes de Sara Llorens. Llegendes alacantines* de Joan Borja (2016). Tal com diu Borja, Sara Llorens havia estat la figura més reconeguda «per la seva trajectòria amb aurèola romàntica, ja que la tuberculosi va marcar la seva existència» (2013: 105). També per la projecció pública del seu marit, el dirigent de la Unió Socialista de Catalunya, Manuel Serra i Moret (1884–1963), alcalde de Pineda, diputat del Congrés de Diputats a Madrid, conseller de la Generalitat de Catalunya, ministre del govern espanyol i president del Parlament català a l'exili.

En el fons personal de Rossend Serra i Pagès es troba una part de l'obra folklòrica de Sara Llorens: un conjunt de trenta documents (costums, oracions, balls i materials folklòrics referents a la figura del comte Arnau), trenta-dos documents més que inclouen el text del llibre d'homenatge que les deixebles van fer al mestre, notícies aparegudes en diferents publicacions i informacions sobre l'inventari de l'obra folklòrica de Serra i Pagès.

Sara Llorens va publicar diversos materials folklòrics (rondalles, llegendes, jocs...) en revistes catalanes de principis del segle XX. En l'*Arxiu de Tradicions Populars* hi va publicar creences i tres llegendes,[77] i en la revista *Catalunya,* dues llegendes, una cançó i una rondalla.[78]

Després de la seva mort, el seu marit va editar l'obra autobiogràfica *El llibre del cor* (1954) (Pujadas 2004). El 1938 Sara Llorens es va exiliar a la hisenda familiar d'Argentina i, posteriorment, el 1948, a Perpinyà.

2.3.1.5 Joana Vidal i Tarragó

Joana Vidal i Tarragó (1882-1957) va dedicar-se a l'estudi de la rondallística, en especial de la rondallística aràbiga. Alumna de les primeres promocions dels cursos de folklore que Serra i Pagès va impartir a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, Vidal va recollir materials folklòrics que van ser compilats i divulgats pel seu net, Joan Soler i Amigó en el llibre *Joana Vidal, folklorista* (2010). En el fons personal de Serra i Pagès s'hi conserven una cinquantena de documents, entre els quals trobem cançons, jocs, oracions, creences i pràctiques curatives. Entre els anys 1905 i 1935 va publicar materials d'interès folklòric en revistes de l'època (Villalba 2013). En *Art Jove* hi va publicar el text de la conferència «'Las mil y una nits' y las rondallas catalanas»;[79]

77 «De la pesanta». *Arxiu de Tradicions Populars* [1929-1933] vol. 1, núm. 5: 315–316.

78 «Llegenda de Santa Lena». *Catalunya,* núm. 22 (30 de novembre de 1903): 459–463 [ATU 706]; «Sant Aleix». *Catalunya,* núm. 35-36 (novembre-desembre 1904): 43–45; «¡Ay, quina mare tinc...!». *Catalunya,* núm. 26 (febrer 1904): 65–66; «L'ànima de la veya. Rondalla popular». *Catalunya*, núm. 35 i 36 (novembre–desembre 1904): 9–10.

79 *Art Jove,* núm. 1 (15 de desembre de 1905): 5–10.

en l'*Arxiu de Tradicions Populars*, dues oracions;[80] en *Catalunya*, quatre rondalles;[81] en *Catalana*, un joc de paraules i tres rondalles;[82] en *El Puigmal*, una llegenda,[83] i en *Una vegada*, dues rondalles.[84]

Joana Vidal va ser membre de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya. Va pronunciar diverses conferències, entre les quals cal destacar les tres dedicades a l'anàlisi comparativa entre rondalles orientals i catalanes: «*Les mil i una nits* i les rondalles catalanes», «Rondalles aràbigues» i «7 rondalles d'Ora» (Soler i Amigó 2010: 83–96).

2.4 Els projectes de l'arxivística folklòrica

L'estudi del folklore a Catalunya ha anat acompanyat des del començament, al segle XIX, de l'organització d'un gran arxiu, esperonats com estaven els folkloristes pel sentiment que el món i la cultura tradicional desapareixien, però també per reunir un corpus general de la cultura catalana en les seves varietats, com a contribució dels intellectuals per bastir un reconeixement de la pròpia identitat. Els projectes i els autors dels quals tractem tots ells van aglutinar els treballs de molts col·lectors de la cultura tradicional catalana, amb la redacció de qüestionaris que, a l'inici, eren molt generalistes, així com amb les respostes que van aplegar provinents de col·lectors afeccionats. Per això parlem d'Arabia i Solanas, que es va unir al projecte d'Anto-

80 «En entrar a la cambra per a anar a dormir». *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 2, núm. 7 (1935): 60; «Bon Déu, verb diví». *Arxiu de Tradicions Populars*, núm. 1 (maig 1928): 61–62.

81 «El gegant i la marieta». *Catalunya*, núm. 39 (15 de febrer de 1905): 35–37 [ATU 311]; «L'enginy del pescador». *Catalunya*, núm. 39 (15 de febrer de 1905): 37; «L'hostaler lladre». *Catalunya*, núm. 41 (15 de març de 1905): 29–31; «El món ja fina». *Catalunya*, núm. 41 (15 de març de 1905): 32–35 [ATU 130].

82 «Procediments Mnemotènichs (de Ripoll)». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 3 (21 d'abril de 1918): 68; «Les dues roques (rondalla)». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 157 (31 de desembre de 1923): 573–574; «La merla». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 173 (31 d'agost de 1924): 270 [ATU 56B]; «Les nou veritats». *Catalana: Revista Setmanal*, núm. 198 (15 de setembre de 1925): 278 [ATU 2010].

83 «Las covas de Ribas (Nota folk-lórica)». *El Puigmal*, núm. 25 (18 d'abril de 1908): 197.

84 «Rondalla la Blancaflor». *Una vegada*... núm. 5 (8 de juny de 1907): 58–64 [ATU 311]; «La dexa del pare (rondalla)». *Una vegada*... núm. 9 (6 de juliol de 1907): 106–107 [ATU 1650].

nio Machado y Álvarez per tota la península. Altres projectes, com el de Tomàs Carreras i Artau, que ja es desenvolupa dins de la universitat, i els grans projectes bastits pel mecenes Rafael Patxot, van tenir un nivell homologable als grans projectes europeus. Hi hem afegit, també, el projecte d'arxiu molt original de Valeri Serra i Boldú, basat en l'arreplega de tota classe de materials, fossin descriptius o analítics, donats a conèixer per la seva publicació immediata. El projecte, però, en no tenir finançament, es va estroncar de seguida.

En tots els països on es va endegar l'estudi de la cultura tradicional, ja es digués Folklore, *Volkskunde*, Demologia o altres noms, es va veure la necessitat de bastir grans arxius per replegar i guardar tot el que encara es trobava del que se suposava, des de la ciutat, que era la cultura tradicional, i que es considerava que estava en vies de desaparició davant l'embat de la modernitat. De fet, aquesta necessitat de bastir arxius generals de cultura tradicional havia començat a França en instituir-se l'Acadèmia Celta,[85] l'any 1804, que pretenia recollir tota la cultura local, abans que quedés totalment destruïda a causa de la imposició de la cultura centralitzada i unificada per a tota França. Es volia donar a conèixer l'antiguitat celta, com a alternativa a l'antiguitat greco-romana. Per tant, es va elaborar un qüestionari de 51 punts que es va repartir per tot el territori i, al contrari de les recerques anteriors sobre supersticions de Jean Baptiste Thiers,[86] les creences es van estudiar objectivament. Més tard, el Folklore o saber del poble, des de la creació del terme per William J. Thoms l'any 1846, practicà la recollida no sols per a l'estudi, sinó també per a la seva salvaguarda i veneració, considerant-lo la cultura originària i pròpia de la identitat d'un país.

85 Fundada pels estudiosos Eloi Johanneau, Jacques Cambry i Michel-Ange-Bernard Mangourit.

86 El seu *Traité des superstitions*, publicat a partir de 1679, volia ser un inventari per facilitar-ne la desaparició.

2.4.1 L'«Interrogatori folk-lorich» de Ramon Arabia i Solanas

El 1878 es creà a Anglaterra la primera societat de folklore,[87] i Antonio Machado y Álvarez en va crear una a Espanya el 1881[88] per bastir un gran arxiu de recerques per tot Espanya, creant societats pròpies, en diverses regions. Catalunya també hi va col·laborar de la mà de Ramon Arabia i Solanas (1850–1902) dins de l'Associació d'Excursions Catalana, de la qual fou president i on havia creat una secció de Folk-Lore. A ell li devem el primer qüestionari per bastir un gran arxiu de coneixements del poble, que anomenava «Interrogatori folk-lorich», dirigit a les persones que convisquessin amb el poble, la qual cosa ens fa pensar que consideraven el poble com un sector i classe social de la població, és a dir, els pagesos, pastors, ramaders i pescadors, però no els habitants de la ciutat, obrers o menestrals, ni tampoc les classes benestants. Hi havia, doncs, una delimitació geogràfica i econòmica del concepte de poble.

L'interrogatori de 1886 constava de quatre temes que, sota uns pocs encapçalaments, volien comprendre tota la cultura, sense seguir cap classificació prèvia. Eren: els noms de les partides del terme municipal, els costums populars, la literatura popular i els jocs de la infantesa. Aquest darrer punt ens mostra la gran importància que es donava als jocs infantils, ja que, des del primer moment, van formar part dels aplecs de folklore de Catalunya. Els col·laboradors que haguessin recollit cançons havien de presentar-les amb la corresponent transcripció musical. En el volum de la *Miscelánea Folk-lórica* (1887) es publicaren els resultats de les poques respostes que es van obtenir sobre Tuixent, Santa Coloma de Queralt, el Priorat i Tortosa. Aquest primer intent de gran arxiu no va obtenir gaire resposta. Encara que les primeres societats excursionistes incloïen la recerca de

87 La Folklore Society, amb seu a Londres, es va crear per estudiar la cultura tradicional pròpia, i comprenia música, dansa i drama tradicionals, la narrativa, les arts i els oficis tradicionals, així com els costums i les creences. Els seus primers impulsors van ser: William Thoms, George Laurence Gomme, Andrew Lang, Edwin S. Hartland, Alfred Nutt i William A. Clodd. Charlotte Sophie Burne en va ser la primera dona editora i, més tard, presidenta.

88 Antonio Machado y Álvarez va ser catedràtic de Folklore en la Institución Libre de Enseñanza de Madrid, i en les *Bases del folklore español*, de 1881, es proposava fer «una sociedad para la recopilación y estudio del saber y las tradiciones populares».

camp sobre els costums populars, no van constituir-se mai com un arxiu general. A Catalunya, l'estroncament dels arxius de folklore i etnografia sembla una característica molt repetida fins a finals del segle xx. Totes les iniciatives que es van produir van començar amb una gran ambició i embranzida, però es van estroncar per diverses raons, com la mort de l'iniciador del projecte, els avatars polítics i la Guerra Civil Espanyola (1936–1939). Per tant, es desfeien sense finalitzar-ne els objectius. I no és que hi manquessin col·laboradors, perquè sovint els veiem formant part del projecte d'arxiu següent, quan el primer havia cessat la seva activitat. D'aquesta manera, hi va haver col·laboradors de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que, després de la Guerra, els trobem col·laborant a l'Instituto Español de Musicología, del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. No passava el mateix a Euskadi, per exemple, perquè allí se centrava la recerca en el Seminari de Vitòria, sota la direcció de José Miguel de Barandiarán (1889–1991), i els mateixos seminaristes eren els col·laboradors que, retornant de vacances, feien les seves aportacions i oferien, així, materials provinents de tota la geografia d'Euskadi. Barandiarán va elaborar una sèrie de qüestionaris que van servir de model als que després es publicarien a Catalunya sota la direcció de Tomàs Carreres i Artau. El nexe d'unió entre l'un i l'altre projecte fou el catedràtic Telesforo de Aranzadi, amic i col·laborador d'ambdós equips.

2.4.2 L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

La recerca sobre la vida tradicional, al començament del segle xx, abraçava ja totes les especialitats del Dret, amb l'obra del notari Faus i Condomines que, paral·lelament amb l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques de Madrid, havia fet arribar als seus col·legues notaris un qüestionari per conèixer la vigència dels heretaments capitulars per tot Catalunya, amb els resultats del qual va bastir un estat de la qüestió molt acurat. També es va fer, des de l'Ateneu de Madrid, la gran enquesta de 1901 sobre rituals de naixement, casament i mort, per tot Espanya.[89] A Catalunya, la medicina comptava amb les topografies

89 Tomàs Carreras i Artau va instituir un petit ajut per als estudiants de doctorat, que a començament de segle xx només es podia cursar a Madrid, amb l'obligació de fer un

mèdiques de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, a Barcelona, que aplegava monografies sobre les poblacions on els metges exercien i que, a més de descriure el marc geogràfic i econòmic, també descrivien els costums. Aquests costums sovint sorprenien l'autor, sobretot si es tractava d'una població allunyada de la modernitat i es feia una acurada valoració de la salut dels seus habitants, de la higiene, de les malalties endèmiques i de les seves possibles causes. A més, també es proposaven solucions que afectaven tant els individus com el govern municipal. D'aquesta manera els metges rurals no perdien el contacte amb el món acadèmic.

L'ensenyament del Folklore es va fer des de dos àmbits diferents: (1) el de l'excursionisme, amb el Centre Excursionista de Catalunya al capdavant, i (2) l'acadèmic, amb l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. En el primer àmbit, el Centre Excursionista de Catalunya s'havia constituït com una universitat paral·lela per ensenyar aquelles matèries noves que la universitat oficial no considerava, i aquells continguts i estudis sobre Catalunya i els territoris de parla catalana que la universitat oficial no incloïa. L'excursionisme es veia com una tasca científica i la seva pràctica es considerava un treball de camp per a les diferents disciplines. Per això, és en aquest àmbit que es comencen a treballar els qüestionaris de folklore, i ací és on va formar-se un dels directors de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (1915–1945), en Josep M. Batista i Roca.

L'altre àmbit que té a veure amb la novetat dels estudis, des d'un punt de vista diferent a l'universitari (molt encarcarat en els seus programes), va ser l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, creada el 1870 en el si de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País (existent des del 1822). Allí Rossend Serra i Pagès hi impartí, per primera vegada, a partir de 1901 i de manera reglada, cursos de Folklore, així com de Geografia Comercial, que també va donar a l'Escola de Dependents del Comerç.

Mancava encara una entrada de la cultura popular a la universitat, i també una recerca general que l'acompanyés i que fornís les necessitats de coneixement i comparabilitat amb un arxiu general. Aquesta tasca l'emprengué el catedràtic d'Ètica, Tomàs Carreras i

---

buidat de les fitxes referents a Catalunya d'aquesta gran enquesta, que avui es conserva a l'Ateneu de Madrid. La part corresponent a Catalunya es troba a l'Institut Milà i Fontanals del CSIC, a Barcelona.

Artau (1879–1954), des de la càtedra d'Ètica, guanyada el 1912, a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. Després s'hi incorporà el seu ajudant i deixeble, Josep M. Batista i Roca (1895–1978).

Tomàs Carreras i Artau va iniciar un seminari en el qual donava una gran importància al treball de camp i a l'observació de la realitat, i ho va fer des de la societat que tenia al voltant, la pròpia, amb la dedicació al que va anomenar «ètica hispana». Aquest va ser el primer arxiu de Tomàs Carreras i Artau que, de fet, responia a la seva manera de concebre la pràctica i la recerca universitària, com una tasca corporativa, per poder-se apropar al coneixement dels problemes reals de la societat. Ací ja està definint la tasca de molts investigadors construint un arxiu no com una fita personal, sinó de molta gent i d'escola. Aquest arxiu, doncs, serviria per conèixer-se com a poble: els estats de la consciència col·lectiva, de les idees i sentiments, l'univers moral. Es proposava, també, fornir el poble dels ensenyaments que li mancaven per arribar a enfortir el seu caràcter, el que se'n diria antropologia prospectiva. D'ací van néixer treballs sobre creences, titllades de supersticioses, i també sobre l'esperit d'organització en cooperatives i en els moviments d'ajut mutu. En aquestes recerques va comptar sempre amb els treballs dels alumnes. El camp d'estudi era la societat catalana, amb tots els seus vessants. Les cartes als Reis Mags dels infants de Barcelona van ser motiu d'aplec i estudi per veure aquest univers moral en què es movia la transmissió de la cultura. L'horitzó de tota la península Ibèrica no es perdia, però, a la pràctica, hom es decantava per la recerca possible. No es va perdre tampoc la formació teòrica que provenia d'estudis d'altres pobles, fora de l'àmbit europeu, mal anomenats primitius, i per això, també, es van fer subscripcions en revistes especialitzades.

Aquest va ser el primer assaig de gran empresa per bastir un arxiu de costums populars, sempre centrat en el treball universitari, fruit d'una visió no ja del Romanticisme, sinó del noucentisme, on la recerca i la metodologia científica les havien de dur a terme especialistes professionals i universitaris, capaços d'anar amb peu d'igualtat als congressos i intervenir en publicacions internacionals. Estaven guiats per les teories socials del moment, com l'historicisme cultural, i també es conreaven les relacions amb altres especialitats, com la lingüística o l'antropologia física i la prehistòria.

La culminació de tot aquest projecte va esdevenir realitat quan a la personalitat de Tomàs Carreras i Artau s'hi ajuntà la del seu alumne i, després, ajudant, Josep M. Batista i Roca, que ja havia treballat en l'àmbit del folklore en pertànyer al Centre Excursionista de Catalunya. La Universitat de Barcelona reunia, doncs, aquests vessants d'estudi, juntament amb la relació amb especialistes d'altres disciplines, sovint dins de la universitat, com Pere Bosch i Gimpera (1891–1974) en el camp de l'arqueologia i la prehistòria, Telesforo de Aranzadi (1860–1945) en el de l'antropologia física i Mn. Antoni Griera (1887–1973), que havia emprès la confecció d'un atles lingüístic de Catalunya.

Amb Josep M. Batista i Roca tota la tradició del folklore a Catalunya va prendre una nova embranzida universitària. En un primer moment, Tomàs Carreras tenia com a fita la comparació amb altres pobles hispans a través de la psicologia comparada, però, tal com reconeixia ell mateix, la col·laboració de Josep M. Batista i Roca el va decidir a crear l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya el 1915. És significatiu que en l'escut que s'adoptà hi hagués la inscripció: *Nosce te ipsum* (Coneix-te a tu mateix), fil conductor del folklore,[90] que tractava de conèixer la pròpia societat, tot donant eines intel·lectuals a les reivindicacions dels pobles. Josep M. Batista i Roca va descriure el moment de la creació de l'Arxiu com d'una gran simplicitat i intimitat, amb alumnes, exalumnes, ajudants i voluntaris, onze en total. En primer lloc, s'havia d'arxivar i catalogar tota la producció folklòrica dels països de parla catalana. Els col·laboradors procedien de molt diversos camps, com el músic Felip Pedrell (1841–1922), el folklorista i lingüista Antoni M. Alcover (1862–1932), el folklorista Rossend Serra i Pagès (1863–1929) i les seves deixebles. De fet, es va comptar amb la xarxa de col·laboradors ja establerta del *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll i de l'*Atlas*

90 John Davis (1977), en estudiar l'inici de l'Antropologia en els països del Mediterrani, considerava que aquesta ciència havia servit per a la reivindicació de l'alliberament nacional dels pobles sotmesos a grans imperis, com l'otomà. Però, de fet, Davis confonia l'antropologia —que va començar com l'estudi de l'home en general, però que es dedicava en els seus començaments, sobretot, a l'estudi de l'altre— amb el folklore, o estudi del propi poble, això sí, dels seus sectors més tradicionals, com a eina dels intel·lectuals per mostrar que la identitat no era la que se'ls pretenia imposar des del poder, sinó una de ben diferent.

lingüístic de Catalunya d'Antoni Griera. Tampoc no es van deixar de banda els centres excursionistes que havien estat el nucli de molts estudis folklòrics. Un col·lectiu important fou el dels sacerdots, i fins i tot es va crear un centre de recerca en el seminari de Girona, com a exemple del de Vitòria, que havia impulsat l'antropòleg basc José Miguel de Barandiarán. Les àrees de recerca estaven estructurades en diversos cercles, Catalunya i Països Catalans, els pobles de la península Ibèrica, els pobles de la Mediterrània i, finalment, els de tot el món.

Sembla que hi va haver subvencions de la Mancomunitat de Catalunya i de la Diputació de Barcelona, la qual cosa els permeté fer cursos, conferències i col·laboracions, així com ser presents en altres grans projectes, com l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. I, a més, es va editar una revista, *Estudis i Materials* (1915–1917), que seria un bon mitjà de difusió dels treballs de l'Arxiu i esdevindria la primera revista científica d'Antropologia a l'Estat. Malauradament, només en van eixir dos números, per falta de mitjans.

En l'aspecte metodològic, l'Arxiu va emprar una eina que ja feia servir Barandiarán al País Basc: els qüestionaris especialitzats, on s'explicava als possibles col·laboradors i corresponsals el que es pretenia en cada un.[91] Se'n van fer 22, amb una gran presència en la seva confecció de Tomàs Carreras i Artau, Josep M. Batista i Roca, i Telesforo de Aranzadi. Se'n van fer sobre la paremiologia, els fenòmens atmosfèrics, les comarques i les delimitacions territorials i culturals, les jornades de la vida, les qualitats mentals del poble català, així com sobre el menjar i el beure tradicionals, el dret consuetudinari, la pesca marítima, la cançó popular catalana, la religiositat popular, el mite i la llegenda, l'anatomia i la medicina popular, i el Museu Etnogràfic de Catalunya. El 1922 aparegué, a més, un *Manual per a recerques d'etnografia a Catalunya*, escrit per Josep M. Batista i Roca, que prenia com a model el *Handbook of Folklore* que Charlotte Burne havia publicat el 1914 a la Folklore Society de Londres, a més de la quarta edició del *Notes and Queries on Anthropology* (1912), de la British Association for the Advancement of Science, també de Londres. Aquest manual,

91 Les respostes dels qüestionaris van desaparèixer en gran part dels arxivadors, entre la Guerra Civil i la postguerra; les que han quedat es conserven a la Institució Milà i Fontanals del Centro Superior de Investigaciones Científicas a Barcelona.

de butxaca, era una síntesi dels qüestionaris, a més d'una guia per fer històries de vida, i una introducció a l'antropologia física de les poblacions, i tenia models de fitxes d'objectes, per a fotografies i per a la transcripció de danses, la qual cosa era una novetat, ja que, per exemple, fins aleshores la dansa no s'acostumava a transcriure a causa de les dificultats afegides a la transcripció musical, perdent-se, per tant, un gruix d'informació molt important.

Es coneixia tot el que s'estava fent en altres països, sobretot a Anglaterra, en antropologia, ja que Batista i Roca fou enviat a la Universitat d'Oxford per estudiar antropologia a fi de completar els ensenyaments que Carreras i Artau volia introduir a la Universitat de Barcelona. De fet, encara que ambdós es van emmirallar en el model britànic, també hi volien afegir els estudis lingüístics, com es feia als Estats Units, perquè, com hem vist, comptaven amb col·laboradors cabdals en aquest camp. Josep M. Batista i Roca va seguir, a Oxford, un curs (1919–1920) on va estudiar amb Alfred Haddon i Robert Marett, i després recorregué els grans museus d'etnografia a Europa, cosa que serví per projectar un gran Museu d'Etnografia de la Mediterrània Occidental, que finalment no pogué portar a terme perquè es va haver d'exiliar al final de la Guerra Civil. D'aquesta manera, Josep M. Batista i Roca va ser el primer antropòleg català format en una universitat. A més, Batista i Roca va crear, ja d'estudiant, un arxiu general, personal, que comprenia tots els camps de l'etnografia i el folklore, i també de la literatura, que era la matèria que després impartí a Cambridge. Aquest arxiu mai no va ser complet geogràficament, perquè només hi constava allò que havia pogut recollir personalment o li havia estat tramès per algun col·laborador. Ací tenia la base per a les seves recerques personals i va ser el banc de proves per a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.

Un altre aspecte de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya va ser l'arxiu fotogràfic, que va aplegar 1.834 negatius, tot i que se'n van malmetre molts d'altres. Es van començar a fer fitxes amb els positius, encara que moltes de les fotografies restaren sense documentació. Es va emprar la tècnica de reportatge en seqüència per a les danses i festes en no disposar de càmeres de cinema. D'aquesta manera es donava compte de tot el moviment. Es van fotografiar molts aspectes de la vida: festes, aplecs i fires, construccions, eines i feines, el món mariner, religiós, ritual, el transport i els tipus de persones

amb els seus abillaments. Després de la Guerra Civil, Batista i Roca es va haver d'exiliar a Anglaterra, on va ser professor a la Universitat de Cambridge, i Tomàs Carreras i Artau, en tornar de Valladolid, a la zona nacional, es va trobar amb la desaparició de gran part dels seus materials de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore que tenia a la Universitat de Barcelona.[92] No obstant això, l'Arxiu va continuar de forma residual la seva activitat, tant a la Universitat de Barcelona com en la seva implicació en la creació del Museu Etnològic. El material que va quedar va passar del Departament de Filosofia de la Universitat de Barcelona al Centro de Etnología Peninsular, en la Institució Milà i Fontanals del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Finalment, amb la tornada de l'exili de Claudi Esteva Fabregat, i en ser nomenat director del Centro de Etnología Peninsular, es va donar per acabada l'existència de l'Arxiu el 1968, encara que, a la pràctica, ja feia dècades que havia desaparegut.

La història, conservació, restauració i publicació dels materials de l'Arxiu han estat possibles gràcies a Lluís Calvo, que ha treballat amb una gran dedicació per restituir el que quedava de la gran empresa de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.[93]

2.4.3 Els grans projectes impulsats per Rafael Patxot

Sembla impossible que la sèrie més important de projectes de grans arxius dedicats a la cultura tradicional fos creació i manteniment d'una sola persona, Rafael Patxot i Jubert (1872–1964). Efectivament, home d'una gran fortuna que, a més, va ser marmessor d'altres fortunes familiars, va dedicar tots els seus esforços a bastir les bases científiques de recerca a Catalunya i, ensems, a facilitar l'accés a la

92 Segons testimoni del Dr. Lluís Pericot, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Barcelona, el Dr. Tomàs Carreras i Artau havia dit moltes vegades: «M'ho han pres tot, m'ho han pres tot!».

93 Lluís Calvo va publicar, amb el material que havia quedat, i que ell va catalogar, el *Catàleg de materials etnogràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya* el 1990, on consten els 22 qüestionaris i les respostes que havien quedat de l'Arxiu, així com altre material aportat fora dels qüestionaris. El segon catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore publicat per Lluís Calvo és el de *Materials gràfics*, de 1994. Les dues obres es van publicar en el si de la Institució Milà i Fontanals del Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

formació al jovent necessitat d'ajut econòmic, sobretot a les noies; més tard, també va ajudar els expatriats de la Guerra Civil. Ací ens fixarem només en la formació dels grans arxius de cultura tradicional, però el seu mecenatge abraça camps com l'astronomia, la climatologia, l'atles dels núvols, la música, la lingüística, i institucions com l'Institut d'Estudis Catalans. També és prou significatiu que qui ha aconseguit i aconduït el retorn dels arxius de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, en la seva major part exiliats com el seu creador, a Suïssa, a causa de la Guerra Civil, hagi estat una sola persona, Josep Massot i Muntaner, que va rebre a Montserrat tot aquest material el 1991, el va catalogar, estudiar i publicar, amb una total fidelitat a l'Obra, empresa que ha fet possible amb un treball gegantí i una gran saviesa.

Els projectes de cultura tradicional que va promoure Rafael Patxot van ser tres, i es van iniciar de manera gradual. Primer, va ser l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, el 1922, encomanat a l'Orfeó Català. Després, va sorgir l'Estudi de la Masia Catalana, encomanat al Centre Excursionista de Catalunya el 1923 i, finalment, el Llegendari Popular Català, el 1924, encomanat a Rossend Serra i Pagès, persona de llarga experiència en la docència i en l'estudi del folklore. Totes tres grans empreses van quedar estroncades el 1936, en esclatar la Guerra Civil Espanyola. El mateix Rafael Patxot va escriure als seus col·laboradors dient-los que l'Obra o l'Arxiu «se n'havien anat als llimbs» i que, per tant, quedaven lliures de dedicar-se a altres tasques.[94] Dels tres projectes, els que estan directament relacionats amb l'estudi de la literatura popular catalana són el primer i el tercer.

2.4.3.1 L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922–1936) va ser encomanada per Rafel Patxot a l'Orfeó Català, una societat amb la qual Patxot ja havia tingut relacions en instituir premis de composició. Es finançava en el marc de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, de la qual ell era marmessor. Per iniciar-ne les tasques, Patxot va fer una reunió solemne el 6 de gener de 1922 per bastir la composició de l'or-

94 Tal com es pot llegir en les cartes que es conserven a l'Arxiu de la Masia del Centre Excursionista de Catalunya.

ganigrama que dirigiria i portaria a terme la recerca, la catalogació i la publicació dels materials aplegats. Van ser-hi convidats tots els que, d'alguna manera, podien participar en el projecte: per fer tasques de recerca i organització, per aportar relacions i investigadors i per representar institucions o per col·laborar-hi personalment. El músic Felip Pedrell va ser proposat com a president honorari.

L'Obra del Cançoner Popular, de fet, se solapava amb altres projectes similars que no tenien una infraestructura ni una dotació econòmica comparables. Alguns, com per exemple Celestí Rosich, de Barcelona, i Sebastià Prat, de la cobla La Principal d'Amer, així com part de l'arxiu de Marià Aguiló donat pel seu fill Àngel, van cedir-li tot el seu material. Rossend Serra i Pagès es queixava als seus col·laboradors perquè tots els possibles informants preferirien que els paguessin per la seva informació, com feia l'Obra del Cançoner.[95] Serra i Pagès investigava comarques senceres, sense deixar buits, mentre que l'Obra del Cançoner establia itineraris significatius en cada comarca, a criteri dels coneixedors d'aquesta, i els acabaven d'arrodonir els que hi feien el treball de camp. En aquesta primera reunió, Serra i Pagès ja va expressar el seu punt de vista, però els directors de l'Orfeó ja en tenien decidit el mètode. No obstant això, l'equip d'investigadors imprimia la seva personalitat en els itineraris de recerca, i visitava sovint més pobles dels que li havien proposat.

En primer lloc, es nomenà un Consell Consultiu, format pels representants de les entitats més compromeses amb el projecte: l'Orfeó Català, la Fundació Rabell i Cibils, el Centre Excursionista de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans i l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Es va enviar una circular a institucions i investigadors perquè participessin en la recerca, posant a la seva disposició la possibilitat d'enregistrar fonogràficament els cantaires.

A les oficines de l'Obra del Cançoner hi van arribar reculls sencers, cedits per diverses institucions i investigadors. Es va recomanar als col·laboradors la recollida de les cançons senceres, feta amb

95 En carta del 12 de gener de 1922, Tomàs Raguer, de Ripoll, li diu: «presenteixo que l'Orfeó no prestarà atenció a un cançoner d'una comarca... em sembla que tu mateix t'inhibeixes enterament del nostre cançoner, donant a entendre això, que no hi ha res a fer...» (correspondència de Serra i Pagès conservada al Fons Serra i Pagès de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

fidelitat a les fonts orals, i amb descripció de l'entorn. Una primera classificació distingia cançons rudimentàries, de ritme persistent, de melodia lliure, de colla, de captaires, de costums, de diada i de gresca. S'insistia en la necessitat de recollir material en terres de frontera, encara que la lletra fos en castellà, totalment o parcial, per esbrinar-ne totes les influències (Massot 2014: 138).

Una constant en les empreses de Rafael Patxot sobre cultura popular era aplegar, en primer lloc, les donacions dels grans arxius personals i institucionals existents. Hi havia molt interès per reunir dos dels grans corpus cançonístics més importants: el material que va servir per confegir el *Romancerillo* de Milà i Fontanals, i que Rossend Serra i Pagès ja havia intentat que li deixessin per treballar-lo, i el material immens de Marià Aguiló. El fill de Marià Aguiló, Àngel Aguiló, va formalitzar la donació del fons de materials inèdits del seu pare el 1923. L'arribada d'altres arxius va ser contínua des del primer moment. Un segon mitjà per aplegar material eren els concursos i premis per a aplecs de cançons, danses i tota mena de música tradicional. L'antecedent eren les Festes de la Música Catalana (1904–1922), que premiaven l'harmonització de cançons populars, les noves creacions i els reculls de cançons populars, com els del folklorista Valeri Serra i Boldú, que trobem premiats els anys 1905, 1906 i 1917 (Aviñoa 1999).

Els concursos van començar el 1922. Per al primer concurs es van rebre 30 reculls. Se'n feu un altre el 1924, en què es van rebre 24 reculls. I no se'n van fer més, ja que els concursos només aplegaven el que els concursants volien lliurar, però les recerques obtingudes no tenien la mateixa qualitat, ni eren homologables. En aquests reculls es van fer presents molts dels investigadors que després participarien en les missions de recerca. Les missions de recerca, el tercer mitjà emprat per aplegar cançons populars, van començar el mateix any 1922. Eren molt més sistemàtiques i estaven programades amb uns criteris estudiats i discutits d'antuvi. Rossend Serra i Pagès, malgrat que no havia pogut convèncer del seu mètode el Consell de l'Obra del Cançoner, hi va aportar el recull de cançons del Ripollès, que havia fet amb Salvador Vilarrasa i amb Tomàs Raguer, i amb la col·laboració dels organistes de Ripoll, per transcriure les melodies. No sabem si Rossend Serra i Pagès, que havia estudiat música de jove, va transcriure part de les cançons que aplegava.[96]

96 En la nota biogràfica que encapçala l'obra que li preparen les seves deixebles es diu: «En Ramon Jové i Ferrer va obrir un col·legi de 1a i 2a ensenyança i li oferí una classe.

L'entrada principal per aplegar materials per a l'Obra del Cançoner Popular van ser, doncs, les missions de recerca, i el mateix 1922 es va iniciar el treball de camp. En un primer moment les missions de recerca estaven formades per tres investigadors: un músic, per transcriure directament les melodies; un literat o persona experta en literatura oral per transcriure'n la lletra; i un folklorista que recollís l'entorn cultural de la cançó. Però finalment, l'equip el van formar dues persones, el músic i el literat. L'entorn cultural havia de ser recollit per ambdós. Tot i això, una sola persona podia fer les tres tasques.[97] Les missions solien ser de dos mesos de durada, a l'estiu, encara que se'n van fer en altres èpoques de l'any.

Les fitxes o cèdules, d'una mida de 46 cm per 33 cm, feien constar, a més de la lletra, la melodia, la font, el lloc, el col·lector i la data; es demanava el grup social, el cantaire i la seva procedència, l'autor —si se'n sabia el nom—, l'ocasió en què es cantava, qui la cantava i si s'acompanyava d'instruments. També es demanava si hi havia contaminació d'altres peces, bibliografia i observacions (Massot 2014: 138).

Un cop entregades les fitxes de les cançons i les memòries o el diari de camp, s'havien de revisar, homologar, catalogar i estudiar a la seu de l'Obra del Cançoner, on el mateix Rafael Patxot va instal·lar una taula per poder anar dirigint l'Obra i buscar solucions als problemes que anaven sorgint. La forma definitiva de les fitxes va decidir-se a l'agost de 1922 (Massot 2014: 142).

Les campanyes que es van fer van cobrir gran part de Catalunya, les Illes Balears i una petita part de València,[98] i estaven integrades per participants que, de vegades, formaven parella continuada.[99] La

Va acceptar la de Geografia, i al ser preguntat quant volia guanyar, va respondre que res, però que en canvi li ensenyessin música» (Serra i Pagès 1926: VII).

97 Diversos investigadors van fer algunes campanyes de recerca sense company. Així, Palmira Jaquetti, després d'extingida l'Obra del Cançoner, per l'esclat de la Guerra Civil, encara va fer diverses campanyes sola (vegeu Massot 1993–2011, XXI).

98 Massot (1993–2011, XXI: 15–20) en relaciona 66.

99 Alguns dels participants que van fer més d'una missió conjuntament a Catalunya van ser: Joan Tomàs i Bartomeu Llongueres, Josep Barberà i Pere Bohigas, Palmira Jaquetti i Maria Carbó, Joan Tomàs i Antoni Bonell, Palmira Jaquetti i Enric d'Aoust, Joan Tomàs i Joan Amades, i Joan Tomàs i Esteve Albert. Per a la descripció del total de les missions que es van dur a terme i dels seus participants, vegeu Massot (1993–2011, XXI: 15–20).

documentació que calia lliurar incloïa les memòries, que s'havien de redactar minuciosament i que, a vegades, tenen un gran contingut antropològic.

L'Obra del Cançoner va patir diversos entrebancs, com la dictadura de Primo de Rivera i, sobretot, la Guerra Civil i la postguerra. Rafael Patxot i la seva família es van haver d'exiliar, primer a França i després a Suïssa, i ja no en van tornar, perquè, si bé s'havia perseguit Rafael Patxot al començament de la Guerra perquè era un ric propietari, i per aquesta raó se li van confiscar i destruir els seus béns, en canvi, amb l'entrada de les tropes de Franco, se'l va considerar desafecte al règim i, fins i tot, se li va imposar una multa molt important. Amb tot això, molts dels materials de l'Obra del Cançoner es van portar a Suïssa, i d'altres van quedar a Barcelona, però ja no hi va poder accedir ningú. A més, l'Orfeó Català, amb una falta considerable de visió, va posar un plet a Patxot, perquè volia seguir amb la recerca i, sobretot, quedar-se els materials. L'advocat de Rafael Patxot, Maspons i Anglasell, fill del folklorista Maspons i Labrós, va aconseguir que el tribunal fallés a favor de Patxot, que era qui havia finançat tot el projecte.

Totes aquestes circumstàncies van fer que Rafael Patxot se sentís molt traït i que no volgués que l'Obra del Cançoner tornés a Barcelona mentre hi hagués un clima polític tan advers com va ser la dictadura franquista. Rafael Patxot va morir a Suïssa el 1964. De l'Obra del Cançoner només se n'havien publicat dos volums de *Materials* i el primer d'*Instruments sonadors* que, encara que va sortir el 1939, se li va posar data de 1936 per justificar que estava escrit en català.

Tots els investigadors de la cultura popular a Catalunya es van sentir orfes de l'Obra del Cançoner. Es va intentar una i altra vegada que aquesta tornés a Catalunya, però només la gestió delicada i respectuosa de Josep Massot, gran investigador en literatura oral, va aconseguir que els néts de Rafael Patxot donessin el fons de l'Obra del Cançoner al monestir de Montserrat el 1991. Josep Massot va emprendre, llavors, la labor gegantina de catalogar, classificar i publicar una part del material en 21 volums (Massot 1993–2011).

2.4.3.2 El Llegendari Popular Català

Rafael Patxot va encomanar el projecte del Llegendari Popular Català al folklorista Rossend Serra i Pagès, que havia excel·lit en l'estudi de mites i llegendes. Al mateix temps, el projecte va ser un reconeixement a la seva figura.

Com en els altres grans projectes impulsats per Rafael Patxot, es va començar per convocar concursos que permetessin aplegar treballs ja consolidats. El primer es va convocar el 1924. Aquest mateix any, Rossend Serra i Pagès, en el seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (15 de juny de 1924), que va titular «Les nostres llegendes», va fer una proclama sobre la necessitat del seu estudi i de la formació d'un gran arxiu. Serra i Pagès considerava la llegenda com una obra literària i com un complement necessari de la història, ja que manifestava la personalitat d'un poble.

Les conferències de Serra i Pagès, com la que va fer el 1925 al Centre Excursionista de Catalunya,[100] acostumaven a ser una crida a la recerca i, en aquest cas, a la participació en el concurs del Llegendari, que considerava l'ocasió i l'oportunitat d'aplegar tot el corpus de llegendes de Catalunya, en un moment en què hi havia el sentiment que es perdien irremissiblement.

Des del primer moment es van presentar treballs de tots els territoris de parla catalana, treballs locals i comarcals, i treballs sobre personatges històrics. Els premis del primer concurs, que foren onze, van ser atorgats el 1926, i entre els guardonats hi trobem Joan Amades (*Humils personatges llegendaris*), Valeri Serra i Boldú (*Llegendes de les terres lleidatanes*), Cèsar Martinell (*Tradicions i llegendes de la ciutat de Valls*), Antoni Rubió i Lluch (*El record dels catalans en la tradició popular històrica i literària de Grècia*) i Jordi Rubió i Balaguer (*La llegenda del bon comte de Barcelona*).

El segon concurs s'atorgà el 1928 i es va decidir de donar dotze premis, entre d'altres, a Joan Amades (*Aplec de llegendes* en tres volums, i *La llegenda i el proverbi*), a Andreu Ferrer i Ginart (*Llegendes de Balears*) i a Carme Doré (*Llegendes de l'Alguer*). Apel·les Mestres fou també guardonat pel treball *Sant Pere en les llegendes populars*.

100 «Noves: el català». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 361–362 (juny–juliol 1925): 229–231. Notícia de la conferència de Rossend Serra i Pagès sobre les llegendes, amb la finalitat de crear l'obra del Llegendari Popular a través de la participació d'estudiosos en un concurs previst per al març de 1926.

El tercer concurs, de 1930, que ja s'atorgà sense Rossend Serra i Pagès, que havia mort l'1 de febrer de 1929, va premiar tretze treballs, entre els quals tres de Joan Amades, un d'Apel·les Mestres, un de Sara Llorens sobre *Llegendes alacantines* i un altre de Francesc Martínez i Martínez titulat *Recull per al futur llegendari del Regne de València*.

Entre els premiats en els concursos del Llegendari hi destaca la contribució de capellans literats, com Mn. Camil Geis o Mn. Antoni Vila. Els treballs presentats en els tres concursos són d'una gran varietat, tant de temes i de localitzacions com metodològicament. En relació amb aquest darrer aspecte, per exemple, en el tercer concurs hi destaca un treball de Sixt Vila, en què l'autor fa constar el nom dels informants de les llegendes, mentre que el de Francesc Martínez i Martínez, premiat en el tercer concurs com a *I volum del llegendari valencià*, consta de 94 llegendes, entre les quals unes són aplegades d'informants mitjançant el treball de camp i d'altres són extretes de publicacions i llibres.

La mort sobtada de Rossend Serra i Pagès va truncar la continuïtat d'aquest gran arxiu del Llegendari, del qual s'han conservat els originals de les obres premiades; en canvi, dels originals no premiats, en ser tornats als autors, se n'ha perdut el rastre.

Amb tot, les trenta-sis recerques del Llegendari constitueixen el més gran aplec en el camp de la llegenda, truncat sí, però obert com una bona base per a noves recerques. Actualment, aquest fons es conserva al monestir de Montserrat juntament amb el fons de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.

2.4.4 L'Arxiu de Tradicions Populars de Valeri Serra i Boldú

Valeri Serra i Boldú (1874–1931), de Castellserà, va ser deixeble de Jacint Verdaguer, pel que fa al folklore. D'estudiant, a Barcelona, el va anar a trobar i va convertir les seves converses en classes particulars. D'ell va aprendre la importància de la cultura tradicional per a la identitat d'un poble i també com recollir-la i estudiar-la. Li va retre homenatge escrivint la seva biografia el 1915. Serra i Boldú va unir el seu entusiasme per la comarca de l'Urgell amb la nostàlgia pel món tradicional que havia conegut en la infantesa. Amb Verdaguer va aprendre, a més, a donar a la pròpia religiositat una via d'estudi en la religió tradicional, que culminaria en el *Llibre popular del rosari*.

Folklore del Roser (1917), i el posterior *Llibre d'or del rosari a Catalunya* (1925). De les seves nombroses obres, podem destacar, per la planificació, ordenació i catalogació del material aplegat, el seu *Calendari folklòric d'Urgell* (1915). Va utilitzar qüestionaris que constituïen l'índex de les obres, tant en el *Calendari folklòric d'Urgell* com en el *Llibre d'or del rosari a Catalunya*. La seva experiència en treball de camp la combinava amb la seva dedicació com a periodista, que va emprar en el seu projecte d'arxiu.

Efectivament, després d'anys de recerca en el camp del folklore (en sentit ampli), sobretot de l'Urgell, el 1919 Valeri Serra es va traslladar a viure a Barcelona per impartir classes a l'Escola d'Agricultura i, llavors, va voler fer un aplec general de folklore, de tota Catalunya, un arxiu que s'aniria formant des de la publicació dels materials aplegats. Com a periodista va valorar fer simultànies la publicació i la recollida de materials per posar aquests materials a l'abast de tothom i, per això, va crear la revista *Arxiu de Tradicions Populars* (1928–1935). L'originalitat de la seva empresa rau a acceptar tots els interessats en la cultura popular, professionals, erudits o afeccionats.

Els articles de la revista van anar des de l'anàlisi fins a la dada nua i a la descripció, per estimular els possibles col·laboradors. No es va fer distinció entre investigadors i informants, com feien normalment els folkloristes, i tota informació tenia nom i cognoms. A més, es donava notícia de trobades, congressos i altres esdeveniments per posar en contacte grups i persones. Serra va començar l'*Arxiu de Tradicions Populars* el 1916, tot demanant ajut econòmic a la Mancomunitat de Catalunya, que va encomanar un informe a l'Institut d'Estudis Catalans. Però, malgrat l'aval positiu d'aquest informe, l'ajut no va fer-se realitat.

El 1919 Valeri Serra i Boldú es traslladà a Barcelona, on va anar perfilant el projecte de l'Arxiu i aplegant articles, però no va treure el primer número de l'*Arxiu de Tradicions Populars* fins al 1928. Mentrestant, el mecenatge de Rafel Patxot ja havia posat en marxa la recerca en els tres projectes de l'Obra del Cançoner, l'Estudi de la Masia i el Llegendari Popular Català. Serra i Boldú recomanava als seus col·laboradors que fessin recerca en altres camps per no solapar-se amb aquells, ja que l'amplitud del camp de la cultura popular feia possible que tothom hi tingués cabuda. Eren projectes amb metodologia i mires diferents i, econòmicament, Valeri Serra i Boldú no

tingué el suport de cap corporació, només l'interès personal dels seus col·laboradors i el del públic que llegiria i compraria les publicacions. Ell creia que amb això ja en tindria prou i, en el pròleg del primer número, deia que seria el temps qui diria si tenia raó. Malauradament, només van sortir set números de l'*Arxiu de Tradicions Populars*. L'Arxiu s'anava formant a través de la publicació de tots els materials, al contrari d'altres arxius que no publicaven els materials fins que els tenien analitzats, com va passar amb l'arxiu de Marià Aguiló o amb el de Rafel Patxot que, per diverses causes, no van poder veure la llum fins a passades moltes dècades. Dels set números que van arribar a eixir, només se n'esmenta la data d'edició del primer i del darrer, 1928 i 1935.

L'organització de cada número, a més d'un primer article teòric en alguns números, encomanat a un gran mestre, constava d'unes seccions de contingut molt ampli, intitulades amb la denominació erudita d'aleshores i un subtítol, entenedor per a tothom. Les seccions eren: Demofilologia, o Literatura Oral; Etologia, o Costums; i Pistologia, o Creences. Aquesta darrera secció fou presentada per mossèn Eugeni Flori per tal d'allunyar tota sospita d'heterodòxia davant de les autoritats religioses, que en aquells moments encara no veien prou clar que es poguessin investigar les creences amb finalitats científiques. A causa d'aquest ambient dins de part de la jerarquia eclesiàstica, Serra i Boldú, i també Eugeni Flori, es van veure obligats a justificar-se perquè no es manipulés ni amputés la informació recollectada per ser fidels a la seva vàlua folklòrica, recolzada sobre la seva qualitat científica. Per aquesta raó, tant Serra i Boldú com Flori parlen de religiositat popular quan es refereixen a creences i pràctiques acceptades per l'Església, però les heterodoxes o d'estadis precristians les denominen Pistologia.

La revista també incloïa un noticiari, que tractava de llibres i goigs editats, actes, jornades i congressos, i que permetia la posada en contacte dels diferents col·laboradors i un aprenentatge permanent de tots els col·laboradors i lectors en general. Per últim, unes pàgines de gravats i fotografies, posades en la part central de la revista, tenien temes diferents dels del número.

Valeri Serra i Boldú tingué com a col·laboradors els millors especialistes del moment. El primer número de l'*Arxiu de Tradicions Populars* s'encetava amb un article teòric de Rossend Serra i Pagès

titulat «El domini del folklore» (1928), en el qual el folklorista exposava terminologia, definicions i classificacions dels gèneres del folklore fetes per investigadors i institucions d'altres països. També hi incloïa la classificació proposada per Cels Gomis l'any 1912[101] i la que ell mateix havia elaborat i emprava en les seves classes.

Malauradament, l'*Arxiu de Tradicions Populars* no va passar del setè número, publicat el 1935. Per tant veiem una i altra vegada com totes les empreses de grans arxius generals van quedar paralitzades, bé per manca de fons, bé per la mort de l'impulsor; però, sobretot, per la Guerra Civil, que va estroncar la puixança i l'entusiasme dels col·lectors. Avui, el retrobament dels seus materials, parcialment o total, ens fa veure com s'ha volgut dotar Catalunya d'un gran arxiu de folklore i com, generació rere generació, ha hagut de començar el treball de bell nou.

2.5 L'obra de Joan Moreira i Ramos

Joan Moreira i Ramos va néixer a Lleida el 5 de juny de 1878 i va morir a Tortosa el 26 de gener de 1951. Músic, periodista, escriptor i folklorista, sempre es va sentir arrelat a la ciutat de Tortosa on hi va viure des de molt petit. Format al seminari, tot i que no va arribar a acabar la carrera sacerdotal, i home de conviccions religioses i conservadores, va ser una persona activa i va impulsar diverses iniciatives culturals, sobretot en l'àmbit musical, en les primeres dècades del segle xx; entre elles destaquen la fundació de l'Orfeó Tortosí el 1905 i l'Orfeó Montsià el 1922.

Albert Aragonés i Joan Francesc Vidal, especialistes en l'obra de Joan Moreira, han contribuït de forma notable a difondre la seva tasca. Són autors dels treballs «L'obra musical, folklòrica i literària de Joan Moreira» publicat a la revista *Recerca* el 2009 i «Joan Moreira Ramos: músic, escriptor i folklorista» publicat a la *Revista d'Etnologia de Catalunya* el 2014.[102]

101 Publicada amb el títol «Folklore català» en l'*Arxiu d'Estudis del Centre Excursionista de Terrassa*, concretament en els números 6 (82–89), 12 (174–179), 13 (191–195) i 14 (206–210) (Samper 2013).

102 Aquest article, publicat a la *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 39 (2014): 225–229, explica els resultats del treball d'investigació inèdit «Joan Moreira: músic, folk-

En el primer article, el més extens, els autors mostren de forma detallada la contribució que Joan Moreira va fer a l'estudi del folklore. Hi destaquen el llibre *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregaries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa* (1934), que consideren una obra cabdal per al coneixement dels costums, del folklore i de la llengua de la ciutat de Tortosa de principi del segle xx. D'aquest llibre, Conxa Moreira, filla de l'autor, en va promoure una segona edició no facsímil, l'any 1979, i el Centre de Lectura Terres de l'Ebre de Tortosa en va publicar una edició facsímil en dos volums, l'any 1999, dins de la col·lecció «Biblioteca Ebrenca».

Moreira va concebre el llibre com un inventari folklòric de la seva terra. En el «Preludi», el folklorista explica que va recollir els materials amb fidelitat a les fonts orals («directament de llavis de gent del nostre poble») i que els va tractar de forma rigorosa («contrastats en escrupolositat, i transcrits en lo major cuidado i fidelitat possibles»). Així mateix, fa notar que presenta els materials «enquadrats solsament en marcs senzills de petits aclariments circumstancials de lloc i persones». És a dir, en un marc que, de fet, reflecteix l'estil de la literatura costumista, però que té la virtut d'aportar molts detalls sobre l'ús i la funció dels materials folklòrics recollits.[103] Finalment, Moreira deixa «per als Mestres especialitzats la seua classificació científica i sistemàtica» (Moreira 1934: 7).

D'acord amb aquest plantejament, l'autor presenta el llibre estructurat en tres parts (que ell compara amb un tríptic): «Tortosa treballant», «Tortosa xalant» i «Tortosa pregant»:

> Per a que hi haigue certa relació d'unitat, en la presentació d'estes notes folklòriques, les agrupo, formant un a modo de tríptic: col·locant-hi als fondos, dividits en requadros, de l'una porta, les que es refereixen al poble quan treballa, a l'altra porta, les que el pinten quan xala, i al cos principal, les que el retraten mentres prega (Moreira 1934: 10).

---

lorista i escriptor» realitzat per Albert Aragonés i Joan Francesc Vidal en el marc dels Programes de recerca sobre patrimoni etnològic de Catalunya (convocatòria de 2010), que va finalitzar el juliol de 2011. Els esmentats investigadors també són autors d'un altre treball inèdit del mateix nom realitzat en el marc de la XVIII Beca d'investigació «Pepita Martí de Duran» (convocatòria de 2011) i finalitzat el juliol de 2013 (Vidal/Aragonés 2015: 19).

103 Sobre aquesta qüestió, Vidal i Aragonés (2015: 22) comenten: «en el seu cas la frontera entre la creació literària i el document folklòric a vegades és difusa».

Al final, el llibre conté un «Epíleg» de l'arxiver i cronista de Tortosa, Francisco Mestre i Noé (1866–1940), que aporta dades valuoses sobre la biografia de Moreira i sobre la seva contribució a l'estudi del folklore en el context dels treballs realitzats pels folkloristes de l'època. El caràcter del llibre és miscel·lani. L'autor dedica la seva atenció a la descripció de costums, creences, supersticions, festes, balls, etc. I, més concretament, en el terreny de la literatura popular, s'interessa per la toponímia i onomàstica populars, les parèmies, les endevinalles, les rondalles, les llegendes i les tradicions, entre d'altres.

Tal com apunten Aragonés i Vidal (2009: 72), «una de les prioritats de Moreira era recuperar, dignificar i impulsar una de les tradicions més característiques de les Terres de l'Ebre, la pràctica de la jota cantada improvisada i el folklore musical en general». Per això, el llibre inclou una bona mostra de cançons que es presenten de forma acurada i amb la notació musical corresponent. A més, d'acord amb la informació que aporten aquests autors, la replega dels materials del llibre havia començat 30 anys abans de la seva publicació, quan Moreira va decidir presentar un recull de cançons populars a la II Festa de la Música Catalana de l'any 1905.[104] En aquesta edició, l'autor va rebre una menció honorífica en el premi que oferia l'Ateneu Barcelonès a la millor i més nodrida col·lecció de cançons populars catalanes. Anys més tard, en els Jocs Florals de Tortosa de 1908, Moreira va guanyar el premi Felip Pedrell «al millor recull de cansons y tocades populars d'aquesta regió». El 1911, va participar com a encarregat de la comissió de folklore i ponent en el Primer Congrés Regional d'Ateneus i Associacions de Cultura que va tenir lloc al Centre de Lectura de Reus. Tot i això, en aquests anys, Moreira encara no es considerava un folklorista: «el Presidente Simó me invitó a que diera, cuando a mi me plazca, una conferencia sobre folklore, pobre de mi, que por haber recogido unas cuantas canciones me llaman folklorista, y creenme capaz de disertar sobre cosa tan difícil» (Aragonés/Vidal 2009: 72–73). I encara l'any 1920, tal com apunten Aragonés i Vidal, en els Jocs Florals de Tortosa, Moreira va aconseguir el segon accèssit del

104 Vidal i Aragonés (2015: 23) esmenten el recull de cançons tortosines (que no ha estat localitzat) titulat «Guay Manel» amb el qual Moreira va rebre una menció honorífica en la Festa de la Música Catalana (4/06/1906) a la millor col·lecció de cançons populars catalanes.

premi de la Reial Confradia de la Mare de Déu de la Cinta amb una *Col·lecció de cançons populars, inèdites, a la Mare de Déu de la Cinta, escrites en tortosí, publicades en folletí* (1921).

Moreira va publicar articles i va pronunciar conferències sobre folklore, especialment sobre folklore musical. Dels treballs que han estat documentats per Aragonés i Vidal (2009), els que tenen una relació més directa amb la literatura popular són els següents: «Qui be fá be troba» publicat a *La Veu de la Comarc*a (18/03/1905 i 1/04/1905); el novè article de la sèrie «Música y músicos» publicat a *El Restaurador* (26/09/1912), en el qual es descriu una actuació de jota improvisada cantada per Mariano Manta, acompanyat d'una rondalla;[105] la conferència «A mòdo de garramantxos musicals: Folklore tortosí. Mitjos per conservar-lo y aumentar-lo» sobre folklore musical local pronunciada al Centro Cultural de Remolins (12/04/1930); i les sis conferències emmarcades en la Semana de Acción Católica Pro Ecclesia et Patria celebrada a Tortosa, a l'església del Seminari, al carrer de Montcada: «A modo de Introito. Ideas generales sobre folklore. El pueblo creador del arte. El hecho del folklore tortosino» (10/06/1934), «Como exterioriza nuestro pueblo sus sentires. ¿El Ebro, clave de algunos enigmas? Nuestras jotas. Ejemplos» (11/06/1934), «Algo sobre astronomía popular. La canción popular en el campo. Ejemplos» (12/06/1934), «Cómo reza nuestro pueblo. "El rosari en música". Oraciones de ciego. Villancicos. Ejemplos» (13/06/1934), «La mujer, creadora del folklore. Canciones de cuna. Ejemplos» (14/06/1934), «De la canción popular a la polifonía. Influencia de la Iglesia en nuestro folklore. Medios para fomentar y conservar nuestro tesoro folklórico. La jota tortosina» (15/06/1934).

A més de *Del folklore tortosí*, Moreira va escriure dos llibres més d'interès folklòric que no s'han conservat. El primer és *Lo Llibre dels Jòcs i Endevinalles Tortosíns*. *Descripció i música de jòcs de nois i de grans, i un enfilall de endevinalles escullides entre molts centenâs*. I el segon és *Pescadôs i Marinés Tortosíns*. Una mostra dels materials que contenen aquests reculls va ser publicada a *Del folklore tortosí*. Poc abans de la seva mort, Moreira va escriure un altre llibre, *Del*

105 La denominació «rondalla» fa referència al grup de músics que acompanya el cantador.

bon humor tortosí o L'exaltació dels humils, que porta per subtítol *Apòdos. Desfilada de «Tipos» oblidats. Contalles. Gestes heròiques de fills humils del poble. Origen d'alguns mals noms i... moltes atres coses* (Aragonés/Vidal 2009: 71, 75). El llibre havia restat inèdit fins que va ser publicat l'any 2012 per Onada Edicions. Finalment, el 2015, Publicacions URV es va fer càrrec de la publicació d'un altre llibre de Moreira: *Quan lo pare no té pa. Recull de cançons i tocades populars de la ciutat de Tortosa, 1908* en una edició a cura de Joan Francesc Vidal i Albert Aragonés. El llibre conté un estudi introductori dels autors i el recull de 43 cançons i tonades populars premiat en els Jocs Florals celebrats a Tortosa l'any 1908. El manuscrit de Moreira que ha donat lloc al llibre va ser localitzat l'any 2013 en el fons personal de l'autor gràcies als treballs d'inventari de l'obra de Joan Moreira duta a terme pels investigadors Vidal i Aragonés.

Moreira també va fer aportacions interessants com a compositor musical i com a escriptor. En algunes de les obres que va produir en aquests àmbits es veu sovint la influència del Moreira folklorista. Així, en el llibre *Del folklore tortosí* (1934) es troben les fonts de diverses obres de creació de Moreira, com han documentat Aragonés i Vidal (2009). En són un exemple, les composicions musicals «Salada Morena ¡ole!», que du per subtítol «Cançó popular», i «Lará-lará». Sobre aquesta darrera peça, cal assenyalar que Moreira en va modificar la lletra en funció del lloc on s'interpretava («Les xiques d'Amposta», al concert d'Amposta; «Les filles de Roquetes», a la partitura conservada de la Unión Coral Roquetense); finalment la va publicar amb el títol «Les filles de Tortosa» a *Del folklore tortosí*. Una altra peça, «Sant Josep va a buscar foc», és una harmonització per a cor de la nadala popular del mateix nom.

En els darrers anys, la figura de Moreira ha estat reivindicada i reconeguda a través d'estudis i jornades que han tingut per objectiu divulgar la seva obra. En són un exemple les jornades «Joan Moreira: més enllà del folklore» celebrades a Tortosa el desembre de 2009 al Taller de Cinta Dalmau. A més, gràcies a l'esforç de la família i de les institucions, s'ha pogut recuperar el seu arxiu personal. N'és un exemple l'epistolari, digitalitzat i ordenat per Josep M. Gasulla, que es conserva a l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre. Sobre aquest tema, Josep M. Gasulla va publicar «La correspondència entre Moreira i Felip Pedrell» a la revista *L'Estel* en el número corresponent

a la primera quinzena d'octubre de 2010. Finalment, l'any 2014, el fons privat de Moreira va ser cedit en comodat per la seva família al Campus Terres de l'Ebre de la URV per tal que pogués ser conegut i estudiat.

2.6 El folklore enciclopèdic: l'obra de Joan Amades i Gelats

Joan Amades (Barcelona 1890–1959)[106] va ser un folklorista de formació autodidacta que va dedicar pràcticament tota la seva vida a la recollida i a l'estudi del folklore. Aquesta característica, unida a la importància quantitativa de la seva obra, fa que Amades hagi estat el folklorista català més conegut, tant en l'àmbit nacional com internacional.[107]

Fill d'una família modesta de classe obrera, Amades va accedir a una formació superior a través de les activitats que organitzava l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona, una entitat que tenia com un dels seus objectius la promoció i la formació de la classe obrera barcelonina. L'any 1905 Amades va començar a participar en les activitats d'aquesta entitat, on va estudiar llengües (francès, anglès, alemany i esperanto) i altres matèries. Així mateix, es va incorporar a la Secció d'Excursions de l'entitat, que tenia com a finalitat organitzar sortides per recollir mostres de la cultura tradicional catalana en diversos pobles de Catalunya.

La pràctica de l'excursionisme va contribuir de manera decisiva a despertar el seu interès pel folklore. Però aquest no va ser l'únic factor determinant. Tal com ha assenyalat Lluís Calvo (1990: 130–131), a partir de l'any 1915 diversos factors van influir en la dedicació d'Amades a l'estudi del folklore: la seva participació en les activitats excursionistes de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, com s'ha dit; el fet que estudiosos de la cançó popular, com Robert Gerhard i Higini Anglès, recollis-

106 Aquest apartat dedicat a la vida i l'obra de Joan Amades s'ha elaborat tenint en compte diversos treballs biogràfics anteriors, especialment el publicat per Lluís Calvo (1990), que és el més complet que s'ha dut a terme fins ara. Aquest treball es pot consultar en línia al web de l'Associació Cultural Joan Amades <http://joanamades.cat/biografia-2/> [data de consulta: setembre de 2017].

107 Amades va ser una persona polifacètica que es va interessar per tots els àmbits de la cultura popular. Tanmateix, aquest apartat, d'acord amb el plantejament del llibre, es focalitza només en la seva aportació en el terreny de la literatura popular.

sin cançons interpretades per la seva mare, Teresa Gelats (Vilar 2015: 116),[108] i la col·laboració d'Amades en la resposta a alguns qüestionaris de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, entre 1915 i 1918.

Aquestes motivacions van comportar que, en aquests anys, Amades comencés a recollir materials folklòrics de diversa mena: cançons, rondalles, tradicions, costums, endevinalles... que li va proporcionar, majoritàriament, la seva mare. L'any 1918 va començar a publicar la sèrie «Cançons populars catalanes» en el butlletí *Excursions*, que impulsava la Secció d'Excursions de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. Aquestes cançons eren harmonitzades per Joan Tomàs amb qui, anys després, Amades col·laboraria en diverses missions de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Calvo 1990: 154).

Entre 1918 i 1926, Amades va entrar en contacte amb investigadors vinculats a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, i amb dos importants folkloristes catalans: Aureli Capmany i Rossend Serra i Pagès. Aquestes relacions li van permetre adonar-se de la necessitat d'abordar l'estudi del folklore d'una manera científica i el van esperonar a continuar l'arreplega de materials, que es va centrar, sobretot, en la dansa, la música, la cançó i el costumari. En relació amb la cançó popular, l'any 1921 el treball «Recull de cançons populars de la Comarca del Camp», d'Amades, va ser premiat en el IV Certamen del Centre de Lectura de Reus i va ser publicat amb el mateix nom pel Centre de Lectura de Reus l'any 1926. El 1922 Amades va participar en la darrera Festa de la Música Catalana, organitzada per l'Orfeó Català, en la qual es van premiar els quatre treballs que hi va presentar: «Aplec de cançons populars de la comarca del Vallès», «El cançoner de la gran», «Cançoner vilanoví» i «Recull de cançons populars catalanes» (Vilar 2015: 111 i 123).[109]

Amades va ser conscient molt aviat de les seves limitacions teòriques i metodològiques, fruit del seu autodidactisme, i en va fer esment en algunes de les seves publicacions. Així per exemple, en l'article «Supervivències de danses primitives», publicat el 1926 en

108 Gerhard i Anglès van anotar les cançons per a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (Vilar 2015: 116).

109 Entre els anys 1904 i 1922 es van celebrar, de forma discontínua, nou edicions de la Festa de la Música Catalana. Aquestes festes estaven inspirades en el model dels Jocs Florals (Vilar 2015: 110).

el *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria*, diu: «La meva pobra competència no arriba ni en molt a tant, i el tema de llarg i perllongat estudi, que no sóc jo qui el puga fer [...] el meu paper és sols el de recollidor i exposador, que altres persones més competents que jo ho estudiïn, si el tema s'ho val, i que donin la justa importància que tingui» (Calvo 1990: 144–145).

Per a Amades, la recollida de materials va ser sempre una prioritat.

> Cal fer una arreplega el més gran possible de materials que permetin la construcció de l'edifici immens de la nostra tradició. Si no ens sentim prou preparats o prou capacitats per a destriar i ordenar els materials recollits, no per això ens deturem en la nostra tasca, acumulem-los i que els trobin reunits els qui ens vinguin darrera més competents i ensenyats que nosaltres (Amades 1950-1969, vol. 3: 1260).

Entre 1926 i 1939 Amades va dur a terme una gran activitat folklòrica i es va consolidar com un dels folkloristes més reconeguts de Catalunya. Hi va influir el fet que el 1931 va contraure matrimoni amb Enriqueta Mallofré i, a partir d'aleshores, tant ella com, sobretot, la seva germana, Consol Mallofré, van ajudar-lo en els seus projectes.[110] L'activitat que Amades va dur terme en aquests anys va ser molt variada: va tenir càrrecs de responsabilitat en entitats dedicades a l'estudi del folklore,[111] va guanyar premis,[112] va participar en programes de ràdio[113] i va publicar obres d'important magnitud, com els 42 volums de la «Biblioteca de Tradicions Populars» que es van editar entre 1933 i 1939. Tal com apunta Lluís Calvo (1990: 150), en l'opuscle informatiu de la col·lecció, publicat al mes de febrer de 1933, Amades descrivia el que per a ell constituïa la seva preferència en la recollida de materials: la literatura oral.

110 En aquests anys, es van accentuar els problemes de visió que Amades patia des de molt jove. Per això va ser molt important l'ajuda que va rebre de Consol Mallofré per a la correcció de proves d'impremta, la revisió de textos, etc.

111 Per exemple, el 1935 va ser nomenat president de la secció de folklore del Centre Excursionista de Catalunya (Calvo 1990: 188).

112 L'any 1931 va rebre un accèssit al Premi Francesc Vives, de l'Institut d'Estudis Catalans, amb el treball «Estudis d'etnografia catalana» (Calvo 1990: 187).

113 El 1933 va començar les seves col·laboracions setmanals a Ràdio Associació de Catalunya (Calvo 1990: 188).

> Abarcaran (els temes) els tres grans aspectes del folklore: *la llengua*, representada per proverbis, endevinalles, jocs de paraules, etc.; *els costums*, estudiats sota diferents aspectes, i *les creences* de diferents ordres.
>
> Dedicarem major atenció al primer dels tres aspectes, o sia, la literatura oral, que sempre ha estat objecte de les nostres preferències. Dintre d'aquesta especialitat, el refraner serà el tema més afavorit, puix pensem publicar diferents volums dedicats als proverbis, ben ordenats, classificats i explicats, mentre ens serà possible.

D'una dimensió molt més modesta va ser la col·lecció «Narracions Populars», iniciada l'any 1937 i de la qual només es van arribar a publicar tres números: *Auca dels costums de Barcelona*, el 1937; i *La rondalla i el proverbi,* i *El rector de Vallfogona*, el 1938.

La dinàmica d'Amades durant aquests anys va comportar la seva professionalització com a folklorista. Així, es va convertir en un estudiós dedicat, exclusivament, a la recerca folklòrica i a la seva divulgació. Va prendre consciència del país com a entitat nacional, però el seu compromís amb Catalunya el va dur a terme a través del treball: «La meva política és la meva ploma. Jo no aniré a cap míting, però els meus llibres són el testimoni del meu compromís» (Calvo 1990: 147).

Amades va participar en grans projectes col·lectius. Com ja s'ha dit, havia col·laborat en la resposta a qüestionaris per a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Però, a partir dels anys vint, també va participar en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i en el Llegendari Popular Català.

Pel que fa a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Amades hi va col·laborar des dels inicis del projecte. La seva implicació i l'intens treball de camp que va dur a terme en aquests anys van representar una continuació dels seus interessos per la cançonística desvelats en anys anteriors. Es va presentar als concursos organitzats per l'Obra del Cançoner i hi va guanyar diversos premis amb treballs sobre música popular, balls, crits i tonades, etc.[114]

Tal com diu Lluís Calvo (1990: 155): «allò que des del 1921–1922 havia anat fent de manera espontània i sense un objectiu concret, a partir del 1927 començà a adquirir aparença de professionalitat». Així, entre 1927 i 1933 va participar en diverses missions de recerca amb el músic Joan Tomàs: de 1927 a 1929 en la recerca de música ins-

114 Es pot consultar la llista de treballs premiats inèdits en Vilar (2015: 123).

trumental en diversos indrets catalans;[115] el 1928 a l'Alt Empordà;[116] el 1929 a la Ribera del Segre, la Segarra, la Ribera de Sió i la Noguera;[117] el 1930 a les comarques lleidatanes;[118] el 1931 al Baix Llobregat;[119] el 1932 a Valls i a Aiguafreda,[120] i a la frontera catalana d'Aragó, la Ribera del Segre, les Garrigues i la Baixa Segarra,[121] i el 1933 a Graus.[122] Finalment, el 1936 Amades va dur a terme una missió de recerca ell sol a Moià, de la qual només s'han conservat fotografies, tal com explica Massot (1993–2011, XXI: 20). En relació amb la magnitud del treball de camp fet durant aquests anys en col·laboració amb Joan Tomàs, Amades, en l'article «Música popular y música folklórica», publicat l'any 1961 en el número 16 de la revista *Anuario Musical*, s'hi va referir en els termes següents, tal com apunta Calvo (1990: 155–156):

> recorrimos comarcas enteras comprendidas desde las altas y nevadas cumbres de los Pirineos hasta las tórridas playas castellonenses, y hemos consultado centenares de personas: pastores, campesinos, obreros, marineros, etc., que nos hicieron la gracia de hacernos partícipes del don de su saber humilde de valor eterno. Durante esta misión humanística, llamando casi de puerta en puerta, pidiendo una limosna de canción, anotamos más de diez mil melodías, entre las que figuran todas las especialidades de la música, desde la cantinela infantil incongruente en sus palabras y casi sin tonada, pero de imponderable valor etnográfico, hasta la pintura fonética y musical del canto de las aves, desde el pregón del vendedor callejero, hasta la danza instrumental extensa y compleja salida del rústico instrumento de un músico analfabeto de música.

Pel que fa al Llegendari Popular Català, Amades va participar en els tres concursos que es van convocar entre 1926 i 1929. En el primer concurs va presentar el treball *Humils personatges llegendaris*. En el segon va guanyar dos premis amb *Aplec de llegendes populars* i *La lle-*

115 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 454–455, 457-458; vol. VIII: 85–171, 173–290).

116 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 453–454, 457–458; vol. IX: 217–368).

117 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 460-461; vol. XII: 11–194).

118 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. I: 328, fasc. II: 461-463; vol. XIII: 11–167).

119 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 466-467; vol. XIV: 267–396).

120 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. I: 328, fasc. II: 467-468; vol. XV: 11–34).

121 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 469; vol. XV: 137–269).

122 Massot (1993–2011, vol. IV, fasc. II: 471; vol. XVI: 177–193).

genda i el proverbi. I en el tercer va guanyar tres premis amb *Recull de llegendes catalanes*, *Proverbis llegendaris* i *De la Bíblia popular* (Calvo 1990: 187).

L'any 1935 es va inaugurar el Museu Arqueològic de Barcelona i el seu director, Pere Bosch i Gimpera, va contractar Amades com a conservador de la secció etnogràfica. A finals del mes de maig de 1940, Amades es va incorporar, com a responsable de la secció de gravats i imatgeria, al Museo de Industrias y Artes Populares del Pueblo Español de Barcelona, que dirigia Agustí Duran i Sanpere (Molas 2015: 59–62).[123]

A partir de 1940, en el període de postguerra, Amades va establir contactes amb alguns dels folkloristes més importants del moment i, així mateix, va publicar les obres quantitativament més rellevants. D'aquesta manera, per exemple, la seva posició en el Museo de Industrias y Artes Populares li va facilitar establir correspondència amb l'antropòleg Julio Caro Baroja (1914–1995), almenys des de 1946. A través de Caro Baroja va entrar en contacte amb l'etnògraf i folklorista francès Arnold van Gennep (1873–1957) i, posteriorment, per mitjà d'aquest, amb el folklorista francès Paul Delarue (1889–1956) i amb l'alemany Walter Anderson (1885–1962). Amades també va mantenir correspondència amb l'hispanista, i professor de la Universitat de Stanford, Aurelio M. Espinosa (1880–1958) (Oriol 2014*b*). Aquests contactes, entre molts d'altres, van estar relacionats amb la difusió que Amades va fer de la seva obra i amb la bona acollida que aquesta va tenir entre els etnògrafs i folkloristes del moment. Aquesta obertura d'Amades cap a la internacionalització es va intensificar a finals dels anys quaranta i durant la dècada dels anys cinquanta.

Els anys 1948 i 1949, va publicar els dos volums de *Les cent millors rondalles populars*. Entre 1950 i 1956, els cinc del *Costumari català* i, entre 1950 i 1969, els tres del *Folklore de Catalunya*, el primer dedicat a la *Rondallística* (rondalles, tradicions i llegendes), el segon al *Cançoner* (tot i que el volum està dedicat també al *Refranyer* i l'*Enig-*

123 Almenys, des de 1944, la seva cunyada, Consol Mallofré, hi va col·laborar de forma remunerada. Amb la mort, el 1956, de Ramon Violant i Simorra, conservador de la secció etnogràfica, i la jubilació, el 1957, del director, Agustí Duran i Sanpere, Amades va assumir completament les responsabilitats museístiques com a conservador del Museu fins a la seva mort, el 1959 (Molas 2015: 66–68).

mística) i, el tercer, a *Costums i creences*.[124] En aquests anys, per tant, Amades va dur a terme les compilacions més extenses, les que tenen un caràcter més enciclopèdic.

L'aparició del volum *Folklore de Catalunya*: *I Rondallística*, el 1950, va tenir una bona acollida internacional, sobretot per la gran quantitat de relats que contenia, un total de 2.215, format per 662 rondalles, 727 tradicions i 826 llegendes. El folklorista alemany Walter Anderson va catalogar aquests relats d'acord amb les directrius de l'índex internacional *Types of the Folktale* (Aarne/Thompson 1928) i en va publicar la catalogació, amb el títol «Eine katalanische Märchensammlung», en la revista *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* (Anderson 1954). Posteriorment, el folklorista nord-americà Stith Thompson (1885–1976) va tenir en compte aquesta catalogació i la va incloure, amb alguns canvis que va fer el mateix Anderson, en la segona revisió de l'índex internacional (Aarne/Thompson 1961), tal com ha fet notar Carme Oriol (1990; 2015*c*).

En la dècada dels anys cinquanta, Amades va iniciar el projecte de catalogació de les rondalles recollides en totes les terres de parla catalana seguint el sistema tipològic internacional d'Aarne i Thompson. Per dur-lo a terme, va emprendre una intensa tasca de localització de les rondalles que havien estat aplegades fins al moment. En aquesta tasca va rebre l'ajut d'escriptors, intel·lectuals i folkloristes que havien publicat reculls de rondalles, que n'havien estat editors o que podien oferir-li informació sobre l'existència de rondalles inèdites. Entre aquests noms destaquen, per exemple, Francesc de Borja Moll, Andreu Ferrer i Ginard i Joan Castelló Guasch, per a les rondalles mallorquines, menorquines i eivissenques; Enric Valor per a les valencianes; Rafael Catardi per a les alguereses; i Manuel Serra i Moret per a les catalanes aplegades a Pineda de Mar per la seva esposa Sara Llorens.

En la tasca de catalogació de les rondalles, Amades va rebre l'ajut del folklorista Walter Anderson, que era un bon coneixedor del mètode historicogeogràfic d'estudi de les rondalles, així com del sistema de catalogació d'Aarne i Thompson. La correspondència que van mantenir Amades i Anderson dóna abundant informació sobre la col-

124 Els volums es van publicar, respectivament, els anys 1950, 1951 i 1969. El darrer volum es va publicar, per tant, quan Amades ja havia mort.

laboració que es va establir entre els dos folkloristes.[125] Carme Oriol (2014*a*; 2014*b*; 2015*c*) ha estudiat aquesta correspondència, formada per 31 cartes escrites per Anderson en francès i enviades a Amades entre el 18 de gener de 1953 i el 5 de desembre de 1958, i ha mostrat com es va concretar la col·laboració entre els dos folkloristes: d'una banda, Amades va proporcionar a Anderson versions de rondalles catalanes per als seus treballs comparatius, tal com requeria l'aplicació del mètode historicogeogràfic i, d'altra banda, Anderson va catalogar les rondalles que Amades li va anar enviant. Malauradament, la mort d'Amades el 1959 i la d'Anderson, tres anys després, van deixar inacabat el projecte.

Amades va escriure articles en moltes revistes científiques, com són: *Anales del Centro de Cultura Valenciana* (València), *Anuario Musical* (Barcelona), *Fabula* (Göttingen), *Folklore* (Londres), *Folklore* (Nàpols), *Folklore Americano* (Lima), *Folklore de Américas* (Miami), *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* (Madrid), *Revue de Traditions Populaires* (París) i *Tramontane* (Perpinyà), entre d'altres.

El 1957 va publicar, en francès, el llibre *Contes catalans* dins de la col·lecció «Contes des Cinq Continents», dirigida per Paul Delarue. El llibre va ser un encàrrec del folklorista francès, i en l'edició s'hi van implicar molt activament, a més d'Amades, el mateix Delarue i també Walter Anderson. Amades es va encarregar de la selecció dels textos, de la informació relativa als informants i d'elaborar la introducció i la bibliografia; Delarue va supervisar tot el procés d'edició; i Anderson va fer els comentaris científics de cadascuna de les vint-i-cinc rondalles del llibre i en va donar la catalogació tipològica. Els detalls d'aquest projecte, estudiat per Carme Oriol (2014*b*; 2015*b*), es poden resseguir a través de les dinou cartes que Delarue va enviar a Amades entre el 18 d'abril de 1952 i el 27 de febrer de 1956.[126]

Durant la dècada dels anys cinquanta, Amades va formar part de diverses associacions nacionals i internacionals dedicades a l'estudi del folklore, com són l'Asociación Española de Etnología y Folklore, l'Instituto de Estudios Ibéricos de Etnología Valenciana, el Club

125 Aquesta correspondència es conserva en el fons Amades del Centre de Documentació de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya.

126 Aquestes cartes formen part de la correspondència que es conserva en el fons Amades del Centre de Documentació de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya.

Internacional de Folklore (Natal, Brasil), la Sociedad Folklórica de México i el Centro Internazionales Studi Musiche Popolari Mediterranee. Amades també va participar en congressos, com el I Congreso Internacional de Folklore (Palma), el Congresso Internazional di Musica Mediterranea (Palerm), l'International Congress of Folklore (São Paulo, Brasil), el Congresso de Etnografia e Folklore (Braga, Portugal), el Congresso Nazionale della Tradizione Popolari (Sardenya) i el Coloquio Internacional de Etnografia Leite de Vasconcellos (Porto, Portugal), entre d'altres. En aquesta mateixa dècada, el folklorista va rebre diversos premis, com el Premi Sant Jordi de la Diputació de Barcelona, que va guanyar el 1954 i el 1956, i el segon premi del Concorso Internazionale Folklorístico, intitulat «Giuseppe Pitrè», l'any 1958 (Calvo 1990: 188–189).

El 1990, amb motiu del centenari del naixement d'Amades, es van organitzar exposicions i conferències, i es van dur a terme diverses accions per promoure el coneixement i la salvaguarda de la seva obra. Una d'aquestes accions va ser l'adquisició (iniciada el 1989) del fons bibliogràfic i documental del folklorista, que va fer el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (*El món de Joan Amades* 1990: 11, 21). Per tal de donar a conèixer aquest fons, el Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular de la Generalitat de Catalunya[127] va organitzar l'exposició d'homenatge «El món de Joan Amades», que va anar acompanyada d'un llibre catàleg de l'exposició. Aquest llibre, titulat també *El món de Joan Amades* (1990), constitueix una de les aportacions més completes al coneixement de la figura i l'obra del folklorista que s'han fet fins ara. El llibre conté un recull gràfic de l'Arxiu Joan Amades, uns escrits d'homenatge d'intel·lectuals de reconegut prestigi i el catàleg de l'exposició. Però, a més, inclou estudis de referència com el treball «Els estudis etnològics a Catalunya», de Llorenç Prats; una taula cronològica dels fets més destacats en el camp de l'etnologia i el folklore de 1799 a 1990, elaborada per Joan Bestard, Jerónimo Bouza i Ramona Violant; una extensa biografia de Joan Amades, a càrrec de Lluís Calvo; i un catàleg bibliogràfic fet per Llorenç Prats, Albert Larroya, Jesús Polo i Cinta Puyal. Aquest exhaustiu catàleg conté la descripció de l'obra

127 Actualment, el seu nom és Centre de Documentació de Cultura Popular de la Generalitat de Catalunya.

d'Amades, formada per 162 llibres, 103 articles, 39 col·laboracions periòdiques en la premsa i en la ràdio i 104 treballs inèdits.

L'any 1995, gràcies a l'impuls que va donar Consol Mallofré, cunyada d'Amades i estreta col·laboradora seva, es va crear l'Associació Cultural Joan Amades, que té com a objectius fer conèixer la figura del folklorista i difondre'n l'obra. De la importància que va tenir Consol Mallofré, tant en la finalització dels projectes en curs com en la conservació del seu llegat, Josefina Roma (2015*b*: 34) en parla en els termes següents:

> En tota aquesta trajectòria, sempre ascendent, no hem d'oblidar la importància de la col·laboració de la seva cunyada, Consol Mallofré, que treballà amb dedicació exclusiva per a ajudar Joan Amades. No sols li féu de secretària, sinó que arribà a ser imprescindible, donades les seves dificultats de visió, que empitjoraven amb l'edat i amb l'hemiplegia i ceguesa final. Però el seu paper anà molt més enllà, ja que s'identificà tant amb l'obra de Joan Amades que pogué, fins i tot, continuar-la després de la seva mort. Les darreres grans publicacions, les correccions de les reedicions, la publicació d'obres que havien quedat inconcluses o no dibuixades del tot, o de materials esparsos, permeten veure la gran vàlua d'aquesta dona que sempre recolzà Joan Amades [...]. Consol Mallofré no descansà fins a publicar tot el que fos susceptible de ser-ho, i d'assegurar-se un futur estable per a l'arxiu dels materials de Joan Amades.

L'Associació Cultural Joan Amades té un web (<http://joanamades.cat/>), organitza conferències, convoca el Premi de Cultura Popular i Tradicional Joan Amades, promou edicions de materials inèdits i reedicions de llibres del folklorista, etc. Així, per exemple, entre els anys 2000 i 2009, l'Associació, conjuntament amb Edicions El Mèdol, va reeditar els llibres de la col·lecció «Biblioteca de Tradicions Populars» en edició facsímil.

L'any 2015 es va commemorar el 125è aniversari del naixement de Joan Amades amb la realització d'activitats i la celebració d'actes d'homenatge que van organitzar diverses institucions i associacions. Així, per exemple, la revisa *Canemàs* va incloure, en el seu número 11, un monogràfic format per una desena de treballs d'especialistes que analitzaven diverses facetes de la figura i l'obra del folklorista.

Amades ha gaudit d'un reconeixement internacional, tant dels folkloristes coetanis com dels estudiosos més contemporanis. Així, amb motiu de la seva mort el 17 de gener de 1959, el folklorista Walter

Anderson li va dedicar un article necrològic ple d'afecte i d'admiració en el número 3 de la revista *Fabula*, publicat l'any 1960. D'altra banda, la consideració d'Amades com un dels folkloristes més rellevants del seu temps també s'observa en el fet que importants enciclopèdies, dedicades al folklore i a la rondallística, incloguin articles biogràfics dedicats a la seva persona i a la seva aportació com a folklorista. Així, per exemple, es pot trobar l'entrada dedicada a Amades en dues obres de referència internacional: *Enzyklopädie des Märchens* (1999, vol. 1) i *The Greenwood Encyclopedia of World Folktales and Fairy Tales* (2008, vol. 1).

L'obra d'Amades ha estat, i ho continua sent, un referent en l'àmbit català. És una obra extensa i enciclopèdica a la qual es recorre sovint per a la recerca i també per trobar informació que doti de contingut activitats d'estudi i de promoció del folklore. Tanmateix, moltes vegades, la gran quantitat de dades que aporta Amades ha anat en detriment del rigor necessari, i aquesta és una característica que cal tenir en compte quan s'utilitza la seva obra com a font per a noves recerques. Per exemple, en el cas de les rondalles, Amades va reelaborar versions que, anteriorment, havien recollit altres folkloristes sense indicar-ho adequadament.[128] I en les cançons de Nadal passa una cosa semblant. En aquest cas, Amades va utilitzar de forma molt majoritària el *Cançoner popular de Nadal*, publicat per Joan Llongueres l'any 1931 per a l'elaboració de moltes de les seves versions.[129] Aquest doble vessant que ofereix l'obra del folklorista, molt rica des del punt de vista quantitatiu, però amb diverses mancances des del punt de vista qualitatiu, queda justament representat, per exemple, en les paraules següents de Josep Romeu i Figueras (1990: 332):

128 Vegeu, per exemple, la tesi de llicenciatura de Carme Oriol, «Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts», llegida l'any 1984, i els treballs de la mateixa autora: «Les fonts de documentació de Joan Amades com a rondallista», publicat en el número 104 de la revista *Perspectiva Escolar*, l'any 1986, i «Les rondalles de Joan Amades i la seva relació amb fonts impreses anteriors», aparegut en el número 38, volum 2, d'*Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* l'any 1999.

129 Per a exemples concrets sobre aquestes dependències informatives, vegeu la tesi de Carme Oriol, «Les nadales tradicionals: segles XIX i XX», feta l'any 1990, i el llibre *El cançoner nadalenc català al Principat de Catalunya (1853–1951)*, publicat per la mateixa autora l'any 1995.

> Personalitat de formació autodidàctica, posseïa un afinat i segur instint per a aquesta mena de matèries i les va saber posar en relleu a partir del coneixement profund que en tenia. El material que ens ha llegat, valuosíssim i molt copiós, ha d'ésser sovint contrastat amb altres fonts per tal de confirmar-ne la seva justesa, potser tant com la seva veracitat en alguns detalls, però sempre serà una referència obligada, de coneixement imprescindible. Altrament, certes interpretacions i exegesis dels fenòmens de semblant material que sovint fa el nostre autor han d'ésser preses amb cautela i críticament.

Josep Massot i Muntaner (1990: 327) s'ha expressat en una línia semblant. Ha destacat el caràcter enciclopèdic de la seva obra; així, considera que Amades es va preocupar «per tots els aspectes de la cultura popular dels Països Catalans, dins la més pura tradició enciclopèdica de folklore del segle passat, quan l'especialització i la compartimentació encara no s'havien posat a l'ordre del dia». I, quant al seu autodidactisme, escriu: «Joan Amades se'ns presenta com el darrer representant d'aquesta escola de folkloristes autodidactes, amb més bona voluntat que preparació científica, amb més entusiasme que rigor, que van contribuir tant a recollir el ric tresor de la cultura popular catalana, a publicar-ne mostres i estudis de tota mena, i a ferlo conèixer i estimar per les noves generacions».

3. EL PERÍODE MODERN: DE LA REPRESA A LA CONSOLIDACIÓ

3.1 Els anys del franquisme

A Catalunya, durant els anys de la dictadura franquista, les publicacions de folklore van gaudir d'una certa permissivitat, ja que aquestes obres es veien com a portadores d'una cultura tradicional que les autoritats percebien com a inofensiva. Tanmateix, la pràctica del folklore, i també de l'excursionisme, van continuar nodrint un model d'identitat que tenia els seus orígens en el segle XIX i que conservava tota la seva eficàcia simbòlica (Prats 1996: 10–11). Aquest model d'identitat estava lligat a la preservació de la llengua, la història i la cultura pròpies, i podem dir que encara avui continua vigent en amplis sectors de la societat catalana.

Entre els anys 1950 i 1953, l'editor Joan Sales va publicar, dins de la col·lecció «Rondalles» de l'editorial Ariel, quatre volums amb una selecció de rondalles de diversos autors, adaptades i dirigides especialment als joves: el 1950, *Rondalles escollides de Guimerà, Caseponce i Alcover*; el 1952, *Rondalles d'ahir i d'avui*; el 1953, *Rondalles escollides de Ramon Llull, Mistral i Verdaguer*; i el mateix any, *Rondalles gironines i valencianes*. Aquesta col·lecció de Joan Sales «tenia un rerefons patriòtic i simbòlic [...] i estava guiada per un interès divulgatiu i didàctic més que no pas erudit i folklòric» (Oriol 2016*b*: 28).

En les dècades dels anys cinquanta i seixanta, l'Editorial Selecta va publicar les grans obres del folklorista Joan Amades: entre 1950 i 1969, els tres volums del *Folklore de Catalunya* i, entre 1950 i 1956, els cinc del *Costumari català*. I el 1960, la Llibreria Editorial Millà va iniciar la col·lecció «Biblioteca Popular Catalana Vell i Nou», que va publicar treballs relacionats amb la literatura popular i el folklore.

Per entendre la importància simbòlica que van tenir aquestes publicacions com una manera d'afirmar la catalanitat i de defensar la llengua pròpia, és significatiu el comentari que fa Llorenç Prats referint-se a la situació que vivia Catalunya en els anys de dictadura.

> Des manifestations traditionnelles telles que la sardane, les chants populaires ou les pèlerinages au sanctuaire de la Vierge de Montserrat ont joué un rôle de cohésion et de résistance, mais aussi d'inversion symbolique. Dans ce contexte on peut dire qu'avoir chez soi le *Costumari Català* de Joan Amades était, en quelque sorte, un acte politique (Prats 1996: 11).

Així mateix, el poeta Joan Brossa expressa, des de la seva experiència personal, el valor identitari de la cultura popular, quan, parlant de la figura de Joan Amades, diu:

> La cultura popular ens allibera i ens torna a l'origen de la nostra identitat [...]. Ens ensenya que les coses no són normals pel fet de ser usuals. I bé es pot considerar com una mena de reserva cultural davant del pragmatisme immobilista. En una època de la meva vida vaig tenir necessitat d'aprofundir diversos aspectes de la cultura popular, i Joan Amades va ser el nom que sortia sempre en el que jo collia. Durant la postguerra anava un cop la setmana a llegir Amades a la Biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya (*El món de Joan Amades* 1990: 323).

A l'interès per la literatura popular com a font de coneixement i d'afermament identitari es va unir l'interès pel seu estudi. Així, l'any 1961, la filòloga i etnòloga Ramona Violant i Ribera va publicar unes primeres aproximacions a la història del folklore, i en particular a la història de la literatura popular catalana, en «Els estudis d'etnologia», un apartat present en cadascuna de les quatre parts de l'obra collectiva *Un segle de vida catalana. 1814–1930*, en la qual van participar una cinquantena de col·laboradors sota la direcció de l'historiador Ferran Soldevila.

El llibre tenia com a objectiu presentar un treball solvent i rigorós des del punt de vista científic, però alhora pretenia divulgar, amb una intenció pedagògica, tot un conjunt d'aspectes d'un segle de vida catalana (història, llengua, literatura, art, etnologia, demografia, religió, filosofia, política, economia, dret, ensenyament, geografia, etc.) que acabava immediatament abans de la Guerra Civil Espanyola. La intenció del llibre era fer país, transmetre un sentiment d'autoestima als lectors de l'obra, en uns anys, els de la dictadura franquista, en què calia, sobretot, resistir i recordar la força i la riquesa cultural que havia tingut el país abans de la desfeta que va significar la Guerra Civil Espanyola. Les «Paraules de l'editor»,[130] que introdueixen l'obra, expressen de forma clara aquesta idea.

> que [l'obra] signifiqués un intent de dur a cap una mena de balanç collectiu, tan sintètic com es vulgui, de les activitats espirituals i materials d'un període ben determinat de la nostra història. Tot això per ser ofert

130 L'obra va ser publicada per l'editorial Alcides de Barcelona, fundada el 1961 per l'advocat Pere Puig i Quintana (1907–1981), que en va ser el director.

> a la reflexió de l'home del carrer, en una visió de conjunt i precisament en un moment psicològic particularment depressiu, amb la finalitat fonamental que la valoració d'un passat servís d'estimulant per a l'elevació d'una moral en desequilibri (Soldevila 1961, vol. I: 8).

En el seu treball, Violant va aportar una reflexió sobre les connexions entre folklore i etnografia i va situar el començament de la relació entre ambdues disciplines en el moment de la creació de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, l'any 1915, de la mà de Tomàs Carreras i Artau i de Josep M. Batista i Roca. En aquell moment Batista i Roca defensava que no hi havia una diferència substancial entre ambdues ciències.

> l'any 1917 Josep Mª Batista i Roca, bon coneixedor dels estudis etnològics a Europa [...] va començar marcant les relacions i les diferències entre Folklore i Sociologia, Història, Arqueologia, Antropologia. Va refutar la separació que alguns estudiosos establien entre Folklore i l'Etnografia, i va admetre la identitat substancial d'ambdues ciències (conferències publicades dins *Estudis i Materials*, II, 266) (Soldevila 1961, vol. II: 1490).

La contribució de Ramona Violant, aleshores professora de filologia romànica a la Universitat de Barcelona, cal considerar-la com una primera aproximació a la història del folklore català, una història que ella divideix en quatre períodes: prefolklòric, Renaixença, excursionisme i folklore acadèmic. A causa de l'orientació de l'obra on Violant publica el seu treball, que acota el període d'estudi entre 1814 i 1930, l'autora acaba la seva anàlisi fent una atenció especial a la tasca duta a terme per Rossend Serra i Pagès (màxim representant del folklore acadèmic) i per Valeri Serra i Boldú. En el seu treball, però, explica també les aportacions degudes a molts altres autors, entre ells Joan Amades, de qui diu: «En 1918 iniciava la seva vastíssima producció el popular folklorista Joan Amades, amb una sèrie d'articles i publicacions sobre cançons, balls, teatre popular, vocabulari popular, creences fantàstiques», i, tot seguit, apunta: «La part més important de la seva producció apareix dins el període 1930–60» (Soldevila 1961, vol. II: 1487) que ja surt fora dels límits temporals de l'obra.

El treball de Violant no se circumscriu només a Catalunya, sinó que també té en compte els altres territoris de parla catalana. Pel que fa a l'objecte d'estudi, la seva visió és molt àmplia i, així, considera com a pertanyents al folklore obres que depassen aquest àmbit com són, per exemple, les referides al teatre popular i a la literatura infantil.

El 1974 es va publicar un treball pòstum de Joan Amades, «El folklore a Catalunya», que va ser premi extraordinari de prosa en els Jocs Florals de Barcelona.[131] En aquest treball, l'autor parla de la ciència del folklore com a «ciència novella» i dels seus inicis a Catalunya a mitjans del segle XIX, de la mà de Manuel Milà i Fontanals, que va centrar el seu interès tant en la recollida de materials provinents de la tradició com en el seu estudi (Amades 1974: 129, 134–135).[132]

En els anys del franquisme, al costat de l'interès de tipus identitari que susciten les publicacions sobre el folklore català entre la població, tal com s'ha comentat a l'inici d'aquest apartat, es produeix una progressiva desafecció cap a l'ús del terme folklore en el món acadèmic. Una de les raons d'aquesta desafecció, perceptible de forma evident en els anys vuitanta, és que, com a conseqüència de la instrumentalització que el franquisme va fer del folklore «en l'ús col·loquial de la llengua, tant el substantiu *folklore* com l'adjectiu *folklòric* ja hi han adquirit un sentit despectiu clar» (Guiscafrè 2016: 17). A més, el progressiu abandonament del terme folklore va coincidir amb el creixent desenvolupament de l'etnografia com a ciència, que va acabar integrant, a la pràctica, com a mínim una part del que, tradicionalment, havia estat objecte d'estudi de la folklorística no només a Catalunya, sinó també en molts altres països.[133]

Pel que fa al folklore en sentit estricte, és a dir, al folklore entès com a art verbal (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 154–158), a Catalunya, Josep Romeu i Figueras utilitzarà, com veurem més endavant, la denominació «literatura popular», que, com apunta Josep M. Pujol, és d'arrel herderiana i preferida a Catalunya, en lloc de «literatura tradicional», proposada per Ramón Menéndez Pidal (1869–1968) i majoritària a Espanya (Pujol 2007; Oriol/Samper 2013: 82).

131 Tot i que, pel títol, el treball sembla referit només a Catalunya, l'autor també proporciona informació sobre l'estudi del folklore a les Illes Balears, València i el Rosselló durant els segles XIX i XX.

132 El treball d'Amades aporta informació d'interès per a l'estudi del folklore a Catalunya durant els segles XIX i XX, tot i que conté algunes imprecisions.

133 Aquesta tendència ha anat en augment. Així, tant a Europa com als Estats Units, els programes sobre folklore, molt arrelats en algunes de les seves universitats, han estat substituïts, des de l'inici del segle XXI, per programes dedicats a l'etnologia i als estudis culturals, tal com assenyala el folklorista Alan Dundes (2005).

Josep Romeu i Figueras, des de l'àmbit universitari i, anys més tard, Josep Massot i Muntaner, des de la recerca personal, aportaran mètode i erudició, produiran una obra extensa i solvent, i seran tot un referent per a les noves generacions d'estudiosos.

3.2 L'aportació d'acadèmics i erudits

3.2.1 Josep Romeu i Figueras

Josep Romeu i Figueras (1917–2004) va ser un folklorista, historiador i crític de la literatura, a més de poeta, que va fer aportacions importants en els tres àmbits. Com a folklorista fou el primer que després de la guerra civil recuperà la recerca científica del folklore; com a historiador de la literatura esdevingué un notable erudit en l'àmbit dels estudis medievals, i com a crític feu una important contribució al coneixement de la poesia catalana del segle XX. Pel paper significatiu que tingué dins els estudis del folklore català en anys difícils, per la manera modèlica d'aplicació del mètode i per la rellevància dels seus resultats, es convertí en un mestre i una referència per a les generacions posteriors.

Romeu es formà en Filologia Hispànica a la Universitat de Barcelona (1939–1943) i, clandestinament, als Estudis Universitaris Catalans. Com a activista cultural participà en diverses fundacions: la del grup de «resistència cultural» d'Igualada «Anabis» (1944–1948); la de la Societat Catalana d'Estudis Històrics (1946), integrada a l'Institut d'Estudis Catalans; la d'*Ariel. Revista de les Arts* (1946–1951), conjuntament amb Miquel Tarradell, Frederic-Pau Verrié, Joan Triadú i Josep Palau i Fabre, i la del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada (1947). De 1961 a 1969, per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona, organitzà i dirigí els cicles anyals de teatre medieval al Saló del Tinell. Fou professor de la Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona de 1969 a 1984, i professor d'investigació al Centro Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), adscrit a l'Instituto Español de Musicología, de 1971 a 1984. El 1972 ingressà a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

La seva obra tingué nombrosos reconeixements. Dins l'àmbit acadèmic obtingué el premi Menéndez Pelayo el 1947 per la seva tesi doctoral sobre el mite del Comte Arnau; el 1985 la Generalitat de Ca-

talunya li concedí el premi de Literatura Catalana a la millor obra d'assaig pel seu treball *Sobre Maragall, Foix i altres poetes* (1984); el 1986 li foren oferts, en ocasió de la seva jubilació com a docent a la Universitat Autònoma de Barcelona (i conjuntament amb l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat), els volums *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*; el 1987, l'*Anuario Musical* del CSIC li dedicà el volum 42 en homenatge a la seva llarga labor investigadora en aquesta entitat, i el 2004 obtingué el premi de la crítica «Serra d'Or» pel *Quadern de memòries*. El 1993 li fou concedida la Creu de Sant Jordi.

3.2.1.1. El tarannà i la conjuntura històrica

A les seves memòries es defineix com «un home que estima les lletres en profunditat i ha bregat per comprendre allò que d'humà i permanent conté la literatura, a través de diverses facetes i camins que hi accedeixen» (2003: 6). Una manera de veure's que també descriu el folklorista apassionat que fou. Per tarannà i convicció moral detestà la confusió, l'exhibicionisme, la duplicitat d'actituds i la manca de civisme (2003: 7). Aquesta confluència d'erudició i civisme —que ell considerava «humanística»— l'aproximà tant a l'humanisme clàssic com als intel·lectuals amb un sentit exigent de col·lectivitat que, en un context històric i ideològic d'agressió cultural i oprobi polític i moral, eren senya de país. Sergi Jover, «amic fratern» de Romeu, es refereix testimonialment i amb encert al seu «humanisme civil» (2008: 234). Romeu, per bé que de jove s'aproximà a la política, no en feu bandera i considerà, com tants d'altres —el seu amic historiador i folklorista Josep Massot i Muntaner, per exemple, d'una generació més jove però amb un tarannà compartit—, que la recerca amb màxims d'exigència i d'erudició eren el millor servei que podien prestar al país i la millor manera d'honorar-lo. Romeu participava d'aquella manera de concebre'l que, enllaçant amb quasi totes les tradicions catalanistes anteriors, adquiria una naturalesa cívica i cultural «resistencialista» basada en els tres fonaments de l'ordre polític: la democràcia, la llengua (les lletres) i el territori. Jover en formula el sentit: «Apreníem i aspiràvem a treballar per la universalitat des de la nostra migrada petitesa, des de l'excèntric centre del nostre món»

(2008: 234). Eren els anys de resistència cultural i vindicació democràtica (i silenciosa) del país, i no s'havien manifestat encara les contradiccions internes d'una doctrina que des de les formes inicialment més testimonials de lluita i d'afirmació nacional (la ciència era una de les seves expressions) anà tombant cap a reivindicacions més interessades, a vegades disfressades de gloriola patriòtica i de la qual Romeu no volgué participar. Cal ubicar-lo, doncs, al lloc precís que li correspon en aquest context per ponderar adequadament el valor de la seva tasca en anys difícils.

3.2.1.2. L'investigador folklorista

En la cronologia del folklore català correspongué a Romeu fer de baula connectora entre l'ensulsiada i la represa; entre la quasi liquidació de la tímida institucionalització del folklore, que maldava per obrir-se camí en el conjunt de la ciència, i l'eixarreïment en què el va constrènyer la vacuïtat o, en el millor dels casos, el reduccionisme de la ideologia franquista. Romeu titllava, sense embuts, la «frustrant realitat franquista» de «pestilent realitat» (2003: 72 i 44). La tasca d'institucionalització iniciada en el context del noucentisme havia desaparegut o gairebé: la Institució Patxot i els seus arxius alimentats gràcies a les campanyes promogudes per l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i el Llegendari català havien corregut la dissort de l'exili; mentre que l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya havia sobreviscut a l'empara del CSIC però reduït a una existència purament testimonial.

A grans trets, la tasca folklòrica de Romeu es desenvolupa en tres etapes marcades per la tesi doctoral, per la col·laboració iniciada de manera quasi simultània amb el CSIC i amb l'editorial Barcino, i per la reactivació dels interessos folklòrics a partir dels anys setanta i fins a la seva mort. Les etapes veritablement productives per a l'estudi del folklore català són les dues primeres, que van, respectivament, fins a la realització i publicació de la tesi (1948) (la primera etapa) i fins als vuit anys posteriors (1956) (la segona etapa), durant els quals publica una colla d'articles importants que rendibilitzen admirablement tant els coneixements adquirits com els materials de les seves campanyes: les que havia fet com a doctorand durant els anys de preparació de la tesi més les recerques de camp promogudes pel CSIC. Aquesta sego-

na etapa està marcada per la incorporació (1947) a l'Instituto Español de Musicología que dirigia Higini Anglès dins el CSIC, on es decantà, per circumstàncies conjunturals òbvies, cap a l'estudi dels cançoners musicals hispànics, i per la col·laboració amb Josep M. de Casacuberta (iniciada al començament del 1948) a l'editorial Barcino, on, al marge de les importants edicions sobre nadales del segle XV, teatre català antic i poesia popular antiga, hi publicà dues obres folklòriques (breus però ambdues molt valuoses) sobre nadales tradicionals i sobre la nit de Sant Joan. A la darrera etapa, que s'inicià el 1970, Romeu recupera una certa atenció al folklore —l'interès no l'havia perdut mai—, per bé que no es pugui considerar una etapa pròpiament productiva. Bàsicament publica un parell d'obres breus i de caire més aviat divulgatiu amb materials encara inèdits de les reculades campanyes de recerca, a més d'escriure alguns pròlegs, fer intervencions més o menys protocol·làries en jornades d'estudi relacionades amb el folklore i exercir la presidència del prestigiós premi Valeri Serra i Boldú de cultura popular.

L'encert més gran de Romeu com a investigador del folklore fou, sens dubte, l'adequació entre el treball de camp (molt ben cenyit a les necessitats i molt intens) i els gèneres a què principalment es dedicà: la cançó i la llegenda. Efectivament, mogut per les necessitats de doctorand els estius del 1943 i del 1944 realitzà, amb l'ajuda d'una beca de doctorat, dues campanyes de treball de camp al Ripollès (Ripoll, Gombrèn i Sant Joan de les Abadesses). Els estius de 1948 a 1951, comissionat per l'Instituto de Estudios Pirenaicos del CSIC, realitzà dues campanyes més de recollida de cançons i tradicions populars al Ripollès (1948 i 1949) i dues a la Garrotxa (1950 i 1951). Romeu explicà en un article de 1996, «Recerca folklòrica: una experiència de camp» (2000: 7–28), la seva pràctica com a folklorista recopilador a les dues campanyes de la Garrotxa.

La bibliografia folklòrica de Romeu, tota ella ben cenyida als materials que li havien proporcionat aquestes campanyes, oferí un resultat científic molt rellevant. El 1947, amb anterioritat a la seva defensa de tesi, ja redactà una síntesi destinada a la divulgació que anticipava els resultats de la recerca: *El comte Arnau. La formació d'un mite*. Paradoxalment, però, l'obra s'editá en edició de bibliòfil i a penes tingué cap ressò. Fou reeditada el 2003. El 1948 aparegué la tesi doctoral, *El mito de «El Comte Arnau» en la canción popular,*

la tradición legendaria y la literatura. El tema li havia suggerit Jordi Rubió i Balaguer, que l'orientà cap a l'estudi de la cançó del Comte Arnau. Malgrat la direcció profitosa de Tomàs Carreras i Artau, fou Rubió la veritable ànima de la seva gestació, «el mentor més decisiu, per tal com» l'«orientà sàviament en el treball» (2003: 74).[134] El resultat fou realment excepcional. Josep M. Pujol ho resumeix així:

> El llibre [...] era singular perquè, per primera vegada des dels seus inicis —per primera vegada en més d'un segle, des de la publicació de les *Observaciones sobre la poesía popular* de Milà i Fontanals (1853)—, algú superava entre nosaltres els límits de la simple arreplega de materials o de l'exposició descriptiva i era capaç de donar l'estudi exhaustiu d'una parcel·la determinada del folklore català. En cadascuna de les tres parts del seu treball, l'autor formulava les seves conclusions amb tots els requisits formalment exigibles a qualsevol discurs científic: allí s'hi podien trobar afirmacions concretes i localitzables sobre el terreny, fetes en termes explícits, inequívocs i susceptibles de contradicció en cas necessari, sempre amb la corresponent documentació de fonts i un ampli domini de la bibliografia (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 151).

A *Materials i estudis de folklore* (1993) es recullen catorze treballs, la totalitat dels publicats en posterioritat a la tesi fins a l'aparició del volum. Conjuntament amb la tesi representen, globalment, la gran aportació bibliogràfica de Romeu a la ciència del folklore. Hi ha tres treballs de l'any 1950 dedicats a la nit i la matinada de Sant Joan a l'Alt Ripollès i la Vall de Ribes de Freser; els mites populars pirinencs (a la mateixa àrea geogràfica) i la llegenda del drac del coll de Canes. Del 1951, hi ha un treball sobre el folklore de la pluja i les tempestats al Pirineu català; del 1952, un treball sobre el follet a les terres olotines, i del 1956, un treball dedicat a la llegenda del Mal Caçador i un altre sobre la balada d'«Els estudiants de Tolosa». Aquest

134 Jordi Rubió i Balaguer, al seu torn, també deixà constància de la seva labor de mentor al «Discurs de contestació» a Romeu en l'acte d'incorporació a la Reial Acadèmia de Bones Lletres l'any 1972: «Recordo que aquells anys d'elaboració del tema, venia a casa meva quan volia comunicar-me algun resultat del seu treball, o algun dubte sorgit inesperadament. En parlàvem sense embuts i jo així participava del constant formular i rebutjar hipòtesis propi de la recerca científica, i ell i jo apreníem moltes coses» (1991: 237). Així mateix, fent honor a la seva finesa, dibuixa amb traç exacte la seva visió de Romeu: «Posa la tenacitat del seu voler al servei d'allò que considera el seu deure. Sense marcar límits a l'esforç» (1991: 245).

darrer treball és una fita pels seus resultats i per la manera amb què Romeu hi aplicà el mètode. Amb aquests treballs Romeu clogué la seva etapa veritablement productiva per als estudis de folklore. La resta d'escrits del volum (de 1970, 1983, 1985, 1990, 1991 i dos de 1992) tenen un valor més secundari perquè incideixen en temes ja tractats sense aportar-hi res de nou, o bé són de caràcter més circumstancial.

L'any 2000 aparegué un nou recull d'onze articles, *Recerques d'etnologia i folklore*, tots publicats entre 1994 i 2000. Són de caràcter breu i d'un valor complementari al volum anterior. Hi ha quatre escrits dedicats a la cançó, un als mites, dos a les llegendes, un a proverbis, un a conjurs, un a la influència de la lírica gallega en la catalana i un sobre la recerca folklòrica i l'experiència de camp. Finalment, l'any 2003 aparegué el *Quadern de memòries*, amb informacions de primera mà sobre qüestions relacionades amb la seva dedicació folklorística.

A la darreria de la seva vida Romeu, que era home de mentalitat oberta, manifestà tota la seva «adhesió als nous corrents etnològics i folklòrics» (2000: 6). Pel que fa als corrents folklòrics, es refereix inequívocament a la renovació del folklore feta a partir dels anys 1967 i 1970 als Estats Units i a Alemanya, segurament coneguda a grans trets a través dels articles de Josep M. Pujol, que n'havia estat l'introductor a Catalunya. Romeu, que li tenia una gran consideració, li encomanà el pròleg de *Materials i estudis de folklore*. En aquest pròleg, titulat «Josep Romeu i Figueras, folklorista» (1993; Oriol/Samper 2013: 151–166), Pujol situa la labor de Romeu dins els esdeveniments fonamentals de la història i evolució del folklore. Es tracta d'un text important, farcit de perícia interpretativa i de coneixements, del tot imprescindible per a la ponderació de la seva aportació al folklore. Romeu se sentí ben comprès per Pujol, fins al punt que a les seves memòries fa remissió a l'autoritat d'aquest pròleg «per abreujar i per la qualitat i objectivitat de les seves pàgines» (2003: 67).

3.2.1.3. Bases epistemològiques i metodologia de recerca

3.2.1.3.1. Bases epistemològiques

L'objecte de la seva tesi doctoral comportà, de bon començament, l'establiment d'unes bases epistemològiques sense les quals la recerca no hagués reeixit. El títol de la tesi inclou els diversos estrats epistemològics a què sotmeté la investigació i n'estableix els límits. Una diferenciació d'estrats (o ordres) —val a dir-ho— influïda pel fet que Romeu, a més de folklorista, fou un historiador de la literatura molt motivat per l'estudi de les «zones de mútua interferència» entre ambdues esferes —«íntima paritat de destí» i «influència constant» són altres expressions amb què es refereix a aquesta implicació (Romeu 1974: 9). L'establiment de bases epistemològiques, per tant, es desprèn dels termes amb què foren definits els límits del seu objecte d'estudi: el del mite del Comte Arnau en la cançó «popular» (folklòrica), la «tradició» llegendària i la «literatura». Queden implicats, doncs, l'ordre de l'estil, és a dir, l'ordre creatiu; l'ordre de la transmissió, i, fent un salt de l'oralitat —que implica funcionalitat col·lectiva i validació de la comunitat— al lloure de la creació escrita, l'ordre de la literatura. En síntesi són aquestes les bases epistemològiques que van presidir sempre la tasca de Romeu en la doble faceta de folklorista i d'investigador de les interaccions entre folklore i literatura (àmbit fronterer en el qual esdevingué un reconegut especialista).[135]

135 La bibliografia de Romeu relacionada amb l'àmbit de les interaccions entre folklore i literatura és molt àmplia i molt reconeguda dins els estudis literaris. Per als folkloristes, tanmateix, tenen un valor complementari gens negligible, sobretot des de la perspectiva del trànsit «cultural» de l'oralitat a l'escriptura que ha sofert una part del folklore i, doncs, per a l'estudi diacrònic de determinats continguts inicialment folklòrics. D'aquesta factura són els treballs *Cançons nadalenques del segle XV* (1949); *Les nadales tradicionals. Segles XIV a XIX. Estudi i crestomatia* (1952; reimpr. facs. 1996); els dos aplecs d'estudis *Poesia popular i literatura* (1974) i *Estudis de lírica popular i lírica tradicional antigues* (1993), i *Corpus d'antiga poesia popular* (2000). En la classificació bibliogràfica dels «treballs dispersos», que en apèndix acompanya les seves memòries, Romeu ubica dins l'ítem dels «gèneres i temes populars» la major part dels estudis que apareixen en els dos aplecs esmentats (2003: 212–213).

La primera fa referència a dues dinàmiques comunicatives i creatives diferents: la de l'oralitat, que és l'específica del folklore,[136] i la de l'escriptura, que és la de la literatura. «Romeu reserva l'adjectiu *folklòric* al text recollit en treball de camp, l'únic del qual és demostrable l'apropiació per part de la comunitat» (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 159–160). Per a Romeu l'obra folklòrica és la que respon als trets essencials següents:

> l'obra [folklòrica], en tant que realització artística, és extrapersonal i té una existència latent, la qual es manifesta a través de les diverses interpretacions dels qui l'actualitzen; d'altra banda, no oblidem que semblants interpretacions originen les múltiples versions i variants en què se'ns presenta l'obra folklòrica. Aquesta objectivació personal a càrrec dels diversos intèrprets folklòrics s'esdevé amb el concurs d'un conglomerat actiu d'impulsos i normes de la tradició oral, animat pels diferents emissors amb llurs creacions individuals produïdes en el moment d'emetre l'obra i a través de les modificacions que hi fan, creacions individuals que esdevindran elements folklòrics del poema sempre i quan responguin a les exigències de la col·lectivitat i aquesta les accepti. Cal recordar que l'obra és donada a l'intèrpret folklòric amb independència d'ell mateix, encara que en la interpretació ell la reformi creativament i la vehiculi d'una manera nova, encertada o no (Romeu 1974: 7–8).

En canvi la literatura —no caldrà aprofundir-hi— «respon a profundes necessitats de creació personal» (Romeu 1974: 8) i no requereix la sanció apropiativa de la comunitat.

La segona base epistemològica, l'establerta entre popular i tradicional, delimita les esferes d'una determinada poètica (l'estil o característiques de creació) i l'esfera de la transmissió, que pot ser referida tant al folklore com a la literatura. Així, doncs, *popular* «fa referència a un sistema poètic concret que pot aparèixer en la literatura escrita i usar-se amb una àmplia oscil·lació, [...] sense que calgui postular cap tradicionalitat» (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 160). La noció de popular, que Romeu concreta sobretot en relació amb la poesia, és extrapolable sense dificultat a la llegenda i en general a la resta de gèneres folklòrics: «Entenem per poesia popular [...] aquella poesia que és ac-

136 Òbviament aquí només es fa referència a les formes «clàssiques» de la comunicació folklòrica, és a dir, les orals (les úniques que tingué en compte Romeu), no pas a les noves formes gràfiques i/o escripturals del folklore contemporani.

ceptada realment per la col·lectivitat, que compleix una funció múltiple i que és perpetuada sincrònicament i al llarg de les generacions de receptors i alhora transmissors per tradició oral» (1993*a*: 7). Fins aquí popular coincideix amb folklòric; tanmateix cal precisar que és només en l'ordre de la poètica, és a dir, de les característiques creatives i de l'estil, que podem referir-nos a una producció oral com a popular. Per a Romeu això és així si compleix les característiques següents:

> L'estil, com la temàtica i la morfologia versificatòria i musical, a conseqüència de la gènesi de procedència i formació transmissora d'aquesta poesia, és simple, realista i directe, sense elucubracions mentals ni filigranes retòriques. És un estil breu i sobri, d'expressió dinàmica que carrega l'accent damunt el verb més que no pas, ni de molt, en l'adjectiu, líric, més que no pas lògic, dramàtic, com mostra la confidència o la pregunta, d'expressió intensificadora, patent en les exclamacions, l'exhortació, l'opció, la reiteració i l'afectivitat, mirall precís i ajustat de la realitat i d'una peculiar atemporalitat, airejat i pur, i transmès per una llengua també molt pura i transparent en la seva nuesa i que tradueix l'essència mateixa de les coses i els sentiments evocats i quotidians (1993*a*: 9).

La «tradicionalitat», en principi, fa referència a la transmissió i, per tant, pot donar-se tant en l'àmbit del folklore com en el literari. Aquesta és la concepció general del concepte que Romeu també tenia ben present (per exemple quan a la tesi es referia a la «tradició llegendària»). Tanmateix, en relació amb la poesia Romeu fa un ús molt precís, fins a cert punt restrictiu, de l'adjectiu «tradicional», que distingeix tant de la poesia «popular» com de l'ús posat en circulació per Menéndez Pidal (que identificava, sense matisos, «tradicional» amb allò que a la resta d'Europa se'n deia «popular»):

> podria mantenir-se tal designació [de «tradicional»] per a expressar la naturalesa d'aquells productes poètics que imiten o recreen els populars i que devem a autors cultes o més o menys preparats, sensibles a la popularitat lírica. La transmissió d'aquest tipus de poesia ha estat més limitada i el poema no ha sofert una transformació tan profunda, la temàtica no sempre coincideix exactament amb la popular i, quan hi coincideix, el tractament no és tan sobri i natural, la morfologia versificatòria és molt més acurada, rica i precisa, i l'estil no presenta amb prou claredat els trets distintius de la poesia popular [...]. Creiem que hauríem de limitar el terme de poesia tradicional a aquells productes poètics que traeixen encara la invenció imitativa d'un poeta de professió sensible al fenomen general de la genuïna poesia popular (1993*a*: 9–10).

El treball de Romeu *Les nadales tradicionals. Segles* XIV *a* XIX. *Estudi i crestomatia* (1952) —i, en general, tot el «cançoner nadalenc» de Catalunya dit «popular»— representa segons Josep M. Pujol un cas molt il·lustratiu de l'aplicació coherent dels conceptes «popular» i «tradicional» en els sentits exposats més amunt:

> Com ja va advertir Josep Romeu i Figueras —que distingia curosament entre «popular» i «tradicional» [...] i parla en aquest cas de cançons tradicionals, és a dir, simplement mantingudes en repertori durant un cert període, amb independència de la seva poètica—, les cançons de Nadal que els catalans del Principat solen conèixer com a tals no presenten en general les característiques de la cançó popular (en contrast, per exemple, amb els «asguilandos» o cançons de capta valencianes del període nadalenc, divulgades en un cançoner compilat per Manuel Sanchis Guarner), i ofereixen altres particularitats diferencials: idèntic o superior nivell de coneixença a les zones urbanes que a les rurals, manca de variants, manca d'equivalent en els altres territoris del domini lingüístic i persistència en la memòria dels que les coneixen afavorida per la seva densa circulació en cançoners impresos, enregistraments discogràfics i execucions de grups corals (Pujol 2007; Oriol/Samper 2013: 86).

Romeu, cal insistir-hi, mantingué invariables aquestes distincions en tots els treballs de folklore com també en els estudis literaris que se centren en les múltiples relacions amb el folklore. Distincions, a més, que li facilitaven l'aplicació coherent del seu mètode de recerca.

Cal esmentar, també, dos treballs significatius de Romeu que, partint d'aquestes bases epistemològiques, són exemple de mètode per treballar les relacions entre folklore i literatura. En el primer, «Poesia catalana del segle XVI. Les versions conegudes de "Bella, de vós som amorós"» (redactat el 1954 i publicat el 1960; Romeu 1974: 233–262), s'analitza un cas modèlic de tradició semipopular que, segons Josep M. Pujol, «constitueix una lectura obligada per a tothom que vulgui parlar amb propietat d'aquests termes que tan sovint s'utilitzen indiscriminadament» (1993; Oriol/Samper 2013: 160). El segon treball, «Poesia popular i neopopularisme. Selecció i combinació en la "Història del soldat" de Bartomeu Rosselló-Pòrcel» (Romeu 1974: 126–169), és un magnífic exemple de com el coneixement del folklore pot ajudar a interpretar una obra literària, és a dir, a fer un treball de crítica literària. Romeu veu en aquest poema del mallorquí, amb qui l'uní una brevíssima però intensa amistat, «un cas molt concret del

procés a través del qual la poesia popular [aquí en el sentit estricte de folklòrica] intervé en la gestació d'una obra personal deguda a un poeta docte» (Romeu 1974: 126).

3.2.1.3.2. Metodologia de recerca

Romeu adoptà per a la cançó i la llegenda el mètode històrico-geogràfic, aleshores dominant.[137] L'alternativa més etnogràfico-filològica que proporcionava el mètode de les Wörter und Sachen no era una alternativa vàlida; entre d'altres motius perquè la perspectiva d'aquest mètode era essencialment sincrònica i, per tant, impedia la panoràmica més genètica i diacrònica que requeria la seva recerca folklòrica. Pujol ho sintetitza així:

> Justament per objectivar i controlar les variants de la cançó del Comte Arnau, i sobretot per establir-ne el sentit i no tant per localitzar els orígens geogràfics i cronològics dels textos ni menys encara per establir un arquetip —afirmacions sempre arriscades—, Romeu adopta amb llibertat una versió del mètode geogràfico-històric assajat per Menéndez Pidal el 1920 sobre les balades de «Gerineldo» i «La boda estorbada», l'estén després al conjunt de la tradició llegendística, i més tard tornarà a aplicar-lo magistralment sobre la balada d'«Els estudiants de Tolosa» (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 161–162).

Al marge de la raonabilitat científica en l'adopció d'aquest mètode —que Romeu, precisem-ho, també usà sense renunciar a l'establiment dels orígens geogràfics i cronològics—, cal considerar que la noció implícita del factor territorial que comportava s'adaptava bé a l'imaginari de país d'un catalanisme aleshores militant contra una dictadura, i als serveis intel·lectuals que calia prestar-li. Romeu, a la seva manera, restà fidel a aquest mètode tota la vida, sens dubte, però amb la interpretació peculiar que en va fer el seu mestre Menéndez

137 Pujol es refereix a aquest mètode com l'«*evergreen* del folklore» i observa: «Com ha assenyalat Archer Taylor, el mètode, formalitzat per Julius i Kaarle Krohn en el terreny de la rondallística per controlar els excessos difusionistes, opera amb uns mecanismes tan elementals que no pot considerar-se en la pràctica patrimoni de cap escola en concret; en els anys vint i trenta havia estat hegemònic en la investigació rondallística i havia permès per primer cop la unificació de les recerques» (1993; Oriol/Samper 2013: 162).

Pidal,[138] i amb una llibertat no exempta d'alguna dissidència metodològica significativa, com ara el rebuig a la reconstrucció d'arquetips —un dels «excessos més notoris» d'aquest mètode, com observa Pujol (1993; Oriol/Samper 2013: 162). Val la pena, en aquest sentit, constatar el refús explícit que en va fer Romeu: «la restitució hipotètica del text base, no modificat per la tradició, és sempre una possibilitat versemblant en la disciplina literària, i una impossibilitat radical en la folklòrica» (1974: 7).

Aquest no fou l'únic encert metodològic de Romeu. L'associació que establí entre la subsistència de les formes de folklore i el «caràcter funcional precís» que tenen per a una comunitat (Romeu 1974: 7) deixa entreveure «fins a quin punt el Romeu de 1974, a través de Jakobson, tornava a connectar amb les novetats produïdes a l'exterior: la funcionalitat del folklore està a la base de la revolució teòrica que havia esclatat gairebé alhora als Estats Units i a Alemanya entre 1967 i 1970» (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 160). L'obertura mental de Romeu a l'evolució fa natural l'observació de Pujol. Tanmateix, Romeu, que en aquell moment vivia la tercera etapa de dedicació al folklore —una etapa no creativa des del punt de vista rigorosament científic—, no aplicà mai les conseqüències metodològiques d'aquella novíssima concepció del folklore.

3.2.1.4. Gèneres i nuclis temàtics

Romeu tingué una dedicació pràcticament exclusiva a dos gèneres, la cançó i la llegenda, que articulà perfectament entorn de la temàtica del Comte Arnau i, en menor mesura, a d'altres cançons i llegendes dins de la geografia estudiada.

138 A la introducció de la tesi doctoral Romeu ho manifesta explícitament: «Empezamos comparando las diversas versiones, no consideradas en conjunto sino por grupos de versos, según el método que el docto Maestro Don Ramón Menéndez Pidal desarrolla en su genial estudio sobre geografía folklórica» (1948: 5).

3.2.1.4.1. Cançonística

A més de l'atenció preferent a la cançó del Comte Arnau i a la dels estudiants de Tolosa, Romeu també prestà atenció, per bé que molt menor, a d'altres cançons com ara «L'espina» (1994; 2000: 123–145) i «La filla d'Igualada» (2000: 147–161), i prologà l'obra de dos importants treballs sobre cançonística: el llibre de Dolors Sistac i Sanvicén, *Les cançons de pandero o de tambor* (1997; 2000: 115–122), i el de Carme Oriol Carazo, *El cançoner nadalenc català del Principat de Catalunya (1853–1951)* (1995; 2000: 163–170), que en cert sentit perllongava l'estudi de Romeu sobre la nadala del segle XIV al XIX (1952). A aquests dos pròlegs cal afegir-hi el que escriví per la reedició d'*El cançoner de Pineda* de Sara Llorens (1992; 1993*b*: 269–276), centrat a glossar la figura de la folklorista, i la breu «nota introductòria» que escriví a *El folklore de Rupit-Pruit*, I: *Cançoner*, del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona (Jaume Ayats, Ignasi Roviró i Xavier Roviró, amb la col·laboració de Ramon Farrés) (1983; 1993*b*: 277–280).

L'estudi de la cançó del Comte Arnau representa, quant al contingut, la gran aportació de Romeu a l'estudi del folklore català, sense menystenir la resta d'aportacions, també molt notables. El treball fonamental és, per descomptat, la primera part de la tesi doctoral, *El mito de «El Comte Arnau» en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura* (1948) i, amb valor complementari, l'article de 1992 «El comte Arnau a Gombrèn, Mataplana i Montgrony» (1993*b*: 149–160). Fonamentalment s'hi estudien les característiques de la cançó (mètrica i temàtica) i s'estableix el seu origen a Ripoll a finals del segle XVI i principis del XVII, a més de la difusió geogràfica que es va produir. Temàticament versa sobre la figura de ficció que és el Comte Arnau, una ànima damnada o en pena per no haver pagat les soldades als mossos i, doncs, no haver respectat un contracte just, que s'apareix a la seva vídua per tal d'advertir-la de no cometre el mateix pecat. La cançó és confegida amb versos de set síl·labes seguits d'un refrany de quatre per a cada vers, i s'estructura com a dialogisme entre dos personatges; cada vers es repeteix però amb un refrany diferent («muller lleial» i «viudeta igual», als versos que corresponen al comte, i «comte l'Arnau» i «valga'm Déu, val!», als de la muller). Aquesta estructura doblement binària permet concloure que una cançó de dansa fou l'origen de la balada tal com ens ha pervingut.

L'altra gran aportació de Romeu a la cançonística fou l'estudi, exemplar quant a l'aplicació del mètode i decisiu en els seus resultats, d'«"Els estudiants de Tolosa". Orígens, formació i transmissió d'una balada folklòrica catalana» (1993*b*: 213–267), redactat l'any 1949 (a l'inici de la segona etapa de la seva dedicació al folklore), però aparegut el 1956 i revisat «minuciosament» el 1974. El seu estudi conclogué que va ser redactada a mitjan segle XIV a les comarques gironines (potser a Olot) i que s'estengué pel sud de França i el nord d'Itàlia. En la seva irradiació interferí amb una altra cançó geogràficament ben establerta, «Els estudiants de Pontoise», a la qual cedí determinats trets a la vegada que aquesta també en donà a la catalana. La cançó nasqué probablement d'una narració joglaresca més extensa (redactada a la darreria de 1335) d'uns fets històrics esdevinguts a Tolosa de Llenguadoc el 1332 i anys següents. La transmissió oral n'abreujà ràpidament la versió joglaresca fins a prendre forma de cançó; se certificà, així, l'origen català d'aquesta cançó difosa àmpliament més enllà del domini lingüístic català.

3.2.1.4.2. Llegendística

Com en el cas de la cançó, el nucli temàtic preferencial de la recerca llegendística fou el Comte Arnau. Romeu acredità amb molt de rigor com el mateix nucli temàtic generà primer la cançó i després la «tradició llegendària» (i no a l'inrevés). L'estudi principal d'aquest nucli temàtic en el gènere de la llegenda és la segona part de la tesi doctoral, complementat amb un parell d'articles: «Temes i mètodes en el folklore: un exemple» (1991; 1993*b*: 127–147), més l'article esmentat de 1992 per a la cançó, «El comte Arnau a Gombrèn, Mataplana i Montgrony». Aquests dos articles, però, si bé tenen un valor de síntesi, de fet ja no aporten més recerques a la que es feu a la tesi doctoral.

L'origen més probable del nucli llegendari és Gombrèn, per bé que Romeu hi reconeix un altre focus important a Sant Joan de les Abadesses (i, amb menys força, també a Ripoll). A Gombrèn, doncs, es generà el primer nucli temàtic llegendístic, el d'acreditació més antiga (és a dir, el que temàticament correspon a la condemna per haver pagat malament les soldades); mentre que el focus de Sant Joan de les Abadesses, a causa de la mala fama del monestir de les monges i dels escàndols que van provocar-ne l'expulsió per part del papa Be-

net VIII el 1017 (Romeu 1993*b*: 137), va generar la variant més tardana o «nova llegenda» del Comte Arnau (és a dir, la del nucli temàtic centrat en les disbauxes sexuals del comte i les monges).[139]

Al marge de la dedicació *maior* al llegendari del Comte Arnau, Romeu també prestà atenció —per bé que molt més limitada— a altres llegendes en els breus treballs «La llegenda del drac de Coll de Canes» (1950; 1993*b*: 167–193), «El Mal Caçador» (1956; 1993*b*: 161–165), «El diable feiner i destructor: una llegenda igualadina i odenenca» (2000; 2000: 55–68) i dos breus escrits dedicats als follets: «El follet a les terres olotines» (1952; 1993*b*: 195–201) i el pròleg al llibre de Joan Casanova Coll i Joan Creus Saumell, *Més ràpids que el llamp, més vius que el foc* (2000; 2000: 49–54). Finalment, també cal esmentar *Llegendes de la Garrotxa* (2004), confegit amb els materials llegendístics que encara tenia inèdits de les campanyes dels estius de 1950 i, sobretot, de 1951, que fou una campanya centrada preferentment en la recopilació de llegendes.

3.2.1.4.3. Treballs miscel·lanis sobre «creences i costums»: el nucli temàtic de la nit de Sant Joan i el del cicle de l'any

Romeu encara oferí un parell de treballs clarament deutors de les nocions de calendari i costumari, des de la perspectiva metodològica de l'etnografia francesa, especialment la d'Arnold Van Gennep, de qui admeté la influència i de qui assumí l'estructuració del cicle de la vida i el de l'any com a «font de costums».

El 1950, amb els materials recentment recopilats de les campanyes de 1948 i 1949, aparegué el breu treball «La nit i la matinada de Sant Joan a l'Alt Ripollès i la Vall de Ribes de Freser» (1993*b*: 61–75), on presenta la descripció dels elements essencials de la diada, però confegida exclusivament amb fonts orals, és a dir, amb la informació proporcionada pels «subjectes folklòrics», tal com els anomenava Romeu. L'aparició d'aquest article deuria motivar la petició que li va fer Josep M. de Casacuberta d'una obra específica sobre el folklo-

139 Aquesta variant temàtica de la tradició arnaldiana és la d'interès principal per a la posterior elaboració literària del «mite» del Comte Arnau que en van fer, principalment, Víctor Balaguer al segle XIX i Joan Maragall i Josep M. de Sagarra al XX. La formulació literària del mite és estudiada per Romeu a la tercera part de la tesi doctoral.

re vinculat a la diada de Sant Joan. El 1953, atenent aquesta petició, publicà un valuós treball d'interpretació global, *La nit de Sant Joan* (reimpr. facs. 1993), que ofereix una «síntesi estructurada i harmònica» confegida, al marge de la bibliografia selecta que utilitzà, amb un «material inèdit recollit per nosaltres mateixos» (Romeu 1953: 5). A la descripció detallada de les pràctiques associades a la nit de Sant Joan i dels elements que la configuren, Romeu hi incorpora tota la rica mostra de folklore verbal que els acompanya (parèmies, cançons i fórmules, sobretot). Quant a la interpretació de la diada, Romeu rebutja les teories solar, lunar (de Maximin Deloche), astrològica (de Pierre Saintyves) i simbolista (d'Henri Breuil) disponibles aleshores i integra tot el sistema de pràctiques dins el marc interpretatiu precristià (romà) dels dies o períodes fasts i nefasts. L'entorn de la festa, que arriba al punt màxim en la nit de Sant Joan i la diada, representa la culminació d'un període fast (Romeu 1953: 12–13), al qual queden vinculades les pràctiques d'embelliment de la casa, de salut, d'eficàcia de les plantes medicinals, de les pràctiques curatives i de guariment, de les collites propícies, de les ordalies per conèixer el futur maridatge, etc. Molts anys després, el 1985, Romeu tornà a aquest tema amb un altre breu treball, «La nit i la matinada de Sant Joan. Una síntesi» (1993*b*: 77–89), sense aportar-hi cap novetat.

Pòstumament es publicà *La Garrotxa. Creences i costums* (2007), una obra que Romeu deixà enllestida, on hi aplega des de la perspectiva del cicle de l'any els materials relacionats amb creences i costums de les campanyes dels estius de 1950, sobretot, i de 1951. L'obra és divulgativa, però té l'interès d'oferir una mostra relativament àmplia de folklore verbal representatiu d'un territori (parèmies, cançons i fórmules, principalment).

Al marge de la temàtica santjoanesca i del cicle anyal, cal esmentar un altre treball dedicat al folklore de la meteorologia —un dels temes clàssics de la recerca etnogràfica i folklòrica del moment—, que també fou confegit exclusivament amb les fonts orals de les campanyes del 1948 i 1949: «Folklore de la pluja i les tempestats al Pirineu català (Alt Ripollès i Vall de Ribes de Freser)» (1951; 1993*b*: 31–60). S'hi tracta la previsió del temps, la impetració de la pluja, el paper de les bruixes i els temporals, el llamp, com alliberar-se de les granissades i del llamp, i de les oracions i cançons.

3.2.2 Josep Massot i Muntaner

3.2.2.1 L'investigador i l'impulsor cultural

Josep Massot i Muntaner és investigador, folklorista, filòleg i historiador, i, com a promotor de cultura, editor (de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat) i gestor de les diverses empreses culturals en què ha pres part. Totes les tasques d'ambdós àmbits han sigut exercides des de la seva posició militant i enriquidora, sempre objectiva, de «català de Mallorca i mallorquí de Catalunya», tal com el qualifica Damià Pons (2017: 383). Manuel Llanas esbossa els trets essencials de la seva figura quan afirma, amb exactitud, que ningú com Massot genera «tantes adhesions unànimes», i hi afegeix: «A la seva infatigable activitat investigadora, acadèmica, editorial i cívica —és l'home que treballa més d'aquest país—, hi suma una voluntat constant de servei i una proverbial generositat humana i intel·lectual sense falla» (Bover/Llanas 2015: 15). És així com aquest home perseverant en els seus compromisos veu les seves fidelitats i el sentit inequívoc del seu treball:

> El premi [d'Honor de les Lletres Catalanes] que rebo [...] m'estimula a continuar treballant, a continuar defensant amb les ungles i amb les dents els nostres valors i els nostres drets massa sovint conculcats —sempre amb respecte envers tothom i sense escarafalls inútils, seguint la màxima llatina *fortiter in re, suaviter in modo*—, i a estudiar i divulgar la nostra llengua, la nostra literatura i la memòria històrica d'unes èpoques que hi ha qui voldria esborrar del mapa i donar per inexistents (Massot 2012: 209).

Una vida sencera dedicada al treball en conjunció amb les seves capacitats intel·lectuals i virtuts, que li ha proporcionat una quantitat enorme de coneixences i d'interaccions culturals i científiques, l'ha convertit en «un dels grans nusos de comunicació de la cultura catalana» (Manent 2017: 424). En el cas de Josep Massot i Muntaner i de la seva obra, el superlatiu és el més equànime; ho és per a totes les facetes d'investigador i d'impulsor cultural, però de manera especial per a la folklorística, a la qual ha fet algunes aportacions decisives (en el cançoner popular, a la figura de Marià Aguiló i al coneixement de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, sobretot). La magnitud de la seva obra, amb una producció ininterrompuda que s'inicià l'any 1961, obliga a presentar-la selectivament.

Tal com ha explicat Massot en diverses ocasions, nasqué el 1941 al si d'una família molt vinculada al món cultural de Mallorca, circumstància que, d'infant i jove, li proporcionà el privilegi de conviure amb coneixences il·lustres i la lectura de llibres i revistes que, en molts casos, prohibia la dictadura franquista o bé eren de difícil abast. Aprengué a llegir mallorquí sol a la primerenca edat de set anys amb l'*Aplec de rondaies mallorquines* d'Antoni M. Alcover. Des d'aleshores Massot manifestà una «voracitat lectora» realment formidable —segons l'expressió de Joan Veny (2017: 367)— que l'acabà convertint en «una mena de mag de la bibliografia, atès que la ressegueix gairebé tota» —com afirma Albert Manent (2017: 424)—, i en l'erudit i «home de lletres» que és.[140] Les rondalles, doncs, foren una de les primeres llavors de l'estimació pel folklore, al costat de la que sentí, també de molt jove, per les cançons populars. El fet que el seu avi, Josep Massot i Planes, músic, recopilés *El cançoner popular de Mallorca* també representà, sens dubte, un primer exemple de folklorista i un fort estímul d'amor i passió pel cançoner.

La seva aportació bibliogràfica als estudis de folklore la constitueix, a més d'alguns llibres, un nombre important d'articles que cal comptar per centenars, apareguts, principalment, a *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, *Estudis Romànics*, *Lluc*, *Randa*, *Montserrat. Butlletí del Santuari*, *Revista Musical Catalana*, *Pòrtula*, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, *Revista d'Etnologia de Catalunya*, *Anuari Verdaguer*, *Serra d'Or*, *Paper Groc*, *Llengua & Literatura* i *Revista de Catalunya*, a més de molts treballs apareguts en actes de congressos, trobades internacionals, etc. Una producció intel·lectual que començà de molt jove, a l'edat de vint anys —sense ni tan sols haver acabat la llicenciatura de Filologia Romànica a la Universitat de Barcelona—, amb el treball sobre el romancer tradicional espanyol a Mallorca (1961), que li valgué una relació epistolar amb Ramón Menéndez Pidal. Altres treballs importants sobre cançonística són els dedicats a la poesia tradicional catalana (1962), el romancer balear (1964), «els Segadors» (1983), i la relació entre la poesia popular i la Renaixença (1984, però publicat el 1988).

140 Aquest és el seu testimoni: «Vaig aprendre sol a llegir en català, les *Rondalles* de mossèn Alcover, sense que ningú me n'ensenyés. M'havien ensenyat a llegir en castellà —però, llavors, l'ensenyaven quan tenies tres o quatre anys— i aleshores tota la vida me l'he passada llegint, i això és una passió que no me la treu ningú de sobre» (Bover/ Llanas 2015: 48).

Sobre Marià Aguiló, els treballs més significatius són els que dedica a la seva figura com a col·lector de cançons populars (1980), a la seva relació amb la poesia popular (1981), a la presentació introductòria (i el treball d'edició) de les *Cançonetes mallorquines* (1985), a Aguiló i la descoberta de la poesia popular (1997), el que ubica la figura d'Aguiló entre la poesia i l'erudició (2000), el dedicat als seus viatges folklòrics (2002) i el de la seva amistat amb Verdaguer (2006). Massot, que ha estat l'editor dels materials de l'Obra del Cançoner, catalogà molt detalladament el fons Aguiló els anys 1993-1994 i, amb posterioritat, hi afegí l'inventari del refranyer que el folklorista mallorquí havia recopilat (2010).

Malgrat la dedicació preferencial a Aguiló, Massot també ha dedicat esforços a altres folkloristes, sobretot a Alcover (treballs de 1968, 1982, 1983 i 1998), Josep Massot i Planes (1984), Jacint Verdaguer (1995, però publicat el 1999) i Rafel Ginard i Bauçà (1999), i als folkloristes que col·laboraven en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, com ara el músic Baltasar Samper, Joan Sala i Salarich i Andreu Ferrer Ginard.

L'altra gran aportació són el conjunt molt nombrós de treballs dedicats a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, entre els quals cal destacar els dels territoris de Sardenya i les Illes Balears (1999), de Menorca (1999), de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya com a font de recerques (2002), de la síntesi de la seva història (2005), de les seves vicissituds entre el 1936 i el 1954 (2016), i de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i les terres valencianes (2016). A aquests treballs, cal afegir-hi el volum dedicat a Rafael Patxot i Jubert (2014) més un conjunt d'articles que tracten de qüestions més específiques de Patxot i d'alguns col·laboradors de l'Obra del Cançoner, acabats d'esmentar. Entre els treballs que els hi ha dedicat sobresurten el capítol a Baltasar Samper dins *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme* (1992), la introducció a l'obra de Samper *Estudis sobre la cançó popular* (1994), els treballs dedicats a la tasca dels col·lectors a Marratxí (1993–1994), a Joan Sala i Salarich (2008), i a Andreu Ferrer i Ginart i les llegendes de les Balears (2009). Finalment, cal esmentar la seva gegantina tasca d'edició dels materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1993–2011), una feina d'altíssim valor i servei per a la futura recerca de la cançonística (per bé que no exclusivament, atès que també conté altra mena de materials folklòrics) catalana.

Afortunadament, la major part d'aquests treballs han estat aplegats en diversos volums miscel·lanis, com ara *Semblances i comentaris* (1999) i, sobretot, en la sèrie en dotze volums *Escriptors i erudits contemporanis* (1996–2013) i en la iniciada el 2015, *A la Ciutat dels llibres*. Al marge de facilitar l'accés bibliogràfic, aquests volums tenen l'avantatge que en els treballs revisats són habituals les ampliacions i, si escau, les actualitzacions bibliogràfiques. A tota aquesta colla de treballs, cal afegir-hi una presència bibliogràfica —en aparença menor, però veritablement útil i d'importància— a partir de la redacció d'una quantitat important d'articles sobre folklore en enciclopèdies i diccionaris; sobretot, en la *Gran Enciclopèdia Catalana* (1969–1983) i en el *Diccionari de la literatura catalana* (1979), que codirigí amb Joaquim Molas.[141]

Massot disposa d'una escriptura fluent, llegidora en favor de l'acollença i l'exactitud de les dades —sempre abundants però sense arribar a transgredir el principi argumentatiu de la quantitat— i la claredat expositiva; reflex de la combinació idònia entre l'erudició i l'home de lletres. En aquest sentit —i en d'altres— té una escriptura virtuosa que transcendirà a les generacions posteriors que el llegiran.

Com a impulsor cultural, la seva labor ha estat alimentada per la generositat que el caracteritza. El dispendi d'energies invertides, sumades a les esmerçades a la investigació, és tan enorme que interpella per si sol la normalitat humana i, per descomptat, és exercit des de la vocació de servei a la cultura i al país, concebuts en l'horitzó fusterià de la unitat lingüística i cultural dels Països Catalans (no en va li han atorgat els doctorats *honoris causa* per la Universitat de les Illes Balears, el 1999, per la Universitat de València, el 2016, i el reconeixement honorífic de les universitats catalanes). Des de 1971 dirigeix les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Ha estat secretari de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (1973–1993), i el primer president de la Societat Catalana de Llengua i Literatura (1985–1991), filial de l'Institut d'Estudis Catalans. Ha exercit de director de *Studia Monastica* (1965–1994) i de *Llengua & Literatura*

141 Pot consultar-se la llista sencera d'aquests articles en la bibliografia de Josep Massot i Muntaner elaborada per Rafael Roca (2017: 115–119) (segons el criteri de la tipologia formal de les publicacions) i en l'elaborada per Joan Martí i Castell i Josep Moran (2012: 23–29) (segons el criteri temàtic).

(1986–2010). Des de 1975 dirigeix la revista *Randa*, que ha acollit un bon nombre de treballs sobre folklore balear, i des de 1994, *Serra d'Or*. Així mateix, és membre de diverses institucions de recerca, com ara la Societat Arqueològica Lul·liana des de 1980; l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana des de 1980; la Societat Verdaguer des de 1991; l'Acadèmia de Bones Lletres des de 2002; la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (que presidí de 2014 a 2017); el patronat de la Fundació Mercè Rodoreda des de 2016, i, a més, de la Societat d'Onomàstica i de l'Institut Menorquí d'Estudis.

La seva tasca d'editor de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, que dirigeix des de fa prop de cinquanta anys, és la més significada des del punt de vista de la impulsió cultural. Massot les ha convertit en una referència imprescindible per a la cultura catalana i en una editorial universitària de primer ordre en l'àmbit de la història, la història cultural, i la llengua i la literatura, al marge del llibre infantil i la divulgació religiosa. El folklore hi ocupa un lloc rellevant.

Com és lògic, una labor tan extensa i tan notable ha merescut un gran nombre de premis i reconeixements. Els principals són: el Premi Francesc de B. Moll (1989), atorgat per l'Obra Cultural Balear pel conjunt de la seva obra; el Premi Crítica Serra d'Or (1993); el Premi Sanchis Guarner (1993), lliurat per la Fundació Jaume I; la Creu de Sant Jordi (1996), concedida per la Generalitat de Catalunya; el Premi Nacional de Cultura Popular (1997), atorgat, també, per la Generalitat de Catalunya (per la recuperació i l'edició de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya); el Premi Ars Magna (1999), concedit per la Casa Catalana de Mallorca; el Reconeixement de Mèrits (2000) del Patronat de l'Escola Municipal de Mallorquí de Manacor; la concessió de la medalla d'Or del Consell de Mallorca (2009); i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (2012), atorgat per Òmnium Cultural.

Escaurien molts adjectius per resumir la tasca intel·lectual i, en particular, folklòrica de Josep Massot, tanmateix sembla prou ajustat a la realitat el que Guiscafrè dedica en aquest sentit a la seva obra: per als estudis d'arxivística folklòrica catalana és una figura senzillament «imprescindible» (Guiscafrè 2017*a*: 437). El seu llegat és una obra sòlida i homogènia quant a temàtiques, metodologia, estil i resultats, destinada a una llarga vigència.

3.2.2.2 La recerca folklòrica

La recerca folklòrica de Massot s'ha concentrat en tres centres d'interès: la cançonística popular (en especial la figura de Marià Aguiló), Antoni M. Alcover i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (i el mecenatge de Rafael Patxot i Jubert). En la recerca d'aquest tercer tema s'adopta metodologia històrica; mentre que, en el primer tema, l'objecte del qual són els materials cançonístics, la metodologia és, amb l'auxili de la filologia, la pròpia de l'arxivística folklòrica. Jaume Guiscafrè, que ha tingut l'encert d'aproximar-se a la tasca folklòrica de Massot des d'aquesta perspectiva, considera que, «més que un folklorista, Massot és fonamentalment un historiador de la folklorística als Països Catalans» (Guiscafrè 2017*a*: 434), atès que la seva aportació com a folklorista recol·lector es limita als primers treballs que publicà sobre el romancer a les Illes Balears (Guiscafrè 2017*a*: 434). La resta dels treballs sobre cançonística, que ha anat elaborant durant la seva llarga vida intel·lectual, parteixen de fonts impreses o d'arxius (per exemple, els materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que, en aquest sentit, són una mina). Quan Joaquim Molas afirma que Massot és, sobretot, un «home d'arxiu com el Dr. Rubió o el P. Batllori» (Molas 2017: 374), està pensant en l'historiador, per bé que, com a folklorista, faci recerques amb materials ja recopilats, anàlogues a les de l'historiador, partint de documents d'arxiu. Per això és molt exacte de referir-se, com fa Guiscafrè, tant a «l'historiador folklorista» com a l'«arxivística folklòrica» —l'afortunada conceptualització d'una part del folklore i d'una manera de concebre'l que va fer Ignasi Roviró.

3.2.2.2.1 Cançonística

L'interès i la dedicació que Massot ha manifestat sempre vers l'estudi de la cançó popular li vénen de l'entorn familiar:

> El que em ve de família és la relació amb la cançó popular. El meu avi era músic, va recollir cançons populars de Mallorca i en va fer una col·lecció molt important. El primer any que estudiava a la Universitat el meu pare em va demanar que l'ajudés per posar-la en solfa i publicar-la. I a partir d'aleshores ja no he deixat mai més d'estudiar el cançoner popular (Bover/Llanas 2015: 106).

Segons Josep M. Pujol, cal adscriure Massot en l'anomenat «folklore filològic», de filiació última herderiana, «que es dedica a l'estudi de la cançó popular com a "poesia popular" per excel·lència: les balades "de tradició oral" —els *romances tradicionales* en la terminologia dels baladistes espanyols, d'extracció menendezpidaliana» (1999; Oriol/Samper 2013: 172). Aquesta concepció del folklore entrà acadèmicament a Catalunya gràcies a Milà i Fontanals, que hi exercí una poderosa influència:

> Els adeptes a aquesta línia [la del folklore filològic] s'estimen més parlar de «poesia popular» o «cançó popular» que de folklore, i estudien amb mètodes filològics la poètica i la història dels textos de les balades —el gènere, de molt, que prefereixen—, deixant de banda la melodia amb què es canten i la gent que les interpreta. Aquesta línia, iniciada com he dit per Manuel Milà i Fontanals, té una branca catalana, representada acadèmicament —i de manera molt discontínua— pel Dr. Josep Romeu i Figueras [...] i el P. Massot de Montserrat (1999; Oriol/Samper 2013: 172).

Efectivamet, el primer centre d'interès de Massot fou el romancer balear en els tres primers articles que publicà. «El romancero tradicional español en Mallorca», aparegut el 1961 en la *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, on «publica dinou versions baladístiques, ordenades temàticament i amb aparat bibliogràfic, catorze de les quals [...] havien estat recollides personalment» (Guiscafrè 2017*a*: 432). En la mateixa revista publica l'any 1962 «Sobre poesía tradicional catalana» i el 1963, «Aportació a l'estudi del Romancer balear» en *Estudis Romànics*. Segons Guiscafrè, aquest darrer treball és «encara ara de lectura ineludible per a qui s'interessi per la balada» (2017*a*: 433) perquè conté un estudi sobre la tradició balear relacionant les tres illes, i perquè ofereix un catàleg dels romanços conservats acompanyats de notes sobre el seu origen, la seva transmissió i la seva vitalitat.

De bon principi Massot mostrà idees clares sobre el rigor que s'havia d'exigir en el tractament del corpus i en el seu estudi. Per això no és gens estrany que mostrés reserves davant la manera de procedir de Rafel Ginard i Bauçà en el seu *Cançoner popular de Mallorca* en una ressenya que li feu en *Estudis Romànics* 7 (1954–1960 [1964]). Fonamentalment, li retreia la classificació del material, que no conservés escrupolosament el text de cada versió i que convertís en «reconstruïdes» la majoria de les versions llargues, que esdevenen, així,

factícies. També Joan Amades, en una ressenya conjunta als dos volums del *Folklore de Catalunya*, feta en els *Estudis Romànics* acabats d'esmentar, és objecte de retrets importants per la seva manera, en definitiva, poc fiable i arbitrària d'editar els materials folklòrics.

En Marià Aguiló, i la seva dedicació a la cançó popular, és en qui ha centrat el seu major interès. Josep M. Pujol considera que Massot és «el millor coneixedor d'Aguiló» (1999; Oriol/Samper 2013: 172). La quantitat de treballs dedicada a la seva figura és molt nombrosa; els principals, tanmateix, són els següents: «Marià Aguiló, col·lector de cançons populars» (Massot 1980: 287–324); «Marià Aguiló, i la poesia popular» (Massot 1981: 307–332); «Introducció» a les *Cançonetes mallorquines recollides per Marià Aguiló*, I (Massot 1985*a*: 7–34); «La poesia popular i la Renaixença» (1988; Massot 2007: 11–44); «Marià Aguiló i la descoberta de la poesia popular» (1997; Massot 2004: 17–45); «Marià Aguiló, entre la poesia i l'erudició» (2000; Massot 2001: 9–36); «Els viatges folklòrics de Marià Aguiló» (2002; Massot 2003: 9–53). D'aquest darrer, Guiscafrè ha afirmat que és «un treball exemplar en què de manera admirablement minuciosa Massot reconstrueix els itineraris que va seguir Aguiló en les diverses eixides que va fer arreu del país entre 1844 i 1870 a fi d'arreplegar materials folklòrics, sobretot —per bé que no exclusivament— cançons» (Guiscafrè 2017*a*: 434). I, finalment, el treball «Marià Aguiló, mentor i amic de Jacint Verdaguer» (Massot 2006: 11–57) que, si bé no versa específicament sobre folklore, explica quina relació d'ajuda i d'amistat van mantenir aquestes dues personalitats de primera línia relacionades amb el folklore del país. Presos en conjunt aquests treballs, ofereixen una visió completa i aprofundida de la tasca folklorística d'Aguiló com a col·lector i estudiós de cançons populars.

Massot també ha prestat atenció a d'altres folkloristes vinculats a la cançó popular en els treballs següents: «Jacint Verdaguer i la poesia popular» (1999; Massot 2003: 69–122); «Josep Massot i Planes i la cançó popular» (1984; Massot 2003: 251–265); «Baltasar Samper i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya» (Massot 1992: 211–238); «Baltasar Samper i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya» (Massot 1994*a*: 23–27) (malgrat la coincidència del títol amb el treball anterior, es tracta de textos diferents; aquest, tot i que es publicà el 1994, fou escrit el 1990, i Massot el va tenir present per a la redacció del treball anterior); «Introducció» en *Estudis sobre la cançó popu-*

lar de Baltasar Samper (Massot 1994*b*: 5–25); «Introducció» en *Ideari cançonístic Aguiló* de Joan Puntí i Collell (Massot 1993: 5–19); i «Rafel Ginard Bauçà, home d'Església, home de país» (Massot 1999: 213–220). Cal esmentar, també, l'estudi sobre l'himne nacional de Catalunya, «"Els Segadors", de cançó popular a himne patriòtic», aparegut al costat de sengles capítols de Salvador Pueyo i d'Oriol Martorell, dins el llibre il·lustrat *Els Segadors, himne nacional de Catalunya* (1983). En la revisió d'aquest treball (Massot 2012: 21–59), hi matisa i complementa els treballs dedicats a «Els Segadors» de Pere Anguera (aparegut el 2010) i de Jaume Ayats (aparegut el 2011).

3.2.2.2.2 Antoni M. Alcover

Un altre objecte d'estudi ha sigut la figura del filòleg i folklorista manacorí Antoni M. Alcover. La primera referència digna d'esment és l'article «Mossèn Alcover i la cultura popular» (1968; Massot 1972: 101-110). D'entre els nombrosos treballs que li ha dedicat, especialment com a filòleg i «home de combat», sobresurt un important llibre dins la bibliografia alcoveriana, *Antoni M. Alcover i la llengua catalana* (1985), dos capítols del qual versen sobre qüestions folklòriques: «Antoni M. Alcover, amic i deixeble de Marià Aguiló» (conferència de 1979 publicada el 1983; Massot 1985*b*: 55–76) i «Antoni M. Alcover i les rondalles» (1982; Massot 1985*b*: 77–111). Aquest darrer capítol, al marge d'explicar la gènesi de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines*, conté en un substanciós apèndix (que Massot ja havia publicat el 1983) l'edició del text «Com he fet mon *Aplech de Rondayes Mallorquines*», on Alcover exposa, a petició de Leo Spitzer, «l'idea que he tenguda i lo sistema que he seguit per replegar i escriure les rondalles que componen mon *Aplech*» (Massot 1985*b*: 89), així com la qüestió de l'autocensura moral a què sotmeté els materials recollits. En relació amb aquesta qüestió, Alcover manifestà sense embuts: «jo he suprimit tots els passatges verds per no escandalitzar cap lector, per no incórrer en la ira de Déu» (Massot 1985*b*: 94). També és remarcable l'opuscle *Mn. Antoni M. Alcover i el monestir de Montserrat* (1998; Massot 2001: 37–79). Un altre treball d'interès folklòric és el de l'edició de les «Cartes d'Antoni M. Alcover a Marià Aguiló» (Massot 1987: 81–90); cartes que, de fet, no versen específicament de folklore per bé que hi apareguin algunes referències marginals. Per exemple, aquesta interessant

referència sobre les rondalles que Aguiló fa a Alcover en l'esborrany de resposta a la carta que aquest li havia enviat el 24 d'agost de 1890: «Volia enviar-li l'enhorabona quant vaig veure en el *Eco* [*del Santuario*] sa primera rondalla per lo justa i ben acertada que me sembla sa redacció, cosa que sempre he tengut per molt dificultosa i això ha estat la causa de no publicar les que arreplegui quant era al·lot» (Massot 1987: 89). Convé observar que, si bé el nombre d'articles específicament folklòrics sobre Alcover no és extens, tanmateix es poden espigolar algunes referències esparses d'interès en relació amb el folklore en els nombrosos treballs dedicats a la seva figura.

3.2.2.2.3 L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya

Massot ha dedicat una atenció preferent a historiar l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, l'ambiciós projecte d'aplega de materials cançonístics a tot el domini lingüístic català que s'inicià el 1921 i durà fins a la Guerra Civil. Jaume Guiscafrè destaca la implicació personal de Massot en la recuperació i la gestió d'aquest fons:

> El 1991 Sebastià M. Bardolet [l'abat de Montserrat] li va confiar la responsabilitat de gestionar l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, això és, d'ordenar-ne i sistematitzar-ne l'enorme quantitat de documents de tota mena que conté. Amb només sis anys de dedicar-s'hi, ja es va fer mereixedor del Premi Nacional de Cultura Popular [...], en reconeixement a la seva decisiva contribució a la recuperació de l'Obra del Cançoner. I és a propòsit de la història d'aquesta empresa —que va iniciar el 1921 l'Orfeó Català amb el patrocini del mecenes Rafael Patxot— i dels materials que hi estan relacionats que Massot ha excel·lit com a editor i com a historiador de l'arxivística folklòrica catalana» (Guiscafrè 2017*a*: 435).

Entre els treballs que Massot li ha dedicat, en sobresurten els següents: «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, avui» (1992–1993; Massot 1999: 257–276), en què explica la peripècia de l'arxiu des de la Guerra Civil fins que va ser dipositat a Montserrat; «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques» (2003; Massot 2004: 169–188), en què es repassen els treballs que s'han aprofitat del fons i s'hi expressa el desig següent: «Cal esperar que durant els pròxims anys els estudiosos continuaran aprofitant aquesta deu inexhaurible, on sempre és possible de trobar o de retrobar coses noves i velles» (Massot 2004: 188); «L'Obra del Cançoner Popular

de Catalunya» (2005; Massot 2006: 195–228), en què s'expliquen els primers passos de la iniciativa, les donacions, els concursos, les seixanta-cinc missions de recerca (és a dir, les campanyes) detallades per anys, les cèdules per al registre dels materials, les publicacions, la desfeta de la Guerra Civil, el trasllat d'amagat a Suïssa i, finalment, el retorn a Catalunya amb la cessió del fons a Montserrat, i «Les vicissituds de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya entre 1936 i el 1954» (Massot 2016: 15–75), on s'edita el «Dietari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1939–1954)», signat per Rafael Patxot. A aquests treballs, cal afegir-hi els dedicats a la territorialitat de l'Obra del Cançoner, que en complementen la visió de conjunt: «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i Sardenya» (1998; Massot 1999: 277–286); «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i les Illes Balears» (Massot 1999: 287–326); «Menorca dins l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya» (1999; Massot 2004: 139–168); «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Manacor (1926)» (1994; Massot 2008*b*: 21–28); «Marratxí dins l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya» (1993-1994; Massot 2008*b*: 29–56), i «L'Obra del Cançoner Popular i les terres valencianes» (Massot 2016: 77–96).

3.2.2.3 El curador d'obres folklòriques i l'editor sensible al folklore

Josep Massot ha desplegat dues altres activitats diferents a la recerca històrica del folklore, però que són de gran valor: la de curador d'obres folklòriques i la d'editor, de les insignes Publicacions de l'Abadia de Montserrat —que dirigeix des de 1971, com ja s'ha esmentat—, sensible a la publicació de materials folklòrics i treballs sobre folklore.

La labor de curador es concreta, essencialment, en l'edició (en col·laboració amb Baltasar Bibiloni) del *Cançoner musical de Mallorca* (1984) aplegat pel seu avi Josep Massot i Planes; de les *Cançonetes mallorquines recollides per Marià Aguiló*, I (1985); de l'*Ideari cançonístic Aguiló* de Joan Puntí i Collell (1993); dels *Estudis sobre la cançó popular* de Baltasar Samper (1994); de l'enormitat dels *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (1993–2011), i de les *Llegendes de les Balears* d'Andreu Ferrer i Ginart (2009). A més de la qualitat i polidesa de les edicions, totes aquestes tenen el valor de ser materials inèdits i, doncs, de fer-los assequibles per primer cop

després d'uns llarguíssims sons. Cal afegir-hi, també, l'edició d'un bon nombre d'obres en què no s'especifica la seva tasca editora (curadora), però que igualment són de la seva responsabilitat, com ara les següents: Jacint Verdaguer, *Rondalles* (1986), i les obres de Valeri Serra Boldú, *Aplec de rondalles* (1981), *Rondalles meravelloses* (1982), *Rondalles populars* (4 vols., 1984–1985) i *El pescador de Barcelona i altres contes* (1986).

Un comentari singular, per les seves característiques tan summament especials, mereix la magna edició dels *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. En primer lloc, per la peripècia d'aquests materials salvats de la guerra i la postguerra franquista, traslladats en secret a Suïssa (la major part, però no tots) i, finalment, dipositats al monestir de Montserrat l'any 1991 per voluntat de la família del mecenes Rafael Patxot, que el patrocinà.[142] En l'acompliment d'aquest destí tan venturós per a la recerca folklorística catalana, Massot hi tingué un paper decisiu bo i desplegant totes les seves destreses i virtuts que feien al cas (incloses les morals, de prudència i finor de tracte, ateses les circumstàncies delicades d'aquest retorn tan sensible).

En segon lloc, aquesta edició té característiques especials per la quantitat enorme de materials que la confegeixen. Carme Oriol en destaca aquesta característica i la dimensió de la seva vàlua:

> L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, per la qualitat i la magnitud, uns cent vuitanta mil documents pel cap baix [...], és un dels grans projectes de la nostra història recent que evidencien la potència i la vitalitat de la cultura catalana. I així ho confirma la publicació dels seus vint-i-un volums de materials (Diversos autors, *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*, vols. I–III. Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1926–1929; Josep Massot, *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*, vols. IV–XXI. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993–2011), que fan aquesta obra equiparable, en el terreny de la literatura popular, al que representen en el camp de la llengua obres com el *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll o l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines (Oriol 2014*c*: 24).

142 Josep Massot ha exposat en més d'una ocasió el relat circumstanciat d'aquesta peripècia; per exemple en el treball esmentat, «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, avui» (1992–1993; Massot 1999: 257–276).

L'edició té una important varietat de materials. Aquesta és l'enumeració sintètica que en fa Carme Oriol:

> Els tres primers volums de materials de l'Obra del Cançoner, publicats entre els anys 1926 i 1929, contenen les memòries corresponents a les vuit primeres missions de recerca (sis dutes a terme a Catalunya, una al País Valencià i una altra a Mallorca) i van acompanyades d'una selecta de materials. Amb la recuperació del fons, l'any 1991, Josep Massot en va emprendre la ingent tasca d'inventari i, paral·lelament, va promoure l'edició per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat dels volums de materials que, plantejats com la continuació dels tres primers apareguts abans de la guerra civil, es van anar publicant, un cada any, des del 1993 (volum IV) fins al 2011 (volum XXI) [...]. A la publicació d'aquests divuit volums s'hi ha d'afegir la voluntat de reeditar, en facsímil, els tres publicats entre 1926 i 1929. [...] El volum IV (fascicles 1 i 2) està dedicat a l'Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. El fascicle 1 descriu el fons de Barcelona i el fascicle 2 el fons de Suïssa. En el primer destaca, especialment, la descripció del fons Aguiló (que va ser donat pel seu fill Àngel i que conté treballs tan importants com el *Cançoner*, el *Rondallari* i una part del *Refranyer*) i en el segon es dóna informació, per exemple, sobre els originals del *Cançoner de Pineda* de Sara Llorens i de l'*Ideari Aguiló* de Joan Puntí, publicats respectivament a cura de Josefina Roma [...] i Josep Massot (*Ideari cançonístic Aguiló* [...]) i es descriu el contingut del fons de Rossend Serra i Pagès. El volum V està dedicat a la *Història de l'Obra del Cançoner i Complement a l'Inventari de l'Arxiu* i conté el Dietari de l'Obra del Cançoner (1921–1938) i les Actes del Consell Consultiu. Els volums VI al XX estan dedicats a les *Missions de Recerca*, que s'acompanyen d'una selecta de materials. Entre aquestes missions destaquen, per exemple, les de Baltasar Samper (a Mallorca, Eivissa i Formentera) i les de Palmira Jaquetti (a la Seu d'Urgell, el Pallars, la vall d'Aran, l'Empordà, la Ribagorça, el Ripollès i el Vallespir), dutes a terme amb diversos col·laboradors; les del sacerdot de la diòcesi de Vic Joan Sala i Salarich, que va recollir 1786 cançons (vol. XVIII); les de Joan Tomàs a la Casa de la Caritat de Barcelona (vol. XIX); i les dels germans Pierre i Marcel Fouché a la Catalunya del Nord (vol. XX). Finalment, el volum XXI està dedicat als *Complements a l'Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner i a les seves missions* i conté l'inventari dels darrers materials incorporats a l'arxiu de l'Obra del Cançoner, com el Llegendari popular de Catalunya, un altre gran projecte finançat també per Rafael Patxot, i realitzat per Rossend Serra i Pagès, on

trobem les *Llegendes de les Balears* d'Andreu Ferrer i Ginard (publicades a cura de Josep Massot [...]) i l'inventari del *Refranyer* Aguiló (amb 2.043 entrades) (Oriol 2014*c*: 26–27).[143]

Amb posterioritat a l'aparició dels dos volums de l'*Inventari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* els anys 1993 i 1994, Massot ha publicat diversos complements a mesura que anaven arribant nous materials de Suïssa; un seguit de complements que, hores d'ara, encara no estan closos del tot. Cal fer referència, en aquest sentit, al primer complement a l'*Inventari* que, com ja s'ha esmentat, aparegué en el volum cinquè dels *Materials*; al complement aparegut en el volum vint-i-unè dels *Materials*, i al «Nou complement a l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya» (Massot 2008*b*: 57–89).

Els tres volums apareguts entre 1926 i 1929 es van tornar a publicar entre els anys 2013 i 2014. De tot el conjunt de volums —d'acord amb la valoració que en fa Guiscafrè— destaquen «els dos fascicles que contenen l'*Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, el volum *Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu* i els onze volums de *Memòries de missions de recerca*» (Guiscafrè 2017*a*: 436). En definitiva, la publicació d'aquests corpus de materials significa disposar d'una infraestructura per al folklore català cançonístic —per bé que no exclusivament—, en totes les seves variants del domini lingüístic, que ha donat i està destinat a donar en un futur esplèndids fruits de recerca. Per això, la labor curadora de Massot resulta simplement impagable.

Una faceta de Massot desvinculada de la investigació, però de gran importància per als estudis de folklorística catalana, és la d'editor (comercial) sensible al folklore. Al marge de les seves publicacions de recerca (i en ocasions també de divulgació), i dels *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, acollides en bona part per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, com a director ha fet possible l'existència d'un molt abundós conjunt de llibres que per si sols formen part del catàleg més selecte dels estudis actuals de folklore. Només a tall de mostra il·lustrativa, cal esmentar el manteniment d'una col·lecció dedicada al folklore, la «Biblioteca de Cultura Popu-

143 Carme Oriol (2013) ha ofert amb més minuciositat i valoració crítica la descripció dels volums de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials* (comptant-hi els tres primers apareguts abans entre 1926 i 1929).

lar Valeri Serra i Boldú» (des de 1990), que ha propiciat l'aparició d'una colla d'obres de referència. En aquesta col·lecció hi apareixen regularment els treballs guanyadors del Premi Valeri Serra i Boldú de cultura popular. La nòmina dels investigadors premiats —alguns dels quals són membres del Grup d'Estudis Etnopoètics (IEC)— que dins d'aquesta col·lecció han fet estudis estrictament folklòrics són, per ordre de convocatòries, els següents: M. Margarida Bassols i Puig, M. de la Pau Janer, Lluís Calvo, Carme Oriol Carazo, Maria Conca i Josep Guia, Josep Temporal, Joan Casanova Coll i Joan Creus Saumell, Josep Espunyes, Joan Armangué, Jaume Albero i Poveda, Antoni Serrà Campins, Jordi Tomàs i Guilera, Emili Samper Prunera i Mònica Sales de la Cruz. Així mateix, també hi ha nombroses obres en altres col·leccions tant de materials folklòrics com d'estudis. Són destacables les publicacions següents (les referències són necessàriament selectives): les rondalles ja esmentades de Valeri Serra i Boldú més el *Calendari folklòric d'Urgell* (1981; facsímil de la primera edició de 1915); *Festes i tradicions populars de Catalunya* (1986); *Folklore de la pagesia* (1987; edició d'Isidor Cònsul i de Ramon Miró) i *Llibre del rosari. Folklore del Roser* (1988; facsímil de la primera edició de 1917); el *Cançoner popular català* (2 vols., 1983; edició a cura de Pere Bohigas); les *Rondalles* de Jacint Verdaguer (1986; edició a cura de Josep Massot, sense esmentar-se); l'*Ideari cançonístic Aguiló* de Joan Puntí i Collell (1993; edició a cura de Josep Massot); els *Estudis sobre la cançó popular* de Baltasar Samper (1994; edició a cura de Josep Massot); les *Cançons tradicionals catalanes recollides per Jacint Verdaguer* [i acompanyades amb enregistraments del GRFO] del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i Salvador Rebés (2002); el *Llegendari* de Maria de Bell-lloc (2004; edició a cura de Joan Armangué i Herrero); el *Rondallari Aguiló* (2008; transcripció, catalogació i estudi introductori a cura de Jaume Guiscafrè); *Paraula viva. Articles sobre literatura oral* de Caterina Valriu Llinàs (2008); les *Llegendes de les Balears* d'Andreu Ferrer i Ginart (2009; edició a cura de Josep Massot); les *Contarelles d'En Jordi des Recó* d'Antoni M. Alcover (2012; edició a cura de Maria Pilar Perea); els *Papers d'etnopoètica* de Joan Borja (2014), o els *Estudis de literatura popular. Història i mètodes* de Carme Oriol Carazo (2016). Una mostra ben eloqüent de l'impuls que Massot ha propiciat en els estudis de folklore, per amor a la ciència i la cultura, però també com a tribut de servei al país.

3.3 Cap a la renovació i la consolidació

El 20 de novembre de 1975 va morir el dictador Francisco Franco i es va iniciar l'anomenada transició democràtica. El 1977 es va restablir, de forma provisional, la Generalitat de Catalunya amb el retorn del seu president, Josep Tarradellas, de l'exili i, el 1979, es va aprovar l'estatut d'autonomia de Catalunya. El 1980 es van celebrar les eleccions al Parlament de Catalunya i es va restablir, de forma definitiva, la Generalitat de Catalunya.

En aquests primers anys de recuperació de la democràcia, les iniciatives que havien anat sorgint en diversos sectors de la societat per defensar, promoure i normalitzar la llengua i la cultura pròpies van poder comptar, també, amb la implicació de les institucions d'autogovern catalanes. Aquestes institucions van veure en la cultura popular una forma de promoure el sentiment d'identitat i d'afirmació nacional que s'havia mantingut de manera resistencial durant el franquisme en els sectors més actius i compromesos de la societat catalana. Així, una de les primeres accions del govern de la Generalitat va ser la creació, l'any 1980, del Servei de Promoció Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, que incloïa la Secció de Cultura Tradicional. En aquest context de voluntat de recuperació de la cultura pròpia s'han de situar les diverses iniciatives sorgides des dels àmbits universitari, editorial, institucional i associatiu, tal com anirem veient al llarg d'aquest capítol.

Pel que fa al primer d'aquests àmbits, cal destacar l'interès creixent per l'estudi de la literatura popular que es va produir a la universitat a partir dels anys setanta. En aquests anys, els estudiosos que s'hi van dedicar van haver de suplir la manca d'una formació acadèmica especialitzada, que no havien pogut adquirir durant els anys del franquisme, amb un important treball de tipus autodidacte. Tot i això, la seva formació universitària els va permetre emprendre una recerca rigorosa i solvent, guiada per l'aplicació del mètode científic.

A grans trets, l'interès per l'estudi acadèmic de la literatura popular va aparèixer vinculat, pràcticament de forma simultània, a l'activitat duta a terme, d'una banda, per antropòlegs i etnòlegs i, de l'altra, per filòlegs. Els primers, des d'una concepció del folklore entès com a cultura, es van centrar en l'anàlisi dels grans períodes de la història del folklore català i, en particular, de la història de la litera-

tura popular catalana. Els segons, en canvi, es van interessar per l'estudi del folklore com a art verbal, és a dir, com a literatura popular, i van estudiar-ne, especialment, la teoria, els mètodes i els gèneres, sense oblidar-se d'abordar també la perspectiva històrica. En aquests inicis, també va aparèixer la reivindicació del folklore com a matèria universitària que, de la mà del professor de literatura de la Universitat Rovira i Virgili, Josep M. Pujol i Sammartín, va anar guanyant camí en la valoració del folklore com a disciplina científica.

3.3.1 L'aportació dels antropòlegs i els etnòlegs

Després de la primera aproximació puntual a la història del folklore català que va fer Ramona Violant i Ribera l'any 1961 dins d'una obra col·lectiva i miscel·lània, a finals de la dècada dels anys setanta es va produir un interès per l'estudi dels folkloristes i de la història del folklore català que va venir de la mà d'antropòlegs i etnòlegs. Aquestes iniciatives van tenir l'impuls de dues entitats: la Fundació Serveis de Cultura Popular i l'Institut Català d'Antropologia (ICA). La primera entitat, creada el 1977, tenia entre els seus objectius el reforçament de la personalitat política i cultural de Catalunya i, per extensió, de la resta de Països Catalans (Reixach 1996: 108). La segona, creada l'any 1978, es va fixar com a objectiu esdevenir un espai de discussió, investigació i aprofundiment científic de la societat i la cultura a Catalunya.

Amb motiu de la seva creació, l'Institut Català d'Antropologia va programar, l'any 1978, tres conferències inaugurals que es van impartir a la Biblioteca de Catalunya. Una d'aquestes va anar a càrrec d'un dels seus membres fundadors, l'antropòleg Joan Prat i Carós, que era professor universitari a Tarragona. Aquesta conferència va donar lloc a l'article «Els estudis etnogràfics i etnològics a Catalunya», publicat en el primer número de la revista *Quaderns de l'ICA*, l'any 1980. L'article, capdavanter en aquell moment, abraça un període que va de mitjan segle XIX a mitjan segle XX i conté una anàlisi detallada dels folkloristes, les obres, les institucions i els projectes més destacats d'aquest període.

Vint-i-cinc anys després d'aquesta publicació, en el número especial corresponent al 25è aniversari de *Quaderns de l'ICA*, la revista *Quaderns-e* (continuadora de l'anterior i creada el 2003 en format

electrònic) va publicar un article de Joan Prat titulat «Petita reflexió amb motiu dels vint-i-cinc anys d'"Els estudis etnogràfics i etnològics a Catalunya"» (Prat 2005). En aquest article, l'autor situa els inicis del seu interès per l'estudi del folklore a Catalunya a principis dels anys setanta, en la seva època d'estudiant a la Universitat de Barcelona. Tal com ell mateix diu, va començar a familiaritzar-se amb els folkloristes catalans en el si d'un seminari informal que liderava un altre estudiant de la universitat, Ignasi Terrades.

> En aquells moments —els primers anys setanta— ens havíem agrupat en un grup d'estudi informal, el Seminari del Camperolat, que liderava intel·lectualment l'Ignasi Terrades, encara que era un dels membres més joves del grup. Jo vaig començar a familiaritzar-me amb els folkloristes catalans (dels quals no recordo ni un esment en els cursos del Dr. Esteva) al si d'aquest seminari. Personatges com Rossend Serra i Pagès, Tomàs Carreras i Artau, Aureli Capmany, Joan Amades i Ramon Violant i Simorra s'havien interessat, com nosaltres pel món rural; acostumaven a ser bons patriotes, com alguns de nosaltres també ens hi sentíem en plena transició, i no era difícil veure en ells certs trets que els convertien en ancestres i precursors de la nostra tasca, juntament amb els «grans» de l'antropologia, dels quals sí que ens en parlava el Dr. Esteva: Boas, Benedict, Malinowski, Radcliffe-Brown, Evans-Pritchard, etc. (Prat 2005: 3–4).

En aquest seminari, Prat va descobrir els noms d'alguns folkloristes i etnògrafs catalans de referència i aquesta descoberta el va esperonar a estudiar-los. El resultat d'aquest treball va ser la conferència inaugural que va pronunciar l'any 1978 a l'Institut Català d'Antropologia i l'article «Els estudis etnogràfics i etnològics a Catalunya» que, dos anys després, va publicar en els *Quaderns de l'ICA*.

Tant l'Institut Català d'Antropologia com la Fundació Serveis de Cultura Popular van tenir un paper important en el suport a activitats sorgides des del món universitari en els anys vuitanta. Aquestes activitats van consistir, bàsicament, en l'organització de seminaris científics i en la publicació de treballs relacionats amb l'estudi de la cultura popular i del folklore.

Tal com assenyalen Dolors Llopart, Joan Prat i Llorenç Prats (1985: 5–7), a principis de l'any 1980, un grup de persones pertanyents a diverses disciplines científiques (l'antropologia, la història, l'etnologia i la museologia) es van reunir a l'Institut Català d'Antropologia per debatre sobre un tema d'interès comú: la cultura popular.

Així va néixer el Seminari de Cultura Popular de l'ICA, que tenia com a objectius reflexionar sobre el concepte de cultura popular i estudiar-ne el desenvolupament a Catalunya. Les sessions del Seminari van culminar en el «Col·loqui sobre l'estudi de la cultura popular», que es va celebrar al poble de Saifores entre el 19 i 21 de juny de 1981. Un cop celebrat el Col·loqui, la Fundació Serveis de Cultura Popular va proposar a Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat d'aprofundir en les seves respectives ponències per fer-ne una publicació. El resultat d'aquest treball va ser el llibre *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981*, que es va publicar l'any següent. El llibre, que tenia com a precedents immediats l'article de Joan Prat «Els estudis etnogràfics i etnològics a Catalunya», publicat el 1980, i la tesi de llicenciatura de Llorenç Prats, «L'estudi de la cultura popular a Catalunya: els folkloristes», de 1981, continua sent, encara avui, una obra de referència per al coneixement de la història de la literatura popular catalana des de mitjan segle XIX fins a 1981.

L'any 1982, l'antropòleg Llorenç Prats Canals, professor universitari a Lleida i vinculat també a l'Institut Català d'Antropologia, va publicar «Els precedents dels estudis etnològics a Catalunya. Folklore i etnografia (1853–1959)».[144] En aquest article, i en la línia del treball anterior de Joan Prat, l'autor traça un recorregut històric des del naixement de l'interès per l'estudi del folklore entès com a literatura popular, a mitjan segle XIX, fins a les darreres aportacions que van fer Joan Amades i Gelats i Ramon Violant i Simorra en la dècada dels anys cinquanta (Prats 1982: 27). Prats, en aquest treball, com ja havia fet en un article anterior, «La transición del folklore a la etnografía en Cataluña. La obra de Ramón Violant i Simorra», publicat el 1980, reflexiona sobre els límits entre el folklore i l'etnografia prenent com a referent la figura de Violant i Simorra, «el primer etnogràf català», en paraules de l'autor (Prats 1982: 26).

> en l'obra de Violant ja no trobem les recopilacions típiques del folklore —o les trobem en molt petita mesura— sinó descripcions de processos de treball, de variants tecnològiques que pertanyen de ple al camp de l'etnografia, si per etnografia entenem la descripció de comportaments culturalment significatius (Prats 1982: 27).

144 L'article va ser reelaborat i publicat, posteriorment, en espanyol. Vegeu Prats (1991).

Dos anys després del primer Seminari de Cultura Popular de l'ICA, entre el mes d'octubre de 1983 i el mes d'abril de 1984, es va celebrar un segon seminari titulat «La cultura popular com a camp d'estudi, la cultura popular com a camp d'acció», en el qual es van pronunciar un total de 25 ponències. Aquestes ponències van donar lloc al llibre *La cultura popular a debat* (Llopart/Prat/Prats 1985), que va ser finançat per la Fundació Serveis de Cultura Popular. El llibre el va publicar l'editorial Alta Fulla, que va començar a constituir-se, en aquests anys, com una editorial de referència en l'edició i la reedició de llibres sobre folklore i literatura popular.

L'any 1988, Llorenç Prats va publicar un assaig de referència, *El mite de la tradició popular*, en el qual estudiava la contribució dels folkloristes catalans del segle XIX a l'elaboració i la consolidació d'una imatge de Catalunya i de la identitat catalana eminentment conservadora. El llibre va ser un dels resultats de la seva tesi doctoral «Els orígens de l'interès per la cultura popular a Catalunya. La Renaixença», presentada el 1987. Per la seva part, Josefina Roma Riu, professora d'Antropologia a la Universitat de Barcelona i sòcia fundadora de l'Institut Català d'Antropologia, el 1986, va publicar «Etnografía y folklore en Cataluña», un treball que també prestava una atenció especial a l'estudi de la literatura popular en la línia descrita fins ara.

Als inicis de la dècada dels anys noranta, Llorenç Prats va publicar dos extensos treballs bibliogràfics: l'any 1990, «Els estudis etnogràfics a Catalunya» i el curs 1991-1992 «Els reculls folklòrics de la literatura de tradició oral». Uns anys més tard, va publicar l'estudi «Invention de la tradition populaire et construction sociale de l'identité en Catalogne» (1996), en el qual va traçar el recorregut dels estudis de folklore des del període romàntic fins a la dècada dels anys noranta del segle XX des de l'òptica de la construcció de la identitat catalana a Catalunya. I el 1994, Joan Prat va publicar en el *Diccionario histórico de la antropología española* l'article «Historiografía antropológica», que conté una abundant bibliografia sobre la història del folklore a Catalunya.

Per la seva part, l'antropòleg Lluís Calvo Calvo, un investigador no vinculat directament a la universitat, però sí a una institució de recerca, la Institució Milà i Fontanals del Consejo Superior de Investigaciones Científicas de Barcelona, el 1992 va publicar l'estudi «Folclore, etnografía y etnología en Cataluña» i el 1997 el llibre *His-*

toria de la Antropología en Cataluña, en els quals va situar la història del folklore en els segles XIX i XX, i en especial de la literatura popular, en relació amb els models d'estudi que van permetre el desenvolupament de l'antropologia com a ciència. L'autor també va publicar una extensa biografia sobre el folklorista Joan Amades en el llibre *El món de Joan Amades,* que el Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular de la Generalitat de Catalunya va editar l'any 1990 amb motiu de la commemoració del centenari del naixement del folklorista.

Un altre investigador vinculat a la Institució Milà i Fontanals, l'antropòleg i etnomusicòleg, Josep Martí i Pérez, va centrar els seus estudis en els usos i els significats del patrimoni immaterial. Des d'un punt de vista teòric, va ser l'introductor i el divulgador a Catalunya del concepte «folklorisme». Aquest concepte, introduït pel folklorista alemany Hans Moser (1962), va ser desenvolupat i exemplificat per Martí en els articles «El folklorismo. Análisis de una tradición "prêt-à-porter"» i «Música tradicional. Entre folklore i folklorisme», publicats els anys 1990 i 1994 respectivament, i, en especial, en el llibre *El folklorismo, uso y abuso de la tradición* (1996). Martí també és autor de l'article «Katalanen» publicat en l'*Enzyklopädie des Märchens* (1994).

Ramona Violant, després d'una etapa com a professora de literatura a la Universitat de Barcelona, que comprèn els anys 1956 a 1976, es va acostar a l'estudi de la literatura popular a partir de l'interès que li suscitaven l'antropologia i l'etnologia, seguint, així, les passes del seu pare, l'etnògraf Ramon Violant i Simorra. En aquesta línia va publicar els llibres *Llegendes catalanes*, el 1982; *La rondalla i la llegenda*, el 1990; i *El món màgic de les fades*, el 2002. L'any 2015 va rebre el Premi Joan Amades de Cultura Popular i Tradicional que atorga l'Associació Cultural Joan Amades.

Finalment, pel que fa als estudis de rondallística, cal destacar el treball de Josefina Roma com a responsable de l'edició del *Rondallari de Pineda* de la folklorista Sara Llorens, publicat l'any 2006, i com a autora de l'estudi introductori que acompanya l'edició. En aquest estudi, Roma explica la formació que va tenir Sara Llorens com a folklorista, gràcies al mestratge de Rossend Serra i Pagès, des que va ser alumna seva a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona; situa la confecció del *Rondallari*, que Sara Llorens va iniciar l'any

1902, dins dels estudis rondallístics de l'època; descriu les característiques del *Rondallari*; analitza les notes comparatives que Llorens va redactar; té en compte l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/ Pujol 2003) en l'ordenació i el tractament del corpus; i dóna dades contextuals valuoses sobre els narradors de les rondalles. A més de la introducció, Roma hi inclou un estudi particular per a cada cicle de rondalles i, sempre que és possible, en dóna el número corresponent al tipus rondallístic d'acord amb el catàleg d'Oriol i Pujol (2003).

3.3.2 El folklore com a disciplina universitària

L'any 1979 la literatura popular es va incorporar com a oferta docent universitària a Tarragona. La iniciativa va sorgir de l'escriptor i professor de literatura Jaume Vidal i Alcover (1923–1991), que des del curs 1972-1973 impartia assignatures de Literatura Catalana en el que aleshores era la Divisió VII de la Universitat de Barcelona a Tarragona.

Vidal i Alcover estava convençut del valor del folklore i de la literatura popular com a expressió d'una cultura i com a referent per a la creació literària. Tot i que no va fer pròpiament una tasca de folklorista, en diverses ocasions va reflexionar sobre la importància del folklore com a fet cultural i va escriure alguns treballs sobre el tema, com els que es troben recollits en l'apartat «Estudis sobre literatura tradicional» del llibre *Estudis de literatura medieval i moderna*, publicat el 1996. Així mateix, va participar en l'edició de la *Paremiologia catalana comparada*, de Sebastià Farnés (1992–1999), promoguda per l'escriptora Maria Aurèlia Capmany i elaborada per Magí Sunyer i Josep Lluís Savall, amb la col·laboració de Josep M. Pujol.

Rosa Comes, en l'article «El folklore i l'escriptor: admiració i ús» (2001) destaca l'admiració que Vidal i Alcover sentia per l'obra rondallística d'Antoni M. Alcover i pel folklore en general, i analitza l'ús que en va fer com a escriptor mitjançant l'adaptació de rondalles i llegendes en la narrativa i el teatre, i en la utilització de motius, temes i estructures de la literatura popular en la seva obra de creació. Així, Comes escriu:

> Una de les idees sobre el folklore que més interessava Jaume Vidal és el fet que, lluny de constituir un tresor localista, les cançons, les llegendes i les rondalles eren manifestacions d'art compartides pels més diversos països del món. La universalitat i la localitat característiques del folklore eren dels aspectes que més l'atreien (Comes 2001: 16).

Vidal i Alcover, sensible a l'important valor cultural del folklore i de la literatura popular, pensava que calia que aquestes matèries tinguessin una presència a la universitat. Per això, el curs 1979–80 va encarregar a Josep M. Pujol la docència d'una assignatura nova que, amb el nom de Literatura Catalana Tradicional, va començar a impartir-se en els estudis de Filologia a Tarragona. D'aquesta manera, Pujol va iniciar el que, progressivament, va aconseguir transmetre com a professor universitari i com a investigador: el tractament renovat del folklore com a disciplina científica objecte d'estudi.

3.3.2.1 Josep M. Pujol i Sanmartín

Josep M. Pujol i Sanmartín va néixer a Barcelona el 1947 i hi va morir el 2012.[145] Home culte i erudit, i amb un gran bagatge intel·lectual, va reivindicar, renovar i revitalitzar l'estudi del folklore com a disciplina universitària i, amb el seu mestratge, va aconseguir crear escola. Llicenciat en Filologia Hispànica per la Universitat de Barcelona (1969), on va tenir professors de la talla de Martí de Riquer, Francisco Rico, Joan Bastardas i Antoni Comas, va iniciar la seva activitat professional en el món de l'edició, primer com a redactor de la *Gran Enciclopèdia Catalana* (1967–1969) i com a cap d'edicions de Seix Barral (1971–1973), i després com a professional independent. El 1979 va acceptar l'oferiment de Jaume Vidal i Alcover d'incorporar-se a la universitat en el que eren les dependències de la Universitat de Barcelona a Tarragona per impartir les assignatures de Literatura Medieval i de Literatura Catalana Tradicional. L'any 1991, amb la creació de la Universitat Rovira i Virgili, va restar adscrit a aquesta universitat, on va impartir docència com a professor titular de l'àrea de Filologia Catalana.

Pujol va obtenir el grau de llicenciatura l'any 1982 amb el treball «Contribució a l'índex de tipus de la rondalla catalana», en el qual va prendre com a objecte d'estudi les rondalles recollides en tot l'àmbit lingüístic català per folkloristes com Manuel Milà i Fontanals, Francesc de Sales Maspons i Labrós, Pau Bertran i Bros, Jacint Verdaguer,

145 Aquest apartat reprodueix, parcialment i amb modificacions, el text «Introducció» que vaig escriure per al llibre *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol* (Oriol/Samper 2013: 13–19).

Enric Valor, Esteve Caseponce, Joan Castelló Guasch i Andreu Ferrer Ginard, entre d'altres, i les va catalogar segons el sistema internacional d'Aarne i Thompson (1961). El seu estudi va ampliar, així, els dos treballs catalogràfics sobre rondalles catalanes que hi havia fins al moment: el de les rondalles de Joan Amades, fet pel folklorista alemany Walter Anderson (1954), i el de les rondalles d'Antoni M. Alcover, objecte de la tesi doctoral de Josep Antoni Grimalt (1975).

La tesi de llicenciatura de Pujol va representar en aquell moment el treball més complet de catalogació del corpus rondallístic català. Pujol en va trametre un exemplar al folklorista alemany Kurt Ranke, que aleshores era director de l'*Enzyklopädie des Märchens*, i d'aquesta manera el treball va passar a formar part del fons documental d'aquesta important institució europea dedicada a l'estudi de les rondalles. La seva difusió entre els especialistes explica que el treball sigui esmentat, per exemple, en el llibre *Motif, Type and Genre. A Manual for Compilation of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing*, publicat per la folklorista israeliana Heda Jason (2000: 172).

El curs 1983–84, Pujol va ser convidat per Joan Prat a participar com a ponent en el seminari La Cultura Popular com a Camp d'Estudi, la Cultura Popular com a Camp d'Acció, que havia organitzat l'Institut Català d'Antropologia. Posteriorment, la ponència de Pujol, «Literatura tradicional i etnopoètica: balanç d'un folklorista», es va publicar amb la resta de ponències del seminari en el llibre col·lectiu *La cultura popular a debat* (Llopart/Prat/Prats 1985).

En aquest article, Pujol va posar en circulació per primera vegada, en l'àmbit científic català, el terme etnopoètica, que ell mateix havia adaptat de l'anglès *ethnopoetics*. Deu anys abans, la folklorista israeliana Heda Jason havia definit el terme en el llibre *Ethnopoetics. A Multilingual Terminology* (1975) com la «science whose object of study is ethnopoetry», i, al seu torn, *ethnopoetry* (cat. *etnopoesia*) com a «works of literature, transmitted by performers in an improvised presentation on the basis of fixed literary canons» (Jason 1975: 3–4). D'acord amb aquesta definició, l'etnopoètica és la ciència que estudia un tipus especial de literatura: aquella que es transmet, de forma improvisada, i d'acord amb uns cànons literaris fixats. En aquest sentit, l'etnopoètica posa el punt d'atenció en la naturalesa del missatge (artístic) i en la forma com és interpretat (actuació), uns paràmetres

que Pujol va considerar idonis per situar l'objecte d'estudi. En el seu article, a més, va reivindicar la necessitat que aquesta disciplina s'estudiés a la universitat.

> però la Universitat catalana continua tancada encara a l'etnopoètica. Una bona manera d'enfocar l'esdevenidor seria, doncs, la integració d'aquests estudis al costat de les altres disciplines científiques, en el lloc que els pertoca dins el sistema educatiu i les institucions de cultura del país (Pujol 1985; Oriol/Samper 2013: 29).

Uns anys després de la publicació d'aquest article, Pujol va aconseguir que el pla d'estudis de Filologia Catalana incorporés una assignatura amb el nom d'Etnopoètica entre les obligatòries d'universitat. La Literatura Catalana Tradicional deixava pas a l'Etnopoètica i es produïa, així, un canvi de paradigma.

> El que constitueix com a folklòric un determinat missatge no és la seva antiguitat, ni l'anonimat, ni tan sols l'oralitat (encara que molt sovint tingui aquestes característiques): és el fet d'estar configurat artísticament i el fet d'ésser utilitzat interactivament en el si d'una comunitat reduïda (Pujol 1985; Oriol/Samper 2013: 27).

Amb aquest treball pioner, Pujol va situar el folklore en el terreny de la comunicació artística interactiva i va difondre la idea que el folklore no és el text, sinó l'acte únic i irrepetible que es produeix en la interacció que té lloc entre les persones en el dia a dia. D'aquesta manera, va posar les bases per a la renovació del folklore com a disciplina científica en el món universitari català.

El 1991, Pujol va obtenir el títol de doctor amb la tesi «Sens i conjointures del llibre del Rei en Jaume», que interpretava *El llibre dels fets* del rei Jaume I el Conqueridor (1208–1276) des de l'òptica de la narrativa folklòrica. La seva anàlisi, capdavantera i original, va donar llum sobre moltes de les qüestions no resoltes en els estudis precedents d'aquesta important obra de la literatura catalana medieval relacionades, sobretot, amb l'estil oral de l'obra.

La recerca que Pujol va dur a terme en el terreny del folklore va girar al voltant de quatre grans eixos: la teoria del folklore (o teoria de la comunicació artística interactiva), la història del folklore (o, més exactament «dels folklores»), la catalogació de les rondalles (d'acord amb el sistema tipològic internacional de referència) i la narrativa folklòrica (especialment, les rondalles i les llegendes), tot

i que també va fer algunes incursions puntuals en l'estudi d'altres gèneres del folklore, com són les cançons i les fórmules de fonació (l'embarbussament, el xibolet i el mimologisme), sempre des de l'òptica de la comunicació artística interactiva.

En relació amb el primer eix de la seva investigació, la teoria del folklore, Pujol va rebre dues influències fonamentals. La primera va ser la dels folkloristes nord-americans, que, formats sota el mestratge de Richard M. Dorson a la Universitat d'Indiana, van dur a terme una autèntica renovació del folklore com a disciplina universitària des dels anys seixanta del segle XX. Concretament, Pujol es va alinear amb els plantejaments teòrics de Dan Ben-Amos (professor de la Universitat de Pennsilvània) centrats en la perspectiva contextual d'estudi del folklore. La segona influència va ser la de la folklorista israeliana Heda Jason sobre la teoria i els gèneres de l'etnopoètica.

En els articles «Literatura tradicional i etnopoètica: Balanç d'un folklorista» (1985), «La crisi del folklore» (1989*a*), «L'estudi del folklore: del text al context» (1990), «Actes etnopoètics, actes de paraula» (2003) i «Del(s) folklore(s) al folklore de la comunicació interactiva» (2007), Pujol va divulgar i ampliar la noció de folklore formulada per Dan Ben-Amos en l'article «Toward a Definition of Folklore in Context», publicat en el *Journal of American Folklore* (1971), segons la qual «el folklore és una forma de comunicació artística que es produeix en el si d'un petit grup».

En els seus articles sobre teoria del folklore, Pujol va situar aquesta disciplina acadèmica en el terreny de la comunicació artística interactiva. Així, ens diu que el folklore no és el text, sinó l'acte comunicatiu únic i irrepetible que es produeix en la interacció que té lloc entre les persones en el dia a dia.

En l'article «La crisi del folklore», Pujol interpreta i amplia el concepte de folklore de Ben-Amos i hi aporta tot un seguit d'exemples sobre la seva funció.

> El folklore no és més que un tipus especial de comunicació que s'utilitza en determinades situacions difícils, delicades o potencialment conflictives que es produeixen entre les persones que estan en contacte directe. Algunes vegades l'altra persona és massa petita perquè ens entengui si nosaltres li parlem com si fos gran [...]. En aquest cas es pot recórrer al folklore per superar l'obstacle comunicatiu: les mares explicaven el conte de la rateta per aconseguir que la criatura s'estigués quieta i engolís

els àpats. El folklore consisteix a dir les coses d'una manera diferent de com les diríem en una situació normal. Consisteix a dir-les d'una manera que podríem anomenar artística: cantant, en vers, acudint a metàfores o substituint els arguments de la lògica per narracions (Pujol 1989*a*; Oriol/Samper 2013: 53–54).

A continuació, explica d'una manera molt clara quins són els elements que caracteritzen el folklore.

> ¿Què es necessita perquè hi hagi folklore? Uns requisits molt senzills: 1) que hi hagi dues o més persones (alguna vegada, per excepció, nosaltres mateixos podem ser el nostre propi públic); 2) que estiguin en contacte directe; 3) que comparteixin com a mínim un sistema de signes (verbals, escrits o gestuals); i, naturalment, 4) que hagin de resoldre algun obstacle d'ordre material o social derivat de la situació comunicativa en què es troben. Les oscil·lacions d'aquests quatre factors configuren la història del folklore.
>
> Convé remarcar que la base humana del folklore és, exactament, el petit grup de gent que està en contacte directe, de manera fixa (tertúlies, grups de convivència domèstica, laboral o escolar, colles, etc.) o ocasional (desconeguts que coincideixen un breu moment, passatgers en un mateix compartiment d'un tren, participants en un foc de campament, etc.), no les agrupacions socials més complexes: per aquest motiu el folklore apareix universalment en totes les societats (Pujol 1989*a*; Oriol/Samper 2013: 54).

La segona gran influència que va rebre sobre teoria del folklore li va venir de les aportacions de Heda Jason, particularment de les formulades en els llibres *Ethnopoetics. A Multilingual Terminology* (1975) i *Ethnopoetry: Form, Content, Function* (1977), on la folklorista israeliana proposa una teoria i un sistema de gèneres basats en la noció de «mode etnopoètic».

Pujol va introduir novetats importants en el sistema modal proposat per Jason i les va explicar en les seves classes de folklore a la universitat. Així, per exemple, hi va afegir el «mode ordinari», el «mode extraordinari» i el «mode al·legòric», la qual cosa donava més versatilitat a la formulació de la folklorista israeliana. Però, malauradament, no va publicar les seves aportacions i l'única aproximació escrita a la reformulació que va fer del model de Jason es troba explicada en un dels capítols de la tesi de llicenciatura de Carme Oriol, «Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts», presentada l'any 1984, que va ser minuciosament supervisada per Pujol.

Encara dins dels estudis sobre teoria del folklore, Pujol es va interessar per la investigació internacional feta des de la perspectiva de l'anàlisi de la conversa i la va aplicar a la seva recerca. Així, en la línia metodològica proposada pel lingüista William Labov per al relat oral autobiogràfic en el llibre *Language in the Inner City*, publicat l'any 1972, és de referència el treball «El rei En Jaume i Maria F.: la construcció artística del relat oral interactiu» (2010*a*). L'estudi mostra com funciona l'organització del relat oral interactiu d'experiències autobiogràfiques a partir de l'anàlisi, d'una banda, dels fragments d'una conversa que va enregistrar a una excel·lent narradora amiga seva, i de l'altra, d'un fragment del *Llibre dels fets* de Jaume I.

En relació amb la història del folklore, cal destacar el treball titulat «Introducció a una història dels folklores» (Pujol 1999; Oriol/Samper 2013: 167-181). En aquest estudi, Pujol analitza el concepte de folklore des d'un punt de vista històric i parla de l'existència de dos grans folklores, que en un treball anterior (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 154-158) havia denominat «folklore en sentit ampli» i «folklore en sentit estricte»: el primer entén el folklore com a cultura i el segon, com a art verbal, com a literatura popular. Aquesta sistematització, que resulta d'una gran utilitat per distingir i delimitar els àmbits d'estudi de la disciplina, Pujol l'explica de la següent manera:

> la paraula *folklore* ha designat històricament almenys dos grans sectors d'interessos especulatius: en una concepció restrictiva, el folklore comprèn només l'art verbal, anomenat també, tradicionalment, literatura popular; en una concepció més àmplia, el folklore estudia a més a més altres produccions culturals, en una gamma que va des dels elements immaterials (com els costums i les creences) fins a les arts dites «populars» que poden arribar a incloure fins i tot l'arquitectura (Pujol 1999*a*; Oriol/Samper 2013: 169).

Fent seves les paraules que Vladimir Propp escriu en el llibre *Theory and History of Folklore*, publicat el 1949, Pujol assumeix: «El folklore és una disciplina ideològica. Els mètodes i els objectius [del folklore] estan determinats per la perspectiva de l'època i la reflecteixen. Quan una perspectiva desapareix, els principis teòrics i metodològics que ha creat desapareixen també» (Pujol 1999; Oriol/Samper 2013: 169).

Encara sobre història del folklore, en el darrer article que va publicar, «'L'arca santa de nostres riques tradicions': poesia popular i rondallística a Catalunya (1841–1866)» (Pujol 2012; Oriol/Samper 2013: 227–241), l'autor aporta una reflexió aprofundida i extensament documentada del que constitueix el període fundacional del folklore a Catalunya.

Però, a més d'aquests treballs de conjunt, Pujol va dedicar també importants estudis a la figura i l'obra d'alguns dels folkloristes més significatius dels segles xix i xx, com Manuel Milà i Fontanals, Francesc de Sales Maspons i Labrós, Pau Bertran i Bros, i Josep Romeu i Figueras.

Sobre Milà i Fontanals, és de referència l'estudi «Un episodi preliminar de la història de la rondallística catalana: Milà i Fontanals, 1853» (Pujol 2004; Oriol/Samper 2013: 183-199). En aquest treball, a més de fer més accessible a l'investigador la que va ser la primera col·lecció de rondalles de tradició folklòrica publicada a Catalunya i de comentar i documentar cadascun dels textos, explica les motivacions que va tenir Milà i Fontanals per publicar les rondalles i les influències que va rebre.

Pel que fa a la figura de Maspons i Labrós, cal destacar l'article «Maspons i Labrós, F.», que Pujol va publicar en l'*Enzyklopädie des Märchens* (1999, vol. 9), així com l'estudi «Francesc de S. Maspons i Labrós en la rondallística del seu temps» (Pujol 2010*b*; Oriol/Samper 2013: 201–226). Aquest treball constitueix la introducció al primer volum de *Lo rondallaire*, publicat l'any 2010, que conté les sèries primera i segona de les tres que constitueixen *Lo Rondallaire* (1871-1875). L'any 2014, es va publicar el segon volum de *Lo rondallaire*, que conté les rondalles de la tercera sèrie, les del recull *Cuentos populars catalans* (1885) i vuit «rondalles disperses». Aquest volum també inclou els índexs (tipològic i alfabètic) elaborats per Pujol.

En relació amb la figura del folklorista Pau Bertran i Bros, cal destacar l'estudi preliminar «Pau Bertran i Bros (1853–91), una cruïlla del folklore català», un treball dedicat a la figura i l'obra del folklorista que, juntament amb els índexs de tipus i de gèneres dels materials recollits per Bertran i Bros, constitueix l'aportació de Pujol a la reedició, l'any 1989, d'*El rondallari català* que s'havia publicat l'any 1909.

Els estudis monogràfics dedicats als folkloristes catalans compten també amb l'estudi «Josep Romeu i Figueras, folklorista» (Pujol 1993; Oriol/Samper 2013: 151–166) que constitueix el pròleg al llibre de Josep Romeu i Figueras, *Materials i estudis de folklore*, en el qual Pujol posa en relleu la important tasca de l'autor, a qui devem, per exemple, l'estudi més complet que s'ha fet fins ara sobre la llegenda del comte Arnau en la tradició folklòrica i en la literatura.

El tercer eix de la recerca folklòrica de Josep M. Pujol va ser el de la catalogació de les rondalles catalanes. La seva tesi de llicenciatura, «Contribució a l'índex de tipus de la rondalla catalana», presentada el 1982, va ser un treball fonamental per al desenvolupament dels estudis de rondallística a Catalunya, tal com s'ha comentat abans, ja que va permetre disposar de la catalogació de les rondalles aparegudes fins aleshores en els rondallaris publicats en el conjunt de l'àrea lingüística i cultural catalana, tret de les recollides per Antoni Maria Alcover i per Joan Amades. Les primeres s'havien estudiat en la tesi doctoral de Josep Antoni Grimalt (1975), mentre que les segones van ser objecte de la tesi de llicenciatura de Carme Oriol «Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts», presentada el 1986. El treball de Pujol, juntament amb els de Grimalt i Oriol, va constituir l'embrió d'un projecte d'estudi i catalogació de les rondalles catalanes que Josep M. Pujol i Carme Oriol van dur a terme a la Universitat Rovira i Virgili entre els anys 2000–2002 i 2005–2007.

En la «Introducció» de la seva tesi de llicenciatura, Pujol va fixar els criteris i les fonts de referència que va tenir en compte en el treball de catalogació, elaborat d'acord amb les directrius de l'índex internacional d'Aarne i Thompson (1961). Aquests criteris van servir de model per a les tasques catalogràfiques posteriors.

Els treballs sobre narrativa folklòrica constitueixen el quart eix de la seva investigació. Se centren, bàsicament, en l'estudi de les rondalles i de les llegendes. Pujol va dedicar alguns dels seus treballs a parlar de les diferències entre la rondalla i la llegenda. El primer d'aquests és la conferència «Folklore narratiu: la rondalla i la llegenda», impartida en el seminari El Gust per la Lectura, durant el curs 1991-92. El treball va ser publicat, amb la resta de conferències del curs, per la Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya en un dossier titulat *De la literatura popular a la literatura culta* (Pujol 1991–1992; Oriol/Sam-

per 2013: 277–287). Es tracta d'un treball dirigit als ensenyants, que denota una voluntat clarificadora i didàctica. Així, després de parlar de les característiques dels relats folklòrics, fa referència als usos del folklore i els relaciona amb la idea de postfolklore. Diu: «En definir el folklore com un tipus especial de comunicació en petit grup, hem fet passar l'èmfasi del text al context: Això té una conseqüència important; el que és folklòric és l'esdeveniment, no el text». I, després, fa una recomanació als ensenyants: «Els contes folklòrics editats als llibres no són, doncs, folklore [serien postfolklore]. El seu consum no es diferencia en res del que correspon als contes literaris... si no és que un mestre o un professor intel·ligent sàpiga administrar-los amb saviesa.» (Pujol 1991–1992; Oriol/Samper 2013: 282).

A continuació, fa una distinció general entre rondalla («relat literari, ornamentat») i llegenda («report informatiu, estilísticament nu»). En aquesta conceptualització s'endevina quin és el punt de partida. Així, Pujol, situant-se en el terreny de la teoria de la literatura, i tenint en compte les nocions de ficció i dicció que Gérard Genette fa en el llibre *Fiction et diction* (1991), distingeix entre *relat* i *report*, dos conceptes que dibuixen, respectivament, l'espai de la rondalla i de la llegenda. Finalment, Pujol descriu d'una manera més concreta aquests dos grans gèneres de la narrativa folklòrica, estableix una distinció entre els diversos tipus de llegenda i en marca els límits (argumentant, per exemple, que la llegenda històrica no pertany al terreny del folklore).

En relació amb l'estudi de la rondalla, Pujol és l'autor de dos importants treballs fets des del comparativisme, però que tenen una voluntat interpretativa: «Variacions sobre un tema narratiu: el llop cerca esmorzar (AaTh 122A) a les terres catalanes» i «"L'ocellet es fa fer un vestit nou" (ATU 235C*) en la tradició oral i en la literatura», publicats, respectivament, els anys 1999 i 2006. Finalment, l'estudi «El mite de l'heroi a la casa de Barcelona: Guifred I El Pelós i Jaume I», publicat el 2002, és un clar exemple de com, a partir de les aportacions de la ciència del folklore (en aquest cas, la descripció de l'arquetip de la figura de l'heroi), es poden obtenir noves dades interpretatives d'obres de la literatura catalana medieval.

En el terreny de les llegendes, Pujol va ser l'autor del primer article publicat a Catalunya i a l'Estat espanyol sobre llegendes urbanes. L'estudi, titulat «Històries extraordinàries, llegendes urbanes», es va

publicar l'any 1986 i va ser capdavanter tant pel tema tractat com pel seu plantejament. En aquest estudi, parlava de la constant renovació i actualització del folklore en els següents termes:

> Entès com un tipus especial d'acte comunicatiu, haurem d'admetre que el folklore, com la matèria no es crea ni es destrueix, només es transforma, i no ens caldrà patir per la seva subsistència mentre sobrevisquin dos interlocutors damunt la capa de la terra.
>
> Una conseqüència directa d'aquesta revolució copernicana de la ciència del folklore és l'atenció creixent que es presta als anomenats «gèneres de conversa», un dels més notables dels quals el constitueixen les històries d'espectres, els contes de terror i els casos extraordinaris que tothom ha sentit contar i que els folkloristes anglo-saxons designen amb el nom de *urban legends* o *urban belief tales*, i que jo prefereixo denominar *històries extraordinàries*.
>
> Aquestes històries circulen com a històries autèntiques especialment (però no de manera exclusiva) en les converses de la població *teenager*, i tenen, com les antigues llegendes, una funció psicològica implícita: administrar un sa terror preventiu a determinats perills de la vida moderna (Pujol 1986; Oriol/Samper 2013: 272).

L'article conté, a continuació, cinc exemples de relats recollits per Josep M. Pujol d'informants barcelonins, degudament transcrits i comentats, amb informació relativa a altres variants publicades en la premsa. Un exemple d'un vessant poc conegut de Josep M. Pujol: la seva aportació a la recerca feta a partir del «treball de camp», un treball reeixit gràcies, en molt bona part, a les seves qualitats de bon conversador i de bon observador.

En el seu darrer article sobre rondallística, «La rondalla (o com voldríem que fos la vida)» (Pujol 2009; Oriol/Samper 2013: 397–399), l'autor va utilitzar per primera vegada en els seus treballs publicats la denominació «literatura oral popular»[146] com a equivalent a l'anglesa «folk literature».

146 La denominació «literatura oral popular» té una certa tradició en el folklore català. La folklorista Sara Llorens, en la introducció al recull *Llegendes alacantines*, referint-se a Bolulla, el poble d'on eren originàries les llegendes, escriu: «Això i les escasses comunicacions, i la tendència a no allunyar del clos de la llar les dones joves i les adolescents fa que les tradicions es conservin bastant íntegres en aquest poble, i que la literatura oral popular sigui considerada encara no sols com un esbarjo, sinó com una lliçó» (Borja 2016*a*: 57–58).

> La literatura oral popular —el folklore verbal, si volem fugir de la molesta etimologia de la paraula literatura— no és més que un tipus de comunicació que utilitza l'art com a coartada per superar determinades situacions difícils, delicades o potencialment conflictives que es produeixen entre persones que estan en contacte directe entre elles o per airejar en grup, compartint-los sense prendre mal —fantasiejant, ¿per què no?—, problemes i temences que no poden ser objecte de coneixement cert ni contemplats amb expectatives sempre positives i esperançadores. Qui canta —qui conta— els seus mals espanta (i sobretot, «qui plora, més els augmenta», com afegeix la corranda) (Pujol 2009; Oriol/Samper 2013: 397).

La denominació «literatura oral popular», tot i l'inconvenient de l'excés d'adjectivació, sobretot quan se li afegeix el de «catalana», té la virtut de reflectir amb molta exactitud l'objecte de la recerca i desfer l'ambigüitat que suposa utilitzar «literatura popular» que, tot i la seva tradició (per exemple, Josep Romeu l'empra en els seus escrits folklòrics), a Catalunya, es fa servir també per denominar la literatura de masses (novel·la de ciència ficció, novel·la rosa, novel·la negra, etc.), que correspondria al que en anglès es coneix com a «popular literature».

En treballs posteriors, Pujol va utilitzar altres expressions que inclouen els adjectius «oral popular». Així, per exemple, va fer servir «cabal narratiu oral popular i «patrimoni oral popular» al costat de «literatura oral popular» .[147] La denominació «literatura oral popular» es va utilitzar en el projecte «Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana» per caracteritzar una de les seccions de la base de dades BiblioFolk, construïda com a eina de suport al projecte. Aquesta denominació es va divulgar a través d'algunes de les publicacions derivades del projecte i es va definir, d'acord amb un criteri pràctic, d'aquesta manera: «Literatura Oral Popular: inclou el que té una formulació verbal artística» (Oriol/Pujol 2010: 46).

Quant a l'estudi de la llegenda, Pujol, com a membre del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona, va participar en un projecte dedicat a l'estudi de les llegendes i els rumors. Els resultats de la investigació es van publicar l'any 2002 en el llibre *«Benvingut/da al club de la SIDA» i altres rumors d'actualitat*. En l'estudi introductori, «Reflexi-

147 Vegeu, respectivament, Pujol 2010*a*; Oriol/Samper 2013: 97; Pujol 2010*b*; Oriol/Samper 2013: 201; Pujol 2010*b*; Oriol/Samper 2013: 203, 210.

ons sobre el folklore a propòsit dels rumors», Pujol transcriu i analitza una conversa radiofònica, enregistrada en directe, en la qual va sorgir una llegenda urbana. Aquest és un clar exemple de com, des de la teoria de la conversa, es pot interpretar un relat folklòric produït de forma espontània.

Un altre article dedicat a les llegendes, en aquest cas, a les protagonitzades pel diable, és el titulat «Variacions sobre el Diable», publicat el 1994. L'article pren com a base teòrica per a la seva anàlisi les aportacions de Rudolf Otto sobre la psicologia de la religió formulades el 1917 en el llibre *Das Heilige*.[148] Aquest article és essencial, per exemple, per entendre el concepte de *numinós* associat a la llegenda.

Les incursions puntuals a l'estudi de gèneres del folklore, com les fórmules de fonació (l'embarbussament, el xibolet i el mimologisme) i les cançons, es fan evidents en els articles «El català, mare de totes les llengües: notes per a la història d'un joc lingüístic» i «Les cançons populars», publicats respectivament els anys 1987 i 2005.

Josep M. Pujol ha construït una obra sòlida, profunda, crítica i original, que convida a l'estudi i a la reflexió i que constitueix un model a seguir. El seu mestratge ha tingut una influència indiscutible en la recerca dels seus deixebles i col·laboradors, però també ha arribat a molts altres investigadors, que han trobat, a través de la lectura dels seus treballs, un bon punt de partida per a les seves recerques.

3.3.3 L'aportació dels filòlegs

Si des de l'àmbit de l'etnologia els esforços es van dirigir a estudiar la història del folklore català i a descriure el seu marc interpretatiu i simbòlic, des de la filologia es va posar l'atenció en la descripció científica del folklore com a objecte d'estudi (teoria, gèneres i mètodes) i en l'anàlisi de les diverses formes d'entendre el folklore al llarg de la història (amb una atenció especial a la contribució dels folkloristes catalans). S'ha vist la important contribució teòrica de Josep M. Pujol. A continuació, es veurà la que van fer alguns dels seus deixebles, així com altres investigadors que no hi van rebre una influència directa.

148 El llibre es va publicar en espanyol l'any 1925 amb el títol *Lo santo: lo racional i lo irracional en la idea de Dios.*

Carme Oriol i Carazo,[149] deixebla de Josep M. Pujol, es va llicenciar en Filologia Catalana i va fer la tesi de llicenciatura sobre la rondallística de Joan Amades. En aquest treball, «Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts», presentat el 1984, l'autora va revisar i completar la catalogació tipològica de les rondalles que havia fet Walter Anderson (1954). Un dels resultats d'aquest treball va ser l'article «Revision of Amades' Classification of the Catalan Folktales» (1990) que, a més de l'aportació a la recerca catalogràfica, va constituir l'inici d'una línia d'estudi sobre la internacionalització de la rondallística de Joan Amades en els anys cinquanta del segle XX que l'autora va seguir desenvolupant posteriorment. L'any 1990 va presentar la tesi doctoral «Les nadales tradicionals: segles XIX i XX», de la qual es va derivar el treball *El cançoner nadalenc català al Principat de Catalunya (1853–1951)*, guanyador del VI Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular i publicat l'any 1995.

L'activitat de recerca d'Oriol va tenir tres influències fonamentals: el mestratge de Josep M. Pujol durant l'etapa de formació a Tarragona (especialment en els anys de realització de les tesis de llicenciatura i doctoral) i durant els molts anys de col·laboració en projectes d'investigació comuns; les orientacions sobre teoria i mètodes del folklore rebudes del professor Alan Dundes durant l'estada com a investigadora visitant a la Universitat de Califòrnia, a Berkeley, l'any 1993; i les indicacions sobre la catalogació de les rondalles proporcionades pel professor Hans-Jörg Uther durant les estades de recerca a Göttingen els anys 1996 i 1998.

Aquestes influències expliquen una trajectòria en les línies de recerca següents: la teoria i els mètodes del folklore i l'etnopoètica; la història del folklore; la catalogació de les rondalles; i l'estudi de gèneres concrets de la narrativa oral. El treball que s'ha desenvolupat en cadascuna d'aquestes línies s'ha anat interrelacionant i combinant al llarg del temps en funció de les necessitats sorgides de projectes concrets.

149 Per a una visió general de l'aportació feta per Oriol en l'estudi de la literatura popular, vegeu l'article «Oriol Carazo, Maria del Carme», publicat per Christine Shojaei Kawan en l'*Enzyklopädie des Märchens* (2014, vol. 14, part 4).

Pel que fa a la primera línia de recerca, centrada en la teoria i els mètodes del folklore i de l'etnopoètica, la participació de Carme Oriol en el projecte «Estudi etnogràfic de les valls d'Andorra: canvi social, identitat i patrimoni cultural», dirigit pels antropòlegs de la Universitat Rovira i Virgili Dolors Comas d'Argemir i Joan Josep Pujadas, i finançat pel Ministeri de Cultura d'Andorra entre els anys 1993 i 1995, li va permetre fer un treball de camp intensiu orientat cap a l'obtenció de material folklòric en el context que li era propi. Fruit d'aquest treball d'estudi del folklore des d'una perspectiva contextual, va publicar, entre d'altres, l'article «Jokes about national groups in Andorra», el 2000, i el llibre *Estudi del folklore andorrà en el seu context. «La guerra d'Andorra amb els Estats Units» i altres mostres de folklore*, el 1997. Aquest llibre presenta els materials agrupats d'acord amb el gènere del folklore al qual pertanyen.

L'any 2002, Oriol va publicar el llibre *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, que adaptava les aportacions de la folklorista Heda Jason, en el llibre *Ethnopoetry: Form, Content, Function* (1977), a les característiques pròpies de la cultura catalana. El llibre de Carme Oriol va esdevenir el primer manual universitari català sobre etnopoètica i folklore, en el qual tant la teoria com el sistema de gèneres s'acompanyen d'exemples provinents dels diversos territoris de l'àrea lingüística i cultural catalana. Amb posterioritat a la publicació d'aquest llibre sobre teoria i gèneres de l'etnopoètica i el folklore, altres treballs, com «Els gèneres del folklore narratiu: conceptes, criteris i aplicació» i «Els estudis d'etnopoètica en la cultura catalana», publicats respectivament els anys 2013 i 2016, han completat i matisat alguna de les definicions que hi inclou i han aportat nous exemples i comentaris explicatius.

En relació amb la segona línia de recerca, dedicada a la història del folklore, cal destacar els treballs dedicats al folklorista Joan Amades. Alguns d'aquests treballs, com «Les rondalles de Joan Amades i la seva relació amb fonts impreses anteriors» i «Influència de les rondalles d'Antoni M. Alcover en la configuració del corpus rondallístic de Joan Amades», publicats respectivament els anys 1999 i 2003, es van dirigir, d'una banda, a assenyalar les dependències informatives de les rondalles publicades per Amades i, de l'altra, a analitzar la contribució del folklorista a la difusió internacional de la rondallística catalana. En aquest segon cas, en treballs com «Édition de la corres-

pondance entre les folkloristes Walter Anderson et Joan Amades» (2014*a*), «Joan Amades i la internacionalització de la rondallística catalana» (2014*b*) i «Walter Anderson's letters to Joan Amades: A study of the collaboration between two contemporary folklorists» (2015*c*), la recerca es va centrar, sobretot, en l'estudi de les relacions internacionals que Amades va mantenir, durant la dècada dels anys cinquanta, amb el folklorista francès Paul Delarue i amb l'alemany Walter Anderson. Aquests contactes d'Amades amb els folkloristes esmentats es van efectuar a través d'un intercanvi epistolar molt ric que denota l'esforç realitzat pel folklorista català, en el primer cas, per a la publicació d'un recull de rondalles catalanes traduïdes al francès, i, en el segon, per a la preparació d'un catàleg de la rondallística catalana que, malauradament, no es va poder dur a terme.

Oriol també va fer altres treballs sobre història del folklore dirigits a l'estudi de l'obra rondallística d'autors com l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana, Antoni M. Alcover i Enric Valor, i a l'estudi de la paremiologia de Sebastià Farnés. Així mateix, va redactar els articles per a l'*Enzyklopädie des Märchens* sobre folkloristes catalans: «Ludwig Salvator, Erzherzog» (1996, vol. 8) i «Serra i Boldú, Valeri» (2006, vol. 12); i l'article: «Fernán Caballero» (2014*d*, vol. 14) sobre l'obra folklòrica de Cecilia Böhl de Faber (pseudònim: «Fernán Caballero»). Per a *The Greenwood Encyclopedia of World Folktales and Fairy Tales*, va escriure els articles: «Alcover, Antoni Maria (1862-1932)» (2008, vol. 1), «Amades, Joan (1890–1959)» (2008, vol. 1) i «Verdaguer, Jacint (1845–1902)» (2008, vol. 3).

Pel que fa als estudis generals sobre història del folklore, cal destacar dos articles publicats respectivament els anys 2015 i 2016: «Les dones folkloristes i la literatura popular catalana a Catalunya, un segle d'estudis i recerques», escrit des de la perspectiva dels estudis literaris de gènere, i «Cap a una història de la literatura popular catalana. L'aportació de Catalunya», que proporciona una visió general sobre els períodes que caracteritzen la història de la literatura popular catalana.

La tercera línia de recerca, centrada en la catalogació de les rondalles, es va iniciar amb la tesi de llicenciatura i va prendre força a partir de l'any 2000, amb la realització del projecte «Rondalles Catalanes». El projecte, dut a terme en col·laboració amb Josep M. Pujol, es va desenvolupar en diverses fases i va donar com a resultat els lli-

bres *Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003) i *Index of Catalan Folktales* (Oriol/Pujol 2008), i la base de dades RondCat <http://rondcat.arxiudefolklore.cat/>.

En relació amb la quarta línia de recerca, dirigida a l'estudi de gèneres de la narrativa oral, els treballs es va centrar, sobretot, en la rondallística. Així, Oriol és l'autora de diversos estudis sobre la rondalla «En Patufet» (ATU 700) com ara «The Catalan Versions of AaTh 700: a Metaphor of Childbirth» (1997), «L'estil oral i el simbolisme de la rondalla» (2001) i «Thumbling (ATU 700), a Folktale From Early Childhood» (2009). Aquests treballs, fets des d'una perspectiva simbòlica, denoten la influència del mètode de l'equivalència simbòlica formulat per Alan Dundes i de l'enfocament de base psicosocial seguit per Bengt Holbek. També sobre rondallística és l'article «The Innkeeper's Beautiful Daughter. A Study of Sixteen Romance Language Versions of ATU 709» (2008) que, a través de l'estudi comparatiu de setze versions de la rondalla de la Ventafocs (ATU 709), demostra l'existència d'un ecotip de la rondalla present en l'àrea romànica que conté un motiu característic: la protagonista és la filla d'una bella hostalera. Una altra aportació als estudis sobre rondallística és la que se centra en la recepció de les rondalles dels germans Grimm a Catalunya. Aquesta línia d'estudi ha donat lloc als articles «Les rondalles dels Grimm en català: cap a l'establiment d'un corpus» i «The diffusion of the brothers' Grimm tales in Catalonia», publicats respectivament els anys 2012 i 2017.

Oriol ha estat autora de tres articles per a l'*Enzyklopädie des Märchens* sobre els tipus rondallístics ATU 925, 120 i 885: «Neuigkeiten für den König» (1999, vol. 9); «Sonnenaufgang zuerst sehen» (2006, vol. 12) [ATU 120], i «Trauung: Die scherzhafte T. (AaTh/ATU 885)» (2009, vol. 13). Per a aquesta enciclopèdia, també ha escrit l'article «Spanien» (2006, vol. 12).

Finalment, el llibre *Estudis de literatura popular. Història i mètodes* (Oriol 2016*b*) conté una recopilació de quinze treballs que havien estat publicats anteriorment, però que ara es presenten actualitzats en alguns casos. Cinc són sobre història del folklore i els altres deu sobre les perspectives d'estudi següents: comparativa, formalista, simbòlica, contextual, de gènere i literària. Quant a aquesta darrera, Oriol parla de perspectiva literària per referir-se als treballs que estudien les relacions entre el folklore i la literatura culta. Dins

d'aquesta perspectiva, el llibre aplega dos treballs que tracten sobre els referents folklòrics en l'obra de Víctor Català: «Caterina Albert, Víctor Català: els referents del folklore, el plaer per la literatura», publicat en col·laboració amb Mònica López l'any 2002, i «El folklore en la literatura: un model d'anàlisi aplicat a l'obra de Víctor Català», corresponent a l'any 2004. Un altre treball que estudia les relacions del folklore amb la literatura és el titulat «El romanç "L'Escriveta" en el folklore i en la literatura», publicat l'any 2007. Pel que fa a la perspectiva de gènere, Oriol ha fet algunes aproximacions amb treballs com «L'estudi de la literatura popular catalana des d'una perspectiva de gènere» i «Cuentos populares con protagonistas activas: la cara más desconocida de la tradición», corresponents als anys 2013 i 2017 respectivament.

El mestratge exercit per Josep M. Pujol a la Universitat Rovira i Virgili va crear escola. Carme Oriol, col·laboradora seva i continuadora de la seva tasca, a través de la docència i la recerca universitària, ha estimulat el treball de joves investigadors i ha liderat diversos projectes, alguns dels quals són interuniversitaris, com veurem més endavant. Entre aquests investigadors, deixebles de Pujol i d'Oriol, cal esmentar Emili Samper, Mònica Sales, Laura Villalba i Albert Oliva.

Emili Samper Prunera, tècnic de suport a la recerca de l'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Vigili, i també docent universitari, va fer la tesi doctoral «Cels Gomis i Mestre: biografia i narrativa folklòrica», que va defensar l'any 2013. La tesi va estudiar la figura de Cels Gomis com a recopilador i estudiós del folklore dins d'una doble perspectiva d'anàlisi que combinava la recerca sobre història del folklore amb l'estudi i la catalogació tipològica de les rondalles publicades pel folklorista. Samper ha publicat diversos treballs sobre Cels Gomis, entre els quals destaquen els llibres *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841–1915)* (2013), *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre. Edició, catalogació i estudi* (2015*a*), resultant del treball guanyador del XXIX Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular, i l'article «Variations on Witches: a Proposal for Catalogation» (2015*b*). També ha publicat treballs sobre el gènere de la llegenda en els quals es veu (i s'hi fa explícita) la influència de Josep M. Pujol. En són exemples «(Algunes) variacions sobre el diable: una proposta de catalogació de dues llegendes satàniques» de 2015, «De les històries extraordinàries als rumors: el tràfic de blanques com a exemple de

folklore contemporani» de 2016 o «Rumours and contemporary legends today: "The Vanishing Hitchhiker" in RumorFolk data base», escrit amb Carme Oriol i publicat el 2016. Precisament amb Carme Oriol, a més de signar altres treballs, Samper ha exercit d'editor de diferents volums, entre els quals es troba el recull de l'obra folklòrica de Josep M. Pujol, *Això era i no era* (Oriol/Samper 2013).

Laura Villalba Arasa és autora de la tesi doctoral «Adelaida Ferré i Gomis, folklorista. Edició, catalogació i estudi del seu corpus rondallístic», llegida l'any 2014. Villalba va centrar el seu treball en l'estudi de la vida i de l'obra rondallística d'Adelaida Ferré, una de les deixebles del folklorista Rossend Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona de Barcelona. Amb la seva tesi, Villalba va fer una contribució molt important a la recerca sobre la tasca duta a terme per les dones folkloristes durant el primer terç del segle xx i, en particular, va posar en valor la riquesa del corpus rondallístic aplegat per la folklorista Adelaida Ferré. També ha publicat alguns treballs centrats no només en la contribució d'Adelaida Ferré a l'estudi del folklore, sinó també en la d'altres folkloristes coetànies. Entre aquests treballs destaca «(Les) folkloristes a la premsa catalana del primer terç del segle xx: un tabú en la història del folklore català», publicat el 2013.

Mònica Sales de la Cruz va presentar la tesi doctoral «La rondalla en les revistes publicades a Catalunya durant el segle xix», l'any 2012. La tesi va reprendre els treballs sobre rondallística i sobre catalogació de rondalles, fets fins al moment, que havien tingut en compte les publicacions en forma de llibre. El treball de Sales va ampliar el corpus d'estudi a les rondalles publicades en revistes i les va catalogar d'acord amb el sistema tipològic internacional d'Aarne, Thompson i Uther (Uther 2004). Un dels resultats de la tesi va ser el treball *Quan les revistes conten rondalles*, guanyador del XXX Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular i publicat el 2016.

Albert Oliva Ramal realitza la tesi doctoral sobre la figura del prevere vallenc Eusebi Ribas Vallespinosa i la seva aportació a la història del folklore català de la primera meitat del segle xx. Ha publicat el llibre *El carrer popular. Jocs de tradició a Valls* (2017).

Montserrat Palau i Vergés, professora titular del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, ha centrat una part important de la seva investigació en els estudis literaris de gè-

nere. Des d'aquesta línia de recerca, ha estudiat la tasca que han dut a terme les dones folkloristes de començaments del segle XX i ha publicat treballs importants sobre el tema, com per exemple «Les aportacions al feminisme de les folkloristes Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó», de 2012, i «L'epistolari de Rossend Serra Pagès: les folkloristes catalanes de començament del segle XX», de 2014.

Des de la Universitat de Girona, el professor de literatura Antoni Serrà Campins ha fet treballs sobre la poesia oral que denoten la influència d'autors com Ruth Finnegan, John Miles Foley, i Albert B. Lord. Serrà va centrar la seva investigació en dues línies fonamentals: el cant improvisat i les fórmules de la balada i la rondalla. Pel que fa al cant improvisat, i en particular al cant funerari, són de referència els llibres *Els glosats de tristor* (2005), resultat del treball guanyador del XVI Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular, i *Set estudis de literatura oral* (2012). En aquest darrer llibre, l'autor analitza els diversos tipus de cants improvisats des del punt de vista històric, contextual i funcional, i en mostra la vigència en les terres de parla catalana. El llibre també inclou treballs sobre les fórmules de la balada i la rondalla, en els quals l'autor pren com a punt de partida les aportacions d'Albert B. Lord sobre les característiques dels poemes narratius de composició oral, i d'Axel Olrik, Max Lüthi i Vladimir Propp sobre l'estil i l'estructura de la rondalla meravellosa.

El també filòleg Salvador Rebés Molina ha compaginat la seva dedicació com a professor d'ensenyament secundari, primer a Reus i després a Cerdanyola del Vallès, amb una continuada activitat de recerca sobre la cançó popular. Després d'una primera etapa, entre els anys vuitanta i noranta, vinculat a projectes desenvolupats amb membres de l'Associació Cultural Carrutxa, la seva activitat s'ha centrat primordialment en l'estudi del romancer. Entre els seus darrers treballs, cal esmentar l'article «Observaciones mínimas sobre el *Romancerillo* de 1882», publicat l'any 2016, en el qual fa una interessant aportació a l'estudi del *Romancerillo catalán* de Milà i Fontanals.

Dolors Sistac Sanvicén, que va estar vinculada a la Universitat de Lleida com a professora de Llengua i Literatura Catalanes a l'Escola de Magisteri, es va doctorar el 1986 a la Universitat de Barcelona amb una tesi sobre les cançons de pandero. Fruit d'aquesta recerca, va publicar, l'any 1997, el llibre *Les cançons de pandero o de tambor.*

Estudi i noves aportacions, que constitueix un treball de referència sobre aquest gènere de la literatura popular. El 2002 va obtenir la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya per la seva tasca pedagògica, investigadora, literària i periodística.

Pep Coll i Martí, llicenciat en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona, professor de Llengua i Literatura Catalanes en l'ensenyament secundari a Lleida, i escriptor, ha construït una part de la seva obra de creació a partir de relats folklòrics que ell mateix ha recollit de la tradició oral al Pirineu. En són un exemple els llibres *Quan Judes era fadrí i sa mare festejava* i *Muntanyes maleïdes*, publicats per primera vegada els anys 1986 i 1993 respectivament. Pel seu caràcter folklòric, els relats que contenen aquests llibres s'han inclòs en els catàlegs de rondalles catalans (Oriol/Pujol 2003; 2008) i en el cercador RondCat <http://rondcat.arxiudefolklore.cat/>. L'aportació de Pep Coll a l'estudi de la literatura popular catalana està relacionada, doncs, amb la seva tasca de recopilador, una tasca que ha dut a terme d'una manera rigorosa i solvent.

3.3.4 Els projectes de recerca universitaris

A l'inici del segle XXI va començar un període caracteritzat per la realització de grans projectes de recerca. L'any 2000, des de la Universitat Rovira i Virgili, Carme Oriol i Josep M. Pujol van iniciar el projecte «Rondalles Catalanes», que es va dur a terme en dues etapes entre els anys 2000–2002 i 2005–2007. El projecte el va finançar el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana de la Generalitat de Catalunya i va rebre l'ajut de la Universitat Rovira i Virgili a través de la contractació de personal de suport a la recerca.

El projecte va tenir per objectiu la catalogació, l'estudi i la difusió de les rondalles de tradició oral recollides en llengua catalana en tota la seva àrea cultural i lingüística: Catalunya, Franja d'Aragó, Catalunya del Nord, Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera, el País Valencià, el Carxe i l'Alguer. Els resultats més rellevants del projecte van ser l'edició de l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003), l'*Index of Catalan Folktales* (Oriol/Pujol 2008) i el web multilingüe «RondCat. Cercador de la rondalla catalana» <http://rondcat.arxiudefolklore.cat/>.

Els resultats del projecte es van presentar en una jornada que va tenir lloc a la Universitat Rovira i Virgili el 26 de maig de 2009 i en la qual el professor Hans-Jörg Uther va impartir la conferència «Die Bewahrung kulturellen Erbes: Historische und gegenwärtige Tendenzen in der Dokumentation von Volkserzählungen» (La preservació del llegat cultural: tendències actuals i històriques en la documentació de la narrativa popular).

L'any 2006, Carme Oriol va promoure la realització del projecte «Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana», que tenia per objectiu estudiar les publicacions impreses referides a la literatura popular i al folklore, així com als seus recol·lectors i investigadors en el territori corresponent a l'àmbit de la llengua catalana en els segles XIX i XX. El treball es va poder dur a terme gràcies a tres projectes interuniversitaris consecutius.[150] El primer, titulat «Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic (1778–1893)» es va desenvolupar entre els anys 2006 i 2009;[151] el segon, «La literatura popular catalana (1894–1959): protagonistes, actituds, realitzacions», entre 2010 i 2012;[152] i el tercer, «La literatura popular catalana en la segona meitat del segle XX: documentació, estudi i difusió», entre 2013 i 2015.[153] Entre els resultats més importants aconseguits en aquesta recerca, destaquen el llibre *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic* (Oriol/Samper 2011) i la base de dades en línia «BiblioFolk. Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana» <http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat/>.

150 Els projectes van ser finançats, respectivament, pels ministeris d'Educació i Ciència, Ciència i Innovació, i Economia i Competitivitat.

151 Hi van participar: Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu de la Universitat de les Illes Balears; Joan Armangué de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer; i Carme Oriol, Josep M. Pujol, Mònica Sales, Emili Samper i Magí Sunyer de la Universitat Rovira i Virgili.

152 Hi van participar: Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu de la Universitat de les Illes Balears; Joan Armangué de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer; Josefina Roma de la Universitat de Barcelona; i Carme Oriol, Montserrat Palau, Josep M. Pujol, Mònica Sales, Emili Samper, Magí Sunyer, Agnès Toda, Anna Vila i Laura Villalba de la Universitat Rovira i Virgili.

153 Hi van participar: Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu de la Universitat de les Illes Balears; Josefina Roma de la Universitat de Barcelona; i Carme Oriol, Montserrat Palau, Mònica Sales, Emili Samper i Laura Villalba de la Universitat Rovira i Virgili.

L'any 2015 es va iniciar un altre projecte interuniversitari titulat «L'estudi diacrònic de la literatura popular catalana: fons inèdits i recursos a la xarxa»,[154] que té prevista la finalització l'any 2018. El projecte té com a finalitat elaborar una història de la literatura popular catalana[155] i desenvolupar un diccionari de folkloristes consultable per Internet.

Tots aquests projectes han generat un nombre elevat de publicacions. Així mateix, les bases de dades especialitzades vinculades a la recerca duta a terme s'han presentat en fòrums acadèmics, tant nacionals com internacionals.

3.3.5 L'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Virgili

L'any 1994, Carme Oriol i Josep M. Pujol van crear l'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. L'Arxiu va ser el primer en el seu gènere vinculat a una universitat catalana i, tant en la seva denominació com en la seva orientació, va ser hereu de la tradició d'estudis de folklore sorgida en els anys seixanta del segle xx als Estats Units. En particular, l'Arxiu va recollir els plantejaments teòrics i metodològics que el professor Alan Dundes va aplicar a l'Arxiu de Folklore de la Universitat de Califòrnia a Berkeley (Oriol/Pujol 2011; Oriol 2015*a*).

L'Arxiu va sorgir de la necessitat de preservar els materials recollits per l'alumnat que, des del curs 1979–80, va cursar les assignatures impartides sota denominacions diverses (Literatura Tradicional, Etnopoètica, Folklore Narratiu, Narrativa oral...) en els ensenyaments universitaris de primer, segon i tercer cicle a Tarragona. Els primers anys, amb l'ajut de becaris, es van catalogar i digitalitzar els materials recollits entre 1979 i 1994. A partir d'aquesta data, l'alum-

154 El projecte ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat. Hi participen: Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu de la Universitat de les Illes Balears; August Bover i Josefina Roma de la Universitat de Barcelona; Joan Borja i Vicent Vidal de la Universitat d'Alacant; Albert Oliva, Carme Oriol, Montserrat Palau, Mònica Sales, Emili Samper, Sílvia Veà i Laura Villalba de la Universitat Rovira i Virgili; Isabel de la Parte de l'Arxiu Nacional d'Andorra; Martine Berthelot de la Universitat de Perpinyà; i Josep Temporal del Grup d'Estudis Etnopoètics.

155 El present llibre i el que duu per títol *Catalan Folk Literature: A History* són dues de les aportacions més rellevants de la investigació que s'ha dut a terme.

nat ja va poder introduir de manera directa la informació en una base de dades especialment dissenyada pels responsables de l'Arxiu per facilitar l'emmagatzematge i la gestió de la informació.

Amb el projecte «Rondalles catalanes», iniciat l'any 2000, l'Arxiu de Folklore va començar a consolidar-se com una unitat de recerca i va poder comptar amb personal tècnic de suport. Entre els anys 2000 i 2002, la persona encarregada de dur a terme les tasques de suport a la recerca va ser Mònica López, llicenciada en Filologia Catalana, i a partir de l'any 2005 ho ha estat Emili Samper, també llicenciat en Filologia Catalana, i, des de 2013, doctor en la mateixa especialitat.

Els projectes de recerca impulsats des de la Universitat Rovira i Virgili han donat lloc a dues bases de dades especialitzades que són de gran utilitat per a la recerca. Es tracta de les bases de dades RondCat, fruit del projecte «Rondalles catalanes», iniciat l'any 2000, i BiblioFolk, vinculada al projecte «Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana», iniciat l'any 2006.

Així mateix, la docència universitària ha promogut la recollida de materials que han nodrit dues bases de dades més. La primera, ArxiuFolk <http://arxiufolk.arxiudefolklore.cat/>, conté materials d'un ampli ventall de gèneres de la literatura popular i del folklore, mentre que la segona, RumorFolk <http://rumorfolk.arxiudefolklore.cat/>, és una base de dades específica de rumors i llegendes urbanes (Oriol/Pujol 2011, Oriol 2015*a* i Oriol/Samper 2016*b*).[156]

L'Arxiu de Folklore també exerceix una tasca important de divulgació de la recerca a través de l'organització de jornades científiques. Així, a finals de la dècada dels anys noranta, Carme Oriol i Josep M. Pujol van impulsar la realització d'unes Jornades d'Estudi del Folklore a la Universitat Rovira i Virgili que van tenir continuació en els anys següents. Les Jornades van tenir un triple objectiu: promoure la difusió del coneixement; fomentar l'interès pel folklore entre els estudiants; i augmentar els contactes amb els investigadors d'altres indrets de l'àrea lingüística i cultural catalana. Les Jornades, que van

156 Les bases de dades RondCat, BiblioFolk, ArxiuFolk i RumorFolk poden consultar-se a l'espai de Recursos en línia del web de l'Arxiu de Folklore <http://recursos.arxiudefolklore.cat/>. Actualment, està en fase d'elaboració una cinquena base de dades, que, amb el nom de Folkloristes, està pensada com un diccionari en línia de folkloristes catalans.

tenir una durada de cinc cursos consecutius, van ser les següents: «Contes i rondalles» (març 1999), «La literatura oral en la societat catalana actual» (març 2000), «La cançó en el folklore català» (desembre 2000), «El folklore del segle xxi» (febrer-març 2002) i «Narrar la tradició» (març 2003). Els contactes que es van produir entre els investigadors que van participar en aquestes jornades van donar bons fruits i es van estendre i consolidar l'any 2004 amb la creació, a Tarragona, del Grup d'Estudis Etnopoètics.

L'any 2008, des de l'Arxiu de Folklore, es va organitzar el III Curs de Cultura Popular «El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura», que es va celebrar a Salou (23–25 d'octubre). El curs es va sumar, així, als actes de commemoració dels 800 anys del naixement del rei Jaume I, que van tenir lloc per tota la geografia catalana. Les conferències que s'hi van impartir es van publicar en el llibre *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura* (Oriol/Samper 2010), coeditat per la Universitat Rovira i Virgili i la Universitat de les Illes Balears. L'any 2017 l'Arxiu ha organitzat el VII Curs de Cultura Popular «Identitat, folklore i educació», que s'ha celebrat a Tortosa i Jesús (19-20 d'octubre).

En els darrers anys, l'activitat de recerca impulsada des de l'Arxiu de Folklore, o duta a terme amb el seu suport, s'ha divulgat en congressos nacionals i internacionals, i també a través de diverses publicacions (Oriol/Pujol 2011; Oriol 2015*a*).

Josep M. Pujol, que va ser l'introductor dels estudis universitaris de folklore a Tarragona i que amb les seves aportacions va contribuir a dignificar i renovar la disciplina, va morir el 26 d'agost de 2012. Per tal de reconèixer el seu mestratge, des de l'Arxiu de Folklore es van impulsar diverses accions d'homenatge que van fructificar l'any següent. Entre aquestes accions, cal destacar l'edició dels llibres *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol* (Oriol/Samper 2013) i *Three Selected Papers on Catalan Folklore* (Pujol 2013*b*), i la celebració del congrés internacional en homenatge a Josep M. Pujol «L'estudi del folklore: teoria, història, arxius» (Universitat Rovira i Virgili, 20-21 de juny de 2013). En el congrés hi van participar reconeguts folkloristes, com Dan Ben-Amos (Estats Units), Hans-Jörg Uther (Alemanya) i Michèle Simonsen (Dinamarca), entre d'altres.

En dates més recents es van organitzar i acollir a la Universitat Rovira i Virgili els seminaris Obres, Autors i Temes de la Literatu-

ra Popular Catalana del Segle xx (9 d'octubre de 2014) i Història de la Literatura Popular Catalana: Noves Perspectives (9–10 de juny de 2016). En aquests seminaris es van presentar i debatre temes relacionats amb la investigació duta a terme en els projectes interuniversitaris liderats des de la Universitat Rovira i Virgili i vigents en aquell moment.

Des de l'Arxiu de Folklore s'ha promogut la creació de la revista multilingüe i internacional *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature*, que pot consultar-se en línia, i de la qual va sortir el primer número l'any 2012. Els números 3, 4 i 5 de la revista van ser monogràfics que es van fer en homenatge a Josep M. Pujol. Es van dedicar, respectivament, a «Teoria i història del folklore» (2014), «Narrativa folklòrica: rondalles i llegendes» (2015) i «Arxius i centres de recerca» (2016), tres grans àmbits d'estudi en què va destacar la recerca de Pujol en el terreny del folklore i de la literatura popular.

3.3.6 Les xarxes de recerca

En la primera dècada del segle xxi es van crear dues xarxes de recerca que han promogut la realització d'un nombre important de jornades científiques i de publicacions. Són l'European Group on Oral Narrative/Grup de Recerca Europeu en Narrativa Oral (ERGON/GRENO) i el Grup d'Estudis Etnopoètics (GEE).

3.3.6.1 El Grup de Recerca Europeu en Narrativa Oral

Les tasques d'estudi i catalogació de les rondalles que es van dur a terme a la Universitat Rovira i Virgili des de l'any 2000 van comportar una intensificació de la relació amb investigadors d'altres països europeus. Les trobades periòdiques d'aquests investigadors van començar a Tolosa («Nommer/Classer les contes populaires», 20–22 de novembre de 2003) per iniciativa de Josiane Bru, continuadora dels treballs de Paul Delarue i Marie Louise Tenèze en l'elaboració del catàleg de rondalles *Le conte populaire français*. Després, van seguir les de Pau («Tradition orale et récits facétieux», 3–4 de març de 2006) i Palma («La classificació de les rondalles: tipus, gèneres, arxius»/The classification of folktales: types, genres, archives, 23–24 de novembre de 2006). A la trobada de l'any 2008, celebrada a Atenes (4th Euro-

pean Congress about Classifying Folktales, 8–10 de maig de 2008), es va crear l'European Research Group in Oral Narrative/Grup de Recerca Europeu en Narrativa Oral (ERGON/GRENO). El grup va fer dues trobades més: a Lisboa/Torre das Vargens («Entre conto e lenda», 8–12 de juny de 2010) i a Mondariz/Santiago de Compostela («La figura femenina en las leyendas», 7–11 de novembre de 2011). Finalment, l'any 2012 el grup es va reunir a Tarragona en el marc de dues jornades consecutives organitzades per l'Arxiu de Folklore de la URV. La primera, «La figura i l'obra dels germans Grimm» (24 d'octubre de 2012), es va organitzar amb motiu del bicentenari de la publicació del llibre *Kinder -und Hausmarchën* dels germans Grimm l'any 1812. La segona va correspondre a la setena trobada del grup ERGON/GRENO, que en aquesta ocasió va dedicar les seves sessions de treball al tema «Al voltant de les rondalles: les formes breus de la narrativa oral/The folktales: short forms of oral narratives» (25–26 d'octubre de 2012).

3.3.6.2 El Grup d'Estudis Etnopoètics

L'any 2004, per iniciativa dels professors de la Universitat Rovira i Virgili Carme Oriol i Josep M. Pujol, es va reunir a Tarragona un grup d'investigadors de diverses universitats catalanes. L'objectiu de la reunió era crear una xarxa de recerca que permetés fer, de forma organitzada i continuada, trobades de caràcter científic per debatre temes relacionats amb l'estudi de la literatura popular.

La reunió va donar els seus fruits i el 25 de novembre de 2005 es va constituir formalment, a Tarragona, el Grup d'Estudis Etnopoètics en el marc d'unes jornades de treball. El Grup es va adscriure a la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'Institut d'Estudis Catalans.

Després de les primeres jornades de Tarragona, i amb una periodicitat anual, se'n van dur a terme d'altres a les ciutats de Palma, Alacant, l'Alguer, Montserrat, Eivissa, Sitges, Bocairent, Vic, Banyoles, Andorra i Sueca. De cadascuna d'aquestes jornades, se'n va derivar un llibre. A continuació s'enumeren els títols publicats amb el nom dels editors i l'any de publicació entre parèntesis: *La biografia popular: De l'hagiografia al gossip* (Armangué 2006), *Els gèneres etnopoètics: Competència i actuació* (Valriu/Armangué 2007), *Folklore*

i Romanticisme: Els estudis etnopoètics de la Renaixença (Borja/Armangué 2008), *Illes i insularitat en el folklore dels Països Catalans* (Armangué/Valriu 2009), *Etnopoètica: Incidència, difusió i comunicació en el món contemporani* (Sales/Valriu 2010), *Etnopoètica i territori: Unitat i diversitat* (Escandell/Francés 2011), *La recerca folklòrica: Persones i institucions* (Temporal/Villalba 2012), *Erotisme i tabús en l'etnopoètica* (Francés/Guiscafrè 2013), *Literatura oral i educació: Simbiosi i complicitats* (Bataller/Coll 2014), *Etnopoètica: Arxius i materials inèdits* (Vergés/Vidal 2015) i *Excursions, viatges, migracions: Etnopoètica i mobilitat humana* (Flores/Monjo 2017).

El Grup d'Estudis Etnopoètics disposa d'un web on es poden seguir les seves activitats i on es poden consultar les publicacions que ha impulsat (GEE).[157] Per la seva part, Caterina Valriu va publicar l'article «El Grup d'Estudis Etnopoètics: recerca, preservació i difusió de la literatura oral catalana» (2011), en el qual va explicar l'activitat que va dur a terme el Grup fins a l'any 2010.

3.3.7 L'aportació dels etnomusicòlegs, els filòsofs i els pedagogs

De manera paral·lela i complementària a les aportacions d'antropòlegs i etnòlegs, i de filòlegs, investigadors procedents de disciplines científiques com l'etnomusicologia, la filosofia i la pedagogia també han fet contribucions importants a l'estudi de la literatura popular, sobretot a partir dels anys noranta del segle XX.

En el terreny de l'etnomusicologia, la *Revista d'Etnologia de Catalunya*, en els seus números segon i tercer publicats el 1993, va recollir diversos treballs que mostraven una renovació en els plantejaments teòrics i metodològics que s'havien dut a terme en aquest camp d'estudi. En són un exemple els articles «Noves perspectives per a una etnomusicologia catalana» de Josep Martí i Pérez (1993), «Cançons infantils folklòriques actuals: notes descriptives i assaig d'anàlisi» de Gabriel Ferré Puig (1993) i «Entre la música i el missatge sonor» de Jaume Ayats Abeyà (1993).[158] En el primer, Martí situa les noves

157 El web el gestiona Emili Samper i es troba disponible a l'adreça <http://blogs.iec.cat/gee/>.

158 Gabriel Ferré i Jaume Ayats, llicenciats en Filologia Catalana, han fet la seva recerca, de forma prioritària, en el terreny de l'etnomusicologia.

tendències d'estudi de l'etnomusicologia des de la consideració de la música com un fenomen cultural. En el segon, Ferré analitza un corpus de cançons infantils recollides per ell mateix a través del treball de camp; la seva anàlisi, que té en compte aspectes com el context i la funció de les cançons, denota la influència de les aportacions fetes per Josep M. Pujol sobre el folklore entès com una forma de comunicació artística interactiva. En el tercer, Ayats estudia les expressions sonores organitzades, com per exemple les que profereixen els assistents a una manifestació. Uns anys més tard, Ayats va publicar dos llibres destacats. El primer, *Les chants traditionnels des Pays Catalans* (2007), va constituir una aportació significativa a la sistematització dels gèneres de la cançó catalana de transmissió oral. El segon, *Els segadors. De cançó eròtica a himne nacional* (2011), va permetre conèixer els orígens i la història de la cançó «Els segadors», himne nacional de Catalunya. Posteriorment, Ayats va publicar «Cantar allò que no es pot dir: Les cançons de Sant Antoni a Artà, Mallorca» (2010), que estudia la cançó com a mitjà de comunicació artística, i «Cantar per dir la poesia» (2012), que analitza la cançó com a forma de creació poètica. En el terreny de l'etnomusicologia, també cal destacar la important activitat que van dur a terme els investigadors Josep Crivillé i Ramon Vilar. Entre les seves publicacions, cal esmentar l'article de Crivillé, «L'etnomusicologia a Catalunya» (1988), que ofereix un panorama de la investigació feta en aquest camp d'estudi, i el de Vilar, «La recolección de la canción popular en el ámbito de la lengua catalana» (2017), que aporta una abundant documentació sobre els treballs que s'hi han dut a terme, especialment a través de la investigació de camp, i sobre les publicacions que han generat aquests treballs.

En el terreny de la recerca també cal destacar el projecte, dirigit per Emili Ros-Fàbregas i iniciat el 2017, sobre el Fons de Música Tradicional de la Institució Milà i Fontanals (IMF-CSIC). El projecte permetrà la consulta en línia dels materials recollits en les Misiones folklóricas del CSIC dutes a terme per tota Espanya entre els anys 1944 i 1960. Entre aquests materials hi ha un nombre molt abundant de cançons recollides a Catalunya amb una metodologia semblant a la utilitzada en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.[159]

159 Vegeu <www.musicatradicional.eu> [data de consulta: desembre de 2017].

Josep Temporal Oleart, professor de Filosofia en l'ensenyament secundari, es va interessar per l'estudi de la rondalla meravellosa des d'una perspectiva multidisciplinària que comprenia la literatura, l'antropologia i la filosofia. Aquest enfocament es va fer palès en el llibre: *Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa* (1998), fruit del treball amb el qual l'autor va guanyar el IX Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular el 1997. El llibre va guanyar, posteriorment, el Premio Internazionale di Studi Demoetnoantropologici G. Pitrè–S. Salomone Marino/Città di Palermo el 1999. Anys més tard, Temporal va aprofundir en la seva línia d'estudi sobre la rondalla meravellosa, encetada en anys anteriors, amb l'obra *Rondalla meravellosa i filosofia. Una fonamentació antropologicoètica* (2014), guanyadora del Premi Ciutat de Manacor d'Assaig Antoni Maria Alcover el 2013. El llibre conté un magnífic pròleg d'Ignasi Roviró i Alemany, membre del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i professor de Filosofia a la Universitat Ramon Llull. En aquest pròleg, Roviró analitza les característiques de la rondalla meravellosa com a gènere didacticomoral i reflexiona sobre l'actualitat del gènere en la nostra societat. La seva anàlisi té en compte aportacions de la pragmàtica i de l'anàlisi de la conversa, com les que va fer Erving Goffman sobre el concepte de «face-to-face-interaction» (Goffman 1959: 15).

Per la seva part, Ignasi Roviró va efectuar estudis teòrics sobre el folklore entès com a acte comunicatiu, «Aproximació a l'estudi de la comunicació folklòrica» (1992) i «El folklore com a acte comunicatiu» (1994), en la línia encetada per Josep M. Pujol, així com estudis sobre els rumors, «Rumors i folklore: *Guerriglia per un morto che non c'è*» (2014) i «WhatsApp contra les parelles» (2016).

El valor de la literatura popular catalana també es va deixar notar en el món de l'educació. Així, el curs 1991–92, el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, la Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa i el Servei d'Ensenyament del Català van organitzar el seminari El Gust per la Lectura, dirigit al professorat d'educació secundària. Les ponències impartides en aquest seminari es van publicar en el dossier «De la literatura popular a la literatura culta» el curs 1991-92. Aquest dossier recull, entre d'altres, els treballs de Llorenç Prats, «Els reculls folklòrics de la literatura de tradició oral»; de Josep M. Pujol, «Folklore narratiu: la rondalla i la llegenda»; i de Gabriel Ferré, «Romanços i cançons».

Així mateix, dins del programa Llicència d'Estudi Retribuïda del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, promogut amb l'objectiu estimular la realització de projectes d'aplicació educativa, el curs 1991–92 Eulàlia Bullich i Mercè Mauri, sota la direcció de Josep M. Pujol, van elaborar un treball de selecció i classificació de rondalles per edats, amb propostes de treball a l'aula per tal que poguessin ser utilitzades en els diversos cursos de l'educació primària. Els resultats del projecte es van publicar el 1996 en el llibre *Manual del rondallaire*. El curs 2007-08, dins del mateix programa, Montserrat Cendra, sota la direcció de Carme Oriol, va dur a terme un projecte consistent en la recollida, l'estudi, la catalogació i la traducció al català de 52 contes marroquins (amazics i àrabs), acompanyats de comentaris i suggeriments didàctics. El treball va donar lloc al llibre *Contes de l'altra riba. Manual del rondallaire intercultural* (2011), una eina educativa pensada per treballar la interculturalitat a l'aula.

L'any 1997, Roser Ros i Vilanova, doctora en Pedagogia i escriptora, va obtenir el premi Ros i Calçat de Pedagogia de l'Institut d'Estudis Catalans amb la tesi doctoral «Les rondalles d'animals: el cas del cicle de la guineu i el llop». A més del seu interès per la rondallística, ha estudiat i promogut activitats científiques sobre el folklore i els estudis literaris de gènere com l'edició del llibre, en format digital, *Dona i folklore* (2013)[160] juntament amb l'etnòloga Dolors Llopart. El llibre recull el contingut de les ponències que van impartir Roser Ros, Dolors Llopart, Montserrat Palau, Montserrat Garrich, Caterina Valriu i Josefina Roma en el curs que, amb el mateix nom, va tenir lloc a l'associació cultural Tantàgora l'any 2011. Roser Ros també va coordinar l'edició del volum setè, dedicat a «La narrativa popular», de l'obra *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*, publicada en deu volums entre els anys 2005 i 2008, i dirigida pel pedagog i escriptor Joan Soler i Amigó.

Per la seva part, Soler i Amigó, el 1998, va publicar l'obra *Enciclopèdia de la fantasia popular catalana* i, el 2004, *D'on vénen els nens i com es fan, segons la tradició popular,* obra guanyadora de la 3a edició del Premi Joan Amades de Cultura Popular (2003). Així mateix,

160 El llibre es troba disponible a l'adreça: <http://tantagora.net/wp-content/uploads/2014/01/Llibre-Dona-i-folklore.pdf> [data de consulta: setembre de 2017].

l'autor, en el llibre *Joana Vidal, folklorista* (2010), va donar a conèixer dades, fins aleshores inèdites, de la vida i l'obra folklòrica de la seva àvia, Joana Vidal, que va ser alumna de Rossend Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona.

Algunes publicacions periòdiques, com les revistes *Perspectiva Escolar, Escola Catalana*, i *Faristol,* orientades a mestres i professors, han inclòs en alguns dels seus números articles sobre literatura popular. La *Revista N*, de l'Associació de Narradores i Narradors (ANIN), i *Tantàgora. Revista de Literatura Oral,* també han inclòs treballs sobre literatura popular dirigits a ensenyants, mediadors culturals i narradors. D'un àmbit més general, *Caramella. Revista de música i cultura popular* va ser creada el 1999 i té una periodicitat semestral. La revista, tot i que fonamentalment està dirigida a la divulgació de treballs relacionats amb l'estudi de la música, la cançó i la cultura catalanes, també inclou estudis de l'àmbit de la literatura popular.

3.3.8 L'impuls de les editorials en l'edició i en la recuperació d'obres de literatura popular

La tasca de recerca i divulgació que han dut a terme els investigadors en el terreny de la literatura popular ha anat acompanyada d'una acció editorial que ha permès, d'una banda, divulgar una bona part dels resultats de la recerca feta i, de l'altra, posar a l'abast dels estudiosos obres de difícil accés. Així, a partir de la dècada dels anys vuitanta, va tenir lloc un procés creixent de recuperació i difusió d'obres de folkloristes catalans. En aquesta tasca, cal destacar la implicació d'editors com Joan Molí i Josep Massot que, des de les editorials Alta Fulla i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, respectivament, van fer una feina capdavantera i molt destacable. Altres editorials com Columna, El Mèdol, Sidillà, Cossetània, La Guineu i Brau Edicions també inclouen, en major o menor grau, obres de literatura popular en els seus catàlegs. A continuació es detallen algunes d'aquestes contribucions.

A través de diverses col·leccions, aquestes editorials han anat publicant obres inèdites, així com reedicions d'obres del folklore català poc conegudes o de difícil localització i consulta. Per exemple, l'editorial Alta Fulla, dins de la col·lecció «Arxius del Folklore Català», dirigida per Llorenç Prats, va publicar, el 1987, *La bruixa catalana*, de

Cels Gomis i Mestre, a cura del seu nét Cels Gomis i Serdañons i amb un estudi introductori de Llorenç Prats; el 1989, *El rondallari català*, de Pau Bertran i Bros, en una edició a cura de Josep M. Pujol, i amb un extens estudi introductori en què Pujol situa la figura i l'obra del folklorista dins de la història dels estudis de folklore del seu temps (Pujol 1989*b*; Oriol/Samper 2013: 115–149); i, el 1998, la *Meteorologia i agricultura populars*, de Cels Gomis. En la col·lecció «El Pedrís», dedicada a llibres d'etnografia i folklore, el 1992, l'editorial Alta Fulla va reeditar *El cançoner de Pineda* de Sara Llorens i els anys 1993 i 1996 va publicar dos llibres de Josep Romeu i Figueras: *Materials i estudis de folklore* i *Les nadales tradicionals*. En la col·lecció «Cultura Popular», el 1990 va publicar *La rondalla i la llegenda* de Ramona Violant Ribera. Finalment, el 1999, va publicar en edició facsímil dues obres que mereixen ser destacades: *La lluna segons lo poble*, de Cels Gomis, en la col·lecció «El Calaix de Sota», i el *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*, de Manuel Milà i Fontanals, en la col·lecció «Alta Fulla Reprints».

Per la seva part, l'editorial Publicacions de l'Abadia de Montserrat, des de l'inici dels anys vuitanta, va reeditar llibres de rondalles. El 1986 va publicar el llibre *Rondalles*, de Jacint Verdaguer, en la col·lecció «Biblioteca Serra d'Or». El llibre recull les rondalles que havien estat publicades el 1905 a l'editorial L'Avenç i, posteriorment, en el volum 24 de l'edició popular de les *Obres completes* que va fer *La Il·lustració Catalana* de Francesch Mateu. Les Publicacions de l'Abadia de Montserrat també van fer accessibles les rondalles que Valeri Serra i Boldú havia publicat en les primeres dècades del segle XX i que ara es donaven a conèixer a través de les col·leccions «Biblioteca Serra d'Or», «Club de Butxaca», i «La Xarxa». Dins de la col·lecció «Biblioteca Serra d'Or», l'any 1987 l'editorial va publicar el *Folklore de la pagesia*, de Valeri Serra i Boldú, que havia aparegut per primera vegada en forma de diversos articles en la revista *Agricultura* els anys 1918, 1919 i 1923. El llibre conté mostres de literatura popular (proverbis, rondalles i cançons, fonamentalment) agrupades segons un criteri temàtic. La col·lecció «Obra del Cançoner Popular de Catalunya» aplega els 21 volums de l'*Obra del cançoner popular de Catalunya. Materials*, publicats entre 1993 i 2014. D'aquests volums, 18 van ser publicats gràcies a l'intens i perseverant treball que Josep Massot va iniciar en la dècada dels anys noranta, i que va continuar al llarg

de les dècades següents L'edició d'aquests 18 volums (Massot 1993–2011)[161] es va completar amb la reedició, entre els anys 2013 i 2014, dels tres volums de materials que havien estat publicats abans de la Guerra Civil Espanyola, concretament entre els anys 1926 i 1929. Una col·lecció de referència de l'editorial és la «Biblioteca Valeri Serra i Boldú», que publica els llibres guanyadors dels premis Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular, convocats anualment per l'Ajuntament de Bellpuig. Una altra col·lecció, «Contes i Llegendes», d'un caràcter eminentment divulgatiu, aplega tot un conjunt de llibres de llegendes recreades pels compiladors dels reculls. Finalment, dins de la col·lecció «Escriptors i Erudits Contemporanis», s'han publicat interessants articles dedicats a temes relacionats amb l'estudi de la literatura popular.

En relació amb la recuperació d'obres inèdites de literatura popular, cal destacar l'edició per part de l'editorial Columna d'una important obra que havia restat inèdita, la *Paremiologia catalana comparada*, de Sebastià Farnés (1992–1999). Els responsables de la seva edició van ser Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall, amb la col·laboració de Josep M. Pujol.

Per la seva part, edicions El Mèdol va reeditar la col·lecció «Biblioteca de Tradicions Populars», creada per Amades, en la qual el folklorista va publicar tota una sèrie d'estudis monogràfics sobre folklore entre els anys 1933 i 1937.

Edicions Sidillà va reeditar tres obres de Cels Gomis: el 2014, la *Zoologia popular catalana*, amb un pròleg d'Emili Samper; el 2015, la *Botànica popular catalana*, amb un pròleg de Salvador Palomar, i, el 2016, *La bruixa catalana*, amb un pròleg d'Adrià Pujols. D'altra banda, Cossetània Edicions, els anys 2010 i 2015, va reeditar, en dos volums (el primer amb un estudi de Josep M. Pujol), les tres sèries de *Lo rondallaire* i els *Contes populars catalans*, de Francesc de Sales Maspons i Labrós, publicats per primera vegada en les darreres dècades del segle XIX.

Edicions La Guineu, l'any 2005, va editar el llibre *Follies recollides al peu de Montserrat entre els anys 1870 i 1874*, de Pau Bertran i

161 Sobre les característiques del conjunt d'aquesta obra, es pot consultar la ressenya de Carme Oriol (2013).

Bros, que inclou les follies publicades el 1885 en el llibre *Cansons y follíes populars (inèdites) recullides al peu de Montserrat*. Així mateix, Brau Edicions, en la col·lecció «Estudis Locals», el 1994 va publicar el *Cançoner de l'Empordà*, compilat per Lluís Albert Rivas, amb lletra i música de les cançons que l'autor va recollir de la tradició familiar, concretament de l'escriptora Caterina Albert i Paradís («Víctor Català») i de la seva germana Amèlia, l'any 1943.

Tot i que la llista no és exhaustiva, l'acció editorial descrita mostra la important activitat que s'ha produït en les darreres dècades pel que fa a l'edició i la reedició d'obres de folkloristes catalans, així com a la implicació del món editorial en aquesta tasca.

3.3.9 El paper de les institucions

Amb l'assoliment de les institucions democràtiques a l'Estat espanyol, a Catalunya es va iniciar un procés de recuperació i de normalització de la cultura pròpia en les seves diverses manifestacions. En aquest context, la cultura popular, i, més concretament, la literatura popular, va rebre un impuls progressiu a través de diverses accions promogudes des de les institucions. En aquest àmbit, tant la Generalitat de Catalunya com els ajuntaments democràtics van fer una important tasca normalitzadora.

3.3.9.1 La Generalitat de Catalunya

L'any 1980 la Generalitat de Catalunya va crear, dins del Departament de Cultura, el Servei de Promoció Cultural, que incloïa la Secció de Cultura Tradicional. L'any següent, el 1981, aquest Servei va organitzar el Primer Congrés de Cultura Tradicional i Popular, que va dur a terme activitats al llarg de tot un any en diversos pobles i ciutats de Catalunya. La inauguració del Congrés va tenir lloc a Barcelona els dies 12 i 13 de desembre de 1981 i la cloenda es va fer a Girona els dies 10, 11 i 12 de desembre de 1982. El Congrés, organitzat en diverses sessions de treball, tenia com a objectiu potenciar la cultura tradicional i popular arreu del territori i també crear arxius documentals per a la seva conservació (Baltà 1983: 9). El Congrés va comptar amb la col·laboració de la Fundació Serveis de Cultura Popular i es va aconseguir que hi hagués una gran participació, tant d'entitats i institucions com d'estudiosos que hi van assistir a títol personal.

L'impuls institucional a favor de la recuperació i la difusió de la cultura tradicional i popular, iniciat amb la celebració d'aquest Primer Congrés de Cultura Tradicional i Popular, es va dirigir dos anys després cap a la realització d'una acció molt concreta: la creació del Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular el 1983. Tal com apuntava Antoni Anguela (1947–2010), director del Centre, les activitats que s'hi van programar van anar dirigides a la recerca, l'inventari, la conservació i la difusió del patrimoni etnogràfic de Catalunya, en una clara opció del govern adreçada a potenciar el coneixement i la divulgació de totes aquelles expressions culturals que formen part de la memòria col·lectiva de Catalunya (Anguela 1992: 80). Així mateix, Anguela explicava que, amb la creació d'aquest Centre, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya assumia l'acord unànimement adoptat en el Primer Congrés de Cultura Tradicional i Popular. Els termes d'aquest acord es detallaven en les conclusions de l'«Àmbit de Perspectives de Futur» del Congrés:

> es constata així mateix la necessitat de crear o fundar una institució d'abast general, que comprengui, en les seves diverses seccions o instituts, tots els aspectes en què es manifesta la nostra cultura tradicional o popular i que [...] en un nivell d'alta investigació científica (etnogràfica, folklòrica, etnològica, i antropològica), assumeixi la responsabilitat de coordinar, dins l'esmentat nivell científic i acadèmic, totes les tasques de recerca, classificació, compilació, sistematització, estudi comparatiu i publicació de tots els materials que componen el camp vastíssim del patrimoni cultural popular i tradicional de Catalunya, amb la divulgació conseqüent dels resultats i del curs dels treballs (*Memòria del Primer Congrés de Cultura Tradicional i Popular* 1983: 121).

En el seu article, Anguela (1992) feia un balanç dels pràcticament deu anys de funcionament del Centre en els àmbits de la recerca (premis, ajuts, beques i convenis), l'inventari i la conservació (arxius, informatització, microfilmació) i la difusió (congressos i jornades, publicacions, exposicions, ensenyament, certamen fotogràfic).

Des del Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular es va fer una aposta important per la recerca etnomusicològica. El 1987, el Centre va crear la Fonoteca de Música Tradicional Catalana en el marc d'un programa de recerca, inventari i conservació de la música tradicional. La Fonoteca es va proposar

assolir tres objectius: (1) la recerca de música tradicional, a través del treball de camp; (2) la creació d'una base de dades per facilitar l'arxiu i la consulta dels materials; i (3) la difusió d'una selecció dels materials per promoure el coneixement de les melodies i dels documents sonors recopilats (Crivillé/Vilar 1993). Amb els anys, s'ha fet un esforç per digitalitzar-ne el fons, que es pot consultar, parcialment, a través del portal d'Internet «Calaix» <http://calaix.gencat.cat/>. Així mateix, Josep Crivillé i Ramon Vilar, en col·laboració amb altres investigadors, han donat difusió a materials audiovisuals recollits, per mitjà de la investigació de camp, en acurades publicacions, amb els estudis introductoris corresponents, dins de les sèries «Temes Monogràfics» i «Documents Testimonials. Recerca Directa».

Les activitats de promoció de la cultura popular, que havia estat duent a terme el Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular des de la seva creació el 1983, van continuar i es van intensificar amb l'aprovació, el 5 de març de 1993, al Parlament de Catalunya, de la Llei 2/1993, per la qual es va crear el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, que tenia com a objectiu promoure la recerca i l'estudi en l'àmbit de la cultura popular i tradicional, fomentar-ne el manteniment i la difusió, i donar suport a la vida associativa i a les activitats de dinamització cultural.

Entre les accions de promoció de la cultura popular catalana que s'hi van dur a terme, destaca l'impuls de la *Revista d'Etnologia de Catalunya,* creada l'any 1992 i dirigida per l'antropòleg Lluís Calvo. La revista inclou estudis sobre literatura popular, però, a més, ha publicat dos dossiers monogràfics sobre el tema. El primer, de 1994, va formar part del número 4 de la revista. El dossier, coordinat per Josep M. Pujol, duu per títol «Etnopoètica: el folklore, de bella art a art aplicada» i conté articles que denoten una voluntat renovadora tant en la tria dels temes com en el seu tractament. En són un exemple: «El folklore com a acte comunicatiu» d'Ignasi Roviró, «Emblema: quan el gest ho és tot» de Lluís Payrató i «L'aranya a la iuca. Llegendes urbanes d'avui» de Rolf Wilhelm Brednich. El segon dossier monogràfic va formar part del número 41 de la revista, corresponent a l'any 2016. El dossier, coordinat per Carme Oriol i Emili Samper i titulat «El folklore i l'etnopoètica avui», inclou articles teòrics sobre etnopoètica i folklore, treballs de caràcter aplicat i estudis de l'obra

de folkloristes catalans. Així per exemple, inclou articles com «El terme folklore als Països Catalans: de l'entusiasme a la desafecció» de Jaume Guiscafrè, «Els estudis d'etnopoètica en la cultura catalana» de Carme Oriol, «Les noves formes de folklore i els avatars del folklorisme: entre visibilitat i invisibilitat» de Luis Díaz González Viana, «WhatsApp contra les parelles» d'Ignasi Roviró i «S'estan transformant els contes de fades?» de Cristina Bacchilega. L'any 2017 la revista ha encetat una nova etapa sota la direcció de Xavier Roigé.

L'any 1994, el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana va iniciar el programa Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, amb l'objectiu de promoure la recerca, la documentació, la difusió i la restitució del patrimoni etnològic català. A través de convocatòries anuals, es van anar finançant projectes de recerca sobre cultura popular que van generar un bon nombre de materials d'arxiu i de publicacions. Les col·leccions «Temes d'Etnologia de Catalunya» i «Materials d'Etnologia de Catalunya», totes dues dirigides per l'antropòleg Joan Prat, van constituir una important plataforma de difusió dels llibres que van generar aquests projectes de recerca. L'any 2008, des del Servei de Patrimoni Etnològic del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, Manel Català, Roger Costa i Rafel Folch van publicar l'extens article «Balanç de catorze anys de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya», en el qual feien un balanç molt positiu de la tasca feta i dels resultats que havia donat el programa fins aquell moment.

Durant la primera dècada del segle XXI, dins del programa Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, es van publicar quatre llibres d'un especial interès en l'àmbit de la literatura popular, els dos primers van formar part de la col·lecció «Temes d'Etnologia de Catalunya» i el tercer i el quart de la col·lecció «Materials d'Etnologia de Catalunya».

El primer llibre, *«Benvingut/da al club de la SIDA» i altres rumors d'actualitat* (2002), va ser fruit de la recerca que va dur a terme el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona amb Josep M. Pujol com a coordinador. El llibre conté un extens estudi introductori sobre l'art de la conversa fet per Josep M. Pujol i per Ignasi Roviró (encara que aquesta autoria no consta, explícitament, en la introducció). A continuació, s'explica la metodologia que es va emprar per obtenir els rumors i, finalment, s'inclou una col·lecció de 69 rumors narratius i 4 de no narratius degudament comentats i documentats.

El segon llibre, *I... Això és la meva vida. Relats biogràfics i societat* (2004), va ser un dels resultats de la investigació del Grup de Recerca Biogràfica que, dirigit per Joan Prat, tenia per objectiu crear un Banc de Memòria Biogràfica. El llibre se centra en el relat de vida com a objecte d'estudi, fixa la metodologia seguida en la realització de més de 200 entrevistes, i n'analitza el contingut. A més, estudia el relat autobiogràfic en relació amb el context social en què té lloc i també com a estructura narrativa. En aquest darrer cas, el llibre ofereix una interessant tipologia de patrons narratius dels relats.

El tercer llibre, *Investigadors i recerca etnològica a Catalunya* (2000), és tal com indica el subtítol del llibre, un catàleg de recerques impulsades des del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana entre els anys 1983 i 1999. El catàleg conté la descripció d'un total de 287 documents, la gran majoria inèdits, que inclouen: els materials dels arxius que el Departament de Cultura ha adquirit, ha rebut en donació o en dret de consulta; les obres corresponents a les tres convocatòries dels Premis Nacionals de Recerca Etnològica Joan Amades; i els treballs de recerca becats per la institució. El llibre també conté un directori de les entitats implicades en la recerca sobre el patrimoni etnològic a Catalunya (museus, associacions culturals, centres d'estudis, institucions públiques, universitats i editorials). Molts dels documents descrits en el catàleg de recerques són d'interès per als estudis de literatura popular. Així, per exemple, entre els treballs presentats als Premis Nacionals de Recerca Etnològica Joan Amades, cal mencionar «Historia de la Antropología en Cataluña» (1991) de Lluís Calvo i «Aportació a l'estudi textual de Don Joan i Don Ramon o el Cavaller ferit» (1991) d'Ignasi Roviró, «L'encant de la tradició: el folklorisme» (1992) de Josep Martí i Pérez, «Les rondalles del príncep transformat (pervivència en la literatura catalana de tradició oral» (1992) de Maria de la Pau Janer, «La tirallonga de parelles: un model formal per a cançons infantils» (1994) de Jaume Ayats i «Maials. Flor d'ametller. Elements de cultura popular» (1994) de Miquel Viladegut. Pel que fa als treballs de recerca becats, al voltant d'una trentena són estudis sobre literatura popular o són treballs etnogràfics que contenen materials d'interès per als estudis de literatura popular. Una trentena més de treballs inclouen cançons populars dins de reculls més amplis de recerca etnomusicològica.

I el quart llibre, *Índex tipològic de la rondalla catalana* (2003), va ser un dels resultats del projecte «Rondalles catalanes», dirigit per Carme Oriol i Josep M. Pujol. El llibre, elaborat d'acord amb el sistema tipològic internacional (Aarne/Thompson 1961), conté una introducció que explica la importància de la recol·lecció de rondalles als Països Catalans, així com els treballs de catalogació anteriors a la publicació de l'*Índex*. A continuació, el llibre conté la informació bibliogràfica i de contingut relativa a 546 tipus rondallístics (arguments genèrics de rondalles) documentats en tota l'àrea lingüística i cultural catalana, amb indicació bibliogràfica de les versions localitzades en els rondallaris publicats pels folkloristes catalans.

Des de l'any 2011, els objectius del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana es van ampliar cap al suport al món associatiu i la seva coordinació amb el món municipal. Així mateix, es va produir una reestructuració en la seva organització i gestió, de manera que les activitats del Centre es van integrar en la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals. Aquesta Direcció General compta amb el Servei de Recerca i Protecció, que inclou el Centre de Documentació de Cultura Popular amb les seves diverses seccions (Biblioteca del Patrimoni Etnològic, Arxiu del Patrimoni Etnològic i Fonoteca de Música Tradicional Catalana). L'any 2017, la Direcció General ha tornat a reformular el seu nom i ha passat a dir-se Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural.

En les seves diverses etapes, aquests organismes dependents del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya han anat reorientant els seus objectius i les seves funcions al mateix temps que han anat modificant el seu nom. Tanmateix, sempre han tingut un paper dinamitzador de la cultura popular que s'ha concretat en el suport a un ampli espectre d'activitats. Dins d'aquest ampli i divers camp d'actuació, l'impuls als estudis de literatura popular ha tingut cabuda a través d'accions concretes, com ara el finançament de projectes, les publicacions, l'atorgament de beques de recerca, etc.

En el Centre de Documentació de Cultura Popular es conserven arxius (personals i musicals) que tenen un màxim interès per a l'estudi de la literatura popular. Entre els arxius personals, cal destacar els de Joan Amades i Gelats (1890–1959), Joan Tomàs i Parés (1896–1967), Josep M. Vilarmau i Cabanes (1900–1947) i Artur Quintana i

Ester Limorti. L'Arxiu Amades conserva l'epistolari del folklorista i molta altra documentació publicada i inèdita seva, així com la d'altres folkloristes amb els quals va mantenir contacte o va col·laborar al llarg de la seva vida. L'Arxiu Tomàs conté abundant material recollit per Joan Tomàs en les seves recerques etnomusicològiques, a més de documentació personal i correspondència privada. L'Arxiu Vilarmau conté més de 800 melodies i cançons, 350 rondalles i també parèmies, jocs, danses, creences i supersticions fruit de l'exhaustiva recerca que Josep M. Vilarmau va fer a la comarca del Lluçanès. I l'Arxiu Artur Quintana i Ester Limorti guarda els materials folklòrics recollits en la recerca que aquests dos investigadors van dur a terme en la regió d'El Carxe.

Entre els arxius musicals, hi ha el de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, el de mossèn Joan Sala i Salarich (1882–1936) i el del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona. L'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya està format per 158.000 microfitxes dels originals que es conserven al monestir de Montserrat. L'Arxiu Sala conté 427 cançons i 84 melodies, recollides gràcies al treball de camp que va fer Joan Sala entre els anys 1933 i 1936. Finalment, l'Arxiu del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona conserva enregistraments sonors i documentació escrita corresponents al treball de camp dels membres del grup durant els estius de 1982 i 1983 en diversos municipis de la comarca del Lluçanès.[162]

Aquests arxius es complementen amb l'Arxiu de Patrimoni Etnològic, format pels treballs que es van fer dins del programa Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, des de 1994, any de la seva creació. Tal com indica el web del Departament de Cultura,[163] el programa «parteix d'una perspectiva àmplia, actual i dinàmica de la cultura, que permeti conjugar la tradició heretada dels estudis de folklore i cultura popular amb les tendències actuals d'investigació

162 Per a una informació més detallada sobre el contingut d'aquests arxius, vegeu el llibre *Investigadors i recerca etnològica a Catalunya* (2000) i el web <http://cultura.gencat.cat/ca/departament/estructura_i_adreces/organismes/dgcpt/centre_documentacio/arxiu/> [data de consulta: juny de 2017].

163 <http://cultura.gencat.cat/ca/departament/estructura_i_adreces/organismes/dgcpt/02_patrimoni_etnologic/01_programes_recerca/> [data de consulta: agost de 2017].

de l'etnologia i, per extensió, de l'antropologia i les ciències socials en general». D'acord amb aquesta àmplia perspectiva, el programa ha permès aplegar estudis d'interès en l'àmbit del folklore i de la literatura popular. Entre els anys 2004 i 2010 es van convocar beques de recerca etnològica i programes de recerca, aquests darrers adreçats, especialment, a «entitats amb un compromís territorial i/o temàtic (museus, associacions culturals, centres d'estudis) que hagin tingut entre els seus objectius el coneixement del seu entorn mitjançant la realització de la recerca científica en l'àmbit de les ciències humanes i socials». De tots aquests treballs, elaborats entre 1994 i 2012, n'ofereix informació el web esmentat.

3.3.9.2 Els ajuntaments

A més de la Generalitat de Catalunya, des dels inicis de la democràcia, els ajuntaments van exercir un paper important en la recuperació i la difusió de la cultura popular. Entre les accions que es van produir, cal destacar d'una manera especial la de l'Ajuntament de Bellpuig (l'Urgell), que l'any 1989 va crear el Premi Valeri Serra i Boldú de Cultura Popular amb l'objectiu de promoure l'estudi del patrimoni immaterial català. La iniciativa va sorgir l'any 1988 d'Isidor Cònsul, que, juntament amb Ramon Miró i amb l'alcalde de Bellpuig, va plantejar a Josep Massot i Muntaner, director de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, la idea d'homenatjar el folklorista, periodista i escriptor Valeri Serra i Boldú (1875–1938), nascut a Castellserà (l'Urgell), amb la creació d'aquest premi anual i la posterior publicació de l'obra guanyadora (Massot 2011: 161–162).

La primera convocatòria del Premi la va guanyar M. Margarida Bassols, professora de la Universitat Autònoma de Barcelona, i el seu treball es va publicar en forma de llibre, l'any 1990, amb el títol *Anàlisi pragmàtica de les endevinalles catalanes*. Des d'aleshores, el Premi es convoca anualment i l'obra guanyadora la publica l'Ajuntament de Bellpuig i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat en la col·lecció «Biblioteca de Cultura Popular Valeri Serra i Boldú». Des del principi, el Premi va comptar amb el suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Tot i que els llibres publicats són de temàtica molt diversa, i comprenen molts aspectes de la cultura popular, n'hi ha un bon nombre que estan relacionats amb l'estudi de la literatura popular. El Premi constitueix, sens dubte, una important plataforma de difusió de la recerca duta a terme en aquest àmbit. En els anys de vigència del Premi s'han publicat els llibres següents relacionats amb l'estudi de la literatura popular: *Les rondalles del cicle de l'espòs transformat* de Maria de la Pau Janer (1992), *Tomàs Carreras i Artau o el tremp de l'etnologia catalana* de Lluís Calvo (1994), *El cançoner nadalenc català al Principat de Catalunya (1853–1951)* de Carme Oriol (1995), *Els primers reculls de proverbis catalans* de Maria Conca i Josep Guia (1996), *Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa* de Josep Temporal (1998), *Més ràpids que el llamp, més vius que el foc. Petits éssers fantàstics en l'àmbit lingüístic català* de Joan Casanova i Joan Creus (2000), *Segrada. Motarrots i llegendes de l'Alt Urgell* de Josep Espunyes (2001), *L'escola algueresa d'estudis de cultura popular (1778–1908)* de Joan Armangué (2002), *Les rondalles meravelloses i llegendes d'Enric Valor* de Jaume Albero (2004), *Els glosats de tristor* d'Antoni Serrà (2005), *El mestre Joan Tomàs i Parès: passió per la cançó popular* de Jordi Tomàs (2007), *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre. Edició, catalogació i estudi* d'Emili Samper (2015) i *Quan les revistes conten rondalles* de Mònica Sales (2016). En la darrera edició corresponent a l'any 2017, el XXXII Premi Valeri Serra i Boldú l'ha guanyat Salvador Rebés amb el treball «Les cançons de Teresa Gelats, mare de Joan Amades».

L'any 2001, l'Ajuntament de Tarragona va crear el Premi de Cultura Popular Joan Amades a proposta de l'Associació Joan Amades. El Premi es va convocar anualment fins a l'any 2009. A partir de l'any següent, l'associació promotora el va convertir en un premi honorífic que atorgava la mateixa associació. Durant els nou anys de vigència del Premi, l'editorial El Mèdol va publicar vuit llibres, ja que el 2008 el Premi va quedar desert. D'aquests llibres, els que tenen relació amb l'estudi de la literatura popular són: *Llegendes de la natura. Itineraris pel nostre patrimoni cultural* de Francesc Roma (2001), *Un passeig per la cultura popular del Montseny. Records, tradicions, remeis, coneixement del medi* de M. Àngels Bonet (2002), *D'on vénen els nens i com es fan segons la cultura popular* de Joan Soler i Amigó (2003), *El cel i*

el temps en la cultura popular. Dites, noms i expressions a les Terres de l'Ebre de Raül Marcos (2004), *El drac aquós. Folklore, història i tradició de l'estany de Banyoles* de Jordi Garcia i Àngel Vergés (2005) i *El Nadal, del mite a la tradició* de Josep Romeu i Bisbe (2007).

Alguns ajuntaments, a través de convocatòries generals, no estrictament dedicades a la cultura popular, han premiat, de vegades, estudis relacionats amb la literatura popular. Així, per exemple, l'Ajuntament d'Olesa de Montserrat convoca el Premi de Recerca Vila d'Olesa (modalitat Ciència Oberta) destinat a un treball relacionat, explícitament, amb un tema olesà o bé d'interès olesà. En l'edició de 2001, el treball premiat va ser *Cultura popular del Montserrat. A partir de textos recollits per Pau Bertran i Bros*, de Jordi Serra i Massansalvador, que va ser publicat l'any 2003. Per la seva banda, l'Ajuntament de Tortosa, en el marc dels XVII Premis Ciutat de Tortosa, ha designat guanyadora l'obra *Cultura popular, folklore i etnologia del Baix Ebre* de Carles M. Castellà Espuny que ha estat publicada el 2017.

Els arxius municipals existents a les ciutats i els pobles de Catalunya també han aportat documentació d'interès per a l'estudi de la literatura popular; a més, en els darrers anys, alguns d'aquests arxius han digitalitzat l'inventari dels seus fons o bé documentació concreta, cosa que n'ha facilitat la consulta.

Així, per exemple, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona conté el fons Serra i Pagès, en el qual es troben els materials inèdits que el folklorista va aplegar al llarg de la seva vida i, a més, els proporcionats per les seves deixebles dels cursos de Folklore de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. El fons també conserva el seu epistolari (amb les cartes que les seves deixebles li van enviar), a través del qual es poden obtenir moltes dades d'interès per a l'estudi de la literatura popular. En aquest mateix arxiu es conserva el fons Sara Llorens, amb els materials folklòrics aplegats per qui va ser la deixebla predilecta de Serra i Pagès i també la que més va col·laborar amb el seu mestre.

A l'Arxiu Municipal de Palafrugell, que aplega el fons Bassa-Rocas, es conserven els materials folklòrics recollits per Irene Rocas. En aquest fons es troba, per exemple, un «Recull d'adagis i dites populars», datat el 10 de novembre 1943, que familiars de Rocas van cedir fotocopiat a l'Arxiu Municipal (Angelats/Vila 2004: 35). A partir d'aquesta documentació i d'altra que també es conserva a l'Arxiu,

Rosa Angelats i Pep Vila han publicat el llibre *Refranys i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas* (2004), editat per l'Arxiu Municipal.

En molts pobles i ciutats de Catalunya s'ha observat un interès creixent per preservar i investigar l'aportació d'estudiosos vinculats a aquestes localitats i s'han fet accions per divulgar-ne l'obra. En el terreny del folklore i de la literatura popular, se'n poden esmentar alguns exemples.

Així, l'Ajuntament de Bagà, l'any 1989, va editar, en facsímil, *El cançoner del Calic* de Joan Serra i Vilaró, que s'havia publicat per primera vegada l'any 1913. Un altre ajuntament, el d'Amposta, el 1997, es va fer càrrec de l'edició del llibre d'Antoni Costes i Rodríguez, *«Emborrapà!» Jocs de carrer jugats a Amposta*. El treball va ser el resultat de la recerca «Jocs populars d'Amposta», que l'autor va dur a terme a través d'una beca del programa Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, l'any 1986. Una altra publicació, en aquest cas, impulsada per l'Ajuntament d'Ulldemolins, l'any 1989, dins de la col·lecció «Quaderns d'Ulldemolins», va ser *El folklore del Roser* de Salvador Palomar, fruit d'una recerca que, amb aquest mateix títol, va obtenir una beca, l'any 1988, dins del programa esmentat. Aquests dos darrers exemples són només una petita mostra de com l'impuls que ha donat a la recerca la Generalitat de Catalunya, en el terreny de la cultura popular, ha tingut un impacte molt positiu en el territori. Per la seva part, l'Ajuntament de l'Escala, dins de la sèrie «Monografies Locals», l'any 2000, va publicar *Mil adagis recopilats per Caterina Albert i Paradís* en una edició a cura de Lluís Albert, fillol i nebot de l'escriptora. Finalment, l'Ajuntament de Pineda de Mar ha fet una tasca important de valoració i divulgació de la figura de la folklorista Sara Llorens i de la seva obra, i ha promogut diverses publicacions d'interès per a l'estudi de la literatura popular, entre les quals destaca el *Rondallari de Pineda*, publicat el 2006 a cura de Josefina Roma.

3.3.10 La recerca des de les associacions

Des de l'inici de la dècada dels anys vuitanta es van dur a terme diverses iniciatives d'estudi del folklore que es van vertebrar a través d'associacions i grups de treball de naturalesa diversa. Alguns d'aquests grups van centrar els seus objectius en la recuperació del patrimoni

etnològic, històric o folklòric, en el sentit ampli del terme, és a dir, entès com a cultura popular (balls, festes, festivals, etc.). D'una manera o altra, però, van acabar incorporant en els seus fons mostres de literatura popular, recollides, generalment, per mitjà d'un treball de camp orientat, en principi, a l'assoliment d'altres objectius. En són un exemple, l'Associació Catalana de Patrimoni Etnològic (ACPE), sorgida a la Universitat de Lleida el 1990;[164] el Grup de Recerca Folklòrica de la Garrotxa, nascut dins del Cercle de Cultura Tradicional i Popular Marboleny de les Preses (Garrotxa), el 1991;[165] i el Grup de Recerca de Cultura Popular i Tradicional (ANJUB), creat a Cambrils el 1992.[166] Aquesta tasca de les associacions i dels grups de recerca s'ha fet extensiva, també, a altres entitats, com el Consell Cultural de les Valls d'Àneu,[167] o museus, com per exemple el del Montsià, que s'han compromès en la realització de projectes dins de programes com l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya.

Dels diversos grups de recerca creats, els que han dut a terme una activitat més important en la recollida, l'estudi i la divulgació de treballs de literatura popular són: el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona, l'Associació Cultural Carrutxa i l'Associació de Recerca Etnomusicològica.

164 Per a una visió detallada sobre la creació i l'activitat de l'Associació, vegeu la ressenya de Montserrat Iniesta en la *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 2 (1993): 170–172.

165 Per a una visió detallada sobre la constitució i les activitats del Grup, vegeu la ressenya de Josep Garcia i Miràngels en la *Revista* d'*Etnologia de Catalunya*, núm. 30 (2007): 178–179.

166 El Grup es va mantenir actiu fins l'any 2006 i el seu fons es va integrar a l'Arxiu Municipal de Cambrils el 2016. <http://www.cambrils.cat/arxiu/fons-documentals/fons-l-anjub-grup-de-recerca-de-cultura-tradicional-i-popular-de-cambrils> [data de consulta: agost de 2017].

167 El Consell Cultural de les Valls d'Àneu es va crear l'any 1983. Des d'aleshores ha publicat les revistes *Àrnica* i *Nabius*, així com les col·leccions «Quaderns del Consell» i «Petits Quaderns del Consell», en les quals es poden trobar alguns estudis dedicats a la literatura popular. L'any 1991, el Consell va obtenir el Premi Nacional de Cultura Popular i el 2016 la Creu de Sant Jordi, tots dos atorgats per la Generalitat de Catalunya.

3.3.10.1 El Grup de Recerca Folklòrica d'Osona

L'any 1980 Ignasi Roviró, Xavier Roviró i Jaume Ayats van constituir, a Vic, el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona amb l'objectiu de recollir i estudiar el folklore oral de la comarca d'una forma sistemàtica i exhaustiva (F.X. Roviró 2010: 95). Des d'un principi, el Grup es va proposar dur a terme un treball científic basat en l'enregistrament d'entrevistes que es feien a informants i en la posterior transcripció d'aquestes entrevistes. Els seus membres es van especialitzar en la recollida i l'estudi del folklore de transmissió oral, i el treball de camp més intens el van realitzar entre els anys 1981 i 1991. L'any 1981 van dur a terme un treball intensiu i sistemàtic als pobles de Rupit i Pruit, i els anys 1983 i 1984 en van publicar una part dels materials en els dos volums d'*El folklore de Rupit i Pruit*, dedicats, el primer, a l'estudi de prop d'un centenar de cançons i, el segon, al d'unes dues-centes narracions. Els dos volums constitueixen un bon exemple de com cal presentar el material obtingut en la investigació de camp. Per a cada peça de folklore, s'especifica el nom de l'informant, així com el lloc i la data de recollida. Pel que fa a les narracions, cadascuna es presenta dins del fragment de conversa en què ha sorgit. A més, s'utilitza el sistema de transcripció per tal de respectar amb la màxima fidelitat possible les característiques de la llengua oral.

La preocupació pel rigor científic va portar els components del grup a cercar un suport sòlid en l'àmbit acadèmic, i per això, l'any 1984, van establir contacte amb el professor Josep M. Pujol, que es va incorporar al grup el 1991. Amb Josep M. Pujol es van reunir sovint per reflexionar sobre la naturalesa de la investigació folklòrica, el tractament de la llengua i la transcripció, i la importància de la conversa i la comunicació folklòrica (García 2013: 38–39; Roviró 2016).

El 1991, el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona va organitzar unes Jornades d'Estudis Folklòrics amb l'objectiu de reflexionar sobre el futur del folklore, tot tenint en compte el seu valor com a acte comunicatiu. Les Jornades es van celebrar del 12 al 14 de desembre de 1991 a Vic, amb el suport de les institucions següents: la Universitat de Barcelona, el Conservatori Superior de Música de Barcelona, els Estudis Universitaris de Vic i el Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. La lliçó inaugural de les Jornades, titulada

«Temes i mètodes en el folklore: un exemple», la va impartir Josep Romeu i Figueras, i la lliçó de clausura, «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya avui», va anar a càrrec de Josep Massot i Muntaner. En el programa de les Jornades, els seus impulsors van definir-les com un fòrum de debat i d'estudi per als investigadors dels diversos àmbits comunicatius que engloba el folklore com a disciplina: l'etnomusicologia, el folklore verbal i el folklore no verbal. En relació amb el plantejament de les Jornades, cal destacar dos aspectes importants. El primer va ser la participació de Josep Romeu i Figueras i de Josep Massot i Muntaner com a ponents, cosa que evidenciava el reconeixement de les generacions més joves cap a la important tasca que havien dut a terme aquests dos investigadors. El segon aspecte va ser la consideració del folklore com a fenomen comunicatiu, que denotava la influència de les aportacions teòriques de Josep M. Pujol en la dècada dels anys vuitanta.

Josep M. Pujol, des del món universitari, havia divulgat la noció de folklore de Dan Ben-Amos (1971), tot remarcant el caràcter comunicatiu i artístic del missatge. I en aquestes jornades es va fer evident la voluntat dels seus principals impulsors i organitzadors, Ignasi Roviró, F. Xavier Roviró i Jaume Ayats, de situar el folklore al costat d'altres disciplines que s'ocupen de la interacció personal, com són, la pragmàtica i l'anàlisi de la conversa. Aquest enfocament es va fer visible en les tres ponències que van obrir cadascuna de les sessions en què es van organitzar les Jornades. La primera, «L'etnomusicologia: balanç d'actualitat i línies de futur», a càrrec de Josep Crivillé, professor d'Etnomusicologia i director de la Fonoteca de Música Tradicional Catalana de la Generalitat de Catalunya; la segona, «El folklore verbal: balanç d'actualitat i línies de futur», a càrrec de Josep M. Pujol, professor de Folklore a la Universitat de Barcelona a Tarragona; i la tercera «El folklore no verbal: balanç d'actualitat i línies de futur», a càrrec de Sebastià Serrano, professor de Lingüística i de Teoria de la Comunicació a la Universitat de Barcelona. A les Jornades s'hi van inscriure més d'una seixantena de persones, algunes d'elles alumnes i exalumnes de Josep M. Pujol, així com membres de l'Associació Cultural Carrutxa i de les institucions organitzadores. Les Jornades van tenir, per tant, força acollida i van servir de fòrum de debat sobre el camí recorregut en els estudis folklòrics i, especialment, sobre les línies de recerca que s'obrien de cara al futur.

Malauradament, els treballs presentats al congrés no es van publicar en un llibre d'actes, tot i que la ponència de Josep M. Pujol, que havia restat inèdita, es va poder publicar a títol pòstum a la revista *Ausa* (Pujol 2013*a*).

Al llarg dels anys, el Grup ha anat incrementat la seva activitat tant pel que fa a la investigació de camp com a l'organització de jornades científiques i a la difusió dels resultats dels seus estudis en publicacions especialitzades. El Grup de Recerca Folklòrica d'Osona disposa d'una pàgina web <http://www.folklore.cat/>, en la qual es pot seguir la seva activitat científica. Així mateix, el número monogràfic de la revista *Ausa*, que commemora els més de trenta anys d'existència del Grup, conté un article molt ben documentat sobre les seves activitats a càrrec de Carles García (2013). El Grup de Recerca Folklòrica d'Osona ha mantingut viva la seva activitat i és de referència tant per la quantitat com per la qualitat del seu treball. F. Xavier Roviró (2016) ha quantificat en més de 700 informants i 21.000 entrades el fons dels seus arxius.

3.3.10.2 L'Associació Cultural Carrutxa

El 1980 es va crear a Reus l'Associació Cultural Carrutxa, que tenia per objectiu contribuir a la revitalització del patrimoni popular i tradicional, i incidir en el conjunt de la ciutat a través d'activitats de difusió de la cultura popular adreçades al públic en general i, també, a les escoles.

L'Associació Cultural Carrutxa va néixer amb la voluntat de fer una tasca de recerca i de dinamització cultural. Per això, entre les accions que volia fer hi havia: crear un arxiu i una biblioteca, dur a terme projectes de recollida de materials a través del treball de camp, publicar llibres, preparar exposicions, impartir conferències, etc. Des d'un principi, l'Associació va establir contacte amb altres entitats, tant en l'àmbit nacional com internacional per tal d'evitar tenir, exclusivament, un caràcter local.

L'activitat de recerca i de difusió cultural va anar prenent força i l'any 1985 es va crear el Centre de Documentació sobre Cultura Popular-Carrutxa com una secció de l'Associació Cultural Carrutxa. El Centre es va plantejar l'estudi de la cultura popular des d'un punt de vista interdisciplinari i, per això, es va fomentar la col·laboració

d'investigadors de diversos àmbits: l'etnologia, la filologia, la literatura popular, l'etnomusicologia, la història, l'arqueologia, etc. (Palomar/Rebés 1994: 605–606). Des del Centre es va fer una aportació important a la recerca etnomusicològica, centrada en la recollida, la sistematització i l'estudi dels diversos gèneres de la cançó, amb una atenció especial a la balada.

Un dels resultats de la recerca duta a terme en aquests anys va ser el llibre de Gabriel Ferré, Salvador Rebés i Isabel Ruiz, *Cançoner tradicional del Baix Camp i el Montsant*, publicat el 1988. El llibre conté materials dels diversos gèneres de la cançó, entre els quals hi ha una presència important de balades. Es tracta d'un treball elaborat amb criteri científic i constitueix un model a seguir que té vigència encara avui. Cadascuna de les cançons del llibre es presenta transcrita amb fidelitat a les fonts orals; també s'hi anoten les dades de l'informant (nom, edat, lloc de recollida) i la notació musical corresponent. En aquesta mateixa línia, l'any 1990, Salvador Palomar i Salvador Rebés van publicar el llibre *Rasquera, cançons de la tradició oral*.

El treball de camp que es va dur a terme entre els anys 1982 i 1988 en el si del Centre de Documentació sobre Cultura Popular-Carrutxa va permetre recollir un nombre important de materials. Per tal d'ordenar-los, preservar-los i fer-ne l'adequada difusió, l'any 1989 es va crear l'Arxiu de Cançoner i Música Tradicional, fruit d'un acord amb el Servei de Cultura Tradicional del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. En aquests sis anys de recerques sistemàtiques sobre la cançó popular en diverses comarques de Tarragona, es van obtenir unes 4.600 cançons pertanyents a diversos gèneres del cançoner (balades, cançons de ronda, cançons de bressol, cançons de joc, etc.) i també documentació complementària (entrevistes sobre el context social o festiu relacionat amb la cançó, fotografies, vídeos, etc.).

A l'inici de la dècada dels anys noranta, l'Associació Cultural Carrutxa va promoure la celebració del «Col·loqui sobre cançó tradicional» que es va celebrar a Reus del 12 a 15 de setembre de 1990. Quatre anys més tard, es va publicar el llibre que recollia les ponències i les comunicacions que s'hi van presentar. Salvador Rebés, coordinador del congrés, en la «Presentació» del volum va remarcar el caràcter excepcional del congrés i del llibre de les Actes, del qual el precedent més immediat es remuntava al «III Congrés Internacional de Musicologia», celebrat a Barcelona a l'abril de 1936.

Els àmbits en què es va organitzar el col·loqui reflectien la voluntat d'estudiar els diversos gèneres de la cançó, tot tenint en compte el seu context (l'entorn social), així com d'incidir en la importància de recollir les cançons de la tradició oral, mitjançant el treball de camp. Rebés remarcava l'elevat nombre de persones que hi van participar i l'alt nivell dels treballs que s'hi van presentar. En la primera jornada, es van impartir quatre conferències. La conferència inaugural va anar a càrrec de Josep Romeu i Figueras i va tractar sobre la poesia popular, mentre que les altres les van impartir Josep Massot i Muntaner, Albert Manent i Jesús A. Cid, i van tractar, respectivament, sobre el músic mallorquí Baltasar Samper, sobre unes cançons de la comarca del Priorat i sobre un romanç històric (Rebés 1994: 5–8). En aquest punt és important remarcar que en el Congrés hi van participar els dos erudits que representaven la continuació de l'interès per l'estudi de la literatura popular que venia de l'etapa anterior: Josep Romeu i Figueras i Josep Massot i Muntaner.

Entre els anys 1994 i 1997, l'Associació Cultural Carrutxa va fer l'Inventari del Patrimoni Etnològic del Priorat. Al llarg dels anys, l'entitat ha tingut una important trajectòria tant en la recerca com en l'edició de monografies científiques. Dins de l'àmbit de la literatura popular, a més dels llibres sobre la cançó tradicional esmentats, destaca la coedició, juntament amb l'Instituto de Estudios Turolenses i l'Associació Cultural del Matarranya, dels tres volums de *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*, publicats els anys 1995 i 1996, així com la reedició, l'any 2001, de *La meteorologia popular*, de l'escriptor reusenc Joaquim M. Bartrina (1850–1880), que s'havia publicat, per primera vegada, a títol pòstum dins de les *Obres en prosa i vers escollides i col·leccionades per J. Sardà* l'any 1881. Durant diversos anys, l'Associació va publicar la revista *Fulls de Treball de Carrutxa*, en la qual es poden trobar estudis sobre literatura popular. En reconeixement a la seva trajectòria, l'Associació, que actualment duu el nom de «Carrutxa. Centre de recerca i difusió del patrimoni etnològic i la memòria històrica», ha estat distingida amb el Premi Nacional de Cultura 2016 de la Generalitat de Catalunya, a causa del seu treball d'investigació i divulgació en l'àmbit del patrimoni immaterial de les comarques de Tarragona.

3.3.10.3 L'Associació de Recerca Etnomusicològica

L'Associació de Recerca Etnomusicològica va ser creada per Josep Crivillé i Bargalló (1947–2012). L'Associació va néixer «arran de l'ensenyament de l'etnomusicologia o folklore musical impartit pel professor Josep Crivillé i Bargalló al Conservatori Superior Municipal de Música de Barcelona» (ARE 1998: 118). Tot i que l'Associació no es va constituir formalment fins a l'any 1986, els seus precedents cal cercar-los en el Seminari sobre Etnomusicologia que Crivillé va impartir durant el curs 1983-84 en el Consejo Superior de Investigaciones Científicas de Barcelona (CSIC), on un grup d'alumnes van constituir-se en equip de treball amb la finalitat d'aprofundir en la recerca etnomusicològica.

Els objectius de l'Associació van ser «realitzar i promoure estudis i recerques en el camp de l'etnomusicologia, especialment catalana, en el doble vessant de treballs de camp i d'anàlisi i la seva difusió» (ARE 1986: 118). Durant la seva trajectòria, l'Associació va dur a terme una important activitat de recerca en el terreny del treball de camp. Gràcies al finançament rebut en les convocatòries de beques del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, entre 1983 i 1996, es van poder efectuar campanyes de recerca en diverses comarques catalanes com el Ripollès (1984), la Garrotxa (1984), el Bages (1983, 1984, 1986, 1987, 1992, 1994 i 1996), el Solsonès (1985), el Priorat (1986 i 1987), el Pallars Jussà (1986 i 1987) i el Pallars Sobirà (1986 i 1987), així com diversos treballs d'investigació sobre la cançó tradicional. La difusió de la recerca la van fer els investigadors a títol individual a través de publicacions i de comunicacions i ponències presentades en congressos (ARE 1986: 118). L'any 2000, es va iniciar el «Projecte de catalogació del cançoner popular de Catalunya», que va estar coordinat per Josep Crivillé i Ramon Vilar, director i secretari de l'Associació de Recerca Etnomusicològica, respectivament. L'equip que va dur a terme el projecte va estar encapçalat per l'etnomusicòloga Pilar López.

A manera de valoració final, es pot dir que l'interès per l'estudi de la literatura popular catalana, des de la recuperació de la democràcia, a finals de la dècada dels anys setanta, fins al moment actual, s'ha produït en diversos àmbits de la societat de forma paral·lela, complementària i amb una continuïtat en el temps. Tant des del món univer-

sitari com des de l'editorial, l'institucional i l'associatiu, s'han dut a terme iniciatives que s'han anat consolidant amb el temps. Les publicacions, els projectes i les xarxes de recerca, així com el dinamisme dels centres de documentació i de recerca actuals, són una mostra de la maduresa dels estudis de literatura popular que cal esperar que es mantingui en el futur.

II. ILLES BALEARS

1. DELS PRECEDENTS IL·LUSTRATS ALS PRECURSORS ROMÀNTICS

El primers testimonis d'un cert interès per la literatura popular a les illes Balears s'han de datar, probablement, al final del segle XVIII a Menorca. Aquesta illa va estar sota dominació anglesa entre 1713 i 1756 i entre 1763 i 1802, i sota dominació francesa entre 1756 i 1763. La Corona britànica hi va mantenir el català com a llengua prioritària i hi va fomentar un sistema de govern més liberal que no el que va començar a vigir a l'Espanya borbònica. En aquest context sociopolític, Menorca va conèixer un període de prosperitat econòmica i s'hi va desenvolupar un ambient cultural plenament inserit en els pressupòsits de la Il·lustració i del Neoclassicisme.

L'advocat, historiador i literat Joan Ramis i Ramis (1746–1819) va deixar constància de l'activitat dels glosadors menorquins i de la vigència de la poesia oral improvisada, de manera particular dels combats de glosadors, a *Usos y costumbres antiguos y modernos de Menorca*, un manuscrit que va quedar inèdit i que no es va publicar fins al 1957 al número 31 de la col·lecció Monografías Menorquinas.

1.1 L'interès preliminar per la poesia oral: Antoni Febrer i Josep de Togores

Un altre intel·lectual il·lustrat de Menorca que va manifestar un interès encara més marcat per la literatura popular va ser Antoni Febrer i Cardona (1761–1841). I ho va fer des de posicions que remeten a l'Humanisme renaixentista, perquè, d'una banda, va fer esforços per dignificar la poesia oral i, de l'altra, l'en van atreure les possibilitats d'utilitarisme moral que hi veia (Paredes/Salord 2005: 8–9). La dedicació de Febrer a la poesia oral menorquina es va concretar sobretot en el seu paper de transcriptor i d'editor d'algunes cançons que havien compost diversos poetes orals. En aquest sentit, cal esmentar les «Gloses sobre els abusos de la moda / i del porte dels temps presents / compostes de M[est]re. Gaspar Cardona / l'any 1801», el «Mètodo pràctic de fer bona confessió» (1804), també de Cardona, i el «Glosat sobre les principals festes de l'any, / exceptat les qui són movibles / compost per un cego. / Maó / l'any del Senyor 1815». L'in-

terès de Febrer per aquesta mena de poesia —ell mateix, fins i tot, en va arribar a compondre— l'en convertí en un bon coneixedor. Va ser un dels intel·lectuals que la van arreplegar i transcriure i en va adaptar algunes composicions que ja circulaven en còpies manuscrites per Menorca durant el primer terç del segle XIX.[1] Febrer, però, no va aproximar-se a la poesia oral dels glosadors menorquins per l'interès intrínsec que pogués tenir, sinó per l'arrelament que tenia entre les classes socials populars, per la seva relació potencial amb la moralitat i amb la religió i perquè, quan la corregia i la retocava, li permetia proposar un model de llengua d'ús que la tragués del desprestigi (Paredes/Salord 2005: 19).

Un cas molt semblant i proper al de Febrer és el del seu amic mallorquí Josep de Togores i Sanglada (1767–1831). Togores va ser un poeta que es va moure entre el Neoclassicisme i la poesia rococó i que es va interessar vivament també per la poesia oral de la Mallorca del seu temps. En va arreplegar i consignar per escrit moltes de mostres de manera casual, quan les va sentir cantar o improvisar. Cal posar en relleu el fet que molt sovint Togores no es va limitar a transcriure els versos que li havien cridat l'atenció, sinó que en reportava també la situació social específica en què havia sorgit o s'havia actualitzat la cançó. Segons Mas, Togores no «actua d'acord amb un programa precís i tampoc mai no formula la proposta d'arreplegar sistemàticament mostres literàries tradicionals. Ara bé, sí que demostra sensibilitat de folklorista i això es concreta en una valoració positiva d'algunes de les que arriben al seu abast, que transcriu i guarda entre els seus poemes» (1995: 10). Tampoc no es va proposar recollir mostres dels diversos gèneres de la literatura popular: es va centrar de manera exclusiva en la poesia i, encara, sembla que només en les cançons curtes (quartetes i quintetes). Cal destacar-ne, però, la sensibilitat amb què va valorar de manera positiva aquesta mena de produccions poètiques, segurament per la seva pròpia condició de poeta i pel tracte sovintejat que, com a propietari rural, tenia amb alguns dels poetes orals mallorquins. Els tenia una admiració sincera per la seva capacitat d'improvisar quatre o cinc versos ben rimats i per la facilitat aparent amb què ho feien quan les circumstàncies ho reque-

1 Una part d'aquests materials i de la producció poètica de l'autor està recollida i editada a Febrer (2005).

rien. Per aquesta raó, segurament, va recollir, transcriure i guardar entre els seus manuscrits aquelles gloses que li van interessar més.[2] Ell mateix —com ja havia fet Febrer— va deixar constància de la seva activitat puntual com a glosador i d'alguna manera va reivindicar la influència que els glosadors mallorquins havien tingut en la seva pròpia producció poètica.

L'interès dels il·lustrats illencs per la literatura popular, però, no va anar més enllà de la poesia oral, al més sovint improvisada. Tampoc no va tenir cap mena de continuïtat ni de transcendència perquè la major part de la producció literària i intel·lectual d'aquests autors va romandre inèdita i no es va recuperar i publicar fins al darrer terç del segle XX.

1.2 «Poetas mallorquines» de Josep Maria Quadrado

La transició dels ideals i de les idees de la Il·lustració i el Neoclassicisme cap a les idees i els ideals del Romanticisme no es va produir de manera sobtada i sense solució de continuïtat. N'és una bona prova la coexistència, durant el segle XIX, del discurs antropològic —vinculat a les filosofies liberal i humanista que deriven de la Il·lustració— i del discurs folklòric —propi del Romanticisme i deutor directe de les idees de Johann Gottfried Herder—, que va ser l'hegemònic a les illes Balears en el marc del moviment de la Renaixença (Ramis 2002: 5–6).

L'inici de l'interès públic dels romàntics illencs per la literatura popular sol datar-se de manera exacta el 18 d'abril de 1841. Aquell dia, el polígraf i erudit menorquí Josep Maria Quadrado i Nieto (1819–1896) va publicar al penúltim número de la revista romàntica mallorquina *La Palma* l'article «Poetas mallorquines». Quadrado hi fa una mena de síntesi històrica i panoràmica dels poetes mallorquins més destacats des del segle XIV fins al XVIII i hi transcriu fragments o composicions senceres de Ramon Llull, Llorong Rosselló, l'italià Antonio Geraldini, Nicolau de Pacs, Francesc d'Olesa o Rafael Bonet, de la darrera meitat del XVII, que considera el darrer gran poeta mallorquí. Després de lamentar-se que «nuestro idioma, perdida gran parte de su dulzura y flexibilidad y convertido en mezquino dialecto del castellano, no logra empleo sino en *gozos* y coplas de santos, o en

2 Mas (1995: 10–12) en reprodueix qualque mostra.

juguetes ridículos y sátiras mordaces», en la línia del Romanticisme més ortodox d'arrel herderiana argumenta que «todas las tradiciones así musicales como literarias hallan en el pueblo, aunque él mismo lo ignore, un fiel depositario», per la qual cosa «cuando los sabios cierran su entrada a alguna vena de poesía ya perdida dilata esta su corriente sobre la muchedumbre, y lo que no tiene ya voz en la prensa tiene eco todavía en los cantos populares» (1841: 233). Aquest fenomen explica que la poesia oral sigui el darrer reducte en què encara es poden trobar, ni que sigui de manera esparsa, autèntiques perles poètiques en llengua catalana, com les dues mostres que en transcriu: una quarteta de temàtica amorosa i una versió de la balada «Don Joan i Don Ramon», que és, segons Pujol (2005; Oriol/Samper 2013: 73), la primera cançó popular catalana que es va arreplegar i publicar com a tal en una revista literària destinada a un públic culte. Quadrado, però, no era pròpiament un folklorista, i la seva atenció a la poesia oral va constituir només —si no una excepció— una petitíssima part dels seus interessos intel·lectuals. Amb tot, no se'n pot menystenir la influència que va exercir, amb l'article esmentat i amb altres textos seus, en la formació inicial de Marià Aguiló (Mas 1990: 27).

El mateix 1841, l'advocat Jaume Antoni Prohens va fer imprimir una carta circular, redactada en 66 versos decasíl·labs, en què demanava contribucions per al projecte —que diu que havia començat tretze anys enrere— de «formar un bon replec de codolades, / de comèdies, d'entremesos, de romances, / de versos mallorquins de tota casta, / anc que sien del temps de la conquista, / o fets des d'aquella època fins ara, / ja per poetes cultos o de lletres, / o bé per glosadors de bufes amples, / qui són poetes rústics en nom propi»; la petició concreta que hi feia de manera personalitzada a cada destinatari de la circular és com segueix: «Així pues, si V. em pot procurar / poesies de les classes expressades, / per poder en un moment fer-me una còpia, / si no les me remet ja copiades, / promet que li seré molt agraït». (Aguiló 1893: 340–342).[3]

3 Prohens hi detalla, entre els versos 20 i 38, les diverses classes de poesia oral que l'interessen: cançons de treballada —tant del camp com de l'àmbit domèstic—, «cobles que galegen ses senyores», floretes, cançons de festeig, cançons de ronda i tota mena de cançons de picat. Per a més detalls sobre aquesta circular, vegeu Massot (1985*c*: 156–157; 1999: 45).

D'altra banda, també van manifestar un cert interès per la poesia oral mallorquina autors romàntics del Principat com Pau Piferrer i Joan Cortada. El primer, en el volum dedicat a Mallorca dels *Recuerdos y bellezas de España*, de 1842, reprodueix la versió de «Don Joan i Don Ramon» que Quadrado havia publicat a *La Palma*, precedida d'un breu comentari en què en ressalta la bellesa i la concisió amb què s'hi suggereix l'argument per mitjà del diàleg entre un dels dos cavallers i la seva mare; també hi suggereix que podria remuntar-se a principi del segle XVII i hi fa notar l'existència de balades semblants als països del nord d'Europa. Cortada, per la seva banda, en el seu *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845* (1845), es refereix a un pagès d'Artà que improvisava cançons —quartetes i quintetes— i en transcriu dues. Aquests viatgers, però, tampoc no van anar més enllà d'unes observacions més o menys breus a propòsit de la poesia oral, que és l'únic gènere pel qual es van interessar.

A les illes Balears, el veritable interès per la literatura popular i pel folklore en sentit ampli no va començar fins a final dels anys seixanta i principi dels anys setanta del segle XIX, de la mà de dos autors clau: l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana, que hi va començar a desplegar la seva recerca antropològica, i Mateu Obrador —aleshores encara un jove estudiant que, anys a venir, farà part del seguici de l'arxiduc—, que tot just s'iniciava en l'arreplega de la poesia oral sota la tutela de Milà i Fontanals.

1.3 Lluís Salvador d'Àustria-Toscana

El novè fill de Leopold II, gran príncep de Toscana, i de la gran duquessa Maria Antònia de Borbó-Dues Sicílies va néixer a Florència el 1847. El 1859, arran de la Pau de Villafranca, per la qual el Gran Ducat de Toscana s'incorporava al nou regne d'Itàlia, la família es va haver d'exiliar i es va instal·lar a Bohèmia. Allà, Lluís Salvador va estudiar dret, ciències naturals i filosofia amb alguns dels millors professors de la Juridischen und Philosophischen Fakultät de la Karl-Ferdinands-Universität i dibuix amb professors de l'Akademie der Bildenen Künste.

Acompanyat de l'ajudant de camp Pelzet i del seu tutor i mentor, el científic toscà Eugenio Sforza, a l'agost de 1867 va arribar, d'incògnit, a Eivissa i va visitar també Formentera. A principi de setembre

va desembarcar a Mallorca per primera vegada i al mes d'octubre va passar disset dies a Maó. Durant aquest primer viatge a les Balears va conèixer Francesc Manuel de los Herreros i Schwager, director de l'Institut Balear, que es convertiria en el seu administrador i home de confiança a Mallorca. Al novembre de 1871 va viatjar per segona vegada a Mallorca i es va instal·lar a Palma. El 1872 va comprar Miramar, la seva primera propietat a Mallorca, i entre el 1873 i el 1912 n'hi va adquirir vuit més. Lluís Salvador va residir diverses temporades llargues a Mallorca, hi va aprendre la llengua catalana, hi va fer bona amistat amb els escriptors i els intel·lectuals més destacats del moment —molts dels quals van col·laborar de manera directa amb ell en la recollida de les informacions i els materials que va aprofitar per a *Die Balearen*— i hi va dur a terme una intensa activitat com a promotor cultural i mecenes.

La seva tasca i la seva obra li van reportar diversos reconeixements i distincions: el 1877 va ser nomenat fill il·lustre de les Balears; el 1885, membre d'honor de l'Acadèmia Imperial de les Ciències de Viena; el 1889, membre honorari de la Reial Societat Geogràfica de Londres; el 1909, president honorari del Foment de Turisme de Mallorca, i el 1910, fill il·lustre de Mallorca. Va morir a Brandýs nad Labem-Stará Boleslav el 1915.

1.3.1 Die Balearen: In Wort und Bild Geschildert

L'interès de Lluís Salvador per la literatura popular no es pot desvincular de la seva dedicació a l'etnogeografia i a l'antropologia itinerista (Trias 1991) ni del seu afany per conèixer els indrets que va visitar o que va escollir per establir-s'hi durant temporades llargues. La seva primera aportació a l'estudi i la divulgació de la literatura popular catalana es troba inclosa a *Die Balearen: In Wort und Bild Geschildert*, que va publicar entre 1869 i 1891. La divisió d'aquesta obra monumental en nou toms distribuïts en set volums parteix de la denominació amb què es designaven —i es designen encara ara— les illes Balears en la literatura científica i cartogràfica: les Pitiüses engloben les illes d'Eivissa i Formentera, que fins a l'adveniment de la romanització havien tingut un desenvolupament històric diferent del de les Balears pròpiament dites, això és, Mallorca i Menorca.[4]

4 El primer volum, subtitulat *Die alten Pityusen* (1869), està dedicat a les illes d'Eivissa i Formentera. El segon (1871), el tercer —dividit en dos toms— (1880), el quart (1882),

El fonament programàtic i conceptual de *Die Balearen* són les *Tabulae Ludovicianae*, que va publicar en edició d'autor en alemany, francès i italià el 1869. Es tracta d'un qüestionari metodològic molt complet pensat per al treball de camp que, d'una banda, defineix l'estratègia de la recerca i, d'una altra, prefigura l'estructura de la publicació dels resultats (Moll en premsa). Les *Tabulae* es divideixen en una part general, que consta de vuit grans apartats —(1) característiques físiques, geogràfiques i ambientals, (2) anàlisi de la població, (3) agricultura, (4) pesca i navegació, (5) mines i indústria, (6) comerç, (7) mitjans de comunicació i (8) organització administrativa—, i en una part especial, que en consta només de quatre —(1) recorregut de les ciutats, (2) població, (3) altures i cotes geogràfiques i (4) distància entre els nuclis de població. La informació i les dades relatives a aspectes relacionats amb la literatura popular s'han de consignar a l'apartat d'anàlisi de la població de la part general, concretament en els subapartats de llengua (literatura), proverbis, instrucció (superstcions i remeis populars), maneres de cantar (cançons nacionals i melodies) i altres diversions populars (representacions, jocs).

La divisió interna de *Die Balearen* segueix la distribució de les *Tabulae* i, doncs, la informació relativa a cada illa s'hi distribueix en una part general i en una altra d'especial. Les observacions i els materials relatius a la literatura popular catalana figuren majorment en l'apartat d'anàlisi de la població de la part general i s'hi presenten seguint la mateixa disposició.[5] No constitueixen, pròpiament, un corpus unitari que tingui una finalitat en ell mateix, sinó que es tracta més aviat d'un conjunt de mostres —de caràcter antològic i divulgatiu— de diversos gèneres literaris orals que ell mateix havia recollit o, al més sovint, que els seus col·laboradors directes li havien proporcionat. Les *Tabulae*, de fet, no estaven pensades només per al

i el cinquè —també dividit en dos toms— (1884), duen el subtítol *Die eigentlischen Balearen* i estan dedicats a Mallorca. El sisè (1890) i el setè (1891), finalment, que també duen el subtítol *Die eigentlischen Balearen*, estan dedicats a Menorca. El primer volum va obtenir un premi al Congrés Internacional de la Societat Geogràfica que va tenir lloc a París el 1875 i, d'altra banda, el 1878 els dos primers volums van rebre la medalla d'or a l'Exposició Universal de París. Lluís Salvador mateix en va publicar el 1897 una versió reduïda, *Die Balearen: Geschildert in Wort und Bild*, en dos volums.

5 Tots els exemples de cançons, cantarelles, parèmies o parlaments dialogats que hi transcriu en català duen la corresponent traducció en alemany al costat.

propi ús, sinó sobretot perquè les usessin i les apliquessin els seus col·laboradors, que eren els qui duien a terme el treball de camp, sota la coordinació i la supervisió de Francesc Manuel de los Herreros, que en revisava i completava la informació abans de trametre-la-hi (Cañellas 2000–2001). D'aquí l'advertiment que hi figura a la darrera pàgina perquè la informació s'hi consigni de la manera més precisa i detallada possible: «Toutes les notices contenues dans ces tabelles viennent desirées avec autant de detail qu'il est possible. Plus particulières sont les notices avec rapport aux années, mois et petites extensions, d'autant plus elles sont recherchées» (Arxiduc 1869: 101).

El gruix de la informació relativa a la literatura popular de les Pitiüses es troba entre les pàgines 31 i 49 del primer volum. Lluís Salvador hi posa en relleu el caràcter supersticiós dels eivissencs i hi esmenta onze supersticions relacionades amb aus, dies de la setmana, animals, collites o amb la pràctica de l'avortament. D'altra banda, tot i que hi manifesta de manera explícita que li havia interessat molt la poesia oral eivissenca, només n'hi transcriu una cançó de mostra. Així mateix, posa en relleu la predilecció que senten els eivissencs per les parèmies, que atribueix també als pobles que encara no han sucumbit al que anomena la cultura generalitzadora del seu temps, i en transcriu dotze. Finalment, quan descriu el mode de viure dels pescadors pitiüsos, dedica una menció especial, a les pàgines 80-81, tant a la seva manera particular de cantar com al seu repertori, fonamentalment constituït de cançons o de fragments solts de cançons en espanyol.

El 1886 i el 1890 van aparèixer els dos volums de *Las Baleares*, una versió en espanyol del primer volum de *Die Balearen* deguda a Santiago Palacio, corregida i augmentada per de los Herreros i supervisada per Lluís Salvador. La part corresponent a la literatura popular hi ocupa les pàgines 270-297 del primer volum. La informació relativa a la poesia popular inclou observacions sobre els poetes orals eivissencs, coneguts amb el nom de cançoners, i sobre aspectes mètrics, estròfics i temàtics de les seves cançons; se n'hi transcriuen tres, acompanyades de la traducció espanyola corresponent en prosa. També s'hi veu augmentada la informació relativa a les parèmies i se n'hi transcriu una llista de 74, amb la traducció espanyola corresponent.

En el cas de literatura popular mallorquina, que tracta en el volum segon, se centra en les parèmies, les creences i les supersticions,

la poesia oral i els jocs. Considera que les parèmies són un indicador essencial del caràcter i de l'enginy dels mallorquins, en destaca l'interès lingüístic que tenen i en transcriu una llista numerada de 187. D'altra banda, observa que entre les classes menys instruïdes encara persisteixen de manera residual algunes creences estranyes que han resistit al progrés, però remarca que els mallorquins no solen ser gaire supersticiosos. Així i tot, dedica set pàgines a donar compte de les supersticions i les creences de què ha pogut tenir notícia, com les relacionades amb éssers de caràcter demònic —dimonis boiets, dones d'aigua o esclaus moros—, que dóna per totalment extingides. Aquestes creences, però, perduraven encara en forma de llegenda o de relat etiològic i per aquest motiu admet que li caldria un volum gruixut per poder donar compte de tots els relats d'aquesta mena que es conservaven a diversos indrets de Mallorca. Com a exemple n'hi reporta dos de manera resumida: un, relatiu a l'aparició de dimonis boiets a la possessió de Mainou i a les construccions que hi van edificar; l'altre, referit a la font de la possessió de Xorrigo.[6] Les bruixes i els professionals de les arts endevinatòries també són objecte d'un breu comentari per constatar que els mallorquins han deixat de creure en les primeres i per denunciar els segons com a impostors. Així mateix, reporta fins a 45 creences i supersticions relatives als dies de la setmana, les pràctiques endevinatòries, els nadons, els remeis i les pràctiques curatives o de protecció, alguns animals domèstics i salvatges... i en fonamenta la vigència tant en les característiques físiques de l'entorn com, sobretot, en les condicions de vida dels que hi habiten. El gènere que més atenció li mereix, però, és el de la poesia oral improvisada, al qual dedica trenta pàgines. Hi comença amb unes observacions de caràcter general sobre aquesta classe de poesia i sobre la vigència que encara tenen els glosadors que la practiquen. Hi dóna notícia d'alguns poetes orals com Dionís Silvestre, del segle XVI; Bartomeu Oliver, un frare mercedari del segle XVII; Joan Catany, Sebastià Gelabert i Rafael Sastre, del XVIII, i Joan Carrió, Antoni Llabrés, Jaume Omar, Tomàs Mut, Nicolau Gil, Miquel Nadal, Joan Pagès, Josep Seguí i Miquel Esteva, tots del XIX. A continuació, transcriu una dècima que recordava haver sentit cantar a una jove

6 Anys més tard va publicar una versió d'aquesta llegenda amb el títol «Sa Font de Xorrigo» (1895*a*: 133–143; 1895*b*: 156–168).

mallorquina i una selecció de 49 cançons curtes de quatre versos, de temàtica variada, que li havien recollit Jeroni Rosselló i Ribera, Francesc Manuel de los Herreros i Bartomeu Ferrà i Perelló. Segueix, a manera d'exemple, una codolada, que és, segons afirma, el gènere més conegut i més cultivat de la poesia oral a Mallorca: hi apunta que solen tenir un caràcter satíric, per la qual cosa solen suscitar l'interès del públic, o que es fan servir per reportar algun fet desgraciat o un infortuni. A parer seu, però, el gènere en què s'assoleixen les cotes més altes de bellesa lírica i en què els filòlegs poden documentar vertaderes troballes lingüístiques és el de la balada: en transcriu set, algunes de molt conegudes i recurrents en les publicacions mallorquines del segle XIX, com la ja esmentada «Don Joan i Don Ramon», «La filla del rei», «El vell i la jove» o «A la ciutat de Nàpols», de la qual proporciona la notació musical. Finalment, també hi fa referència a dos altres subgèneres de cançó breu: la cançó de treballada —en transcriu quatre, amb la notació musical corresponent a la melodia i precedides d'algunes observacions relatives al context en què solen cantar-se, no exemptes del tot d'una certa tendència a l'estereotip— i la cançó de ball, que considera de poc valor artístic —sobretot si és en espanyol, perquè els cantadors pràcticament no n'entenen el significat i tenen una pronúncia deficient de la llengua espanyola— i de la qual transcriu deu mostres, entre fandangos, jotes i copeos, amb la notació musical corresponent. Finalment, descriu de manera més o menys detallada disset jocs populars, alguns dels quals inclouen alguna mena de parlament o de cantarella.

Al segon tom del tercer volum, quan tracta de la vida i els costums dels pescadors, en reporta dues supersticions i disset parèmies i hi fa algunes observacions relatives al seu repertori de cançons, que —com passa amb el dels pescadors pitiüsos—, sol ser en espanyol i ho explica pel contacte més sovintejat que tenen amb la gent de la península.

Finalment, al primer tom del volum cinquè fa referència a dues llegendes vinculades a dos indrets de la vall de Sóller: la cova del Negret i el racó d'en Vives.[7]

Respecte de la literatura popular de Menorca, de la qual tracta en el volum sisè, se centra en la poesia oral, les parèmies, les supersti-

7 Amb el títol «Es negret de sa Coma», ell mateix (1895*a*: 213; 1895*b*: 186–187) va publicar una versió de la primera llegenda.

cions i els jocs. Quant a la poesia, hi destaca el paper actiu que varen tenir els glosadors menorquins en el manteniment de la llengua catalana com a llengua de creació, en contrast amb els escriptors lletrats o cultes, que havien optat en bona mesura per l'espanyol, i es mostra impressionat per la capacitat d'improvisar que tenien aquests poetes orals, capaços d'interactuar en competicions poètiques que podien arribar a durar hores. Reprodueix trenta cançons de mètrica diversa i de temàtica variada. A part d'aquestes cançons, transcriu, amb la notació musical corresponent, una cançó de bressol, quatre cantarelles, una cançó de gresca i una glosa. A propòsit de les parèmies, que troba especialment interessants, observa que la majoria de les que ha compilat són comunes a les tres illes, per la qual cosa només en transcriu 176 que no havia inclòs als volums dedicats a les Pitiüses i a Mallorca. En relació amb les supersticions, observa que, tot i que els menorquins demostrin un marcat sentiment religiós i tinguin un nivell d'instrucció superior al de la resta d'illes, n'hi perviuen bastants, algunes de les quals són comunes a tot Europa, i en reporta 36 de relacionades amb aliments, animals i aus, plantes, la pràctica de la bruixeria o el dies de la setmana. Però el gènere a què dedica més atenció i més pàgines és, amb diferència, el dels jocs. En reporta un recull classificat de 212, que havia compilat el prevere i naturalista Francesc Cardona i Orfila, un dels seus col·laboradors més destacats, sense l'ajuda i la col·laboració del qual no hauria pogut confegir els dos volums dedicats a Menorca. En descriu 51 de manera detallada, dels quals n'hi ha 20 que inclouen alguna mena de cantarella o de parlament.

1.3.2 Rondayes de Mallorca

Quatre anys després que sortís el darrer volum de *Die Balearen*, el 1895, Lluís Salvador va publicar de manera anònima dues edicions del mateix llibre: *Rondayes de Mallorca*, amb el text íntegrament en català, i *Märchen aus Mallorca*, amb els títols dels contes en català i la resta del text en alemany, precedits d'una introducció i seguits d'un epíleg. Aquesta obra conté 54 relats que, segons explica el compilador a la introducció de l'edició en alemany, representen només una mostra dels molts que havia recollit arreu de l'illa i que havia fet escriure en català dialectal (1895b: VIII).

Que constati de manera explícita que els havia fet escriure és un indici clar que el redactor de la versió en català no va ser ell, com afirma Dolç (1951: 21), sinó Antoni Maria Penya i Gelabert (1863–1948), el qual, segons Alcover (1985: 101), també havia recollit els relats per indicació de Lluís Salvador, que li havia imposat algunes restriccions, per exemple la de no considerar mallorquins els que continguessin elements aliens a la realitat geogràfica o natural de l'illa —rius o animals salvatges com el lleó, per esmentar-ne un d'habitual a les rondalles meravelloses, o l'ós. Penya va emprendre la tasca que li havia proposat l'arxiduc de recórrer els pobles de Mallorca i anotar els relats orals que corrien en boca de la gent a l'estiu de 1894, quan tenia trenta-un anys, i el va tenir ocupat fins a la tardor. Lluís Salvador li havia donat per escrit algunes instruccions, entre les quals li recomanava que recollís les narracions de manera senzilla, sense perfeccionar-les literàriament, i que cerqués la genuïnitat mallorquina. Penya, però, no sempre es va limitar a seguir les indicacions rebudes, sinó que també va arreplegar materials que hauria d'haver rebutjat. En acabar la seva recerca, va lliurar a l'arxiduc cent catorze versions —redactades a partir de les fonts orals i a punt d'editar— de diversos gèneres narratius orals. L'arxiduc en va fer una selecció segons els seus criteris i en va triar les 54 que conformen els volums en alemany i en català. No s'han localitzat —almenys de moment— les anotacions de camp de Penya ni cap referència als informadors. Als originals de les versions redactades únicament consta el poble on li havien contat cada relat. Hi ha alguna nota addicional de caràcter comparatiu, però no hi ha informacions contextuals, tot i que se'n poden extreure algunes de les cartes en què el col·lector retia comptes a l'arxiduc sobre l'estat de la recerca. Els relats inèdits constitueixen un valuós corpus de materials que hores d'ara es troba en procés de catalogació i estudi.

Aquest interès per l'endemisme narratiu que manifesta l'arxiduc —que també malda per no publicar relats que puguin tenir l'origen en la literatura escrita— no deixa de ser una mutació del «prejudici molt estès entre els folkloristes romàntics i encara entre els *dilettanti* posteriors», en aplicació del qual «per a ells, una balada o una rondalla deixava de ser "inèdita" i perdia, en conseqüència, tot el seu interès així que en sortia publicada una sola versió» (Pujol 1989*b*; Oriol/Samper 2013: 124). És per aquesta raó que se sent obligat a demanar

la indulgència del lector (1895*b*: 274–275). El 6 de gener de 1896 havia demanat per carta a Alcover[8] «que no incluyese en su trabajo» versions de les que ell ja havia publicat, «a fin que las dos publicaciones viniesen mútualmente a completarse sin ser una en parte copia de la otra, mostrando de este modo más número de Rondayes y dando así una idea más general de los cuentos de este país» (ARM, AM-24/328).[9]

La introducció conté un esbós de classificació tipològica en què Lluís Salvador distingeix les rondalles pròpiament dites, això és, les meravelloses, que solen ser llargues i de desenvolupament narratiu complex; les contarelles o *qüentos*, més breus i de caràcter realista, i els fets o històries veritables —el que ara en diríem *succeïts* o *relats sobre experiències reals*—, que són encara més breus. El volum inclou mostres de totes tres classes, però també llegendes demòniques, de por, de tresors amagats o relats etiològics. Oriol (1996) remarca que aquestes categories, de manera implícita, doten el volum d'un ordre intern i que els relats —molt fidels a l'estil oral— s'hi presenten en dos blocs prou diferenciats: els 21 primers són rondalles i contarelles i la resta, llegendes i relats sobre experiències reals; a aquesta categoria cal adscriure els 21 darrers, que tracten de les relacions entre moros i cristians, un aspecte de la història de la Mallorca dels segles XVI al XVIII que interessava de manera especial a Lluís Salvador.

8 Alcover havia publicat al novembre de 1895 el primer quadern del primer volum de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines*.

9 La combinació alfanumèrica correspon a: Arxiu del Regne de Mallorca, fons Alcover-Moll - número de capsa/número de document. En la resposta que li'n va trametre Alcover, entre altres consideracions, li fa avinent: «no me he propuesto ni mucho menos presentar una colección completa de las *Rondayes mallorquines*, ni hacer un libro para los folkloristas, a quienes no conozco más que de nombre e ignoro qué traen a punto fijo entre manos. Nada de esto me he propuesto, sino presentar al público el fruto de las tareas a que me he dedicado desde 1888 durante las vacaciones de cátedra; tareas que se han limitado a recoger de mis amigos, y en mi pueblo natal y en la posesión cuyo conductor es mi buen padre, los cuentos populares que me han parecido bien. De modo que mi obra no tiene pretensiones científicas de ninguna clase, y no pasa ni quiero que pase de libro de solaz y honesto pasatiempo» (ARM, AM-24/327-1). Així mateix, li assegura: «pocas serán las Rondayes de la colección de V. A. que figuren en la mía, y las que se hallen en este caso será porque las tendré recogidas con variantes que afectan a la integridad de las mismas, según mi manera de apreciarla» (ARM, AM-24/327-2).

Aquest volum no degué tenir gaire difusió entre els lectors mallorquins de l'època, perquè el tiratge de les seves obres era d'entre 600 i 800 exemplars no venals que repartia a manera d'obsequi entre les seves amistats i els seus col·laboradors i que donava a biblioteques i institucions diverses (Schwendinger 1991: 215).[10] Dolç, que el 1951 va incloure les rondalles en el volum *Obres completes* de Lluís Salvador, remarca que aleshores eren totalment inaccessibles. Modernament s'han fet dues edicions mecàniques de *Rondayes de Mallorca*: una amb la introducció de l'edició alemanya traduïda al català però sense el postfaci (1982) i, l'altra, en dos volumets en rústica grapats i il·lustrada amb dibuixos de Lluís Salvador (1996).

1.3.3 Die Felsenfesten Mallorcas: Geschichte und Sage

Aquesta monografia dedicada als castells roquers de Santueri (Felanitx), Alaró i el castell del Rei (Pollença), que va aparèixer el 1910, és la darrera obra en què Lluís Salvador va dedicar una certa atenció a la narrativa oral mallorquina. Hi combina les dades estrictament històriques, la reproducció de documentació, la planimetria i les fonts orals o de procedència oral. Hi reporta algunes llegendes associades a cada un dels castells i n'hi transcriu cinc que, a petició seva, li havia proporcionat Antoni M. Alcover.

Sobre el castell de Santueri observa que es creia que era un lloc encantat per esperits malignes, i que els habitants de l'entorn evitaven beure aigua de les cisternes que hi havia; fa un esment al relat etiològic de les petjades del cavall del rei Jaume I; i, finalment, transcriu, sense títol, la versió «Presa des castell de Santueri» d'Alcover.

10 La *Revista de Menorca* (2a època, any 1, núm. 1) va donar notícia de la publicació d'aquests dos volums a la secció de Bibliografia i el redactor anònim hi fa constar: «De la mayor parte de sus obras ha regalado S. A. ejemplares a la Biblioteca pública de Mahón». Jacint Verdaguer, que tenia una bona amistat amb Lluís Salvador, va publicar una ressenya del volum en català al primer número de *L'Atlántida* (15 maig 1896) i hi va reproduir «Es dotze lladres» i «Es moro cégo». Fora de l'àmbit dels Països Catalans, Paolo Mantegazza en va publicar una extensa ressenya en què elogia el prefaci de la versió alemanya, hi afirma que «sarà letto con vivo interesse in questi tempi di folklorismo entusiasta» (1896: 24) i hi inclou «Es cotxo d'ó» i «S'homo roig» en traducció a l'italià; Johannes Bolte, per la seva banda, en va publicar una ressenya a *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* (1897) en què destaca sobretot els paral·lels de les versions de l'arxiduc amb altres reculls europeus.

Quant al castell d'Alaró, esmenta algunes llegendes relatives a sant Jordi, al rei Jaume I i a les activitats que hi duien a terme les bruixes i en transcriu quatre de procedents d'Alcover: «Wie der König En Jaume das Schloß Alaró einnahm», «Die Höhle des Schlosses von Alaró», «En Fenoy» i, sense títol, «Un pont que es moros volien fer». Finalment, sobre el castell del Rei reporta una versió del que qualifica de tradició històrica, però es tracta realment d'una llegenda prou coneguda i que recull, per exemple, Coll (1989: 27) amb el títol de «La vaca de Serradell».

Si ens cenyim a les cinc grans etapes en què Aguirre (1992: 9) divideix el desenvolupament i la consolidació de l'antropologia a Espanya, Lluís Salvador ocupa un lloc de transició entre els viatgers i els naturalistes de l'etapa inicial i els folkloristes de la segona etapa. Tot i que hi abunden les descripcions geogràfiques i de costums, i no està exempta tampoc d'alguns tòpics i estereotips, *Die Balearen* no és una obra que es pugui considerar representativa de la literatura de viatges. Lluís Salvador hi va partir d'un programa i d'un mètode d'arreplega i d'avaluació dels materials que hi va reunir i va comptar amb un grup de col·laboradors que tenien una sòlida formació humanística i que li van proporcionar tota mena de dades i d'informacions. Transcendeix, en aquest sentit, l'àmbit de la literatura de viatges estricta, però també perquè, a la seva manera, Lluís Salvador va acabar per integrar-se en la societat mallorquina.

D'altra banda, la seva aportació a l'arreplega i a l'edició de la literatura popular catalana va suposar una superació de les limitacions dels que s'hi havien interessat abans que ell, que s'havien centrat només en la poesia oral i havien negligit els gèneres narratius, i també una certa assumpció de l'ideari de la Renaixença (Dolç 1951: 20–21; Trias 1994: 13): *Rondayes de Mallorca* ja és clarament l'obra d'un folklorista, no la d'un viatger ni la d'un antropòleg.

1.4 Mateu Obrador i Bennàsser o l'entusiasme improductiu

Va néixer a Felanitx el 1852 i es va llicenciar en Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona. Obrador va ser una figura important en el context de la cultura catalana de la segona meitat del XIX. Entre els molts interessos intel·lectuals i les moltes dedicacions que va tenir —mestre, periodista, escriptor, traductor i editor d'algunes obres

cabdals de Ramon Llull— s'hi han de comptar també l'arreplega, l'estudi i la divulgació de la literatura popular, als quals es va dedicar en diversos períodes de la seva vida més aviat curta. Va morir a Palma el 1909.

Obrador va començar a recollir poesia oral quan tenia setze anys. Va ser Manuel Milà i Fontanals qui el va engrescar i el va comprometre, quan era professor seu, a emprendre la recol·lecció de cançons i s'hi va dedicar sobretot entre el 1868 i el 1874. Ell mateix va deixar el testimoni més important de la seva tasca de col·lector en la seva correspondència amb el mestre. A principi de 1872, i després d'haver-ho ajornat diverses vegades, va trametre a Milà un manuscrit autògraf de 246 pàgines titulat «Apunts sobre Poesia popular de Mallorca»,[11] datat a Palma al novembre de 1871 i que duu aquesta dedicatòria:

> Al savi lliterat i poeta eminent lo Senyor En Manel Milà i Fontanals, Catedràtic de l'Universitat de Barcelona, etc. etc.
>
> A sa meua terra hi ha un adagi que diu: «Qui fa lo que pot, no està obligat a més». He fet lo que he pogut; som jove; sé ben poc. Tenguent això en compte, no estranyeu, mon mestre, sa petitesa ni ses moltes imperfeccions des meu trebai; amb tot i amb això, el vos dedic, perquè per vós l'he fet. Quant menys, rebeu-lo com una ben senzilla i petita prova de lo molt que us estima i admira Mateu Obrador Bennàssar.

El manuscrit està estructurat en dues parts principals. S'inicia amb unes «Advertencias sobre Pronunciación y Ortografía mallorquinas», de caràcter preliminar, a les quals segueixen els «Apuntes sobre Poesía popular de Mallorca». Les «Advertencias» ocupen les primeres sis pàgines i Obrador hi exposa de manera succinta les particularitats del vocalisme del català insular, alguns fenòmens de pronuncia més o menys generals (emmudiments, iodització, assimilacions) i hi explica algunes de les solucions ortogràfiques que ha adoptat en la transcripció dels materials.[12] Els «Apuntes» contenen,

11 Aquest document i l'altre a què ens referirem més endavant es conserven en el Fons Milà i Fontanals de la Biblioteca Menéndez Pelayo de Santander: Legajo II.1 i II.2 del «Catálogo-inventario de los papeles de Milá», de Miguel Artigas (*Boletín de la biblioteca «Menéndez y Pelayo»*, I, 1918: 12–13).

12 Aquestes observacions, d'altra banda, també devien respondre a l'interès que tenia Milà en la pronúncia dels parlars baleàrics. Sobre les aportacions i les observacions que hi va fer Obrador, cal consultar Bernat (2001: 102–108).

per aquest ordre: un pròleg, 100 cançons de tema amorós, 84 cançons satíriques, 52 cançons de temàtica religiosa, 26 cançons de temàtica diversa, 3 codolades, 11 poemes més que inclouen balades, nadales i cançons burlesques, 4 versions fragmentàries i d'extensió desigual dels «Pastorells» —una representació teatral popular del cicle de Nadal i d'origen medieval—, seguides d'un fragment d'una peça breu que, segons diu el compilador, es feia precedir de vegades a la representació dels pastorells i que tracta el tema dels dubtes de Josep, i finalment, sota l'epígraf de «Poesía dramática», la transcripció del drama en tres jornades «La Conquista de Mallorca». Obrador clou el manuscrit amb una «Advertencia» en què observa que els materials precedents són només una part dels que té en projecte recollir i que els completarà amb drames religiosos de sants, comèdies, entremesos, tradicions i rondalles, música popular, parèmies i costums populars. Aquest manuscrit, doncs, és només la consecució d'una part d'un pla de treball més ambiciós que Obrador ja havia comunicat a Milà en una carta datada el 7 de novembre de 1871 i que estava distribuït en tretze capítols:

> I. Cançons. Gloses. II. Cançons amoroses. III. Cançons satíriques i festives. IV. Cançons sagrades. V. Cançons d'assumpto indeterminat. VI. Codolades. VII. Poesies diverses. VIII. Pastorelles. IX. Poesia dramàtica popular. 1. Drama relligiós, de Sants. 2. Drama històric. 3. Entremesos. X. Tradicions. Rondaies. XI. Música popular. XII. Adagis. Dits populars (modismes). XIII. Costums populars. Conclusió (Nicolau 1922: 133).

En una altra carta que va trametre a Milà el 8 de juliol de 1872, després de demanar-li parer sobre la rondalla i els poemes que havia publicat a la *Revista Balear*, li va comunicar que tenia «rondalles recollides a dotzenes» i que havia «pensat (per més envant) en un *Rondallaire mallorquí*» (Nicolau 1922: 172). Aquest hipotètic volum, però, no es va arribar a constituir mai i Obrador, de fet, només va publicar quatre versions de tipus rondallístics prou coneguts: «Los tres fills del rey (rondalla popular mallorquina)», «El frare boitx (rondalla popular mallorquina)», «Lo de na Fustots (rondalla popular mallorquina)» i «S'ase duyt a fira».[13]

13 «Los tres fills del rey (rondalla popular mallorquina)» va aparèixer inicialment a la *Revista Balear*, núm. 9, 10, 11 i 12 (1872), però Obrador la va tornar a publicar a *Lo Gay*

Alguns anys més tard, Obrador va tornar a enviar un altre manuscrit a Milà, «Glosadors de Mallorca. Apuntacions», datat als mesos de juny i juliol de 1874. Conté una secció de vuit pàgines sobre els glosadors mallorquins; un apartat de cinc pàgines que duu per títol «Mètrica popular», en què aporta exemples dels versos i les combinacions mètriques habituals en la poesia oral mallorquina, i un darrer apartat, que duu el títol de «Notes», que conté exemples contextualitzats de gloses improvisades atribuïdes a diversos glosadors mallorquins, amb una referència especial a Pau Noguera Ripoll, de Sóller.

El darrer testimoni d'aquesta activitat recol·lectora relacionada amb el seu mestre és una carta, molt probablement de 1878, en què Obrador li tramet una versió de la balada «La donzella i el mariner» (Nicolau 1932: 182). Milà va aprofitar una part d'aquests materials per al seu *Romancerillo catalán*, al pròleg del qual va fer constar el seu agraïment per la contribució del seu deixeble: «el brillante joven D. Mateo Obrador Bennassar (a quien había ya precedido el ahora distinguido jurisconsulto D. Manuel Guasp) me comunicó copiosas e interesantes muestras de poesía popular y semipopular baleárica» (1882: x).[14]

Obrador, d'altra banda, també es va interessar per la parèmia i l'enigma, dos gèneres que feien part del seu pla de treball. Va dedicar-se, de manera intermitent, a arreplegar-ne i a estudiar-los entre 1877 i 1899, però amb un resultat global més aviat pobre, ja que només va publicar dos articles sobre paremiologia. El primer, «Just dues pa-

Saber, 2a època, any 1, núm. 24 (1878) i 2a època, any 2, núm. 2 i 3 (1879), i a *La Ilustració Catalana*, núm. 117 i 118 (1884); va publicar la segona a la *Revista Balear*, núm 14 (1872); la tercera, a *La Renaixensa*, núm. 27 (1873); i la darrera, a *L'Ignorancia*, núm. 38 (1880). «Lo de na Fustots» també es va incloure pòstumament al volum *Poesies*, que va constituir el número 168 de la col·lecció Lectura Popular que dirigia i editava Francesc Matheu. Tot i que no es tracta d'una transcripció literal, Obrador hi va consignar en nota al peu al títol: «Transcrita *del natural* exactament i punt per punt».

14 Així mateix, Milà compta Obrador entre els amics «que con mayor ahínco se empeñaron en acrecentar mi acopio» (1882: x). Manuel Guasp i Pujol (Palma, 1849–1924) va estudiar Dret a Barcelona «i assistí a la càtedra d'En Milà amb qui lligà amistat, presentat pel que més tard fou son pare polític, el poeta J. Ll. Pons i Gallarza» (Pujol/Puntí 1926: 36); entre d'altres càrrecs polítics, va ser batlle de Palma entre 1887 i 1891 i va ocupar alts càrrecs administratius en diverses empreses de l'illa i a la Caixa d'Estalvis de Balears. En relació amb les notes sobre la fonètica mallorquina que també va proporcionar a Milà, Bernat observa que «la part més bàsica o fonamental de les notes esmentades fou aportada per Guasp a Milà i que la tasca posterior d'Obrador consistí a completar-les i corregir-les» (2001: 104).

raules», va aparèixer a *Museo Balear*[15] i és, de fet, la resposta a un article que Bartomeu Ferrà hi havia publicat en el número anterior en què incitava el seu amic a arreplegar mostres de literatura oral; Obrador li va respondre de manera optimista i entusiasta: «Sí que et vull aidar, en lo que puga. Facem gavelles ara i garberes més envant. Acaramullem, sense perdre cala, tots quants de materials poguem heure, per dins ciutat i per la pagesia, pel pla i per la muntanya. Facem bell munt de cançons i codolades, de rondalles i tradicions de modismes i endevinalles» (1877: 458). Hi transcriu 25 parèmies començades amb el pronom *qui* i dues cançons curtes. El segon article de contingut paremiològic, «Més adagis», no va aparèixer, però, fins al cap de quinze anys[16] i Obrador hi transcriu 54 parèmies més que també comencen amb el pronom *qui* i hi fa unes consideracions finals de to extremadament pessimista sobre la situació de la llengua catalana. Per una carta que va adreçar a Antoni M. Alcover des d'Egipte —on havia anat com a integrant del seguici de l'arxiduc Lluís Salvador en qualitat de preceptor dels seus fillols—, sabem que a principi de 1899 continuava interessat en la paremiologia i la fraseologia i que havia arreplegat prop de 800 parèmies i més de 2.000 modismes, però que no sabia què n'havia de fer (Rosselló 2008: 467).

Respecte de la seva dedicació a l'enigmística, sabem per una carta que va adreçar a Milà el 25 de desembre de 1877 (Nicolau 1932: 144) que tenia intenció d'enviar un treball sobre endevinalles a la *Revue des Langues Romanes*, que es publicava a Montpeller, però tot fa pensar que no va arribar a concloure'l ni a trametre-l'hi perquè no n'hi ha cap indici a la revista esmentada.

Jeroni Rosselló va iniciar Obrador en el coneixement de la poesia alemanya (Pons 1929: 12) i aquest va dedicar una part de la seva activitat com a traductor a fer versions en català de poemes populars alemanys i en va publicar un total de vuit.[17] A més d'aquests poemes, Obrador també va traduir de l'alemany la rondalla «Der Hase un der Igel», dels *Kinder- und Hausmärchen* dels germans Grimm, que va

15 Any 3, núm. 12 (1877).

16 A *La Roqueta* , núm. 227 (1892).

17 Tres, a *La Renaixensa* entre 1873 i 1874; una, a *Lo Gay Saber* el 1879, i les tres que havien aparegut a *La Renaixensa* més quatre de noves a la *Revista Literaria de El Comercio* el 1881.

publicar amb el títol «Sa llebra y s'erissó».[18] La traducció és prou fidel a l'original, del qual només elimina un petit paràgraf. Així mateix, és molt probable que se li hagin d'atribuir també les traduccions de dues altres rondalles grimmianes, «Die Bremer Stadtmusikanten» i de «Das Lumpengesindel», que van aparèixer a *La Roqueta*, núm. 33 i 36 (1887), amb els títols «Es músichs sense instruments» i «Es cinch passatgés», signades amb el pseudònim «Portopí», que no tots els investigadors identifiquen amb Obrador.

Les seves aportacions d'ordre més teòric a l'estudi de la literatura popular i del folklore es van reduir a tres articles. El primer, «Sobre les èpoques de la poesia popular mallorquina», és un intent de sintetitzar la història de la poesia popular a Mallorca i posa de manifest l'orientació encara netament romàntica de l'autor.[19] «Apuntacions y mostres de poesía popular mallorquina»[20] és un treball més ambiciós que està dividit en dues parts: a la primera, reprodueix de manera íntegra l'article anterior; a la segona, transcriu i comenta trenta-set de les cançons que havia arreplegat i de les quals ja havia tramès còpia a Milà. «El folklore y la educación infantil»[21] és, sens dubte, un dels articles més interessants d'Obrador, perquè suposa una certa superació dels plantejaments romàntics i una connexió amb els corrents més avançats de la folklorística de l'època. Tot i que hi esmenti en primer lloc Milà, a qui agraeix «sus excitaciones y consejos que despertaron mi afición a la poesía popular, no menos que la benévola mención con que quiso honrarme en el prólogo de su precioso *Romancerillo catalán*» (1884: 194), els referents que hi invoca són els folkloristes Gaspar Núñez de Arce i Antonio Machado y Álvarez, els pedagogs Joaquín Sama Vinagre i John Fenton, el lingüista i pedagog Francisco Adolfo Coelho i entitats com la Institución Libre de Enseñanza, la societat El Folk-lore Castellano o la Folk-lore Society de Londres. Hi és especialment interesant el testimoni que hi aporta sobre el descobriment del terme *folklore* i el reconeixement irònic que hi fa de la seva

18 La versió d'Obrador va aparèixer a *Museo Balear*, núm. 2 (1876) i a *Lo Gay Saber*, 2a època, any 1, núm. 22 (1878).

19 Va publicar-lo a *Museo Balear*, núm. 23 (1875) i a *La Ilustració Catalana*, any 4, núm. 82 (1883). També va aparèixer, pòstumament, a *Tresor dels Avis*, any 5, núm. 10 (1926).

20 *La Renaixensa*, any 10, tom 2, núm. 3, 4 i 5 (1880).

21 *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, núm. 25, 26 i 28 (1884).

pròpia condició de folklorista. De l'altra, hi posa un èmfasi especial a destacar la implicació que poden tenir alguns gèneres folklòrics —sobretot els jocs, les rondalles i els proverbis— en l'educació dels infants, per la qual cosa hi reivindica la col·laboració entre folkloristes i pedagogs a fi d'incorporar aquells gèneres a la pràctica docent. Per aquest article, però també per les notícies, ressenyes i articles d'altres autors sobre folklore que va publicar adesiara a les pàgines del Boletín, March (2003: 91) el considera, amb justícia, un renovador dels estudis sobre el folklore en l'àmbit del costumisme regionalista mallorquí.

A propòsit de la imminent publicació del *Romancer popular de la terra catalana* de Marià Aguiló, Obrador va publicar «Nuestra poesía popular»,[22] en què denuncia la deixadesa que percep en la replega del folklore oral mallorquí i la poca dedicació que hi esmercen els estudiosos i hi proposa que l'Administració bequi qualcú que pugui oferir garanties per dur a terme una replega sistemàtica de materials. Complementa aquest article «En Marian Aguiló y son "Romancer Popular de la Terra Catalana"»,[23] una extensa ressenya inacabada, dividida en tres parts, en què Obrador, d'una banda, celebra l'aparició del llibre, en pondera la pulcritud tipogràfica i editorial i n'elogia el pròleg; d'altra banda, hi fa una mica d'història de l'interès per la poesia oral a Europa i a Catalunya i hi parla dels mètodes de feina que havien seguit Milà i Briz per constituir els seus aplecs, i, finalment, hi defensa el mètode que ha seguit Aguiló i n'aplaudeix els resultats.

L'aportació crítica d'Obrador es completa amb tres textos menors: «Bibliografia regional. Un estudio sobre folklore menorquín»,[24] una ressenya del volum *Costumbres populares de Menorca* de Pere Ballester i Pons; «Notas folk loricas. La leyenda de San Pedro»,[25] un articlet sobre el cicle de les rondalles de quan el Bon Jesús i sant Pere anaven pel món en què planteja i hi deixa sense respondre dues qüestions relatives als contingut i a la finalitat d'aquestes narracions: per què no n'hi ha de semblants referides als altres apòstols i per què

22 *El Isleño*, any 34, núm. 10928 (1890).

23 *La Ilustració Catalana*, any 14, núm. 315, 316 i 318 (1893).

24 *La Almudaina*, any 19, núm. 7321 (1905).

25 *La Almudaina*, any 19, núm. 7340 (1905).

sant Pere sempre hi és objecte de burla i d'escarni; i «Un glosador semi-popular»,[26] una semblança d'Antoni Vicenç Santandreu en què qualifica la seva poesia de semipopular, perquè no és pròpiament un glosador —li falta el do de la improvisació i no és analfabet del tot—, però tampoc no és un poeta cultivat.

Mateu Obrador, que va evolucionar des de posicions romàntiques fins a acostar-se als postulats que derivaven dels folkloristes evolucionistes anglesos, va ser un estudiós que va concebre grans projectes però que malauradament no en va poder materialitzar cap mai. Hauria d'haver ocupat un lloc destacat en la història de l'arreplega i l'estudi de la literatura popular catalana, però les seves múltiples ocupacions i les vicissituds personals per què va passar li van impedir de dedicar-s'hi amb més profunditat i, sobretot, d'una manera més continuada (Pons 2010: 13). Si s'hagués esdevingut aquesta circumstància, sens dubte s'hauria revelat com un folklorista molt competent.

1.5 Josep Rul·lan i Mir: la voluntat regeneracionista

«Dominat per les meues aficions literàries, vaig recollir, quan era estudiant, una col·lecció de gloses i codolades d'autors sollerics, amb l'objecte de poder-me recrear en la lectura d'uns versos que feren les delícies dels nostros pares i que em recordaven costums al qual enterro havia assistit jo, quan era al·lot» (1900 I: VII). Així explica aquest prevere, historiador i mestre d'escola, que va néixer a Sóller el 1829 i hi va morir el 1912, l'estímul inicial que el va menar a arreplegar i, més tard, a estudiar la poesia oral del seu entorn. Aquella col·lecció, degudament augmentada amb les aportacions posteriors d'uns quants col·laboradors, és la que va acabar per constituir els tres volums de l'obra que va publicar «a fi de contribuir a la regeneració de la *literatura popular mallorquina*, que amb tant de pit han empresa els literats de més alta nota de s'Illa» (1900 I: VII).[27]

26 *La Almudaina*, any 21, núm. 8103 (1907).

27 Rul·lan ja havia publicat a l'*Almanaque Balear* un article monogràfic sobre els glosadors sollerics Andreu Coll i Jaume Albertí (1876) i un altre sobre Pau Noguera (1878), que els responsables de *La Roqueta* li van traduir al català i tornar a publicar al número 113 (1890).

El primer capítol del primer volum, «Literatura popular mallorquina», està dividit en quatre seccions de títol ben revelador sobre el biaix amb què Rul·lan escomet el seu objecte d'estudi: «El seu plè», «Decadencia y mort de la literatura popular», «Regeneració» i «Com se feyen els antichs glosadors». Hi dóna per fet que la literatura oral popular és «un mirall que representa l'estat social i moral de les societats», per la qual cosa no es pot conèixer un grup humà si no se'n té coneixement dels relats i de les cançons «a on se condensen i prenen cos visible les costums civils i religioses que formaven el caràcter del poble que vivia amb elles feliç i ditxós, quan tenien per fonament la bona moral» (1900 I: 1). El folkloristes d'extracció romàntica i literària van cuitar a identificar els signes del progrés com la causa fonamental, tot i que no l'única, del declivi de les formes folklòriques i literàries orals per què s'interessaven. I Rul·lan és taxatiu en aquest sentit. Percep qualsevol manifestació de progrés o de modernitat —les funcions teatrals, els concerts, els balls i les vetllades literàries «a la moderna»; les innovacions tècniques introduïdes en l'elaboració dels productes de la matança del porc; «la gravetat de seure, fumant un puro, davant una tassa de cafè i una copa de rom»— com una prova de la corrupció irreversible dels costums i de les formes de vida. Veu la ruralia com el reservori espiritual, moral i literari on es varen refugiar els darrers poetes orals mallorquins, tot i que «l'aire corromput formava corrents malsanes i la malaltia s'estengué pertot i, acabada aquella generació, tot va finir» (1900 I: 17). Enmig d'aquest panorama desolador, celebra la «colla de joves robusts, de talent o de bon cap, de cepa mallorquina» que van impulsar *L'Ignorància* i, sobretot, Antoni M. Alcover, per qui manifesta sense ambages una devoció i una admiració absolutes, com a vertaders artífexs de la regeneració de la literatura popular mallorquina.

L'abast de la compilació que fa Rul·lan, però, és estrictament local, perquè se centra en tres poetes orals de Sóller: Pau Noguera i Ripoll, Andreu Coll i Bernat i Sebastià Marquès i Ortegas, a cadascun dels quals dedica un volum dels tres que constitueixen *Literatura popular mallorquina*. La informació sobre els glosadors i la seva obra es disposa de la mateixa manera a cada volum. S'obre amb un capítol titulat «Biografia», que no aporta una gran quantitat de dades biogràfiques i és més aviat una mena de retrat personal i fragmentari construït a partir d'algunes cançons de cada glosador per revelar

aspectes concrets de la seva personalitat. La caracterització que hi fa dels tres poetes que hi tracta és més aviat esquemàtica, desequilibrada, idealitzada i presidida per la ideologia catòlica i conservadora del compilador. Després d'aquestes notes biogràfiques, segueixen les cançons de cadascun, distribuïdes en quatre categories temàtiques —humorístiques, serioses, sentimentals o religioses— i acompanyades, si escau, de notes explicatives del compilador.

La contribució de Rul·lan a l'arreplega i a l'estudi de la poesia oral mallorquina bascula entre el sentiment de nostàlgia per unes formes de vida i uns preceptes morals que ell mateix ja donava per periclitats i la voluntat de regenerar unes formes d'expressió literària oral en llengua catalana que haurien de servir, precisament, per poder tornar a reprendre—si no les formes de vida— els preceptes morals d'antany.

2. LA LITERATURA POPULAR: RECOLLIDA, SISTEMATITZACIÓ I EDICIÓ (1901–1940)

Les illes Balears, al llarg de la primera meitat del segle xx, viuen encara immerses en formes de vida de caràcter tradicional, molt arrelades a l'economia agrícola i a l'autarquia. És cert que a Palma es comença a desvetllar un estil de vida més cosmopolita, i que en alguns pobles grans es duen endavant tímids processos d'industrialització, però la quotidianitat i els costums de la majoria de la població no experimentaran gaire canvis fins a l'arribada massiva del turisme i el desenvolupament econòmic dels anys seixanta. Així, ens trobem amb una societat endarrerida que presenta greus mancances econòmiques i educatives, amb una població acostumada a formes d'autoritat de caràcter caciquil i molt reticent als canvis. Malgrat això, en les quatre primeres dècades d'aquest segle xx tan complex, podem parlar sens dubte d'una època de plenitud dels estudis folklòrics, i això per diversos motius. En primer lloc, aquest arrelament en la cultura agrària de gran part de la població fa que pervisquin amb gran vitalitat els gèneres folklòrics tradicionals, que segueixen essent plenament funcionals, atès que responen a les necessitats del treball i de les formes de relació social dels membres de la comunitat. De l'altra, hi ha una elit intel·lectual que treballa per al progrés social i cultural de les Illes en camps ben diversos —com la salut, l'assistència social o l'educació— i que se'n preocupa, i que és conscient que cal preservar una sèrie de valors culturals que ens identifiquen com a poble. En aquest context hem de situar personalitats tan singulars i destacables com Antoni M. Alcover, Francesc Camps i Mercadal, Baltasar Samper i Andreu Ferrer, entre d'altres. Procedien de camps diversos —els estudis eclesiàstics, la medicina, la musicologia, el magisteri— i s'interessaven per la filologia, la història, la música, la pedagogia i altres branques del saber, però tots ells dedicaren una part molt important de la seva vida a l'arreplega de materials folklòrics i a la seva posterior classificació, reelaboració, edició i divulgació.

També va ser una època rica en iniciatives associacionistes de caràcter molt divers, sovint organitzades com a forma de suplir mancances socials i culturals i d'afavorir la cohesió social. Crear una

associació era una manera de vincular les persones amb interessos convergents, i fundar una revista o un butlletí que pogués actuar com a òrgan d'informació i dinamització de l'associació era el millor camí per assegurar-ne el desenvolupament i la pervivència, en un context en què les comunicacions eren molt més dificultoses que actualment. Així, en aquestes dècades es publiquen a les Illes algunes revistes i butlletins que —a mig camí entre l'erudició i la divulgació— aconsegueixen mantenir una relació d'interacció amb el seu públic. És el cas del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* i de la revista *Tresor dels Avis*. Ambdues publicacions funcionaren com a vertebradores de diversos projectes, donaren a conèixer les novetats bibliogràfiques i estimularen les recerques en l'àmbit del folklore. Cal no oblidar, tampoc, que contribuïren a posar en relleu i a enfortir les relacions entre Catalunya i les Balears en temes de literatura oral. Al costat de les publicacions periòdiques cal destacar també els projectes d'arreplega basats essencialment en els treballs de camp, entre els quals destaquen les intenses i extenses campanyes o missions —com s'anomenaven— de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. En nou missions —datades entre 1924 i 1935— es visitaren un gran nombre de municipis de les Balears, s'arreplegaren milers de documents orals i s'entrà en contacte amb centenars d'informants i desenes d'intermediaris —sovint erudits locals o autoritats— als quals sovint els missioners feien adonar de la vàlua de la poesia oral, una riquesa generalment poc valorada o directament menystinguda. No cal oblidar, tampoc, que durant les primeres dècades del segle XX les Balears varen atreure un nombre important d'estudiosos estrangers —filòlegs, historiadors, antropòlegs, etc.— i alguns d'aquests estudiosos varen fer de les manifestacions folklòriques de les Illes el seu objecte d'estudi, la qual cosa els portà a l'elaboració de monografies que encara avui són de referència obligada. A partir dels anys trenta, però, les dificultats polítiques i el posterior esclat el 1936 de la Guerra Civil, que es perllongà fins al 1939, tallaren d'arrel totes aquestes iniciatives, treballs i projectes, alguns quedaren estroncats i altres no es varen reprendre fins molts d'anys després, ja en un altre context social i amb un altre enfocament ideològic, de resistència cultural.

2.1 El *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*

Antoni M. Alcover va començar a publicar el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* el 1901. Es tracta d'una publicació de caràcter filològic —la primera d'aquestes característiques a Espanya— que havia de servir sobretot com a plataforma de divulgació i de propaganda de l'Obra del Diccionari que va iniciar aquell mateix any. Alcover en va ser el redactor principal i en va dirigir els catorze primers volums. El darrer d'aquesta primera època va aparèixer el 1926, el mateix any que Alcover va publicar el primer fascicle del primer volum del *Diccionari català-valencià-balear*. El 1933, una vegada mort Alcover, Francesc de B. Moll en va reprendre la publicació, ara amb el subtítol de «Revista de Lingüística, Folklore i Literatura», i el va dirigir fins que el 1936, arran de l'inici de la Guerra Civil Espanyola, se'n va interrompre la publicació al volum divuitè.

El gruix de les col·laboracions de la primera època corresponen a textos, articles i estudis d'Alcover sobre filologia, dialectologia, onomàstica, lexicografia i lingüística. Però també hi publica instruccions per als col·laboradors del projecte lexicogràfic, cròniques dels viatges que va fer de manera periòdica tant als Països Catalans com a l'estranger, ressenyes bibliogràfiques, necrologies, notícies sobre les incidències de la publicació de diversos volums de l'*Aplec de rondaies mallorquines* i, des del 1918, els seus polèmics manifestos contra alguns membres destacats de l'Institut d'Estudis Catalans. Així mateix, el *Bolletí* dóna a conèixer textos i articles de temàtica variada deguts a Moll i altres col·laboracions més o menys extenses d'escriptors, lingüistes i col·laboradors diversos.

Una part gens negligible del que es publica en aquesta primera època del *Bolletí* té a veure de manera directa amb la literatura popular i amb el folklore. Al març de 1902 hi apareix «¿Hi ha que replegar els adagis?», en què Alcover adverteix els col·laboradors de l'Obra del Diccionari sobre la importància que tenen les parèmies i sobre la conveniència que n'arrepleguin. El 1903 Alcover hi publica «Questions de llengua y literatura catalana», un treball de 347 pàgines sobre diversos aspectes relatius a la llengua i a la literatura catalanes; la secció dotzena és una dissertació molt ben documentada sobre la poesia popular catalana centrada de manera especial en les balades. El 1924 hi publica «Folk-lore alguerès replegat de N'Antoni Ciuffo»,

una selecció dels materials folklòrics narratius i de cançons procedents de l'Alguer que Ciuffo li havia tramès més de vint anys enrere. Una altra aportació destacable d'Alcover són els tres articles sobre vocabularis específics que hi va publicar: es tracta de «Vocabulari del bestiar de llana de Manacor» (1912), «Vocabulari del *bestiar cabrum*» (1916–1917) i «Consuetuts dels segadors lluchmajorers» (1926). Si bé s'han de considerar sobretot com a descripcions etnogràfiques, en la línia de l'escola *Wörter und Sachen*, contenen també informació relativa a la literatura popular, sobretot a la cançó.

A la segona època, l'aportació d'articles sobre folklore va anar a càrrec de tres autors. Joan Amades hi va publicar quatre treballs, orientats de manera molt majoritària cap a la paremiologia, si bé també hi inclou sis rondalles, nou llegendes i quatre cançons: «Sant Pere en el proverbi» (1933), «Els Sants en el Refranyer» (1934), «Llengua i folklore. Jocs de paraules» (1943) i «Llengua i folklore. Calemburs» (1935). El 1933 Moll hi publica un treball propi, «Els refranys del Tirant lo Blanc», i hi edita, amb una nota introductòria, l'«Entremès de la senyora Beneta», una peça de teatre popular que havia arreplegat Alcover. Els dos darrers treballs relatius a folklore i literatura oral que hi van aparèixer van ser «Nota marginal a la rondalla d'En Mirando» (1934), també de Moll, i «Locucions tòpiques valencianes» (1936), de Manuel Sanchis Guarner, sobre malnoms, parèmies i cançons referides als habitants, als pobles i a les comarques del País Valencià. Aquest treball hi va romandre interromput i incomplet, però Sanchis el va reprendre i completar amb la publicació, en quatre volums, de *Els pobles valencians parlen els uns dels altres* (1963–1983).

El *Bolletí* —accessible de manera completa al portal digital Antoni M. Alcover[28]— és també una bona font d'informació bibliogràfica gràcies a les vint ressenyes d'obres relacionades amb la literatura popular i el folklore que s'hi van publicar. Entre aquestes ressenyes, destaquen les d'algunes obres que autors de l'escola historicogeogràfica finlandesa com Antti Aarne, Frans Akseli Hästesko o Reidar Th. Christiansen havien publicat a la col·lecció Folklore Fellows' Communications de Hèlsinki[29] o la de *Volkskundliche Bibliographie für das*

28 <http://alcover.iec.cat/> [data de consulta: juliol de 2017]

29 Al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* VIII, núm. 8 (agost-desembre 1915) es publiquen ressenyes de *Die Finischen und Nordischen Varianten des Zweiten Mersebur-*

Jahr 1917 d'Eduard Hoffmann-Krayer (1919).[30] És probable que fos Oiva J. Tallgren qui fes conèixer a Alcover la col·lecció finlandesa i sabem que també li va fer d'intermediari i traductor en les relacions que va tenir amb altres investigadors finlandesos, com W. J. Wuorjoki.[31]

L'interès per la literatura popular i el folklore que tant Alcover com Moll havien fet patent a les pàgines del *Bolletí* va tenir el seu reflex en els deu volums del *Diccionari català-valencià-balear* (1930–1962), tal com ja havia anunciat Moll en una conferència que va pronunciar el 1925 al Museu Diocesà de Palma i que va reproduir el *Bolletí*:

> Finalment, el nostre Diccionari té un altre caràcter interessant: i és que ha d'esser un arxiu aont hem de recollir i guardar tot lo qui caracterisa i integra l'esperit de la raça catalana; ha d'esser, per consegüent, un *diccionari etnogràfic*. [...] Per això consideram que en el Diccionari hem d'incloure l'element folk-lòric com a auxiliar poderós de l'element lexicogràfic, i que en aital sentit hi tenen cabuda les supersticions i teories veres o falses que formen, per dir-ho així, la teúrgia i cosmologia populars, i igualment els costums, festes, balls, tonades, cançons i refranys que informen la vida del poble català-valencià-balear, i tot això il·lustrat així com convenga (1925: 15).

Certament, no és aquest un diccionari a l'ús, sinó una mena de compendi de diccionaris —general, descriptiu, etimològic, de pronúncia i il·lustrat— que supera de molt els límits de la lexicografia i

---

gerspruches (FFC 18) de Reidar Th. Christiansen; de *Motivverzeichnis Westfinnischer Zaubersprüche* (FFC 19) d'F. A. Hästesko; i *Schwänke über Schwerhörige Menschen* (FFC 20) d'Antti Aarne. A la biblioteca personal d'Alcover hi ha fins a catorze títols d'aquesta col·lecció: el primer és *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung* (1913) d'Antti Aarne, els dos primers capítols del qual estan profusament anotats amb lletra que no pareix d'Alcover; el darrer, que encara es conserva intons, correspon al primer volum dels *Kalevalastudien* (1924) de Kaarle Krohn.

30 Hi va aparèixer al vol. XII, núm. 3 (abril-octubre 1921). El 9 d'agost de 1921, Hoffmann-Krayer, de la Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde, havia escrit a Alcover per demanar-li que li trametés, per ressenyar-los, exemplars dels volums de rondalles i de contarelles que hagués publicat entre 1917 i 1921 (ARM, AM-21/461).

31 Alcover esmenta sovint Tallgren a les pàgines del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, i al volum VII, núm. 10, hi fa constar: «Agraïm an el Dr. Tallgren la freqüència amb què cita amb vius elogis el nostre *Aplec de Rondaies Mallorquines*, aont hem engirgolat tant de vocabulari mallorquí, tant com hem pogut» (1913: 299).

que constitueix una aportació de primer ordre tant per a l'etnografia com per a l'arxivística folklòrica. Si escau, cada unitat lèxica principal duu un apèndix en què consten les parèmies i les locucions que hi estan relacionades de manera directa. En molts casos, a més a més, s'exemplifica l'ús de la paraula en qüestió per mitjà d'un relat breu, de la descripció d'un joc o un costum o de la transcripció d'una cançó. Bàrbara Sagrera en va compilar i editar el 2007, en el volum monogràfic *Les cançons populars del Diccionari català-valencià-balear*, els exemples d'aquest darrer gènere i n'hi va documentar 1.561 de completes i 26 que s'hi transcriuen de manera fragmentària. El 2015, aquesta mateixa investigadora va llegir la tesi «Corpus de fraseologia de les illes Balears: classificació, descripció, contextualització», en què documenta, analitza i estudia un corpus de més de setze mil unitats fraseològiques, obtingudes d'un buidatge previ del *Diccionari català-valencià-balear*, del *Cançoner popular de Mallorca* de Rafel Ginard i de les col·leccions de rondalles degudes a Antoni M. Alcover, l'arxiduc Lluís Salvador, Andreu Ferrer, Francesc Camps, i Joan Castelló. Aquest mateix treball ha estat premiat el 2017 amb el Premi Ciutat de Manacor d'Assaig Antoni M. Alcover.

2.2 La revista *Tresor dels Avis* (1922–1928): a la percaça d'un projecte ambiciós

El mestre mallorquí Andreu Ferrer Ginard (1887-1975) tenia una gran vocació de folklorista, una formació en matèria folklòrica gens menyspreable i una gran dosi d'entusiasme. Tot i que es trobava molt allunyat dels centres de dinamització cultural, la conjunció d'aquests elements el va portar el 1922 a la fundació de la revista *Tresor dels Avis* amb l'objectiu de vehicular el seu interès personal per l'estudi del folklore i l'activitat recopiladora, però també amb la ferma voluntat d'articular una potent xarxa de recerca i estudi del patrimoni literari oral.[32] Cal no oblidar que va ser la primera revista especialit-

32 Ferrer havia fundat i dirigit la publicació menorquina en llengua catalana *Llum Nova* (es Migjorn Gran, 1912–1913), d'informació general. Entre 1922 i 1928 va simultaniejar la direcció de *Tresor dels Avis* amb la direcció de la revista *Llevant* (Artà, 1917-1931), una publicació vinculada a la comarca del llevant de Mallorca, d'ideologia catòlica i conservadora i que incloïa sovint articles sobre folklore, dins de la seva línia regionalista (Coll 2015: 31–32).

zada en folklore que es publicà en llengua catalana, i que va servir de model a Valeri Serra i Boldú (1875–1935) per a la publicació del seu *Arxiu de Tradicions Populars*, editat a Barcelona entre 1928 i 1935.[33] Tal com indicava el subtítol que l'acompanyava, es tractava d'una «Revista d'etnologia, mitologia i folklore de les Balears», però això no vol dir que no publiqués també materials i estudis procedents d'altres indrets dels Països Catalans. Tenia uns objectius molt clars: la recopilació, preservació i difusió dels materials folklòrics i la voluntat de servir d'òrgan de comunicació entre les persones interessades en aquesta temàtica. Com explicità Andreu Ferrer:

> Encaminada a fer conèixer el folklore de la nostra illa especialment, a donar publicitat a tots els treballs que en referència an aquesta novella ciència nos siguin transmesos pels folkloristes de totes les regions de parla catalana i l'encobeïment de tots els que, publicats en altres revistes, creguem d'interès la seva reproducció (Coll 2015: 33).

Andreu Ferrer tenia el projecte d'articular una ampla xarxa de corresponsals i col·laboradors, sota la denominació d'Amics de la Tradició Popular (ATP) volia consolidar un grup actiu de voluntaris de la recerca folklòrica. Ell mateix confeccionava uns qüestionaris que publicava a la revista que dirigia, els quals havien de ser emplenats pels col·laboradors amb els fruits de llurs recerques i posteriorment els havien d'enviar a la revista, que els publicava. Els materials obtinguts per aquest sistema de voluntariat passaven a formar part de l'Arxiu de Folklore Balear, que gestionava també Andreu Ferrer, que els catalogava a partir d'un sistema de classificació decimal que ell havia ideat tot inspirant-se en la que es feia servir a les biblioteques, l'anomenada Classificació Dewey.[34] Aquesta classificació constava de grans apartats, com és ara naturalesa, vida de l'home, vida espiritual, vida social, entreteniments, geografia, ciències, medicina, música i narracions, els quals es subdividien en apartats més concrets. El mateix sistema Ferrer l'usava per a l'ordenació del seu arxiu personal

33 Per a la relació entre ambdues publicacions, vegeu Coll (2015: 36–38).

34 Ferrer dedicà molts esforços a adaptar aquesta classificació a la matèria folklòrica, atès que pensava que era un sistema òptim. La seva proposta, que no va tenir seguidors, la publicà inicialment a *Tresor dels Avis* i després a l'opuscle *Aplicació del sistema decimal a la classificació del folklore* (1924), que va ser el tercer volum de la col·lecció Folklore Balear.

(Coll 2015: 34). Home polifacètic, durant els anys d'edició de la revista vivia al poble mallorquí d'Artà, d'on era nadiu. Allà va instal·lar una impremta, la Tipogràfica Catòlica Andreu Ferrer Ginart, i era la que imprimia la revista, que es distribuïa per subscripció. Per tal d'incentivar la participació dels lectors, Ferrer oferia descomptes als col·laboradors més actius, als qui enviaven materials de més interès o en més quantitat.

Un cop d'ull a la llista de les persones que —d'una manera o l'altra— participaren en aquest projecte, posa de manifest que era gent de l'entorn social o de les mateixes inquietuds culturals del promotor. Bàsicament hi trobem mestres, eclesiàstics i lletraferits. I si creuem les dades, veurem que són les mateixes persones que també participaven en altres iniciatives i publicacions vinculades a la cultura catalana a les illes Balears. Així, molts eren també col·laboradors d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll en el gegantí projecte del *Diccionari català-valencià-balear*, als quals transmetien cèdules lexicogràfiques i —dècades més tard— també aportarien cançons populars a Rafel Ginard per a la compilació del seu extens *Cançoner popular de Mallorca*. No hem de pensar, però, que es tractés d'una revista d'abast local confegida per un grup d'amics. *Tresor dels Avis* tenia una qualitat molt remarcable i a les seves pàgines hi podem trobar articles signats per folkloristes catalans de prestigi. És cert, però, que no sempre publicava estudis inèdits i que alguns dels articles més importants de les seves pàgines ja havien aparegut en altres mitjans. Aquesta, però, era una pràctica molt habitual a l'època, perfectament justificable per les dificultats d'accedir als materials bibliogràfics amb facilitat.

La revista —gestada durant dos anys— es va publicar durant sis anys, al llarg dels quals passà per diversos períodes de crisi, per motius de viabilitat econòmica i també per manca de participació. L'entusiasme incansable de Ferrer no sempre era correspost pel públic. Inicialment la publicació era mensual, després passà a ser bimensual. Les crides per animar a la participació activa dels subscriptors eren constants. Hi va haver, també, algunes discrepàncies sobre la vàlua o la pertinença de l'edició d'alguns materials, amb reticències d'alguns subscriptors per escrúpols morals o criteris estètics (Coll 2015: 49–52). Però malgrat la solitud en què treballava Ferrer i la manca de suport, *Tresor dels Avis* es convertí en un referent indiscutible i és encara avui una font profitosa de consultes.

Una revisió dels continguts de la revista posa de manifest el seu interès per totes les manifestacions del folklore, especialment de la literatura oral. Té un caràcter miscel·lani que abraça aspectes com el costumari, les festivitats, les supersticions, el culte i el folklore vinculats a la litúrgia, la medicina popular, el cançoner i els balls, les llegendes i rondalles, l'enigmística i la paremiologia, la meteorologia popular, etc.[35] Sobre aquesta ampla temàtica tant hi podem trobar materials recollits directament de l'oralitat (llegendes, cançons, endevinalles, etc.) com la publicació dels textos de conferències o articles d'estudiosos. La revista també reservava un espai a notícies de temàtica folklòrica, com ara les diverses convocatòries de concursos dedicats a l'arreplega de materials —com els que organitzà durant alguns anys la institució Llegendari Popular Català dirigida per Rossend Serra i Pagès—, cròniques d'excursions de caràcter folklòric a la percaça de materials determinats, biografies i necrològiques de folkloristes de renom, explicacions de tècniques de recollida i classificació de documents orals, ressenyes de novetats bibliogràfiques sobre folklore, etc. Malgrat les invitacions a col·laborar, cal dir que gairebé un 70% del que es publicava a la revista sortia de la ploma d'Andreu Ferrer, ja fossin materials de primera mà fruit de les seves recerques, articles teòrics, propostes de tècniques de treball de camp, ressenyes o notícies sobre folklore.

Entre els col·laboradors més destacats de la publicació, podem esmentar els folkloristes catalans Rossend Serra i Pagès, Valeri Serra i Boldú i Joan Amades i Gelats, els mallorquins Antoni M. Alcover i Sureda, l'erudit Mateu Obrador i Bennàsser, el prevere Andreu Caselles i el músic Antoni Noguera. Cal no oblidar el metge menorquí Francesc Camps i Mercadal, amb qui Ferrer compartia l'interès per la cultura popular. Menció a part mereix la mestra Francisca Catany Mascaró, nascuda a Palma el 1894, activa col·laboradora que aportà a la revista una part important de materials fruit de les recerques que duia a terme en els pobles on treballava com a mestra nacional:

35 A tall d'exemple, i per mostrar-ne la varietat temàtica, indicarem el títols d'alguns articles: «Tradicions mitològiques. Generalidats de folklorisme menorquí: Culte del sol. Estels, constel·lacions. La lluna. Planetes. Cometes. Dies. Cultes dels boscs» (Francesc Camps i Mercadal, *Tresor dels Avis*, 1: 17–26), «Els esperits familiars» (Rossend Serra i Pagès, *Tresor dels Avis*, 4: 57–62), «Folklore litúrgic. El culte dels sants» (Francesc Baldelló, *Tresor dels Avis*, 3: 97–102), «Meteorologia popular» (diversos articles de Joan Amades publicats entre 1925 i 1926).

> Francisca Catany va ser una de les més actives ATP que col·laborà en la revista, hi envià una sèrie de treballs sobre tradició de moros, sobre la celebració de les Verges a Son Carrió, sobre la festa de Sant Joan. Així mateix va trametre materials folklòrics relacionats amb la meteorologia i cançons populars. La col·laboració de Catany fou des de l'inici, el 1922, fins al 1926 (Coll 2015: 133–134).

Andreu Ferrer era, indubtablement, l'ànima de la revista. Tenia cura tant dels aspectes de contingut com de forma. La seva feina constant i la seva il·lusió feren possible una publicació de qualitat en un entorn poc propici culturalment parlant, i el nivell de qualitat que assolí únicament s'explica per la seva competència i la seva constància. El 1928 la revista publicà el seu últim número. El tancament semblava provisional, de fet Ferrer tenia la intenció de reprendre'n l'activitat al més aviat possible, però complicades circumstàncies personals, econòmiques, polítiques i socials impediren aquesta represa. Malgrat tot, Ferrer —des d'un front o un altre— mai no abandonà el seu activisme cultural i la seva dedicació al folklore, i fins i tot en època franquista aconseguí tenir espais on podia publicar periòdicament treballs de temàtica folklòrica. Paral·lelament, continuà amb la recopilació de materials per bastir un Arxiu Folklòric i Bibliogràfic de les Balears, que va ser sempre el seu gran somni.

2.3 L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a les Balears

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC) és, sens dubte, un dels projectes més ambiciosos de la història del folklore català, pels seus objectius, dimensions, procediments i resultats. I també, i de manera molt remarcable, per la seva visió global de la cultura catalana que abraça pràcticament tots els territoris del domini lingüístic. En aquesta magna obra, que tenia per objectiu recollir el cançoner popular en llengua catalana per conservar-lo, classificar-lo i estudiar-lo, les illes Balears hi tenen un paper rellevant. Tot i alguns apriorismes sobre la riquesa del cançoner oral viu a l'època, que es revelaren del tot desencertats, el cert és que en les diverses missions de recerca realitzades a Balears i Pitiüses es recolliren una quantitat ingent de materials. La rigorosa metodologia que seguia l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya per fer el treball de camp, la bona formació dels «missioners» o folkloristes que el realitzaven i la sort

que —malgrat moltes i complexes vicissituds— es conservi una gran part del material recollit, fa que en puguem resseguir la trajectòria de realització i que avui sigui possible editar i estudiar els materials obtinguts.

El fet que de pràcticament cada una de les missions realitzades es conservi una memòria o un diari ens aporta —juntament amb les informacions de vàlua folklòrica— un conjunt d'anotacions de caràcter social i àdhuc personal que ens permeten entendre quina era la tasca que realitzaven els folkloristes, quina la metodologia de treball que aplicaven i com eren rebuts i atesos pels informants. També, és ben interessant poder copsar la concepció que tant els recol·lectors com els informants tenien sobre quins materials eren o no eren folklòrics i —per tant— podien ser interessants o no per a l'OCPC. Totes aquestes informacions que es poden extreure de la lectura dels diaris de les missions aporten dades valuoses tant sobre l'acte folklòric en si com sobre el seu context.

El 1924 el músic mallorquí Baltasar Samper (1888–1965) començà a treballar per a l'OCPC a l'oficina que hi havia oberta a Barcelona i des d'on es coordinava tota la recerca. Samper —que aleshores era funcionari de Correus— només hi tenia una dedicació parcial. El seu origen illenc i la seva competència musical foren claus a l'hora d'encarregar-li la tasca de dur endavant les missions de recerca a les Balears, que es feren sempre durant els estius, en períodes de vacances i que visitaren gairebé tots els pobles de les Illes. En total, Samper dugué endavant set missions entre 1924 i 1932, sempre acompanyat d'una altra persona. L'OCPC formava equips de dos missioners, tenint en compte que fossin competents tant en els aspectes musicals com literaris del cançoner per assegurar la qualitat de les transcripcions completes dels materials. Acompanyaren Samper en les diverses missions els mestres i folkloristes Ramon Morey Antich (mestre nacional de Santa Maria del Camí) i Andreu Ferrer Ginard (aleshores mestre nacional a Artà), el canonge i erudit eivissenc Isidor Macabich i Llobet, l'historiador de Felanitx mossèn Cosme Bauçà i Adrover,[36] l'intel·lectual i poeta Miquel Ferrà i Juan i Josep Maria

36 Cosme Bauçà va compilar una col·lecció de 4.000 cançons curtes distribuïdes en 4 volums manuscrits, cadascun dels quals en conté 1.000, i que duen per títol «Flors semprevives. Recull de cants populars mallorquins». El 1911 va publicar, amb el mateix

Cases i Homs, que també treballava a l'Obra del Cançoner. Les dues últimes missions, que foren totalment atípiques, les realitzà la pianista Dolors Porta, deixebla de Samper i que —anys més tard, ja a l'exili— es convertiria en la seva segona esposa. Aquestes dues missions es realitzaren per nuclis de població dels voltants de Palma.

Vegem un resum dels recorreguts de les missions:

1) La primera missió per terres de Mallorca va ser iniciada a Palma el dia 4 d'agost de 1924 i acabada el 30 de setembre a Valldemossa. Els missioners eren Baltasar Samper i Miquel Ferrà, ambdós mallorquins. Els pobles i llogarets que van visitar durant aquesta primera eixida van ser Alcúdia, Ariany, Artà, Biniagual, Biniali, Binissalem, Caimari, Capdepera, Consell, Fornalutx, Inca, Lloret, Maria de la Salut, sa Pobla, Pollença i el seu port, Sencelles, Sant Joan, Santa Margalida, Sineu, Sóller, la barriada palmesana de Son Roca i Vilafranca de Bonany. Els missioners quedaren molt satisfets dels resultats obtinguts, per la quantitat i varietat dels materials recollits.

2) La segona missió, integrada per Baltasar Samper i Josep M. Casas i Homs, va iniciar-se a l'estiu de 1925 a Llucmajor i continuà pels pobles de Montuïri, Randa, Campos, Porreres, Algaida, Pina, Capdellà i Galilea. Samper i Casas i Homs també van quedar molt satisfets d'aquesta missió però, al mateix temps, es van adonar de la gran tasca que encara quedava per fer, ateses les dimensions de l'illa i la gran quantitat de materials que els proporcionaven els informants.

3) A l'agost de 1926 s'inicià la tercera missió, amb Baltasar Samper acompanyat pel mestre Ramon Morey. Visitaren Bunyola, Orient, Sineu, Petra, Manacor, Felanitx, s'Horta, Calonge, Cas Concos, Binissalem, Inca, Campanet, Lloret, Pina, Alaró, Bunyola i Sóller.

4) La quarta missió va començar al juliol de 1927. També en aquesta els missioners foren Samper i Morey. Varen recórrer els pobles mallorquins de Felanitx i Alaró. Després, Samper i Ferrer s'embarcaren cap a Menorca i, en tornar a Mallorca, anaren a Artà, d'on era nadiu Andreu Ferrer.

---

títol, el primer d'aquests volums a Firmat, localitat de la província argentina de Santa Fe (Massot 1993–2011, XXI: 158–159). Sobre la figura i l'obra de Cosme Bauçà, i les negociacions perquè l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya pogués incorporar els quatre volums manuscrits al seu fons, vegeu Massot (1993–2011, VII: 151–159).

5) La cinquena missió, realitzada el 1928 i també integrada per Baltasar Samper i Ramon Morey, és una de les més importants. S'inicià a Palma, després anaren a Pòrtol, Biniamar i Lloseta, però l'objectiu més important era la visita a Eivissa i Formentera. Acabada la seva estada a les Pitiüses, els missioners tornaren a Mallorca i passaren, altra volta, per Palma, Binissalem, Lloseta, Costitx i Pòrtol.

6) A l'estiu de 1929 no es va dur a terme cap missió de recerca, els motius ens són desconeguts. No obstant això, l'any vinent —1930— es reprengué la tasca i s'inicià la sisena missió —integrada també per Samper i Morey—, que recorregué les localitats de ses Salines, Santanyí, s'Alqueria Blanca, es Llombards, Marratxí i Marratxinet, sa Cabaneta, Santa Eugènia, ses Olleries i Ruberts. Aquesta fou la primera etapa d'aquesta sisena missió. La segona, passà per Binissalem, Palma, Calvià, Andratx, s'Arracó i, abans de tornar cap a Barcelona, feren encara una altra aturada a Palma per poder recollir més materials, atès que tenien la intenció d'aprofitar a fons tot el temps del qual disposaven.

7) El 1932 es va emprendre la setena missió. Baltasar Samper i Andreu Ferrer anaren a Menorca i el mateix Samper i Ramon Morey feren una etapa de recerca a Mallorca. Com assenyala Massot (1993-2011, VII: 11), Baltasar Samper —que era l'ànima de l'OCPC a les Illes— es trobava malalt i amb problemes familiars, per això no trobaria el moment de reprendre les recerques durant els anys següents i a partir del juliol de 1936, l'esclat de la Guerra Civil va fer que l'OCPC quedés aturada i que se'n perdessin alguns materials.

8) La tasca, però, continuà encara que ja no la féu directament Baltasar Samper sinó la seva deixebla Dolors Porta i Bauzá (1910-1995). A l'estiu de 1934, Dolors Porta va fer recerca al Pont d'Inca, Son Sardina, Son Espanyolet, Son Serra, s'Esgleieta, Establiments i es Secar de la Real, poblacions pròximes a Palma, d'on ella era nadiua.

9) Dolors Porta continuà la tasca a l'estiu següent —el 1935— a la barriada del Vivero i a Establiments, es Pont d'Inca, Gènova i Pla de na Tesa. En total recollí un centenar de cançons i trameté a l'OCPC les corresponents memòries de les missions. La seva intenció era continuar la recerca dins el nucli de Palma, però l'esclat de la Guerra Civil a l'estiu del 1936 va fer inviable aquest projecte (Massot 1999: 318–320).[37]

37 Disposem de poques dades biogràfiques de Dolors Porta Bauzá i desconeixem si va fer alguna altra aportació a la folklorística. Després de la Guerra Civil s'exilià a Mèxic,

Cal dir que Baltasar Samper no va ser únicament un recol·lector de cançons. Tenia un interès especial pels cants de treballada o «tonades de feina», com en diuen a Mallorca. Amb els mitjans precaris de l'època, en va fer enregistraments amb fonògraf, en transcriví centenars de melodies i n'estudià les característiques, especialment els elements orientals que hi són presents. També foren font d'inspiració en la seva faceta com a compositor. Com assenyala Massot (1994*b*: 24–25), la Guerra Civil i l'exili feren inviables els projectes de Samper a Catalunya. Tanmateix, des de Mèxic, publicà diversos treballs sobre música que es basaven en la seva coneixença de la tradició popular i en l'experiència que li havia aportat la feina a l'OCPC. La seva aportació teòrica a la cançonística es concretà en diverses comunicacions presentades a congressos i en alguns articles en els quals exposava les seves observacions; aquests treballs es troben recollits en el volum *Estudis sobre la cançó popular* publicat el 1994.

Les nou missions de les Illes recolliren una quantitat ingent de dades, sobretot cançons però també una col·lecció extraordinària de fotografies dels informants i dades contextuals de gran interès que es reflectien a les memòries que redactaven els missioners. A hores d'ara, aquests materials constitueixen un arxiu de gran vàlua per a la coneixença i estudi de la cançó popular. Són desenes de milers els documents recollits, la majoria en treball de camp —és a dir, de viva veu dels informants— però també en reculls que els lletraferits de les Illes varen fer a mans dels missioners, de manera desinteressada, i que ells transcriviren fidelment per a engrandir els arxius de l'OCPC. Hi ha milers de mostres de tots els gèneres de la cançonística, amb nombroses variants de pràcticament cada peça. Així, hi ha cançons de treballada, balades, cançons infantils de joc, cançons religioses, romanços, descripcions detallades i melodies de danses processionals i de balls, glosats, codolades, dècimes, etc. També hi trobem alguns documents en castellà, llengua present ocasionalment en el cant popular de les Illes des de segles enrere i que mostra la interacció activa de les llengües en contacte. Totes les cançons es transcrivien amb la melodia amb què eren cantades i —ocasionalment— amb anotaci-

---

juntament amb Baltasar Samper, amb qui es casà. El 2007 l'Ajuntament de Palma li dedicà un carrer de nova creació a la barriada d'es Pil·larí. La placa del carrer indica que Dolors Porta fou folklorista.

ons de caràcter complementari que són de gran interès. A través de la lectura de les cròniques de les diverses missions podem conèixer valuoses dades contextuals sobre el procés de recerca: les múltiples dificultats amb què topaven els investigadors —desconfiances, empegueïments, oblits i fins i tot menyspreus—, les diverses tècniques de recollida que aplicaven —algunes de molt enginyoses i pràctiques per destravar la llengua dels cantadors o desfer recels inicials—, informacions sobre la forma d'execució del cant, l'aportació de tipus diferents de cançons segons el sexe dels informants, els prejudicis sobre gèneres o l'idioma i, en definitiva, tot el marc contextual de les «*perfomances* de transmissió» (Sbert 2000*a*: 86).

La tasca de l'OCPC va ser extensa i molt valuosa, i les Illes foren uns dels territoris més treballats. Avui —malgrat les moltes vicissituds que passaren els materials que conformen l'arxiu per mor de la guerra civil i la dictadura franquista— els documents són a l'abast dels investigadors, gràcies a la tasca infatigable de classificació i revisió duta a terme per Josep Massot i Muntaner que es veu reflectida en els 18 volums d'indexació que donen notícia completa del contingut dels arxius i de les diverses missions realitzades arreu dels Països Catalans (1993–2011). Aquest treball de classificació i indexació ha fet possible que, actualment, el Departament de Filologia Catalana de la Universitat de les Illes Balears hagi iniciat una línia de recerca, dirigida per la professora Caterina Valriu, mitjançant la qual es realitzen treballs de fi de grau i de fi de màster sobre el pas de les missions de l'OCPC per diversos pobles de Mallorca. Els estudiants contextualitzen la missió en l'entorn geogràfic i social de l'època, identifiquen i aporten dades biogràfiques i fotogràfiques sobre els mediadors i els informants dels missioners als diversos municipis i editen i analitzen els centenars de documents orals aportats per cada poble.[38]

38 En aquesta línia, s'han realitzat els treballs de fi de màster «L'obra del Cançoner Popular de Catalunya a Algaida, Pina i Randa» (2016) de Catalina M. Garí i «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a la comarca de Manacor» (2016) d'Aina M. Brunet. També els treballs de fi de grau «Quan Alaró cantava. La presència de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Alaró» (2015) de Llorenç Perelló, «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Porreres» (2015) de Catalina M. Garí i «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Pollença» (2017) de Magdalena Rayó. Aquests treballs es poden consultar al Repositori institucional de la Universitat de les Illes Balears <http://dspace.uib.es/xmlui/> [data de consulta: juliol de 2017].

2.4. Arreplega, edició i difusió de materials folklòrics: la tasca dels intel·lectuals

2.4.1 Antoni Maria Alcover i Sureda: el narrador generós

Va néixer a Manacor el 1862 en el si d'una família de masovers benestants. El 1877 es va traslladar a Palma per ingressar al Seminari de Mallorca, del qual va arribar a ser catedràtic d'història eclesiàstica. Es va llicenciar en Teologia i en Dret Canònic. El 1898 va ser designat vicari general i el 1905 va guanyar per oposició la dignitat de canonge magistral. El 1900 va publicar la *Lletra de Convit*, un manifest en què explicava el seu propòsit d'elaborar un gran diccionari de la llengua catalana. El 1901 va fundar el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*. El 1904 va començar els preparatius per al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, que va tenir lloc el 1906 a Barcelona i que ell mateix va presidir. El 1907, el 1912 i el 1913 va fer tres viatges a diversos països europeus —Alemanya, Àustria, Suïssa, Itàlia, França, Anglaterra i Bèlgica—, on va establir contacte amb alguns dels filòlegs més destacats de l'època, i va deixar testimoni de les seves agudes observacions en tres dietaris, el més interessant del quals és el *Dietari de la meua exida a Alemania y altres nacions* (1908). El 1911 va ser nomenat president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i el 1921, membre honorari de l'*Iberoamerikanische Institut* d'Hamburg. De caràcter indomable, Alcover va ser un polemista ferotge i intransigent amb el liberalisme i el moviment obrer, un propagandista i promotor cultural decidit, un estudiós infatigable i tenaç de la llengua catalana, una figura clau en la jerarquia eclesiàstica mallorquina i, sobretot, un escriptor d'un talent extraordinari dotat d'un estil propi i inimitable. La seva activitat intel·lectual i el seu activisme cultural es van concretar en la publicació d'una cinquantena d'obres majors, entre llibres i opuscles, i una trentena d'articles apareguts en revistes i obres miscel·lànies, això sense comptar-hi la quantitat considerable d'originals que va deixar inèdits. Va morir a Palma el 1932.

2.4.1.1 L'interès per la poesia oral i pels glosadors

Deixant de banda les mostres de poesia oral que Alcover va anar arreplegant en el marc de les seves eixides filològiques i que va incloure als seus treballs i articles de caràcter lingüístic i dialectològic i, com ja hem dit, a moltes entrades del *Diccionari català-valencià-balear*, el seu interès per la poesia oral —que «li venia d'enrere ja que de nin estigué en contacte amb glosadors a Santa Cirga i a les possessions del voltant» (Gelabert 2009: 13)— es va concretar en l'edició de dos llibres de gloses.

Vetlada de Glosadors. A les Fires i Festes de Manacor. Die 19 de setembre de 1897, que va publicar el 1897 mateix, recull les set glosades no improvisades que, sota la direcció d'Alcover, havien recitat sis glosadors al local de l'Exposició Agrícola de Manacor: Antoni-Vicenç Santandreu, Catalina-Aina Proens, Toni Adrover, Andreu Sansó, Jaume Carrió i Elisabet Santandreu. El volum inclou el discurs introductori que hi va pronunciar Alcover mateix i els textos breus de caràcter explicatiu amb què hi va introduir les intervencions de cada glosador.[39]

Glosades de l'amo Antoni Vicens Santandreu de So'n Garbeta, publicat el 1907, aplega una selecció de catorze composicions d'Antoni-Vicenç Santandreu i Font, el glosador predilecte d'Alcover, amb qui tenia una bona amistat. Aquest poeta oral, que no era improvisador, va obtenir el primer accèssit a la Viola d'Or i Argent als Jocs Florals de Barcelona de 1897 amb la glosada «El mes de matx». El 1904, en companyia del seu amic i mentor, va anar a glosar a Barcelona, on va tenir un èxit considerable. Precedeixen les gloses un pròleg del compilador i l'article «Un poeta popular», que Manuel de Montoliu havia publicat a *La Veu de Catalunya* el 22 de gener de 1904 arran d'una glosada de Santandreu al Círcol de Sant Lluc.[40]

39 N'hi ha una reedició recent. Antoni M. Alcover (2009): *Vetlada de Glosadors. A les Fires i Festes de Manacor. Die 19 de setembre de 1897*. Estudi introductori i edició a cura de M. Magdalena Gelabert. Escorcolls 3. Manacor: Ajuntament de Manacor.

40 N'hi ha una reedició recent. Antoni-Vicenç Santandreu de Son Garbeta (2013): *Recull de glosats d'un poeta sense escola*. A cura de Gabriel Barceló. Es Pou Vell, 13. Sant Llorenç des Cardassar: Associació Cultural Flor de Card. Es tracta d'una edició crítica que reprodueix les catorze glosades que Alcover havia publicat el 1907 i n'hi afegeix quinze més, dotze de les quals també estan contingudes a la llibreta manuscrita d'Alcover «Aplech de glosades de glosadors populars»; les altres tres són de procedència diversa.

2.4.1.2 L'*Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó*

La gran aportació d'Alcover a la literatura popular catalana, però, és el resultat de la seva dedicació a l'arreplega i la divulgació de la narrativa oral mallorquina, una activitat que de manera més o menys sostinguda va dur a terme durant 51 anys. L'estímul inicial que li va despertar l'interès per la narrativa oral va ser la lectura dels contes que va publicar en espanyol l'escriptor basc Antonio de Trueba, que eren molt semblants als contes amb què ell mateix estava familiaritzat i que estaven narrats en un model de llengua que no era el propi de la literatura escrita. La lectura de l'obra de Trueba li va fer redescobrir la pròpia tradició narrativa —la de l'entorn familiar, en primera instància— i li va fer veure que hi havia una classe de literatura que podia elaborar-se amb un llenguatge diferent del llenguatge llibresc o *literari*.

El 1880, amb el pseudònim «Jordi des Racó», va publicar la seva primera rondalla a *L'Ignorancia*, el setmanari que dirigia Mateu Obrador. El 1896, quan ja havia donat a conèixer moltes altres rondalles en diverses publicacions periòdiques —*Almanaque Balear*, *Museo Balear*, *El Tambor*, *Semanario Católico*, *El Eco del Santuario*, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, *La Tradició Catalana* i *Lo Missatger del Sagrat Cor de Jesús*— i n'havia inclòs cinc a la primera edició de *Contarelles d'En Jordi des Recó* (1885), va publicar el primer volum de l'*Aplech de rondayes mallorquines d'en Jordi des Racó*. El segon i el tercer van aparèixer el 1897 i el 1898. Aquests tres volums varen tenir una molt bona acollida, tant a Mallorca com al Principat, i va augmentar encara més la difusió de l'obra rondallística d'Alcover, la recepció de la qual va ultrapassar l'àmbit català i va arribar a diversos països europeus. El 19 de juny de 1897 Frederic Mistral li va suggerir que en trametés els dos primers volums a la redacció de la *Revue des Traditions Populaires*, que aleshores dirigia el crític d'art, pintor i folklorista eminent Paul Sébillot. I va ser aquest qui, en una carta datada el 5 de juliol de 1897, va proporcionar a Alcover els contactes que necessitava per poder difondre'ls de manera adequada entre els especialistes:

> Comme il est possible que vous ne connaissez pas bien ceux qui peuvent faire connaitre vos contes, je me permets de vous signaler quelques uns des spécialistes en cette matiere à l'etranger:

> M. E-S Hartland, Barnwood Court, Gloucester Angleterre;
> Alessandro d'Ancona, professeur à l'Université Pise Italie;
> Giuseppe Pitrè, Dr. del'Archivio, Piazza la Oliva, Palerme. Sicile
> Karl Weinhold, 10, Hohenzollernstrasse Berlin Allemagne;
> W. Wells Newell, directeur de American Folk Lore. Cambridge Massachusetts, Etats Unis d'Amérique.
>
> Ces messieurs savent tous très bien le français bien que ce ne soit pas leur langue maternelle, de sorte que si vous ignorez la leur vous pouvez leur écrire en cette langue. Il vous suffice d'envoyer un exemplaire. (ARM, AM-21/468)

Alcover es degué posar en contacte amb tots, però només hi ha constància documental de les respostes d'Edwin Sidney Hartland, Karl Weinhold i Giuseppe Pitré. El primer, que aleshores era conseller de The Folk-Lore Society de Londres, li va contestar el 24 de juliol de 1897 i, a més de felicitar-lo per la publicació dels volums i de trametre-li, adjunt, un opuscle informatiu de vuit pàgines sobre la societat esmentada, s'hi va comprometre a redactar-ne una ressenya per a *Folklore*, la prestigiosa revista de la qual era redactor i gerent i, segons ell mateix, li diu: «la meilleure publication pour introduire votre ouvrage à la connaissance de nos confrères dans la Grande Bretagne» (ARM, AM-21/558).[41] Weinhold, que era el director de la *Zeitschrifts des Vereins für Volkskunde*, va respondre a Alcover el 28 de juliol de 1897: li reconeixia que ignorava «la belle langue espagnole» [*sic*] i li feia a saber, però, que es prendria la molèstia de «chercher un homme habile à rendre compte de votre interessante publication» (ARM, AM-21/469); Johannes Bolte, un dels estudiosos més reputats dels *Kinder- und Hausmärchen* dels Grimm, va ser l'encarregat de redactar la ressenya dels dos primers volums de l'*Aplec*.[42] Pitré, al seu torn, li va respondre el 26 de juliol de 1897: «Leggerò questi volumi e ne farò cenno nel mio *Archivio delle tradizioni popolari*, periodico de folklore che ora conta 16 anni di vita; e gliene manderò la stampa. Là V. S. vedrà il mio debole giudizio intorno alla sua raccolta, la quale da una semplice occhiata mi paré importante per i nostri studi» (ARM, AM-21/303); i com ja és prou sabut, en va donar notícia a l'*Archivio*

41 La ressenya hi va aparèixer, efectivament, al vol. 9, núm. 2 (juny de 1898).

42 La va publicar a *Zeitschrifts des Vereins für Volkskunde* (1897), juntament amb la de *Rondayes de Mallorca* (1895) de Lluís Salvador d'Àustria-Toscana.

per lo Studio delle Tradizioni Popolari (vol. XVI, fasc. I, 1897) i Alcover se'n va fer ressò al pròleg de la segona edició del primer volum (1915) per retreure-li, entre d'altres coses, que hagués qüestionat la llargada de les seves versions; una objecció, per cert, que Bolte, d'una manera més diplomàtica que Pitrè, també havia formulat a la seva ressenya.

El quart volum de l'*Aplec* va aparèixer el 1904; el cinquè, el 1909, i el sisè, el 1913. Aquests sis volums, sobretot els dos primers, van tenir diverses edicions, entre les quals es poden constatar discrepàncies que es manifesten en variants textuals, canvis de títols en algunes rondalles i una diferent organització dels relats dins cada volum.

Els volums setè, vuitè i novè van aparèixer el 1916, el 1924 i el 1926, respectivament. El 1928 Alcover va patir un primer atac d'apoplexia i per prescripció mèdica va haver de reduir els horaris de feina i es va haver d'abstenir de fer treball intel·lectual intens. Va aprofitar aquesta circumstància per reelaborar les versions que encara tenia consignades a les llibretes de notes i per publicar els volums desè (1929), onzè (1930) i dotzè (1931) de l'*Aplec*. Una vegada traspassat Alcover, Francesc de B. Moll va reestructurar la composició dels volums publicats i va aprofitar rondalles que només havien aparegut en revistes i d'altres que havien quedat inèdites per confeccionar-ne de nous. Entre el 1936 i el 1972 va publicar els 24 volums que en constitueixen l'anomenada *edició popular*.[43]

Tot i el títol genèric de la col·lecció, no tots els 449 relats que constitueixen l'*Aplec* són pròpiament rondalles. Les dues edicions del volum cinquè que va publicar Alcover, el 1909 i el 1924, contenen sobretot llegendes, relats etiològics i tradicions explicatives. La resta dels volums sí que contenen rondalles, la majoria amb molta de diferència meravelloses, però també n'hi ha d'animals, religioses, d'enginy, del gegant estúpid, contarelles i formulístiques.

Malgrat l'abast i la importància de l'*Aplec*, Alcover no va especular gaire sobre el gènere rondallístic. Tota la seva teorització sobre la rondalla es troba en tres textos: les dues versions del pròleg a la primera edició del primer volum (1896 i 1915) i l'article «Com he fet mon *Aplech de Rondaies Mallorquines*», que, a petició de Leo Spitzer, va publicar el 1931 al volum 51 de la *Zeitschrift für romanische Philologie*

43 Per a una bibliografia gairebé exhaustiva de les edicions en revista i en volum de cada relat de l'*Aplec*, vegeu Guiscafrè (2017*b*: 15–108).

i que és una versió refosa i ampliada de les dues versions esmentades. En aquest article explica els motius que l'havien dut a arreplegar rondalles i hi exposa el criteri i les normes amb què havia dut a terme l'arreplega, el mètode que havia seguit per redactar-ne les versions i hi reporta els elogis i les censures que havia rebut l'*Aplec*. Alcover, com reconeix ell mateix en aquest text, va renunciar d'entrada a fer una arreplega i una edició de les rondalles de caràcter científic i especialitzat, i no perquè no estigués en disposició de poder-les fer —més amunt ja hem vist que estava al corrent dels estudis i de les investigacions sobre rondallística que publicava la col·lecció Folklore Fellows' Communications—, sinó perquè el seu propòsit era un altre. Alcover va dur a terme l'arreplega i la reelaboració de les rondalles durant els períodes de vacances i en els moments de lleure que li deixaven les seves múltiples obligacions, i no es pot dir que ho fes de manera sistemàtica. De fet, els informants que li van proporcionar les versions orals van ser majoritàriament els seus familiars i la gent amb qui s'havia relacionat més assíduament durant la infantesa i l'adolescència, és a dir, els treballadors de l'explotació agrícola en què havia nascut, que eren tots naturals d'alguns pobles del llevant de Mallorca. No se'l pot considerar, doncs, un folklorista en sentit estricte i ni tan sols ell mateix es va proposar actuar com a tal. Va ser més aviat un escriptor que va prendre per compte seu la divulgació d'una part significativa del patrimoni oral narratiu mallorquí, que segons ell es trobava a les portes de l'obsolescència. Però no pretenia només deixar testimoni d'una desaparició i mirar de documentar uns textos orals amb finalitats arxivístiques abans que no fos massa tard, sinó que també aspirava a integrar les històries i els relats que hi estaven associats en els circuits de la literatura impresa i de la lectura, a fer-ne divulgació entre els lectors mallorquins de l'època perquè no se'n perdés la memòria, però també perquè servissin de distracció i de passatemps als lectors i als oients més joves. És per aquesta raó que Alcover «no actua com a rondallista, sinó com a rondallaire. De l'obra d'un rondallista, sí que ens podem demanar quin valor científic té, com ho podem demanar de la d'un lingüista; però no té sentit demanar-ho de la d'un rondallaire, com no en té demanar-ho de les actuacions d'un parlant» (Grimalt 1996: 22).

Per elaborar les seves versions, es feia contar les rondalles i en prenia notes, de manera més o menys esquemàtica, en unes llibretes que tenia a l'efecte i que afortunadament es conserven. Grimalt

(1994) ha posat en relleu la importància d'aquestes notes per comprendre el procés d'elaboració de les versions definitives que Alcover va publicar. No totes les notes que es recullen en les sis llibretes, però, es corresponen amb les versions orals que li havien proporcionat els informants. La naturalesa dels textos hi és molt diversa i n'hi ha que són declaradament facticis perquè Alcover hi refon relats de procedència diversa. Les rondalles que conformen l'*Aplec*, per tant, no són transcripcions fidels de les actuacions narratives dels informants, sinó reelaboracions fetes a partir de l'aplicació conscient de tècniques de representació literària a les notes que ell mateix havia consignat en les seves llibretes. Aquesta imposició estilística dóna coherència al conjunt i hi esborra les diferències previsibles en un recull de transcripcions de textos deguts a narradors diferents. L'estil narratiu d'Alcover es caracteritza per l'ús de l'expansió com a procediment de transformació de les versions contingudes en les notes manuscrites; per la inserció en la diegesi d'escenes dialogades, enumeracions i passatges descriptius; per la combinació efectiva i equilibrada de l'estil abstracte i de l'estil realista; pel to carnavalesc —en el sentit de Bakhtin (1984)— que imprimeix a les seves versions, i pel desplegament tan extraordinàriament efectiu que hi fa de recursos lingüístics, expressius i retòrics.[44] Grimalt (1996: 24) observa molt encertadament que si bé des del punt de vista de la folklorística hem de considerar erroni el mètode d'Alcover, és precisament gràcies a aquest error de mètode que va néixer una obra d'art singular.

2.4.1.3 La recepció i la influència de l'*Aplec*

L'èxit aclaparador que va tenir l'*Aplec*, tant entre el públic especialitzat com entre el més profà, va condicionar els estudis rondallístics a Mallorca, com a mínim en dos sentits. D'una banda, va polaritzar l'atenció dels estudiosos i dels rondallistes, que, amb algunes excepcions, van desatendre el treball de camp i es van centrar a analitzar i a estudiar la producció alcoveriana, des de plantejaments teòrics ben diversos i amb finalitats diferents. D'altra banda, va condicionar el treball de camp i el tractament i l'edició dels materials que se'n

44 Per a un tractament més argumentat d'aquesta qüestió, vegeu Guiscafrè (2017*b*: 126–133).

van obtenir. Gabriel Janer va centrar la seva recerca en els gèneres narratius orals que Alcover havia negligit, singularment els de contingut explícitament eròtic, i en va publicar el resultats el 1982 a *Sexe i cultura a Mallorca. La narrativa oral i el teatre*; en certa manera va fer el mateix Gabriel Llompart amb el gèneres narratius breus de temàtica religiosa, que va reunir el 1998 a *Els acudits de mossèn Alegre i els coverbos de mossèn Alegret*. Així mateix, Felix Karlinger i Gabriel Llompart, Cosme Aguiló i Pere Orpí van focalitzar la seva recerca i les seves publicacions en les rondalles «inèdites» o en les versions suposadament lliures de la influència de l'*Aplec*. Els dos primers afirmen que a principi de la dècada de 1950

> era factible trobar, gairebé pertot, bons narradors, però una anàlisi de les narracions recollides va donar com a resultat que la majoria es trobaven ja a la publicació de l'Arxiduc Lluís Salvador o a la recopilació de l'especialista mallorquí mossèn Antoni Maria Alcover. És clar que algunes de les rondalles presentaven variants, però en els motius la dependència de les versions de mossèn Alcover era innegable i resultava difícil diagnosticar si l'illa estava ja exhaustivament explorada o si els textos impresos de les rondalles repercutien, directament o indirectament, damunt els pobladors (1977: 182).

Aguiló, per la seva banda, sosté que al sud de Mallorca «és tan forta la calada de les publicacions de Mn. Alcover que mai no havia comptat amb la sort de trobar-hi vertaderes rondalles» (1980: 40) o, deu anys més tard, que «no és gens fàcil, en l'actualitat, trobar qualcú que pugui contar una rondalla que no sigui apresa dels famosos llibres de Mossèn Alcover» (1990: 16). Orpí, que va publicar el seu llibre amb motiu del centenari de l'edició del primer volum de l'*Aplec*, manifesta:

> El meu petit homenatge consisteix en aportar quaranta-sis títols nous a la llista de rondalles publicades. També aquestes formen part del nostre patrimoni cultural i no foren recollides, almanco de forma integral, per mossèn Alcover. Dic això perquè n'he rebutjades algunes que eren quasi idèntiques a d'altres recollides per ell, pràcticament només canviava l'escenari i, per tant, la toponímia (1996: 15).

Conseqüents amb els seus principis, doncs, ni tan sols no van arreplegar les versions d'aquells narradors orals que, d'alguna manera, podien haver tingut accés a les versions d'Alcover o, en el millor dels

casos, no les van publicar. Aquest plantejament, que constitueix una altra manifestació del prejudici dels inèdits de què hem parlat més amunt a propòsit de les *Rondayes de Mallorca* de Lluís Salvador, es fonamenta en una concepció del fet rondallístic que pressuposa, com observa Dégh (1995: 271), que *el poble* té una tradició oral aliena a la influència de la literatura escrita i que, si aquesta es produeix, és capaç de rebutjar-ne o de corregir-ne els elements artificiosos i de restaurar el cànon hereditari.

En un altre sentit, el fet que Aguiló i Orpí hagin actuat fonamentalment com a rondallaires és un símptoma clar de la influència, reconeguda per altra part, dels principis inspiradors d'Alcover. Una influència que es concreta en la renúncia manifesta a donar un tractament científic a les versions recollides i en la voluntat clara de reelaborar-les emulant-ne l'estil i el llenguatge, per la qual cosa han redactat i publicat uns materials virtualment lliures de la influència dels textos alcoverians seguint-ne, però, l'exemple i el mètode. Aguiló és tan sincer com contundent: «Us oferesc una adaptació creada amb l'ajut de les dues versions, enriquida amb detallets. He intentat fer un calc de l'estil alcoverià, tot i sabent que no puc assolir mai la perfecció del seu llenguatge» (1984: 8); i encara: «Quan es transcriu una rondalla tal com se sol contar, la narració és sovint concisa, breu en excés. L'he abillada una mica, sense assolir el mateix resultat, a la manera alcoveriana» (1990: 16). Per això, sobta molt que Kleinmann (1992: 97) afirmi que els autors moderns que fan versions de les rondalles mallorquines es remeten a Lluís Salvador i el prenen com a referent.

El fet de no poder disposar a hores d'ara d'un catàleg de narradors orals i d'un corpus de versions orals lliures de la intervenció i dels prejudicis dels recopiladors i dels editors, fa que sigui complicat poder avaluar la influència que va poder tenir el cànon alcoverià en la configuració dels repertoris dels narradors orals mallorquins posteriors. Els pocs indicis que en tenim, però, apunten clarament cap a una influència més o menys profunda segons els casos (Guiscafrè 2003). I, de fet, era previsible que fos així. En una Mallorca en què la major part de «la gent senzilla i humil», a la qual Alcover s'adreçava, era analfabeta o gairebé o, si era lletrada, no ho era en la llengua pròpia, la transmissió impresa de l'*Aplec* va afavorir que les versions que s'hi contenien s'integressin una altra vegada en els circuits de la

transmissió oral, que era un dels objectius explícits d'Alcover; però també va fomentar que els qui sabien de lletra n'incorporessin versions al seu repertori. A més a més, a principi del anys seixanta del segle passat, a instàncies de mossèn Guillem Fiol, aleshores director de Ràdio Popular Diocesana de Mallorca, Francesc de B. Moll va iniciar la difusió radiofònica de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines*. Les emissions van ser un èxit: «Sobretot els primers anys —quan poca gent tenia televisor i escoltava sempre la ràdio—, la rondalla mallorquina era l'emissió més escoltada de totes les de Ràdio Popular de Mallorca» (Moll 2003: 472). Les rondalles d'Alcover, que havien tingut l'origen en un ambient d'oralitat gairebé primària, van accedir, d'aquesta manera, a l'àmbit de l'oralitat secundària o mecànicament mediatitzada (Ong 1982; Zumthor 1983), en què la presència immediata del narrador i la seva veu eren substituïdes per un grup de locutors que feien una lectura radiofònica dramatitzada del text.

2.4.1.4 Les traduccions parcials de l'*Aplec*

Tot i que *La Gazeta de Mallorca* de 25 de juliol de 1903 ja donava notícia de dos projectes de traducció, un al txec i l'altre al francès, dels tres primers volums de l'*Aplec*, les primeres traduccions de rondalles d'Alcover no varen aparèixer fins al 1913, quan Eduard Domènech va editar *Cuentos de la Isla Dorada*, un volum integrat només de quatre rondalles, traduïdes a l'espanyol per Josep Carner i il·lustrades per Joan Junceda: «La hija del sol y la luna» i «El hijo del pescador» d'Alcover i «El pobre zapatero que debía tres cuartos» i «Los tres pretendientes» preses del *Rondallari català* de Bertran i Bros.

El 1915, al pròleg a la segona edició del primer volum, Alcover va tornar a referir-se als projectes de traducció al txec i al francès i n'hi esmentava també un a l'alemany i un altre a l'espanyol:

> Estam també agraïdíssims del Dr. Latour, francès, hispanista ben conegut; del Dr. A. Pikhart, de Praga (Bohemia); del Dr. Hadwiger, austríac, i d'en Llorente i Falcó, Director de *Las Provincias de Valencia*, els quals ens demanaren d'orde per traduir aqueixes *Rondaies* en francès, txec, alemany i castellà respectivament, i els diguérem que sí amb tota la nostra ànima. En Llorente i Falcó n'ha publicat un bell volum amb el títol de *Cuentos Maravillosos* (1996: 56).

Només Teodor Llorente —fill del patriarca de la Renaixença valenciana— va dur a terme la traducció per a la qual havia demanat permís: el 1914 en va aparèixer el volum a què fa referència Alcover i encara en va publicar un altre el 1928: *Nuevos Cuentos Maravillosos* (1928).[45]

L'anglès i l'alemany són les llengües a què s'han traduït un nombre més gran de textos de l'*Aplec*. En la primera llengua, hi destaquen les traduccions de David Huelin, que en va donar a conèixer una primera selecció, *Folk-Tales of Mallorca*, el 1945, a Buenos Aires,[46] a la qual van seguir les que va publicar a l'Editorial Moll: *Folk tales of Mallorca* (1988 i 1999, segona edició molt augmentada) i *The Best Folk Tales of Mallorca* (2007), publicada pòstumament. En alemany, sobresurten *Märchen aus Mallorca* (1968), de Felix Karlinger en col·laboració amb Ulrike Ehrgott, i *Balearische Märchen, Fabeln und Schwänke* (2011) de Heide Wetzell-Zollmann.

La creació, el 1999, de la Institució Pública Antoni M. Alcover ha suposat un impuls important per a les traduccions parcials de l'Aplec: entre 2011 i 2017 han aparegut a la col·lecció Escorcolls sis volums amb les mateixes cinc rondalles traduïdes al romanès, al rus, al txec, a l'anglès, a l'alemany i al francès.

L'*Aplec de rondaies mallorquines* és, probablement, l'obra de la literatura popular catalana que ha tingut un nombre més gran de tra-

45 L'única pista que hem trobat de la possible traducció del filòleg Johann Hadwiger és aquest fragment d'una carta que va adreçar a Alcover el 1903: «Si por cualquier motivo le conviniese no recibirme, tenga Ud. la bondad de decirme si le gustará la publicación de unas cuantas "rondayas" de su colección en un periódico católico de mi tierra» (ARM, AM-27/1). Quant a la traducció al francès, l'hispanista Antoine de Latour va morir el 1881 i, per tant, no pot ser el «Dr. Latour» a qui es refereix Alcover; podria tractar-se de Patrice Contamine de Latour, que va traduir i publicar, amb Raymond Foulché-Delbosc, *Contes espagnols* (1889), però no hi ha cap evidència que aboni aquesta hipòtesi; la primera traducció de rondalles d'Alcover al francès és *Rondaies de l'Ile Dorée* (1937) de Peter Roderik. Antonín Pikhart, traductor de l'espanyol i el català al txec, escriptor satíric i columnista, tampoc no degué dur a terme el seu propòsit, perquè no figura a les llistes de traduccions del català al txec que donen Schejbal/Utrera (2004: 53–55).

46 Peers comença la ressenya que en va fer dient: «It is surprising that the first selection to be made in English from the *Aplec de rondayes mallorquines* [...] should have come to us from Argentina» (1945: 223). George Ezra Dane i Beatrice J. Dane, però, encara en vida d'Alcover, ja n'havien traduït i inclòs catorze rondalles al volum *Once There Was and Was Not* (1931), publicat a Nova York.

duccions, cap de les quals completa, això sí. Ara com ara, n'hi ha a l'alemany, a l'anglès, a l'espanyol, al francès, al japonès, al romanès, al rus i al txec.[47]

2.4.2 Francesc Camps i Mercadal

Amb el pseudònim de «Francesc d'Albranca» —nom que fa referència a l'indret on va néixer—, el metge menorquí Francesc Camps i Mercadal signava els seus treballs de temàtica folklòrica. Home polifacètic, va néixer el 1852 en es Migjorn Gran (Menorca), fill d'una família molt humil. Gràcies a la seva intel·ligència i bona disposició, va poder cursar estudis superiors i la carrera de medicina a Barcelona i dedicà la seva vida professional a l'exercici de metge en el seu poble nadiu. La curiositat intel·lectual el portà a formar-se en llengües —llatí i hebreu entre d'altres— i a interessar-se per temes molt diversos en el camp de les humanitats. La bonhomia que el caracteritzava i la preocupació pel benestar dels seus conciutadans el dugué a encarar empreses de dinamització social, cultural i de progrés, dins la línia de la seva ideologia catòlica i conservadora. Encara que va viure sempre a Menorca, no deixà mai d'estar en contacte amb intellectuals mallorquins i catalans de prestigi, especialment amb lingüistes i folkloristes. Cal destacar molt especialment la seva relació amb Andreu Ferrer i Ginard, durant el temps que aquest va exercir com a mestre a l'escola nacional d'es Migjorn Gran (1906–1915). Amb el jove mestre Ferrer coincidia en l'interès pels temes folklòrics i l'arreplega de materials i en projectes de divulgació cultural i de millora de les condicions de vida de la gent. També va ser important per a Camps la relació intel·lectual i d'amistat amb Antoni M. Alcover, que fou llarga i fecunda, especialment en l'intercanvi d'informacions sobre aspectes de caràcter toponímic i onomàstic.[48]

Francesc Camps es va convertir en l'intel·lectual de referència a l'illa de Menorca a la seva època, atès que fou col·laborador actiu de

47 Sobre les traduccions de rondalles de l'*Aplec*, vegeu Guiscafrè (2017*b*: 22–28; 109–113).

48 L'intercanvi epistolar entre ambdós estudiosos aporta dades molt interessants per conèixer la manera de treballar de Camps i els vincles que establí amb Alcover i amb altres intel·lectuals (Camps 2011).

l'Institut d'Estudis Catalans, de la Reial Acadèmia de la Història, de l'Ateneu de Maó i de l'Obra del Diccionari de la Llengua Catalana, en el qual treballaven intensament Antoni M. Alcover i el menorquí Francesc de B. Moll. Per l'època en la qual va viure, pel seu tarannà i per la tasca que va realitzar, Camps pot ser considerat un intel·lectual a cavall entre la Renaixença i el noucentisme, atès que conjugava la seva ideologia regionalista i conservadora amb la seva voluntat decidida de treballar per al progrés social, la construcció d'infraestructures culturals i la normalització i normativització de la llengua catalana.

L'interès de Camps pel folklore probablement tenia el seu origen en la infantesa humil i vinculada a la pagesia que va viure i en la mirada romàntica sobre el llegat cultural, del qual se sentia hereu. Aquesta herència del poble havia de ser conservada i transmesa amb cura i ell —que havia tingut la sort de poder tenir una formació acadèmica de la qual mancaven la majoria dels seus conciutadans— era qui millor la podia recollir i posar en valor. La tasca com a folklorista la va desenvolupar mitjançant la recollida directa de materials del seu entorn, amb la voluntat de salvaguardar el que considerava la genuïnitat menorquina. Fruit d'aquests treballs va ser l'extens recull de literatura oral de diversos gèneres que va presentar el 1912 al concurs convocat per l'Ateneu de Maó i que en va guanyar el primer premi. Entre 1918 i 1921 una part d'aquests materials varen ser publicats a la *Revista de Menorca* i els altres restaren inèdits, fins que el 1987 foren editats. Actualment, tots els materials conformen els dos volums titulats *Folklore menorquí. De la pagesia* (2007), editats per Francesc Nin.

Com a molts altres folkloristes de l'època, els escrúpols morals impediren a Camps publicar les cançons de temàtica eròtica i satírica que havia recollit, les quals quedaren inèdites en el seu arxiu particular. El 2002, l'estudiosa Natàlia Sans les editā sota el títol *Cançons amagades. El cas de les cançons que Francesc Camps i Mercadal va silenciar*. Una mirada de conjunt a l'aportació del folklorista menorquí posa de manifest el seu caràcter miscel·lani, perquè l'interès i la curiositat de Camps abastaven tots els gèneres folklòrics. *Folklore menorquí. De la pagesia* inclou en els seus dos volums cançons (líriques, satíriques, de treballada, codolades, etc.), cantarelles i jocs infantils, oracions, endevinalles, parèmies, creences, medicina popular i tots els gèneres de la narrativa (rondalles, llegendes, coverbos, etc.). Pel

que fa a les versions dels materials de narrativa oral, destaquen per la simplicitat estilística i la correcció del llenguatge, tot i conservar part de les formes dialectals dels informants. Camps no traeix en cap moment els arguments folklòrics —no els recompon o barreja com era molt usual a l'època—, sinó que els escriu amb fidelitat a les fonts orals. Per a Camps, dedicat a tasques assistencials sovint peremptòries, la recol·lecció de rondalles era una petita contribució a la conservació de la memòria de la pagesia, sense cap plantejament teòric previ ni cap transcendència posterior. En una carta datada a Palma el 20 de juny de 1917, Antoni M. Alcover li demana: «¿No té vostè Rondaies, recollides a Menorca, per l'estil de les d'En Ferrer? En[s] n'envii un raig i les publicarem. Endavant les atxes, home sant de Déu!» (Camps 2011: 123). Francesc Camps —que havia estat premiat cinc anys abans per l'Ateneu de Maó amb el seu extens recull de literatura oral— li respon una setmana després amb aquestes modestes paraules:

> De rondaies, sí en tenc unes quantes escrites fa molts d'anys i altres mig apuntades, mig embastades. En tenir temps, n'hi enviaré o us n'enviaré unes quantes i si us agraden, bé; si no, us agraiesc per endavant sa feina de tirar-les. Sa d'en Marreco és una d'elles: amb ella poreu veure es poc art que tenc per a contar-les. Com en lo demés. Però sa nostra parla dialectal té massa mots incompresus a Menorca, i per açò sa mà se me'n fa enrere. Escric com rallam a la nostra pagesia... Me sap greu no conèixer més es mallorquí (Camps 2011: 123–124).

L'epistolari entre Camps i Alcover ens aporta algunes valuoses informacions sobre la feina realitzada pel metge menorquí, sobre la seva concepció del folklore i el sistema de gèneres i —de manera esparsa— alguna informació contextual de gran interès, com aquesta en què es plany de la desaparició dels antics narradors de rondalles:

> Avui us envii un pessic de Rondaes i Coberbus dels que som pogut arreplegar dels escrits fa temps de sa secció *Sabiesa*... i Arriesa; qualque un més n'he de tenir, arraconats Déu sap per avont. Alguns estan escrits de ja fa temps i anava a incloure'ls en el meu Folk-lore menorquí de la Pagesia, i els vaig retirar per no allargar sa cançó. Altres són escrits aquests dies, i trets de quadernets veis. Un estampador me parlà de fer-ne un llibret; ja fa temps d'açò, i ningú me n'ha parlat més, i jo no he estat bo mai de cercar... estampadors. Si vos agraden, preniu-los; si no, tirau-los an es foc. Els contadors de rondaes, que jo essent jovençà vaig conèixer, que per contar-les prenien un siti alt o s'asseien damunt una taula, i bracetjaven com un predicador dalt sa trona, ja s'han acabats a la nostra Pagesia (Camps 2011: 125).

En una carta de 1916, Alcover anima Camps a no defallir en l'arreplega de rondalles. Tot i que Camps li diu que, en comparació amb la riquesa i extensió de les rondalles mallorquines, les de Menorca són pobres i esquifides. Alcover l'aconsella: «Les rondalles de Menorca, si les cerqueu bé, són ben polides i galanxones, però hi ha que cercar-les arreu, i no basta sentir-les just d'una persona, si un veu que són manxoles, que hi falten bocins» (Camps 2011: 131). Malgrat les reticències de Camps i el poc valor que donava als seus treballs, el cert és que la seva obra és encara avui el referent imprescindible per conèixer la varietat i les particularitats del folklore de l'illa de Menorca en tota la seva complexitat.

2.4.3 El folklore com a passió: Andreu Ferrer i Ginard

Andreu Ferrer i Ginard (1887–1975) va ser un home polifacètic, que dugué a terme tasques i estudis molt diversos al llarg de la seva vida. Sens dubte, però, el folklore va ser la seva passió, a la qual dedicà esforços sense defallir des dels primers anys de formació fins a la seva mort. Ferrer es va formar com a mestre, professió que va exercir al llarg de molts d'anys amb entusiasme, però també va ser activista social, promotor cultural, editor i impressor, periodista, organista i, sens dubte, folklorista. La formació inicial al Seminari i els posteriors estudis de Magisteri li aportaren una formació humanística i musical que va ser determinant en la seva trajectòria. Ja de ben jove, entrà en contacte amb Antoni M. Alcover i va ser col·laborador actiu del *Diccionari català-valencià-balear*.

El 1906, amb només dinou anys, va ser destinat a es Migjorn Gran (Menorca) com a mestre nacional. Allà s'inicià la seva primera etapa en la tasca de recopilació folklòrica —sovint amb l'ajut dels seus alumnes— i hi conegué el metge i erudit Francesc Camps, que aleshores estava en plena maduresa intel·lectual. El 1912, Camps i Ferrer —cada un pel seu costat— presentaren dos extensos reculls de materials de literatura oral menorquina al concurs que havia convocat l'Ateneu de Maó. Camps hi obtingué el primer premi i el jove Ferrer, l'accèssit. La suma de les dues obres constitueix avui el corpus de referència del folklore de Menorca.

Ferrer titulà la seva obra «Recull de Folklore Menorquí». L'aplec ha estat publicat de manera parcial i dispersa i encara avui resta in-

èdita bona part d'aquest material (Coll 2015: 19). Ja el 1914 inicià la col·lecció Folklore Balear, en la qual publicà *Rondaies de Menorca*; el 1922 hi aparegueren les *Cançonetes menorquines*; i el 1927, l'*Ethologia de Menorca*, que és un recull de creences i costums. Ferrer publicà altres materials a la revista *Tresor dels Avis* entre 1922 i 1928. Mostra de les inquietuds culturals i socials del jove mestre Ferrer va ser l'impuls que donà a la creació de la revista en català *Llum Nova* —editada amb un remarcable nivell de qualitat— a es Migjorn Gran entre 1912 i 1913, juntament amb Francesc Camps i el jove periodista mallorquí Joan Estelrich, que signava les seves aportacions amb el pseudònim «Turricano». També en aquesta revista de caràcter local hi podem trobar materials folklòrics i articles que palesen la ideologia del nostre autor.

El 1915 significà l'inici d'una segona etapa de desenvolupament de projectes més ambiciosos. Andreu Ferrer tornà a Mallorca. S'instal·là al seu poble, Artà, i des d'allà impulsà i dirigí el setmanari *Llevant* (1917–1931), en el qual sovintejaven els articles sobre folklore. Quan, entorn a 1918, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya inicià les seves tasques, Ferrer en va ser col·laborador entusiasta i hi aportà materials provinents de Menorca. El seu interès per la divulgació del folklore i de la lectura en llengua catalana entre els mallorquins el va dur a compondre el volum *Rondaies populars de diferents països arretglades al mallorquí vulgar* (1923). Es tracta d'un petit volum miscel·lani que aplega deu narracions de fonts diverses: una rondalla dels germans Grimm, una de Francesc Maspons, una altra de Valeri Serra, dues d'Antoni M. Alcover i cinc del mateix Andreu Ferrer. La intenció del compilador era iniciar una col·lecció de lectura popular, com tantes n'hi havia a l'època, però l'èxit degué ser migrat i per això no en continuà l'edició. A la pàgina de presentació, Ferrer explicita els seus objectius divulgadors i alhora moralitzants que són del tot coincidents amb els d'Alcover:

> La publicació de les *rondaies populars* amb aquesta forma, té dos objectes. En primer lloc, tornar al poble lo que és ben seu; això és, donar-li en lletra de motlo, les mateixes contarelles que d'ell han sortides, perquè sabem que les estimarà com a cosa pròpia, i com les llegirà i rellegirà, se propagarà així una lectura sana i agradosa, que tal volta contribuirà a esvair un poc aqueixa literatura malaltissa que arreu i amb tanta prodigalitat s'escampa.

> L'altre objecte és exercitar-lo en la lectura de la nostra llengua estimada [...] hem cregut que faríem un gran bé a l'expandiment de la llengua, donant al poble lectures per ell ben intel·ligibles, que no li caiguessin de les mans, ans al contrari, que li fossen desitjables, que l'estimulassen a llegir-les (1923: s.p.).

Però el seu gran projecte en aquesta segona etapa, que podem considerar de plenitud, va ser la revista *Tresor dels Avis*. A partir d'una idea madurada al llarg dels anys anteriors, el 1922 aparegué el primer número d'una publicació en llengua catalana dedicada íntegrament al folklore, que va ser la primera en el nostre context cultural. Era un projecte actiu i en xarxa. La idea era que els subscriptors no fossin merament receptors passius, sinó també subjectes actius en la recerca folklòrica. Així, es constituïa el grup Amics de la Tradició Popular o ATP que trametien els materials que recopilaven —a partir d'unes instruccions prèvies— a la revista i aquesta els revisava, classificava i publicava. Precisament, el tema de la classificació dels materials de literatura oral va ser un dels gran reptes de Ferrer, al qual dedicà un bon nombre d'esforços. N'és una mostra la publicació —també a la col·lecció Folklore Balear— de l'opuscle *Aplicació del sistema decimal a la classificació del folklore* (1924). D'aquesta manera facilitava la recollida, classificació i ordenació dels elements en un arxiu. Aquest sistema l'usà en el seu arxiu personal i l'aplicà també als materials recollits pels Amics de la Tradició Popular.

Andreu Ferrer és el primer autor de les Balears que adopta una mirada científica vers la cultura popular tradicional. Les seves lectures sobre les teories folklòriques de l'època i el contacte epistolar amb destacats folkloristes catalans i amb iniciatives capdavanteres de recerca folklòrica fan que superi l'estadi de simple recopilador afeccionat. Considerava el folklore una ciència, no un passatemps, i és en aquest sentit que era ben conscient de la necessitat d'establir i usar un sistema de classificació general i unificat (Coll 2015: 33–35). Andreu Ferrer va mantenir una estreta relació amb els més destacats estudiosos del folklore català, com foren Rossend Serra i Pagès i Valeri Serra i Boldú, amb els quals intercanviava informacions, articles, bibliografia i materials.

També cal destacar la seva activa participació en el gran projecte de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, concretament en diverses missions de recerca per les illes de Mallorca i Menorca en com-

panyia de l'etnomusicòleg Baltasar Samper, també mallorquí. Ferrer acompanyà Samper el 1924 en una missió de recerca a Mallorca i repetí l'experiència a Menorca als estius de 1927 i 1932. Aquesta col·laboració li serví per conèixer de primera mà els mètodes de recerca de l'OCPC i per aprofundir en el treball de camp en diverses contrades de les illes.

D'altra banda, també participà activament en el projecte del Llegendari Popular Català, que dirigia Rossend Serra. Divulgà les convocatòries per mitjà de diverses publicacions, hi actuà com a jurat i també hi trameté el fruit de les seves recerques. A partir essencialment de fonts orals, Andreu Ferrer compilà un extens recull de llegendes de les Balears que envià al segon concurs que el 1928 convocà el Llegendari Popular Català i que hi va ser premiat.[49] En les paraules de presentació, el folklorista artanenc esmenta els reculls de llegendes que ja hi havia publicats aleshores i explicita que la seva col·lecció prové majoritàriament de fonts orals i que té com a objectiu contribuir al fons del Llegendari Popular Català. El recull consta de 210 textos, cada un encapçalat per un senzill títol denotatiu del contingut. Aquestes narracions es troben estructurades seguint un criteri temàtic en 22 apartats, entre els quals podem destacar els dedicats al rei En Jaume I, al glosador Tià de Sa Real, llegendes de pirates, d'encantaments i tresors, d'éssers fantàstics, sobre pestes, referides a petjades mítiques i un bon nombre de caràcter religiós. Un cop d'ull als pobles de procedència dels textos ens permet copsar que Ferrer va fer una recollida molt parcial, atès que hi ha molt poca variació de localitats. La majoria de materials foren recollits a la zona Artà, d'on era nadiu, també destaca la presència de materials d'es Capdellà, llogaret on el 1927 passà uns quants dies amb la intenció de fer recerca folklòrica sobre la figura del comte Mal.[50] Les localitats de Menorca que apareixen al recull

49 A causa dels diversos avatars polítics que varen patir els projectes impulsats pel mecenes Rafel Patxot, aquest recull restà inèdit i se'n desconeixia la localització, encara que en realitat es trobava a la biblioteca particular de Patxot. Finalment, va ser recuperat, catalogat i editat per Josep Massot. Es publicà el 2009 sota el títol de *Llegendes de les Balears*.

50 El comte Mal és l'equivalent mallorquí del comte Arnau català. Cal tenir en compte que Rossend Serra i Pagès va treballar intensament en la recol·lecció de materials folklòrics sobre el comte Arnau a la comarca del Ripollès. Probablement estimulat per aquesta recerca, Ferrer s'interessà especialment per les tradicions mallorquines sobre el personatge, de les quals aportà una extensa mostra en el seu recull *Llegendes de les Balears*.

també es vinculen a la biografia de l'autor, atès que —com ja hem indicat— va exercir com a mestre en aquesta illa.

El 1929 s'inicià una nova etapa en la biografia de Ferrer. S'establí amb la seva família a Palma i participà activament en l'Associació per la Cultura de Mallorca, on impartí un curs sobre folklore. Al llarg del 1931 dirigí el setmanari republicà i autonomista *La Veu de Mallorca* i s'implicà decididament en iniciatives culturals de caràcter catalanista, com la signatura del manifest de germanor entre els intel·lectuals mallorquins i catalans. Aquest posicionament va fer que —just acabada la Guerra Civil— fos depurat i suspès de la seva feina com a mestre nacional. Tanmateix, la seva vinculació al món del clergat va poder suavitzat els problemes polítics i prest es va reincorporar. Però ja res no va ser igual perquè tot s'havia capgirat. Encara que es va veure obligat a escriure en castellà i a sobreviure en un context cultural del tot advers, Ferrer no abandonà la seva passió per les tradicions populars. El 1954 va iniciar una secció sobre folklore a la revista *Cort* i el 1959 va promoure la Fundació Tresor dels Avis, amb la intenció de formar un arxiu folklòric i bibliogràfic de les illes Balears, que editava un «Bolletí Informatiu» en català. Però, tot i els seus esforços i bona voluntat, aquesta fundació mai no es va arribar a consolidar.

Andreu Ferrer realitzà al llarg de la seva vida una tasca extensa, valuosa i continuada per tal de recopilar, ordenar, estudiar i divulgar els materials folklòrics. Però sempre va tenir molts de factors en contra. La complexitat de treballar des de la perifèria, la manca d'estímul del seu entorn social, les dificultats econòmiques per dur endavant els projectes, la impossibilitat de fer del folklore una professió i —a partir de la Guerra Civil i la posterior dictadura— la persecució política de la cultura catalana. Quan Andreu Ferrer va morir, el seu llegat, el seu arxiu personal, es va dispersar entre els hereus. Actualment, es treballa per recuperar-ne la figura, per reunificar els seus materials i per divulgar la contribució a la nostra cultura d'un intel·lectual incansable, sovint silenciat i marginat.[51]

51 Sobre l'estudi i la reivindicació de l'obra d'Andreu Ferrer, vegeu les aportacions de Massot (1978: 11–12), Coll (2015) i l'article de Valriu (2015).

2.4.4 La literatura oral a Eivissa: l'aportació d'Isidor Macabich i Llobet

Fill d'una família de classe mitjana de la ciutat d'Eivissa, va néixer el 1883. De molt jove va ingressar al seminari diocesà i va ser ordenat sacerdot el 1907. Va ocupar durant molt anys el càrrec de canonge arxiver, la qual cosa li va donar accés a l'arxiu de la catedral d'Eivissa, que va poder estudiar a fons. Macabich, que va morir el 1973, va ser fonamentalment un historiador, i els seus treballs sobre folklore i literatura popular s'han d'entendre com un apèndix de les seves investigacions historiogràfiques i responen, també, a la recerca d'una identitat cultural pròpia.

Com a compilador i recol·lector, el 1954 va publicar el *Romancer tradicional eivissenc*, un volumet que aplega 26 balades d'Eivissa i Formentera. D'aquestes, n'hi ha 11 que són reproduïdes del *Romancer popular de la terra catalana* (1893) de Marià Aguiló, però Macabich en alguns casos en proporciona versions i variants de collita pròpia, com passa, per exemple, amb la primera, «Lo comte Claros de Montalvà i la infanta Claranina», de la qual transcriu també una versió «tal com la cantava, fa un bon repic d'anys, sembrada de castellanismes i d'incorreccions, una criada de casa» (1954: 21). En el pròleg, Francesc de B. Moll destaca el caràcter importat de les balades eivissenques, però també en posa en relleu tant el caràcter tradicional com les qualitats formals i líriques. Finalment, hi manifesta l'interès perquè Macabich faci conèixer «les altres porcions del seu *Cançoner Eivissenc*, que amb el volum present inaugura la seva publicació» (1954: 11). Aquesta empresa, però, no va tenir continuïtat en cap altre llibre.

Entre 1966 i 1967 Macabich va publicar els quatre volums d'*Historia de Ibiza*, en què va recollir i refondre molts dels seus treballs anteriors, que havia publicat en forma d'article periodístic o d'opuscle. Al quart volum, que duu el subtítol de «Costumbrismo», l'autor hi formula explícitament la seva idea que el folklore —que concep com a exclusivament oral— és un complement de la història pròpiament dita, una mena de crònica dels petits fets de la història. Hi adverteix també que li hauria agradat oferir els resultats d'un treball fet en equip, detallat i sistemàtic, però que no li ha estat possible fer-ho. Integren aquest volum 38 treballs, de temàtica, llargada i complexitat diverses, dotze dels quals tracten sobre diversos aspectes de la literatura popular d'Eivissa i Formentera.

«Mots de bona cristiandat», que havia publicat inicialment el 1918, és un recull de parèmies, expressions i oracions, comentades i contextualitzades, que tracten de la idea i del nom de Déu. A «Costumbres ibicencas» reprodueix tres articles que Josep Rul·lan havia publicat a l'*Almanque Balear*, al primer dels quals descriu el costum de la xacota i hi transcriu dotze cançons.[52] «Glosa al romancero» és un treball sobre les balades eivissenques en què transcriu dues cartes de Menéndez Pidal a propòsit de la balada «En Rodriguet», a les quals segueixen unes observacions pròpies, de caràcter comparatiu, sobre versions de balades eivissenques i els *romances* espanyols respectius; hi reprodueix, finalment, les 26 balades que ja havia publicat al *Romancer tradicional eivissenc*. A «Del cancionero ibicenco» refon un article que havia publicat el 1912 en un número monogràfic de *Nuestra Hoja* dedicat al cançoner amb d'altres que ja havia publicat a *Nuestra Hoja* (1919), *Ebusus* (1922), *Diario de Ibiza* (1928) i *El Pitiuso* (1947 i 1950); hi constata —i se'n plany— la pèrdua del costum de cantar i la imparable desaparició dels repertoris tradicionals i hi reprodueix 24 cançons de factura i de temàtica diversa. «Nuestras 'caramelles'» està dedicat a un aspecte del folklore religiós, les caramelles de Nadal i de Pasqua; hi reprodueix textos provinents del *Llibre Vermell* de Montserrat i un article que Josep Clapés havia publicat el 1915 a *Los Archivos de Ibiza*. «De nuestro folklore musical» tracta sobre el cançoner eivissenc i hi reprodueix les notacions musicals, degudes al musicòleg Manuel García Matos i a Bartomeu Tur Guasch, de les melodies eivissenques més comunes; hi aporta també observacions pròpies sobre el cançoner eivissenc, com la distinció èmica entre *glosar* i *cantar*. «Juegos de niños y muchachos (en la ciudad)» és un petit recull de set jocs infantils, dues cantarelles i divuit jocs descrits, alguns dels quals inclouen cantarelles o parlaments dialogats. «Refraner» és una simple llista, ordenada alfabèticament, de les 799 parèmies que li havia proporcionat Antoni Costa Ramon. «Nuevas notas sobre el cancionero ibicenco» és un recull de 13 cançons i 26 gloses de temàtica variada (religiosa, amorosa, burlesca i satírica). «Cantadors i glosadors», finalment, és un article molt breu sobre alguns glosadors i cantadors eivissencs coneguts.

52 Rul·lan, de fet, va publicar quatre articles a l'*Almanaque balear*, sota l'epígraf de «Costumbres ibicencas»: «La xacota» (1880), «La boda» (1881) —que Macabich no reprodueix—, «La fiesta de las comadres» (1882) i «El niño» (1884).

Un dels treballs més extensos i interessants és «Espíritus familiares». Hi reuneix un conjunt d'articles en què tracta de diversos éssers demònics (fameliars, follets, berruguets i fades), bruixes, aparicions, calendaris i horòscops, oracions i amulets, fantasmes i apareguts, ponts del diable i aparicions diabòliques. Hi barreja i combina les notícies i els apunts de caràcter històric, les notes comparatives, les citacions, les observacions de caràcter doctrinal i la reproducció de llegendes i altres mostres de literatura popular. La majoria d'aquests textos estan redactats en forma dialogada i tenen el propòsit manifest d'argumentar la falsedat de totes aquestes creences i supersticions i de les llegendes que se'n deriven, a les quals no dóna cap mena de crèdit ni de valor, com no sigui com a elements folklòrics. L'advertiment inicial que inclou sota l'epígraf és prou explícit i revelador:

> Sólo a título de folklore (con este mismo epígrafe), comencé estos artículos en el *Diario de Ibiza*, en septiembre de 1943. Llegando la serie de los mismos a mayor número y extensión de lo que pensé al principio, en gran parte, por ampliaciones de carácter doctrinal. Porque, dado el interés con que los venía siguiendo el público, cabía el peligro, sin esto (según calificados juicios), de que fuesen para alguien motivo de superstición (1967: 51).

«Rondaies», finalment, és un recull de tretze versions rondallístiques que Macabich presenta com a simples records d'infantesa, ja que la majoria procedeixen de les que li havia contat la seva àvia paterna, Irene Ferrer Oliver. Hi afirma que les ha redactades de manera esquemàtica, sense invencions ni afegits i amb absoluta fidelitat. Les dues darreres difereixen una mica de la resta: «El sultán y el lego» és l'única que hi està redactada en espanyol i n'hi proporciona dues versions: la que recorda de la infantesa i la que n'inclouen Gonzalo Menéndez Pidal i Elisa Bernis a la seva *Antología de cuentos de la literatura universal* (1953); «En Joanet i s'animal nic» és una reescriptura d'«Es pastoret i s'animal ferotge» de Roure-Torent, que justifica pel fet que aquest «conoce el dialecto ibicenco menos de lo que piensa» (1967: 330), i va precedida d'un escrit titulat «En memoria», en què Macabich fa una evocació emotiva de dos deixebles alemanys d'Antoni Griera, Walter Spelbrink i Hans Jakob Noeggerath, amb qui havia tractat de manera assídua i els quals havia encaminat en els seus treballs.

Vista de manera global, l'aportació de Macabich a l'arreplega, la divulgació i l'estudi de la literatura popular de les Pitiüses ens forneix, com afirma Marí, una visió de conjunt poc sistemàtica i amb alguns aspectes certament perfectibles, però gens negligible i encara avui de consulta obligada, perquè és un bon «punt de partida per a noves investigacions més profundes, àmplies i crítiques» (1976: 213–215).

2.4.5 La mirada forana: els folkloristes estrangers a les illes Balears a la primera meitat del segle XX

És a l'època romàntica quan prenen volada els viatges de plaer i de descoberta, estimulats per la millora de la xarxa de comunicacions i d'hostalatge. En aquest context s'insereixen la majoria de viatgers romàntics que, generalment des del nord, viatgen cap a territoris del sud a la recerca d'exotisme i —a vegades— també amb la intenció d'aconseguir béns culturals materials o immaterials. En ocasions, el plantejament del viatge és diletant, d'afeccionat, i no té cap intenció de transcendència. Però en altres, la recerca té una dimensió científica i uns objectius clars. Tot deixant de banda els treballs de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana —ja comentats—, al llarg de la primera meitat del segle XX hem d'esmentar algunes aportacions interessants a l'estudi del folklore de les Balears fetes per estrangers. Cal tenir ben present que, sota la denominació genèrica de Balears parlem de quatre illes amb unes característiques ben diferenciades —i àdhuc amb trajectòries històriques no sempre paral·leles— que no han atret l'atenció dels folkloristes d'igual manera. Només Lluís Salvador d'Àustria-Toscana i, en menor mesura, Frederick Carleton Chamberlin es plantejaren la seva recerca de manera global a tot l'arxipèlag. La resta de treballs focalitzen el seu interès a Mallorca, Menorca o les Pitiüses (Eivissa i Formentera) que sí solen ser tractades com una unitat cultural. Des d'un punt de vista que tingui en compte extensió i població, Eivissa és, sens dubte, l'illa que ha generat més interès entre els estrangers. Probablement, calgui cercar la resposta en la mateixa idiosincràsia pitiüsa vista com un paradigma d'exotisme en el context mediterrani occidental. En canvi, Menorca —que té un passat històric vinculat a França i a Gran Bretanya— pràcticament no ha estat objecte d'estudi per part dels estrangers.

A la dècada dels anys vint, l'escriptor i historiador nord-americà Frederick Carleton Chamberlin (1870–1943) residí al barri palmesà del Terreno —aleshores habitat per una nodrida colònia cosmopolita— i el 1927 publicà en una editorial amb seu a Londres i a Nova York el volum *The Balearics and their peoples*, una obra de caràcter descriptiu de la història, els indrets i els costums de les Balears i les Pitiüses. El llibre —bellament editat— incloïa 42 fotografies i dos mapes, amb una atenció especial vers les restes prehistòriques, però amb interessants descripcions i mostres del folklore. Cal dir que moltes de les cançons considerades «típiques» que l'autor aporta com a mostra són en llengua espanyola, probablement no tant per l'abundància de poesia popular d'origen espanyol en el folklore de les Illes com per la tendència dels illencs a dirigir-se en castellà als estrangers, la qual cosa distorsionà el procés de recol·lecció. Concretament, el capítol VIII és dedicat al folklore mallorquí. Chamberlin hi parla de les creences i supersticions. Esmenta les «cases on hi surt por», els dimonis boiets, les dones d'aigua, els encantaments de les bruixes, les dates assenyalades en el calendari per una o altra creença, les supersticions en la criança dels infants, etc. Descriu el procés de recol·lecció de les olives i inclou una «tonada de sa Tafona». També aporta lletres i melodies ja publicades per altres autors, com el viatger romàntic Gaston Vuillier o el músic Antoni Noguera. Fa un repàs del costumari, tot descrivint festes populars, costums religiosos, rituals de festeig, etc. Hi és especialment detallada la festa patronal de Sant Roc al poble d'Alaró i la dansa dels cossiers que hi té lloc, però també explica altres danses processionals com els cavallets de Felanitx, sant Joan Pelós, les àguiles de Pollença, els cossiers de Montuïri, el simulacre de moros i cristians de Sóller, etc. Tanca el capítol una relació completa dels pobles de Mallorca i els mesos en els quals s'hi celebren les festes. En la mateixa línia descriptiva, però molt més sumari i breu és el capítol XII, que parla del folklore menorquí: comentaris sobre instruments de música popular, indumentària, fórmules de salutació, tradicions religioses i un paràgraf sobre les festes de Sant Joan a Ciutadella. Més breu encara és la descripció que fa del folklore a Eivissa i Formentera. Comenta les característiques de la seva música popular —que vincula amb la pròpia del nord d'Àfrica—, els instruments tradicionals, el cant redoblat i les peculiaritats de la indumentària femenina. En conjunt, l'aportació de Chamberlin va ser interessant per

mostrar a l'exterior el patrimoni natural, arqueològic i tradicional de les Illes, des d'un punt de vista essencialment descriptiu però anant molt més enllà del que seria una simple guia turística o un llibre d'impressions de viatge.

A la dècada des anys vint, mossèn Antoni Griera (1887–1973) i mossèn Antoni M. Alcover —ambdós romanistes— havien establert relacions acadèmiques amb professors alemanys estudiosos de les llengües romàniques.[53] Aquest intercanvi científic va permetre que diversos estudiants alemanys de filologia s'interessessin per la llengua catalana i decidissin dur a terme llurs recerques lingüístiques i etnològiques a les Balears. Així, arribaren a Mallorca diversos doctorands que foren acollits per Antoni M. Alcover i el seu jove deixeble Francesc de B. Moll, els quals els orientaven en les seves tasques. Aquest va ser el cas de Mina Lohse-Barrelet (1896–1980), deixebla del Dr. Bernhard Schädel, de la Universitat de Halle, que redactà una tesi sobre cants i danses populars de Mallorca, llegida el 1922 a Hamburg. L'autora va recollir, transcriure i analitzar un corpus de cançons populars mallorquines provinents dels pobles de Mancor, Felanitx i Pollença. Sobre aquest tema el 1926 publicà un article a la revista alemanya *Ibérica* titulat «Volkslieder und Volkstänze auf Mallorca», que Moll va traduir i publicar el 1928 al setmanari *La Vanguardia Balear*.

També tenim notícia que el professor d'Hamburg Wilhem Giese, romanista i medievalista, visità Mallorca el 1926 interessat pel procés d'elaboració del *Diccionari català-valencià-balear* i establí una intensa i llarga relació epistolar amb Francesc de B. Moll. Recollia elements d'etnoliteratura. També va fer reculls terminològics basats en la nomenclatura dels oficis artesans. Estava interessat especialment en danses processionals i féu una anàlisi comparativa entre les danses mallorquines dels cavallets i les danses basques semblants. El 1962 publicà a Bogotà un resum de folklore científic titulat *Los pueblos románicos y su cultura popular. Guia etnográfico-folklórica* (Moll 2003: 206).

El filòleg noruec Peter Hjalmar Rokseth (1891–1945), doctorat en Filologia Romànica, vinculat a l'escola lingüística d'Hamburg Wörter und Sachen i que va ser professor de la Universitat de Cristiania

53 Antoni Griera havia estat becat perquè pogués completar la seva formació filològica a les universitats de Halle, Zuric i París. Antoni M. Alcover també havia fet viatges de formació a Alemanya i havia contactat amb prestigiosos romanistes de l'època.

entre 1929 i 1945, realitzà investigacions dialectològiques i etnogràfiques a Mallorca, en diverses estades entre 1916 i 1930. Se centrà en l'estudi de la cultura dels cereals i de l'olivera. Publicà *Terminologie de la Culture des Céréales á Majorque* (1923), un estudi del procés de cultiu i transformació dels cereals en el qual també descriu la vida tradicional de la Mallorca agrària, des de l'explicació exhaustiva de les tasques del camp fins a l'estructura social i organitzativa d'una possessió. També inclou una extensa llista de les expressions populars sobre el tema i les seves variants, amb la corresponent transcripció fonètica.

A Eivissa, qui acollia els investigadors estrangers era el canonge i historiador Isidor Macabich, referent indiscutible de tots els estudis culturals fets a Eivissa i Formentera a les primeres dècades del segle xx i amic de mossèn Antoni Griera, que era el contacte amb els romanistes germànics. Aquest va ser el cas de dos joves alemanys: Hans Jacob Noeggerath i Walter Spelbrink.

Hans J. Noeggerath (1906–1934) anà a Eivissa amb una carta de recomanació del professor Ernst Gamillscheg per a Isidor Macabich, amb l'objectiu de redactar una tesi sobre literatura oral eivissenca. S'instal·là a Sant Antoni de Portmany, i el que havia de ser una estada relativament curta s'allargà a causa de l'ofensiva nazi vers els jueus i no pogué tornar a Alemanya per acabar els estudis universitaris. Hans Jacob s'arribà a adaptar totalment a la vida de l'illa, parlava el català d'Eivissa i recorria el territori a la recerca de materials per al seu treball d'investigació. De la seva arreplega —que suposem abundosa— només se'n publicaren dues rondalles a la revista alemanya *Atlantis* (1935), gràcies a les gestions que va fer des d'aquest punt de vista el filòsof Walter Benjamin, i pòstumament un aplec de catorze rondalles, *Contes d'Eivissa* (1948) que l'escriptor Roure i Torent editá i presentà als Jocs Florals que organitzaven els exiliats catalans a Mèxic. La resta de materials no han estat localitzats, però per Roure (1948: 31) sabem que havia recollit taquigràficament cançons i gloses, parèmies i rondalles. Hans Jacob Noeggerath morí de tifus als vint-i-vuit anys i fou enterrat a Sant Antoni de Portmany. Roure, a instàncies del pare del jove alemany, emprengué la tasca d'editar una antologia de les rondalles recollides. Els seus criteris de selecció no responien a cap valoració científica. Elegí les que li semblaren més diferents de les que ell coneixia d'altres indrets de llengua catalana,

les que li resultaren més genuïnes o atractives i en va redactar versions lliures que respectaven els girs propis del dialecte eivissenc. En les catorze rondalles hi trobem diverses tipologies narratives, però especialment rondalles meravelloses i contarelles.

Walter Spelbrink també arribà a Eivissa a la recerca de materials per a l'elaboració de la seva tesi doctoral. Vingué igualment gràcies als contactes que mossèn Griera havia fet amb romanistes alemanys, un dels quals —el professor Fritz Krüger— era el seu director de tesi. S'interessà especialment pel lèxic i la cultura material dels oficis i la vida tradicional.

Per la seva banda, l'austríac Raoul Hausmann (1886–1971) va viure a Eivissa entre 1933 i 1936, d'on fugí a causa de l'esclat de la Guerra Civil. Home polifacètic, artista dins les coordenades del dadaisme, es va sentir fascinat per l'arquitectura popular, el costumari i les restes arqueològiques de l'illa, que va documentar amb la seva càmera fotogràfica i va descriure en els seus textos. El 1938 publicà l'article «Recherches ethno-anthropologiques sur les Pityuses», fruit de les seves recerques a l'illa, la qual respon a un esquema antropològic definit.[54] Hausmann planteja el problema de l'endogàmia familiar dins el context general de les comunitats rurals d'Eivissa. D'altra banda, també estudia els rituals del festeig, la donació de l'*emprendada* —peça de joieria tradicional de l'illa—, el porxo com a espai de festeig, la problemàtica dels matrimonis consanguinis, la festa de les comares i les característiques de l'esperit familiar anomenat popularment *fameliar*.

54 A *Revue Anthropologique* vol. 48: 122–145.

3. LA LITERATURA POPULAR A LES ILLES EN ÈPOCA FRANQUISTA: ENTRE LA SUBMISSIÓ I LA RESISTÈNCIA

La irrupció de la Guerra Civil, en un període en el qual s'estaven bastint les principals infraestructures que havien de sustentar la cultura catalana i posar-la a nivell europeu, va suposar un daltabaix devastador. Els projectes culturals iniciats, les fites que ja s'havien assolit, la formació de les persones que les havien de gestionar, els ponts establerts amb les altres terres de llengua catalana... tot això es va ensorrar o —en el millor dels casos— es paralitzà. L'establiment posterior d'un règim dictatorial de filiació feixista i de llarga durada, l'intent de substituir la cultura pròpia de les Balears per una cultura espanyola pretesament homogènia i expressada únicament en espanyol va conduir la situació cultural a un veritable desert. En aquest nou estat de coses, els intel·lectuals que havien patit la guerra tenien tres opcions. La primera —que semblava la més fàcil i segura— era el col·laboracionisme: unir-se als vencedors i treballar en la línia que el règim imposava. La segona opció era la resistència, que comportava un replegament a posicions poc exposades al públic i la possibilitat de continuar treballant malgrat les condicions adverses. La tercera via era l'exili —voluntari o imposat—, que significava un punt i a part i obria noves expectatives vitals i culturals. Els folkloristes illencs, empesos per les circumstàncies i emmotllats per la ideologia i el tarannà de cadascun, van transitar, amb més o menys fortuna, per aquests tres camins.

La supressió de les institucions republicanes, l'estroncament dels projectes col·lectius i la interrupció de les publicacions especialitzades van menar a un retrocés inevitable en la quantitat i la qualitat de la recerca, que es va reduir a l'àmbit local o regional, es va dur a terme de manera esporàdica i va tenir dificultats per ser divulgada. Les publicacions varen haver d'abandonar la llengua catalana per passar a ser escrites en espanyol i únicament es podien conservar en català, i encara amb reticències, les transcripcions de materials orals. Les tirades es van reduir i la distribució, sovint vehiculada per mitjà de subscripcions, també es va veure minvada.

Una gran part de les tímides activitats de resistència cultural trobaren una modesta via mitjançant la convocatòria de certàmens de contingut folklòric i etnogràfic en ocasió de festes locals, les quals permetien la reunió dels interessats i la publicació dels materials amb el suport —sempre minso— dels fons municipals. Això va mantenir i estimular mínimament les activitats dels afeccionats al folklore, sovint erudits locals de formació autodidacta o pertanyents al clergat.

La concepció políticament interessada i manipuladora del folklore va fer que l'objecte d'estudi es limités als aspectes que d'entrada semblaven més innocus i que no vehiculaven cap tipus de crítica social. Així, s'estimulà el treball sobre els aspectes etnogràfics —artesania, eines, oficis, cuina, etc.—, les descripcions del costumari, la música —els balls i danses entesos com a espectacle— o les cançons de treballada, i es marginaren els aspectes més creatius i punyents de la comunicació folklòrica, com el cant improvisat.

En aquestes dècades, varen tenir un cert èxit les col·leccions d'opuscles monogràfics sobre temes molt variats, que s'oferien com a aproximacions divulgatives a fets o costums d'un temps ja passat, síntesis històriques o apunts sobre tradicions o elements considerats típics. En aquesta línia, cal fer esment de la col·lecció Panorama Balear (1951–1994), que es presentava amb el subtítol de «Monografías de arte, vida, literatura y paisaje», dirigida inicialment pel bibliòfil Lluís Ripoll i posteriorment per Carles Ripoll. La col·lecció va incloure més d'un centenar de títols agrupats en sèries i hi participaren autors molt diversos. En el nostre camp d'estudi podem destacar-ne —a tall d'exemple— alguns títols: *Supersticiones ibicencas* de Joan Castelló, *Bailes Populares mallorquines* d'Antonio Galmés, *La fiesta de San Juan en Ciudadela* d'A. Mesquida Cavaller, *«Sa sibil·la» en la noche de Navidad* de Lorenzo Pérez, *Los cossiers y sus danzas* de Baltasar Pinya o *Mestre Bep Vivó «rei dels glosadors»* d'A. Mesquida Cavaller. La col·lecció Temas Mallorquines (1965–78) d'Edicions Cort, que dirigia el periodista Gaspar Sabater, va publicar alguns opuscles que es vinculen a la història del folklore. Podem destacar l'aplec d'articles titulat *Folklore Balear* (1965) d'Andreu Ferrer Ginard —que havia estat el fundador de l'editorial— i el recull de llegendes titulat *Leyendas y tradiciones de Pollensa* (1966) de Miguel Bota Totxo.

Tanmateix, dins aquest panorama cultural tan limitat, hi havia qui feia una feina callada i pacient que fruitaria en obrir-se un poc la fèrria censura del franquisme. A Mallorca, Francesc de B. Moll i un petit equip de col·laboradors duia endavant una empresa gairebé titànica: la redacció de nou dels deu toms que conformen el *Diccionari català-valencià-balear*, que, com ja hem dit, incorpora moltes mostres de literatura oral popular. Per la seva banda, el frare franciscà Rafel Ginard continuava amb la seva recollida incansable de poesia popular. També des de Mallorca, però amb la mirada posada sobre Eivissa, Joan Castelló anotava i redactava versions del cabal de rondalles eivissenques. Andreu Ferrer divulgava el patrimoni folklòric en les seves col·laboracions a la premsa periòdica i intentava bastir una infraestructura d'arreplega i classificació de materials. Tots tres estaven vinculats al cercle d'intel·lectuals d'ideologia catalanista que s'havien format abans de la guerra, que no tenien cap mena de dubte sobre els llaços que unien la nostra cultura amb la de la resta dels Països Catalans i que, per això mateix, havien estat represaliats o menystinguts.

3.1 Rafael Ginard i Bauçà: la consciència de ser folklorista

3.1.1 La descoberta de l'ambient folklòric

Rafel Ginard va néixer a Sant Joan el 1899. Fill de pagesos humils, la seva vocació de folklorista va començar quan encara era infant i vivia al poble natal, «en un ambient folklòric, embegut de cançons populars», on va poder veure, «a la claror malolent i espetegant de llums de petroli, representacions dels entremesos folklòrics "En Llorenç Malcasadís" i "En Roegó Florit" [...]; el drama religiós de "Els Reis"» i on va poder «sentir glosades a les matances». La lectura de la primera edició de les *Contarelles* d'Alcover i, sobretot, de les rondalles que publicava a *La Aurora*, l'«influïren, d'una manera notable» en la seva inclinació pel folklore, «abans de saber en què consistia i que era una branca important de la ciència» (1960: 40–45).

Va estudiar filosofia i teologia a Inca i a Palma i va ser ordenat sacerdot el 1924. La seva primera destinació com a franciscà va ser Artà, on va entrar en contacte amb Andreu Ferrer, que el 1917 hi havia fundat la revista *Llevant*. Ginard hi va col·laborar de manera

activa entre el 1926 i el 1931. El 1929 va recollir una part important d'aquestes col·laboracions a *Croquis artanencs*, el seu primer llibre. Es tracta fonamentalment d'un recull de proses centrades en el poble i en el seu paisatge. Si bé la mirada de Ginard s'hi tradueix en una idealització manifesta del que observa, el seu interès marcat pel folklore i per la descripció de les diverses manifestacions de la cultura popular hi aporten un contrapunt de realisme (Rosselló 1999: 45). El 1960 va sortir, també a Artà, la revista *Bellpuig* i Ginard hi va reprendre els *Croquis artanencs* amb una nova sèrie d'articles que va publicar-hi fins al 1965. A més a més, va tenir una participació molt activa en aquesta revista amb dues seccions fixes que estaven relacionades amb els seus interessos preferents: la literatura popular, el paisatgisme i la descripció etnològica. «Conozca lo nuestro», que hi va publicar des de 1960 fins al 1964, estava redactada en espanyol i és molt probable que fos pensada per fer conèixer alguns aspectes de la cultura mallorquina als immigrants que es van establir als nuclis costaners del llevant mallorquí per treballar a la indústria turística (Rosselló 1999: 164); «De l'agre de la terra», que hi va publicar en català entre el 1961 i el 1963, era una secció que estava molt més centrada en aspectes de la cultura popular i de la literatura oral.

3.1.2 L'«Anecdotari artanenc»

Entre els molts documents manuscrits que hi ha dipositats al Fons Fra. Rafel Ginard Bauçà, T.O.R., a l'Arxiu Provincial del Tercer Orde Regular de la Porciúncula, es conserven dos quaderns titulats «Anecdotari artanenc» i «Anecdotari artanenc. Volum II». El primer, datat a Artà entre el 28 de juliol i l'11 de setembre de 1932, conté 45 textos numerats, seguits d'un epíleg dividit en sis apartats. El segon, datat també a Artà l'1 d'octubre de 1932, conté vuit textos numerats, el segon dels quals és incomplet. Aquests 53 textos inclouen un total de 84 relats anecdòtics en què Ginard combina la narració dels fets amb la descripció i la caracterització dels personatges que en són protagonistes, tots prou coneguts a Artà al primer terç del segle XX i, alguns, encara avui dia, perquè hi ha gent que en conserva la memòria.

Entre els relats que conformen el manuscrit hi ha versions de tipus narratius prou coneguts i documentats internacionalment, com poden ser algunes contarelles tradicionals que cristal·litzen a l'en-

torn d'una persona real i coneguda perquè els fets narrats s'adiuen amb la que el narrador creu que és la seva idiosincràsia o la seva personalitat; relats que difícilment podran entrar mai a formar part d'un catàleg internacional, perquè basen l'eficàcia comunicativa en un joc de paraules que n'impedeix la traducció i, doncs, la migració; relats que no han merescut l'atenció dels folkloristes, perquè no tenen caràcter tradicional, i, per acabar, relats d'abast local, cosa que no vol dir que eventualment no se'n puguin documentar versions en altres indrets.

És probable que Ginard fos el primer folklorista català que es va proposar constituir un recull monogràfic de mostres d'un gènere com l'anècdota, tot i que la finalitat amb què ho va fer tenia més a veure amb la pràctica de l'escriptura creativa que no amb la pràctica de la folklorística.[55]

3.1.3 El «Calendari folklòric»

Al mateix Fons Fra. Rafel Ginard Bauçà, T.O.R. es conserven també els set anuaris, les cinc plaguetes i la carpeta amb retalls esparsos que contenen els originals d'una altra obra inèdita: el «Calendari folklòric».[56] Una petita part de la informació continguda en aquesta obra va ser el nucli central i el punt de partida dels dotze números del *Tradicionari de Mallorca,* un butlletí mensual en línia que van elaborar, editar i publicar Joana M. Serra i Carme Castells des de la Casa Pare Ginard/Museu de la Paraula, de Sant Joan, entre la festivitat de Tots Sants de 2015 i la revetlla de les Verges de 2016. La transcripció dels passatges del «Calendari folklòric» —que s'hi destaquen tipogràficament— s'hi completen i s'hi complementen amb informacions procedents de fonts orals i bibliogràfiques molt diverses.

El *Tradicionari* és una publicació monogràfica que, en aquests dotze primers lliuraments, es va centrar en les festes i els rituals d'arrel tradicional, però se'n preveuen nous lliuraments, centrats en altres aspectes del costumari mallorquí. Es tracta d'un recurs «emi-

55 Per a més detalls sobre el contingut d'aquest manuscrit —en tràmits d'edició en aquests moments —, vegeu Guiscafrè (2013: 115–120).

56 L'anuari I està datat el 1951; el II, el 1953; el III, el 1956; el IV no duu data; el V, el 1957; el VI, el 1958, i el VII tampoc no està datat. Les plaguetes són totes de l'any 1963.

nentment divulgatiu, amb vocació d'oferir una guia per comprendre la base cultural dels rituals tradicionals i donar propostes per perpetuar aquestes pràctiques en l'àmbit familiar i col·lectiu».[57]

La Casa Pare Ginard/Museu de la Paraula treballa des de 2014 en la transcripció indexada dels continguts del «Calendari Folklòric» amb la intenció de difondre'n els continguts de manera sistemàtica i completa, tant en paper com en línia.

3.1.4 El *Cançoner popular de Mallorca*

A l'inici de la dècada dels quaranta del segle xx Ginard va començar a ordenar temàticament la ingent quantitat de gloses i cançons que recollia pel cap baix des de 1915, i al final d'aquella mateixa dècada va començar a fer-ne públiques algunes mostres. Entre el gener de 1948 i el gener de 1954 en va reproduir i comentar prop d'un miler a la secció «Breviario popular» de la revista *El Heraldo de Cristo*. El 1949 l'Institut d'Estudis Catalans li va concedir el premi Jaume I pel treball «Codolades, glosades i romanços», que va ser l'embrió del *Cançoner popular de Mallorca*. El 1950 va rebre un ajut econòmic de l'Ajuntament de Sant Joan per a l'elaboració del *Cançoner*. El 1955, l'Institut d'Estudis Catalans li va tornar a concedir un premi —ara el Josep Massot i Palmés— per un altre treball relacionat amb aquesta obra: un recull de 4.675 cançons de tema amorós. El 1958 va obtenir el premi Ciutat de Palma de folklore per un altre recull de cançons, que li va valer, entre d'altres mostres d'adhesió, un homenatge del poble d'Artà.

Ginard anava constituint el *Cançoner* amb una precarietat de mitjans absoluta, a còpia d'esforç personal i amb la col·laboració d'uns quants amics que li anaven enviant cançons des de diverses localitats de l'illa. Gràcies a Rosselló (1999: 181–183, 233–248), hem pogut conèixer una llista no exhaustiva dels seus informants i col·laboradors. Entre aquests darrers, s'hi troben moltes de persones joves —probablement estudiants o seminaristes—, religiosos i algun intel·lectual illenc, la majoria dels quals —com, d'altra banda, Ginard mateix— no tenia cap mena de formació específica per dur a terme un treball de camp d'aquesta mena.

57 «Neix el Tradicionari de Mallorca! #01: Tots Sants». <http://www.cmvillalonga.org/inici/index.php?i=ca> [data de consulta: juliol de 2017].

El 1960 va publicar *El cançoner popular de Mallorca*. Es tracta d'un volumet de 133 pàgines que Ginard havia acabat de redactar el 1957 amb la intenció que servís de pròleg al *Cançoner*. Francesc de B. Moll, però, va creure que era preferible que es publiqués com a volum independent. I amb bon criteri, perquè tot i la seva innegable qualitat literària el text de Ginard era massa subjectiu, massa vehement i poc adequat per encapçalar una obra que es volia presentar amb el màxim rigor científic possible. El text està disposat en quatre parts i un resum final. A «La tècnica del Cançoner» exposa quines han estat les directrius que l'han guiat a l'hora de concebre la disposició de les cançons —la recerca d'un ordre estricte en la classificació i la seva presentació en una edició crítica que doni compte de les variants— i quins en són els defectes —la informació no sempre és exhaustiva i hi falta la notació musical corresponent a les melodies amb què es canten les cançons. «Les messes del folklorista» és una crònica, farcida d'anècdotes, dels entrebancs amb què va dur a terme el treball de camp però també de les satisfaccions que en va treure. «Història del Cançoner» se centra a explicar l'origen del seu interès per la recol·lecció del folklore i a reivindicar la folklorística com una disciplina científica homologable amb qualsevol altra. «Formació del Cançoner», que és la part més extensa, està dedicada a la descripció de tots els elements relacionats de manera directa amb les cançons: l'ambient rural, els glosadors i les seves actuacions públiques, i els temes i els aspectes lingüístics, poètics i estructurals més remarcables de la cançó oral. Al «Resum», finalment, Ginard exposa de manera concisa i directa la seva teoria que les cançons estan totalment condicionades per la terra en què es canten i que són el resultat d'un procés de tradicionalització mitjançant el qual adquireixen els trets que les caracteritzen.

Mentrestant, la publicació del *Cançoner* es preveia com a imminent, però calia finançament i un editor competent i preparat per dur-la a terme. El 1964, el batle de Sant Joan va demanar a la resta d'ajuntaments dels Països Catalans que donessin suport al *Cançoner* en forma de subscripció, ni que fos només per un exemplar, però la iniciativa va fracassar del tot perquè no hi va haver cap Ajuntament que s'hi adherís. A l'octubre de 1966, el Consell del Patronat de la Fundació Joan March va acordar subvencionar-ne l'edició amb un ajut de 600.000 pessetes, pagadores en dos anys. Una vegada re-

solt l'escull del finançament, Francesc de B. Moll va prendre pel seu compte la tasca d'editar els materials que Ginard havia anat recollint i compilant durant més de cinquanta anys. A final de 1966 va sortir el primer volum del *Cançoner popular de Mallorca*. L'obra va tenir una molt bona acollida i l'Ajuntament de Palma el va distingir amb un premi especial al gener de 1967, amb motiu de les festes patronals de Sant Sebastià. El 1967 mateix en va sortir el segon volum. La publicació dels dos darrers, en canvi, es va retardar a causa de l'estat de salut delicat de Ginard i de les dificultats d'ordenació i presentació de les cançons del darrer volum. El 1970 va veure la llum el tercer i, finalment, el quart va aparèixer el 1975. Rafel Ginard va morir a Artà el 1976.

El *Cançoner popular de Mallorca* conté un total de 16.488 cançons a text complet. El primer volum aplega 5.104 cançons curtes de temàtica amorosa, repartides en 8 seccions temàtiques, precedides d'un extens «Assaig d'estudi preliminar» que serveix d'introducció general a tots els volums de l'obra, degut a Francesc de B. Moll, i seguides d'un extens aparat crític que en recull les variants. El segon volum és de caràcter miscel·lani i s'obre amb una «Introducció» de Moll. Les 4.820 cançons curtes que s'hi inclouen hi estan distribuïdes en 8 grans seccions temàtiques, cadascuna amb l'aparat de variants corresponent: animals, arts i oficis, astres i temps, camperoles, casa i vestit, danses, endevinalles i humorístiques i satíriques. El tercer volum també és de caràcter miscel·lani i, a part de la «Introducció» de Moll, conté 5.854 cançons curtes distribuïdes en 7 seccions, amb l'aparat de variants corresponent: infantils, localitat, marina i pesca, narratives, noms personals, religioses i vida humana. El quart volum s'obre amb una altra extensa «Introducció» de Moll i aplega 683 cançons llargues, distribuïdes en tres grans seccions. La secció de glosades està subdividida en 7 apartats, cadascun amb l'aparat de variants corresponent: amoroses, enumeratives, humorístiques, narratives, religioses, satíriques i vària i inclou 309 cançons. La secció de codolades té la mateixa subdivisió en apartats, excepte el de narratives, i inclou 104 cançons, la majoria de caràcter humorístic i satíric. La secció de romancer, que aplega 270 balades, està estructurada en dues parts. La primera aplega les balades en català i està subdividida en 11 apartats, cadascun amb l'aparat de variants corresponent: de captius, amor fidel, amor desgraciat, esposa dissortada, adulteri

castigat, raptes i forçadors, vària d'aventures amoroses, burles i astúcies, romanços lírics, romanços religiosos i temes diversos. La segona aplega les balades en espanyol i també està dividida en 11 apartats, cadascun amb l'aparat de variants corresponent: de captius, amor fidel, amor desgraciat, esposa dissortada, adulteri castigat, de raptes i forçadors, romanç carolingi, burles i astúcies, religiosos, enumeratius i temes diversos. Es clou el volum amb un «Suplement» que recull 20 cançons curtes i 7 de llargues amb les indicacions del lloc que els correspon en cada un dels volums publicats.

Tot i la bona acollida que va tenir, el *Cançoner popular de Mallorca* també va suscitar algunes reserves prou justificades. Hi ha indicis que fan sospitar que Ginard no va respectar de manera escrupolosa el text de cada versió i que n'hi ha —sobretot al quart volum— que són factícies (Massot 1959–1960: 197). Ni ell mateix ni Moll, de fet, no expliquen enlloc quin criteri van seguir per donar preferència a la versió de cada cançó que publiquen a text complet: no se sap si aquesta tria respon a un criteri estètic, si la versió de referència de cada cançó és la primera que havia arreplegat Ginard o si es tracta de la que, a parer del col·lector, s'adeia més amb la seva pròpia idea del cançoner. El sistema d'ordenació de les cançons tampoc no va ser del gust de tothom. La classificació dels materials que integren el *Cançoner* es basa en la combinació de tres criteris: un de morfològic, un de temàtic i un d'alfabètic. Una primera divisió en dos grans grups —cançons curtes i cançons llargues— discrimina les composicions segons el nombre de versos que tenen. Cada grup, al seu torn, se subdivideix en altres segons una classificació estrictament temàtica —amb qualque incoherència, això sí. L'ordenació última de cada cançó particular segueix un ordre alfabètic. Cal reconèixer, però, que, malgrat totes les objeccions que s'hi puguin fer, el sistema adoptat és molt pràctic i permet localitzar les cançons amb una certa facilitat.

A mesura que s'acostava la completió editorial del *Cançoner*, Ginard, conscient de les llacunes i els dèficits de l'obra, va adonar-se que calia iniciar una altra vegada el treball de camp per arreplegar les cançons que no hi havien tingut cabuda a fi de publicar-les en un cinquè volum complementari. Per això, el 1971 va proposar al prevere Baltasar Coll i Tomàs, que aquell mateix any va publicar *Folklore de Llucmajor*, si se'n volia fer càrrec. Coll va declinar l'oferiment i va ser un altre prevere, Antoni Gili i Ferrer, qui va acabar per dur a terme aquesta tasca.

El seu afany pel rigor científic, la seva dedicació continuada al treball de camp, la seva preocupació per la fidelitat textual, l'anàlisi rigorosa que fa de la figura del poeta oral mallorquí, l'atenció que dedica als diversos aspectes de la *performance*, la percepció i la claredat intuïtiva que tenia a propòsit de la funcionalitat de la poesia oral i l'atenció que va dispensar a les relacions d'interdependència entre el poeta oral i l'auditori, com remarca de manera molt perspicaç Sbert (1999), fan de Rafael Ginard i Bauçà un folklorista més competent i més acostat a les concepcions i a les pràctiques de la folklorística moderna del que podria semblar a primera vista... i del que ell mateix creia:

> No és, doncs, el folklore cosa de burla, sinó quelcom de la més extraordinària importància. Per a esser un folklorista com cal, són indispensables molts de coneixements que, per dissort, no tenim. Un bon folklorista ha d'esser literat i artista, i músic, i posseir una erudició molt ampla. Sols així, pot opinar encertadament, lligar caps, veure la transcendència del folklore, conèixer les seves belleses i deficiències, i penetrar en l'ànima múltiple i gairebé infinita del poble. És el folklore un tema difícil. Els qui en tracten, si no van amb esment, s'hi agafen les mans i diuen molts de despropòsits (1960: 16–17).

3.2 Francesc de B. Moll: més enllà de l'edició de materials folklòrics

Si hi ha una personalitat polifacètica a l'hora de treballar per a la llengua i la literatura catalanes, aquesta és, sens dubte, la de Francesc de B. Moll (1903–1991). Deixeble i mà dreta d'Antoni M. Alcover, d'ell n'heretà la passió per la llengua en totes les seves vessants i manifestacions juntament amb una capacitat de feina extraordinària. De formació filològica en romanística, Moll ja de ben jove s'interessà per les tradicions populars. Els seus treballs vinculats a l'etnologia i el folklore es poden agrupar en quatre apartats: reculls lexicogràfics d'elements etnogràfics, treballs sobre poesia oral (parèmies i cançoner), sobre narrativa oral (rondalles i llegendes) i ressenyes de llibres que tracten aspectes del costumari, l'etnografia i el folklore en general (Valriu 2009: 405).

El 1933 va iniciar un seguit d'articles divulgatius de caràcter etnogràfic i lexicogràfic, en la línia dels treballs que es feien a l'escola alemanya Wörter und Sachen, que va publicar al *Bolletí del Dicciona-*

ri de la Llengua Catalana[58] i en el quals tractà temes tan variats com el vocabulari tècnic dels molins de vent (1934), el vocabulari popular de l'art de la construcció (1934) i el de les sínies (1936). En aquesta mateixa publicació escriví sobre alguns aspectes de narrativa i poesia popular. El 1934 va publicar *Cançons populars mallorquines. I. Amoroses*, un petit recull de cançons populars procedents de fonts orals i que li interessaven especialment des del punt de vista lingüístic en els seus aspectes lèxics, fonètics i dialectals. Aquesta obra, però, no va tenir continuïtat, tot i que la presentació i la numeració del volum ho feien preveure. Les cançons seleccionades per Moll provenien dels materials recopilats per a la redacció del *Diccionari català-valencià-balear*, però moltes havien estat recollides per ell mateix: «Moltes cançons les he recollides jo mateix, de boca de dones pageses, principalment de Mancor, de Campos i d'Es Llombards» (1934: X). Precisament, en el petit pròleg d'aquest volum, el jove Moll ja apunta algunes idees i observacions que —dècades més tard— desenvoluparà en el seu estudi preliminar al *Cançoner popular de Mallorca*, com l'origen autòcton de moltes de les gloses heptasil·làbiques presents a la tradició mallorquina:

> De tots els elements folklòrics que conserva Mallorca, evidentment no n'hi ha cap que sia més de pura raça, més nostre, que les cançonetes curtes o gloses [...]. No volem dir amb això que la cançoneta en si, com a gènere literari-popular, sia pròpia o originària de Mallorca. Volem dir que cada peça, cada cançó en particular, no ens ha estat importada de fora, sinó que és nada a Mallorca mateix, ha brollat de la nostra terra, del mateix cor del nostre poble.
>
> I retrec això perquè probablement la cançó popular curta és, com deia abans, l'únic element folklòric en el qual es troba aqueixa circumstància. Les altres branques de la cultura popular (refranys, supersticions, costums, danses, rondalles, etc.) s'estenen a regions molt dilatades, algunes es troben ramificades per tota Europa, alguna abraça tot el món. Les rondalles, per exemple, són mallorquines per la forma i pel llenguatge, però per llurs temes són patrimoni universal (1934: VI).

Pel que fa al corpus de rondalles d'Antoni M. Alcover, Moll en va ser editor, il·lustrador i —ocasionalment— estudiós. Cal recordar que,

58 Vegeu la «Cronobibliografia de Francesc de Borja Moll relacionada amb el folklore» (Valriu 2009: 403–405).

de jove, va ser el primer il·lustrador de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó* a proposta d'Alcover i que els seus dibuixos i els del seu germà Josep, rudimentaris i poc elaborats, han esdevingut inseparables d'aquestes narracions populars. D'altra banda, a la mort d'Alcover, Moll assumí la tasca de fer un nova edició de les rondalles: distribuí de bell nou les narracions en llibres més petits i assequibles, completà les il·lustracions amb la incorporació de nous dibuixants, en revisà i actualitzà l'ortografia i les publicà en els 24 volums que avui dia encara es reediten i són d'ús freqüent a Mallorca com a lectura popular. Escriví també algunes aportacions de caràcter més analític, com els articles «La censura moral de Mossèn Alcover a les seves *Rondaies Mallorquines*», publicat el 1970, i «Del tabú erótico en la lingüística y en el folklore», del 1976 (Valriu 2009: 404). També són ben interessants les informacions contextuals de com Alcover recollia i redactava les rondalles que descriu a la biografia *Un home de combat*, de 1981, atès que ell va ser testimoni de primera mà de part del procés de reescriptura que en va fer Alcover i coneixia bé el tarannà i també els escrúpols morals del seu mestre (2004: 31–40). Així mateix, perquè tinguessin difusió més enllà del nostre país, va impulsar i prologar algunes de les traduccions parcials de l'*Aplec* degudes a David Huelin.

Sens dubte, però, la contribució de més envergadura que Moll va fer a la literatura popular és la que té a veure amb el procés de catalogació, estudi i edició del *Cançoner popular de Mallorca* (1966–1975) compilat pel franciscà Rafel Ginard. En aquest cas, cal tenir en compte dues vessants professionals de Moll, la de filòleg i la d'editor, que es combinaren per fer possible l'obra esmentada. Com ell mateix assenyala, el cançoner completava una contribució illenca importantíssima a la cultura catalana: «Emprenc la publicació [del *Cançoner popular de Mallorca*] amb un goig i un entusiasme comparables al que abans he sentit en veure convertides en realitat bategant de vida dues obres culminants dins la història cultural de Mallorca: el Diccionari i les Rondalles de Mossèn Antoni Maria Alcover» (1966: 14).

Un material tan extens, valuós, divers i complex com era la col·lecció de poesia oral compilada per Ginard requeria una catalogació sistemàtica i pràctica, un estudi preliminar aprofundit i complet i una empresa editorial capaç de reunir el finançament necessari per a l'edició i que tingués cura dels aspectes formals de l'obra. Moll va dur

endavant tot aquest procés. En primer lloc, va distribuir i ordenar temàticament les cançons i va articular un sistema apte per presentar-ne les nombroses variants. En segon lloc, va numerar cada composició i els versos que la conformen. En tercer lloc, va redactar els quatre pròlegs del cançoner —un per a cada volum— i treballà molt intensament en el primer, que titulà «Assaig d'estudi preliminar». Moll era conscient que la seva formació era de lingüista, no de folklorista, però no li quedà més remei que assumir aquesta funció, per a la qual es documentà àmpliament i la va dur endavant amb cura i rigor, fins al punt que les seves pàgines encara avui són de referència obligada en parlar del cançoner de l'illa. Com a responsable de l'Editorial Moll, es va encarregar de cercar finançament, de negociar amb la censura i de tenir cura dels aspectes comercials relacionats amb la distribució de l'obra.

En conjunt, doncs, la contribució de Francesc de B. Moll a l'estudi i la difusió de la literatura popular, encara que sempre va ser subsidiària de la seva vessant com a lingüista o editor i un tant tangencial, és molt estimable. Sense la seva saviesa, la constància del seu esforç i la seva capacitat de coordinar iniciatives, probablement ni el *Diccionari català-valencià-balear*, ni les rondalles d'Alcover ni el cançoner de Ginard no ocuparien el lloc que avui ocupen en el conjunt de la cultura catalana.

3.3 Les rondalles de Joan Castelló i Guasch: la fidelitat a un territori i una cultura

Joan Castelló i Guasch (1911–1984) fou el principal recol·lector i editor de les narracions populars tradicionals de les Pitiüses. D'origen humil, la seva formació va ser autodidacta. La coneixença de l'erudit Isidor Macabich —amb qui coincidí a la redacció del *Diario de Ibiza* quan Castelló s'iniciava en l'ofici d'impressor— li va desvetllar l'interès per la cultura pròpia. De fet, podem dir que Macabich exercí de mentor de Castelló i li inculcà l'interès per l'estudi de la cultura pitiüsa, sense oblidar el suport i l'assessorament que sempre li donà Marià Villangómez, mestre i poeta de prestigi. Castelló exercí pràcticament tota la vida l'ofici d'impressor, encara que ocasionalment també va ser un modest editor, sempre de materials relacionats amb Eivissa i Formentera. D'ideologia socialista, el 1932 va publicar un

article de to reivindicatiu que era crític amb l'actuació de la Guardia Civil i això significà l'inici d'un procés judicial que va culminar amb el seu exili forçós a Mallorca. Aquest fet tingué un aspecte positiu, ja que entrà en contacte amb alguns intel·lectuals mallorquins, especialment amb el lingüista i editor Francesc de B. Moll. Més endavant, també va mantenir una intensa correspondència amb el folklorista principatí Joan Amades, que assessorava en aspectes relacionats amb el folklore eivissenc.

Malgrat la seva ideologia, quan esclatà la Guerra Civil es va veure obligat a combatre en el bàndol franquista. Un cop acabat el conflicte bèl·lic, tornà a Palma i treballà com a impressor. El 1953 va ser un dels socis fundadors de la Casa de Ibiza a Palma, que era una entitat de caràcter cultural i recreatiu dedicada a donar suport als eivissencs i formenterers que per un o altre motiu residien a Mallorca, ja fos de forma puntual o estable. Sembla que aquest va ser un dels punts de recol·lecció de narracions orals pitiüses, de boca de la gent que —normalment per motius mèdics— havia de passar temporades a Palma.

Entre 1945 i 1979, sense defallir, Castelló va escriure i publicar anualment l'almanac *El Pitiuso*, una publicació modesta que a l'estil dels pronòstics incloïa nombrosos materials de cultura popular. També redactà moltes guies turístiques de les Pitiüses, que destacaven per la riquesa dels seus continguts històrics i —sobretot— etnològics. Castelló les farcia d'informacions sobre arquitectura popular, costumari, jocs infantils, dret consuetudinari, cuina tradicional, música, cant i instruments populars o descripcions de danses. El 1952 publicà a la col·lecció Panorama Balear un opuscle de setze pàgines titulat *Supersticiones ibicencas*, que és un petit compendi de les creences i els personatges que conformen l'imaginari fantàstic eivissenc i una bona mostra del coneixement que tenia l'autor de les diverses vessants de la cultura popular, que demostrà també en una gran varietat d'articles divulgatius sobre onomàstica, toponímia o cançoner.

Sens dubte, però, la principal aportació de Castelló a la literatura popular són el centenar llarg de rondalles que recollí de fonts orals, de les quals en va elaborar pulcres versions escrites i que, en la majoria dels casos, va editar personalment. La tasca de Joan Castelló orientada a articular per escrit el corpus rondallístic pitiús va ser pacient i continuada. La seva extensa col·lecció, publicada en set volums, no té cap pretensió erudita ni literària. El seu objectiu —com

el de tants d'altres folkloristes catalans des de la Renaixença ençà— era salvar-les de l'oblit i afavorir-ne la difusió, especialment entre els habitants de les illes Balears.

Com assenyala el seu biògraf Cirer (2009), Castelló no va ser l'únic a recollir i publicar rondalles d'Eivissa i Formentera, però sí va ser qui en féu una recopilació més extensa, variada i elaborada. Probablement perquè Castelló mai no va donar gens d'importància acadèmica a la seva feina —i també perquè ens ha pervingut molt poca documentació del seu arxiu personal— pràcticament no tenim informació de caràcter contextual sobre la seva recerca. Tant és així que no sabem el nom dels seus informadors ni els indrets geogràfics on foren recollides les rondalles, ni tampoc en quines dates concretes documentà cada versió. També és poca la informació sobre el seu sistema de feina. ¿A partir de quin tipus de documents orals treballava? ¿Quins criteris de selecció hi aplicava? Per algunes cartes conservades, sabem que algunes persones que coneixien el seu interès adesiara li feien arribar per escrit algunes versions de rondalles. També ens consta que obtenia informació de la gent que freqüentava la Casa de Ibiza —de la qual ell va ser president durant molts d'anys— i que recollia materials orals en les estades que feia a Eivissa, per vacances o altres motius. Com ell mateix explica, a vegades refonia en un sol text diversos arguments, per construir un relat més llarg i complex i solia situar les narracions en indrets concrets de les Pitiüses, perquè el lector les sentís més pròpies (Cirer 2009: 54). Castelló, que mai no es va considerar escriptor, excel·lí en l'ús del llenguatge. Escrivia en dialecte eivissenc, però sempre tenia cura que les seves versions fossin entenedores a qualsevol lector en llengua catalana. El seu treball d'escriptura és fet des de l'equilibri i la senzillesa, amb el tremp de qui sap adequar el registre oral a la llengua escrita.

El primer aplec que va publicar Castelló va ser el titulat *Rondalles eivissenques* (1953), que contenia dotze narracions, que varen ser molt ben acollides a Eivissa. El mestre Marià Villangómez en celebrà l'aparició amb aquestes elogioses paraules, escrites el 6 de juliol de 1953 en el suplement *Isla* del *Diario de Ibiza*:

> La vella afició seva [de Castelló] cap a les coses nostres, l'ha dut a estudiar, amb creixent afinació, el saborós llenguatge eivissenc i ha pogut atrevir-se a una tasca de les dificultats de la present i coronar-la amb un indubtable èxit. Qui ha recollit i donat a la impremta, en diverses

> publicacions que acrediten el seu intel·ligent amor a la terra, moltes de les nostres cançons camperoles, ofereix aquesta vegada una obra més complexa i difícil, pel que té d'intervenció personal en el material estudiat. És una labor de selecció i d'acoblament i sobretot, com dèiem més amunt, de coneixement i d'aplicació de la nostra variant de l'idioma català; en definitiva, d'estil i art i gust de bon escriptor. El contacte amb la substància eivissenca d'aquests relats —fins els arguments més universals adquireixen, en cristal·litzar en una terra, alguna virtut peculiar— ha inspirat indubtablement el nostre paisà, de tenaç eivissenquisme a pesar del seu allunyament de l'illa, i l'ha portat a escriure, segons el nostre parer, la seva obra mestra (*apud* Cirer 2009: 46).

El 1955 va publicar *Rondaies d'Eivissa* a la col·lecció Les Illes d'Or de l'Editorial Moll, que conté dotze rondalles més,[59] i el 1961, *Rondaies i contes d'Eivissa*, que inclou catorze rondalles de gèneres diversos. Malgrat l'interès i la dedicació que hi va esmerçar, la venda dels volums de rondalles era molt minsa i probablement aquesta fou la causa d'un llarg parèntesi de tretze anys. El 1974 reprengué la tasca amb el volum *Rondaies eivissenques de quan el Bon Jesús anava pel món*, dedicat íntegrament a rondalles i llegendes protagonitzades pel Bon Jesús i sant Pere. L'augment del nombre de lectors en català i les iniciatives a favor de la defensa de la llengua van fer possible que el 1976 s'editessin les *Rondaies de Formentera* i les *Rondaies i contes de sa majora*. Des del 1988, l'Institut d'Estudis Eivissencs va començar a editar-ne l'obra completa, revisada sota la direcció de Felip Cirer, i el 1993 en va aparèixer *Barruguets, fameliars i follet*, un aplec de llegendes protagonitzades pels personatges fantàstics de la tradició eivissenca que havia restat inèdit perquè l'autor encara hi treballava. Joan Castelló és considerat avui el principal recopilador i editor de les rondalles de les Pitiüses, l'home que amb paciència i tenacitat va salvar un patrimoni oral que probablement hauria caigut en l'oblit.

59 Aquest recull el 1954 havia obtingut el premi de prosa narrativa en el certamen convocat per commemorar el centenari del naixement de Costa i Llobera i Joan Alcover (Cirer 2009: 48).

3.4 Preveres i profans il·lustrats: entre la continuïtat i la consolidació del folklorisme

Tret de Gabriel Llompart, Antoni Gili i Baltasar Coll —que no és pròpiament un folklorista sinó un simple compilador—, els autors que hem reunit sota aquest epígraf comparteixen una concepció del folklore i la literatura popular que permet d'agrupar-los sense problemes sota la denominació de *profans il·lustrats*, que Pujol defineix com «els recol·lectors de materials del seu entorn geogràfic immediat, empesos pel patriotisme local» (2007; Oriol/Samper 2013: 82).

Tots van ser de formació autodidacta i estaven mancats de referents teòrics sòlids, amb l'excepció potser de Galmés. No van seguir una metodologia concreta de recerca per dur a terme el treball de camp o es varen limitar a seguir i a imitar el mètode dels seus predecessors. De manera general i sota formulacions diverses, van perpetuar alguns prejudicis propis dels folkloristes del XIX, com la sacralització de les versions inèdites. El localisme més estricte o la construcció d'una identitat regional van ser a la base de la seva dedicació a l'arreplega del folklore i la literatura popular, de vegades amb un component de nostàlgia explícit per un passat més o menys idealitzat. Els que van fer dels aspectes més asèptics i poc controvertits de la literatura popular —reduïda gairebé a les cançons de ball i de treballada— i del folklore —els oficis i els costums en vies de desaparició i, sobretot, els balls tradicionals— el seu objecte d'atenció estaven vinculats, d'una manera o una altra, a la creació d'agrupacions o escoles de ball i a la promoció i la divulgació del folklorisme dels balls regionals, com ho havia estat també Antoni Mulet i Gomila (1887–1966), més gran que ells, autor d'*El traje en Mallorca* (1955) i *El baile popular en Mallorca* (1956) i molt directament vinculat també a la promoció turística.

3.4.1 Andreu Estarelles i Pasqual

Nascut a Bunyola el 1890 i completament autodidacte, va dedicar bona part de la seva vida a recollir i a estudiar la literatura popular i el folklore mallorquins, amb la col·laboració de la seva esposa, Maria Nadal Sabater. Els resultats de les seves investigacions, que va redactar sempre en català, van romandre inèdits i no es van començar a

publicar fins després de la seva mort, que va ser el 1981, tot i que en vida ja havia obtingut reconeixement per alguns dels seus treballs. El recull *L'essència de Mallorca. Recull de costums i tonades, any 1949* (1985) va obtenir el premi extraordinari del Consejo Superior de Investigaciones Científicas el 1949; es tracta d'un treball centrat en la descripció contextualitzada de balls i danses i de les melodies corresponents que està estructurat a partir del calendari agrícola i religiós tradicional. La mateixa disposició té «Espigolada», un original mecanografiat que recull tonades i cançons que Estarellas no havia inclòs al treball anterior, i que va obtenir el segon premi al concurs que va convocar el 1952 l'Instituto de Musicología de Barcelona.[60] El 1954 va obtenir el premi Jaume I de l'Institut d'Estudis Catalans pel treball *L'olivera* (1987), una investigació monogràfica en què Estarellas inclou cançons, balades, cantarelles —moltes amb la notació musical corresponent—, parèmies, malediccions, supersticions i creences relatives als diversos aspectes relacionats amb aquest arbre mediterrani.

3.4.2 Antoni Galmés i Riera

Va néixer el 1907 a Manacor. Secretari d'administració local i periodista prolífic, va difondre els balls mallorquins per Espanya i altres països amb l'agrupació Aires de Muntanya. El 1950 va publicar *Mallorca, Menorca, Ibiza. Folklore (bailes, costumbres, canciones)*, una monografia sobre les danses de les illes Balears, que s'hi descriuen i es contextualitzen de manera detallada; conté la notació musical de 47 melodies de ball, moltes de les quals acompanyades de la lletra amb què se solien cantar, i un aparat de notes amb la indicació de la font bibliogràfica o dels informants i els transcriptors de cadascuna. «Mallorca: su folklore» és un treball breu inclòs al volum *Baleares. Antología de temas (Curso de perfeccionamiento para guías turísticos)* (1975), que recull les conferències dictades en un cicle que va organitzar el 1974 la Comisión de Información, Turismo y Educación Popular de Baleares. La seva obra més ambiciosa és *Cultura popular*

60 Aquests dos treballs estan disponibles en edició mecànica al portal web del Fons de Música Tradicional de la Institució Milà i Fontanals (CSIC-IMF) de Barcelona: <https://musicatradicional.eu/ca/researcher/24> [data de consulta: juliol de 2017].

mallorquina. Aplec de pautes (1982), en què recull una part important dels articles i les col·laboracions de caràcter etnològic i antropològic que ja havia publicat a la premsa i hi reprodueix qualque mostra escadussera de literatura popular. *Cultura popular mallorquina. Aplec de pautes II* (1989), que va presentar tot just un mes abans de la seva mort, és la continuació del volum anterior i inclou alguns relats —succeïts i anècdotes— referits a caçadors i pescadors i un capítol dedicat a les cançons populars mallorquines en què reprodueix 24 cançons curtes, de procedència diversa.

3.4.3 Francesc Bonafè i Barceló

Aquest prevere, missioner dels Sagrats Cors, mestre d'escola i botànic reconegut va néixer a Biniamar (Selva) el 1908 i hi va morir el 1994.

El 1933 va publicar «Folklore mallorquí de la Passió» a la revista *Lluch* (núm. 148-149). I va ser en aquesta mateixa revista que va publicar, fonamentalment entre 1941 i 1946, però també entre el 1949 i el 1950, els resultats de les seves recerques sobre literatura oral popular. El 1981 les va incloure al volum *Vols d'orenetes. Opera parva (poemes-articles-folkore)*, que va publicar en edició d'autor i amb el mateix format que els quatre volums de *Flora de Mallorca* (1977–1980), que és la seva obra major.[61] Segons les seves pròpies paraules, «la fuente y el motivo determinante» de les seves «aficiones folklóricas» va ser un «personaje singular» —la memòria del qual era «un imponente archivo lleno de refranes, canciones y leyendas» i que li semblava «la reencarnación de algún abuelo de las edades pretéritas»— que va conèixer quan estudiava al monestir de La Real. En va arreplegar «más de dos mil canciones y un considerable número de refranes» (1981: 63–64). L'altra influència decisiva en aquestes afeccions va ser el pare Gaspar Munar, que també vivia en aquell monestir. Quatre són els capítols de *Vols d'orenetes* que tenen interès per a la història de la literatura popular catalana.[62]

61 Per complementar la descripció científica i taxonòmica de la flora mallorquina, Bonafè hi insereix adesiara cançons populars que s'hi refereixen.

62 Guillem Villalonga ha editat més recentment els materials folklòrics continguts a *Vols d'orenetes* en un volum titulat *Paremiologia del Calendari* (2009). El curador hi reordena la disposició dels materials —no sempre amb bon criteri—, hi tradueix al català

«Lluc en la musa popular», datat el 1941, ja havia aparegut en forma d'opuscle com a número 84 de la col·lecció Panorama Balear. Es tracta d'un recull molt modest de cançons, poemes d'autor conegut i llegendes que tenen relació amb el santuari mallorquí.

«Año folklórico», datat el 1942, consta d'un pròleg i de dues grans seccions: «Año agrícola» i «Año litúrgico». La primera, al seu torn, està dividida en vint subseccions: una per a cada mes de l'any, a més de dues de generals, una de dedicada als vents i cinc de dedicades a diverses feines agrícoles. La segona està organitzada en tres cicles: el nadalenc, el pasqual i el santoral. El gruix dels materials folklòrics que hi inclou són cançons i parèmies, però també hi ha algunes supersticions relacionades amb festivitats com Sant Joan o Sant Pau.

«Paremiologia del Calendari», datat el 1943, és una col·lecció de 2.040 parèmies que està dividida en 21 seccions temàtiques: una per a cada mes de l'any, dues de caràcter general sobre l'any i les estacions, i set de dedicades a la meteorologia i a fenòmens meteorològics diversos. Hi ha parèmies en català, espanyol, llatí, occità, italià, sicilià, vènet, toscà, francès i gallec; algunes d'aquestes ja havien aparegut a la secció «Suma de intranscendencias» que Bonafè havia publicat conjuntament amb Bartomeu Matheu entre el gener i el juny de 1947 als números 316–321 de la revista *Lluch*.

«Mariología y folklore», datat el 1949, consta de nou seccions que inclouen cançons relatives a diversos aspectes de la devoció mariana.

Als dos primers capítols i al darrer, Bonafè combina la transcripció de cançons llargues i curtes, parèmies i endevinalles amb digressions i comentaris que tenen relació amb el costumari tradicional o amb qualque festivitat concreta. «Paremiologia del calendari», en canvi, només conté alguns comentaris breus —una frase a tot estirar— per explicar el sentit de qualque parèmia o de qualque paraula no catalana.

A part d'aquestes contribucions, Miralles (1980: 58–59) li atribueix també la publicació de les 116 endevinalles, les 237 cançons i els 168 adagis que, sota l'epígraf genèric de «Folklore» i el pseudònim «Pastoret de la Serra», va publicar la revista *Lluch* de gener a desembre de 1946. Bonafè, però, no va recollir aquests materials a *Vols d'orenetes*, cosa que fa sospitar que no li'n podem atribuir l'autoria.

---

els comentaris de Bonafè, que són originalment en espanyol i hi afegeix un apèndix amb propostes didàctiques per a educació infantil, primària i secundària.

Miralles, d'altra banda, dóna notícia del «Diccionari de folklore de Mallorca, de 580 folis holandesos escrits a un sol espai, amb 2.516 paraules comentades des del punt de vista folklòric, amb inclusió de cançons, i adagis i modismes relacionats amb cada una d'aquestes paraules» (1980: 60). Villalonga també es refereix a aquest treball inèdit amb el títol de «Diccionari mallorquí de dialectologia, etnologia, folklore, onomàstica i toponímia» i especifica que està dividit en quatre volums, que sembla que l'autor el va acabar el 1989 i que conté «totes les cançons i refranys de la seva col·lecció sense que n'hagi copiada cap al Pare Ginard» (2009: 34).

Bonafè va concebre la seva dedicació a la literatura oral popular com una activitat de segon ordre, tot i que els resultats que en va obtenir siguin ben estimables,[63] i es va centrar a arreplegar i divulgar materials cançonístics i paremiològics, que concebia com l'expressió popular d'esdeveniments naturals o culturals inserits en el temps cíclic de les estacions, de les feines agrícoles o de les festivitats del santoral cristià.

3.4.4 Bartomeu Ensenyat i Estrany

Nascut a Inca el 1917 es va dedicar sobretot a l'arqueologia i a la història. Va ser coordinador de l'agrupació Dansadors de la Vall d'Or i va fundar el 1975 l'Escola de Música i Danses de Mallorca, que també va dirigir.

El 1975 va publicar *Folklore de Mallorca: Danzas. Música. Ritos y Costumbres*, una monografia en què combina la documentació d'arxiu i altres fonts escrites amb informació oral procedent del treball de camp per construir una aproximació de caràcter històric i descriptiu als balls mallorquins: s'hi inclouen 180 gloses i 5 balades i la transcripció de 18 entrevistes fetes a informants d'entre 65 i 101 anys. La seva altra obra més remarcable és *El pastor. La poesia, la música,*

63 El darrer paràgraf del pròleg a «Año folklórico» és ben explícit en aquest sentit: «Trocadas las aficiones de mi juventud por otras de mayor monta, dediqué, no obstante, algunas horas de ocio a ordenar estas canciones populares del Año Folklórico, religioso y agrícola, para que los aficionados a esta ciencia popular puedan aprovechar si algo nuevo les digo, y a fin de entretener agradablemente a mis simpáticos lectores mallorquines» (1981: 64).

costums i tradicions del pastor de Mallorca (1981), una monografia de caràcter descriptiu que inclou gloses, codolades, glosades i balades —moltes amb la notació musical corresponent—, melodies de flabiol, parèmies, supersticions, oracions, anècdotes i succeïts relacionats amb els diversos aspectes de la vida i la feina del pastor. Va morir a Inca el 1998.

3.4.5 Sebastià Cardell i Tomàs

Va néixer el 1921 a Llucmajor —on va exercir de mestre durant 42 anys al col·legi de Sant Bonaventura—i hi va morir el 2015.

El 1952 va fer un «tiratge» de tan sols tres exemplars d'un aplec de cançons orals que havia obtingut d'informants diversos, fonamentalment dels seus pares. En va oferir i dedicar un a Rafel Ginard, que li ho va agrair públicament a l'article «Un folklorista de Lluchmayor».[64] Trenta anys i escaig més tard, Cardell mateix va publicar una versió augmentada i classificada d'aquell aplec amb el títol de *Cançons populars mallorquines*, amb la convicció que «els estudiosos del nostre folklore hi trobaran matèria de primera mà i també variants prou interessants sien lèxiques o sintàctiques» (1988: 11). Es tracta d'una col·lecció de 1.908 cançons, comptant-hi les variants, de les quals 1.823 són curtes, en què fa constar al peu de cadascuna les inicials de l'informador oral o del compilador que la hi ha proporcionat; aquestes inicials remeten a la «Relació de col·laboradors, persones consultades i explicació de les sigles» que tanca el llibre. El corpus es complementa amb l'apartat de variants, un suplement amb tres composicions de caràcter religiós i una llista de la «Flora i fauna esmentades dins el present recull de cançons populars mallorquines», que proporciona el nom popular i el científic de cada espècie animal o vegetal que surt a les cançons. Cardell no només l'estructura i en classifica les cançons d'acord amb l'ordenació i la disposició del *Cançoner popular de Mallorca* (1966–1975), sinó que també hi fa constar, quan escau, la referència a la versió corresponent d'aquella obra. En aquest sentit, Sbert observa que «Cardell, com A[ntoni]. Gili, ha considerat sempre el "seu" cançoner com un apèndix complementari al del P. Ginard i Bauçà» (2012: 254).

64 *Diario de Mallorca* (14 d'agost de 1955).

Poc donat a publicar a causa del «seu excessiu perfeccionisme i la seva timidesa», Cardell va esmerçar una part de la seva activitat a transcriure i a catalogar «amb gran cura l'obra de glosadors locals com Guillem Pastor i Tomàs o Miquel Font i Font, aplecs de corrandes i cançons llargues de diversos informadors o folkloristes afeccionats del poble» (Sbert 1992: 6–7). El volum *Cançons populars mallorquines* (2000) recull, ordenades i classificades, les 1.534 cançons que Joan A. Mòjer i Noguera havia anotat i comentat entre 1925 i 1929.[65] El volum conté també l'apèndix «Melodies populars recollides a Llucmajor» —extretes de *Cent i tantes tonades tradicionals de Mallorca* d'Antoni Riera (1988)—, que reprodueix 28 notacions musicals tant de cançons curtes com llargues, amb la lletra corresponent i la indicació de la font i un aparat de variants. Per raons editorials, aquest volum només conté el text de les cançons. Els comentaris que hi va afegir Mòjer s'inclouen a *Cultura oral a Llucmajor* (2000), que n'és un volum parcialment complementari. La primera part conté les «Explicacions a les cançons populars mallorquines»; la segona part, les «Cançons populars i originals de Margalida Munar i Puigserver, *madò Pola*». Les anotacions que Mòjer va fer a les cançons transcrites a les quatre primeres llibretes «constitueixen un conjunt de textos, clarament etnogràfics, on conviuen molt diversos tòpics, en el sentit clàssic del terme, de la cultura popular: llegendes, costums, succeïts, vida quotidiana, creences, ideologia, sexe, etc. que els forneixen un interès evident» (Sbert 2000*b*: IX). El cançoner de madò Pola està compost de 331 cançons, la majoria breus i de temàtica diversa, 71 de les quals són en espanyol. Les darreres 42 que hi transcriu Cardell són originals de la informadora.

El lema que figura a la contracoberta de *Cançons populars mallorquines*, «Andacht zum Kleinen» (entusiasme per les coses petites), és una declaració de principis, però també un bon resum del rigor, la discreció, la generositat i l'altruisme amb què Sebastià Cardell va dur a terme la seva aportació a l'estudi de la literatura popular catalana.

65 Joan A. Mòjer i Noguera (Llucmajor, 1859–1941), conegut com l'amo en Joan de ses Males Cases, va ser un propietari rural de Llucmajor, d'on va ser jutge de pau i, en tres ocasions, batlle com a cap del partit conservador. Va anotar la seva col·lecció de cançons en cinc llibretes manuscrites.

3.4.6 Baltasar Coll i Tomàs

Nascut a Llucmajor el 1930, va morir a Palma el 2010. Prevere, historiador i llatinista. No el podem considerar, ni tan sols en sentit lat, un folklorista, perquè la seva aportació a l'estudi de la literatura popular catalana es redueix a un sol llibre: *Folklore de Llucmajor. Rondalles. Feines. Costums. Festes* (1971). Està constituït per «Uns mots de pròleg» i sis seccions de temàtica variada i degudes a cinc autors diferents, de les quals només la segona aporta realment materials inèdits. Allò que dóna unitat al conjunt és l'abast estrictament local de la temàtica, el fet que els autors siguin tots —tret d'Antoni M. Alcover— nadius de Llucmajor i les notes i els comentaris que hi aporta el compilador.

Molt en la línia de Rafel Ginard, Coll troba necessari haver de justificar l'edició d'un llibre dedicat al folklore «quan hi ha tants de punts interessantíssims de la nostra cultura per estudiar» i en defensa l'oportunitat afirmant que «entre els estudiosos de les ciències humanes, el folklore té la mateixa importància que tenen les cròniques, les pintures d'època i els altres documents gràfics que donen testimoni dels fets històrics perquè descobreix aspectes inèdits de la vida de les societats durant els temps anteriors al cosmopolitisme» (2016: 28).

La primera secció, «Rondalles», aplega sis relats extrets de l'*Aplec de rondaies mallorquines* d'Antoni M. Alcover que expliquen algunes característiques del paisatge llucmajorer o algunes històries que s'hi localitzen. La segona secció, «Joan A. Mòjer i Noguera», és la transcripció parcial d'un quadern de 96 pàgines «que conté dotze treballs o capítols sobre altres tants temes, redactats entre març i novembre de 1933», l'autor dels quals és qui dóna títol a la secció. Es tracta de la part més interessant i extensa del conjunt i forneix tot un seguit d'informacions valuoses, tant des d'una perspectiva etnogràfica com etnopoètica. La secció tercera, «Consuetuts dels segadors llucmajorers», és la reedició d'un treball que Antoni M. Alcover havia publicat al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, XIV (1925–1926: 204–215) i a *Tresor dels Avis*, V (1926: 113–119 i 129–136). La quarta secció i la cinquena reprodueixen, respectivament, «Del Llucmajor vell: Sant Antoni i els glosadors», un treball molt rellevant que Antoni Salvà havia publicat a *La Nostra Terra*, VI (1933: 433–447), i una part

del capítol cinquè d'*Entre el record i l'enyorança. Proses i memòries* (1955), de Maria Antònia Salvà. Clou el llibre «Memòria acolorida d'unes fires (1907? 1915? 1934?)», l'única aportació pròpia del compilador, que reprodueix del penúltim capítol de l'opuscle *Les fires de Llucmajor. Estampes de la seva història i folklore* (1970).

Folklore de Llucmajor, recull «incomplet i desigual», com reconeix Coll mateix (2016: 28), «en el seu moment, constituí una fita important en la folklorística balear», sobretot pel «seu interès documental i testimonial en uns anys en què la folklorística era incipient a casa nostra» (Sbert 2016: 18).

3.4.7 Gabriel Llompart i Moragues

Aquest historiador i prevere teatí va néixer a Palma el 1927 i hi va morir el 2017. A final de 1959 va obtenir una beca de la Görres-Gesellschaft que li va permetre fer una estada de dos anys a l'Institut für europäische Geschichte, annex a la Universitat de Magúncia, on va rebre classes del folklorista Lutz Röhrich. Aquestes classes, juntament amb els ensenyaments d'etnologia religiosa que va rebre de Joseph Goetz a Roma i la influència de Rudolf Berliner, especialista en iconografia cristiana, el van orientar de manera decisiva cap al folklore religiós, «a partir d'uns paràmetres molt diferents dels de la majoria d'estudiosos de l'etnomusicologia i de l'antropologia cultural del nostre país, emmirallats més aviat en models procedents dels Estats Units» (Massot 2008*a*: 8).

Llompart considera el folklore religiós com un equivalent de la «religiosidad popular o historia de la religión y piedad popular» i remarca que és una «disciplina que no ha sido objeto de una atención muy particular en nuestra patria a diferencia de otros países de la comunidad europea» (1982: XI).

Durant les dècades de 1960 i 1970 va publicar nombrosos articles i treballs monogràfics sobre aquesta matèria a la *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, al *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, a *Analecta Sacra Tarraconensia* o a *Hispania Sacra*, i els va reunir a principi de la dècada de 1980 en dos volums: *Religiosidad popular. Folklore de Mallorca, folklore de Europa* (1982) i *Entre la historia del arte y el folklore. Folklore de Mallorca, folklore de Europa* (1984). Sempre des de la seva condició d'historiador, hi estudia manifestaci-

ons i fenòmens relacionats amb el folklore religiós que ultrapassen l'àmbit de la literatura oral popular: el pessebrisme, la iconografia i la iconologia religioses, els goigs, les festes populars, les danses religioses, la pietat popular o la vida quotidiana medieval en són només uns quants. Amb tot, els dos volums esmentats contenen treballs molt estimables i ben documentats sobre temes de literatura oral popular. El primer: «"El molinet". Aspectos religiosos de un popular romance mallorquín», «Los saludos teofóricos en la isla de Mallorca», «Blasfemias y juramentos cristológicos en la baja edad media catalana» i «Oraciones tradicionales del área catalana»; el segon: «Una leyenda medieval mallorquina (siglo xv)», «La leyenda del desengaño en la conversión de Ramon Llull», «La leyenda palmesana de "Es Drac de Na Coca» i «Martin Luther en la conciencia popular española. Apuntes folklóricos e iconográficos».

El 1988 va publicar *La Mallorca tradicional en los exvotos*, un llibre d'una bellíssima factura que, en principi, se centra en l'estudi i l'anàlisi dels diversos aspectes de la vida quotidiana mallorquina que es reflecteixen en les escenes pintades a les tauletes votives que es conserven a diversos santuaris i convents de l'illa. Llompart, però, hi insereix adesiara cançons populars i, sobretot, molts de relats d'experiència personal, en primera persona, dels testimonis o dels implicats en els fets que van originar cada exvot i que son d'interès innegable per als folkloristes.

Malgrat la contundència, no exempta certament de raó, amb què Llompart s'expressa a propòsit de l'estat dels estudis sobre folklore a Mallorca —i als Països Catalans en general— a principi de la dècada de 1980, que «se encuentra todavía en una primera fase de recogida de elementos» (1982: IX),[66] ell mateix és autor d'un recull de textos folklòrics narratius breus, *Els acudits de mossèn Alegre i els coverbos de mossèn Alegret*, que va publicar el 1998. Es tracta d'una col·lecció de 123 relats, o més aviat microrelats, de gèneres diversos —acudits,

66 Hi insisteix en aquest fragment: «aquí, como en todas partes, se ha realizado básicamente tarea de recolección de elementos y trabajo de campo de recogida de datos. Estamos ni más ni menos como en el ambiente romántico de "la Renaixença". Sólo que ya disponemos de mucho más material localizado y recogido, las más veces de forma ocasional en las publicaciones más corrientes y también en las más inverosímiles y, otras veces, las menos, en obras que han resultado —gracias a Dios y a la seriedad de sus autores— de una solidez meritoria y ejemplar» (1982: X).

anècdotes, tradicions explicatives, contarelles, rondalles d'enginy— que s'hi presenten ordenats en onze seccions temàtiques i que no duen cap mena d'informació contextual ni relativa als informadors. Allò que dóna unitat i coherència al volum és el fet que els relats no tenen «la llar, ni la llonja, ni la bugaderia per nucli de cristal·lització sinó la sagristia» (1998: 8). El compilador adverteix que el «recull no té cap pretensió estadística ni científica» i que, perduda la carpeta en què guardava aquesta classe de materials, les «historietes han estat reunides entre les restes del naufragi, a manera de *divertimento*, per complaure un amic editor» (1998: 9). Amb tot, aquest volum constitueix una aportació original i molt interessant per al coneixement d'una certa literatura oral de caràcter religiós, que compartien i transmetien uns pocs iniciats en uns ambients i en uns espais de caràcter sacre.

Vista de manera global i en el seu context de producció, l'obra folklorística de Gabriel Llompart és certament singular, però d'una solvència i d'una qualitat acadèmiques fora de dubte. Com la resta de la seva ingent producció intel·lectual, és «fruit del treball incansable d'arxiu i de la severa metodologia germànica» (Massot 2008*a*: 7), però també, quan ha calgut, del treball de camp. El nombre d'institucions de recerca de què va ser soci, soci fundador o membre corresponent i els diversos premis que li van ser concedits són una bona prova de la vàlua de la seva dilatada i extensa producció científica.

3.4.8 Antoni Gili i Ferrer

Aquest prevere i historiador, que va néixer a Artà el 1932, és «una figura de primer ordre en l'estudi de l'eremitisme mallorquí, en la compilació de la cultura poètica popular —tot segui[n]t la gegantina tasca del pare Rafel Ginard i el seu *Cançoner*—, en les importantíssimes contribucions als estudis musicològics de compositors mallorquins universals [...] i en l'estudi de diverses personalitats religioses» (Vich 2008: 15).

Gili va dedicar una part important de les seves investigacions als diversos aspectes que conformen la festa de Sant Antoni a Artà, entre els quals figuren els glosadors argumentaires. Va divulgar els resultats de les seves recerques arxivístiques i històriques sobre aquests poetes orals populars en diverses col·laboracions a la revista *Bellpuig*,

entre 1965 i 1992, i al programa anual de la festa de Sant Antoni, entre 1977 i 2004. El 1988 va publicar la monografia *Sant Antoni Abat, festa popular d'Artà*.

La consolidació del seu interès per la poesia oral es va produir a causa de tracte amb Rafel Ginard a la primera meitat dels anys seixanta, que el va decidir a fer-se «folklorista, de bon de veres», amb la convicció que «la millor manera d'admirar la gran feina del P. Rafel Ginard era prosseguir la seva tasca de tants d'anys emprats en la recerca de les gloses populars» (1994: 14). El tracte sovintejat amb el franciscà entre 1966 i 1976 i l'amistat que hi va cultivar el van refermar més en la seva convicció i en la seva determinació de continuar la tasca d'arreplega de cançons amb vista a publicar les que encara no figuraven al *Cançoner popular de Mallorca*.

Va ser així que Gili va publicar, també en quatre volums i seguint el mateix sistema d'ordenació interna de les cançons que havien seguit Ginard i Moll, la seva *Aportació al cançoner popular de Mallorca* (1994–1997). Hi va reunir 5.766 cançons, sense aparat crític de variants. El primer volum aplega 1.674 cançons curtes de tema amorós. El segon volum (1995), de caràcter miscel·lani, recull 1.675 cançons curtes. El tercer (1996), també de caràcter miscel·lani, aplega 2.150 cançons curtes més. Finalment, el quart reuneix 267 cançons llargues distribuïdes en 164 glosades, 67 codolades —entre les quals figuren 12 oracions curatives— i 36 balades en català a la secció del romancer, que no segueix en aquest cas l'ordenació ni la classificació temàtica del volum corresponent de Ginard.

Antoni Gili va morir a Capdepera el 2010, i el 2011 va rebre a títol pòstum el premi Ramon Llull del Govern de les Illes Balears en reconeixement als seus mèrits en el camp de la investigació històrica i la divulgació de la cultura popular.

3.5 L'aportació dels folkloristes estrangers a la segona meitat del segle XX

El període d'inestabilitat i conflicte que varen suposar els tres anys de Guerra Civil i la instauració després d'una dictadura de filiació feixista que s'allargà fins al 1975 foren determinants en la poca presència d'estudiosos estrangers a l'Estat espanyol, i això es notà molt especialment en el camp de les disciplines humanístiques. Així, des-

prés de la guerra, seguiren uns anys de postguerra de duresa extrema en els quals imperava el silenci i l'escassesa material. El tancament de caràcter autàrquic i el menyspreu per allò que venia de fora —sempre sospitós de desestabilitzador— i també els esforços del règim franquista per amagar i minimitzar les llengües i cultures de l'estat diferents de la castellana feia molt poc viable qualsevol iniciativa cultural, i més en els territoris catalans. A partir de la dècada dels seixanta s'inicià una tímida obertura i la situació econòmica començà a millorar però no hi havia interès governamental per facilitar la vinguda d'estudiosos estrangers. Tot i així, diversos folkloristes estrangers desenvoluparen algunes recerques a les Balears, sobretot en el camp de la musicologia i enfocades a les danses i el cançoner.

A Mallorca, Eivissa i Formentera cal destacar l'estada de l'etnomusicòleg nord-americà Alan Lomax (1915–2002), que —juntament amb el seu pare— havia treballat per a l'Archive of American Folksong. Per pressions polítiques durant l'etapa del senador McCarthy, el Congrés dels Estats Units anul·là els fons dedicats a l'arxiu esmentat. Lomax aleshores aconseguí un encàrrec de Columbia Records per crear una col·lecció de músiques ètniques de diverses parts del món —Estats Units, el Carib i Europa. Per aquest motiu, s'instal·là uns quants anys a Londres, on aconseguí suport de la BBC per al seu viatge de recerca a Espanya. Assabentat que a Mallorca s'havia de celebrar el II Festival Internacional de Folklore conjuntament amb un Congrés de Musicologia, decidí assistir-hi. Encara que, per motius ideològics, la seva vinguda no va ser grata a les autoritats espanyoles de l'època, Lomax —equipat amb una càmera fotogràfica i un magnetòfon— va dur endavant el seu projecte. Arribà a Palma al juny de 1952 acompanyat d'una assistent i prest s'adonà que el coordinador del festival era un refugiat nazi que el règim franquista havia anomenat director de l'Instituto Español de Musicología de Barcelona. Es tractava del professor Marius Schneider, el qual li va negar l'ajut i li suggerí que abandonés el país. Aquesta topada esperonà l'esperit inquiet de Lomax, que buscà de seguida una alternativa per aconseguir el seu propòsit (Pizà 2006: 15). Trobà la col·laboració de joves balladors dels esbarts folklòrics i l'acollida de Francesc de B. Moll i d'altres mallorquins, que l'orientaren en la seva recerca i l'adreçaren cap a persones que podien ser bons informants. Després, es desplaçà a Eivissa i Formentera, on també recollí materials musicals i documentació gràfica de gran interès.

Tanmateix, la seva comesa no era fàcil perquè havia de vèncer moltes reticències —no oblidem que era un estranger desconegut que anava equipat amb una màquina de fotografiar i un aparatós magnetòfon— i tractar amb persones amb les quals no congeniava, com el clergat o les autoritats franquistes. No obstant això, tenia la capacitat de connectar amb la gent del carrer i aconseguir la seva col·laboració. A Mallorca treballà bàsicament a pobles de la Serra de Tramuntana i del Raiguer. El resultat públic de les seves recerques varen ser l'edició del disc *Folk Songs of Spain* (1953) i en el seu arxiu també es conserven els seus interessants quaderns de camp —que dibuixen unes illes pobres, temoroses de l'estranger i políticament subjugades— i una extraordinària col·lecció d'enregistraments sonors i de fotografies que permeten documentar de manera fidedigna no tan sols la música i les cançons sinó també la crua realitat de l'època.[67] Com assenyala Manel Frau en el seu capítol «Alan Lomax i la música tradicional a Mallorca» inclòs en el llibre *Alan Lomax, mirades* d'Antoni Pizà:

> Els enregistraments que Alan Lomax realitzà durant el seu viatge a Mallorca, amb el qual començà la seva estada de sis mesos a Espanya, són abastament eclèctics com per oferir una visió general del folklore musical mallorquí durant el període posterior a la Guerra Civil. A la seva recopilació figuren improvisacions de *gloses*, cançons de bressol i cançons per acompanyar les feines agrícoles: sembrar, batre, collir olives o l'elaboració de carbó vegetal. Igualment trobem diferents tipus de melodies per acompanyar la dansa. Els enregistraments de camp de Lomax ens presenten un viatge a una terra que s'està esvaint com boirina. Una terra de contrasts i de sentiments agredolços. Juntament amb veus tècnicament educades, molt allunyades dels estils vocals tradicionals i que canten la suposada vida bucòlica del carboner, escoltem cançons rurals en veus aspres, colpidores gairebé fins a fer mal, que es lamenten de les dificultats de la vida rural, de la censura, de l'opressió i del domini secular dels senyors de la terra sobre la gent del poble (Frau 2006: 43–44).

67 El llegat de Lomax es pot consultar a Global Jukebox a través de l'*Association for Cultural Equity:* <http://www.culturalequity.org/> [data de consulta: juliol de 2017]. Conté la digitalització de l'arxiu Lomax, amb més de 5.000 hores d'enregistraments sonors, 150.000 metres de pel·lícula, 5.000 fotografies i moltes pàgines sobre experiències personals del musicòleg i descripcions de costums dels indrets que visità. En referència a les Balears, hi ha més de 200 tonades i un centenar de fotos.

En el camp de la literatura oral, el romanista i professor de les universitats de Munich (1950–1967) i de Salzburg (1967–1980) Felix Karlinger (1920–2000) féu estudis sobre literatura popular comparada de la Mediterrània i d'Amèrica Llatina. El 1967 va editar amb Bohdan Mykytiuk *Legendenmärchen aus Europa*, el 1968 *Märchen aus Mallorca* i el 1969 *Einführung in die romanische Volksliteratur, I. Teil: Die romanische Volksprosa*. El seu contacte a Mallorca era el canonge i folklorista Gabriel Llompart, el qual li recollí diverses rondalles que Karlinger analitzà i publicà.[68] El 1968, juntament amb Ulrike Ehrgott, va editar i traduir el volum *Märchen aus Mallorca*. Hi apleguen set rondalles de l'arxiduc Lluís Salvador, catorze d'Alcover, tres d'Amades i nou de recollides i enregistrades per Felix Karlinger del pescador mallorquí Joan Cases Pons. Conté un epíleg de Karlinger, en què dóna informació detallada sobre la rondallística mallorquina i sobre els autors de les versions que edita, i un aparat de notes i fonts en què s'hi detalla l'adscripció catalogràfica a l'índex Aarne/Thompson i la font de procedència de cada versió, que s'hi acompanyen de comentaris i observacions de naturalesa comparativa. Aquest volum es va reeditar el 1994.

Des d'un plantejament diletant i adreçat a la lectura juvenil, Alexander Mehdevi va publicar *Bungling Pedro and other majorcan tales* (1970) i *Märchen aus Mallorca* (1974), que són traduccions lliures d'algunes rondalles de l'*Aplec* d'Alcover que l'autor —que havia viscut alguns anys a Mallorca— coneixia.

A les Pitiüses, des del 1957, cal destacar la presència del romanista alemany Michael Forster. Havia estudiat filologia i llengües romàniques a Munic —on aprengué català amb el lingüista Günter Haensch— i també a Tolosa i Tubinga. El 1968 publicà a Hamburg la seva tesi sobre cançons d'amor i festeig a les Pitiüses: *Liebes- und Hochzeitsgesänge der Pityusen*. En el procés d'elaboració de la tesi havia rebut el suport i l'orientació d'Isidor Macabich i de Francesc de B. Moll.

En conjunt, les Balears han significat al llarg del segle XX un pol d'atracció per als investigadors estrangers, però, excepte la magna aportació de Lluís Salvador d'Àustria-Toscana i el seu equip, el

68 Vegeu *Randa* núm. 6 (1977: 182–201).

treballs de recerca elaborats han estat gairebé sempre sobre temes puntuals i duts a terme per investigadors individuals. La divulgació i recepció d'aquests treballs no ha estat gran. A vegades, la difusió s'ha fet a través de canals acadèmics i en altres ocasions han donat lloc a obres adreçades al públic en general, especialment les que tracten sobre el costumari en sentit extens. Cal dir també que la qualitat dels treballs resultants és molt variada. Alguns són obres d'alt nivell, que constitueixen un referent en el seu camp, i altres presenten errades que són fruit —probablement— de la manca d'entesa entre l'investigador, l'informant i els mediadors que han intervingut en el treball. Per als illencs la mirada forana té un gran interès, atès que el punt de vista de l'estranger resulta a vegades sorprenent i nou. Això no vol dir que aquests estudis hagin tingut una gran projecció en el públic en general, però sí que han deixat una petja remarcable en la història del folklore balear i han contribuït a la valoració del nostre patrimoni no únicament fora de les Balears sinó també entre una part dels illencs que —en veure estudiats i valorats per gent de fora aspectes de la cultura pròpia negligits o oblidats— han pogut matisar i enriquir la seva perspectiva.

4. LA REPRESA I LA RENOVACIÓ DE LA FOLKLORÍSTICA

A final de la dècada dels seixanta del segle xx, la dictadura de Franco va començar a mostrar signes de debilitat, cosa que es va traduir en un cert relaxament del control ideològic i de la censura. A partir sobretot del 1975, i en el context de la transició vacil·lant —el 1981 hi va haver encara un intent de cop d'estat— cap a una democràcia parlamentària moderna, l'activisme cultural de grups i entitats favorables a la recuperació de l'ús *normal* de la llengua catalana, els moviments en defensa d'una renovació pedagògica més que necessària, la reivindicació creixent i amb molts de matisos d'una identitat politicocultural pròpia i diferenciada —el 1983 es va aprovar l'Estatut d'autonomia— i els canvis en les dinàmiques socioeconòmiques que van experimentar les illes Balears arran del desenvolupament i la consolidació de la indústria turística van estimular i propiciar un renovat interès pel folklore i la literatura popular en clau simbòlica i identitària.

Aquest interès es va traduir en la represa de projectes, alguns dels quals havien començat abans de la Guerra Civil, en l'aparició d'associacions i entitats dedicades a l'arreplega i la divulgació del folklore i la literatura popular, en la publicació de corpus que completaven i complementaven obres anteriors i en una premeditada instrumentalització dels gèneres obsolescents —la rondalla, la llegenda del passat, el cançoner infantil i els jocs— en l'àmbit de l'educació formal, sobretot en els cicles d'infantil i primària. La creació, el 1978, de la Universitat de les Illes Balears va fer possible que s'hi consolidés el tractament acadèmic i científic de la literatura popular i del folklore, tant en el vessant docent com en el vessant investigador, i ha estat en aquest àmbit que, en els darrers anys, s'ha produït una renovació dels estudis folklòrics, que és constatable en tres aspectes: *a*) una millor formació teòrica i una més gran especialització dels qui s'hi dediquen; *b*) un ventall més ample d'interessos i de perspectives teòriques, que fa que es presti atenció a la comunicació folklòrica contemporània i a gèneres que els folkloristes anteriors havien negligit, i *c*) la presència de dones com a investigadores, docents i divulgadores de l'estudi del folklore en el context universitari i en altres institucions culturals.

Amb l'aprovació de la Llei 1/2002, de 19 de març, de cultura popular i tradicional, el Govern de les Illes Balears va voler donar cobertura a tot un seguit d'iniciatives encaminades a protegir, fomentar, consolidar i divulgar les manifestacions que configuren i defineixen la cultura popular pròpia de les illes Balears. No ha estat fins al 2016, però, que s'ha aprovat el decret que regula l'organització i el funcionament del Consell Assessor de Cultura Popular i Tradicional de les Illes Balears, que és l'òrgan consultiu i assessor de les administracions públiques de les illes Balears en les matèries de cultura que regula la Llei 1/2002.

4.1 L'Arxiu Folklòric i Bibliogràfic de les Balears: un altre projecte frustrat de l'arxivística folklòrica catalana

Una de les finalitats confesses amb què Andreu Ferrer va iniciar la publicació de *Tresor dels Avis* va ser la de recollir tot el cabal folklòric de les illes Balears. La revista, alhora, estava concebuda com l'òrgan d'expressió i d'unió dels Amics de la Tradició Popular, un conjunt de col·laboradors voluntaris que havien de reunir els materials per formar el que en aquells anys s'anomenava l'Arxiu del Folklore Balear. El 1928, però, Ferrer va ser destinat a Palma i es va veure obligat a suspendre la publicació de la revista. El trasllat no el va fer desistir de la seva idea de reunir les persones que hi poguessin estar interessades en una agrupació que tingués per finalitat dur a terme la recerca del folklore balear, per poder-lo arxivar i posar a disposició dels investigadors i del públic en general.

Una vegada establert a Palma, el 1932 va impartir un curs de folklore en deu lliçons al local de l'Associació per la Cultura de Mallorca, però per diverses raons no va poder iniciar la creació de l'Arxiu Folklòric Balear.

Trenta-cinc anys després, entre el novembre de 1966 i el juliol de 1967, va publicar a la revista *Cort* la secció «Converses folklòriques amb l'amo en Mateu d'es Serral», amb la idea de divulgar entre els lectors de la revista una part dels molts materials folklòrics que havia acumulat. Els materials que hi publica són cançons —alguna amb notació musical— i parèmies ordenades segons un criteri temàtic. Al juliol de 1967, Ferrer, que acabava de complir vuitanta anys, va decidir renovar la secció i en va canviar el títol per un altre de ben explícit,

«Per a la fundació d'un Arxiu folklòric i bibliogràfic de les Balears», que va mantenir fins al març de 1968. Hi va començar a publicar el «Projecte d'Estatuts per a la creació i funcionament d'un Arxiu folklòric i bibliogràfic de les Balears» i la relació completa de les deu mil sigles del sistema decimal que hi proposava per classificar i gestionar els ítems que s'incorporessin a l'arxiu, amb l'advertiment que els epígrafs que hi fa servir no són estrictament científics, sinó populars.[69] Entre el novembre de 1967 i el març de 1968 va publicar diversos articles i escrits programàtics en què cridava a la participació en la recollida de materials. En aquests mesos va arribar a un acord amb el director de la Casa de Cultura de Palma per poder començar a preparar la instal·lació de la Secció de Bibliografia General i Etnogràfica de les Balears, però això implicava l'anul·lació del projecte d'Estatuts que ja havia fet públic. Probablement, per aquesta circumstància i pel fet que hi havia hagut persones interessades a col·laborar amb ell que li havien manifestat que pensaven que el projecte era massa ambiciós i, doncs, poc factible, Ferrer va anunciar una demora en els plans de constitució de l'Arxiu.

A l'abril de 1968 va tornar a canviar el títol de la secció —a partir de llavors, «Ressò popular del passat i del present de les Balears»— i una part dels continguts que hi publicava. Hi va continuar amb la «Classificació decimal per sigles completes» i hi va començar una secció de «Literatura popular d'altre temps», en què reproduïa textos breus d'escriptors mallorquins relacionats amb el costumisme, i la «Secció de trencaclosques», amb la qual va voler reprendre de manera premeditada una secció d'entreteniment que solien publicar les revistes i els setmanaris de final del XIX i principi del XX, perquè havia constatat que molts dels entreteniments de caràcter enigmàtic que s'hi solien incloure s'havien popularitzat tant que ja havien començat a ser objecte d'estudi de l'enigmística. A l'agost de 1968 hi va començar a publicar una traducció de *Le Folklore* (1924) d'Arnold van Gennep, feta segurament als anys vint, quan encara dirigia *Tresor dels Avis*.

69 Aquest sistema és una adaptació de *A Classification and Subject Index for Cataloging and Arranging Books and Pamphlets in a Library*, que Melvil Dewey havia publicat el 1876.

El 20 de desembre de 1968 Ferrer, que continuava amb les gestions i els contactes per mirar de posar en marxa l'Arxiu, va patir un atac d'apoplexia que el va deixar paralitzat de la part dreta.

Al gener de 1969, el seu nét, Andreu Ferrer Artigues, va començar a col·laborar en la secció, que ara duia per títol «Dos tresors dels avis: Bolletí informatiu per formar-ne un Arxiu folklòric i bibliogràfic de les Balears». S'hi van mantenir la «Classificació folklòrica decimal per sigles completes» i la «Secció de trencaclosques», i l'increment d'espai en dues pàgines més va permetre que hi tinguessin cabuda les aportacions dels col·laboradors de Menorca i Eivissa.

Al febrer de 1969, Ferrer va anunciar la constitució de la Delegació Ferrer-Artigues, a la qual havia traspassat la propietat dels materials que haurien de constituir inicialment l'Arxiu, cosa que l'obligava a haver de redactar unes noves bases. D'altra banda, les seccions del *Bolletí* es van reestructurar en quatre, una per pàgina: la primera es dedicà a informacions diverses relacionades amb la constitució de l'Arxiu i a mantenir correspondència i diàleg amb els col·laboradors; la segona, al folklore de les illes Balears; la tercera, a la literatura; la quarta, a les col·laboracions provinents de Menorca i les Pitiüses. Entre el març i el setembre d'aquell any, Ferrer va engegar tot un seguit d'iniciatives encaminades a la creació de l'Arxiu: va definir el grup de persones que havien de dur a terme la recollida de materials; va iniciar la sèrie dels «Qüestionaris per ampliar» —llistes d'ítems relatius a un tema o a un àmbit concret que ja havien estat recollits i arxivats però que es publicaven perquè els recol·lectors no els repetissin i perquè els servissin d'exemple a l'hora de fer el treball de camp—; va fixar en 75 unitats per trimestre la quantitat mínima de materials que havien d'aportar els preparadors, i va establir un mecanisme de ponderació per compensar la diversa llargada dels materials i els diversos graus de complexitat a l'hora de transcriure'ls.

Ferrer va haver de reconèixer que el primer intent de crear l'Arxiu havia estat massa personal i per aquest motiu va preveure que o bé els col·laboradors de Menorca i Eivissa poguessin constituir arxius insulars autònoms que tinguessin el caràcter de sucursals de l'Arxiu Balear o bé que es constituïssin tres arxius insulars a l'empara d'una institució cultural.

A l'octubre de 1969 va haver de reconèixer que les adhesions al projecte de l'Arxiu no havien avançat al ritme que ell esperava i va

anunciar la creació de la Fundació Cultural Tresor dels Avis, que tindria per objecte difondre la importància i el volum del folklore insular i crear un arxiu a cada illa. El règim de funcionament d'aquesta fundació preveia un consell administratiu, una junta d'assessors i una comissaria d'activitats i dues menes d'amics: els amics interventors i els amics protectors.

Entre el gener de 1969 i el setembre de 1970, la secció es va titular «Fundació cultural Tresor dels Avis: Bolletí de la fundació en el període constitutiu». S'hi van publicar l'«Avantprojecte d'Estatuts per a la Fundació Cultural Tresor dels Avis» i s'hi van donar a conèixer les trenta seccions que integraven el Sector Folklòric i les cinquanta que integraven el Bibliogràfic a les quals es podien adscriure els col·laboradors per treballar-hi. Les seccions relatives al folklore eren: elements paremiològics; cançoners; romancer; creences; contarelles; oracions; danses i música; costums; lingüística; estudis folklòrics; llegendes i tradicions; enigmística; jocs i esport; arts i oficis; alimentació; construcció; indumentària; moblatge; medicina-curanderisme; espectacles; labors agrícoles; temples i el seu personal; vida humana; éssers naturals; toponímia; marineria; calendari; noms; llinatges i pseudònims; preocupacions i superstició; mort.

El 9 de novembre de 1969 es va constituir la Comissió Fundacional amb caràcter interí de la Fundació, a la qual Ferrer va lliurar els materials que havia anat reunint durant tota la seva vida, sempre sota la divisa *Per Déu i per la Pàtria*. Entre els membres que integraven el Consell Administratiu de la Fundació, a part de diversos familiars de Ferrer, hi figuraven, entre d'altres, Francesc de B. Moll, Miquel Gayà i Sitjar, Gabriel Llompart i Moragues, Lluís Alemany i Vich o Joan Castelló i Guasch.

L'1 de maig de 1970, atesa la migradesa dels materials recollits i tramesos a la Fundació, es va presentar al Consell Administratiu una proposta per organitzar un concurs trimestral per incentivar el treball de camp. Al setembre de 1970, finalment, es va constituir la Fundació Tresor dels Avis.

A partir d'octubre de 1970, la secció va titular-se «Bolletí informatiu de la Fundació Tresor dels Avis». Entre l'octubre i el novembre s'hi publica l'esborrany del pla que s'havia presentat al Consell Administratiu per començar a constituir l'Arxiu. D'altra banda, al novembre s'hi donen a conèixer les «Normes de col·laboració per a

la recollida d'elements arxivables», en què els materials folklòrics es distribueixen en deu categories —paremiologia, cançons curtes, cançons llargues, oracions populars, creences i supersticions, contarelles, llegendes i tradicions, costums, enigmística i vocabularis específics— i es donen instruccions als col·laboradors perquè consignin amb fidelitat absoluta el text dels ítems orals que recullin i que hi consignin el nom, els cognoms, el malnom distintiu i la localitat dels informants, i també de qui han après i quan el que aportin. Entre el desembre de 1970 i el setembre de 1971 s'hi va publicar, de manera íntegra, la «Classificació folklòrica decimal per sigles completes», que va ocupar cinc complements del *Bolletí*. Els dos concursos que s'havien proposat no varen obtenir els resultats que Ferrer esperava i, per estimular la participació, al maig de 1971 va proposar al Consell d'establir tres premis —de 400, 300 i 200 pessetes, que ell mateix aportaria— per a cada trimestre.

El balanç que va fer Ferrer a l'octubre de 1971 de l'activitat que havia dut a terme durant el darrer any no va ser del tot decebedor perquè, entre d'altres fites, el Consell Administratiu de la Fundació havia consolidat l'Arxiu Folklòric i Bibliogràfic, que tenia com a nucli els materials que havia recollit Ferrer mateix i que estaven arxivats en un moble de 36 prestatges numerats. D'altra banda, el preocupaven les diverses accepcions que els col·laboradors donaven al terme *folklore*:

> En segon lloc, per les entregues rebudes, veim que hi ha qui es troba encara en confusió sobre el *concepte del folklore*, prenguent composicions literàries o cites històriques com elements folklòrics, a causa de considerar-los així per la seva característica de *populars*.
>
> Hi ha qui entrega cançonetes o gloses acabades fa poc per glosadors coneguts que les han sabut formar amb certa gràcia; com també contar-ne acudits alegrois o coverbos referents a persones vives. Deven tenir en compte que no basta la popularitat d'una cançó, costum o narració per ser considerats elements folklòrics, perquè tals han d'ésser, sí populars, però d'autors dels que ja s'ha perduda la coneixença; que se saben per tradició i són de domini públic, o sigui que han de tenir les característiques de *populars*, *anònims*, *col·lectius* i *permanents*. Altrament seran elements purament literaris de relativa qualitat (1971: 81).

I amb la finalitat d'ajudar-los a acotar-ne el significat, va reproduir «Consideracions generals sobre folklore», un treball que Ros-

send Serra i Pagès havia publicat el 1905 a la *Revista Olotina*, però que Ferrer coneixia per l'edició del número 323 dels *Quaderns de Lectura Popular* (1919).

Tot i que el 15 d'octubre de 1971 Ferrer es mostrava satisfet perquè els materials que ja hi havia reunits a l'Arxiu constituïen un fons digne de ser conservat, l'1 de desembre havia de reconèixer que els concursos no havien donat uns resultats prou satisfactoris. A més a més, la revista *Cort* li va comunicar la impossibilitat que hi continués publicant el «Bolletí» en forma de separata. En el seu darrer article, «Als amics de la Fundació: Cloenda de la primera etapa», que hi va aparèixer el 15 de desembre de 1971, hi donava per tancada la primera etapa de l'actuació de la Fundació Tresor dels Avis, hi anunciava una sessió extraordinària del Consell Administratiu, en què s'havien de valorar els resultats d'aquesta primera etapa i s'havia de cercar la manera de poder continuar publicant el «Bolletí», hi formulava un conjunt de bons propòsits que ja no va poder dur mai a terme i hi acabava: «Que Déu hi faci més que nosaltres. Ell qui pot.»

El 17 de desembre de 1971, quan ja tenia vuitanta-quatre anys, va rebre un afectuós homenatge dels seus exalumnes a Artà i hi va dictar la seva darrera lliçó. Va morir sense poder veure consolidat l'Arxiu a què havia dedicat una part molt considerable dels seus esforços i del seu entusiasme.

Tot i que el projecte de l'Arxiu Folklòric i Bibliogràfic de les Balears ha perdut vigència en els termes en què el va concebre Andreu Ferrer, sens dubte és un referent que caldria recuperar —els materials que contenia es troben ara dispersos en tres arxius particulars— i un precedent molt valuós per a la història i la pràctica de l'arxivística folklòrica a les illes Balears.

4.2 El Col·lectiu Folklòric de Ciutadella

La fundació d'aquest col·lectiu —la feina del qual va ser decisiva per a la recuperació dels estudis sobre la literatura oral popular menorquina i per a moltes altres activitats relacionades amb la dinamització cultural a l'illa— es va començar a gestar el 1975 en el si de l'agrupament escolta Sant Jordi, de Ciutadella. A final d'aquell any, i com a activitat extraordinària, s'hi va organitzar un festival públic de caràcter popular i tradicional, la Trobada de Cultura Popular, que va tenir lloc al gener de 1976 i que es va repetir el 1977.

El 1978 es va desfer l'agrupament escolta i uns quants membres es van reorganitzar i amb el concurs d'altra gent van fundar el nucli inicial del Col·lectiu Folklòric de Ciutadella. La tria del nom, segons explica Portella, responia a la intenció de prestigiar l'adjectiu *folklòric*: «Fins llavors, la paraula folklòric ens recordava els "coros y danzas", els balls regionals i la cultura superficial. Consideràrem que les paraules no tenen la culpa del sentit que se'ls dóna i que seria una bona tasca recuperar-ne el sentit més profund i rigorós» (1999: 63). Al gener de 1978 el Col·lectiu va aprovar i publicar el «Manifest per a la recuperació del nostre folklore», en què mostra clarament amb quines intencions s'havia constituït i, alhora, hi fa explícits els fonaments teòrics en què s'inspira: el folklore s'hi concep com un «conjunt de tradicions (musicals, artístiques, culturals, etc.), creences, llegendes i dites populars» que constitueixen un element primordial per poder conèixer la història, els costums i els comportaments del poble menorquí i, alhora, per poder-ne recobrar la identitat, malmesa després de quaranta anys de dictadura. En aquest sentit, l'interès que hi manifesta el Col·lectiu per recollir i estudiar les tradicions, el cançoner, el folklore narratiu (rondalles i llegendes), les parèmies, les endevinalles, els balls populars, les festes i celebracions, els jocs i esbargiments o les supersticions es justifica per la necessitat de posar els fonaments d'una «nova cultura arrelada en la vida del poble, però que superi a la vegada les concepcions caduques imposades per la classe dominant que el folklore també reflecteix». El Col·lectiu hi denuncia «la desvalorització oficial a què han estat sotmesos els fenòmens folklòrics» i el «considerable retard en el seu estudi científic», hi fa una crida als organismes oficials perquè assumeixin la responsabilitat que els pertoca i donin «el suport necessari per tal que el folklore i la cultura popular arribin veritablement al gruix de la població a través de l'escola i altres institucions» i, finalment, hi demana que les consideracions que exposa «siguin tingudes en compte a l'hora de la constitució dels organismes autonòmics i de la filosofia que els han d'inspirar per tal que el folklore menorquí tengui també el seu lloc en l'autèntica autonomia que el poble de Menorca reclama».[70]

Entre el 1978 i el 1985 el Col·lectiu va continuar esmerçant esforços en l'organització de les trobades de cultura popular, en què tenien

70 Aquest manifest es reprodueix a la «Memòria (1976–1984)» que va editar el Col·lectiu el 1984 i a Portella (2014: 58–59).

cabuda activitats diverses —balls, jocs, glosats, cançó tradicional, gastronomia, taules rodones, conferències...—, però també va organitzar i promoure altres activitats com els actes d'homenatge a Francesc Camps i Mercadal en el cinquantenari de la seva mort (1979), la Primera Mostra d'Artesania Menorquina (1980), les visites als betlems familiars de Ciutadella (1983) o les convocatòries del Concurs de Glosa Escrita Josep Vivó, la primera de les quals va ser el 1980, i del Premi de Conte Infantil Fila Or (1984), que no va tenir continuïtat.

El 1982, el Col·lectiu va ser guardonat, en l'apartat de Cultura, amb el Fabiol de Plata al certamen Ciutadellencs de l'Any, que organitzaven *El Iris* i el Casino 17 de Gener. El 1984, finalment, es va constituir de manera formal i oficial i va aprovar els seus primers estatuts. Josep Portella en va ser nomenat president; Josep Pons i Sara Moll, tresorers, i Francesc Salord, Damià Coll i Maria Teresa Castell, vocals. El 1992 el Col·lectiu va rebre el premi Bartomeu Oliver, que concedeix l'Obra Cultural Balear.

4.2.1 Els Quaderns de Folklore

A mesura que les institucions democràtiques —municipals i autonòmiques— es van anar implicant de manera directa en la recuperació i la promoció de la cultura popular menorquina, van aparèixer també altres entitats amb objectius semblants als del Col·lectiu. Després de la Trobada de Cultura Popular de 1985 el Col·lectiu va deixar de banda l'organització d'activitats de dinamització i de foment de la cultura popular i va orientar la seva dedicació de manera gairebé exclusiva cap al que probablement n'ha acabat sent l'aportació més interessant i perdurable: la publicació dels Quaderns de Folklore.

Amb aquest projecte, que s'havia començat a gestar el 1979, el Col·lectiu es proposava: *a*) «intentar treballar en camps on abans no s'havia fet feina», i d'aquí la poca presència relativa que hi té la literatura oral popular; *b*) «intentar fixar l'interès en matèria nova», entre la qual figuren aspectes i activitats que els folkloristes anteriors a la guerra i la dictadura havien negligit; *c*) «procurar una publicació accessible a la generalitat de lectors», tant pel preu com pel plantejament dels continguts que s'hi tracten, i *d*) «procurar que la col·lecció fos tan plural com [...] resultés possible» (Portella 2014: 60–61). A mitjan 2017, ja se n'han publicat 117 números i en aquests prop de

quaranta anys hi han participat més de quaranta autors, més de cinquanta il·lustradors i més d'un centenar de col·laboradors —entre autors de pròlegs i d'estudis complementaris, participants al concurs de glosa escrita i d'altres—, la majoria de Menorca, i tots de manera altruista.

La col·lecció té un format molt senzill —els quaderns són en rústica i van grapats— i una periodicitat irregular. S'hi han tractat temes tan diversos com les eines i els ormeigs, els malnoms, els llinatges, els jocs, els oficis, l'etnobotànica, les festes i les celebracions populars, la música, els diversos gèneres de la literatura popular, la descripció costumista d'ambients i personatges, les modalitats de caça i pesca, els aspectes dialectals del català de Menorca, la gastronomia...

Aproximadament un terç del quaderns estan dedicats a la literatura oral popular i tant s'hi reediten materials que ja havien publicat els principals folkloristes del primer terç del segle XX, com s'hi publiquen materials procedents del treball de camp i dels concursos de glosa escrita i de conte infantil o s'hi transcriuen materials inèdits de final de XIX i principi del XX.

La publicació, el 2014, del número 100 de la col·lecció va esdevenir una circumstància oportuna per fer balanç. Florit (2014) reconeix la importància dels Quaderns de Folklore pel fet que es tracta d'una iniciativa d'un grup de persones provinents de la societat civil que treballen de manera altruista per recuperar la identitat i la cultura popular autòctona, a partir de l'arreplega i l'estudi d'aspectes diversos de la vida quotidiana, però també en retreu el poc rigor científic en el tractament d'alguns temes, la poca sistematització i l'excés de descriptivisme en detriment de l'anàlisi. Portella (2014: 61–62), en un exercici d'autocrítica molt honest, hi coincideix i hi afegeix encara la falta d'un pla general en la concepció i el disseny de la col·lecció i d'un mecanisme d'assessorament i d'avaluació dels treballs que s'hi publiquen.

Les activitats i les publicacions del Col·lectiu Folklòric de Ciutadella van suposar, certament, una represa molt destacable de l'interès per la literatura popular i pel folklore a Menorca, però no una renovació de la disciplina en sentit estricte. I és que, amb tots els matisos que calgui i salvant totes les distàncies, el projecte militant i regenerador de la identitat simbòlica del poble menorquí que va engegar el Col·lectiu no és gaire diferent del que havien dut a terme

els folkloristes de final del XIX i principi del XX, amb els quals comparteixen la concepció del folklore com un conjunt d'elements de la cultura immaterial i material que s'interpreten en termes d'identitat col·lectiva o nacional. Els en diferencia, això sí, una voluntat ferma d'activisme renovador i socialment compromès que té punts de connexió amb algunes pràctiques del *public folklore* nord-americà.

Els quatre membres que actualment integren el Col·lectiu Folklòric de Ciutadella són Francesc Salord i Faner, Josep Pons i Gener, Pau Gener i Marquès i Josep Portella i Coll.

4.3 El folklore com a afirmació d'identitat: recuperació, documentació, anàlisi i difusió

El panorama de l'arreplega, l'estudi, la preservació i la difusió dels materials folklòrics propis de les illes Balears canvià radicalment amb el final del franquisme i la reinstauració d'un sistema democràtic, la creació de la Universitat de les Illes Balears, el progressiu desenvolupament de l'autonomia i sobretot l'efervescència dels moviments culturals decidits a lluitar per la recuperació de la llengua i la cultura pròpies. En l'aspecte bibliogràfic, cal esmentar l'edició continuada de monografies sobre les illes Balears, sovint de contingut etnològic o antropològic, afavorida per la creació de noves editorials sensibles a aquests temes i pel suport institucional (Ramis 2002: 38).

En aquest context, cal destacar com a factors inicials i impulsors la creació de l'Obra Cultural Balear (OCB) el 1962 i la culminació el 1966 de l'edició del *Diccionari català-valencià-balear* que tants d'esforços havia aglutinat. Amb el canvi de cicle polític —com ja va succeir a mitjan segle XIX— es busca en el folklore l'*ànima del poble*, els trets d'una identitat que ha estat malmenada, soterrada i negada al llarg dels quaranta anys de dictadura. Com assenyala encertadament Ramis (2002: 40), es mitifica un *ruralisme preturístic* que és vist com l'essència illenca. Una de les manifestacions fefaents d'aquesta nova —i alhora antiga— mirada cap al passat és l'obertura al públic d'alguns museus de caràcter etnològic a pobles de les illes, com el de Muro a Mallorca (inaugurat el 1965) o el de Santa Eulàlia a Eivissa (inaugurat el 1994) i de diverses possessions que mostren al públic —especialment turistes i escolars— una estilització idealitzada de les formes de vida a les possessions mallorquines, com La Granja d'Esporles o Els

Calderes a Sant Joan. En aquest període, també cal esmentar l'auge de grups de música popular —especialment de colles de xeremiers— i de ball pagès, la revitalització de les danses processionals, la valoració i reformulació de tradicions pràcticament oblidades, com les mascarades de Carnaval o la figura de la Jaia Quaresma, i una presència i divulgació més grans d'aquest patrimoni a través dels mitjans de comunicació, sobretot des de la creació d'IB3, la radiotelevisió de les illes Balears, que adesiara realitza programes amb contingut antropològic i retransmet anualment les principals fites del calendari festiu de les Illes.

4.3.1 Les publicacions periòdiques: la divulgació dels estudis sobre folklore

En el darrer quart del segle XX i la primera dècada del segle XXI, a les revistes culturals de caràcter divulgatiu, el folklore hi és present com a objecte d'estudi descriptiu i, ocasionalment, com a objecte de debat conceptual, sempre amb l'objectiu final de treballar per al redreçament de la cultura catalana. L'aproximació a la descripció i l'estudi de la literatura popular es vehicula sovint en forma de petits articles, entrevistes o números monogràfics. Val a dir que hi ha moltes diferències entre les quatre illes, perquè per causes ben conegudes —especialment de pes demogràfic— la presència i la pervivència de revistes culturals és molt desigual. També cal tenir en compte que les revistes estan marcades temàticament per la persona o les persones implicades en la seva fundació i desenvolupament. Així, els continguts de la revista prenen un caire o un altre segons les persones que hi treballen i la seva xarxa de relacions, malgrat que cada publicació té la seva línia editorial. En general, en aquestes revistes, el folklore hi és tractat: *a*) com un patrimoni a conservar (articles descriptius), *b*) com un objecte d'estudi (articles d'anàlisi), *c*) com un tret identitari a reivindicar (sobretot en treballs sobre patrimoni lingüístic o costumari), *d*) com una font de recursos pedagògics per a la formació en valors o l'aprenentatge de la llengua i la cultura i *e*) —des d'un punt de vista historiogràfic— com una aportació a la història cultural de les Illes. En general, n'és absent l'estudi del folklore contemporani, el qüestionament sobre la seva funció en el context sociocultural actual i la reflexió teòrica des d'un punt de vista antropològic general.

Tanmateix, podem dir que les revistes culturals han tingut un paper important en la recuperació i la valoració del folklore a les Balears després del franquisme, atès que han tractat una temàtica que potser d'altra manera hauria estat oblidada o menystinguda, han retut homenatge als folkloristes clàssics en articles i monogràfics i han servit de canal de difusió dels treballs dels estudiosos, que a través de les revistes culturals han posat a l'abast del públic en general les seves recerques, en un ventall que va del treball acadèmic a l'article divulgatiu. També, en menor mesura, aquestes publicacions han servit per editar materials inèdits recollits directament de l'oralitat.

4.3.1.1 La revista *Lluc* i l'Obra Cultural Balear

A partir de la dècada de 1970 eren habituals els articles de temàtica folklòrica a la revista *Lluc*, que havia estat fundada el 1921 com a revista religiosa del santuari de Lluc però que a partir de 1974 inicià una nova etapa pràcticament desvinculada de l'estament eclesiàstic i inserida en el projecte cultural nacionalista de l'Obra Cultural Balear. El caràcter divulgatiu però alhora rigorós de la revista va permetre la publicació de nombrosos articles que encara avui són de referència, molts dels quals s'han tornat a publicar en miscel·lànies temàtiques o en reculls d'autors. Pel que fa a la literatura popular, hi trobem treballs sobre els diversos gèneres (el cançoner, els goigs, les rondalles i llegendes), aproximacions biogràfiques a folkloristes il·lustres, estudis temàtics i formals sobre les rondalles d'Alcover i el cançoner de Ginard, contribucions al coneixement de la vida i l'obra de glosadors destacats, treballs sobre teatre popular, toponímia, etnografia (especialment sobre oficis i tasques), costumari festiu, artesania, balls i danses processionals, etc. Pel que fa als autors, hi escriuen els intel·lectuals mallorquins de diverses generacions interessats en la cultura popular: filòlegs —com Francesc de B. Moll, Josep Massot i Muntaner, Joan Veny, Joan Miralles, Jaume Guiscafrè, Caterina Valriu, etc.—, pedagogs —com Gabriel Janer, Vicenç Jasso, Miquel Rayó, etc.— i persones vinculades a la divulgació sobre alguns aspectes del folklore, com Bartomeu Ensenyat i Francesc Vallcaneres, experts en balls populars. Els articles són de caràcter expositiu, complementats amb algunes fotografies i només ocasionalment hi apareixen entrevistes o materials directes de l'oralitat, com algunes cançons o rondalles.

En l'orientació de la revista és palesa la voluntat de contribuir a la recuperació del patrimoni cultural popular com a via per a la recuperació de la identitat nacional, com s'assenyala reiteradament en diverses editorials. També remarquen que a estudiosos i pedagogs els cal dur endavant la «popularització de la cultura popular» en el sentit de donar a conèixer materials o activitats silenciades per la situació política o oblidades pel canvi social i que formen part de les nostres arrels culturals. Rere les explicacions i descripcions sempre hi ha un fons de reivindicació i de voluntat de preservació. En conjunt, podem dir que l'aportació de *Lluc* és molt valuosa per a la difusió del llegat popular i com a eina divulgativa dels treballs dels estudiosos.

4.3.1.2 *Randa*: els estudis folklòrics com a peça clau de la història de la cultura

A Barcelona, el 1979, Josep Massot i Muntaner fundà la revista semestral *Randa*, dedicada a publicar articles de nivell acadèmic sobre la història i cultura de les Balears. A hores d'ara *Randa* aplega un extens conjunt d'articles signats per especialistes sobre les més diverses manifestacions de la literatura popular, sobre història del folklore a les Balears i també sobre les relacions d'interdependència que estableix amb la literatura culta. La gran quantitat de materials que aporta la revista fa difícil una síntesi, però podríem destacar els articles sobre història del folklore i molt especialment els relacionats amb Antoni M. Alcover i el procés d'arreplega i redacció del seu aplec de rondalles, les diverses edicions que ha tingut, així com la transcripció i l'estudi dels epistolaris entre Alcover i altres erudits interessats en el folklore, com Aguiló, Mistral o Guarneiro. Hi trobem també articles sobre l'obra folklòrica de Marià Aguiló i Rafel Ginard.

Sobre l'estudi de les rondalles en general —i sobre l'aplec d'Alcover en particular— hi ha un nodrit conjunt d'articles que tracten aspectes temàtics —per exemple el tema de la fam—, teòrics —com la classificació del corpus segons els índexs internacionals—, les vinculacions amb altres obres literàries —com la matèria de Bretanya o els bestiaris medievals—, els valors educatius d'aquestes narracions, la perspectiva de gènere o la conjunció entre universalitat i autoctonisme. També s'hi publiquen materials procedents del treball de camp.

Altres treballs revisen el llegendari, especialment els cicles llegendaris vinculats a personatges històrics com Jaume I, Ramon Llull o el comte Mal.

L'aportació de *Randa* a l'estudi de la poesia oral és molt notable. Hi trobem estudis teòrics —com la revisió del patrons de composició de la poesia oral—, descriptius —com l'anàlisi de les parèmies a les rondalles d'Alcover—, bibliogràfics o d'altres que treuen a la llum i contextualitzen composicions glosades populars sobre episodis històrics rellevants, com la Guerra Civil o la Segona República. No hi manquen tampoc treballs notables sobre altres gèneres de la literatura popular, com és ara el teatre, la paremiologia, les oracions, les cançons de joc o la presència de materials folklòrics en publicacions populars com revistes o almanacs.

Pel que fa als autors, hi trobem la majoria d'intel·lectuals relacionats amb les illes Balears interessats per la temàtica folklòrica des de diversos enfocaments, però especialment filòlegs com Joan Veny, Albert Hauf, Josep A. Grimalt, Antoni Serrà, Jaume Vidal Alcover, Jaume Guiscafrè, Caterina Valriu, Isidor Marí, Bàrbara Sagrera, etc., la majoria vinculats professionalment a diverses universitats dels Països Catalans.

4.3.1.3 *Estudis Baleàrics*: l'enfocament institucional

Com el seu nom indica, aquesta revista tracta temes relacionats amb les quatre illes. Es creà el 1982, sostinguda amb fons públics, i d'aleshores ençà ha passat per diverses etapes. S'enquadra en les publicacions d'alta divulgació i té una periodicitat semestral. Generalment, s'estructura en monografies que es complementen amb un apartat d'articles miscel·lanis. La presència de continguts relacionats amb l'etnografia i el folklore hi és important. Pel que fa a l'antropologia i l'etnologia, hi trobem treballs descriptius sobre costumari (rituals curatius, funeraris, organització del treball en entorns agraris, etc.). També hi ha contribucions a la història del folklore, dels folkloristes i —molt especialment— articles sobre l'obra de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana signats sobretot pel professor Sebastià Trias. Hi ha articles teòrics sobre narrativa oral i sobre poesia oral, estudis temàtics i comparatius sobre rondalles, llegendari, etc. En podem desatacar els números monogràfics «Cultura popular» (núm.

24, març 1987), «L'Arxiduc Lluís Salvador. Balears: CXXV aniversari (1867–1992)» (núm. 41, octubre 1991), «Centenari de Francesc de B. Moll (1903–2003)» (núm. 72/73, febrer/setembre 2002) i «Antoni M. Alcover: l'apòstol de la llengua» (núm. 102/103, febrer 2013).

En general, però, ni la proposta monogràfica de la revista ni la selecció dels articles no sembla respondre a cap pla preestablert ni sistematitzat, sinó que es publiquen monogràfics o articles solts en funció de factors externs com la commemoració d'efemèrides culturals, la celebració de congressos i seminaris —i aleshores el número concret de la revista funciona com a llibre d'actes— o l'oferiment dels mateixos autors de la seva recerca en forma d'articles. La revista es distribueix a les biblioteques i centres culturals públics i, en el camp dels treballs sobre cultura popular, ha suposat una referència sòlida a tenir en compte.

4.3.1.4 Altres publicacions: entusiasme i voluntat

Cal tenir en compte, també, la contribució d'altres publicacions que —en una mesura o una altra— tenen l'element folklòric com una part important de la seva proposta. Així, el folklorista Joan Castelló publicà des del 1945 i fins al 1979 l'almanac titulat *El Pitiuso*; es tractava d'una publicació anual molt modesta de temàtica relacionada amb Eivissa i Formentera. L'interès pel folklore del seu editor feia que cada any hi incorporés ressenyes sobre llibres que tractaven de la cultura popular de les Pitiüses i materials de primera mà que havia recollit de l'oralitat com endevinalles, cançons, acudits, llegendes, parèmies, tradicions, etc. Al 1998 l'Institut d'Estudis Eivissencs va reprendre l'edició de l'almanac —que passà a dir-se *El Pitiús* i a ser redactat en català—, però en va conservar les característiques essencials, especialment el seu caràcter miscel·lani i divulgatiu i l'estètica de la coberta. D'altra banda, la revista *Eivissa*, fundada el 1972, és el mitjà de difusió de l'Institut d'Estudis Eivissencs. Es tracta d'una publicació semestral en català de contingut miscel·lani referida a Eivissa i Formentera, molt cuidada en els aspectes gràfics i de disseny. Sempre ha estat atenta a les manifestacions de caràcter popular tradicional de les Pitiüses i ha publicat articles divulgatius sobre etnologia —els molins de vent, l'orfebreria popular eivissenca—, costumari —creences, ball pagès, matances, jocs, instruments de música popular— i li-

teratura popular, especialment rondalles eivissenques en versions de Joan Castelló, estudis sobre el cançoner i romancer eivissenc, etc. A les Pitiüses, l'Institut d'Estudis Eivissencs mostra una gran sensibilitat vers la literatura oral amb les noves edicions dels llibres de rondalles de Joan Castelló i altres materials sobre poesia oral, cant redoblat i altres aspectes del folklore eivissenc. En una línia molt divulgativa i popular, hem d'esmentar la col·lecció Balafi de l'Editorial Mediterrània d'Eivissa, que edita volums il·lustrats amb reculls d'anècdotes i acudits, refranys i dites, cançons, rondalles i contalles diverses, amb una especial atenció al folklore de Formentera.

A Menorca, des del 1888 es publica la *Revista de Menorca* inicialment vinculada a l'Ateneu Científic, Artístic i Literari de Maó i, des del 1990, també a l'Institut Menorquí d'Estudis. És una revista d'alta divulgació que inclou molt pocs articles a cada número. L'objecte d'estudi és l'illa de Menorca, tant en els aspectes naturals com socials. Hi ha continguts d'història, geografia, literatura, biologia, etc., però els temes folklòrics hi tenen poca presència. Així mateix, cal destacar-hi alguns articles sobre el folklorista menorquí Francesc d'Albranca i la seva obra, la relació amb Menorca de l'Arxiduc Lluís Salvador i diversos articles sobre poesia popular (goigs, parèmies, enigmística). Val a dir que a Menorca el 1976 es constituí el Col·lectiu Folklòric de Ciutadella, que d'aleshores ençà du endavant tasques de recerca del folklore menorquí, especialment a través dels opuscles que formen la col·lecció Quaderns de Folklore, que ja han estat comentats.

També trobem articles sobre folklore a la revista *Cort*, que es va publicar a Palma entre 1946 i 1977. Són treballs del folklorista Andreu Ferrer, que n'era l'editor. Per mitjà d'aquesta revista, Ferrer va mantenir viu el caliu de l'interès pel folklore en els anys més difícils de la dictadura, com ho va fer Rafel Ginard amb els seus articles a la revista d'Artà *Bellpuig*, revista local vinculada inicialment a la parròquia que es va fundar el 1960. També hi ha alguns articles de temàtica folklòrica a *Maina* —publicació de l'Escola de Magisteri entre 1979 i 1985— sobre els usos de la literatura popular a l'escola, a *Affar* —revista del Departament de Filologia de la Universitat de les Illes Balears (1982–83)— sobre folklore i literatura, a *El Mirall*, òrgan de comunicació de l'Obra Cultural Balear, que dóna a la cultura popular un enfocament reivindicatiu, i a la revista *Pissarra*, que des de 1977 pertany al Sindi-

cat de Treballadors de l'Ensenyança de les Illes (STEI) i que planteja un ús didàctic dels materials folklòrics amb voluntat divulgativa i reivindicativa de la cultura popular.

4.3.2 La consolidació de l'estudi de la literatura popular en l'àmbit acadèmic

L'estudi del folklore entrà a la Universitat de les Illes Balears a partir dels anys vuitanta del segle XX a través de la tasca dels departaments de Pedagogia, de Filosofia i, sobretot, de Filologia Catalana i Lingüística General, cada un des de la seva àrea acadèmica.

En el camp de la filologia n'és el capdavanter i el referent el professor Josep A. Grimalt Gomila, que va ser el primer a estudiar la narrativa oral popular mallorquina en l'àmbit acadèmic i sobre la base d'un corpus teòric solvent d'abast internacional. El 1975 es va doctorar amb una tesi dedicada a la catalogació de les rondalles d'Antoni M. Alcover segons les categories establertes a *The Types of the Folktale* d'Antti Aarne i Stith Thompson (1961) i al *Motif-Index of Folk Literature* de Stith Thompson (1955–1958). El 1978 en va publicar la introducció, al número 7 de *Randa*, amb el títol «La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com a introducció a llur estudi». El 1992, i amb la col·laboració de Jaume Guiscafrè, Grimalt va començar a treballar en la preparació de l'edició catalogada i anotada de les rondalles alcoverianes. El primer volum d'aquesta edició va aparèixer el 1996, amb motiu de la commemoració del centenari de la publicació del primer volum de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*, i el 2017 se'n va publicar el setè. Aquesta edició incorpora l'última versió de les rondalles publicades en vida d'Alcover juntament amb altres que havien restat disperses en revistes o altres publicacions i les que mai no arribà a publicar, perquè no en redactà la versió definitiva per motius diversos. També incorpora l'acurada transcripció de les notes en què Alcover consignava les versions que recollia directament dels seus informants i que aporten una informació extraordinàriament rica per a l'estudiós del folklore. Completa l'edició un valuós aparell crític que indica les edicions i les traduccions de cada relat, l'adscripció de les narracions als tipus dels índexs d'Aarne/Thompson (1961) i d'Uther (2004), els motius que contenen i observacions complementàries, generalment de caràcter

comparatiu o que estableixen lligams amb referents de la literatura culta. Grimalt és autor, d'altra banda, d'un bon nombre d'articles i de capítols de llibre que complementen i arrodoneixen la seva tasca d'editor de l'obra alcoveriana, que va començar el 1982 amb l'edició en dos volums de les *Contarelles d'En Jordi des Racó*. Entre aquestes aportacions destaquen «Les "notes de rondaies" de mossèn Alcover, entre l'oralitat i l'escriptura» (1994), «Les rondalles reconstruïdes de mossèn Alcover» (1998) i «Les rondalles de mossèn Alcover, entre el realisme i l'estil abstracte» (2003), en què l'autor estudia i aclareix diversos aspectes clau de la doble naturalesa —folklòrica i literària— de les versions d'Alcover.

Per la seva banda, el professor Joan Miralles i Montserrat s'interessa especialment per la història oral i és autor d'un gran nombre d'entrevistes realitzades a gent del Pla de Mallorca i a escriptors de les Illes, que conformen l'Arxiu d'Història Oral Joan Miralles, que està indexat i és assequible als investigadors. El 1985, Miralles publicà un manual titulat *Introducció a la història oral*, que és una detallada guia per emprendre tasques de recerca a partir de les fons orals i que ha servit d'orientació a joves investigadors.

Caterina Valriu —adscrita també el Departament de Filologia Catalana— ha treballat des del 1985 en temes de literatura oral, especialment en el rondallari, el llegendari i el calendari festiu, sense oblidar les aplicacions didàctiques d'aquests materials i la seva relació amb la literatura infantil i juvenil contemporània. Bona part dels seus articles es troben recollits en el volum *Paraula viva, articles sobre literatura oral* (2008), estructurat en tres grans apartats: rondalles, llegendes i poesia oral. Les interseccions entre territori, personatges històrics i llegendari les ha treballades en els seus llibres *El rei En Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda* (2008), *Sant Vicenç Ferrer, història, llegenda i devoció* (2010) i *El Comte Mal, entre la història i la llegenda* (2013), centrats cada un d'ells en un personatge arquetípic del llegendari i elaborats conjuntament amb el també filòleg Tomàs Vibot, autor d'una extensa obra que conjuga l'estudi del territori amb les diverses manifestacions culturals que s'hi produeixen (toponímia, etnologia, literatura oral, etc.).

Jaume Guiscafrè, també professor del Departament de Filologia Catalana i deixeble de Josep A. Grimalt, és autor d'*El rondallari Aguiló. Transcripció, catalogació i estudi introductori* (2008), que va cons-

tituir la seva tesi doctoral. En el camp de la rondallística ha publicat també *Es jaquet d'en Jordi des Racó* (2017), en què ha reunit i posat al dia tres treballs sobre l'*Aplec de Rondaies Mallorquines* que havien tingut l'origen en la seva activitat de coeditor de l'edició anotada i catalogada de les rondalles d'Alcover. El seu interès per la literatura oral popular i el folklore contemporanis s'ha traduït en diversos articles i capítols de llibre en què n'estudia alguns gèneres i aspectes negligits, poc tractats o d'actualitat: el trobo, l'acudit, l'anècdota, el folklore de protesta, el rumor, el motiu de la vagina dentada, les relacions entre folklore i patrimoni cultural o aspectes de teoria del folklore i d'arxivística folklòrica.

Els estudis sobre el cançoner els ha desenvolupat especialment el professor Miquel Sbert, doctor en Filologia Catalana amb la tesi «La poesia de tradició oral: aportació al catàleg de glosadors de Mallorca (els glosadors de Llucmajor i de la seva comarca)» (1992) i autor de diversos llibres i nombrosos articles d'investigació i divulgació sobre temes concrets de poesia oral: *La mar i el cançoner* (1987), *Oh mar blava que ets de trista... L'emigració a Amèrica al cançoner popular de Mallorca* (2001), *Llengua de glosador. Notes sobre poesia de tradició oral* (2008), etc.

Felip Munar, autor de la tesi «Aspectes culturals de la Setmana Santa» (1991), és un actiu dinamitzador del cant improvisat dels glosadors, sobre el qual ha fet estudis i manuals divulgatius, com el *Manual del bon* glosador (2001) i Jo *vull ser glosador* (2008) entre d'altres. El seu treball ha estat fonamental a l'hora de la recuperació dels glosats i dels glosadors com a una part significativa i dinàmica de la cultura popular. També —amb llibres, col·laboracions periòdiques en mitjans de comunicació i docència— divulga les diverses manifestacions del costumari popular.

Per la seva banda, el professor i escriptor Gabriel Janer Manila, adscrit al Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, s'ha interessat per diverses vessants de les tradicions populars, però especialment per la poesia oral i el teatre. Als anys setanta, amb la col·laboració de Bel Cerdà i altres persones, va arreplegar un gran nombre de materials de literatura oral de temàtica eròtica i escatològica, especialment cançons de picat, amb l'objectiu de donar a conèixer les composicions que —per escrúpols morals i de censura governativa— els col·lectors anteriors no havien recollit o no havien publicat. Fruit

d'aquestes recerques varen ser dos llibres, el primer dels quals ha conegut nombroses reedicions: *Sexe i cultura a Mallorca. El Cançoner* (1979) i *Sexe i cultura a Mallorca. La narrativa oral i el teatre* (1982). També, en aquesta mateixa etapa, recollí molta informació i documentació sobre els tradicionals glosadors de Mallorca, aleshores en hores baixes i —pel que semblava— en perill d'extinció. Janer també s'ha interessat pels usos pedagògics del llegat literari tradicional, per l'antropologia de la rialla com a manifestació humana, per la carnavalització del llenguatge popular i pels cicles festius a les illes Balears, i sobre aquests temes té una abundosa i variada bibliografia.

Ramon Bassa, des del Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de l'Educació, ha treballat en l'aplicació didàctica de la literatura oral, especialment en la formació inicial de l'alumnat. Així, juntament amb altres docents, publicà un conjunt de manuals monogràfics per treballar la llengua catalana a l'escola mitjançant les onomatopeies, les endevinalles, les parèmies, les rondalles i les cançons populars, que varen contribuir notablement a la presència i l'ús de la literatura popular a les escoles de les Illes.[71]

Vicenç Jasso Garau, adscrit al Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, ha estudiat les rondalles de l'aplec Alcover des de la seva vessant sociològica. En la seva tesi doctoral fa un exhaustiu buidatge del corpus alcoverià de caràcter descriptiu: toponímia, onomàstica, oficis, alimentació, vida social, educació, religió, simbolisme, etc., encaminat a demostrar el reflex de les particularitats de la societat mallorquina en aquestes narracions.[72] A partir d'aquest extens treball inicial, ha publicat diversos llibres i articles amb una focalització temàtica i descriptiva: *L'entorn natural i el medi cultural a les rondalles mallorquines* (1998), *Fantasia. Realitat. Il·lusió* (1999), *Les rondalles mallorquines. Identitat i etnografia* (2007), *La religiositat popular en les rondalles mallorquines* (2014), *La cuina en les rondalles mallorquines i en l'arxiduc Lluís Salvador* (2015), etc.

71 Ens referim a la col·lecció Plenamar, publicada per l'Editorial Moll i elaborada pels docents que formaven el Seminari de Didàctica del Català de l'ICE de la UIB: Ramon Bassa, Miquel Cabot, Ramon Díaz, Joan Lladonet i Immaculada Pastor.

72 «Cultura y educación. La trasmisión de los sistemas culturales a través de los cuentos populares. Las "Rondalles Mallorquines" de Mn. Antoni M. Alcover» defensada a la Universitat de Barcelona el 1982.

Des del Departament de Filosofia, el professor Sebastià Trias Mercant publicà el 1992 una primera aproximació històrica a l'antropologia de les illes Balears: *Una historia de la antropología balear*, en la qual, per primera vegada, se sistematitzen i estructuren els estudis sobre cultura popular tradicional a les Balears. D'altra banda, Trias dedicà bona part de les seves recerques a la figura i l'obra de l'arxiduc Lluís Salvador, especialment al procés d'elaboració del *Die Balearen*; per tant, col·laborà en el bastiment d'una part significativa de la història del folklore.

També en la línia dels estudis antropològics, cal destacar les aportacions de l'historiador Andreu Ramis Puigròs, doctor en Història per la Universitat de les Illes Balears amb la tesi «La museologia etnològica. El pensament antropològic a les illes Balears» del 1992. Especialitzat en etnografia, antropologia i cultura popular, és autor, entre molts d'altres llibres, d'*Artesans. Oficis i artesania a Balears* (1988), *Els trinxeters de Mallorca. Estudi etnogràfic* (1992), *Cultura popular i nacionalisme* (2002),[73] *El folklore i l'etnografia a les Balears. Segles xix-xx* (2002). Així mateix, ha participat en diverses obres col·lectives i ha publicat nombrosos articles en revistes especialitzades i enciclopèdies. Des de l'any 2015 és el president del Consell Assessor de Cultura Popular i Tradicional de les Illes Balears. La seva formació en antropologia li ha permès descriure des d'una base teòrica acurada les diverses manifestacions de la cultura popular de les Balears.

A partir dels anys vuitanta del segle xx, els estudis sobre literatura oral a la Universitat de les Illes Balears s'articularen en el si del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General en assignatures obligatòries o optatives en diplomatures, llicenciatures i cursos de doctorat i posteriorment en graus, màsters i programes de doctorat, la qual cosa ha permès dotar d'una formació bàsica o especialitzada sobre folklore a un nombre important d'alumnes. Alguns investigadors illencs s'integraren en equips de recerca per treballar en projectes que abasten tot el domini lingüístic. Aquest és el cas de Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu, que des del 2006 treballen en projectes d'història del folklore i arxivística folklòrica liderats per la Universitat Rovira i Virgili (URV) de Tarragona i en els quals també participen altres universitats catalanes. Els mateixos investigadors —juntament amb Josep A. Grimalt— també formen part del grup de re-

73 Ampliat i reeditat el 2017.

cerca europeu ERGON/ GRENO (European Research Group on Oral Narrative/Grup de Rercerca Europeu en Narrativa Oral), centrat en la catalogació de les rondalles i les llegendes europees i —juntament amb altres investigadors de les Balears— són membres del Grup d'Estudis Etnopoètics (GEE) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que aplega folkloristes d'arreu dels Països Catalans en tasques de recerca i divulgació mitjançant seminaris anuals i cursos biennals dedicats als estudiants i que té una activa presència en xarxes socials.

La recerca universitària en temes de literatura oral a la Universitat de les Illes Balears també es posa de manifest en la tasca dels estudiants. Així, des dels anys vuitanta i fins avui, s'hi han defensat tesis doctorals, tesines de llicenciatura i treballs de final de grau i de màster sobre diversos aspectes de literatura oral. Entre els molts temes treballats, podem destacar —sense voluntat de ser exhaustius— l'estudi de determinats cicles de rondalles, l'anàlisi de les interrelacions entre literatura infantil i rondallari, la trajectòria dels glosadors populars, el llegendari vinculat a territoris i personatges, el costumari de Setmana Santa, la paremiologia, el teatre popular, la biobibliografia de folkloristes de les Balears i els continguts d'arxius inèdits, les publicacions periòdiques sobre folklore, les recerques de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Mallorca, el folklore contemporani, etc.[74]

Com ja hem esmentat en paràgrafs anteriors, un dels grans projectes a hores d'ara en curs és l'edició crítica de l'*Aplec de rondaies mallorquines d'en Jordi des Racó*, a cura dels doctors Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafrè i que ja té set volums editats. El 2013 s'hi va posar en marxa l'Arxiu de Folklore. Constitueix un fons de l'Arxiu Històric de la Universitat de les Illes Balears i en aquests moments està integrat per més de 300 treballs d'alumnes que contenen més de 3.000 mostres comentades de folklore i de literatura oral popular. El Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears (GREIB), constituït en el si de la UIB, aglutina les iniciatives sobre recerca en literatura popular.

74 Donarem la referència bibliogràfica únicament de les tesis doctorals o treballs de fi de màster que han estat publicats fins ara: *Les rondalles del cicle de l'espòs transformat. Pervivència en la literatura catalana de tradició oral* (1993) de Maria de la Pau Janer, *Influències de les rondalles a la literatura infantil i juvenil catalana* (1998) de Caterina Valriu, *Teatre sobre la vida adulta de Jesús* (2003) de Pere J. Santandreu, El *rondallari Aguiló. Transcripció, catalogació i estudi introductori* (2008) de Jaume Guiscafrè, *La revista Tresor dels Avis (1922-1928). Memòria, paraula i folklore* (2015) de Margarida Coll.

4.3.3 Altres aportacions a l'estudi i la divulgació del folklore de les Balears

La literatura oral també té el seu lloc en dues propostes museogràfiques vinculades a folkloristes que estan obertes al públic en general. D'una banda, les rondalles d'Antoni M. Alcover tenen un atractiu espai a la Institució Alcover de Manacor, en el qual el visitant —mitjançant panells explicatius i una projecció audiovisual— es pot fer una idea global de les característiques d'aquesta extensa col·lecció i de la seva tipologia, galeria de personatges, edicions i il·lustracions, etc. També des de la Institució s'impulsen els estudis sobre l'obra d'Alcover i les traduccions de les seves rondalles. La Fundació també vertebra tota classe de manifestacions culturals en llengua catalana i molt especialment les que tenen a veure amb el llegat tradicional. De l'altra, a la vila de Sant Joan hi ha la Casa Pare Ginard/Museu de la Paraula,[75] dedicada a donar a conèixer la riquesa de la poesia oral popular. D'aquesta institució neixen iniciatives engrescadores vers el llegat literari popular en general i el de Rafel Ginard en particular. Una de les més destacables és l'anomenada Cançoner 2.0. És un projecte que varen impulsar Carme Castells i Joana M. Serra i que el 2013 va començar a fer-se públic i visible a Internet. Es tracta d'una plataforma digital que va néixer amb el propòsit ambiciós de compilar el patrimoni cançonístic oral de Mallorca. Tot i que ja s'hi han incorporat els quatre volums del *Cançoner popular de Mallorca* de Ginard, no n'és pròpiament una edició digital, sinó «un espai creat perquè les cançons d'aquella compilació, essencial i emblemàtica, es reuneixin amb les recollides en altres compilacions, així com les de nova collita o les creades en l'actualitat des dels paràmetres de la glosa tradicional».[76] La plataforma funciona com una base de dades i permet que l'usuari hi pugui fer cerques a partir de diversos paràmetres: paraula clau, localitat, procedència de la cançó, contingut i aspectes formals de metre i rima. Es tracta d'un projecte a llarg termini, concebut com una plataforma de divulgació però també com una

75 Aquesta casa museu està integrada en la Fundació Casa Museu Llorenç Villalonga, Pare Ginard i Blai Bonet, una fundació cultural, constituïda inicialment l'any 1999 per gestionar la Casa Museu Llorenç Villalonga. Les tres cases són propietat del Consell de Mallorca, que en té cedit l'usdefruit a la Fundació.

76 <http://www.fundaciocasamuseu.cat/literatura/index.php?i=ca&s=canconer&ss=presentacio> [data de consulta: juliol de 2017]

eina útil als investigadors en poesia oral o de tradició oral, i receptiu a la col·laboració i a la participació dels usuaris que s'hi connectin. També editen el *Tradicionari de Mallorca*. La seva tasca de divulgació del cançoner tradicional s'articula mitjançant la convocatòria d'activitats culturals diverses i participatives orientades a públic de tota mena —recitals, concerts, teatre, etc.—, la presència constant a les xarxes socials, la realització d'un complet audiovisual sobre la vida i obra de Rafel Ginard i les propostes innovadores com les que uneixen literatura popular i paisatge mitjançant l'ús de les noves tecnologies o les que estableixen connexions amb temes complementaris, com la gastronomia o l'enologia.

A Eivissa, l'Institut d'Estudis Eivissencs, des dels anys setanta del segle XX, du a terme una activa tasca de dinamització, estudi i divulgació del patrimoni cultural de les Pitiüses, amb una atenció especial a la cultura popular. A la reedició dels reculls de rondalles de Joan Castelló, cal afegir l'edició dels treballs guardonats al certamen de la Nit de Sant Joan dedicat a la recol·lecció de documents etnopoètics per part de centres escolars i que conformen la col·lecció Nit de Sant Joan amb reculls de gloses, endevinalles, rondalles, remeis pagesos, etc. i la continuïtat de l'edició de l'almanac *El Pitiús* iniciat per Joan Castelló. Sobre la vida i l'obra de Castelló cal esmentar la recerca de Felip Cirer i Costa (Cirer 2009). Per la seva banda, el filòleg Marià Torres i Torres s'ha acostat a la cultura popular pitiüsa des de diverses vessants, el 1992 editià *Cançons verdes i estribots bruts* i el 1998 el llibre *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Mitologia, creences, costums i festes* (volum I), en el qual tracta temes com la mitologia, l'alimentació, la sal i la cultura popular o la forma de celebració de les festes solsticials de Nadal i Sant Joan, i que l'any següent es completà amb *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Herbes, pastors, ses matances* (1999). També ha fet treball de camp —especialment sobre cançoner— i ha divulgat les rondalles eivissenques en adaptacions teatrals que sovint ha dirigit.

D'altra banda, a les Balears es treballa intensament en temes de literatura oral i territori, sobretot en itineraris que recorren les illes a través dels textos de rondalles i llegendes. Destaquen en aquesta comesa els treballs i les guies de l'historiador Gaspar Valero, *Camins i paisatges. Itineraris culturals per l'illa de Mallorca* (1992–1993), i *Palma, ciutat de llegenda* (1995), entre d'altres, i els treballs de Caterina Valriu i Tomàs Vibot ja esmentats.

En l'àmbit educatiu és remarcable la pervivència de les rondalles en els centres escolars, treballades des de l'oralitat, des de l'escriptura i també en la seva vessant plàstica i teatral, així com l'edició de nombrosos materials didàctics que tenen la literatura oral com a eix vertebrador. Cal esmentar el revifament de la tradició dels poetes orals que fan cant improvisat en els escenaris més diversos, sovint amb un to crític i reivindicatiu capaç d'engrescar la població adulta i també els joves, les actuacions dels quals s'han incorporat a l'oferta lúdica de les Illes. El cant improvisat semblava a punt de desaparèixer a les Balears i ara compta amb nombrosos conreadors joves, anomenats *glosadors*, i amb un públic molt divers que els segueix. Aquest auge ha comportat també un interès més gran en aspectes teòrics de poesia oral improvisada —sobre el qual s'han publicat diversos llibres—, en la trajectòria històrica d'aquest art i els seus conreadors i en l'aprenentatge de les seves tècniques mitjançant cursets i tallers.

En conjunt, podem dir que les illes Balears són un territori privilegiat pel que fa a la recol·lecció i estudi de la literatura oral, tant en el passat com actualment. És cert que en aquest llarg procés hi ha hagut desencerts, mancances, entrebancs, oblits, negligències i errades, però és igualment cert que sobre un patrimoni ric i divers s'ha projectat un treball de recol·lecció, transcripció, classificació, anàlisi i estudi que ha donat com a resultat obres de vàlua indiscutible. Això només ha estat possible per l'interès i l'empenta d'un nombre molt considerable de persones —entre les que destaquen algunes figures de primer ordre però també un conjunt gent menyspreable d'aportacions modestes— que han treballat en projectes ambiciosos o en petites contribucions. També hi ha tingut un paper l'ajut institucional, sovint escàs, desordenat i intermitent però que ha fet possible algunes aportacions notables i capdavanteres rere les quals sempre hi ha persones que contribueixen amb el seu treball, el seu saber i la seva il·lusió per fer tangibles i reals els projectes.

III. PAÍS VALENCIÀ I EL CARXE

1. LA LITERATURA POPULAR VALENCIANA DE LA RENAIXENÇA A LA INSTITUCIONALITZACIÓ

1.1 Renaixença i Romanticisme (1873–1912)

L'interès per la recuperació i l'estudi del folklore a Europa és creixent durant la segona meitat del segle XIX i es desenvolupa amb major o menor força al llarg del segle XX fins a assolir les qualitats científiques exigibles a qualsevol altra disciplina humanística. Durant una bona part del desplegament d'aquesta matèria, però, aquells que s'hi han acostat ho han fet sovint tocats d'un discurs que ha lligat la idea de folklore amb la identitat, la construcció nacional i l'evocació del passat. A finals del segle XVIII i principis del XIX emergien els moviments de nacionalisme romàntic, en què hom cercava el record d'un passat amb unes finalitats més exemplars que no pas antropològiques: calia trobar un model de societat *històric* amb el qual construir una base sòlida per a la nació. Aquests moviments van involucrar d'una manera decisiva una bona part dels folkloristes europeus posteriors, comptant-hi també els valencians —encara a hores d'ara.

És en aquest context que cal situar la Renaixença valenciana. Igual com en els altres territoris de parla catalana, al País Valencià s'estava desenvolupant, al llarg del segle XIX, un moviment de represa de la creació literària impulsat per la burgesia; cal recordar que, en general, aquest sector de la població havia abandonat la llengua pròpia per l'espanyol en la cultura. Aquest moviment, que bevia del romanticisme europeu, va fonamentar la creació literària —i, particularment, poètica— sobretot a partir de certàmens literaris, els Jocs Florals dedicats a l'exaltació de tres temes que en formarien el lema: *pàtria, fe i amor*. Tal com s'entenia el folklore, les obres basades en la literatura popular podien formar part, si més no, de les obres dedicades a l'exaltació de la pàtria. Tanmateix, la situació política i social valenciana —la feblesa dels moviments valencianistes, les suspicàcies envers tot allò que pogués semblar poc espanyol, la castellanització d'una part important de l'elit intel·lectual...— dificultava, en gran mesura, qualsevol intent de politització del moviment (Roca 2010) i l'exaltació patriòtica valenciana no podia passar d'uns límits. Per això, aquesta Renaixença no tingué una fonda repercussió política al País Valencià. Així mateix, hem d'entendre que és per aquest mo-

tiu que el folklore no devia ser una prioritat per als valencians. Si el folklore era una via d'accés a l'ànima popular i, en última instància, havia de servir per a la construcció de la nació (vegeu Wilson 2005, o, per al cas català, Prats 1988, o Pujol 1999; Oriol/Samper 2013: 167–181), els valencians no voldrien ser acusats de crear una nació distinta de l'espanyola.

Organitzats amb els certàmens poètics dels Jocs Florals, sota els auspicis de l'entitat literària de Lo Rat Penat, els autors cultes de la Renaixença no es van estar de reivindicar la «pàtria» dels valencians. Per a aquesta exaltació de la valencianitat, en molts casos els poetes van decidir recórrer a algun element de tipus folklòric (algun motiu, algun element narratiu, algun costum) que van recrear literàriament d'acord amb aquest lema i les normes del concurs. Això, generalment, es traduïa en una composició poètica emmarcada en una atmosfera medieval mítica, idealitzada.

No van ser pocs els escriptors que, en aquests termes, van decidir utilitzar el mot «llegenda» al títol com un mot genèric que portés a aquest món miticohistòric, fundacional. Només a tall d'exemple, *La Torre de la Boatella. Llegenda*, de Vicent Blasco Ibáñez (1883), una composició en vers que narra l'entrada dels cristians a València; *Mariola: llegenda del temps de les Germanies*, de Francesc Badenes Dalmau (1897), un poema que podria tenir l'origen en una llegenda històrica ambientada en les Germanies; *La copa d'Argent: llegenda del segle XVI*, de Constantí Llombart (1887), premiada en els Jocs Florals, entre altres raons, pels coneixements històrics que hi demostrava l'autor (Llombart 1887: 6), o, encara, *La mort del Conqueridor. Llegenda del segle XIII*, del mateix autor (1888), ambientada en fets històrics sobre Jaume I i també premiada per les mateixes raons. Malgrat els títols, aquestes composicions quedaven lluny de qualsevol intent de fer folklore.

De tota manera, resulta significatiu constatar la confusió terminològica que generava el mot «llegenda», que dóna compte de la concepció del gènere i dels interessos dels literats valencians. Ho podem il·lustrar, precisament, a propòsit de l'última composició que hem esmentat de Llombart. En el raonament que es féu del premi, el jurat va valorar positivament que una «llegenda» fos coherentment i versemblantment històrica i que fos capaç de vehicular l'«esperit de valencianisme»: identitat, història i literatura es donaven la mà.

No obstant això, la concessió d'aquest premi va generar una intensa polèmica en un seguit d'articles creuats en la revista *El Archivo* (1888-1889). Els signants, Valentín Claret i Ramón Campanar, van discutir si la fonamentació històrica rigorosa era o no compatible amb la creació literària.[1] L'anècdota no fa més que assenyalar de quina manera s'entén el gènere de la llegenda i els dubtes que genera: més que no pas un producte de la tradició oral, per als nostres literats la llegenda és un gènere literari que havia de basar-se en fets històrics. En la Renaixença, aquest gènere s'imbrica en la recerca d'un passat històric gloriós que justifique la pràctica poètica i conjure l'exaltació nacional (la *pàtria*). Se'n podria dir «llegenda històrica» i, de fet, Josep M. Pujol ja en va advertir la problemàtica i la distància amb el folklore: «el seu context no és el de la interacció en petit grup sinó el de la crònica medieval, renaixentista o barroca» o, en el nostre cas, un certamen literari. I, a més, aquestes llegendes «reflecteixen només els desigs que sobre l'ordre singular dels esdeveniments polítics del passat han tingut determinades minories, igualment polítiques, posteriors» (Pujol 1991–1992; Oriol/Samper 2013: 286), com és el cas del que trobàvem en els títols esmentats.

Si el principal producte literari i cultural de la Renaixença valenciana —els Jocs Florals— i la institució que se'n responsabilitzava —Lo Rat Penat— no consideraven, doncs, la producció de reculls folklòrics, era possible la recol·lecció fora d'aquests cercles? Certament, esdevé ben difícil trobar obres pròpiament folklòriques durant aquesta etapa. Possiblement, el primer recull d'aquestes característiques és *Còses de la meua tèrra*, de Francesc Martínez (1912). De fet, estudiosos més pròxims a aquesta època semblen coincidir en l'anàlisi. En el repàs a la història del folklore espanyol d'Alejandro Guichot, l'autor apunta, per al període 1875–1900, que «La Valenciana: fue la región que ni siquiera hizo gestiones para fundar su centro [de folklore], ni aun para seguir el movimiento folklórico general» (Guichot 1922: 199). Per a aquest període, només sap trobar-hi, d'interès, dues obres literàries que s'inspiren en la literatura popular. Per als anys de 1900–1921 fa referència a *Rondalles del poble*, de Badenes Dalmau (1900), *Tipos, modismes y coses rares y curioses de la terra del*

1 Se n'ha donat compte, sumàriament, en Vidal (2015*c*), i ha estat estudiat per Estrela (2014).

gè (1906), de Joaquim Martí i Gadea i *Còses de la meua tèrra* (1912 i 1920), de Francesc Martínez, a més d'altres obres d'interès general per a la cultura popular (Guichot 1922: 233). Ací entenem que l'obra de Dalmau i la de Martí s'insereixen dins d'una línia encara molt literària, malgrat el clar interès per als estudis folklòrics, mentre que la de Martínez segueix uns paràmetres molt més vinculables al folklore i l'etnografia. Aquestes són raons suficients per entendre que parlem de dues etapes diferents en la història de la literatura popular.

Per tant, abans de 1912 la literatura popular al País Valencià solia presentar-se com una font d'entreteniment o d'inspiració sobre la qual basar la creació literària. Però no solament és així. La gamma de possibilitats era molt àmplia: des de la utilització d'un motiu llegendari per a la creació d'un poema fins a l'inventari de refranys o cobles populars en una miscel·lània folkloricocostumista. En qualsevol cas, no solia haver-hi la consciència de la necessitat de preservar i estudiar aquests materials, ni menys encara de l'ús d'una metodologia adequada —no solia fer-se atenció al context, als informants o al lloc de recollecció, amb alguna excepció.

Arribats en aquest punt, per tant, caldria plantejar-se si té sentit parlar del folklore valencià abans de 1912. Des del nostre punt de vista, resulta ben interessant veure de quina manera va evolucionar tot plegat. Farem una atenció especial als autors que més es van acostar a la recol·lecció folklòrica i al seu estudi, i de quina manera van dur a terme aquesta mampresa perquè, en definitiva, són uns precedents necessaris que permeten entendre un context i un llegat en què es van inscriure els folkloristes posteriors. De fet, representen un paper en la formació dels primers folkloristes valencians: més encara quan els folkloristes mateixos, els crítics i els estudiosos del folklore valencià n'han reconegut la tasca en diverses ocasions.

Per a aquests anys, entre 1873 i 1912, destaquen quatre grans vies d'interès. D'una banda, la presència d'elements folklòrics en el primer excursionisme valencià, coordinada per Lo Rat Penat, que, tot i quedar ben lluny de les societats catalanes homònimes, pot il·luminar algunes qüestions posteriors que permeten aportar dades per establir-hi un marc comparatiu. D'altra banda, hi ha dues aportacions al folklore musical i al cançoner que, a diferència d'altres tipus de reculls, van seguir una metodologia molt més acostada a la folklorística que qualsevol dels altres autors d'aquest moment. I, finalment,

és interessant resseguir la trajectòria individual de dos autors, Joaquim Martí i Gadea i Francesc Badenes Dalmau, que, tot i el pes de la recreació literària en les seves obres, començaven a despuntar en molts sentits. Entre 1873 i 1912, per tant, Renaixença, romanticisme, literatura i folklore serien gairebé indissociables al País Valencià. Es tracta d'un període molt marcat pel context cultural renaixentista i que, en bona mesura, depèn d'iniciatives individuals i autodidactes.

1.1.1 L'excursionisme valencià

A banda d'iniciatives individuals com les de Martí i Gadea i de Badenes Dalmau, que desenvoluparem més avant, durant aquesta etapa és ben estrany trobar iniciatives que funcionen institucionalment per al folklore o que es planifiquen expressament en aquest sentit. L'organització dels certàmens literaris dels Jocs Florals a través de la societat Lo Rat Penat tenia una finalitat eminentment literària, per bé que en algun cas es van premiar treballs monogràfics sobre història. No n'hem sabut trobar sobre folklore. Ara bé, és cert que pot resultar d'algun interès l'anàlisi de l'aportació del primer excursionisme valencià. Com és sabut, l'aparició de l'excursionisme a Catalunya, que si més no en els seus inicis tingué una missió més cultural o científica que no pas esportiva, va desencadenar una renovació clau per a l'estudi del folklore. Al País Valencià, malauradament, els resultats no van ser tan satisfactoris. No podien ser-ho: la situació de base era molt diferent, perquè els interessos de l'elit cultural valenciana havien estat diferents.

Tot i així, pocs anys després de la creació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876), de l'Associació d'Excursions Catalana (1878) i de la fundació de Lo Rat Penat (1878) es va crear a València el Centre d'Excursions Cientificoliteràries i Artístiques (1880),[2] vinculat a Lo Rat Penat i presidit per Teodor Llorente fins a 1892: com altres iniciatives nascudes a l'entorn de Lo Rat Penat, en aquest centre excursionista van participar alguns dels principals intel·lectuals valencianistes del moment. És significatiu observar que

2 L'any 1888 Constantí Llombart fundà, a València, una altra societat excursionista, L'Oronella, que no va arribar a quallar ni va generar cap material de valor per al folklore.

aquest centre excursionista va dependre de la Secció d'Arqueologia, cosa que va determinar en bona mesura el tipus d'activitats i de recerques que s'hi van plantejar. La Secció devia haver-se creat el 1879; en el mes de desembre se'n celebrà la primera reunió, en què ja constava la idea de crear el centre excursionista, com reflecteix la revista *Lo Gay Saber*, de l'1 de gener de 1880:

> Lo dia 18 del passat mes, se reuní per primera volta la secció d'Arqueologia de la societat «Lo Rat-Penat» en València, en la que se tractà de crear un museu arqueològic, i de portar avant lo pensament de formar, en lo reglament de la mateixa, la ja instal·lada i profitosa societat que existeix en Barcelona, d'excursions científiques per tot lo antic reialme de València. Posant-se a discussió los següents temes: Origen de l'Escut de València, Monedes i medalles encunyades en la dita ciutat, Fundació de l'antiga Ermita de la Soledat i altres no menys importants.

D'aquesta notícia es desprèn, com subratlla Roca (2011: 26), que la idea de la creació del Centre d'Excursions s'havia engendrat abans de 1880. Però encara convindria remarcar dues idees més: primera, que la línia principal de la institució havia d'anar lligada als temes d'interès historicoarqueològic com els que se solien discutir en la Secció; i segona, que hi havia la voluntat explícita d'imitar el model català: «formar [...] la ja instal·lada i profitosa societat que existeix en Barcelona, d'excursions científiques». De fet, ja hi va haver almenys dos valencians il·lustres —que formaven part de la intel·lectualitat renaixentista de l'època— que van col·laborar en l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques: l'historiador i literat Vicent Boix, que malauradament no pogué participar de la mampresa excursionista valenciana perquè va faltar l'any de la creació del centre, el 1880; i l'escriptor i activista Constantí Llombart, que sí que en formà part.

Retornant a la primera qüestió, açò és, les matèries que incumbien al Centre, és innegable que l'interès principal dels seus membres va ser l'estudi d'aspectes històrics i arqueològics de la geografia valenciana. Ara bé: el nom complet de la institució —recordem-ho, Centre d'Excursions Cientificoliteràries i Artístiques—, la curiositat intel·lectual dels seus integrants i, fins i tot, algunes declaracions en la premsa[3] fan pensar que, en general, les recerques depassaven llar-

3 Vegeu, per exemple, què se'n diu en la crònica de la primera excursió, a Benissanó, el 29 de febrer de 1880: «La sociedad literaria y artística del Rat Penat se propone

gament aquells objectius i solien abraçar totes les disciplines humanístiques. És per això que, de tant en tant, els excursionistes van fer atenció a alguns detalls relacionats amb altres àrees, com és el cas del folklore.

Les cròniques de les excursions publicades en la premsa fins a 1911,[4] disperses en la premsa del moment, han estat compilades, transcrites i estudiades per Roca (2011). Seguint la tipologia que ell mateix hi planteja, s'hi poden distingir quatre tipus d'excursions: *a*) les excursions a municipis valencians, que són la majoria; *b*) les excursions homenatge a Alacant-Elx, Castelló de la Plana, Vila-real i Borriana; *c*) les visites a edificis civils i religiosos de la ciutat de València, i *d*) les excursions a territoris fora del País Valencià (en concret, a Tarragona, l'Espluga, Poblet i Santes Creus, i a Sarrió, Terol, Calataiud i Daroca).

L'empremta del folklore es pot trobar en les excursions als municipis valencians i en les fetes fora del País Valencià (en concret, l'excursió a pobles d'Aragó). En aquest sentit, és evident que, en principi, no havia de ser esperable trobar-la en les excursions homenatge: es tractava de visites institucionals en una ciutat a fi de retre honors a personatges històrics o figures notables de la cultura valenciana i, de passada, promoure el projecte politicocultural de la Renaixença entre els principals representants polítics de les ciutats.

Ara bé, sí que pot cridar l'atenció el fet que en cap de les quaranta-quatre visites a edificis singulars de la ciutat de València no

estudiar *las cosas de Valencia*: ha hecho, pues, perfectamente en establecer su Centro Excursionista, que estimulará la visita a *muchos puntos interesantes o curiosos de nuestro antiguo reino*, que por el abandono con que miramos las glorias patrias están hoy casi olvidados» (Roca 2011: 133; la cursiva és nostra); o «La sección de arqueología de Lo Rat-Penat constituyó, por reglamento de 24 de los corrientes, un centro de escursiones que tiene por objecto recorrer nuestro antiguo reino y *estudiar prácticamente las muchas bellezas que el mismo encierra, interesantes a los ojos del sabio, del poeta y del artista* (Roca 2011: 137; la cursiva és nostra). En aquests dos fragments ja no es parla tant d'història com de curiositats, que ho poden ser per al «sabio», però també per al «poeta» i per a l'«artista», cosa que pot ampliar el camp i que encaixa millor amb el nom de la institució.

4 Són especialment interessants aquests anys fins a 1911, en tant que són representatius de la tònica general del període romàntic-renaixentista; tanmateix, si analitzéssem les cròniques posteriors a 1911, veuríem que el to general i els interessos dels excursionistes són els mateixos.

hi ha rastre d'elements que tinguen un mínim d'interès —ni tan sols com a simple referència— per al folklore. És cert que el procediment en aquestes visites era lleument diferent respecte de les excursions generals a altres poblacions valencianes; mentre que en aquestes l'excursió durava tot el dia i passava per diversos punts d'interès en cada poble, en aquelles es programava el recorregut per uns edificis concrets de València, amb la qual cosa era més fàcil que els temes d'interès en les visites als pobles s'ampliessen i no es fixés el focus en una àrea concreta. L'altra suposició possible sobre aquesta qüestió ens podria portar a demanar-nos pels elements folklòrics en si: ens podem plantejar si no existien aquests elements vinculats als edificis visitats a València, o si no es coneixien, o, en el cas que existissen i es coneguessen, no fossen d'interès dels excursionistes o bé fossen conscientment bandejats. El més probable és que l'element folklòric no els interessés, perquè molts dels edificis visitats sí que tenen associades alguna llegenda o narració popular coneguda. D'una banda, atès que la major part dels excursionistes de Lo Rat Penat eren de València o hi vivien, potser no donaven importància als materials folklòrics relacionats amb els edificis visitats si eren de coneixement generalitzat. D'altra banda, potser la imatge que volien transmetre de València (una ciutat culta, històrica, respectable, etc.) estigués allunyada del que creien que aportaria una perspectiva folklòrica (que, en aquell moment, no deixava de lligar-se amb les classes populars i poc lletrades). Encara caldria afegir-hi que els renaixentistes valencians tenien una certa por a polititzar la Renaixença, i a Catalunya el folklore s'estava utilitzant, precisament, per dotar el catalanisme d'un imaginari i d'una tradició que, cada vegada més, justificava el seu pes com a subjecte polític. Fos com fos, entenem que aquesta absència no ens hauria de passar per alt.

Una anàlisi de la resta de les cròniques[5] revela, com era esperable, que el folklore queda ben lluny de ser una prioritat per als excursionistes valencians; tanmateix, n'apareixen mostres en el 25% de les cròniques d'excursions a municipis valencians i fora del territori valencià. D'aquests materials, la gran majoria són llegendes i tradicions que contribueixen a explicar el paisatge i la història que van

5 Les dades s'han analitzat amb més detall en Vidal (2017).

descobrint els excursionistes. En qualsevol cas, tampoc no hi ha una voluntat de seguir un mètode folklòric, sinó que més aviat es pretén satisfer la curiositat del lector i completar —o ornamentar— la prosa descriptiva sobre el patrimoni valencià. Per als excursionistes, el folklore és, sobretot, un element explicatiu de l'espai, que ben sovint va unit a les referències geogràfiques corresponents o a una verificació històrica dels fets llegendaris —quan s'explica quina és la part de *veritat* de la llegenda. Hi ha un cert positivisme que vol imperar sobre els aspectes fantàstics de l'imaginari popular. Alguns dels cronistes, fins i tot, s'excusen al lector quan expliquen aquestes llegendes, en tant que no són matèria històrica ni cap descobriment arqueològic. En canvi, també en algun moment els cronistes s'adonen de la necessitat de la recol·lecció folklòrica (Roca 2011: 513), amb una actitud passiva i enyoradissa dels costums que es perden. Aquesta actitud contrasta fondament amb la dels excursionistes catalans:

> la idea de «pàtria» de l'excursionisme és una idea ben diferent de la del moviment floralista. Mentre aquest gira els ulls vers el passat amb una actitud melangiosa i enyoradissa de les antigues grandeses, l'excursionisme, partint de la mateixa constatació de la postració cultural en què es troba Catalunya, ben aviat inaugura una empresa de futur: salvar, reconstruir, crear (Prats/Llopart/Prat 1982: 30).

Els excursionistes valencians van *salvar, reconstruir i crear* alguns elements del patrimoni material d'interès historicoarqueològic; però això no va ocórrer mai en el terreny del folklore. Roca resumeix l'impacte de l'excursionisme valencià com un moviment que va permetre

> prendre consciència de les dimensions i possibilitats del territori valencià, tant des d'un punt de vista arqueològic com natural; i descobrir-hi un passat gloriós, els vestigis històrics i culturals que ens defineixen com a comunitat diferenciada i amb personalitat pròpia i que ens agermanen amb d'altres pobles limítrofs (2011: 39).

Certament, va ser una mampresa ben positiva per als objectius de la Renaixença, sobretot pels esforços per a la vertebració territorial i per a la difusió del valencianisme institucional. Ara bé, creiem que aquest moviment no pot ser comparable amb l'excursionisme català, especialment en relació amb l'impacte que tingué sobre el folklore.

Per a Prats, Llopart i Prat (1982: 30–33), l'excursionisme català va aconseguir *a*) ampliar el camp temàtic del folklore; *b*) que la catalogació, la classificació i l'inventari comencés a formar part del mètode; i *c*) que el folklore s'estudiés a partir d'àrees geogràficament determinades. L'excursionisme valencià no tingué uns efectes directes sobre els homes de la Renaixença en el camp del folklore; però, en major o en menor mesura, sí que s'aconseguí en altres àrees com la història o l'arqueologia. No obstant això, potser caldria plantejar-se si aquesta manera de fer s'acabaria contagiant a algun folklorista valencià per treballar la seva matèria, és a dir, per traslladar els mètodes dels historiadors excursionistes al folklore. Si convenim que Francesc Martínez va ser el primer folklorista valencià pròpiament dit, precisament allò que diferencia la seva primera obra (1912) dels autors valencians precedents és que *a*) amplia el camp del folklore, més enllà de la literatura popular; *b*) inventaria, cataloga i classifica els materials que recull, i *c*) se centra en una àrea geogràfica concreta (Altea/la Marina). Compleix, per tant, les tres diferències principals que Prats, Llopart i Prat assimilen als excursionistes respecte de la generació anterior. És ben cert que Francesc Martínez no solament estigué influït per l'excursionisme valencià (del qual formà part), sinó que també estigué en contacte directe amb diversos intel·lectuals i folkloristes catalans, i participà en algunes de les seves iniciatives institucionals. Però no podem estar-nos d'assenyalar aquest punt de contacte tan interessant i que, d'alguna manera, degué influir en la seva formació.

Per tant, malgrat que la presència del folklore no és molt elevada en les cròniques del Centre Excursionista de Lo Rat Penat, ho és suficient per donar-ne compte i, sens dubte, en justifica qualsevol aproximació. Encara que es corrobora la manca generalitzada d'interès que tenen els literats de la Renaixença per aquest camp, també és cert que és un context molt propici per a la formació dels folkloristes del període següent (vegeu §1.2).

1.1.2 Els primers reculls del folklore musical

Si les cròniques del Centre Excursionista, amb les seves limitacions, van ser l'única aproximació valenciana al folklore des de les institucions, hi va haver altres iniciatives més individuals en què el tractament del folklore va ser més notable. En l'àmbit etnomusicològic —que, pel fet que inclou lletres de cançons populars, cal no perdre de vista—, es podria ben dir que la tradició de la recol·lecció folklòrica musical al País Valencià segueix una línia evolutiva diferent i, fins i tot, sovint independent de la més narrativa. Només hi ha punts de contacte clars quan apareixen miscel·lànies folklòriques amb cançons que inclouen la inclusió de la transcripció musical o quan hi ha iniciatives relacionades (com ara, com veurem per al període 1912–1939, l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i el Llegendari Popular Català). Segurament l'explicació d'aquests rumbs diferents és senzilla. Fer una recol·lecció només del cançoner té sentit, sobretot, si es fa també amb la transcripció de la notació musical; aquesta transcripció només és capaç de dur-la a terme una persona formada en estudis musicals, mentre que hom podria creure que, per a una recol·lecció de materials textuals, en principi, no cal una formació complementària. Això pot explicar que els reculls del folklore musical sovint són més acurats, fidels i encertats que els altres tipus de reculls.

El primer recull folklòric de què tenim constància al País Valencià és un manuscrit d'Eduardo Ximénez Cos (1824–1900) datat el 1873. Va ser un encàrrec per presentar-lo a l'Exposició Universal de Viena de 1873. A diferència dels autors i les obres sobre folklore que podem trobar durant aquest període al País Valencià, que sempre es decanten molt cap a la literatura o la transformació literària, aquest document presenta una intencionalitat i uns resultats que apunten clarament al folklore. Es tracta d'un manuscrit inèdit titulat *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia, transmitidos al papel y coleccionados por el profesor de música valenciano Sr. D. Eduardo Ximénez*. Es conserva en la Biblioteca Nacional de Madrid[6] i en féu una aproximació Miguel Ángel Picó l'any 2003.[7] És un breu recull de set cançons i quatre danses populars valencianes amb un preàmbul d'Emiliano Teixeró.

6 Localització M/1020; signatura ms.: «A-6ª-33» [llegat Barbieri].

7 A «Eduardo Ximénez Cos (1824–1900), patriarca de la investigación folklórico musical valenciana». *Revista de Folklore* núm. 274 (2003): 134–135.

Encara que és l'única aportació d'interès per al folklore del seu autor i és força curta, ja demostra un primer intent de col·lecció i transcripció de la cançó i la música popular valenciana amb una certa dosi de reflexió i molt més encert que els altres reculls del tombant de segle, i un propòsit clar de recollir fidelment la música tal com era interpretada pel poble. Amb una particularitat, i és que hi trobarem l'empremta de l'esperit romàntic d'intentar trobar quina era la versió «original», «pura», a partir de les moltes varietats que es donaven espontàniament de cada cançó: «se trataba de escribir la música popular en toda su originalidad, en toda su pureza, y para ello era preciso distinguir la verdadera música original de las infinitas variaciones que, sin hacerla perder por completo su carácter, ha introducido el pueblo», assenyala Teixeró. Ara bé, per fer-ho no hi va haver una comparació de moltes versions, sinó que s'anà a buscar els cantaires d'estil, perquè, encara seguint Teixeró, són «los que conservan en toda su integridad la música popular, transmitida hasta ellos de tradición en tradición: tarea lenta, penosa y llena de contrariedades». Precisament per això, s'entén que la recol·lecció d'aquesta música popular es va fer *in situ* i, per tant, va rebre un tractament metodològic adequat. Més encara si tenim en compte que la conclusió a què s'arriba és «la imposibilidad de fijar el origen de la música popular de esta región, y la época en que apareció». Aquest simple comentari ja ens indica que aquesta era la intenció inicial dels músics: fer la recerca per intentar descobrir l'origen en l'espai i en el temps de la música popular valenciana. Un objectiu, no cal dir-ho, que casa amb les metodologies historicogeogràfiques que es van aplicar en l'àmbit europeu per a les rondalles. A banda d'aquestes reflexions, es llança —i s'accepta— la hipòtesi que la música popular valenciana prové del món àrab sense gaires més proves que la instrumentació i alguns aspectes atribuïbles al caràcter psicologicomusical que es desprèn de les melodies.

Abans de la transcripció musical, Ximénez inclou una breu nota per a cada cançó o melodia en què s'explica, breument, quan se sol interpretar, amb quins instruments i quin és el caràcter general de la cançó, i tot seguit es detallen els instruments principals, acompanyats d'un dibuix esquemàtic i d'altres característiques musicals. Per a la transcripció de les cançons, s'utilitzen partitures i la lletra sil·labejada sota les notes, excepte quan, a una melodia, li correspon

més d'una estrofa: en aquest cas, les estrofes a partir de la segona es transcriuen al final i, quan estan en català, es tradueixen al castellà a continuació.

Més que testimonial, el valor d'aquest document és històric: en realitat, no deixa de ser el tret de sortida del folklore valencià i una mostra claríssima de la manera de treballar i entendre el folklore des d'un punt de vista romàntic.

A banda d'aquest interessant recull, també podem destacar *Cantos y bailes populares de España* de José Inzenga (1888), que dedica un apartat a València referit, sobretot, a les comarques de l'Horta, la Ribera (Alta i Baixa) i la Vall d'Albaida. Inclou referències a costums, festes, balls i instruments musicals i divuit partitures de cançons (albades, romanços, jotes, etc.) i tocates instrumentals, seguides de comentaris aclaridors de la informació contextual i funcional de les cançons i melodies amb tota mena de detalls. Al costat del recull de Ximénez, és un recull d'un interès ben notable per a l'etnomusicologia valenciana.

S'emmarca dins d'una òptica espanyola, «para que algún día podamos tener una historia de la música española» (1888: III), i d'una concepció romàntica del folklore, «existe un género de música, conservada tradicionalmente por las clases bajas del pueblo, muy distinta de la que constituye el verdadero arte, y que se conoce por su sencillez primitiva, su especial tonalidad, sus variados ritmos [...]. Tal es, pues, el género de la *música popular*» (1888: VII); s'identifica, doncs, amb una classe social determinada, distinta del «verdadero arte» i que arrela en les profunditats de l'ànima popular. No obstant això, en aquest document Inzenga ja demostrava tenir consciència de la importància del treball de camp:

> más que descifrar antiguos pergaminos que cansen la vista, ni respirar el polvo de los archivos, se necesita recorrer las aldeas y los pueblos, interrogar a la gente vieja, asistir a las fiestas y romerías, donde las clases humildes y trabajadoras, rindiendo culto a sus venerandas costumbres, se entregan con envidiable expansión a sus diversiones predilectas, y en las que con entera libertad se lanzan a expresar sus afectos y sentimientos, según les dicta su sencillo corazón (Inzenga 1888: XII).

Es parla, doncs, d'interrogar «a la gente vieja», que, en tant que el folklore es concep com una *antiguitat popular*, guarda en la gent major els seus millors dipositaris. A continuació, partint d'aquests fona-

ments, Inzenga concreta de quina manera ha dut a terme la recerca i quin tipus d'informants ha buscat:

> los he debido a la bondad y buena memoria de ancianos labradores, que felizmente los conservaban como vivos recuerdos de sus juveniles años. Otros también los he adquirido valiéndome de las mujeres de los barrios bajos, de las nodrizas, de los criados, mayorales, gentes de taller y fábrica, marineros y soldados, como asimismo ciegos, *cantaores* y gaiteros, que son los que con más frecuencia y por su profesión misma asisten á todas las romerías, bodas y festejos de los pueblos y aldeas (Inzenga 1888: XII).

Aquest repàs al tipus d'informant encaixa perfectament dins la seva concepció i, com podem veure, és bàsicament de procedència oral; tanmateix, no s'estarà de copiar romanços escrits provinents de la literatura de canya i cordill.

Després passa a detallar les dificultats de la plasmació musical del cant al paper, especialment de la melodia, que, interpretada amb la veu o amb diversos instruments, ell vol traspassar al piano: «he procurado imitarlos por medio del piano todo lo fielmente posible, a fin de dar a mis lectores una idea aproximada, ya que no enteramente exacta, de ellos, conservando sus extraños acordes, y sus picantes ritmos», però afegeix que «respecto de la mayor parte de los cantos, que nacidos sin acompañamiento alguno, y que por su interesante estructura melódica se prestaban a ser adornados con las galas del arte, no he vacilado en armonizarlos» (Inzenga 1888: XIV). Es podria dir que ací Inzenga cau en la mateixa temptació que els literats-folkloristes:[8] jugar a embellir el producte folklòric, recrear-lo, en aquest cas no amb la literaturització sinó amb l'harmonització, que seria l'equivalent musical. Diu, a propòsit d'això, que «en esto he seguido el sistema adoptado en casi todas las colecciones extranjeras que de este género conocemos» (ibídem), és a dir que s'inscriu a ell mateix dins la tradició europea romàntica. Al capdavall, i a despit de l'interès del seu estudi introductori, la seva obra vol ser de divulgació:

> presentándolos sin acompañamiento alguno y tal como el pueblo los canta, acaso hubiera sido más serio y artístico, pero no más conveniente

8 Els literats folkloristes són aquells que entenen el folklore com a literatura i, per tant, es permeten modificar-lo seguint criteris estètics.

> a mi propósito, pues por complacer á los eruditos y curiosos, que son los menos, hubiera privado a los aficionados, que son los más, del inmenso placer de colocar sobre su piano este precioso ramo de variadas flores (Inzenga 1888: xv).

És conscient, però, que una transcripció «erudita» dels materials hauria requerit una major fidelitat a textos i melodies. Després de la introducció, Inzenga passava a fer una descripció romàntica i provinciana de València, de la llengua i de la música, que també relacionava amb el món àrab, i finalment de les danses i dels cants. Amb el pes de la base romàntica i el biaix espanyolista, el que és cert és que aquest recull està profundament documentat i fonamentat en la recerca oral i el treball de camp, de manera que les apreciacions contingudes formen una mostra potent i desenvolupada de la música popular valenciana de finals del segle XIX.

En conjunt, encara que hi poden haver algunes altres obres per al folklore musical, els autors d'aquest període no sempre en transcriuen les lletres i, de fet, sovint harmonitzen les melodies i hi afegeixen noves veus, com ocorre en el cas d'Inzenga. Tot i això, tant el seu recull com el d'Eduardo Ximénez són, al nostre parer, exemples d'un tractament metodològic del folklore més acurat i, de fet, diferent del que estaven fent la resta d'autors valencians d'aquest període.

1.1.3 Joaquim Martí i Gadea

Joaquim Martí i Gadea (1837–1920) va ser un religiós format al Seminari Conciliar de València. Fou ordenat sacerdot el 1865 i exercí a Balones, a Casinos fins al 1867, a Pedreguer, Dénia i Senija en aquell mateix any, on romangué durant nou anys més, i a Anna de 1876 a 1878, any en què esdevingué rector de Mislata i on restà fins al final dels seus dies. És un dels autors més remarcables de finals del segle XIX i principis del XX per la quantitat de materials recollits i pel reconeixement posterior de la crítica, encara que hom coincideix a retreure'n el mètode. Els canvis d'ubicació i la relació que podria haver establert amb els habitants de cada lloc contribueixen a explicar el coneixement de materials folklòrics d'interès divers de diferents parts del territori valencià.

En una petita aproximació biogràfica, Adolfo Domínguez Moltó[9] destaca, sobretot, el seu vessant com a lexicògraf i folklorista, al seu parer un dels més importants i, si més no, el «primer folklorista» valencià (1981: 38). Així ha estat vist també per Francesc Martínez i Martínez en el seu treball sobre història del folklore valencià: «el primer escriptor folklorista valencià per lo abundosa de sa producció, en la qual hi ha un esplèndid recull de modalitats arreplegades en els pobles valencians i per lo tant interessantíssima»; Martínez, però, va ser més crític que Domínguez i es va afanyar a afegir:

> Llàstima que tan desconcertat haja sigut en les impressions de llurs treballs, vera enciclopèdia de coses populars, en especial dels pobles de la muntanya, comarca de l'actual moderna província d'Alacant. Sa exagerada modèstia i la raresa de caràcter féu que s'arraconara i fugira del tracte amb escriptors i aficionats, lo que no dubtem fou causa de les perverses impressions de quasi tota sa extensa producció (Martínez 1927: 28–29).

I concloïa lamentant que «haja estat tan falt de mètode» (1927: 32).[10]

Tal com va ocórrer, Francesc Martínez criticava la falta d'ordre i la pobresa de les publicacions i les impressions de les seves obres, la falta de mètode i l'aïllament voluntari respecte de l'elit cultural valenciana, un aspecte que, tot i ser cert, caldrà matisar. En qualsevol cas, no cal dir que es tracta d'una valoració positiva i força justa dels treballs de Martí i Gadea que s'avancen a assenyalar diversos punts clau: «lo abundosa de sa producció», és a dir, la quantitat de materials publicats; el caràcter gairebé enciclopèdic —però sempre amb un punt jocós— de «coses populars» en el sentit més ampli de l'adjectiu, «en especial dels pobles de muntanya», és a dir, de l'entorn de la seva comarca natal; el fet de ser «tan falt de mètode», dit d'una altra manera, caòtic en la recol·lecció, presentació i tractament dels materials folklòrics, i aquesta «raresa de caràcter» que «féu que s'arraconara i fugira del tracte amb escriptors i aficionats», cosa que, per a Martínez, «fou causa de les perverses impressions», encara avui difícilment localitzables.

9 Se'n fa una valoració crítica en Vidal (2015*a*).

10 La crítica sobre l'obra de Martí i Gadea, lamentablement, ha tingut molt poc recorregut. Aquest breu repàs de Francesc Martínez, l'aproximació biogràfica de Domínguez Moltó (1981) i la tesi de llicenciatura de Miquel Nicolàs (1984) són els únics estudis crítics de l'obra d'interès folklòric d'aquest autor.

L'obra folklòrica de Joaquim Martí i Gadea apareix completament barrejada amb el costumisme i la creació literària i, com apunta Martínez, presenta una manca generalitzada de rigor. Les publicacions d'interès per al folklore més remarcables són *Ensisám de totes herbes* (1891), *Caps y senteners* (1892), *Tipos, modismes y coses rares y curioses de la terra del gè* (1906) i *Folk-lore valensiá titulat Pitos y Flautes* (1914). La resta de publicacions en català de Martí i Gadea són textos més aviat literaris i bàsicament costumistes, sense gaire interès per als estudis folklòrics, com *Burrimaquia alicantina* (1904), *Tròços y mòsos* (1906), *Els cudolets* (1908), *Coses velles y novelles de la terra del Gè* (1916), *Tipos d'espardenya y sabata* (1981, publicat pòstumament), etc. Per bé que el nom de l'autor no figura pràcticament mai en aquestes publicacions, sinó que signa amb pseudònims com «el sarvajo» ('sarvatxo', malnom dels baloners), «un aficionat» o altres circumloquis, al final d'aquestes obres sovint es promocionen altres obres del mateix autor que sí que solen anar signades per ell amb el seu nom. També hi ha diversos articles en la premsa de l'època i notes necrològiques que parlen de Martí i Gadea i n'indiquen les obres.

El conjunt de publicacions amb elements folklòrics són miscel·lànies de materials del costumisme, de la literatura i de la cultura popular, en bona part literaturitzats. De fet, els seus títols ja suggereixen aquest caràcter miscel·lani, alguns d'aquests seguint la tradició d'altres obres costumistes del seu temps, com *Troços y mosos ó Ensisam de totes herbes*, de Francesc Palanca i Roca, publicat l'any 1888, just tres anys abans que l'*Ensisám* de Martí i Gadea, la seva primera obra d'aquestes característiques.

De tots els títols que hem relacionat amb el folklore, el més semblant al que avui coneixem com una miscel·lània folklòrica seria el primer, *Ensisám de totes herbes*, i encara així s'hi escolen materials de creació. A partir de la publicació de *Caps y senteners*, l'autor va incloent textos propis que apareixen totalment o parcialment fosos amb els recol·lectats. Aquesta obra és presentada com a segona part de l'*Ensisám*, però en realitat és força diferent pel que fa al contingut per aquesta proliferació de materials de creació.

En *Tipos, modismes y còses rares y curioses de la tèrra del Gè*, el pes del material literari ja hi supera, de molt, el material folklòric. Aquesta és la publicació més diferenciada de les altres que conside-

rem: està formada per petits articles referits a elements de l'arquitectura, la història, la societat valenciana contemporània, els costums i les tradicions i l'explicació d'alguna expressió popular. Aquests petits articles acaben sempre amb un refrany o una cobla composta o compilada per l'autor. L'estil de Martí, senzill i popularitzant, l'acosta a les composicions que podria haver recol·lectat de viva veu dels seus informants, fins al punt que sovint esdevé impossible destriar les composicions creades per ell mateix de les recollides. A banda, segurament per la seva trajectòria lexicogràfica, en aquest llibre, tot i el caràcter de calaix de sastre, Martí i Gadea va saber presentar, amb més encert que molts dels folkloristes encara molt posteriors —comptant-hi Francesc Martínez—, els materials més relacionables amb la llengua, menys *literaris*: els renoms i el que ell anomena «modismes», és a dir, paremiologia i fraseologia. Així, n'explicava el significat, en proposova una situació contextual i intentava esbrinar-ne l'origen, de vegades popular, però sempre amb aportacions de dades que poguessen ser d'interès per al lector, dades «rares i curioses» sobre el seu propi entorn.

Per últim, *Folk-lore valensiá titulat Pitos y Flautes* (1914) es publica com una correcció-ampliació de l'*Ensisám de totes herbes*: de fet, una bona part dels materials coincideixen amb aquest llibre, a pesar que s'introdueixen altres petits textos de creació, sobretot procedents de *Caps y senteners* i de *Tròços y mòsos ó retalls de la nòstra terra*. Per primera vegada, Martí i Gadea incloïa la paraula «folklore» en el títol d'un llibre i, així, assimilava el tipus de materials que ell treballava amb aquesta disciplina; dos anys després, doncs, de *Còses de la meua tèrra* de Francesc Martínez i Martínez.

En conjunt, l'obra de Martí i Gadea es caracteritza per la gran diversitat genèrica: els volums esmentats contenen, a banda del material literari i costumista, fórmules rimades, fraseologia, renoms, succeïts, retrucs, cançons curtes sense notació musical (cobles), rondalles i contarelles, creences, anècdotes sobre personatges populars, acudits, endevinalles, llegendes i tradicions. Els altres elements característics són el desordre generalitzat, la falta de mètode i un clar filtratge ideològic catolicoconservador. La pretensió última de l'autor no és ni vol ser científica —en el sentit de tractar el folklore com una disciplina amb un mètode. No ho pot ser per aquesta manca de metodologia que hom hi detecta: no sols hi ha una confusió gene-

ralitzada en la presentació dels textos i es barregen apreciacions de caire enciclopèdic o quasi assagístic[11] amb altres textos més literaris, costumistes i folklòrics, sinó que també és diversa i combinada la font d'on provenen tots aquests materials.

Les fonts dels seus textos sovint eren orals, però no sempre: de vegades també eren escrites, a banda de les que eren totalment inventades. En general, però, tot plegat és impossible de determinar, per bé que en algun cas sí que en va oferir algunes indicacions: especialment per esmentar l'obra d'algun dels patricis de la Renaixença, encara que la procedència oral també s'indica esporàdicament. El biògraf de Martí i Gadea, Adolfo Domínguez, va afirmar que, malgrat els seus canvis de residència, Martí no deixà d'estar en contacte amb la gent de Balones, el seu poble natal, on gaudia parlant amb la gent gran (Domínguez 1981: 29). Aquesta petita referència i algunes altres notes al llarg de l'obra de Martí confirmen que, d'alguna manera, sí que exercí de folklorista, arreplegant i transcrivint els materials directament dels informants. Així doncs, va despuntar, fonamentalment, perquè la seva producció literària més important i reconeguda fou la que tingué a veure amb el folklore, i perquè la quantitat de materials que va recollir, tot i barrejada amb elements de creació, va ser considerablement gran i inaudita durant aquesta etapa.

Més enllà d'aquestes característiques, sembla clar que Martí Gadea tenia una voluntat explícita de fer obres de pur entreteniment, a la qual cosa se sumava una certa intenció de fer créixer el sentiment valencianista en els lectors, sobretot a partir de *Caps y senteners*, que començava a prendre un to assagístic en algun punt. Martí no desaprofitaria l'ocasió de reivindicar i justificar aquest valencianisme; des del seu punt de vista, oferir aquells reculls era una manera de contribuir-hi. Va ser, doncs, un dels autors valencians que més clarament relacionaren el folklore amb el valencianisme en aquest moment.

11 Aquest tipus d'apreciacions es donen fonamentalment en *Tipos, modismes...* (1906): per exemple, s'hi inclouen petits articles o comentaris sobre Josep Bernat i Baldoví, Ausiàs March, Lo Rat Penat, etc., a més d'altres elements culturals, històrics, arquitectònics, gastronòmics i tradicionals del País Valencià. No són exclusius d'aquest títol, però: aquests tipus de text van començar a aparèixer ja en algunes parts de *Caps y senteners* (1892).

Quant a les consideracions sobre el seu aïllament respecte dels cenacles renaixentistes que apuntava Martínez, també van ser subscrites per Domínguez Moltó: «Su excesiva modestia y carácter retraído, que no buscaba nunca la ostentación y le impidió el comunicarse con el mundillo literario» (1981: 34). És cert que Martí no va participar activament de la Renaixença com ho van fer altres contemporanis i, de fet, va arribar a criticar durament Lo Rat Penat en més d'una ocasió.[12] Però també és cert que va mantenir algun tipus de relació, com a mínim epistolar, amb figures com Lluís Cebrian Mezquita, un dels fundadors de Lo Rat Penat, per qui sentia admiració, si hem de jutjar pels comentaris que en fa al llarg de l'obra, o amb Francesc Vilanova i Pizcueta, escriptor i autor de la *Guía artística de Valencia* (1905 i 1907), que Martí va consultar i agrair per a la confecció de *Tipos, modismes y coses rares y curioses de la terra del Gè*. Martí no participava ni de les formes ni del discurs de la Renaixença valenciana, però estava al corrent de les activitats que s'hi duien a terme i estava en contacte amb alguns dels seus protagonistes, cosa que el portava a reflexionar sobre aquest moviment, com apuntàvem, i, encara, a mantenir-se'n o sentir-se'n al marge.

Malgrat aquestes reserves, de fet, a l'octubre de l'any 1916, cap al final de la seva vida, tant el Centre de Cultura Valenciana, amb tan sols un any d'existència, com, poc després, Lo Rat Penat, van reconèixer la seva labor i trajectòria nomenant-lo soci corresponsal a Mislata i soci de mèrit, respectivament.[13] Al mes següent, el 5 de novembre, li van retre homenatge a sa casa amb la participació de diferents entitats culturals, encapçalades pel Centre de Cultura Valenciana, però

12 Vegeu, per exemple, l'entrada corresponent a Lo Rat Penat en *Tipos, modismes..*: «cada any pren manco interés el president i la Junta directiva, fent més política que altra cosa, no donant estímuls als escriptors regionalistes per a que puguen prendre més part en los *Jocs Florals*, no publicant els resultats de les excursions científiques que se fan als pobles i monuments antics, permetent discursos en castellà en les vetlades literàries de la Societat, premiant els mamarratxos de les Carnestoltes, etc.» ([1906] 1908: 337), o la reflexió que fa sobre l'ús de la llengua que fan els literats renaixentistes: «Casi tots els que van en la capital al front del moviment literari regional, no fan preu dels llibrets o periòdics escrits en lo llenguatge usual o corrent, tildant-los de vulgars, com si eixos senyors parlaren lo mateix que escriuen, qual llenguatge antiquat i de veus rebuscades no entén el poble ni tampoc se troben en ningun Diccionari valencià ni català» ([1906] 1908: 410).

13 Vegeu-ne un resum en *Las Provincias: Diario de Valencia* (21-10-1916: 1–2).

en què hi van ser presents molts altres representants d'institucions i alguns dels principals escriptors i intel·lectuals del moment, entre els quals hi havia Lluís Cebrian, Lluís Fullana, Josep Martínez Aloy, Faustí Barberà, Joan Pérez i Lúcia (president de Lo Rat Penat en aquell moment), etc. A la seva mort, diverses associacions i entitats, entre les quals el Centre de Cultura Valenciana, Lo Rat Penat, Acció Valencianista o l'Ajuntament de València mateix en lamentaren la pèrdua i li feren homenatges pòstums.

La diversitat de personalitats i d'entitats culturals que van reconèixer la tasca de Martí Gadea és possible que s'explique gràcies, en part, a l'obra lexicogràfica, que, juntament amb el diccionari de Llombart, va tenir un cert èxit en l'època i va ser força consultada i esmentada per la gent de cultura del moment i també per la premsa. No obstant això, i més enllà de la notabilitat que degué aconseguir com a pàrroc a Mislata, no podem deixar de banda el traç que deixava com a folklorista (o literat d'arrel folkloricocostumista). Tant és així que l'acadèmic de la Real Academia Española, Francisco Rodríguez Marín (1855–1943), especialista, entre d'altres, en literatura espanyola popular i tradicional, va reconèixer en més d'una ocasió la importància de Martí i Gadea al País Valencià com a folklorista, com recull Luis Guarner en un article en *Las Provincias* l'1 de febrer de 1924, quatre anys després de la mort de Martí:

> don Francisco [Rodríguez Marín] tiene un recuerdo para Martí Gadea, notando que los libros que éste publicó de cosas populares, son de un interés grande para los estudios folklóricos, y el Maestro se duele de que a Valencia se le haya pasado inadvertido un investigador como el señor Martí Gadea, no tributándole el homenaje a que estaba obligada para su ilustre hijo, que vivió y murió obscurecido siempre junto a su amada tierra.

D'altra banda, a pesar que Martí no participés en els Jocs Florals ni fos un membre actiu de les societats que n'acabarien reconeixent la tasca, sí que va participar en els Jocs Florals de l'Antigor, Societat Humorística Valenciana: una mena de Jocs Florals humorístics alternatius als organitzats per Lo Rat Penat, de caire satiricohumorístic. En rebé un accèssit l'any 1906 i és un fet il·lustratiu de com Martí sí que va prendre part en el corrent literari menys elitista de la Renaixença, que també estava mínimament organitzat. És una altra raó

per considerar el pes de l'entreteniment en la producció literària de Martí i Gadea i l'adscripció que ell mateix hi feia quan es presentava a certàmens d'aquest tipus. És possible que aquest mateix fet també l'apartés de la línia més oficialista o culta de la Renaixença i li dificultés una consideració adequada de l'elit cultural valenciana.

1.1.4 Francesc Badenes Dalmau

Francesc Badenes Dalmau (1859–1917) va ser un dels líders de la Renaixença valenciana. Va pertànyer a Lo Rat Penat i va participar amb assiduïtat en els Jocs Florals. També formà part del Centre Excursionista de Lo Rat Penat (almenys a partir de 1897) i de L'Oronella, el centre excursionista fundat per Llombart, durant el seu curt període d'existència.

El conjunt de la seva obra, també la que pot tenir interès folklòric, és poètica, amb l'excepció més assagística o erudita del pròleg a *Còses de la meua tèrra*, de Francesc Martínez (1912), que constitueix, com veurem, el seu paper més destacable en aquests termes. Més enllà d'aquest pròleg, l'única obra de la seva producció que pot tenir alguna relació amb el folklore és *Rondalles del poble* (1900). La resta de volums que publicà van ser poemaris que, malgrat que en algun cas incloïen el mot «llegenda» en el títol, no són més que recreacions literàries de motius de la història valenciana com les que hem ressenyat adés.

Abans de comentar aquestes obres, convé assenyalar un detall ben interessant i fins ara desconegut sobre el paper del folklore en la trajectòria de l'escriptor. En l'Arxiu del Fons Badenes Dalmau que es conserva a la Biblioteca Valenciana, es pot trobar un manuscrit en molt mal estat, sense datar i sense referències a cap mena d'edició, escrit en català oriental, titulat «Literatura oral catalana», signat en la pàgina final —pràcticament illegible— pel folklorista català Cels Gomis. Es tracta d'una còpia literal, però parcial, de l'article «Literatura oral catalana», publicat en la revista *L'Avenç* el 15 d'abril de 1884, que, segons Emili Samper, «es pot considerar la primera aportació teòrica de Cels Gomis sobre el tema [la literatura oral]» en què l'autor «dóna una sèrie de consells a tothom qui pugui estar interessat en el tema» (Samper 2013: 103). Si en l'article de *L'Avenç* es detallaven diversos aspectes metodològics per a la recollida de materials folklòrics i con-

tinuava amb una classificació força tècnica dels diferents gèneres folklòrics que hom pot trobar a fi d'organitzar-los correctament, en la còpia manuscrita conservada únicament hi trobem aquesta classificació, acompanyada d'algunes notes inicials tretes d'aquell article.

El fet que Badenes conservés aquest manuscrit presenta un interès múltiple i deixa alguns interrogants: hi havia cap relació entre els dos autors? Va llegir Badenes aquest text abans de publicar la seva reflexió teòrica sobre el folklore en el pròleg a *Còses de la meua tèrra* de 1912? Sobre la primera qüestió, el més probable és que l'article fos una còpia que un tercer hagués facilitat a Badenes: si més no, en la documentació consultada no hi consta que existís cap relació entre Gomis i ell. Sobre la segona qüestió, és cert que l'any de publicació de l'article és de 1884 i que el pròleg de *Còses de la meua tèrra* va veure la llum l'any 1912, amb la qual cosa Badenes podria haver conegut aquell article abans de publicar la seva reflexió. Tanmateix, en el pròleg a Martínez no sabem trobar-hi cap traça de les aportacions teòriques o de les classificacions dels gèneres segons Gomis, ni tan sols el menciona com a folklorista quan enumera un seguit de folkloristes de Catalunya. Tot plegat ens porta a la conclusió que el manuscrit degué arribar-li després de la publicació del pròleg, com un complement a la seva formació pels interessos que tenia en aquest camp. En qualsevol cas, aquest fet posa de manifest que Badenes estava interessat en l'estudi teòric del folklore i evidencia una connexió molt ressenyable, ni que siga com a lectura, sobretot si tenim present que els coneixements de Badenes sobre el folklore semblen sempre intuïtius i molt tocats per l'esperit romàntic i literari.

Més enllà d'aquest aspecte sobre la formació, apuntàvem que *Rondalles del poble* (1900) és una de les poques produccions d'aquest autor que es poden relacionar amb el folklore. S'hi inclouen 10 narracions anotades, amb una base folklòrica identificable i la intenció explícita de l'autor de buscar i transcriure balades tal com féu Marià Aguiló en el *Romancer popular de la terra catalana: cançons feudals cavalleresques* (1893). Tanmateix, Badenes només hi va trobar una balada, que hi transcriu pràcticament sense canvis segons ell mateix: «A penes si hem posat la mà en ell» (Badenes 1900: 133). Aquest comentari és ben interessant, com a mínim, per dues raons: la primera, la *consciència de la disciplina folklòrica* incipient, ja que l'autor comença a adonar-se de la importància de no «posar la mà» en els

textos, és a dir, sembla fer aquest comentari com un aspecte de valor afegit per a la composició; la segona, just el contrari: malgrat que és conscient que cal ser fidel al text d'origen, també creu que cal manipular-lo, ni que siga mínimament, a fi d'obtenir-ne un text adequadament literari. No hi ha dubte que per a ell, al capdavall, el folklore verbal no deixa de ser literatura —creació, bellesa— amb finalitats fonamentalment estètiques.

Després de la impossibilitat de trobar en la tradició oral més romanços en català dignes de ser publicats, Badenes va decidir canviar de «punt d'investigació»: el «cuento d'ahir, la tradició passada, la vella llegenda», «que he tractat de vestir lo millor que he sabut i amb la senzillesa que deuen tindre», malgrat els recels sobre la recepció, «Tal volta se me diga que és tot açò molt innocent; mes jo contestaré que així és el poble i tal apareix *Montserrat* de l'insigne Verdaguer [sic]» (1900: VII–VIII). En aquest punt s'emmiralla ja no en Aguiló, sinó en Verdaguer, els poemes del qual són ja tota una altra cosa: en general, una brillant obra de creació poètica de base folklòrica. Per tant, a banda de la transcripció de la balada que troba, va decidir literaturitzar nou rondalles i llegendes recollides de l'oralitat, amb arguments i motius fàcilment identificables dins del folklore valencià i universal.

L'autor, en conseqüència, no escapa d'una concepció estrictament literària del folklore en tant que l'utilitza per a la recreació. Tant és així que versifica els materials que devia trobar originalment en prosa. Ben mirat, però, aquesta versificació devia donar un cert prestigi a l'obra en el context en què fou escrita. Cal no oblidar que la poesia era el gènere preferit dels escriptors valencians del moment, i, en qualsevol cas, *Rondalles del poble* naixia inicialment com una obra inspirada pel *Romancer* d'Aguiló, és a dir, per una obra de narracions populars en vers. Hi ha, però, una diferència important respecte de la major part dels autors que li eren contemporanis. Badenes, a través de les diverses notes erudites per a cadascuna de les narracions, desgrana una concepció de la disciplina folklòrica molt diferent i més avançada i conscient que la de qualsevol dels escriptors dels Jocs Florals que únicament n'aprofitarien temes i motius per a la creació literària. A banda dels arguments i els motius de la narrativa popular valenciana, i amb l'excepció d'una de les composicions, totes les narracions en vers van acompanyades d'una nota explicativa erudita

amb alguns comentaris suggestius per a l'estudi del folklore, i, a més, demostra conèixer bé els gèneres folklòrics que hi treballa (la rondalla, la tradició, la llegenda i la balada o *romanç*) amb una distinció conceptual perfecta per a cadascun dels casos. Aquesta maduresa crítica va assolir el seu clímax en el pròleg que ell mateix va elaborar per a Francesc Martínez en *Còses de la meua tèrra* l'any 1912.

Des del nostre punt de vista, el pròleg de Badenes en aquest llibre —a banda, és clar, de l'aportació de Martínez— representa un salt qualitatiu suficient perquè ens plantegem ací la fita entre dos períodes (1873–1912 i 1912–1939). És cert que no es tracta de cap aportació excepcional; però sí que és un document extraordinari, per inicial, perquè no n'hi havia hagut cap d'anterior semblant al País Valencià. Era la primera vegada que un valencià reflexionava per escrit i amb una certa erudició sobre el folklore en general.

En aquest pròleg, Francesc Badenes fa un breu assaig a l'entorn de la «literatura popular», «la més difícil de tractar de totes les que ens ofereix el camp vastíssim i ubèrrim de la Literatura general» (Martínez 1912: VII). Com han fet molts folkloristes fins ben entrat el segle XX, l'intent de Badenes Dalmau de descriure aquest camp d'estudi passava per una llarga llista de gèneres diversos, amb la particularitat que la seva concepció era força àmplia i que casava amb el concepte de folklore que també tenia Francesc Martínez, que incloïa alguns gèneres que avui potser deixaríem dins de l'àrea del costumisme o dins dels estudis més purament lingüístics. A més, feia una llista d'un seguit de gèneres que no poden adscriure's adequadament a un sol gènere sinó a cap, o a diversos: «cuento-enigma, cançó enigmàtica, refrany-endevinalla, endevinalla dramàtica o representada, cuento-endevinalla, etc.» (1912: VIII). Feia notar, doncs, l'existència de la hibridació dels gèneres o dels gèneres complexos. Aquesta concepció és força moderna i sobrepassa àmpliament els grans gèneres canònics de la literatura popular que havien estat treballats pel romanticisme —tant el català com l'europeu—: sobretot, les balades o romanços, les rondalles i les llegendes —que, precisament, eren els gèneres que ell mateix havia versificat en les *Rondalles del poble*. Com havíem assenyalat, però, no hi trobem cap rastre de la classificació genèrica que oferia Cels Gomis en el manuscrit «Literatura oral catalana».

Després d'aquests apunts, Badenes reflexiona sobre diversos aspectes de l'estudi del folklore que eren de gran interès en aquell moment. Una mostra en pot ser la resposta salomònica a la discussió sobre l'origen del material folklòric, que tant preocupava els folkloristes europeus del moment, és a dir, si l'origen de la literatura popular calia cercar-lo en la corrupció de mostres de literatura culta o si es trobava, realment, en invencions del poble. Al seu parer, «De tot hi ha: com produí el savi, produí també el poble» (1912: ix), de manera que no es deixa portar fàcilment per la idea del geni romàntic creador, que passa al poble les seves composicions, que després s'adulteren a través de les generacions del poble analfabet, sinó que també responsabilitza «el poble» de la creació i, fins i tot, apunta a un diàleg entre literatura popular i culta, amb un subratllat especial per a aquelles obres cultes que aprofitaven la literatura popular. Segons Josep M. Baldaquí, en el coneixement de les posicions que defensen l'origen culte de la literatura popular, Badenes estava al corrent de les teories de l'anomenada escola mitològica o filològica i de l'escola històrica o orientalista:

> Aquesta concepció [...] ens indica que Francesc Badenes coneixia les teories de l'anomenada «escola mitològica» o «filològica», el principal exponent de la qual era l'alemany afincat a Anglaterra Max Müller, i de l'«escola històrica» o «orientalista», del també alemany Theodor Benfey. Totes dues escoles defensaven un origen culte a la literatura popular, que es basava per a uns en degeneracions dels antics mites aris, i per als altres en la literatura sànscrita. Aquesta és la concepció que tenien del folklore els estudiosos renaixentistes catalans, en la seua visió essencialista del patrimoni de la cultura popular (Baldaquí [1988–1989]: 29).

Al nostre parer, el coneixement d'aquestes teories devia haver-li arribat d'una manera molt indirecta, segurament a través de la lectura o el contacte amb altres folkloristes de la Renaixença, particularment Milà i Fontanals o Marià Aguiló. En qualsevol cas, Badenes no n'és un ferm defensor, sinó que, com dèiem, es posiciona també a favor d'una teoria que considere el poble anònim com a creador. El punt de modernitat no sols és conèixer aquestes teories, sinó mostrar-s'hi parcialment en desacord, advocant també per un origen popular. Aquesta posició, al nostre parer, implica un esforç extra per dignificar la literatura popular. En aquest esforç podem emmarcar també els exemples que ofereix d'obres literàries cultes ben conegu-

des que han estat influïdes per la literatura popular, a més de noms d'escriptors espanyols, catalans i mallorquins que s'han interessat per la matèria.

Un altre exemple dels seus coneixements de la folklorística arriba quan comenta els reculls paremiològics valencians que s'havien fet fins llavors: hi detectava que «falta l'estudi comparatiu» (Badenes, dins Martínez 1912: XIII), que era la manera de treballar-los adequadament en aquell període, com féu, per exemple, Sebastià Farnés a Catalunya. De fet, Francesc Martínez no va arribar a aplicar mai els consells crítics de Badenes i, en la paremiologia va limitar, com tants altres folkloristes, a fer inventari sense cap mena de classificació ni anàlisi comparativa.

Malgrat la modernitat i l'encert d'algunes de les consideracions, cal no obviar l'herència romàntica de la formació de Badenes, que es manifesta ben palesament quan decideix no analitzar críticament el material recollit per Martínez: «Com no cap anàlisi en l'expressió de bellesa que en tot moment ens oferix la Natura, sublim en el conjunt i en els detalls, tampoc cap anàlisi en el camp vastíssim de la literatura popular, puix tot en ell es hermós i útil» (1912: XV). Cau en el tòpic de la bellesa intrínseca en la literatura popular, a allò que emana directament de la natura —del poble, en aquest cas—, que, per a ell, impedeix la possibilitat de fer-ne cap anàlisi.

Badenes, en últim terme, com a bon prologuista, s'encarrega de lloar l'obra de Martínez; però, fent-ho, s'obliga, igualment, a enaltir la matèria, a dotar-la de contingut i de possibilitats, d'una profunditat inusitada per als renaixentistes valencians. En definitiva, una matèria humanística tan digna d'estudi com qualsevol altra: «Gran virtut se necessita per a, en lloc d'elevar l'esment al cel claríssim demanant el foc de la inspiració, fixe els ulls en les coses, en apariència xicotetes, en realitat de vital interès pera la Història, la Lingüística, l'Etnologia, etc.» (Martínez 1912: XIV–XVI). És una afirmació valenta i atípica en el context valencià que carregava de prestigi el treball del seu deixeble.

De fet, Francesc Martínez deixaria escrita, uns anys després, l'admiració per Badenes en la història del folklore que encapçalava el seu *Folklore valenciá* de 1927: «fou nostre iniciador en aquests [estudis folklòrics], ensenyant-nos en què consistia la ciència folklòrica, que era precisament l'estudi, la catalogació de les contarelles que en

la intimitat de la penya del café als contertulis contàvem com a curiositats de nostre poble» (Martínez 1927: 32). En aquest punt Martínez no sols reconeix el mestre, sinó també el seu ensenyament més clar: «en qué consistía la ciència folklòrica», que descriu breument com a «catalogació» de «contaralles» contades com a «curiositats de nòstre pòble». Encara hi ha una nota que no ha de passar per alt, i és la referència a les tertúlies en què el folklore podia ser un tema de debat: Francesc Badenes devia participar-hi activament i inculcar en Francesc Martínez uns coneixements que tot just florien.

1.2 La institucionalització. Els inicis del folklore com a disciplina (1912–1939)

L'any 1912 es publicà a València *Còses de la meua tèrra (primera tanda)*, de Francesc Martínez. Amb la seva obra s'encetava un període en què el folklore va fer el pas de la literatura a l'emancipació. Va començar a utilitzar-se el terme amb més freqüència —va passar, fins i tot, a formar part del títol d'una de les publicacions de Joaquim Martí i Gadea, *Folk-lore valensiá titulat Pitos y Flautes* (1914)—, aparegué un primer deixeble de Martínez, Adolf Salvà, i nasqueren algunes institucions que van repercutir directament en la recol·lecció i la recerca. D'aquestes institucions, dues van ser coordinades des del País Valencià: el Centre de Cultura Valenciana (creat l'any 1915), que va desenvolupar anys després una Secció d'Etnografia i Folklore, i la Societat Castellonenca de Cultura, fundada el 1919, amb objectius folklòrics gairebé des dels inicis. A banda d'aquestes dues entitats, n'hi va haver dues més gestionades des de Catalunya en què hi va haver una aportació valenciana ben significativa —encara que no sempre elaborada per autors valencians, com veurem. Es tracta dels concursos i de les missions de cerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC) i dels concursos del Llegendari Popular Català. A banda, cal esmentar també, ni que siga a tall d'anècdota, el projecte per a la creació d'un Museu d'Etnografia i Folklore, encapçalat per Maximilià Thous i Orts, aprovat per l'ajuntament de València l'any 1931. El museu no va arribar mai a obrir les portes al públic i el projecte fou cancel·lat, i Thous destituït, amb el franquisme. Tanmateix, el projecte demostra que en aquest moment s'estava treballant encaridament per la institucionalització del folklore, en aquest cas en el vessant més etnogràfic.

En conjunt, aquest segon període de la història de la literatura popular al País Valencià representa un canvi essencial en la percepció de la matèria i en la producció i la recol·lecció de materials. Per primera vegada, el folklore passava a ser una preocupació per a algunes institucions valencianes i tenia un objecte d'estudi definit. Va aparèixer les primeres reflexions teòriques sobre el folklore —iniciades, recordem-ho, pel pròleg de Badenes Dalmau a *Còses de la meua terra*, però després seguides, com veurem, per Francesc Martínez— i les grans campanyes de recol·lecció, sobretot a través de les institucions catalanes en què hi va haver presència valenciana: l'OCPC i el Llegendari Popular Català.

Així doncs, la participació dels valencians en institucions que tingueren com a un dels objectius la recerca folklòrica, d'una banda, i els avenços en la concepció del folklore com una disciplina diferenciada i amb un mètode propi, de l'altra, va significar un gran pas: sobretot si tenim present l'escassa consideració i les greus mancances que tingué aquesta matèria en el període anterior. Les aportacions a la reflexió teòrica i crítica van començar a fer-se sentir, però, sobretot, fou especialment intensa i d'una gran qualitat la recol·lecció organitzada des de les institucions. D'altra banda, Francesc Martínez fou qui va portar les regnes en les principals activitats folklòriques del país; les seves publicacions, el contacte amb altres folkloristes o el diàleg directe amb les institucions —i des de les institucions— demostren una voluntat ferma i constant d'aconseguir materials folklòrics que es convertia, per a ell, en una manera lloable i necessària de treballar per al poble valencià. Desafortunadament, les morts de Francesc Martínez i d'Adolf Salvà, mort massa jove, es van sumar a les conseqüències nefastes de la Guerra Civil. Sota el règim de Franco, es van desactivar els intents de les institucions valencianes per projectar una identitat cultural i lingüística pròpia i es van eliminar o silenciar els esforços culturals per a la vertebració del País Valencià, cosa que va implicar una veritable interrupció de les iniciatives d'aquest període. Cal entendre, doncs, que l'any 1939 cloïa un període que prometia ser esperançador per a la recol·lecció i l'estudi del folklore al País Valencià.

1.2.1 El Centre de Cultura Valenciana[14]

El Centre de Cultura Valenciana (CCV) va ser creat l'any 1915 per la Diputació Provincial de València a fi de promocionar, conservar i conrear la cultura valenciana. Principalment, els seus membres van treballar temes relatius a la història, l'arqueologia, la llengua i la literatura, però el folklore també es va fer un lloc a partir dels anys vint. Entre els seus membres, Francesc Martínez hi constava com a sisè director de número des de la fundació. Hi exercí com a bibliotecari, com a president suplent de la Secció de Llengua i Literatura i, durant els anys 1941-1943, com a director degà, fins que va ser apartat del càrrec per raons polítiques i va començar a distanciar-se de la institució.

Segons l'acta de la junta administrativa del CCV del dia 12 de maig de 1922, «D. Francisco Martínez Martínez [...] dio cuenta a la Junta Administrativa de haberse constituido bajo su presidencia la comisión de folklore, y acordado la publicación de un cuestionario, para cuya impresión fué autorizado el Sr. Decano». És la primera notícia que tenim de la constitució de la «comisión de folk-lore». En els primers *Anales* del CCV, de 1928, s'explica que aquesta comissió de folklore, que fins llavors havia depès de la Secció de Literatura, passava a organitzar-se com a secció autònoma des d'aquell moment sota el nom de Secció d'Etnografia i Folklore. El salt era significatiu, en tant que podia funcionar com un organisme amb més visibilitat i poder de decisió dins l'entitat i amb més personal, però també en tant que es desprenia de la dependència de la Secció de Literatura i, per tant, es permetia incloure la part d'«Etnografia»; per bé que és cert que anteriorment no havia tingut cap problema a recollir i demanar materials etnogràfics, aquest vessant va ser el que més es va explotar a partir de 1928.

Des dels inicis, l'antiga comissió de folklore es creà amb la idea d'elaborar un qüestionari folklòric que servís per «arreplegar i anotar cuidadosament totes les costums, frases, llegendes, cuentos, adagis, modismes, en una paraula, tot lo referent a la literatura popular de

14 Per a l'elaboració d'aquest apartat, s'han consultat els documents originals conservats en la Real Acadèmia de Cultura Valenciana, successora del Centre de Cultura Valenciana.

les viles i aldees de la Regió per a que no es perden estes venerables coses d'altres temps», tal com consta en el qüestionari que s'acabà elaborant i imprimint en forma de díptic. Tanmateix, malgrat que aquesta presentació només parla de literatura popular i, de fet, malgrat que la comissió encara depenia de la Secció de Literatura, l'ambició era molt més àmplia i abraçava tota mena de manifestacions folklòriques en el sentit de cultura i literatura popular. En qualsevol cas, amb aquella cita també queda clar que l'aspiració era recollir amb una mentalitat encara molt romàntica: perquè el coneixement no es perdés, perquè es percebia com una cosa del passat, una antiguitat popular. Aquesta concepció no es desdiu de la del president i principal dinamitzador de la comissió, Francesc Martínez.

Tan sols s'elaborà un qüestionari, anomenat «Qüestionari número 1. Festes de Nadal», en català i en castellà, sobre folklore del Nadal, incloent-hi preguntes al voltant de tot el folklore associat: els costums populars, la música, els balls i els instruments tradicionals, la gastronomia, però també la fraseologia, les llegendes, les rondalles i les cançons. Tal com suggereix el «número 1», hi havia la intenció d'elaborar-ne més; així s'indica en aquell díptic: «seguiran altres que han de tractar de les demés festes de l'any, de modo que cada sèrie forme un tot harmònic». Això, però, no va arribar a ocórrer, encara que és ben indicatiu de quin era el projecte que s'havia dissenyat i de quina manera i amb quin substrat metodològic s'estava preparant. La recol·lecció volia seguir el cicle de l'any, cosa que també indica que hi havia una programació de la tasca, una sistematització de la recerca. D'altra banda, és ben probable que el qüestionari s'elaborés tenint presents els de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, que s'havien començat a publicar l'any 1915, i, encara que era massa recent, potser també es coneixia el *Manual per a les recerques folklòriques de Catalunya*, de Josep M. Batista i Roca, de 1922. Cal no oblidar que Francesc Martínez mantenia el contacte amb Tomàs Carreras i Artau, i que el Centre de Cultura Valenciana mantenia també un contacte estret amb la Societat Castellonenca de Cultura, que havia començat a publicar qüestionaris folklòrics l'any 1921.

Aquest qüestionari va ser repartit entre els col·laboradors del CCV, d'arreu del País Valencià, des del moment de la impressió l'any 1922 fins a l'arribada de la Guerra Civil. Malauradament, la resposta va ser escassa i de qualitat irregular, i del material rebut, parcialment

publicat en la premsa del moment, només se'n conserva una part en els arxius de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana. La majoria d'aquests materials rebuts responien, sobretot, a les preguntes sobre costums i cultura popular, més que no pas a les preguntes sobre materials verbals.

Entre 1923 i 1928 no hi ha documentació sobre la tasca que dugué a terme la comissió de folklore. Només es conserven dues cartes de 1927 que arriben al Centre des de Barcelona: una és de Rafael Patxot i l'altra de Rossend Serra i Pagès. En aquestes cartes agraeixen al director degà que els haja fet membres corresponents del CCV per mitjà de Francesc Martínez, amb qui mantenien estretament el contacte. Això testimonia les connexions que Martínez gestionava des de la institució a fi de mantenir la relació amb personalitats que podien ser ben interessants per al desenvolupament de la tasca folklòrica —es tracta ni més ni menys que dels dos grans dinamitzadors del folklore en l'àmbit pancatalà en el moment, i que, com es demostra en l'apartat dedicat al Llegendari, sempre tingueren present el País Valencià entre les seves preocupacions perquè no quedés un buit en la recollida de materials. A més, va ser l'any anterior, el 1926, quan tingué lloc el primer Concurs del Llegendari Popular Català, en què Francesc Martínez presidí l'acte.

A banda d'aquestes relacions, no hi ha res que faça pensar que l'activitat durant aquests anys fos intensa. Això, unit amb la baixa participació als qüestionaris, explica perfectament les crides i, fins i tot, les lamentacions que es fan des de la Secció a partir de 1928. En aquest any es va decidir ampliar el qüestionari del Nadal —i no pas fer-ne un de nou— i es van editar els primers *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, en què hi havia un apartat dedicat a explicar què s'estava fent en cada secció. En la corresponent a la Secció d'Etnografia i Folklore s'exhortava els socis i els lectors a participar en la recerca, fins i tot amb independència del qüestionari o de la quantitat de materials aportats. Però encara va ser més sentida i afectada la lamentació que es va publicar en els *Anales* de 1929,[15] que, de fet,

15 Tot i que l'article corresponent no va signat, la redacció (la sintaxi, el vocabulari emprat i, fins i tot, la tria ortogràfica) apunta, clarament, Francesc Martínez i Martínez. L'any 1931 aquest apartat, de fet, ja apareixerà signat per ell mateix.

tingué ressò en la premsa[16] i que anava acompanyada d'un intent de dignificació de la tasca del folklorista: segons aquell escrit, qualsevol persona que es dediqués al folklore, en definitiva, estava treballant per la «pàtria valenciana». Tanmateix, ni amb les crides ni amb el ressò en premsa es va obtenir la resposta desitjada i les col·laboracions van ser mínimes.

A partir de l'any 1930 la Secció canvia d'objectius i decideix centrar-se en aspectes més relacionats amb el costumari festiu. De nou, es perd la pista sobre l'activitat de la Secció entre 1931 i 1936: pel que sembla, no n'hi va haver cap. L'any 1936, però, es decideix reprendre la tasca i estudiar les festes de moros i cristians. Aquest acord va donar lloc al treball d'Adolf Salvà *Bosqueig històric i bibliogràfic de les Festes de Moros i Cristians*, publicat pòstumament (1958), però acabat abans de la seva mort.

Després de la Guerra Civil, amb l'allunyament de Martínez i la mort de Salvà, el Centre va perdre els seus dos integrants més actius en la Secció d'Etnografia i Folklore i va reduir els seus interessos, sobretot, a qüestions històriques.

Globalment, la tasca folklòrica del CCV va ser possible gràcies a la iniciativa i a l'esforç constant de Francesc Martínez. La repercussió escassa, en canvi, del qüestionari i de les crides a la recol·lecció cal atribuir-la, segurament, a la passivitat general dels corresponsals del CCV a qui s'envià els qüestionaris i a la fragilitat de la folklorística valenciana del moment: concretament, en les poques contribucions que van arribar, hi trobem importants dosis de prejudicis i prevencions morals que els impedeixen transcriure mostres de literatura popular o fa que en posen en dubte l'interès.

1.2.2 La Societat Castellonenca de Cultura

L'altra iniciativa institucional gestionada des del País Valencià que convé destacar és la tasca folklòrica de la Societat Castellonenca de Cultura (SCC).[17] Va ser registrada en el Govern Civil de Castelló l'any 1919 i constituïda l'any 1920 per un grup d'intel·lectuals i erudits reu-

16 Vegeu *La Voz Valenciana*, 07-08-1929.

17 Vegeu-ne una primera aproximació a Escuder (2012).

nits a l'entorn de Castelló de la Plana sota la presidència de Salvador Guinot.[18] Com a institució, els objectius que es plantejava eren tres: crear una revista, formar una biblioteca i fer excursions per les comarques de Castelló semblants a les dels altres centres excursionistes del moment (Falomir 2007: 82). Amb donacions de socis i intercanvis bibliogràfics entre l'SCC i altres institucions, com la Biblioteca Comunale de Bologna, l'Academia Virgiliana de Mantua, la Hispanic Society of America, l'Institut d'Estudis Catalans, la Universitat de Cambridge, el Victoria and Albert Museum de Londres, l'Institut d'Art et Archeologie de París o el Centre de Cultura Valenciana, entre d'altres (Falomir 2007: 83), l'objectiu de la creació de la biblioteca va ser possible amb el temps i va anar augmentant amb els anys. Pel que fa a les excursions, s'iniciaren l'any 1921 amb interessos historicoarqueològics semblants als seus homòlegs de València. Però l'objectiu que es va acomplir més immediatament i tingué més durada i projecció va ser la creació de la revista, titulada *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, creada dos mesos després de la fundació de l'entitat (Falomir 2007: 91). Aquesta revista va funcionar com una mena d'arxiu de la institució, en què es publicaven les col·laboracions dels socis o d'autors externs que hi volgueren participar, sobretot en temes culturals, històrics, lingüístics, etc., especialment centrats en la ciutat de Castelló i la seva circumscripció provincial.

El *Boletín* va ser l'eina principal de l'activitat investigadora de la institució, i és a través d'aquesta publicació que es van gestionar i desenvolupar tots els aspectes relacionats amb el folklore. El primer director de la publicació fou Ricardo Carreras, que llavors era un dels vocals de la Societat. Gairebé des de l'inici s'hi van crear algunes seccions, una de les quals va ser la de «Folk-lore», dirigida per Àngel Sánchez Gozalbo,[19] un altre dels vocals de la institució, que va substituir Carreras com a director des de la seva mort, l'any 1929. En la Secció de Folklore també hi van participar Carles Salvador i Joan Borràs.

18 Per a una perspectiva global de la Societat Castellonenca de Cultura, que seguim ací per a les dades sobre la seva creació, consulteu Falomir (2007).

19 Àngel Sánchez Gozalbo (1894–1987) va ser un metge format a València, escriptor i erudit. Va participar en el procés de fundació de l'SCC, sent-ne el més jove. i, com veurem, va ser un dels membres més actius de la Societat i del seu *Boletín*, especialment per al camp del folklore, i un dels que més encert i rigor científic hi van aportar.

Amb ells, i sota el comandament de Sánchez Gozalbo, aquesta secció va ser l'aportació més constant, seriosa i decidida de la Societat Castellonenca de Cultura al folklore. Durant les dècades de 1920–30, Castelló va viure un context d'eclosió cultural que, des d'un punt de vista folklòric, es va traduir clarament amb la generació d'un entramat de recerca folklòrica i treball de camp com el que cap institució valenciana havia sabut dur a terme fins llavors —convé recordar que el Centre de Cultura Valenciana ho va intentar, però els resultats no van arribar a ser els que s'esperaven.

La Secció de Folklore començà en el primer any de publicació de la revista i, per tant, començà a funcionar dos anys abans que es creés la comissió de folklore del Centre de Cultura Valenciana, a pesar que aquesta altra institució s'havia fundat cinc anys abans que la Castellonenca. El primer text que publiquen, «Folk-lore. Nuestros colaboradores», signat per Sánchez Gozalbo, és programàtic i l'inici és tota una declaració d'intencions, dotat d'una fonamentació teòrica ben clara:

> La «Sociedad Castellonense de Cultura» deseosa de recoger en las páginas del *Boletín* toda la llamada *sabiduría popular*, que lenta y silenciosamente es recogida por estudiosos folkloristas, inaugura esta sección a fin de aunar esfuerzos, y llegar a vislumbrar las características de nuestra región.
>
> Quienquiera que paseara la vista por un mapa lingüístico del antiguo reino de Valencia; lugar de nuestras rebuscas e investigaciones, fácilmente vería tierras de lengua valenciana y comarcas de lengua castellana: unas y otras esperan que una labor detenida, persistente y concienzuda averigüe *el carácter autóctono o importado de la frase, dicho, refrán, leyenda, cuento, etc., su área de extensión, sus modificaciones a través del tiempo, y a la recíproca, su influencia sobre el medio ambiente*. De esta manera recogido y catalogado nuestro folklore *podría estudiarse y compararse con el folklore de las otras regiones hispanas, llegarse a conocer el sedimento dejado en él por hombres de lejanas tierras que pisaron nuestro suelo, parangonársele con el de otras razas y otras lenguas y llegar al conocimiento de la psicología de los pueblos* (*Völkerpsichologie*) (Sánchez Gozalbo 1920: 43).[20]

20 La cursiva és nostra.

Així, el *Boletín* volia servir com a element coordinador i gestor dels esforços en el treball de camp («aunar esfuerzos»), com un nucli o una mena d'arxiu on havien d'arribar els reculls a fi que, amb el temps, gràcies a les diverses aportacions, es poguessen dilucidar «las características de nuestra región». Aquesta perspectiva beu explícitament de la teoria de la psicologia dels pobles (*Völkerpsichologie*) encunyada per Wilhelm Wundt, que estudiava les formes del comportament col·lectiu. De fet, aquesta teoria convergeix en certa manera amb el mètode historicogeogràfic en tant que aquest, tot i emprat bàsicament en la rondallística, pretenia, a través de la comparació de versions, arribar a conèixer l'origen en el temps i en l'espai dels documents folklòrics, així com les formes d'expansió, cosa que també forma part dels objectius que planteja Sánchez Gozalbo: esbrinar «el carácter autóctono o importado de la frase, dicho, refrán, leyenda, cuento, etc., su área de extensión, sus modificaciones a través del tiempo», «y compararse con el folk-lore de las otras regiones hispanas, llegarse a conocer el sedimento dejado en él por hombres de lejanas tierras que pisaron nuestro suelo, parangonársele con el de otras razas y otras lenguas y llegar al conocimiento de la psicología de los pueblos» (1920: 43). Per primera vegada, des d'una una institució valenciana es demostrava un coneixement teòric que anava més enllà de la intuïció i identificava clarament els objectius i les formes que s'havien de seguir, homologant-les al context europeu i partint dels referents més notables del moment. Amb tota probabilitat, aquest coneixement arribava a través de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (AEFC), en què van col·laborar alguns membres de l'SCC, inclòs Sánchez Gozalbo. Els fonaments teòrics sobre els quals se sustentava la teoria i pràctica de Tomàs Carreras i Artau, director de l'AEFC, tenien en la psicologia dels pobles de Wundt un dels seus marcs essencials, al costat de la filosofia del sentit comú (Roma 2016: 61); així mateix, la comparació dels materials catalans amb la resta de «regiones hispanas» era un objectiu compartit amb l'AEFC (Roma 2016: 63).

Després de formular les bases teòriques que havien de guiar la recerca folklòrica, Sánchez detallava el procediment per aportar materials a l'SCC amb fitxes i transcrivint els materials sense alterar-los:

> Los colaboradores no deben perderlo de vista y sujetarse, en cuanto sea posible, a los cuestionarios que se irán publicando, dejando en blanco la pregunta o preguntas que no puedan contestar. Las averiguaciones y rebuscas se transcribirán en papeletas [...]. Estas papeletas, después de una previa ordenación se publicarán en esta sección de *Folk-lore*; así en estas páginas tendrá siempre el estudioso todas las colaboraciones de los folk-loristas.
>
> Un alto espíritu científico ha de presidir todas las pesquisas, rebuscas y averiguaciones, y la superstición, refrán, cantar, oración, leyenda, comparación popular, etc., se transcribirán sin alterarse, *como suene* [...].
>
> El contagio de una pseudoilustración al uso que corrige a la mocica del campo en sus decires, al labriego en el nombre de sus aperos, al menestral en las castizas y rancias voces del obrador, y con *subjetividad a outrance* juzga de todo, malograría la investigación y haría perder valor al documento folk-lórico.
>
> La «Sociedad Castellonense de Cultura» invita a todos los especialistas y aficionados, a colaborar en esta sección esperando sus documentadas y razonadas aportaciones (Sánchez Gozalbo 1920: 44–45).

Qualsevol aportació folklòrica, doncs, havia de limitar-se a seguir els qüestionaris i mantenir-se fidelment al que digués l'informant, sense corregir, ampliar o literaturitzar els documents. El caràcter científic era ben manifest.

Els dos primers qüestionaris que es van publicar, just a continuació d'aquest article inicial, van ser l'un sobre «refrans» i l'altre sobre oracions, que es transcrivien a continuació de l'article, i l'any 1924 se'n va publicar un de tercer, sense més indicacions que el títol («Goigs»).[21] No es va publicar cap qüestionari nou sobre un altre gènere folklòric després d'aquest.[22] La primera frase de l'últim fragment que hem citat (els col·laboradors han de «sujetarse, en cuanto sea posible, a los cuestionarios que se irán publicando») sembla in-

21 El fet que el gènere dels gojos tinga una altra tradició literària i un origen generalment escrit, però, fa que els estudiosos del folklore verbal consideren que no forme part de l'objecte d'estudi de la folklorística.

22 Escuder parla d'un quart qüestionari dedicat a «Proverbis i modismes» (Escuder 2012: 88), però en realitat l'únic que hi ha en la revista sota aquest títol és un recull de Joan M. Borràs i Jarque. Aquest recull de Borràs és més aviat una iniciativa individual: enlloc no s'indica que siga la resposta a cap qüestionari ni a una comanda institucional, i tampoc no segueix la sistematicitat dels qüestionaris esmentats, ni sembla que hi haja cap més recol·lector que ell mateix.

sinuar, però, que la intenció era anar publicant qüestionaris amb el temps, segurament més que aquests tres que finalment van aparèixer. Sembla confirmar-ho el fet que Sánchez també parlés de llegendes, cançons, supersticions, etc., i, per tant, tingués previst d'incorporar aquests altres gèneres com a motiu de recerca.

La formulació dels dos qüestionaris inicials, escrits en català i en castellà, seguia l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya: de fet, el primer, de «refrans»,[23] reproduïa punt per punt l'elaborat per Sebastià Farnés per a aquesta institució.[24] Aquest qüestionari incloïa preguntes referides a la transcripció de la parèmia, la citació de la conversa o el context en què es digué, el significat, altres referències, la localització on fou sentida, dades sobre l'informant i data de recol·lecció i nom del recol·lector; el segon, sobre «oracions», es feia copiant el model del primer i adaptant-lo per a aquest altre gènere: demanava la transcripció, altres variants de l'oració, el motiu pel qual es deia, les pràctiques que l'envoltaven, la localització, la «condició social de la persona que la digué» i la data i el nom del recol·lector (Sánchez Gozalbo 1920: 46–47).

Les respostes dels col·laboradors a aquests qüestionaris van ser força nombroses: al *Boletín* es van publicar 125 qüestionaris, 43 sobre «refrans» i 82 sobre oracions, entre 1920 i 1930, de totes les comarques de la circumscripció territorial de Castelló. No s'hi van publicar més aportacions després de 1930, encara que sí que s'hi troben altres tipus d'articles de col·laboradors sobre folklore; siga com siga, no es pot dir que aquesta campanya deixés de funcionar a causa de la Guer-

---

23 Actualment es prefereix *fraseologia* com a genèric per a «totes aquelles expressions del folklore que tenen una estructura de frase» (Oriol 2002: 90), i *parèmia* per a aquelles unitats fraseològiques que «se serveixen dels recursos del llenguatge poètic (ritme, metre, rima, ús de figures retòriques) per expressar d'una forma molt sintètica tota l'experiència, la saviesa i la visió del món que té la gent que pertany a una determinada comunitat» (Oriol 2002: 92). A més, se sol evitar *refrany* perquè «pot resultar un terme equívoc, ja que també s'utilitza per designar la rescobla o tornada d'una cançó» (ibídem). En el *Butlletí*, s'utilitza aquest mot gairebé exclusivament amb el sentit de *parèmia*, encara que en alguns casos pren un sentit més ampli acostat al genèric de les *unitats fraseològiques*.

24 De fet, el qüestionari de paremiologia incloïa en nota, explícitament, la referència bibliogràfica d'on es prenia el qüestionari: en efecte, es tractava de la revista *Estudis i Materials* que editá l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya: «Arxiu d'Etnografia i Folk-lore de Cataluña. Estudis i Materials. Vol. I, p. 54» (Sánchez Gozalbo 1920: 46).

ra Civil, perquè els materials es deixaren de publicar sis anys abans que esclatés; si de cas, la Guerra podria haver-ne dissuadit la represa.

Els col·laboradors que aportaren més materials en resposta als qüestionaris van ser Joan M. Borràs, Carles Salvador, Àngel Sánchez Gozalbo,[25] Vicent Tomàs i Martí, Joan B. Porcar, Vicent Giménez González, Felip Mateu Llopis i Josep Pascual Tirado, però hi hagué 21 autors més que també hi van participar més esporàdicament.[26] En suma, 29 autors que fan una aportació continuada, variada i, per norma general, de qualitat: tothom s'ajusta força a les preguntes dels qüestionaris i sovint les contribucions incorporen dades que amplien la informació d'una manera crítica i raonada. Qui excel·leix en aquest aspecte és, sens dubte, Sánchez Gozalbo, que, com a bon coordinador de la Secció, té presents el conjunt dels qüestionaris publicats en el *Boletín* per a l'anàlisi i la comparació de les versions, així com altres documents externs com ara el primer volum de *Còses de la meua tèrra* (1912). Afortunadament, i segurament gràcies al fet de fer-ho més o menys explícit tant en l'article inicial de Sánchez com en les preguntes dels qüestionaris, els materials són presos d'informants orals i semblen transcrits fidelment.

Els qüestionaris i les respostes enviades, però, no van ser l'única aportació al folklore del *Boletín*, per bé que sí que representen la part més interessant i millor treballada des d'un punt de vista metodològic. De fet, es podria dir que és l'única contribució a la revista que realment té un caràcter institucional o col·lectiu, en el sentit que mou un nombre important de col·laboradors amb uns objectius i unes formes concretes i ben dirigides, i coordinades. És cert que, un cop publicats els materials, no se'n va fer, després, cap anàlisi ni cap classificació; interpretem que és una tasca que es deixava per a futurs investigadors, segons el que es donava a entendre en l'article

25 Cal dir que, de fet, Sánchez Gozalbo és l'autor més prolífic en tot el *Boletín*, «no sols pel nombre d'articles publicats, sinó fins i tot en allò que afecta la part econòmica, ja que sovint, sobretot els primers anys, les despeses de publicació aniran al seu càrrec» (Falomir 1994: 730).

26 Són els següents: Emiliano Benages, Josep T. García Tirado, Emili Calduch, Ricard Carreras Balado, Salvador Guinot, Gaetà Huguet, Andreu Ivars, Tomás Roig Bataller, Emili Sanchis Colomé, Joan Simón, Josep M. Arnau Miquel, Manuel Betí, Miguel Bonet Saenz, Manuel Lamata i dos autors més de què només hi consten les inicials, D. N. i P. R.

inicial de Sánchez Gozalbo: «Estas papeletas, después de una previa ordenación se publicarán en esta sección de Folk-lore; así en estas páginas tendrá siempre el estudioso todas las colaboraciones de los folk-loristas» (Sánchez Gozalbo 1920: 44–45).

Així, més enllà d'aquests qüestionaris, podem trobar algunes altres col·laboracions en forma d'articles; les més remarcables són les aportacions sobre «Fraseología valenciana», de Gaetà Huguet, i sobre «Proverbis i modismes», de Joan M. Borràs. A banda d'això, convé advertir que el *Boletín* publicava de tant en tant articles del tipus «Rondalles valencianes» o «Contalles de la terra», amb autors com Àngel Sánchez Gozalbo o Josep Pascual Tirado, que també hi anà publicant el seu cèlebre *Tombatossals*; ni en uns casos ni en els altres, però, es tracta de recol·leccions folklòriques: són obres de creació que en algun cas podrien haver pres la base d'alguns motius folklòrics o d'altres elements de la narrativa popular.[27]

L'article «Fraseología valenciana», de Gaetà Huguet i Segarra (1882–1959), va ser publicat entre 1920 i 1922. Sembla que l'objectiu d'Huguet era més aviat divulgatiu: de fet, queda lluny del folklore tal com es treballa des de la Secció corresponent del *Boletín*. El to general del seu recull, tot i la quantitat de fraseologia que es recull en llista, és força caòtic i no és gens sistemàtic quant a l'ordenació i el tractament dels materials: s'allunya completament de l'esperit científic de Sánchez Gozalbo i, més encara, retrocedeix al discurs decimonònic de caràcter apologètic i patriòtic. El seu objectiu no és folklòric, sinó més aviat lingüístic i, sobretot, valencianista. Per això —i perquè ell, en definitiva, es presenta com un «aficionat»—, Huguet no apunta enlloc d'on pren les frases, de qui les recull, quan, en quin context, etc., llevat d'alguna nota puntualíssima: senzillament

27 Per a aquests casos, Carme Oriol apunta: «cal diferenciar, però, la tasca duta a terme pels literats-folkloristes, autèntics recontadors dels relats existents en la tradició oral, de la dels literats pròpiament dits, que creen relats nous, desconeguts en el repertori tradicional. Un clar exemple d'aquesta forma de procedir el tindríem en el danès Hans Christian Andersen [...]. En el cas de la cultura catalana, en seria un cas representatiu, Terenci Thos i Codina, amb *Lo llibre de la infantesa* (1866) [...]. Un altre cas semblant el constitueix Josep Pasqual Tirado amb el *Tomba Tossals* (1966 [1a ed. 1930])» (2011: 99). Aquest mecanisme literari és el que es correspondria amb la «creació», segons la tipologia que ella mateixa estableix en Oriol (2014*e*), i, per tant, ha de quedar fora dels estudis folklòrics.

ofereix una llista de fraseologia explicada molt breument, de vegades amb algun exemple. No cal dir, tanmateix, que això ja és més que algunes recol·leccions d'aquest tipus, que en molts casos es limiten a fer inventari, com ocorre, fins i tot, en Francesc Martínez; però el seu recull també dista molt, com dèiem, de la visió més completa i acurada de totes les respostes que van arribar als qüestionaris de la revista.

Per la seva banda, la recol·lecció de «Proverbis i modismes» de Joan Manuel Borràs i Jarque (1885–1945) es publicà entre 1932 i 1954. Començà a publicar-se, doncs, dos anys després que haguessen deixat de veure la llum les respostes als qüestionaris, amb la qual cosa, d'alguna manera, s'omplia aquesta interrupció en el *Boletín*. És un recull ben semblant al d'Huguet, amb les úniques diferències que no apareix prologat (comença, directament, amb la llista de fraseologia, encara que té un breu apartat inicial de notes) i sí que està ordenat, en aquest cas alfabèticament: això fa que sapiguem que no s'acabà de publicar mai tot, perquè es queda a la meitat de l'alfabet. En una carta enviada a Josep Calveras, Borràs afirma tenir més de tres mil expressions recollides: «Per als seus treballs filòlegs i de folklore, li recomane consulte també el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*; en ell, des de l'any passat es ve publicant una col·lecció meua de "Refrans i modismes valencians" vius, que passen de tres mil» (Borràs dins Iglésias 2007: 55). Anteriorment, Borràs ja havia estat qui més paremiologia havia aportat als qüestionaris (un total de 13 respostes), però ara pretenia ampliar el recull a tres milers d'expressions i això, possiblement, havia de significar haver de renunciar a les preguntes del qüestionari. Borràs, com Huguet, en aquest article tampoc no passarà d'explicar el significat i posar algun exemple per a les expressions recollides, però no n'indicaria el context, l'informant ni la procedència. Això sí: segons la primera nota, «Els refrans, proverbis i modismes ací recollits, van escrupulosament de la manera que els hem oit en cada lloc» i «anotem quan és cas, el lloc d'on és la dita, sobretot si és ben típica d'allí. No ho anotem quan considerem la dita de prou generalitat» (Borràs 1932: 177). Finalment, sembla que Borràs va preveure una classificació més gran per als materials, no solament l'alfabètica. En aquest apartat de notes inicials, al final, podem llegir (sense més indicacions) una distribució de la fraseologia en quatre grans blocs: el primer, «Refraner general, proverbis i modismes»; el segon, «Mariners»; el tercer, «Del temps:

meteorològics, agrícoles, caçadors», i el quart, «Humorístics: dels pobles, del físic, dels bous, costums, oracions, varietats». Tot fa pensar que Borràs tenia els materials ordenats i classificats, i que tenia idea de publicar-los tots: l'article s'encapçala amb el subtítol «Refraner general», que continua utilitzant fins al final de les publicacions; és possible que tingués prevista la publicació dels altres tres apartats en acabar el primer. Això indica un matís respecte de la reflexió sobre els materials recopilats que és interessant de treure a col·lació, precisament per la diferència que marca, llavors, respecte d'Huguet, independentment de l'encert d'aquesta classificació. En Borràs hi havia una intenció que anava més enllà de la divulgativa, i això també ho apunta la carta enviada a Josep Calveras: oferia els seus materials per a la consulta, per als treballs filològics i folklòrics, cosa ben diferent dels propòsits d'Huguet, que pretenia més aviat encoratjar a la recerca i exalçar la riquesa de la llengua.

Des d'una òptica global, no ha d'haver-hi cap dubte que la tasca folklòrica mampresa per la Societat Castellonenca de Cultura i, concretament, pel seu *Boletín*, va ser la iniciativa institucional gestionada des del País Valencià més interessant i reeixida de la primera meitat del segle XX. La fonamentació teòrica era pregona i actualitzada; els qüestionaris van ser presos a partir dels de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, van ser respectats pels col·laboradors i van tenir una resposta considerable; i incorporaven personalitats tan lluïdes com Àngel Sánchez Gozalbo —el cor de la Secció de Folklore de la revista—, Carles Salvador —reconegut mestre i lingüista que també va participar com a informant en les campanyes de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya—, Joan M. Borràs —que va ampliar l'aportació paremiològica dels qüestionaris amb una col·lecció pròpia— o Gaetà Huguet —que va apel·lar al sentiment valencianista per estimular la recerca folklòrica, predicant amb l'exemple. A més, és clar, hi col·laboraven figures tan notables com Salvador Guinot, Manuel Betí, Ricard Carreras, Josep Pascual Tirado o Joan Baptista Porcar, entre molts altres erudits i intel·lectuals implicats en la vida cultural de les comarques septentrionals valencianes. Després de l'aturada de la Guerra Civil, el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* va continuar publicant-se a partir de 1943 i, si més no, fins a 2013. Per bé que s'hi va publicar algun altre article aïllat sobre folklore —i la continuació, fins a 1954, del recull de Borràs—, no va reprendre la re-

cerca planificada a través dels qüestionaris, i tampoc no va fomentar l'anàlisi dels materials recollits; la revista va prendre un caire molt més històric i es van reduir fins a la mera presència testimonial els articles sobre cultura i literatura popular. En qualsevol cas, aquesta revista representa l'auge del tractament científic del folklore i de la seva institucionalització en els anys vint al País Valencià.

1.2.3 La contribució a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya

Com s'ha explicat quan es parlava dels primers documents etnomusicològics, les contribucions valencianes a la recol·lecció i l'estudi del folklore musical solen ser d'una qualitat metodològica superior a altres gèneres, fins al punt d'apuntar tendències diferents. Aquesta asseveració no fa més que confirmar-se i créixer profundament amb l'aparició de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC), una iniciativa duta a terme entre 1922 i 1935.

Cal diferenciar entre la convocatòria dels concursos (concretament, dos: un de 1922 i un de 1924) i l'encàrrec de missions de cerca, a banda d'altres tipus d'encàrrecs més personals. Els concursos eren crides obertes a la recol·lecció de cançons populars en distintes modalitats, amb una compensació econòmica variable en funció de la qualitat dels reculls, determinada per un jurat. Les missions, en canvi, eren una mena de beques per a treballs de camp d'una localització concreta (normalment, d'abast comarcal, encara que també podien ser d'un abast major) que s'encarregaven, directament, a dos folkloristes amb què la institució tingués algun contacte. Entre aquests dos folkloristes hi havia d'haver, almenys, un músic que fos capaç de transcriure la melodia cantada o tocada pels informants.

Per bé que, en comparació amb altres territoris, l'aportació de cançons valencianes va ser molt menor, tant la qualitat com la quantitat —en valors absoluts— d'aquests materials és notabilíssima. I això malgrat l'escàs ressò o impacte posterior de l'OCPC al País Valencià: es tracta d'uns materials força desconeguts, majoritàriament inèdits i poc esmentats per la crítica i pels folkloristes posteriors.

Les contribucions valencianes més importants a l'OCPC van ser de les dues missions de cerca encarregades des de l'OCPC: l'any 1924, a la comarca del Comtat, la dels germans Joaquim i Just Sansalvador i Cortés (el qual també va participar en els primers concursos), i la

missió de Joan Just i Josep Maria Roma a les comarques septentrionals valencianes l'any 1927. A banda, cal sumar-hi la col·laboració per encàrrec d'Eduard López-Chávarri amb un petit recull (1928–1931) i una participació anònima al concurs convocat l'any 1924. Hi ha encara una altra aportació de materials valencians al concurs de 1924, amb el títol «Música popular valenciana»: va ser recollida per Joan Amades, però cap de les melodies inclou lletra.

En el primer cas,[28] Joaquim i, sobretot, Just Sansalvador i Cortés van tenir una presència molt activa en la recol·lecció de materials del seu poble (Cocentaina) i la seva comarca (el Comtat) durant els primers anys de l'OCPC —una part d'aquests documents s'ha publicat en dos volums titulats *Cançons de Cocentaina* I (1998) i II (2007). Just Sansalvador participà en els concursos de 1922 (amb un *Recull de cançons populars valencianes*) i de 1924 (amb un *Cançoner infantil de Concentaina* [sic] i un *Cançoner general valencià*, recollits l'any 1923), i, amb la col·laboració del seu germà, recorregué tots els pobles del Comtat en la missió de 1924, en què van aconseguir més de dos milers de cançons (no totes amb notació musical), comptant-hi, segons la seva nomenclatura, cançons de bressol, cançons relacionades amb jocs infantils, nadales, corrandes, cançons de treballada, crits populars, seguidilles, danses, cançons-*xiste*, crides, ambaixades, tocades de dolçaina, diàlegs recitats i cançons diverses. No totes les cançons, és clar, tenien una melodia diferent: la gran majoria són cobles o quartetes soltes que solien prendre una melodia comuna. De melodies, els germans Sansalvador en van transcriure més de mig miler. Com es fa evident, aquesta és una tasca folklòrica enorme i reeixida, amb una voluntat tan exhaustiva com fos possible en cada poble, amb la incorporació de variants i de dades d'interès sobre el context, els informants, la forma i la funció de les cançons. Quantitativament, la recol·lecció dels germans Sansalvador és la més gran que s'hagué emprès fins llavors al País Valencià i una de les majors de tota la nostra història en un període d'espai, temps i recursos tan limitats. Per la banda qualitativa, els podem comptar entre els primers folkloristes valencians que van exercir plenament d'acord amb una metodologia folklòrica, al costat dels folkloristes de la Societat Castellonenca de

28 Se'n pot trobar una anàlisi més detallada en Vidal (2015*b*).

Cultura. La consideració constant del context i dels informants i el respecte indiscutible per la forma i el contingut, condicions que s'havien de complir segons els suggeriments de l'Obra del Cançoner, amb la guia dels qüestionaris i les bases de participació en els concursos i les missions de l'Obra, menaven els folkloristes a actuar adequadament.

Quant a la missió de Joan Just i Josep M. Roma de 1927, es tracta de la incursió de dos músics catalans en el folklore musical valencià encoratjats, segurament, des de la direcció de l'OCPC atesa l'escassa participació de valencians. Van aconseguir un total de 269 cançons i melodies en un recorregut que va abraçar diversos pobles de la Plana Baixa, el Baix Maestrat, l'Alt Maestrat i els Ports. I una peculiaritat: també hi van incloure un petit recull de cançons d'Oriola, ciutat castellanoparlant de l'extrem sud valencià, fetes per Joan Just uns anys abans de la missió. En conjunt hi van transcriure tota mena de cançons (de treball, nadalenques, infantils, festives, religioses, etc.) preses d'informants amb els quals s'entrevistaven, però, a diferència dels germans Sansalvador, també van fer algunes transcripcions a partir d'actes folklòrics espontanis, no descontextualitzats en entrevistes. En alguns d'aquests pobles, a més, van coincidir amb algunes figures de la intel·lectualitat castellonenca del moment, com Salvador Guinot, Carles Salvador o Joaquim Garcia Girona, que hi col·laboraren (com a informants o com a captadors d'informants) amb total entrega. Possiblement, l'únic petit problema d'aquest cançoner va ser un cert prejudici dels folkloristes davant del material que esperaven trobar al País Valencià, i del biaix que hi van aplicar en conseqüència. Van defugir tot allò que no els semblava autènticament català i van evitar (amb excepcions que van justificar degudament) la recol·lecció de gèneres com jotes i cuplets, percebuts com a forans. Fora d'aquesta petita mancança, la qualitat del recull és indiscutible i suposa la primera penetració de folkloristes catalans en l'estudi del folklore verbal valencià.

No són tan gruixudes les altres dues contribucions a l'OCPC. El recull anònim valencià presentat al concurs de 1924 no té títol, però sí lema: «G[u]erra al cuplet», que suggereix la mateixa cerca de la puresa folklòrica de Just i Roma. Consta d'una seixantena de cançons de la Vall d'Albaida, l'Alcoià, l'Horta i la Costera, sense gaires peculiaritats ni una gran exigència metodològica. En canvi, la col·laboració

d'Eduard López-Chávarri és la resposta a l'encàrrec que se li féu en la primera lletra de convit de l'OCPC de l'any 1922 (Massot 1993–2011, V: 16). López-Chávarri era l'únic destinatari valencià d'una llarga llista de persones i entitats. Hi respon entre 1928 i 1931 amb 3 documents que contenen un total de 18 cançons de l'Horta, la Costera i l'Alt Palància, sense comptar-hi algunes danses i tocates instrumentals. La tipologia és variada i l'anotació contextual no és sistemàtica ni sempre completa, però s'hi testimonia la col·laboració d'aquest autor amb altres músics a què engrescaria per a alguna d'aquestes recerques.

1.2.4 L'aportació valenciana al Llegendari Popular Català

L'any 1926 tingué lloc el primer concurs del Llegendari Popular Català, convocat per la Institució Patxot al si de la Secció d'Arqueologia, Filologia i Folklore del Club Muntanyenc. L'objectiu era publicar totes les llegendes catalanes possibles, i les bases definien uns criteris força clars. Hi havia la possibilitat de completar-les amb llegendes d'obres històriques i de la premsa, amb indicació la referència; podien agrupar-se segons el territori, l'època històrica en què estaven ambientades o el personatge llegendari sobre el qual tractaven; per últim, era un requisit que les llegendes fossen transcrites tal com eren contades, sense amplificacions literàries i amb dades sobre els informants. La presidència d'aquest concurs va correspondre a Francesc Martínez i Martínez, en una maniobra estratègica de Rafael Patxot que tenia interès a captar folkloristes i llegendes de fora del Principat:

> En el Jurat hem aplegat representació de la «greater» Catalunya: N'Horaci Chanvet [sic; deu voler dir-hi Chauvet], de Perpinyà, President de la «Colla del Rosselló», i En Francesc Martínez i Martínez, de València, a qui ha pertocat la Presidència de l'acte. N'Andreu Ferrer i Ginard, d'Artà, no ens ha pogut dur personalment l'alenada mallorquina, perquè li han negat el permís i no l'han deixat assistir a la nostra festa (Patxot [1926–1938]: 13).

Segurament, des de la Institució Patxot degueren pensar que reunint-hi personalitats de fora de Catalunya seria més probable rebre'n materials en futures convocatòries, i més amb gent tan ben situada com Martínez, que, recordem-ho, era membre del Centre de

Cultura Valenciana i en presidia la comissió de folklore. En aquell moment hauria estat difícil convocar-hi cap altre valencià amb més aptituds i contactes. De fet, es va intentar que algun valencià participés en el concurs; la convocatòria va arribar, com a mínim, al Centre de Cultura Valenciana —se'n conserva una còpia en la carpeta de la correspondència de la Secció d'Etnografia i Folklore—, on s'esperava que se'n fes difusió. Però la participació valenciana en el primer concurs començà i acabà en la presidència de Martínez del jurat; en el segon concurs ni tan sols això.[29]

Vista, doncs, l'absència de materials valencians en les dues primeres edicions, per al tercer s'intentà estendre més la notícia perquè hi participés algun valencià. Així, en l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, Massot reporta una carta de Serra i Pagès, que dirigia el Llegendari Popular Català. La carta s'enviava a Manuel Betí, de Castelló: li demanava la col·laboració o publicitat per al 3r Concurs del Llegendari Popular Català amb l'aportació de llegendes valencianes.

Tristament, Manuel Betí havia mort l'any 1926, de manera que la missiva fou retornada sense que hagués arribat al destinatari. A despit del fracàs de l'intent de seducció als valencians, finalment el tercer i darrer concurs, de 1929, sí que tingué resposta: s'hi van presentar dos llegendaris valencians, que han estat editats posteriorment. Es tracta del *Llegendari valencià*, de Francesc Martínez (editat per Josep M. Baldaquí l'any 1995), i les *Llegendes alacantines*, de Sara Llorens, recentment estudiades i editades per Joan Borja (2016). De fet, aquell tercer concurs tingué més èxit que els anteriors, tot i que Patxot en lamentava la qualitat, precisament assenyalant, alhora, l'interès d'un dels reculls valencians: «Entre els plecs vinguts a Concurs n'hi ha algun de ben interessant, que s'escau fora de les condicions requerides: per exemple, un recull valencià, gairebé tot ell a base de

29 Hi ha hagut una certa confusió en l'atribució, també en Martínez, de la presidència del II Concurs del Llegendari Popular Català. L'error apareix per primera vegada en la biografia de Martínez feta per Sánchez-Cutillas (1974: 92) i reapareix en l'inventari dels *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Massot 1993–2011, V: 354), de fet, remetent a un document que parla de la presidència de Martínez en el primer concurs, i no pas en el segon (Massot 1993–2011, V: 365). En realitat, la presidència d'aquella segona edició correspongué a Sebastià Farnés, tal com figura en el *Dietari* de la Institució Patxot (Patxot [1926–1938]: 72). Martínez no participà en la segona edició, ni com a jurat ni com a concursant.

cosa ja publicada» (Patxot [1926–1938]: 155). De tots els reculls que hi van arribar, Patxot només en va destacar aquest, que, pel fet de ser valencià, havia captat la seva atenció, malgrat que no seguís els requisits del concurs. És evident: parla del *Llegendari valencià* de Francesc Martínez, que inclou un gran nombre de llegendes preses de fonts escrites i que, quan les fonts són orals, no s'està d'elaborar-les literàriament i confessar-ho públicament. En qualsevol cas, la prioritat del Llegendari Popular Català era disposar de llegendes, encara que els compiladors no respectaren els criteris.

Aquest *Llegendari valencià* és un recull de prop d'un centenar de «llegendes» (encara que s'hi inclouen també altres tipus de narracions: rondalles, anècdotes, succeïts, costums...). Malgrat les bases del concurs, que demanaven fidelitat als informants orals, l'autor no s'estigué de donar forma literària quan les llegendes no provenien d'una font escrita —en aquest cas, gairebé sempre copiava i enganxava els fragments directament de la font, incloent-hi textos seus ja publicats. Encara hi pesava la concepció romàntica en què el folklore —o, si més no, la part narrativa— era, sobretot, una eina literària: per a ell, les llegendes tenien interès quan eren literaturitzades; fer-ho altrament, al seu parer, podia perjudicar les narracions. Dit d'una altra manera, el fet de no acostar el folklore a la literatura culta el podia desprestigiar, i la seva preocupació era evitar que això passés. Tanmateix, en alguns altres aspectes sí que va seguir les bases del concurs. Les «llegendes» presentaven una relació, en aquest cas geogràfica (referides al País Valencià i dividides per províncies, malgrat les reserves de l'autor); així mateix, els informants orals i les fonts escrites hi van ser consignades sistemàticament. Per bé que és cert que les bases del concurs forçaven Martínez a complir amb aquests punts d'encert des d'un punt de vista folklòric, s'hi observa, també, una autoexigència considerable i una ampliació notable al conjunt de narrativa folklòrica que havia publicat fins llavors.

La participació de Francesc Martínez i Martínez en el concurs del Llegendari Popular Català suposa la seva contribució més important a una tasca cultural comuna a tots els territoris catalanoparlants i, per les condicions del concurs, li requeria una reflexió profunda al voltant de la seva pràctica i del seu mètode. La valoració que podem fer-ne és un balanç molt positiu: malgrat algunes limitacions com l'heterogeneïtat dels materials sense classificar o la reelaboració

literària, presents, d'altra banda, en tots els seus reculls, el *Llegendari valencià* destaca pel volum de narracions que s'hi inclouen, per l'acarament de versions d'un mateix argument i per la informació bibliogràfica que aporta, a banda de les virtuts atribuïbles a les bases del concurs que Martínez va respectar. En comparació, però, amb les *Llegendes alacantines* de la folklorista Sara Llorens, és d'una sensibilitat metodològica molt inferior, cosa que hem d'agrair a la formació de Llorens i al context folklòric propici de Catalunya envers l'autodidactisme de Martínez i el context folklòric molt més feble del País Valencià.

Per la seva banda, les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens i Carreras (1881–1954) són una col·lecció de 65 «llegendes» (encara que ací també s'inclouen altres materials narratius, com rondalles o creences) recollides de tres informants de Bolulla (Marina Baixa). Segons l'estudi de Joan Borja (2012) i, sobretot (2016*a*), que inclou la transcripció i la catalogació dels materials rondallístics, es tractava d'un recull que la folklorista, establida a Pineda de Mar, havia preparat secretament com una sorpresa per al seu admirat mestre i mentor, Rossend Serra i Pagès, que, malauradament, va faltar abans que el veredicte del concurs es fes públic. Serra i Pagès era ben conscient de la necessitat d'atendre el folklore valencià i es va preocupar per intentar resoldre aquest tema. Llorens feia aquesta aportació al llegendari valencià, doncs, atenent aquesta inquietud del mestre. Ho féu gràcies a la col·laboració de tres informants de Bolulla que treballaven les seves terres a Pineda (Borja 2016*a*: 51). Els materials, acuradament classificats seguint els criteris de Serra i Pagès pel que fa a la tipologia de les llegendes, semblen transcrits amb un alt grau de fidelitat a l'oralitat, tot i amb algun retoc lingüístic: Borja s'hi refereix com l'intent de Llorens de forjar-hi «un estàndard supraregional *valencianocatalà* que permetera fixar literàriament els referents orals valencians que hi ha en l'origen dels textos» (2016*a*: 52).

En el mateix moment en què els missioners de l'OCPC Joan Just i Josep M. Roma feien les seves cerques per les comarques septentrionals valencianes (1927), Sara Llorens començava aquest recull narratiu sobre Bolulla i altres pobles del sud valencià. Tots tres eren els primers catalans a elaborar treballs de gran magnitud sobre el folklore valencià amb l'encert metodològic i l'agudesa que els caracteritzava. En el nostre context, per això, el treball de Llorens esdevé el

primer recull de folklore narratiu que es fa amb un intent claríssim de respecte i fidelitat a les fonts orals, tot i els petits canvis lingüístics en benefici de l'aplicació de la normativa i de la comprensió dialectal dels possibles lectors.

1.2.5 Francesc Martínez i Martínez[30]

Sense cap mena de dubte, Francesc Martínez i Martínez (1865–1946) és el folklorista valencià més destacable del període i un dels més rellevants de la història de la literatura popular valenciana. Al nostre parer, és el primer valencià que pot merèixer el nom de folklorista, i un dels pocs valencians dedicats al folklore en tota l'amplitud, i no només a una de les parcel·les. Al costat de la figura d'Enric Valor, que va destacar també en l'àmbit de la lingüística i de la literatura, l'obra folklòrica de Francesc Martínez és la que més interès ha suscitat per la crítica al País Valencià.[31]

Dels aspectes biogràfics de Francesc Martínez, cal tenir-ne en consideració, sobretot, la seva activitat a València. Allà va cursar els estudis de Dret, on coincidí amb personalitats com Rafael Altamira o Vicent Blasco Ibáñez. En aquest moment començà a desenvolupar el seu interès literari i bibliogràfic al costat d'altres amics com Francesc Martí Grajales o Josep Sanchis Sivera, gràcies al qual conegué el seu nebot, Manuel Sanchis Guarner, que va esdevenir més avant un gran folklorista. És per aquest moment quan ingressà també en la societat vertebradora de l'activitat literària i cultural del moment: Lo Rat Penat. Desenvolupà l'interès pel col·leccionisme d'antiguitats i la bibliofília, molt especialment sobre cervantisme —en va ser un dels més grans col·leccionistes a nivell mundial— i sobre temes valencians. Milità en organitzacions polítiques regionalistes, tot i que aviat se'n desvinculà, i, des del Centre de Cultura Valenciana, durant

30 La vasta obra de Francesc Martínez i la seva col·laboració en distints projectes fa que calga completar aquest apartat amb els corresponents a l'aportació del Centre de Cultura Valenciana i a la contribució valenciana en el Llegendari Popular Català.

31 A hores d'ara, l'estudi més complet i exhaustiu de la trajectòria folklòrica de Francesc Martínez continua sent el resultat de la tesi de llicenciatura de Josep M. Baldaquí (1988–1989), que cal completar amb el seu estudi del *Llegendari valencià* (Martínez 1995).

la República col·laborà en la redacció d'un Avantprojecte d'estatut d'autonomia valencià que no va arribar a veure la llum a causa de la Guerra Civil. Al llarg d'aquests anys va intensificar la tasca intellectual: va col·laborar amb assiduïtat en la premsa, va formar part de les activitats organitzades per Lo Rat Penat (principalment, l'excursionisme i els Jocs Florals), va participar en els primers congressos d'Història de la Corona d'Aragó (que li van servir per establir contactes a Catalunya) i també com a corresponent per a l'elaboració del *Diccionari de la llengua catalana*. L'any 1915 fou nomenat director de número del Centre de Cultura Valenciana, al si del qual fundà la Secció d'Etnografia i Folklore. Participà com a corresponent de diverses institucions de Catalunya i d'Espanya dedicades a la història i la literatura, i va ser un dels signataris de les Normes de Castelló de 1932, l'adaptació valenciana de les normes ortogràfiques coordinades a Catalunya per Pompeu Fabra.

Són diverses les publicacions d'interès folklòric de Martínez: sense comptar els articles en la premsa o les publicacions sobre dret consuetudinari, hi ha *Còses de la meua tèrra* (publicada en tres volums: 1912, 1920 i 1947, obres refoses en una selecció de M. Sanchis Guarner de 1970), *El folklore valenciano en el Don Quijote* (1922), *Folklore valencià. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* (1927), i *Llegendari valencià* (1995).

Ja hem comentat que la rellevància de *Còses de la meua tèrra* comença en el pròleg de Francesc Badenes Dalmau: en poques paraules, aquest pròleg marca la frontera entre la generació de la Renaixença i la de la institucionalització del folklore. Però també és clar que el moll de l'os és l'obra mateixa, trencadora en el context valencià en molts sentits, malgrat les limitacions de la difusió i publicació. En primer lloc, perquè és el primer llibre valencià en què es recull el folklore, en un sentit ampli, d'una àrea geogràfica concreta. S'hi conjuga l'inventari dels materials amb un altre propòsit clarament descriptiu, fins i tot etnogràfic. Els tres volums de la miscel·lània inclouen detalls sobre el vestit, l'habitatge, les eines de treball, la gastronomia, les supersticions i creences, els costums, les festes, els jocs i tota mena de folklore verbal com tradicions, anècdotes, succeïts, llegendes, rondalles, cançons, endevinalles, oracions i parèmies. Encara que la presentació i l'ordenació del material no sempre és adequada —directament desordenada i poc acurada en alguns casos—, s'obser-

va una evolució clara, sobretot, en el tercer volum (1947), en què els jocs, la música i tots els materials descrits es presenten classificats sota uns epígrafs clars. Tanmateix, en general, el mètode i l'ordre és variable: alguns materials es repeteixen entre uns volums i uns altres, hi ha un filtratge explícit, no hi ha transcripció de les narracions (se'n fa una redacció a partir d'informants indeterminats, si seguim la tipificació d'Oriol [2014])... però també és cert que Martínez sol apuntar informació contextual, especialment en jocs, cançons i oracions; de vegades assenyala la procedència d'alguns dels textos (fonts escrites o informants orals) i, en el cas de les cançons, espera a publicar-les en el darrer volum perquè obté així la col·laboració del músic Diego Ciutat Bardissa, que s'encarrega de la transcripció musical.

Si és cert que a Francesc Martínez se li poden retreure diverses qüestions metodològiques, també és cert que en *Còses de la meua tèrra* demostra un esperit que va més enllà del recull i que sobrepassa, de llarg, la mera transformació en literatura dels escriptors de la Renaixença. Entenem, per tant, que en aquest treball de Martínez, que resulta representatiu de la seva tasca folklòrica, es visualitza molt bé la doble tradició que hereta l'autor: l'escola romàntica dels escriptors valencians de la Renaixença i la tasca folklòrica i etnogràfica que pogué aprendre de la mà de Francesc Badenes, d'una certa manera de fer de l'excursionisme i de la relació amb folkloristes i institucions, principalment de Catalunya.

De la resta de publicacions, potser la més remarcable és *Folklore valencià. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* (1927). Premiada per la Societat Valenciana de Publicacions en els Jocs Florals de Lo Rat Penat de l'any 1926, l'interès no rau tant en el recull de narrativa, que hi apareix molt literaturitzat i combinat amb textos clarament costumistes, sinó, sobretot, en el pròleg. La literaturització segurament es devia al context del premi, que devia valorar més la forma literària que el valor folklòric. En canvi, el pròleg representa, al nostre parer, la culminació de la maduresa crítica de Martínez com a folklorista. Són dos, fonamentalment, els eixos en què Martínez desplega els seus coneixements: alguns aspectes teòrics sobre el folklore, d'una banda, i un recorregut bibliogràfic crític sobre llibres valencians d'interès folklòric, de l'altra. En el primer cas hi ha una reivindicació de la «ciència» folklòrica i algunes notes sobre com ha de ser la tasca del folklorista; apunta com ha de fer-se

la cerca d'informants i com s'ha d'evitar el falsejament de les dades recollides, a més d'estar al corrent d'algunes teories com el comparativisme i l'escola historicogeogràfica per a la catalogació de les rondalles, quan apunta que

> quan trobem una contarella de qualsevol classe que siga de les que el poble guarda [...], afanyosos arrepleguem, procurant que no es perda, per a lo que curosament ho portem a la imprenta i d'aqueix modo *quedant catalogada puga servir el dia de demà per a fer consençut estudi*, el que ens té que portar al *comparatiu del folklore de altres poblacions, comarques, nacionalitats i nacions* de tot lo món, hermosa tasca de la que té que eixir la història de la civilització mundial (Martínez 1927: 12).[32]

Aquesta idea de l'adscripció a l'escola historicogeogràfica és assenyalada per Josep M. Baldaquí, que també planteja «una clara evolució teòrica de Francesc Martínez i Martínez respecte de les idees sobre el folklore expressades pel seu mestre Francesc Badenes i Dalmau [...] on créiem veure un ressò de "l'escola mitològica" [...], molt emparentada amb l'escola "històrica"» (Baldaquí, [1988–1989]: 163–164). Certament, l'evolució del marc teòric des de Badenes a Martínez és claríssim, i això és palès tant en el coneixement d'aquestes altres teories més recents com, també, en el concepte de folklore mateix, del mètode i, sobretot, en el resultat dels seus treballs i en la dedicació i la reflexió que Martínez hi demostra, ben especialment en aquest pròleg.

Després d'haver reivindicat la «ciència folklòrica» i d'haver especificat les qualitats del folklorista i del seu mètode, si més no en part, Francesc Martínez manifesta el propòsit d'elaborar una història del folklore valencià. És cert que la majoria dels títols que ressenya s'acostarien més al costumisme i a la cultura popular (sovint espigolada dins d'obres literàries). No obstant això, no deixa de ser un repàs interessantíssim per a una cinquantena d'obres d'una vintena d'autors des del segle XVIII fins a 1926, amb la inclusió d'obres inèdites o pendents de publicar que testimonien els contactes de l'autor amb l'elit cultural valenciana. En aquesta revisió bibliogràfica destaquen clarament dues figures: Joaquim Martí i Gadea i Francesc Badenes Dalmau. El primer, perquè, com s'ha estudiat, per a Martínez és el

32 La cursiva és nostra.

primer folklorista valencià (Martínez 1927: 28); el segon, perquè és precisament l'iniciador de Martínez en els estudis folklòrics (1927: 32). Amb aquest pròleg, Martínez dóna forma a la folklorística valenciana i s'inscriu a ell mateix dins d'una tradició.

No podem estar-nos de relacionar tots aquests coneixements amb el seu paper de director, gestor i dinamitzador de la Secció d'Etnografia i Folklore del Centre de Cultura Valenciana; més enllà dels seus contactes, la seva presència en aquesta institució, així com les respostes als qüestionaris que va elaborar i difondre, podrien haver-li permès conèixer materials que encara no estaven publicats. Com ja hem explicat, la intensa producció de Francesc Martínez en el camp del folklore va molt més enllà de la publicació d'obres que, d'altra banda, tenien una recepció molt limitada. En *Còses de la meua tèrra*, per exemple, el tiratge era curt; la primera reimpressió, facsímil, data de 1987, i ell mateix va repartir gratuïtament alguns dels llibres entre els seus amics, fins al punt que se'n queixa obertament en el pròleg del segon volum (1920). Al costat del seu paper en el Centre de Cultura Valenciana, és remarcable la col·laboració en el Llegendari Popular Català i la participació en les tertúlies de la València de les primeres dècades del segle, especialment en la de Josep Martínez Aloy, que versava sobre folklore.

A banda del *Llegendari valencià*, que s'explica en l'apartat referit al Llegendari Popular Català, l'altra obra publicada que pot ser d'algun interès per a la folklorística és *El folklore valenciano en el Don Quijote* (1922), una combinació de dos dels seus grans cercles d'interès: el cervantisme i el folklore. Va ser el resultat d'un intercanvi d'articles en la premsa i fou la primera vegada que es va plantejar l'estudi comparatiu del folklore i la literatura des d'una òptica valenciana. Badenes Dalmau ja s'havia avançat a plantejar aquest diàleg entre la literatura culta i la popular, posant-ne alguns exemples, però Martínez fou el primer a elaborar-ne tot un opuscle. L'objectiu era esclarir un passatge obscur del *Quixot* a partir d'una narració popular valenciana, tot i que l'assaig deriva en altres consideracions relacionades amb la història i la biografia de Cervantes i les seves connexions valencianes il·lustrades amb tota mena de detalls, allunyats, tanmateix, dels temes literaris i folklòrics.

Pel que sembla, a banda de tot això, hi ha una part de l'obra que no ha estat mai publicada i ara com ara no és localitzable. En va in-

formar la seva néta i biògrafa fent inventari dels títols que constaven en unes notes autobiogràfiques de l'autor com a obres acabades i no publicades (Sánchez-Cutillas 1974: 160–161). Es tracta de la *Col·lecció de Llegendes del Regne de Valencia* i de *Cuentos per a xics i grans*. El primer d'aquests dos títols podria ser el mateix que el que Martínez esmenta en la «Nota» que encapçala el *Llegendari valencià* (1995: 61): hi parla d'un *Recull de llegendes del Reine de Valencia* inèdit; també en parla en el tercer volum de *Còses de la meua tèrra*, quan inclou un seguit de llegendes preses d'una col·lecció titulada així mateix (Martínez 1947: 257). Per tant, aquest volum devia existir i estar format per un compendi de llegendes que deuen estar repartides, si més no parcialment, en les seves diverses obres folklòriques. D'altra banda, en el tercer volum de *Còses de la meua tèrra* Martínez inclou sis rondalles i, en nota, apunta que són d'un aplec que ell mateix està preparant (1947: 235). Segurament, aquest aplec de què parla és aquest volum inèdit, *Cuentos per a xics i grans*, que menciona Carmelina Sánchez-Cutillas. El fet que en *Còses de la meua tèrra* prevalguen les contarelles i, encara, els succeïts i les llegendes, que són gèneres dels adults, per sobre d'altres subgèneres adreçats, generalment, a un públic infantil, com la rondalla meravellosa o d'animals, podria justificar que es reservés algunes rondalles, que només decidís seleccionar-ne i publicar-ne algunes en aquest recull miscel·lani i que es guardés la resta per a una publicació posterior destinada més específicament al públic infantil.

Fet i fet, Francesc Martínez representa un veritable punt d'inflexió per a la història de la literatura popular valenciana: les seves publicacions, la seva concepció del folklore —essencialment diferent de la dels romàntics valencians, per als quals era, senzillament, una excusa literària— i la dinamització de les institucions són la mostra clara d'un canvi de direcció afortunat per a la folklorística. Tanmateix, cal no oblidar que la seva formació era encara molt romàntica i arrossegava algunes de les traves que havien caracteritzat la generació anterior. Sobretot, la literaturització excessiva dels materials narratius, el poc rigor en l'aplicació del mètode folklòric i la barreja de materials literaris i folklòrics en les miscel·lànies.

1.2.6 Adolf Salvà i Ballester

Adolf Salvà i Ballester (1885–1941) és un folklorista que representa que fou possible una petita *escola* folklòrica al País Valencià, és a dir, que durant aquesta etapa de la història del folklore va poder existir una certa *tradició*: Salvà és l'únic *deixeble* de Francesc Martínez i Martínez, si el podem considerar així. Si més no, tant la relació que mantingueren els dos folkloristes com la cronologia de recollida dels materials i la manera de treballar-los i presentar-los són motius suficients per considerar els dos autors dins d'una mateixa línia. Així, encara que el resultat de la seva recerca sobre literatura popular va ser publicat als anys vuitanta, no cal dubtar que cal inscriure'l dins del període que abraça de 1912 a 1939.

Fill d'una família de terratinents instal·lada a Callosa, Salvà va heretar una biblioteca ja extensa que s'encarregarà d'ampliar. Va estudiar Dret, com Francesc Martínez, però, també com ell, no va acabar dedicant gaires anys a la professió: es va interessar més per l'estudi i la recerca històrica, cultural i folklòrica valenciana, i particularment de Callosa i de la Marina, igual com féu Francesc Martínez al seu poble. Durant els anys de 1929–1939 es va instal·lar a València. Segons Rafael Alemany, però, «mai no deixà, com a mínim, de passar els estius a la casa de camp de Callosa, ni, per suposat, de relacionar-se amb els seus paisans» (Salvà 1988: 24), i això inclou els anys a València. A l'acabament de la Guerra va tornar a Callosa definitivament. Els anys a València li van proporcionar el contacte amb els prohoms més il·lustres del moment, i així és que va acabar esdevenint agregat col·laborador i membre corresponent a Callosa d'en Sarrià del Centre de Cultura Valenciana l'any 1930, integrant-se en les Seccions d'Història i d'Etnografia i Folklore. La principal tasca que se li encomanà, com s'explica en l'apartat corresponent al Centre de Cultura Valenciana, fou un estudi sobre la festa dels moros i cristians, que desembocà en el *Bosqueig* (1958), enllestit durant la Guerra Civil. En el Centre va assolir cada vegada més pes, probablement amb el suport de Francesc Martínez, arribant a esdevenir director de número el 1941, uns mesos abans de morir. A banda de la relació amb el folklorista alteà, i a més de formar part del Centre de Cultura Valenciana, en el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* hi consten dos articles seus,

«Mestre Jacme Roig y Baltasar Bou», de 1934, i «Los moriscos valencianos en 1527 y 1528», de 1935, de manera que degué haver-hi algun tipus de contacte amb la Societat.

Els textos més interessants per a la literatura oral popular són els editats l'any 1988 per Rafael Alemany en *De la Marina i muntanya: folklore*. Es tracta d'una miscel·lània folklòrica escrita entre 1932 i 1939 que inclou jocs, cançons, rondalles, endevinalles i altres materials etnogràfics com la descripció de costums, festes, supersticions o l'escaldada del raïm.

De la Marina i muntanya presenta nombrosos paral·lelismes amb *Còses de la meua tèrra*. Així, en efecte, és divers en els materials recollits, de caràcter folkloricoetnogràfic; està centrat en una zona geogràfica concreta, la Marina, i, sobretot, Callosa i la seva àrea d'influència; en molts casos, indica el nom i, de vegades, l'edat, la procedència i la professió dels informants, en d'altres només diu la procedència i en molts altres casos no hi ha cap indicació; esporàdicament, apunta el context en què se solien donar els materials que descriu; ordena el material en funció dels gèneres, encara que apareixen barrejats en les narracions; i, en les cançons, en algun cas apareixen amb transcripció musical, que anà a càrrec de mossèn Diego Ciutat. Al nostre parer, la diferència principal entre un recull i l'altre, a banda de la quantitat i la diversitat de materials, molt major en l'obra de Francesc Martínez, és el fet que Adolf Salvà presenta els materials narratius d'una manera molt menys literària, menys reelaborada, més senzilla i centrada en l'acció, a diferència de l'estil retòric de Martínez.

Siga com siga, des del nostre punt de vista, Adolf Salvà representa una continuïtat clara respecte de l'obra de Francesc Martínez. No en va, degué ser amb el seu beneplàcit que va ser nomenat director de número del Centre de Cultura Valenciana l'any 1941, amb un discurs d'ingrés llegit per Salvà que fou replicat per Martínez. Salvà ja havia col·laborat assíduament en el Centre i havia exercit de secretari de la Secció d'Etnografia i Folklore, dirigida per Martínez.

Entre tots dos es va establir una relació d'admiració i rivalitat alhora, que ha estat estudiada per Joan Borja (2015). És interessant observar que Salvà guardava l'obra folklòrica de Martínez publicada en vida seva, analitzada, anotada i corregida a consciència:

> en la biblioteca personal de l'erudit callosí hi ha no solament una luxosa enquadernació conjunta, en pell, dels dos primers volums de *Còses de la meua tèrra (la Marina)*, sinó també un exemplar de la primera edició, de l'any 1927, de l'*Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València*: [...] tots dos llibres contenien nombroses marques, correccions, subratllats i anotacions. [...] La troballa, no cal dir-ho, permet documentar inequívocament —és una manera de formular-ho— els inicis d'una primera tradició valenciana, més o menys crítica i sistemàtica, en l'estudi del folklore (Borja 2015: 99–100).

Així és fins al punt que Salvà va voler completar el repàs bibliogràfic del pròleg de l'*Arreplega* de Martínez amb un «Afexitó» manuscrit en la seva còpia, de poca importància en el contingut però d'un gran interès des d'un punt de vista contextual: tal com apunta Borja, s'hi revela una anàlisi crítica severa, que fa Salvà, dels treballs de Martínez. Tant és així que, en aquest article, Borja encara descobreix notes continuades de Salvà en tots els llibres que tenia de Martínez, establint-se una mena de diàleg crític del deixeble al mestre: des de remarques purament lingüístiques i formals a ampliacions o matisacions de contingut folklòric o històric. Aquestes i altres discussions, algunes de les quals en la premsa sobre altres temes, denoten «una intensa relació entre dos autèntics senyors de personalitat irrepetible: una suggeridora relació que, per moments, conjuga consideració i antagonisme, estima i oposició, controvèrsia i elegància» (Borja 2015: 107).

2. LITERATURA POPULAR VALENCIANA: POSTGUERRA, FRANQUISME, NORMALITZACIÓ I RENOVACIÓ

2.1 Postguerra i dictadura: del 1940 al 1975

2.1.1 El folklore en temps de Franco

Les morts i les misèries de la Guerra Civil van portar aparellades, al País Valencià —com a la resta dels territoris del domini lingüístic català—, morts i misèries simbòliques, igualment absurdes i lamentables: morts d'esperances i il·lusions; morts de projectes; morts de llibertats; morts de dignitats; i terribles morts en la valoració de la diferència i la diversitat lingüística, literària i cultural. Després de la desfeta i el truncament de la Guerra de 1936–1939, la repressió i l'opressió del franquisme es van concretar en una persecució metòdica i sistemàtica de qualsevol forma de la cultura que no s'ajustara a la consigna feixista «¡Una, grande y libre!», on «una» simplement significava, sense embuts, l'assimilació del conjunt de l'Estat a la cultura i la llengua castellana, amb l'explícit i indissimulat objectiu de dissoldre i eliminar, d'acord amb un calculat programa de genocidi cultural, les llengües, les literatures i les cultures no integrades en la proposta oficial homogeneïtzadora i *espanyolitzant*.

En aquest context, el folklore va ser un dels pocs àmbits en què el règim tolerava la diversitat lingüística i cultural no *unitària*, i va constituir, per això, una mena d'escletxa per a l'activitat literària en català al País Valencià. En certa mesura, l'estratègia d'assimilació i anorreament cultural del franquisme consistia, precisament, a *folkloritzar* les tradicions culturals no vehiculades en llengua castellana, i a estendre-hi una percepció diglòssica segons la qual les formes de la cultura en castellà podien tenir, en exclusiva, el prestigi social —i, no cal dir-ho, el suport polític i institucional—, mentre que les de la llengua pròpia quedarien relegades, en el millor dels casos, a àmbits populars, subordinats i innocus, menyspreables i insignificants. Interessadament, per tant, el paradigma ideològic del règim franquista proposava una identificació de qualsevol forma pública de la cultura valenciana vehiculada en llengua pròpia amb la noció de *folklore*. O, més precisament, *folklorisme*. I aquesta identificació té, sens dubte, uns efectes importants en la concepció i el desenvolupament de les

disciplines vinculades a l'estudi de la cultura i la literatura popular, si més no en els tres sentits següents: *a*) es tolera una mínima activitat en l'estudi, el tractament i la difusió del folklore, i s'hi disposa del benefici d'una certa permeabilitat de la censura; *b*) els estudis folklòrics del període són sovint condicionats pel paradigma ideològic del franquisme i les seues institucions; i *c*) el folklore i els estudis folklòrics quedaran connotats negativament per a part de l'elit cultural antifranquista, com a conseqüència de la identificació més o menys conscient que se'n feia amb els paradigmes ideològics del règim, i les percepcions diglòssiques de la cultura que la dictadura, efectivament, va tractar de promoure.

Així doncs, durant la dictadura franquista els treballs de recopilació i d'estudi sobre literatura popular valenciana ofereixen, per un costat, una activitat que s'adscriu a l'apropiació i l'explotació que el franquisme va fer del folklore; i, per l'altre, alguns treballs excepcionals —acadèmics o de creació literària— que diverses figures icòniques de la resistència antifranquista i el valencianisme cultural van dur a terme aprofitant les escletxes que la censura concedia en el camp del folklore. Si, en el primer cas, podem esmentar com a paradigmàtics els treballs impulsats per la Sección Femenina o l'Instituto Español de Musicología, en el segon s'han de consignar de seguida els noms de dos autors excepcionals: Manuel Sanchis Guarner i Enric Valor i Vives. Entre un extrem i l'altre hauríem d'ubicar, encara, els importants treballs que, de forma més o menys sistemàtica, es van dur a terme al voltant del cançoner popular valencià en els cèlebres *Cuadernos de música folklórica valenciana* que va publicar l'Institut de Musicologia de la Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València, amb la direcció de Manuel Palau Boix.

2.1.2 La Sección Femenina i l'Instituto Español de Musicología

D'acord amb les premisses ideològiques de la dictadura, inequívocament centralistes i unitaristes, l'estudi del folklore valencià va ser encarat per les institucions franquistes des de perspectives òbviament *espanyolistes*; metodològicament —per tant— reticents al reconeixement d'especificitats territorials i lingüístiques en la delimitació de l'objecte d'estudi. Tant la conegudíssima «Sección Femenina» com el, potser, no tan cèlebre «Instituto Español de Musicología» promo-

vien campanyes de recol·lecció i fixació de materials folklòrics —músiques, cançons i balls tradicionals— en llocs més o menys aleatoris de la geografia espanyola, de manera indiscriminada i en qualsevol de les llengües peninsulars. Encara a hores d'ara un sintagma com «coros y danzas» remet, indefectiblement, a la suspecta concepció del folklore que la Sección Femenina promulgava.

Tanmateix, i deixant de banda prejudicis lògics i justificats —i tantes reserves epistemològiques com voldrem—, el fet cert és que els materials sobre el cançoner popular valencià que es van recollir en les campanyes de la Sección Femenina i de l'Instituto Español de Musicología tenen, a hores d'ara, un molt estimable valor documental, ni que siga com a testimoni d'un temps, i pel caràcter singular i extraordinari en un context, el valencià, amb dèficits importants en l'atenció metòdica i sistemàtica del folklore, en general, i de la literatura popular, en particular.

La Sección Femenina, dirigida per Pilar Primo de Rivera des de l'origen, l'any 1934, es va concebre com una organització de dones al si del partit feixista que el seu germà, José Antonio Primo de Rivera, havia fundat a l'octubre de l'any anterior: Falange Española. Ben prompte, en plena Guerra Civil, al gener de 1938, s'hi va crear, dins la «División de Cultura», el «Departamento de Música», que impartia assignatures teòriques sobre pedagogia musical i folklore. A part de la sabuda formació de cors, aquest «Departamento de Música» organitzava iniciatives d'investigació folklòrica. Fet i fet, així que s'acabà la Guerra, el 1939, es fundaren els «Coros y Danzas de la Sección Femenina», el 1940 es dissenyà una fitxa per a la recollida de cançons i el 1941 se n'inicià el treball. Una part significativa de l'arxiu folklòric de la Sección Femenina, la va cedir, el 1999, a la Biblioteca Nacional, l'Asociación Nueva Andadura, una entitat creada al maig de 1977 per a acollir el llegat de la Sección una vegada que aquesta havia desaparegut l'1 d'abril d'aquell mateix 1977 amb el decret de dissolució del Movimento Nacional. I val a dir que en les 87 carpetes que es conserven a l'Archivo de Folklore de la Sección Femenina, amb 1.937 documents catalogats sobre «Canciones tradicionales», hi ha una presència interessant de composicions valencianes. Tanmateix, aquest fons, poc estudiat, inclou sovint —tal com oportunament ha observat Vicent Vidal (2016*a*: 17)— partitures amb arranjaments i harmonitzacions per a cor que, elaborades per als corresponents concursos, en desvirtuen el valor estrictament etnopoètic:

> Moltes d'aquestes partitures han estat arranjades per a coral perquè van ser presentades a concursos de «Coros y Danzas»; també n'hi ha que es presentaren a concursos de nadales. En general, s'hi anoten alguns comentaris contextuals o informació sobre el recol·lector i els informants, per bé que en moltes altres ocasions no és així: el resultat és irregular. Al capdavall, la finalitat d'aquestes recopilacions era «proveir de material les agrupacions juvenils de cors i danses» amb un objectiu «artisticorecreatiu i no el de l'estudi o coneixement de la cultura popular en general i de la música folklòrica en particular» (Pardo/Jesús-María 2001: 27). En qualsevol cas, és una mostra de la manera d'entendre el folklore de part del règim franquista i, per això, una de les iniciatives institucionals que funcionarien des de després de la Guerra Civil.

Fet i fet, la manipulació i la *transcontextualització* de les composicions, des dels àmbits espontanis i genuïns fins als del folklorisme impostat i carrincló —des dels carrers, les places, les cases o les tavernes fins als entaulats, els teatrets, el No-Do i els escenaris— resulten una constant en el tractament que, del folklore, en fan les institucions franquistes. Al capdavall, la finalitat última d'aquestes recopilacions no era el coneixement o l'estudi sistemàtic del patrimoni literari popular. Tenien simplement un objectiu artístic o recreatiu, quan no ideològic: el de proveir d'un determinat repertori les agrupacions de cors i danses que s'ocupaven d'inocular els valors del franquisme —la «formación del espíritu nacional»— entre la població juvenil.

La Sección Femenina també va promoure l'enregistrament d'una extensa sèrie de «Canciones y Danzas» per al *Noticiario No-Do*: actualment es poden consultar en el lloc web del Fons de Música Tradicional del CSIC[33] un total de 221 vídeos d'aquests enregistraments per al No-Do que la Sección va promoure entre 1956 i 1976, amb testimonis de cançons i balls de poblacions valencianes com Banyeres de Mariola, Ibi, Xixona, Onil, Castelló de la Plana, Todolella, Vinaròs, Algemesí, Carlet, l'Alcúdia, Moixent i València. No obstant això, l'estudiós Vicent Vidal, quan s'ocupa del tractament del folklore valencià que feien les institucions franquistes, estima que els treballs duts a terme al si de la Sección de Folklore de l'Instituto Español de Musicología del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IEM-CSIC) són molt més interessants, tant per la quantitat de materials recollits com pels plantejaments de partida i la metodologia seguida:

33 <https://www.musicatradicional.eu> [data de consulta: juliol de 2017].

> Molt més ingents, productives i fonamentades en la recerca van ser les «misiones folklóricas» i els concursos de reculls de música popular organitzats per l'Instituto Español de Musicología del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (IEM-CSIC), un projecte desenvolupat entre 1944 i 1960 molt semblant a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, però a nivell de tot l'estat espanyol. [...] En general, els materials compilats en aquestes missions van ser elaborats amb molta cura i amb una metodologia (i una finalitat) folklòrica, amb la consignació de dades sobre els informants, el context de cada cançó i el lloc de recol·lecció. Possiblement aquesta és la tasca institucional més destacada durant el franquisme, al costat de les campanyes engegades poc després per Manuel Palau (Vidal 2016*a*: 16–21).

En efecte: l'IEM-CSIC va impulsar un total de 65 «misiones folklóricas», a més de diferents concursos de reculls de música popular. Aquests projectes es van inspirar, clarament, en els que l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC) havia dut a terme entre 1922 i 1936, però —òbviament— amb el conjunt d'Espanya ara com a unitat objecte d'estudi. No debades, el director de l'IEM-CSIC, Higini Anglès, havia participat personalment (juntament amb Pere Bohigas) en la primera missió de l'OCPC l'any 1922. En qualsevol cas, les missions i els concursos de la Sección de Folklore de l'IEM-CSIC es van desenvolupar entre 1944 i 1960, i han permès conservar un interessantíssim arxiu de 20.000 melodies transcrites en paper pautat, que actualment es conserva, perfectament catalogat i en procés de digitalització, en el Fons de Música Tradicional de la Institució Milà i Fontanals de Barcelona.

Pel que fa al cas concret del País Valencià, hi ha en aquest fons diversos treballs d'interès. En l'apartat de concursos es pot documentar un recull de 1945, amb 21 cançons (10 de les quals en català), presentat per l'alcoiana Teresa Matarredona Aznar, i un altre recull de Bonifacio García Gil, també de 1945, amb 484 composicions de tot Espanya que inclouen tres cançons de Cocentaina (en què l'informant és, curiosament, Just Sansalvador Cortés, que va remetre a l'autor aquestes tres composicions al febrer de 1940 indicant que les tenia recollides, aproximadament, des del 1930) i una cançó de València, remesa també el 1940 per Vicente Gordo Villanueva. Tanmateix, és en les missions —més que no en els concursos— on podem documentar una major quantitat de cançons valencianes: en particular,

en la missió de Manuel Palau i Boix, de 1944; en la de Palmira Jaquetti, de 1945; i —sobretot— en les missions de Ricardo Olmos Carlet, dels anys 1947, 1950 i 1958. Hi ha, en tots tres autors, d'acord amb les consignes que facilitava la Sección de Folklore de l'IEM-CSIC, una preocupació evident per identificar l'informant sempre que resulta possible, així com també el context de la composició i el lloc on s'ha recollit. En aquest sentit, es pot concloure que, contràriament a la tònica dominant en els projectes que promovia la Sección Femenina, els de l'IEM-CSIC, inspirats en els de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, suggereixen una estimable voluntat metòdica quant al tractament del folklore, i l'interès per una mínima sistematització en l'estudi de la cançó popular.

2.1.3 El cançoner popular valencià: folklore i musicologia

A diferència de les rondalles, els mites, les llegendes, els acudits, els idiomatismes, les endevinalles, els enigmes, les fórmules de fonació o les fórmules rimades, les cançons populars van ser objecte d'una atenció clarament positiva durant el franquisme. Ja hem vist que tant la Sección Femenina com la Sección de Folklore de l'IEM-CSIC van parar atenció al cançoner popular valencià, i que van propiciar la recol·lecció de cançons en el marc de diferents iniciatives, campanyes i missions d'àmbit estatal. Tanmateix, la recopilació i la publicació del cançoner popular també van tenir, durant la dictadura franquista, un altre vessant, en clau específicament valenciana, al marge de les institucions centralitzades. Ens referim, naturalment, a la molt estimable activitat que, en relació amb el cançoner popular valencià, es va dur a terme des de l'Instituto Valenciano de Musicología de la Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València, en els cèlebres *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana*.

Impulsats i inicialment dirigits pel prestigiós músic i musicòleg Manuel Palau i Boix (1893–1967), que ja el 1925 havia publicat un treball sobre *Elementos folk-lóricos de la música valenciana*, els *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana* es plantejaven el repte de recopilar i publicar, regularment i de manera sistemàtica, materials musicals directament recollits dels informants que coneixien «la tradicional lírica popular valenciana». Així, els *Cuadernos* van sobreviure el mestre Palau i van arribar a conèixer tres èpoques: 1950–1974,

1978–979 i 1998–2013. En conjunt, s'hi van publicar un total de vint-i-dos monogràfics sobre cançons, melodies i danses d'arreu del País Valencià, normalment localitzades en àrees geogràfiques concretes.

És en el marc d'aquest projecte iniciat pel mestre Palau on es van publicar treballs d'interès etnopoètic com els del ja esmentat Ricardo Olmos: *Canciones y danzas de Onteniente y Bélgida* (1950), *Canciones y danzas de Morella, Forcall, Todolellla, Castell de Cabres* (1952), o els d'altres musicòlegs com Dolores Sendra: *Canciones y danzas de la comarca de Pego* (1951), Maria Teresa Oller: *Danzas y canciones danzadas* (1951), *Canciones y Danzas de la Sierra Mariola* (1960), *Canciones y danzas del Valle de Albaida* (1967), Álvaro Marzal: *Canciones y danzas de Oliva* (1961), *Canciones y danzas del Condado de Cocentaina* (1968), Salvador Seguí: *Tocatas de dulzaina de Callosa de Ensarriá* (1969), *Danzas y canciones danzadas de Lucena del Cid* (1974), *Danzas de Titaguas* (1979), Antonio Chover: *Cançons, danses i pregons de Tabernes de Vall-digna* (1982), Carles Pitarch i Antoni Andrés: *Aldaia. Canciones infantiles del ciclo anual* (1998), Miguel Ángel Picó: *Cocentaina* (1999) o Daniel Sala: *Murla, cançons del meu poble* (2001).

És precisament un dels músics d'aquesta escola creada per Manuel Palau, Salvador Seguí Pérez (1939–2004), qui es responsabilitzarà, després de la mort del mestre Palau, de la més important trilogia mai no publicada sobre els materials del folklore musical valencià: la integrada pel *Cancionero musical de la provincia de Alicante* (1973), el *Cancionero musical de la provincia de Valencia* (1980) i el *Cancionero musical de la provincia de Castellón* (1990).

Format amb el mestre Manuel Palau, Salvador Seguí, nascut a Massanassa (l'Horta), hi va compartir la sensibilitat per l'estudi del cançoner popular valencià. Així, quan l'Instituto de Estudios Alicantinos va convocar el 1969 una ajuda per a la investigació de la música folklòrica, Seguí hi va concórrer i va iniciar un treball ingent que acabaria concretant-se en la publicació, l'any 1973, dels resultats d'una important i profitosa recerca de camp pels municipis adscrits a la circumscripció provincial d'Alacant. No debades, el seu mestre Manuel Palau ja havia arribat a publicar un opuscle de 26 pàgines amb cançons d'Alacant harmonitzades per a cant i piano: *Lucentinas. Canciones de la provincia de Alicante* (1954). Tal com raonadament ha valorat Vicent Vidal (2016*b*: 265–269), el *Cancionero musical de la provincia de Alicante* és un llibre que, quant als objectius i la metodologia, enceta tota una nova etapa en la fixació del cançoner popular al

País Valencià: amb un treball ambiciós i sistemàtic, la pertinent identificació dels informants, la referència de les localitats, una proposta coherent de classificació, l'elaboració d'índexs toponímics i —açò últim és especialment rellevant— un respecte màxim a les versions recollides, transcrites tal com van ser enregistrats:

> La metodologia de Seguí és plenament folklòrica: són transcripcions que parteixen d'enregistraments sonors fets a 240 homes i 188 dones de totes les franges d'edat, de 9 a 92 anys, a més d'un nombre semblant de persones que han col·laborat anònimament integrats en agrupacions corals o instrumentals (Vidal 2016*b*: 266).

El mateix Seguí es preocupava d'aclarir en la introducció al *Cancionero musical de la provincia de Alicante* que, en efecte, «el màxim respecte a les versions recollides» havia estat el criteri que havia seguit de manera sistemàtica durant el procés de transcripció de les cançons:

> El máximo respeto a las versiones recogidas [...] ha presidido en todo momento nuestro trabajo de trascripción. Bien sabemos que en algunos ejemplos podrían evitarse cambios de compás y que no faltan algunos floreos que entorpecen sencillas y limpias melodías, pero, con el fin de mantener siempre reflejada de la mejor manera posible la propia personalidad de los comunicantes, hemos considerado conveniente tal severidad en el trabajo de trascripción ya que, por otra parte, ello nada estorba para la perfecta comprensión de las melodías afectadas (Seguí 1973: 21).

I el fet porta l'investigador Vicent Vidal (2016*b*: 268) a concloure, sense embuts: «El *Cancionero musical de la provincia de Alicante* és, en suma, un llibre sense precedents al País Valencià».

Certament, es tracta —les xifres aporten una idea de la dimensió de l'empresa— de la notació i la transcripció musical d'un total de 976 melodies de les 1.185 enregistrades, que acaben nodrint el gruixut llibre de 557 pàgines que la Diputació d'Alacant, finalment, va editar l'any 1973.

A partir de la publicació del corpus del *Cancionero musical de la provincia de Alicante*, el mateix Instituto de Estudios Alicantinos que n'havia finançat la recerca encarregà a Salvador Seguí la selecció de cent melodies representatives, d'utilitat per a mestres, amb finalitats de «difusió entre la població escolar». Aquest fou l'origen del *Cancionero alicantino* (1978). I val a dir que, anys després, aquesta estratègia

d'adaptació amb finalitats didàctiques encara donaria lloc a una altra publicació de caràcter pedagògic: *Cançons valencianes per a l'escola* (1990).

L'experiència de Seguí en aquell cançoner d'Alacant va ser, en qualsevol cas, fonamental per a l'ampliació del projecte a la resta del País Valencià. Ja amb la col·laboració d'altres músics folkloristes formats com ell en la fèrtil i decisiva escola del mestre Manuel Palau i els seus *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana*, primer va aconseguir dotar de continuïtat l'empresa recopiladora amb la publicació del *Cancionero musical de la provincia de Valencia* (1980) (gràcies, per cert, a una ajuda per a la investigació atorgada per la Fundación March l'any 1974). En aquest treball van col·laborar Maria Teresa Oller, José Luis López, Fermín Pardo i Sebastián Garrido. Els dos primers encara tornarien a treballar amb ell, al costat d'un nou i important col·laborador, Ricardo Pitarch Villalba, en l'obra que havia de cloure el projecte: el *Cancionero musical de la provincia de Castellón* (1990). Entre els tres volums, són més de tres mil les cançons documentades, enregistrades, transcrites i classificades en una obra imponent d'un total de 2.190 pàgines.

2.1.4 Manuel Sanchis Guarner

Al marge de les activitats promogudes al si de les institucions del règim, i al marge també de l'excepcional fenomen dels músics folkloristes, en l'època de la dictadura franquista hi ha dos noms imprescindibles que mereixen sengles apartats propis en qualsevol història de la literatura popular al País Valencià: el de Manuel Sanchis Guarner (1911–1981) i el d'Enric Valor i Vives (1911–2000).

Nascut a València el 1911, a penes divuit dies després del naixement d'Enric Valor a Castalla, Manuel Sanchis Guarner ha estat considerat —i continua sent-ho— un intel·lectual d'excepcional prestigi com a pensador, historiador i filòleg. Ben cèlebres —i celebrades— són les seues aportacions a la història del País Valencià, a la gramàtica, a la toponímia, a la dialectologia o a la història de la llengua. Igualment coneguts —i reconeguts— han estat els seus treballs de camp per a l'*Atlas lingüístico de la península Ibérica*, i la importantíssima col·laboració amb Francesc de Borja Moll en l'elaboració del *Diccionari català-valencià-balear* durant els anys de residència a Mallorca,

entre 1943 i 1959. Fóra interessant d'esbrinar, en aquest últim cas, fins a quin punt la col·laboració de Sanchis va contribuir, en major o menor mesura, a enriquir pel cantó valencià l'inesgotable tresor fraseològic que s'aplega en el *Diccionari*.

Tanmateix, per contraposició, fa l'efecte que les publicacions de Sanchis Guarner sobre etnografia i literatura popular han estat immerescudament poc estudiades i considerades. Perquè, ben mirat, resulta que els seus estudis sobre cultura popular i, més específicament, sobre fraseologia, teatre i poètica popular constitueixen, amb diferències, una de les aportacions d'autoria personal —volem dir, no institucional— més remarcables d'aquest període. Podem reportar, en aquest sentit, obres com *Calendario de refranes valencianos* (1945), *Els vents segons la cultura popular* (1952), *Els molins de vent de Mallorca* (1955), *El cant de la Sibil·la* (1956), *Les barraques valencianes* (1957), *Cançoneret valencià de Nadal* (1960) o *La processó valenciana del Corpus* (1978). Tal com es pot comprovar pels temes i les dates de publicació, aquests treballs sobre cultura popular delaten, en l'obra de Sanchis Guarner, una clara influència de l'entorn cultural mallorquí del període 1943–1959. I, en aquest sentit, resulta lícit reivindicar, en l'obra i —sobretot— en la decisiva influència intel·lectual que Manuel Sanchis Guarner va exercir entre els autors coetanis, una certa funció com a pont propiciador de contactes entre la tradició mallorquina i la valenciana.

Siga com vulga, el fet cert és que la més significativa de les aportacions de Sanchis en relació amb la literatura popular va ser immediatament posterior a aquesta etapa de residència a Mallorca, ja en la dècada dels seixanta. Ens referim, òbviament, al singular i ambiciós projecte *Els pobles valencians parlen els uns dels altres* (1963–1968): quatre volums monogràfics de recopilació i estudi sobre el que el mateix Sanchis denominava «dites tòpiques», «locucions tòpiques» o «tòpics», és a dir, «elements folklòrics de caire geogràfic», al·lusius als pobles valencians:

> Els elements del folklore geogràfic no tenen denominació específica en la llengua popular. La gent els anomena simplement *cançons*, *folies* o *trobos* si tenen forma rimada, *ditxaratxos*, *xarrades*, *falòries*, o *refranys* si es tracta d'aforismes sense rima, i *rondalles* o *qüentos* quan són petites narracions; tals denominacions, però, no són gens correctes i s'interfereixen. Per tal de facilitar i precisar la terminologia, els anomenarem «dites tòpiques» o «locucions tòpiques», o simplement «tòpics» (Sanchis 1963–1968, I: 25).

Es tracta de materials miscel·lanis, però sempre temàticament referits a topònims concrets de la geografia valenciana: un curiós univers que prompte es va demostrar productiu en mans de Sanchis Guarner. Ja l'any de l'inici de la Guerra, el 1936, l'autor donava a conéixer un extens article sobre el tema, «Locucions tòpiques valencianes», en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, i el 1943 publicava a Buenos Aires un estudi sobre «Folklore geogràfic de la comarca d'Alcoi». Però és l'any 1963 quan el projecte es va iniciar en versió definitiva amb *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. I. Sector septentrional* (premiat per la Fundació Huguet en el Certamen Literari de les Festes de la Magdalena de Castelló de la Plana el 1962). I de seguida hi van seguir els altres tres: *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. II. Sector meridional* (1965), *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. III. Sector central litoral* (1968) i *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. IV. Sector central interior* (1983). Els tres primers volums van ser publicats en la col·lecció «Sèrie Taronja» de l'editorial L'Estel (que el mateix professor Sanchis Guarner dirigia), i el quart i últim, tot i que va arribar a ser anunciat per L'Estel, apareixeria ja pòstumament com a cinquè volum de l'*Obra completa* que Tres i Quatre li va publicar, de manera que els volums 2, 3 i 4 d'aquesta *Obra completa* (1982) corresponen als tres llibres publicats per L'Estel el 1963, 1965 i 1968, mentre que el volum cinquè de les *Obres completes* (1983), aquest sí inèdit, en completava l'enciclopèdic projecte.

Així com el criteri geogràfic determinava la distribució dels materials recopilats en els quatre volums d'*Els pobles valencians parlen els uns dels altres* (d'acord amb els quatre sectors considerats: septentrional, meridional, central litoral i central interior), també dins de cada llibre l'ordenació dels motius respon a una estructuració per regions i comarques. Es tracta, per tant, d'un treball en què, sobre la base i amb el pretext del folklore verbal referit a topònims concrets, el professor Sanchis Guarner reïx a aportar, en plena dictadura franquista, una eficient aproximació geogràfica, històrica, lingüística, sociològica i etnogràfica del País Valencià, comarca a comarca, poble a poble, racó a racó, paratge a paratge.

Però aquesta obra de Sanchis Guarner no solament resulta admirable per la ingent quantitat de materials folklòrics recopilats i ordenats, sinó també per les reflexions teòriques que, al voltant del mateix

folklore i els seus fenòmens, Sanchis aporta en els textos introductoris del primer volum, «La Psicogeografia i el Folklore» (1963–1968, I: 11–24) i «Estructura de les dites tòpiques» (1963–1968, I: 25–43), i també en els «Mots preliminars» del segon volum (1963–1968, II: 9–10) i el tercer (1963–1968, III: 9–10). Sanchis disposava d'una privilegiada capacitat per a l'anàlisi crítica en qualsevol disciplina humanística i, alhora, d'una sòlida formació acadèmica interdisciplinària. A diferència dels músics que treballaven en la recopilació del cançoner popular —i, en general, de tots els compiladors del folklore valencià que l'havien precedit—, hi ha en l'obra d'aquest filòleg, ultra l'afany de l'arreplega sistemàtica, la voluntat de construir pensament: d'elaborar un paradigma del coneixement etnopoètic; d'examinar i qüestionar les premisses epistemològiques convencionals del folklore. Mai abans en la tradició cultural valenciana no s'havia fet, al voltant de la literatura popular, un exercici de teorització d'aquestes característiques. Si Francesc Martínez i Martínez constitueix, sens dubte, una primera fita en l'estudi de la tradició folklorística al País Valencià, la fita següent, també sense discussió, és la que representa l'obra de Manuel Sanchis Guarner, per la capacitat d'analitzar el fenomen del folklore amb una metodologia, unes actituds, un bagatge, una competència i uns criteris perfectament homologables als de les principals cultures del panorama internacional.

Així, per exemple, Sanchis denunciava l'enutjosa imprecisió dels límits i el sentit del terme *folklore*, i observava igualment la variabilitat i els canvis que es produïen en els valors connotatius. Per això, estimava que l'ús indiscriminat de la paraula *folklore* durant el franquisme n'havia desvirtuat el sentit i n'havia comportat un desprestigi evident. Arriba a propugnar, en aquest sentit, com a mesura estratègica, substituir els mots anglesos «folk» i «lore» per la traducció anostrada «cultura popular», de manera que l'adjectiu «popular» apel·laria, alhora, tant a l'accepció historicogeogràfica com al sentit social de la paraula *poble*:

> S'ha abusat tant de la paraula *Folklore* en aquests últims anys, que hom l'ha envilida, i, de retruc, la disciplina n'ha resultat desprestigiada. Per això, si més no, semblaria preferible de substituir els mots «Folk lore» per la seua traducció «Cultura Popular». I cal dir que l'adjectiu «popular» tindria ací els dos sentits de la paraula «poble», vocable molt malmés

també pels escriptors moderns: l'accepció històrico-geogràfica d'*ethnos* o *gens*, i l'accepció social de *demos* o *vulgus* (Sanchis 1963–1968, I: 11).

No obstant això, Sanchis reconeix que el terme *folklore* ha tingut una acceptació i una penetració internacional tan important que, a efectes pràctics, es fa insubstituïble: «Tanmateix, el mot Folklore ha tingut tanta difusió internacional i té uns derivats tan útils (com folklòric, folklorista, etcètera), que resulta difícil de substituir-lo» (Sanchis 1963–1968, I: 11).

Manuel Sanchis Guarner no renunciava a ser, per formular-ho així, un *teòric del folklore*. I també un estrateg de la cultura. No debades la seua capacitat personal d'influència va ser determinant en l'origen de les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor: la gran obra icònica de l'època en relació amb la literatura popular valenciana. Hi ha, a propòsit de la vinculació de Sanchis amb Valor, un parell de detalls que adquireixen un especial valor simbòlic. El primer és que, precisament, el professor Manuel Sanchis Guarner va ser qui es va responsabilitzar de prologar el primer volum de *l'Obra literària completa* d'Enric Valor, en què l'editorial Gorg va començar a publicar la versió definitiva de les *Rondalles*. Es tracta, si bé es mira, de la reproducció del mateix pròleg que Sanchis havia redactat per al segon volum de *Meravelles i picardies* (1970), en l'editorial L'Estel que ell mateix dirigia. El segon, més significatiu encara, és que, segons Enric Valor, l'amic Manuel Sanchis va ser qui, en lórigen del projecte, el va persuadir a elaborar i publicar les *Rondalles valencianes*. Així ho reconeix públicament Valor en el mateix «Prefaci» al primer volum de *l'Obra literària completa*, quan testimonia que, des del primer moment, va ser Sanchis qui el va animar amb més fermesa a tenir constància en l'arreplega i la recreació literària de les rondalles.

> Però qui, des del primer moment, m'animà amb més fermesa a tenir constància en l'arreplega i transcripció literària de les rondalles del país, ha estat Manuel Sanchis Guarner. Ell refermà la meua intenció d'ampliar, ja que completar-lo és cosa problemàtica, el «corpus rondallístic valencià», sols treballat fins aleshores per Martí Gadea i per Martínez i Martínez com a col·lectors entusiastes, i pel castís literat castellonenc Josep Pasqual Tirado, que, amb el seu «Tombatossals», hi feu una important aportació (Valor 1975: 23–24).

Anys després, en les saboroses converses que Enric Valor va mantenir amb l'editora Rosa Serrano per a l'elaboració del llibre biogràfic *Enric Valor. Converses amb un senyor escriptor*, l'autor insistia a reconèixer aquesta influència decisiva de Sanchis Guarner en els orígens de les *Rondalles valencianes*. Concretament, en el moment de recordar les tertúlies clandestines que s'organitzaven a la casa del jutge Miquel Adlert, Valor explicava que en aquelles reunions parlaven sobre diversos temes literaris. I que, entre aquests, hi havia el de la rondallística, de la qual parlava molt extensament Manuel Sanchis Guarner en diverses reunions quan venia de Mallorca. Precisament en aquelles tertúlies van connectar de bell nou, Sanchis i Valor, després del llarg parèntesi de la Guerra Civil, i van tenir l'oportunitat de reforçar la bona amistat que havien travat abans (Serrano 1995: 96–97). És, en aquest context, en què la censura de Madrid no minvava, quan Sanchis suggereix a Valor l'oportunitat d'elaborar un extens corpus rondallístic a partir de la provatura que havia publicat en l'editorial Torre (Serrano 1995: 119).

2.1.5 Enric Valor i Vives

Enric Valor i Vives (1911–2000) és —com se sap— un lingüista i escriptor de referència ineludible en la història contemporània de les lletres valencianes. Si, com a lingüista, va proposar i divulgar criteris gramaticals essencials per a la normativització de l'idioma, com a narrador es va implicar a configurar un model de llengua singular —a cavall entre la rica vivacitat dialectal i les exigències formals de l'escriptura— que acabaria exercint una notable influència en els escriptors valencians posteriors.

Tanmateix, la dimensió més remarcable d'Enric Valor no és, segurament, ni la de lingüista ni la de novel·lista. Amb el temps, el narrador de Castalla ha acabat sent conegut i reconegut, sobretot, per la literaturització de les seues trenta-sis *Rondalles valencianes*: un projecte unitari excepcional, amb interessos que depassen la pura fixació del patrimoni oral, i que encerta a explotar el filó folklòric com a base per a una ambiciosa obra literària vinculada a les singulars circumstàncies d'un temps (el de la repressió franquista) i un país (el complex país dels valencians) que l'autor va viure amb un ferm i exemplar compromís cívic.

Parlem, en referir-nos a les *Rondalles valencianes*, d'una obra desenvolupada durant vint-i-sis anys (entre 1950 i 1976), que va culminar en més d'un miler de pàgines impreses, i que constitueix una referència canònica en la història de la literatura catalana al País Valencià. En efecte, les primeres *Rondalles valencianes* van ser publicades en tres volumets (1950, 1951 i 1958) de l'editorial Torre. Ja en la dècada dels seixanta, Valor prossegueix la publicació de relats en l'editorial L'Estel, amb dos nous volums intitulats *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes, I* (1964) i *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes, II* (1970). Per fi, el corpus de les *Rondalles valencianes* s'acaba de configurar amb la forma definitiva en els dos primers volums de l'*Obra literària completa*, publicada per l'editorial Gorg els anys 1975 i 1976.

Les *Rondalles valencianes* de Valor no són ben bé un treball de focalització i d'intenció folklòrica, però, tal com veurem, tindran —això sí— importants efectes en la història de les recopilacions i els estudis de la literatura popular al País Valencià. Condicionat per la censura, la repressió politicoideològica i, fins i tot, la traumàtica experiència de l'encarcerament, Enric Valor va trobar en la literaturització de les narracions populars valencianes una fórmula d'expressió literària on convergien les particulars sensibilitats com a alquimista del llenguatge amb l'evident i estratègica voluntat de literaturitzar el país, just en un moment de persecucions i dissidències en què la tradició literària havia quedat confinada als espais simbòlics de l'exili, la tradició costumista o la clandestinitat.

Fet i fet, el mateix any 1950, quan es publica el primer volum de *Rondalles valencianes*, Enric Valor havia començat a elaborar l'original de la novel·la *L'ambició d'Aleix*. Però no és sinó el 1960, deu anys més tard, quan podrà salvar les dificultats de la censura i se n'acabarà imprimint una primera versió mutilada.[34] Mentrimentres, la creativitat narrativa de l'escriptor va trobar una feliç eixida en la literaturització dels relats populars, aprofitant la permeabilitat del règim franquista amb les iniciatives d'aparença *folklòrica*. El resultat, tal com la crítica ha subratllat, ha estat una obra original que no solament

34 Sobre el procés i l'expedient de censura en la novel·la *L'ambició d'Aleix* vegeu la contribució decisiva d'Òscar Pérez Silvestre (2011): «L'ambició d'Aleix i la censura: història de l'expedient 3322/59».

testimonia les vicissituds de l'especialíssim context polític i cultural en què es va gestar, sinó també —i aquest és un *valor* que mereix ser subratllat— la història, la geografia i una part important de la idiosincràsia vital valenciana. Als antípodes de la transcripció fidel de les intervencions dels informants, trobem en Valor un cas extrem de recreació personal i literaturització de la tradició oral. D'altra banda, contràriament a la imprecisió geogràfica i temporal característica del gènere, Enric Valor aposta per l'estratègia de —l'expressió és seua— «nacionalitzar» les rondalles i situar-les en pobles «de so i arrel valencians», amb la intenció de redimir, com a matèria literària, el patrimoni paisatgístic, lingüístic, natural, arquitectònic, històric, etnogràfic i idiosincràtic del País Valencià. Fer-ne literatura dins el gènere i no folklore a seques: aquest n'era el plantejament explícit (Valor 1999: 23–24).

Tanmateix, tal com sosté un dels millors coneixedors de l'obra rondallística d'Enric Valor, el professor Jaume Albero, les rondalles de Valor continuen sent mereixedores de l'etiqueta *conte popular*:

> Malgrat la literaturització a què han estat sotmeses, les rondalles de Valor continuen essent mereixedores de l'etiqueta de *conte popular*, en tant que de literaris no ho són, i, a més, són lluny del tractament que han donat al gènere altres autors més clarament literaris com E. T. A. Hoffman, Oscar Wilde o Hans Christian Andersen. De la mateixa manera que s'esdevé amb Basile, Straparola o Alcover, en l'espectre narratiu que va del folklore a la literatura, la col·lecció d'Enric Valor pot situar-se en un punt intermedi (Albero 2004: 272).

Es tracta d'una percepció que el mateix Albero reitera i reformula en els seus estudis: tot i que en el cas de Valor el grau de *literaturització* és màxim, el model narratiu de l'escriptor de Castalla es manté estratègicament fidel als recursos expressius i les estratègies comunicatives pròpies de l'oralitat, de manera que el resultat literari evoca, per mimetisme discursiu, l'aparent espontaneïtat dels actes etnopoètics orals que es troben en l'origen del complex constructe literari: «Malgrat que les rondalles d'Enric Valor han estat manllevades a la tradició oral per ser difoses en un mitjà escrit, no han perdut el seu caràcter de folklòriques» (Albero 2006: 9).

Efectivament, tant formalment com temàticament, una anàlisi en detall de les rondalles evidencia, per un costat, la imbricació de les narracions valorianes amb la rondallística universal, i, per l'altre,

també un origen inconfusiblement popular —procedent de l'imaginari col·lectiu valencià— de molts dels elements simbòlics que hi apareixen. Tocant a la imbricació dels relats valorians amb la gran veta de la rondallística universal, se sap perfectament (Borja 2011; Oriol 2011) que la majoria de les *Rondalles valencianes* es corresponen amb arguments que, enllà dels límits valencians, poden ser documentats en altres cultures. Així, vint-i-vuit de les trenta-sis rondalles valorianes es poden catalogar d'acord amb l'índex tipològic internacional d'Aarne, Thompson i Uther (Uther 2004). I, de més a més, considerant que una mateixa rondalla pot correspondre a més d'un tipus, resulta que hi són presents un total de quaranta-un tipus diferents. És a dir: que Enric Valor arriba a literaturitzar les versions específicament valencianes de quaranta-un tipus rondallístics universalment coneguts, i en rescata en l'onatge viu de l'imaginari popular valencià una fesomia pròpia i genuïna.

Si fem cas de les declaracions de l'escriptor reportades per la seua editora Rosa Serrano en el revelador llibre *Enric Valor. Converses amb un senyor escriptor*, prenem consciència que la meitat de les trenta-sis rondalles les va redactar durant la penosa experiència del presidi:

> Des del punt de vista del meu amor a la literatura, els vint-i-vuit mesos de sofriment que implica la pèrdua de llibertat, la meua llarga estada a la *Modelo* em va permetre escriure bastant. De les trenta-sis rondalles que he literaturitzat després d'un llarg i interessant treball d'arreplega pel sud del País Valencià, la meitat, la meitat, o siga divuit, foren redactades per mi en aquella trista oportunitat, ja que les autoritats d'aquella institució m'ho varen permetre. A tal efecte van deixar que, de casa meua, em portassen les notes que jo havia pres en les meues excursions de recerca per valls, foies i muntanyes. Fins i tot vaig disposar-hi de la meua màquina d'escriure, dels meus diccionaris i de tot el paper necessari (Serrano 1995: 115–116).

Hi ha prou a representar-nos l'escena del senyor Enric Valor, amb uns 55 o 56 anys, literaturitzant rondalles dins la Carcel Modelo de Mislata (hi va patir vint-i-vuit mesos de presó entre 1966 i 1968), perquè la mera imatge ens estalvie la necessitat d'insistir en la influència decisiva del context polític i social sobre l'obra de l'escriptor. Aquesta imatge, endemés, il·lustra amb claredat una metodologia als antípodes de les expedicions i els treballs de camp amb enregistraments

directes i reproduccions fidels dels relats dels informants. Parlem, en el cas de Valor, d'una recreació dels arguments elaborada *en diferit*, a partir d'anotacions disperses o del simple record de les narracions escoltades anys enrere. El substrat popular, per tant, se subordina a la creació personal. L'accent —hi insistim— no és *etnopoètic*, sinó essencialment literari.

Amb tot i això, consideracions hermenèutiques al marge, no deixa d'entendrir, per humana, la confessió d'Enric Valor a Rosa Serrano sobre els efectes anímics i terapèutics que, durant els mesos de presidi, l'autor va trobar en la redacció de les *Rondalles*:

> Haig de fer constar que la redacció de les dívuit rondalles en aquell ambient depressiu i amb tantes dubtoses incògnites de futur, em va equilibrar moltíssim espiritualment i també m'atenuava la forta nostàlgia que tenia pel territori meridional valencià i la seua gent (Serrano 1995: 116).

Les rondalles, en qualsevol cas, aportaven a Enric Valor un material d'aparença innòcua que no presentava problemes excessius als ulls de la censura. En les ja reiteradament esmentades *Converses* amb Rosa Serrano, l'escriptor reconeix sense embuts que el projecte de les *Rondalles* va ser efectivament propiciat per les circumstàncies del règim i els efectes coercitius de la censura; i testimonia, igualment, l'ascendència decisiva que hi va exercir l'amic Manuel Sanchis Guarner:[35]

> Ací, dins l'Estat Espanyol, no minvava la rigidesa de la censura de Madrid. Fou, tornant arrere en el temps, quan Sanchis Guarner em va parlar de fer jo un extens corpus rondallístic a partir de la prova que havia publicat a l'editorial Torre. «Enric, no veus que no volen que els valencians publiquem novel·les en vernacle? A més a més fa falta que algú intente la feina de literaturitzar la tradició oral valenciana, que en aquestes èpoques de ràdio i televisió pot perdre's».
>
> Convençut, comencí la replega de temes folklòrics rondallístics en persones generalment velles, pel meu conegudíssim sud valencià (Serrano 1995: 119).

35 Ja abans del llibre de *Converses* amb Rosa Serrano podíem documentar un bell testimoni de l'escriptor en aquest mateix sentit: «De miracle les vaig fer. Això, en un país normal, no ho haguera fet. Com que no es podia fer novel·les, vaig fer rondalles. I jo tenia una certa il·lusió de fer rondalles; quan vaig començar em va agafar l'agre de la terra» (Lluch/Serrano 1989: 33).

Curiosament, anys després, quan el 1975 es publicaria el primer volum de *l'Obra literària completa* d'Enric Valor en l'editorial Gorg, el mateix Sanchis Guarner en faria el pròleg[36] i encertaria al centre de la diana amb algunes valoracions sobre la positiva vàlua literària dels textos valorians, i sobre el to popular —d'inspiració oral, aparença desencongida i sabor col·loquialitzant— en el model de llengua. Així, per exemple, parlant de les rondalles com a gènere folklòric, Sanchis sosté que:

> Exigeix que el rondallaire erudit sàpia narrar el conte tot i conservant-ne el to i la llengua popular. Tasca ben difícil en què el nostre escriptor ha reeixit plenament. Muntanyenc que ha viscut molts anys en ambients lingüísticament purs, novel·lista i gramàtic, Enric Valor és segurament el prosista valencià actual més fresc, sucós, ric i acolorit, que contribueix a l'esplendor de l'idioma amb una exuberant aportació de les comarques meridionals, tan passives i menystingudes (Sanchis 1975: 12).

No menys punteria sembla mostrar Sanchis quan focalitza l'interès del treball valorià atenent les circumstàncies històriques del context valencià. En efecte, conscient de la importància dels referents etnopoètics per a l'afirmació d'una identitat com la valenciana, apel·la ja en les primeres paraules a les implicacions que la cultura popular té en relació amb «la consciència comunitària» o «el patrimoni espiritual col·lectiu», i recorda tot seguit —carregat de raó! — el dolorós dèficit d'atenció històrica que, quant a la recopilació i l'estudi de les rondalles, s'ha produït en l'àmbit valencià des de la Renaixença:

> Tampoc no dedicaren gaire atenció a les rondalles —i molt poc al folklore— els intel·lectuals valencians de la Renaixença, que no seguiren en això l'exemple dels seus col·legues del Principat i Mallorca. Tal desatenció fou irreparable, car en el segle XIX, en l'època preindustrial, l'inventari del folklore valencià hauria estat una tasca relativament fàcil, moltíssim més que no ara (Sanchis 1975: 10–11).

Un repàs als precedents d'Enric Valor porta Sanchis Guarner a considerar els noms de Joaquim Martí Gadea, Francesc Martínez i Martínez, Francesc Badenes i Dalmau i Josep Pasqual Tirado: noms discrets que tot just suggereixen un breu oasi ací i allà, enmig d'un

36 Tal com apuntàvem en l'apartat dedicat a Sanchis Guarner, aquest pròleg és, en realitat, la reproducció del que ja havia redactat per al segon volum de *Meravelles i picardies* en L'Estel (1970).

colossal desert. Calia, per tant, evidenciar-ne la urgència davant els riscos del que actualment anomenaríem *globalització cultural*. Per això, no s'està de contraposar, al buit valencià, «les grans col·leccions estrangeres de contes populars —de Grimm, de Perrault, d'Andersen, etc.—, molt belles i prou completes, però que no són nostres» (Sanchis 1975: 11) i el model envejable d'Antoni Maria Alcover i el seu *Aplec de rondaies mallorquines*, que ell tan bé devia conèixer durant els anys a Mallorca:[37]

> Prop de nosaltres, Mallorca ha tingut la sort que Mn. Antoni Mª Alcover recollís el seu monumental *Aplec de Rondaies mallorquines*, una de les millors col·leccions rondallístiques del món, i els mallorquins l'estimen i conreen (Sanchis 1975: 11).

En aquesta direcció devien apuntar, ben probablement, les reflexions de Sanchis Guarner a què Valor al·ludeix en les *Converses* amb Rosa Serrano quan refereix la notable influència del filòleg valencià en l'origen de les *Rondalles*:

> En aquelles tertúlies vaig sentir parlar sobre diversos temes literaris que els estudiosos coneixien molt millor que jo. I entre aquests, el de la rondallística, de la qual va parlar molt extensament Manuel Sanchis Guarner en diverses ocasions quan venia de Mallorca (Serrano 1995: 96).

«Aquelles tertúlies» eren, naturalment, les cèlebres reunions literàries que, amb «regust romàntic d'una més o menys acusada clandestinitat» —en paraules de Valor—, tenien lloc els dimarts a la nit a casa de Miquel Adlert.[38] El fet és digne de ser subratllat, perquè és precisament al caliu d'aquestes tertúlies i de l'anomenat «Grup Tor-

37 Convé recordar que durant la seua estada a Mallorca, entre 1943 i 1959, Manuel Sanchis Guarner va col·laborar d'una manera intensa amb Francesc de Borja Moll en l'elaboració del *Diccionari* d'Alcover. També Valor degué conèixer —potser de la mà de Sanchis— l'*Aplec de rondaies mallorquines*: en aquest sentit, resulta significatiu que Valor arribara a fer l'adaptació d'una rondalla d'Alcover en «L'abat de la Valldigna», que Pere Riutort, més tard, editaria en *Els vents del món. Llevant* (1976: 23). Cf. Emili Casanova (2002: 110–113).

38 En aquesta tertúlia Valor va tindre l'oportunitat de tractar, entre molts altres escriptors i intel·lectuals, personalitats com Emili Beüt, Alfons Verdaguer, Joan Fuster, Sanchis Guarner, Miquel Batllori, Bernat Garcia, Carles Salvador, Miquel Dolç, Josep Iborra, Josep Maria López-Picó, Carles Riba, Francesc de Paula Burguera, Josep Maria de Casacuberta, Rafael Villar, Vicent Andrés Estellés, Maria Beneyto, Jaume Bru i Vidal, Francesc de Borja Moll, etc.

re» que la literaturització de rondalles, en Valor, comença a prendre una forma concreta: la publicació de tres volumets —de *Rondalles valencianes*— els anys 1950, 1951 i 1958, en la col·lecció «L'Espiga» de l'editorial Torre, dirigida per Xavier Casp i Miquel Adlert.

> Jo n'estic molt agraït, perquè a partir d'aquí vaig començar a posar en pràctica la meua innata vocació: escriure prosa seriosament. Aquelles notícies crítiques sobre la importància i el valor de la literatura oral i tradicional dels pobles, em va convèncer i il·lusionar per a literaturitzar un volumet de rondalles recorrent a les que ja havia sentit contar d'infant. Llavors, per iniciativa i consells de Sanchis i, davant la conformitat de Casp i Adlert, vaig provar a redactar tres volumets de rondalles d'unes 60 pàgines cadascun, que l'editorial Torre va tenir la gentilesa de publicar-me a partir de 1950 (Serrano 1995: 98).

Fet i fet, el corpus de les *Rondalles valencianes* de Valor pren una base inequívoca en aquests inicials volums de rondalles. Així, el 1950 veien ja la llum editorial, en una primera versió, «Joan-Ratot», «Home roig, gos pelut i pedra redona», «Les velletes de la Penya Roja» i «La rabosa i el corb»;[39] i al juny de l'any següent s'acabava d'imprimir el volum segon, amb «Història d'un mig pollastre», «El castell d'Entorn i no Entorn» i «Comencilda, Secundina i Acabilda». Per fi, uns anys més tard, el 1958, Torre donava a conéixer, en un tercer volum de *Rondalles valencianes*, les literaturitzacions valorianes de «Joan-Antoni i els torpalls», «I queixalets també», «Les Animetes» i «La crida de la rabosa».

Ja en la dècada dels seixanta, Valor prossegueix la publicació de relats populars literaturitzats en l'editorial L'Estel —fundada per Adolf Pizcueta i dirigida des del 1962 per Sanchis Guarner—, amb dos nous volums intitulats *Meravelles i picardies. Rondalles valencianes*. Així, en el primer volum d'aquestes *Meravelles i picardies* (1964) veien la llum «El Gegant del Romaní», «El patge Saguntí», «Peret», «El dimoni fumador», «El xiquet que va nàixer de peus», «Els tres plets de Pasqua Granada» i «Abella». I en el segon volum, de 1970, es donaven a conèixer les rondalles «Esclafamuntanyes», «L'albarder de

39 El primer volum de *Rondalles valencianes*, comercialitzat amb un preu de «15 pessetes», va ser el tercer llibre que l'Editorial Torre va publicar en la col·lecció «L'Espiga», després de *Raïmet de pastor,* de Josep Sanç (1949), i d'*Ales o mans,* de Joan Fuster (1949).

Cocentaina», «Joan-Antoni i els torpalls» (ja publicada el 1958), «El jugador de Petrer» i «Don Joan de la Panarra».

El corpus de les *Rondalles valencianes* s'acaba de configurar en versió definitiva, tal com actualment el coneixem, en els dos primers volums de l'*Obra literària completa* que l'editorial Gorg va publicar el 1975 i el 1976. Enric Valor afegeix ací, a les vint-i-dues rondalles que fins al moment havien tingut aventura editorial, catorze noves narracions: «El llenyater de Fortaleny», «La mare dels peixos», «El Castell del Sol», «Els guants de la felicitat», «L'envejós d'Alcalà», «El ferrer de Bèlgida», «El rei Astoret» i «La mestra i el manyà», en el primer volum, de 1975, i «L'amor de les tres taronges», «El príncep desmemoriat», «Llegenda del palleter», «Nabet», «El darrer consell» i «El pollastre de festes»; en el volum segon, de 1976.

El mateix Enric Valor, quasi cinquanta anys després d'iniciar-ne la publicació, reflexionava sobre quines n'havien estat les prioritats i les estratègies durant el procés de literaturització de les rondalles:

> tres designis o intencions van presidir la redacció literària dels temes trobats en boca de muntanyesos i pobletans d'aquelles belles terres: *a*) «nacionalitzar» les rondalles, les quals moltes vegades sense fixació de territori on s'esdevenen les accions, em semblava que perdien realitat, i així les he situades en muntanyes o costes conegudes pertanyents a pobles de so i arrel valencians, a vegades solament indicats; *b*) descriure els nostres paisatges, donar a conéixer bastants plantes nostres i alguns arbres dels nostres boscos, posar noms valencians, tot presentant-los amb el nostre humor peculiar, als diversos personatges; i *c*) utilitzar un llenguatge planer, popular però correcte, ric de vocabulari com és el valencià que jo vaig aprendre en la meua infantesa i la meua primera joventut: fer-ne literatura dins el gènere i no folklore a seques. És a dir, fer una obra que, tot distraent —i si era possible divertint—, procuràs alhora una mica d'ensenyament del nostre català. També, no cal dir, fer paleses moltes peculiaritats psicològiques i costumistes de la nostra estimada gent de la muntanya i del pla (Valor 1999: 23–24).

Aquesta reflexió d'Enric Valor, feta amb els 87 anys ja complits, ens sembla del tot bona pel fet que para damunt la taula alguns dels ingredients més significatius que caracteritzen, en última instància, el gran projecte literari que són les *Rondalles valencianes*. És a saber: l'ancoratge geogràfic i temporal; la voluntat de promoure la identitat i l'autoestima dels valencians per mitjà de la dignificació de l'ima-

ginari col·lectiu; l'ambició de literaturitzar el país; la recreació del ric patrimoni etnogràfic valencià; i, en últim terme, la seducció («tot distraent —i si era possible divertint») d'un públic lector en valencià.

«Fer-ne literatura dins el gènere i no folklore a seques»: aquesta en podria ser, efectivament, la pedra angular de les *Rondalles valencianes*. Perquè l'atenció envers la literatura popular s'hi subordina a l'objectiu de literaturitzar el «sud valencià» enyorat —viscut, conegut i estimat—, que la prodigiosa memòria de Valor reconstruïa i reformulava, amb fotogràfica atenció de detalls, en múltiples i cadencioses seqüències textuals descriptives.

Reposadament i adelitada, els meandres de la prosa valoriana recorren en les *Rondalles* els fèrtils camps de l'imaginari valencià en una lenta artesania discursiva al servei de la fantasia. I un cabal de paraules hi semblen percaçar la mar utòpica de la democràcia, la llibertat, l'autonomia, la memòria i la plenitud cultural: precisament la mateixa mar a què, efectivament, sembla haver desembocat, passats els anys, la singular obra valoriana. Perquè el fet constatable és que les cèlebres narracions de Valor, contínuament reimpreses i reeditades, han esdevingut un best-seller emblemàtic de la progressiva normalització cultural que s'ha anat guanyant al si de la societat valenciana. I és que les *Rondalles valencianes* han esdevingut una mena de símbol de la reconciliació nacional de les valencianes i els valencians amb el propi imaginari popular, i també de l'entronització de la cultura popular en una redimida tradició literària que en el moment de creació tot just començava a reconquerir, molt tímidament i amb enormes dificultats, espais de normalitat per a la prosa narrativa.

El fenomen —ja se sap— no és del tot nou en el marc europeu. En la història cultural i literària del vell continent resulta relativament senzill documentar antecedents que apunten a la fixació i la recreació de contes populars com a forma d'afirmació identitària. El cas segurament més conegut és el dels contes alemanys dels germans Wilhelm i Jacob Grimm, que fàcilment es poden relacionar amb el projecte d'unificació Alemanya. Però s'hi podrien afegir, de seguida, referents com els de Peter Christen Asbornsen i Jorgen Moe, els contes dels quals van contribuir a afermar la identitat noruega després de més de quatre segles de dominació danesa. O també els casos de John Francis Campbell a Escòcia, William Butler Yeats a Irlanda, Karel Jaromír Erben a la República Txeca, etc.

Tanmateix, per poc que s'examine amb un mínim d'atenció, la proposta literària de Valor es resisteix a les comparances i les temptatives d'assimilació. Incardinades, sí, en l'habitual propensió a reivindicar la cultura popular com a referent per a la conservació i la construcció d'una qualsevol identitat nacional, les trenta-sis *Rondalles valencianes* constitueixen —no obstant això— una veritable singularitat en l'escenari europeu. I no solament perquè les circumstàncies politicoculturals de la societat valenciana ho eren, absolutament singulars; ni tampoc per l'evident i extemporània posterioritat respecte dels vents romàntics del XIX, que feien volar nacionalismes batent les ales del folklore: és al nostre parer la literaturització —la particular manera de literaturitzar els relats— la que imprimeix a les *Rondalles valencianes* de Valor una recognoscible marca personal de distinció.

En cada rondalla Valor sembla subscriure un compromís de fidelitat amb les fonts orals de què beu. A pesar de la distància evident entre el relat escoltat i la redacció literària, i a pesar, igualment, dels enginys i els artificis estètics, els textos valorians mai no trenquen el cordó umbilical amb l'univers oral de procedència. Tant en els diàlegs com en les intervencions del narrador es fa palesa la voluntat que ni l'erudició, ni la vocació estètica, ni el gust per la descripció, ni l'enamorament de les paraules, ni les vel·leïtats novel·lístiques no desbaraten un cert aire col·loquialitzant, conversacional, popular, còmplice, directe i familiar; una atmosfera que, en definitiva, prova d'evocar els paràmetres comunicatius de les velles històries escoltades de boca dels informants. S'hi proposa, comptat i debatut, un pacte de lectura que invita a reconciliar la més elevada ambició literària amb l'aparent simplicitat de les narracions orals. I és precisament aquesta combinació —la mestria en tan difícil equilibri— la que fa de les *Rondalles valencianes* una obra inconfusible i única en el seu context.

La veu popular valenciana, creada i recreada durant segles d'agitada història a la Mediterrània occidental, recupera amb les *Rondalles* de Valor un espai de privilegi en la complexa simfonia de la fantasia universal. I és que, just en un moment de canvis crucials que feien desaparèixer la societat rural tradicional, l'escriptor de Castalla va aconseguir elaborar, a partir dels arguments narratius que esquifidament es preservaven en la memòria col·lectiva (narracions sovint mig oblidades que, com li agradava de dir a Valor, es conservaven «en la pell i els ossos»), un projecte literari monumental que el temps ha erigit en referència i canònica per a la literatura popular catalana —i internacional.

2.2 Democràcia, renovació i normalització

2.2.1 Renovació pedagògica i folklore

Amb la mort del dictador i l'adveniment de la democràcia s'obrí al País Valencià —com a la resta de l'Estat espanyol— un nou temps d'il·lusions, incerteses i esperances. Acabada la dictadura, i en la mesura que s'anunciava la desaparició de l'opressió i la censura, era evident que es guanyava la possibilitat de recuperar, per a la cultura pròpia, espais de llibertat i noves possibilitats en la investigació, la comunicació, la divulgació, l'expressió artística i, en general, tots els àmbits de la cultura, la ciència, l'administració, la política i els mitjans de comunicació. Sorgia, en definitiva, una oportunitat per a la normalització lingüística, literària, cultural i política.

En l'àmbit de la literatura popular, l'entitat i el prestigi de l'obra d'Enric Valor havien contribuït d'una manera important a dignificar i —valga l'expressió— *posar de moda* l'atenció en la literatura popular amb nous plantejaments lliures dels efectes mocius i les connotacions diglòssiques del franquisme. D'aquesta manera, quan s'encara el repte d'introduir el valencià en el sistema educatiu —el repte de redimir i normalitzar la presència de la llengua, la literatura, la cultura i la realitat dels valencians dins les aules—, els moviments de renovació pedagògica aposten per la importància del folklore verbal en el disseny i la planificació de projectes didàctics arrelats a l'entorn. Tal com sosté Vicent Vidal:

> La relació que s'estableix entre la història de l'etnopoètica valenciana i el context social i educatiu és fortament estreta, i ho és més encara en el cas específic dels rondallaris. La generalització de l'escola en valencià, el reconeixement de la importància del folklore a les aules i el pes d'Enric Valor per als folkloristes de la generació posterior a la seva són, al nostre parer, les raons que millor expliquen aquesta relació (Vidal 2014: 63).

La feblesa de la tradició autòctona en la recopilació i l'estudi de la narrativa oral havia deixat relativament verge el filó popular, en absolut esgotat —òbviament— amb els trenta-sis relats comptats que Valor havia literaturitzat. I un seguit de mestres sensibles i compromesos a transformar el sistema educatiu valencià, àvids de recursos educatius en valencià —genuïnament valencians—, van protagonitzar un primer moment d'efervescència en la recopilació i la publicació de materials literaris populars. Aquests mestres sensibles i comprome-

sos tenien, dins i fora de les aules, l'afany de contraposar els valors d'una cultura horitzontal —la diversitat del patrimoni cultural de les classes populars— contra el monoculturalisme i l'exclusivisme castellanitzador que verticalment s'havia imposat durant el franquisme. Percaçaven, en certa mesura, omplir en l'escola els buits que des de la Renaixença arrossegava l'atenció i l'estudi de l'imaginari valencià i, semblantment als romàntics, buscaven en «la veu del poble» l'exaltació d'una creativitat popular que poguera ser oposada a la cultura culta establerta.

Al novembre de 1983 es promulga l'encara vigent Llei d'ús i ensenyament del valencià (LUEV), també coneguda com la Llei d'Alacant, en què es regula la introducció del valencià a les escoles i els instituts valencians. Tres anys abans, el 1980, la Federació d'Entitats Culturals del País Valencià ja ha publicat el volumet *Recollim contes populars*, de Marisa Lacuesta; l'any 1981 Josep Bataller ha publicat el primer volum de *Contalles populars valencianes* a la Institució Alfons el Magnànim de València; Tomàs Escuder publica les seues *Contalles* a Castelló el mateix 1983; de seguida, el 1985, un col·lectiu de mestres de la Vila Joiosa publica el recull de contes, cançons i jocs *Al trencall del maror*; i el 1985 i el 1987 apareixen a Alacant les *Rondalles de l'Alacantí* i les *Rondalles del Baix Vinalopó* de Joaquim González Caturla. És, sobra dir-ho, un temps de canvis importants per a la societat valenciana: canvis en el sistema educatiu i, sobretot, en els paradigmes culturals. De la mà d'aquests canvis, precisament, es produeix l'eclosió de treballs sobre literatura popular que els mestres folkloristes protagonitzen.

Hi ha, tanmateix, entre tots aquests protagonistes, noms que, tant pel moment de producció com per les característiques especials de les respectives obres, mereixen una consideració particular en l'anàlisi d'aquest moment històric de fèrtils aliances entre el folklore i els moviments de renovació pedagògica. Ens referim a Josep Bataller Calderon i a Joaquim González Caturla que, si es vol, al costat del castellonenc Tomàs Escuder i Palau —el primer a les comarques centrals, el segon al sud del país i el tercer al nord—, representen una mena de baula o pont de connexió entre l'obra d'Enric Valor i la intensa activitat constatable a finals del segle XX i principis del XXI.

En el cas de l'obra de Josep Bataller Calderon, indestriable de la seua condició de membre especialment actiu en el Col·lectiu de Mestres de la Safor, s'hi poden distingir, segons el professor Alexandre Bataller, tres vessants clarament identificats:

> Dividirem l'obra etnopoètica de Josep Bataller en tres blocs de publicacions. Dos basats en la recerca i un tercer en la reflexió teòrica. El primer, relacionat amb els jocs infantils, té com a referent *Els jocs de xiquets al País Valencià* (1979) i la seua reedició *Jocs populars* (1986). Un segon el conformen les obres dedicades a la difusió i edició de rondalles, contalles i llegendes. Ací comptem amb les *Contalles populars valencianes*, I (1981), les *Contalles populars valencianes*, II (1986), les *Llegendes cavalleresques i de moros* (1995), les *Rondalles i acudits valencians*, (1997) i les *Rondalles de les comarques centrals valencianes* (2001). El darrer bloc el conforma el seu treball d'àmbit acadèmic *Les rondalles valencianes* (1999) (Bataller 2012: 72).[40]

En l'àmbit de la narrativa oral, aquest mestre folklorista, que declarava haver-se iniciat en la recerca de forma autodidacta amb la descoberta dels *Cuadernos de música folklórica valenciana*, va arribar a recollir 184 relats populars que han estat incorporats i catalogats en la base de dades RondCat. Cercador de la rondalla catalana <http://rondcat.arxiudefolklore.cat/>. Aquestes narracions s'han aprofitat en materials didàctics diversos i, en un total de vint-i-tres casos, han estat igualment reproduïdes en l'antologia que Rafael Beltran va publicar el 2007, *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*.[41] No debades, el mateix Beltran

40 Val a dir que després d'aquest treball d'Alexandre Bataller (2012), Josep Bataller ha enllestit i ha publicat un important volum analític que caldria adscriure al tercer d'aquests tres vessants productius: *Els fraseologismes. Classificació, variacions, recursos estilístics i contingut etnogràfic* (2014).

41 Aquest treball de Rafael Beltran és, sens dubte, una obra de referència en la rondallística valenciana. Es tracta d'un volum de 764 pàgines on s'apleguen —catalogats, comentats i estudiats— 246 contes populars valencians, de manera que, excepte els tres últims, els 243 primers es corresponen amb uns altres tants tipus diferents de l'índex internacional Aarne/Thompson/Uther: la totalitat dels que, en el moment de la publicació, hi havia documentats al País Valencià. S'hi compten 39 rondalles d'animals, 47 meravelloses, 16 religioses, 22 d'enginy, 8 de gegants beneits, 96 contarelles i 15 formulístiques, a més de les tres finals, no catalogables en cap tipus ATU. El professor Beltran espigola aquesta selecció representativa de 246 rondalles en l'obra d'autors tan diversos com Joan Timoneda, Francesc Martínez i Martínez, Adolf Salvà, Josep Pas-

el valora com un dels grans rondallistes valencians del segle XX, i no s'està de qualificar-lo com un dels millors arreplegadors i escriptors de rondalles valencianes:

> Josep Bataller [és] autor d'un llibre imprescindible —el primer i fins ara únic estudi general que aborda el tema en conjunt—, *Les rondalles valencianes*, i un dels millors arreplegadors i escriptors de rondalles valencianes (Beltran 2007: 24).

Ningú no hi pot regatejar, en qualsevol cas, el valor d'una tasca pacient que ha donat com a resultat l'aplec quantitativament més important —amb moltíssima diferència— de la rondallística valenciana contemporània. Podem sostenir, així doncs, que la figura i l'obra de Josep Bataller resulten paradigmàtiques de la infatigable activitat —no exempta de generositat professional i cívica— que va dur la generació de mestres i pedagogs que va protagonitzar els moviments de renovació pedagògica en els primers anys de democràcia. Es tracta, per formular-ho amb paraules d'Alexandre Bataller (2012: 84), d'«Una tasca pacient, una passió d'anys que dóna fruits i que és una mostra de l'esforç d'una generació de mestres entusiastes de la cultura popular i de l'idioma».

Quant a Joaquim González Caturla, cal assenyalar, d'entrada, que tant les *Rondalles de l'Alacantí* (1985) com les *Rondalles del Baix Vinalopó* (1987) han merescut nombroses reedicions, com a conseqüència del treball modèlic de documentació que al seu moment l'autor va fer de fonts orals a les comarques de l'Alacantí i el Baix Vinalopó, i de la pulcritud i l'ofici literari exhibits per l'autor en la redacció. No debades, Joaquim González Caturla, arran de l'èxit obtingut amb aquests llibres de rondalles, va encetar una fèrtil, prolífica i reconeguda trajectòria d'escriptor de llibres de literatura infantil i juvenil, i també d'adults, que l'han situat com un autor de referència en la literatura catalana d'Alacant. Però tornant a les rondalles, són 68, en total, les narracions populars que Joaquim González Caturla recull i reporta amb un llenguatge senzill, suggeridor i funcional: 36, en les *Rondalles*

cual Tirado, Enric Valor, Joaquim Gonzàlez i Caturla, Josep Bataller, Tomàs Escuder, Pepa Guardiola, Jordi Raül Verdú, M. Àngels Diéguez, Ester Limorti i Artur Quintana, Francesc Gascón, Josep V. Martínez, Rosabel i Mari Roig Vila, Vicente Cortés, M. Isabel Guardiola i Vicent Beltran, Joan-Lluís Monjo, Vicent-Josep Pérez, Pilar Carrillo, Empar Martínez, Chimo Lanuza, Daniel Alfonso, Francesc Baldó, Ramon Redó, etc.

de l'Alacantí (tantes com Enric Valor en el conjunt de la seua obra rondallística), i 32, en les *Rondalles del Baix Vinalopó*. En un volum i en l'altre, els relats són presentats d'acord amb una agrupació temàtica que es justifica en les corresponents introduccions. S'hi fa palesa, per tant, una voluntat —i una interessant capacitat— de reflexió metadiscursiva del mestre investigador i escriptor. Altrament formulat: com en el cas de Josep Bataller, s'hi documenta, més enllà de l'estricte treball de recopilació, una mínima voluntat de reflexió crítica sobre els mateixos relats recopilats, sobre els valors que enclouen i sobre els possibles criteris d'anàlisi i catalogació.

Maria Jesús Francés i Anna Francés, quan valoren des d'una perspectiva etnopoètica el treball de Joaquim González Caturla, a més d'estimar-ne la importància del context geogràfic i sociolingüístic, i de sospesar-ne l'interès estratègic en el desitjable procés de normalització lingüística, literària i cultural del País Valencià, conclouen que, en el procés de literaturització, Caturla sembla que no va molt més enllà —si més no en aparença— de l'adaptació del model de llengua espontani dels informants a un model narratiu estàndard:

> González i Caturla, a pesar de mantenir els modismes, frases fetes i lèxic propi i genuí de la zona, decideix eliminar els castellanismes, els vulgarismes i totes aquelles incorreccions que ell considera que allunyen el model de llengua d'un model narratiu valencià. Clarament, en aquest punt es fa una referència plena a la norma lingüística que tant va defensar Enric Valor. En canvi, a diferència del que feia el mestre, González i Caturla no reformula ni augmenta sinó que tria la reproducció fidel de les rondalles que li són contades. Ara bé, literàriament parlant sí que literaturitza però no en la mesura que ho fa Enric Valor (Francés/Francés 2012: 95–96).

Després dels primers treballs de Bataller, Escuder i González Caturla, la publicació de reculls amb narracions populars més o menys literaturitzades experimenta una eclosió sense precedents en la història del folklore valencià. Vicent Vidal (2014: 69) remarca en la seua anàlisi quantitativa un fenomen significatiu: que després de 1980 el nombre de reculls de rondalles que es publiquen pràcticament tripliquen el total dels reculls previs als anys vuitanta. I no s'està de posar en relació aquest fenomen amb els importants canvis que es produeixen en el sistema educatiu valencià. Fet i fet, tal com aquest estudiós observa, considerant les publicacions que ofereixen propostes o adaptacions didàctiques, o que tenen l'origen en una experiència

pedagògica, «si tenim en compte només el conjunt de reculls posteriors als anys 80 (28 en total), el percentatge de reculls vinculats a l'ensenyament s'eleva fins al 82%» (Vidal 2014: 70). El sistema educatiu, per tant, s'erigeix com un factor poderosament revulsiu en la rondallística valenciana del moment:

> El conjunt de les dades estudiades no deixa gaire marge de dubte i confirma el que apuntàvem en l'apartat anterior: el context social i educatiu dels anys 80 va donar lloc a una important eclosió de reculls folklòrics, generalment d'interès educatiu. En el cas específic de les rondalles, aquest boom és clarament notable i no té precedents en la història de l'etnopoètica valenciana (Vidal 2014: 71).

Per donar compte del fenomen amb un mínim de concreció quant a les obres i els autors, podem esmentar, a part —òbviament— dels treballs que Bataller va continuar publicant, aportacions com les de Pepa Guardiola a la Marina Alta amb *El llop i la cogullada* (1988) i, sobretot, *Contes de riu-rau (recull de contes populars de la Marina Alta)* (1988). I, tot seguit, el recull *Rondalles de la Marjal* (1990), que Maria Dolors Pellicer recollí a cavall entre aquesta mateixa comarca de la Marina Alta i la comarca contigua de la Safor, als municipis que fiten amb la marjal de Pego i Oliva.

Uns anys més tard, a l'altra Marina —la Marina Baixa—, nombrosos treballs de recopilació s'afigen al productiu substrat que Francesc Martínez i Martínez i Adolf Salvà hi havien creat en la primera meitat del segle XX. El resultat és l'existència d'una comarca inusualment rica en treballs de recopilació rondallística, amb un total de 274 narracions registrades en la base de dades RondCat, que contrasten de manera sorprenent amb les aportacions normalment minses de la resta de comarques valencianes.[42] Directament vinculat a l'àmbit de

42 Per comarques, al País Valencià les freqüències de rondalles catalogades en la base de dades RondCat [desembre de 2017] són les següents: l'Alacantí, 38; l'Alcalatén, 0; l'Alcoià, 28; l'Alt Maestrat, 0; l'Alt Millars, 0; l'Alt Palància, 0; l'Alt Vinalopó, 0; el Baix Maestrat, 0; el Baix Segura, 0; el Baix Vinalopó, 32; el Camp de Morvedre, 0; el Camp de Túria, 0; la Canal de Navarrés, 0; el Comtat, 14; la Costera, 24; la Foia de Bunyol, 1; l'Horta Nord, 0; l'Horta Oest, 0; l'Horta Sud, 1; la Marina Alta, 22; la Marina Baixa, 272; la Plana Alta, 0; la Plana Baixa, 0; la Plana d'Utiel-Requena, 0; els Ports, 0; el Racó d'Ademús, 0; la Ribera Alta, 78; la Ribera Baixa, 2; la Safor, 106; els Serrans, 0; València, 0; la Vall d'Albaida, 16; la Vall de Cofrents-Aiora, 0; les Valls del Vinalopó, 0. Sense adscripció comarcal hi ha un total de 440 registres. La xifra excepcional de la Marina Baixa es deu, òbviament, a una inusual concentració d'obres folklòriques publicades.

l'educació, es pot esmentar, en aquesta productiva comarca, el treball dels professors de l'IES Bellaguarda d'Altea M. Àngels Diéguez, Maria Llinares, Francesc-Xavier Llorca i Rosa Montiel, que van ser capaços d'involucrar un total de 62 alumnes en la recol·lecció de narracions populars per a l'edició del volum *Rondalles de la Marina* (1999), amb una substanciosa collita de 52 rondalles. En paral·lel, les germanes Rosabel i Mari Roig Vila havien estat elaborant el llibre *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*, que també es publicaria aquell mateix any de 1999 després d'un important treball de camp que va permetre documentar una norantena de relats populars. I, en aquest corpus, cal afegir-hi, encara, l'encomiable i exhaustiu treball que Maria Isabel Guardiola i Vicent Beltran durien a terme pocs anys després al municipi de Bolulla: *Bolulla la caramulla: cultura popular i llengua d'un poble de la Marina* (2005), amb un riquíssim capítol de «Recull de cultura popular» que inclou, a més d'un extens repertori de jocs i cançons, més d'un centenar llarg de narracions tradicionals de transmissió oral.

Una mica més al nord, a la Ribera, Lleonard Torres i Llorenç Giménez ja havien publicat l'any 1993 *Rondalles de la Ribera*, i l'any següent hi reincidirien amb *Rondalles meravelloses de la Ribera* (1994). Aquest camí encetat tindria després continuïtat en aquesta comarca amb recopilacions com les que va dur a terme Francesc Baldó al poble de Benimuslem en *Contes i contalles de Miquel de Rosa* (1999), la de Vicent Sanchis en *El geperut del Buixcarró i altres contes* (2002) i, ja en temps més recents, la publicació dels dos reculls d'acudits que el mateix Llorenç Giménez —esdevingut *contacontes* professional amb un èxit més que considerable— ha aplegat amb el seu inconfusible segell personal: *Els acudits de Llorenç* (2008) i *Nous acudits de Llorenç* (2009).

Com a la Ribera, a les comarques de l'Horta resulta igualment possible constatar la proliferació de llibres de rondalles amb finalitats més o menys escolars, divulgatives o d'entreteniment. S'hi poden referenciar, per exemple, *L'any tururany... Narrativa oral al poble de Picanya. Rondallística, refranys, endevinalles i jocs de paraules* (2001), d'Empar Martínez a l'Horta Oest; *Quart de rondalles* (2011), de Cento Sancho a l'Horta Oest, o *Conta'm l'Horta* (2014), de Juli Avinent, Carles Cano, Fèlix Sempere i Antoni Torreño a l'Horta Sud.

També a les comarques d'interior, la demanda de materials folklòrics al si d'un sistema educatiu arrelat al medi hi va propiciar la investigació i la publicació de relats rondallístics. Curiosament, el mateix any 1999, quan es publiquen les *Rondalles de la Marina* i els *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*, veuen també la llum editorial l'aplec de Josep V. Martínez *Conte contat. Rondalles populars de la Costera* (1999) i el recull de Francesc Gascón *Rondalles de la Vall d'Albaida i l'Alcoià* (1999). Aquest últim, endemés, ampliarà anys després el seu treball de recopilació amb una quarantena de noves rondalles en el volum *Rondalles de Beneixama* (2011).

Tanmateix, al país de la Mariola —a les comarques de l'Alcoià i el Comtat— si hi ha un nom que en les últimes dècades mereix ser destacat en qualsevol balanç quantitatiu relatiu al fecund maridatge entre el món de l'ensenyament i el de la literatura popular, aquest és, sens dubte, el de Jordi Raül Verdú: un mestre caçador de rondalles —vocacionalment alquimista de fantasies— que, de manera constant i sostinguda durant anys, s'ha erigit com l'autor més prolífic en la recopilació (i la recreació didàctica i divulgativa) de la narrativa oral valenciana. Coincidint amb l'inici del segle, Verdú donava a conéixer un primer pomell de narracions directament pouades de l'imaginari col·lectiu valencià: *A la vora de la llar* (2001). I pocs anys després n'ampliava el repertori amb *Una nit prop del foc* (2006); *Això era una volta...* (2014); *El buscador de contes* (2015); *I conte contat...* (2017), *Contalles de iaios i iaies* (recull de trenta rondalles premiat amb el Premi Bernat Capó 2017). Aquests treballs de Jordi Raül Verdú, conjuntament amb la valuosa i saborosa aportació de Paco Esteve en *Agres i dolces* (2015) —llibre miscel·lani que inclou vint relats directament recopilats de la tradició oral—, han contribuït a fer, de la serra de Mariola i els seus encontorns, una mena de segon epicentre (al costat del de la Marina) per a la rondallística valenciana contemporània.[43]

43 A aquest repertori de reculls, s'hi podrien encara afegir títols com *Contes i tradicions de Sant Vicent del Raspeig* (2001), d'Alfred Quirant a l'Alacantí; *5 Rondalles* (2006), de Joaquim G. Caturla i Jordi-Raül Verdú, també a l'Alacantí; *Llegendes i rondalles* (2007), de Joan Maria Llopis, a la Safor; *Contes dels nostres iaios* (2011), de Maria F. Ivars a la Marina Alta; *Rondalles de la vall i del vell* (2014), de Josep Estornell i l'IES Manuel Sanchis Guarner de Castelló de Rugat a la Vall d'Albaida, etc. També disposem d'aportacions com la de Chimo Lanuza i Joan Salvador en *Conte contat. Contes i retalls* (1989), o la de Maria Teresa Oller i Vicent Ramon Calatayud en *Contar i cantar: recull de narracions i cançons populars valencianes* (1994).

2.2.2 Literatura popular i institucions: els Tallers de Música Popular i l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert

Les noves institucions democràtiques, així com també algunes institucions heretades del franquisme oportunament *democratitzades*, han promogut iniciatives de recopilació, estudi i publicació de literatura popular. Sense anar més lluny, en el terreny de la cançó popular, les sinergies entre la literatura popular i el sistema educatiu van ser la pedra de toc per al projecte dels Tallers de Música Popular (TMP) que la Conselleria de Cultura i Educació de la Generalitat Valenciana va impulsar durant vuit cursos escolars, entre el 1984–1985 i el 1990–1991. Aquest projecte institucional, gestionat per un equip humà encapçalat per Vicent Torrent —líder i cantant del grup musical Al Tall—, va organitzar i promoure per les escoles la recol·lecció de cants i melodies populars. Aquesta mobilització donaria després origen a la col·lecció discogràfica «Fonoteca de Materials». I, de més a més, l'activitat dels Tallers va anar nodrint, a poc a poc, un fons espectacular: el de l'Arxiu dels Tallers de Música Popular, actualment conservat i consultable a la seu de l'Institut Valencià de la Música (IVM). Quantitativament, aquest arxiu exhibeix unes xifres importants, que l'investigador Alexandre Bataller no deixa de remarcar:

> Si calculem que en el projecte dels TMP participaven cada curs, aproximadament, uns 50 centres diferents d'EGB podem considerar que el projecte involucrà més de 14.000 alumnes organitzats en més de 2.000 equips. Com a resultat, comptem a hores d'ara amb 1.043 cintes, dintre de les quals hi ha al voltant d'unes 35.000 peces gravades, amb les corresponents fitxes. [...]
>
> Si tenim en compte la procedència dels grups d'alumnes participants en la recerca escolar de les diferents campanyes dels TMP, independentment de l'escola on cursaven els seus estudis, hem comptabilitzat fins a 202 poblacions (o nuclis de població) diferents (Bataller 2015: 15).

Una altra institució clau en la història de la literatura popular valenciana dels últims quaranta anys ha estat l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert. Tot i que aquesta entitat es crea en ple franquisme, l'any 1953, com a «Instituto de Estudios Alicantinos», aconsegueix perllongar l'activitat, amb noms diferents, durant la democràcia i fins a l'actualitat: el 1984 es rebateja com a «Institut d'Estudis Juan Gil-Albert», i el 2000 adquireix la denominació actu-

al d'«Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert». Tal com l'investigador Vicent Vidal ha pogut demostrar en una documentadíssima monografia acadèmica (Vidal 2013), per aquest organisme autònom de la Diputació d'Alacant han passat, curiosament, la majoria de les iniciatives d'investigació, estudi i publicació sobre literatura popular de l'últim mig segle a la meitat meridional del País Valencià.

Fet i fet, a més del ja comentat impuls al treball musicològic de Salvador Seguí, tenim que en les pàgines de la revista *Instituto de Estudios Alicantinos* (publicada per la institució entre 1969 i 1983) es van difondre treballs d'interès etnopoètic com els de Miguel Juan Gosálbez,[44] Jaime Mas Ferrer[45] o Ramón Llorens Barber;[46] en *Canelobre* (revista publicada ininterrompudament des de 1984 fins a l'actualitat) s'ha arribat a publicar un número monogràfic sobre Enric Valor,[47] i també altres treballs centrats en la literatura popular, com els d'Enric Balaguer,[48] Joan Borja[49] o Josep Maria Baldaquí;[50] i en *El Salt* (revista publicada entre 2004 i 2011) mereixen ser destacades aportacions com les de Cayetano Mas[51] o Joaquim González Caturla.[52]

Tanmateix, són els llibres d'estudis i els reculls de literatura popular els que més mereixen ser destacats en les aportacions de l'Institut Alacantí de Cultura Juan (IAC) Gil-Albert. S'hi poden comptar, entre els primers, *Benissa, des de les profunditats de la història*, de Teodoro Crespo (2009); l'obra col·lectiva *Conèixer Benimantell* (2013);

44 «El tiempo cíclico de *las encantadas* (Leyendas alicantinas)». *Instituto de Estudios Alicantinos* núm. 2 (1969): 59–67.

45 «Introducción a la literatura autóctona alicantina (1939–1976)». *Instituto de Estudios Alicantinos* núm. 26 (1979): 25–49.

46 «Fraseología popular valenciana». *Instituto de Estudios Alicantinos* núm. 32 (1981): 115–131.

47 Lluís Alpera (coord.): *Canelobre* [*Enric valor 86 anys*] núm. 37/38 (estiu-tardor 1997).

48 «Ideologia i folklore. Notes sobre la ideologia i les funcions del folklore». *Canelobre* núm. 5 (1985): 57–64.

49 «Literatura popular en el segle XXI». *Canelobre* núm. 47 (2002): 226–235.

50 «Un estudiós de la cultura popular valenciana: Francesc Martínez i Martínez». *Canelobre* núm. 49 (2005): 272–285.

51 «La muerte de Jaime el Barbudo: el mito, el hombre y su verdugo». *El Salt* núm. 3 (2005): 40–43.

52 «Enric Valor: el valor d'un idioma en perill». *El Salt* núm. 26 (2011): 32–35.

o *Els fraseologismes. Classificació, variacions, recursos estilístics i contingut etnogràfic*, de Josep Bataller (2014), a més de nombrosos volums d'actes i —particularment significatives— les monografies *La recerca folklòrica: persones i institucions* (2012) i *Erotisme i tabús en l'etnopoètica* (2013) del Grup d'Estudis Etnopoètics. Entre els reculls de narrativa, tenim —per exemple— les primeres edicions dels dos llibres de rondalles de Joaquim González Caturla (1985 i 1987), els *Contes de riu-rau*, de Pepa Guardiola (1988) i les *Llegendes de Cocentaina i del Comtat*, d'Ivan Carbonell (2014). En l'apartat de la fraseologia, el catàleg de l'IAC ofereix el *Refranyer popular*, de Francesc Romà (1989), *Clima y tradición oral en la provincia de Alicante*, d'Alfredo Ramón Morte (1992) (amb un recull de més de 1.500 refranys sobre meteorologia), i l'impressionant *Tresor del valencià meridional. Diccionari temàtic i fraseològic*, d'Ovidi Carbonell, Josep Tormo i Jordi Colomina (2012), amb vora 60.000 unitats lèxiques. I hi ha també, òbviament, reculls miscel·lanis en què s'apleguen materials diversos, de diferents gèneres. És el cas, sense anar més lluny, dels *Jocs populars valencians de la Marina Alta*, d'Eugeni-Adolf Monjo i Pasqual (1999); *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, d'Ester Limorti i Artur Quintana (1998); *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*, de Rosabel i Mari Roig Vila (1999); i *Bolulla la caramulla*, de Maribel Guardiola i Vicent Beltran (2005).

Comptat i debatut, la incidència de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert ha estat, sens dubte, determinant en la història de la literatura popular a les comarques valencianes més meridionals, i no podem sinó subscriure de nou les paraules de Vicent Vidal quan sosté:

> La nòmina d'autors, publicacions i recerques que tenen l'etnopoètica com a tema i que han estat vehiculats a través de l'Institut Juan Gil-Albert és considerable tant quantitativament com qualitativa. [...]
>
> Més que una institució que destaca per les iniciatives culturals etnopoètiques de dinamització, promoció o recerca —que hi són—, la contribució de l'Institut Juan Gil-Albert és valuosa, sobretot, en el terreny de les publicacions, moltes de les quals, certament, provenen de projectes de recerca finançats per la institució. Els materials que hi detectem són, en general, d'una qualitat indiscutible per als estudis etnopoètics (Vidal 2013: 95–98).

2.2.3 Recuperació d'inèdits i reedició d'estudis i reculls folklòrics

A més de propiciar l'elaboració i l'edició d'aquests treballs originals, l'IAC Juan Gil-Albert ha tingut un paper destacat en un altre vessant que mereix ser observat: la recuperació d'inèdits, i l'edició o la reedició d'estudis i reculls folklòrics que havien quedat oblidats o inaccessibles. I és que, en paral·lel a l'efervescència de nous treballs publicats, l'atenció al folklore valencià —a la història del folklore valencià— ha propiciat en aquestes últimes dècades la recuperació, l'estudi i la difusió de treballs que al seu moment havien quedat inèdits, i també la reedició de reculls antics que havien passat desapercebuts, o s'havien exhaurit, o simplement resultaven difícils de localitzar i consultar. Es produeix, per dir-ho així, una mena de *reviscolament* o segona vida editorial per a determinats treballs clau en la història de la literatura popular valenciana.

Sense eixir de l'IAC Juan Gil-Albert, en el capítol de reedicions podem fer referència a la publicació facsímil d'*El Archivo*, una revista dirigida per Roc Chabàs, publicada entre 1886 i 1893, que conté alguns treballs d'interès etnopoètic (Vidal 2013: 21–24). Igualment, podem ressenyar la reedició de *Leyendas alicantinas*, de Juan Mateo Box i Agustina Ruiz de Mateo, un aplec amb catorze llegendes literaturitzades en castellà, originalment publicat el 1965, i recuperat i reeditat per l'IAC el 1989. Molt més significativa i amb major projecció és, tanmateix, la reedició facsímil, amb una llarga tirada, dels tres volums de *Còses de la meua tèrra (la Marina)*, de Francesc Martínez i Martínez, l'any 2012, amb motiu del centenari de la publicació del primer dels tres volums (1912, 1920 i 1947): d'aquesta trilogia nuclear en la història del folklore valencià ja se n'havia fet una reedició facsímil, en l'editorial Aitana, l'any 1987, amb motiu del 75 aniversari de l'aparició del primer volum. Però ni d'aquesta reedició de 1987 ni, per descomptat, de les primeres edicions, no en quedaven disponibles exemplars en mercat.

Val a dir, en relació amb l'aventura editorial de l'obra de Francesc Martínez i Martínez, que ja Manuel Sanchis Guarner n'havia publicat una antologia, de la trilogia *Còses de la meua tèrra*, amb adaptació i regularització lingüística i ortogràfica, el 1970, en L'Estel, amb el títol *Coses típiques de la Marina, la meua comarca*. Per la seua part, Edicions Aitana, d'Altea, s'havia preocupat de reeditar en facsímil,

el 1998, *Folklore valencià. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* (publicada originàriament el 1927). I, de més a més, en el mateix IAC Juan Gil-Albert es va publicar, l'any 1995, el llegendari inèdit que Francesc Martínez i Martínez havia presentat al tercer i últim concurs del Llegendari Popular Català de 1929, convocat per la Fundació Patxot. Es tracta d'un valuosíssim document, amb un total de noranta-sis «llegendes i tradicions» valencianes, acuradament editat per Josep Maria Baldaquí. Aquest autor hi aporta, a més, un molt ben documentat estudi introductori que permet justificar la qualificació d'aquest llegendari com el més valuós de la primera meitat del segle xx en el context valencià:

> Assenyalem que, malgrat algunes limitacions ja vistes, com ara l'heterogeneïtat dels materials o el fet que les versions presentades estiguen reelaborades literàriament, aquest llegendari és, amb total seguretat, el més important dels arreplegats en la primera meitat del segle al País Valencià i un dels més interessants dels que mai s'hi han publicat (Baldaquí, dins Martínez 1995: 37).

Una altra obra important que al seu moment va quedar inèdita i que l'Institut d'Estudis Juan Gil-Albert va recuperar l'any 1988 és *De la Marina i muntanya: folklore*, d'Adolf Salvà i Ballester. Amb edició i estudi introductori sobre «L'autor i l'obra», a cura de Rafael Alemany, i també amb unes «Notes sobre el sentit del folklore en l'actualitat», d'Enric Balaguer, aquest volum descobreix i dóna a conèixer un dels estudis sobre literatura popular valenciana de major entitat entre els que es van fer al País Valencià en la primera meitat del segle xx. Es tracta d'un admirable treball de recopilació folklòrica al poble natal de l'autor, Callosa d'en Sarrià, dut a terme entre 1932 i 1939. Com en el cas dels treballs de Francesc Martínez i Martínez —que es troben en la base de l'obra de Salvà—,[53] el recull d'aquest advocat callosí aplega materials heterogenis en què, tot i predominar el folklore verbal, es recullen també tradicions, rituals, creences, festes, treballs, costums agraris, etc. En paraules del curador Rafael Alemany:

> Es tracta d'una miscel·lània folklòrica on tenen cabuda els més diversos materials típics de la cultura popular, com romanços, cobles, cançons, contes, succeïts, endevinalles, superxeries, etc., procedents d'una tradi-

53 Sobre la influència decisiva de Francesc Martínez i Martínez en l'obra de Salvà, i sobre la intensa i controvertida relació entre els dos folkloristes, vegeu Borja (2015).

> ció que, substancialment, pertany a Callosa d'En Sarrià i al seu àmbit d'influència comarcal —especialment Tàrbena, entre d'altres pobles de la Marina Baixa—, tot i que, com és lògic en aquests casos, en moltes ocasions la filiació dels ingredients ultrapassa el marc estricte que acabem d'assenyalar (Alemany 1988: 29).

Ja abans de l'edició de *De la Marina i muntanya: folklore,* l'Institut Alacantí de Cultura havia publicat —igualment de manera pòstuma— la monografia històrica d'Adolf Salvà *La villa de Callosa de Ensarriá. Monografía histórica documentada* (1960), amb capítols monogràfics sobre literatura popular valenciana, i també un detallat estudi sobre les festes de moros i cristians que li va encarregar la Secció d'Etnografia i Folklore del Centre de Cultura Valenciana: *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians* (1958). I val a dir que encara se'n conserven altres originals de l'autor amb interés folklòric.[54] Però, en qualsevol cas, és amb la publicació del sorprenent volum *De la Marina i muntanya: folklore* que podem estimar en la mesura justa el valor del treball folklòric d'Adolf Salvà, i el sentit de continuïtat que els seus estudis ofereixen en relació amb els de Francesc Martínez i Martínez en una comarca, la Marina Baixa, que es revela així cabdal en els inicis d'una certa *tradició* quant als estudis folklòrics valencians.

Sempre dins l'àmbit de l'IAC Juan Gil-Albert, cal destacar encara, en el capítol de les publicacions d'inèdits, el volum *Cançons de Cocentaina I*, publicat el 1998 amb materials recopilats per Just Sansalvador l'any 1923, i la seua continuació, *Cançons de Cocentaina II*, que va veure la llum deu anys més tard, el 2008, amb els materials que el mateix Just Sansalvador va recopilar per la comarca del Comtat l'any 1924, en col·laboració amb el seu germà Joaquim. Es tracta, en un cas i en l'altre, d'una coedició entre el Centre d'Estudis Contestans i el Gil-Albert, a partir dels materials que els germans Sansalvador van adobar per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC). Així,

54 Vegeu, en Monjo i Mascaró (2007), *Del día de San Juan: folklore* i *Els rabuts de Tàrbena*. De més a més, a l'arxiu de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, l'investigador Joan Borja va poder localitzar nous manuscrits no inventariats d'Adolf Salvà, en plecs i fulls solts, que han estat restituïts als hereus i legítims propietaris de l'arxiu i la biblioteca d'Adolf Salvà a Callosa d'en Sarrià, i que actualment es troben pendents d'edició i estudi.

en el primer volum es publiquen dos manuscrits que Just Sansalvador va presentar al concurs de l'OCPC de 1924: un *Cançoner infantil de Concentaina* i un *Cançoner general valencià*, i en el segon volum, una selecció dels materials recollits i elaborats en la missió de recerca pels pobles del Comtat que l'OCPC va encarregar als germans Sansalvador, i que aquests van dur a terme, efectivament, entre l'1 d'agost i el 5 d'octubre de 1924. S'hi inclou igualment, en aquesta antologia, la crònica de la missió que Just Sansalvador va redactar, i un total de 141 «cançons recollides a la Vila de Cocentaina».

Per últim, l'IAC Juan Gil-Albert també va editar, l'any 1999, *Recuerdos de juventud (años 1901–1915)*, unes memòries del callosí Tomás de Cotes, redactades a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, que reporten parèmies, costums, festes, jocs, alguna rondalla i una dotzena de cançons folklòriques, la majoria amb notació musical, que dialoguen amb els records i les vivències dels autors. I ja fora d'aquest organisme, la difusió contemporània de l'obra de Joaquim Martí Gadea ha estat en certa mesura possible gràcies a les corresponents reedicions que l'any 1981 es van fer de *Tipos d'espardenya i sabata* (a Alacant, en la Confederación Española de Cajas de Ahorros) i d'*Ensisam de totes herbes* (a València, en la Impremta de Josep Canales Romà). Quasi en paral·lel, a Castelló, l'obra d'Àngel Sánchez Gozalbo, *Bolangera de dimonis*, originària de 1931, també va ser reeditada el 1980 per la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat.

Amb tot i això, en l'apartat d'edició d'inèdits i recuperació de treballs antics sobre literatura popular valenciana, una altra novetat remarcable és la publicació, en la Universitat d'Alacant, de l'original *Llegendes alacantines* de la folklorista de Pineda de Mar Sara Llorens i Carreras (1881–1954). Es tracta d'un manuscrit que es conservava a les carpetes B-156 i C-274 de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, a Montserrat, i que aplega un total de 65 narracions populars inèdites, recollides de boca de tres informants de Bolulla (la Marina Baixa) mentre treballaven com a temporers a les terres de Pineda del Mar propietat de l'autora. En l'edició crítica que n'ha publicat el Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, amb el corresponent estudi introductori (Borja 2016*a*), se suggereix que aquesta curiosa obra de Sara Llorens —una de les més importants *dones folkloristes* de Catalunya— va ser elaborada com una mena d'homenatge al seu mestre i mentor Rossend Serra i Pagès, que es delia perquè en la folklorística catalana s'atenguera i s'estudiara tam-

bé el patrimoni llegendari valencià. Malauradament, Serra i Pagès va morir abans que es resolguera el 3r Concurs del Llegendari Català convocat per la Fundació Patxot (a què va concórrer), i probablement no va arribar a conèixer mai l'original de la seua deixebla predilecta. Tanmateix, ara que aquells relats veuen per fi la llum editorial, es revela que el manuscrit de Sara Llorens té un interès extraordinari, tant en relació amb la figura de l'autora i la seua obra com —sobretot— pel fet que es tracta, al costat del de Francesc Martínez i Martínez, de l'únic llegendari valencià aplegat durant la primera meitat del segle XX. Les 33 «Llegendes d'orígens» (22 de les quals «Orígens de frases»), les 7 «Llegendes pneumatològiques» (llegendes sobre éssers fantàstics), les 5 «Llegendes religioses», els 7 «Apòlegs llegendaris», les 5 «Llegendes vàries» i els 8 relats de l'«Apèndix» són summament suggeridors i, tal com es demostra en les notes de l'edició, proposen adscripcions o diàlegs amb un total de 52 tipus rondallístics diferents, alguns dels quals mai abans no havien estat documentats en l'àmbit cultural valencià o, fins i tot, són primera documentació en el conjunt del domini lingüístic català.

2.2.4 L'etnopoètica com a disciplina

L'etnopoètica ha estat, en els inicis del segle XXI, una disciplina emergent en l'àmbit dels estudis filològics catalans. Arran de la creació del Grup d'Estudis Etnopoètics l'any 2004,[55] hem assistit a un contumaç procés de reivindicació, dignificació, modernització, sistematització, planificació, institucionalització, coordinació, producció, difusió, internacionalització i —en definitiva— vivificació d'estudis que paren atenció al complex univers de la literatura popular de transmissió oral (Oriol 2016*a*; Borja 2016*c*). En el cas concret valencià, aquest procés de consolidació de l'etnopoètica com a disciplina i, en general, del tractament acadèmic i científic dels estudis folklòrics en seminaris, congressos, jornades, cursos, projectes de recerca, beques i plans d'estudi ha propiciat l'aparició de grups i línies d'investigació, i de publicacions especialitzades no necessàriament circumscrites al sistema educatiu.

55 Caterina Valriu (2011) recorda els orígens d'aquest Grup d'Estudis Etnopoètics a Tarragona, i la constitució formal d'aquest Grup a la Universitat Rovira i Virgili el 25 de novembre de 2005.

És obvi que en el moment actual no disposem de la perspectiva suficient per valorar el canvi de paradigma que s'hi ha operat, quant al tractament i l'estudi de la literatura popular en les estructures acadèmiques i culturals del País Valencià. Però resulta objectivament constatable —per exemple— la continuïtat i el prestigi d'un premi com el Bernat Capó de Divulgació de la Cultura Popular, amb 18 edicions convocades i un magnífic catàleg d'obres guanyadores. Es traca, per cert, d'un premi que honora la trajectòria de l'escriptor de Benissa Bernat Capó, també ell —com el seu mestre Jordi Valor i Serra— íntimament relacionat amb la cultura i la literatura populars.[56] Premiats o no amb el Bernat Capó, i amb major o menor vinculació amb el folklore verbal, el fet és que els autors de la col·lecció «La Farga», d'Edicions del Bullent, han publicat treballs tan interessants com la trilogia del *Costumari botànic* de Joan Pellicer (2000, 2004); *Terra de cireres*, de Bernat Capó (2002); *El cicle de la vida. Ritus i costums dels alacantins d'abans*, de Maria del Mar Duque (2003); *El romancer valencià* i *Bruixes, dimonis i misteris*, d'Àlvar Monferrer (2004, 2015); *Llegendes del sud*, de Joan Borja (2005); *Els valencians d'Algèria (1856–1962)*, d'Àngela Menages i Joan-Lluís Monjo (2007); *Màgia per a un poble* i *A què juguem? El nostres jocs i joguets tradicionals*, de Francesc Gisbert (2008, 2012); *Mengem i cantem*, d'Aureli Puig (2010); *El sant del dia*, d'Alfons Llorenç (2011); *Devocions marineres a terres valencianes*, de Josep Martorell (2011), *Fantasmes al palau. Tradicions esotèriques valencianes*, d'Ivan Carbonell (2015) o *Agres i dolces*, de Paco Esteve (2015).

En la divulgació de la literatura popular valenciana també han tingut un notable impacte social les campanyes «Llegir en valencià» de la Fundació Bromera per al Foment de la Lectura. Aquestes campanyes han aconseguit la distribució de centenars de milers de llibres per a la iniciació a la lectura en valencià, gràcies a l'estratègia de regalar-los o comercialitzar-los a un preu simbòlic com a suplement del diari. En diverses ocasions, aquesta popular iniciativa ha gravitat al voltant de motius de la literatura popular. Així, per exemple, l'any 2011, la campanya es titulava «Llegir en valencià les nostres llegendes», i va posar en circulació 13 llibrets de Josep Franco que recrea-

56 Sobre les vinculacions de Jordi Valor i Serra i Bernat Capó i Garcia amb l'etnopoètica, vegeu, respectivament, Borja (2007) i Borja (2014: 207–237).

ven unes altres tantes narracions populars. El 2014 el tema era «Llegir en valencià paisatges de llegenda», i hi van participar escriptors com Joaquim G. Caturla, Joan Olivares, Raquel Ricard, Urbà Lozano, Isabel Canet, Maria Jesús Bolta, Anna Moner, Joan Andrés Sorribes, Josep Antoni Fluixà, Víctor Gómez Labrado i Isabel-Clara Simó. L'any 2016 l'aposta va girar al voltant del tema «Llegir en valencià les nostres cançons», amb autors com Teresa Broseta, Isabel Canet, Josep Franco, Carles Cortés, Enric Lluch, Pepa Guardiola, Vicent Usó, Anna Moner, Silvestre Vilaplana, Mercè Climent i Àngels Gregori. I el 2017 el motiu elegit va ser «Llegir en valencià les nostres contalles», amb Carles Cano, Francesc Gisbert, Fina Girbés, Pepa Guardiola, Josep Franco, Vicent Borràs, Raquel Ricart, Isabel Canet, Joanjo Garcia, Vicent Usó i Esperança Camps.

No menor ha estat l'impacte mediàtic del fenomen generat al voltant de la figura del *cantacançons* Dani Miquel. Amb la fórmula del llibre disc ha contribuït decisivament a popularitzar entre un públic infantil i familiar un determinat repertori de cançons valencianes tradicionals. En Andana Editorial Dani Miquel ha editat els treballs *Musiqueries* (2010), *Més musiqueries* (2013); *De Vinaròs a Oriola el país vola* (2015), mentre que en Bromera ha publicat *Per molts anys!* (2016). També en Andana Editorial, sobre la base d'una exitosa cançó de Dani Miquel —basada, al seu torn, en un conte popular («El fetge del penjat», tipus ATU 366)—, s'ha publicat un veritable best-seller de Francesc Gisbert, *La Maria no té por* (2013), que ha permès la difusió entre el públic infantil d'alguns *espantacriatures* (éssers llegendaris de l'imaginari popular valencià per fer por): el Butoni, el Banyeta, la Quarantamaula, el Dimoni Xicotet, l'Home del Sac, les encantades, la Cuca Fera, el Moro Mussa, la Bubota, els gambosins, les serps amb cabellera, l'Home dels Nassos, etc.

Precisament, en relació amb la documentació, la manipulació i l'atenció del llegendari valencià, i deixant al marge l'exercici compilador i literari temptejat en *Llegendes del sud* (2005) i *Rutes de llegenda* (2016) de Joan Borja, o en altres treballs com *Llegendes alacantines*, de Leandre Iborra (1994); *Recull de llegendes valencianes*, d'Amèlia Comba (1995); *Llegendes del Camp de Morvedre*, del Grup d'Estudi del Medi Murbíter (1996); *Contalles i llegendes de Sant Vicent del Raspeig*, de Joan Ramon Guijarro (1997); *Llegendes de la Ribera*, d'Enric Pere Ramiro (2006); *Llegendes de la Costera*, de Josep

Vicent Martínez, Maria Josep Juan i Joaquim Corts (2012); i *Llegendes valencianes*, de Josep Franco (2015), fóra imperdonable no ressenyar en una panoràmica d'urgència sobre el llegendari valencià les originals aportacions d'un autor com Víctor Gómez Labrado. Les seues *Llegendes valencianes. Criatures mítiques de la tradició oral* (2007), en llibre il·lustrat de gran format, van recrear i, per primera volta, van posar forma concreta —perfils, textures i colors— a éssers de l'imaginari popular valencià. Un parell d'anys després, les *Llegendes de la ciutat de València* (2009) reeixien a teixir, sobre la base del llegendari que la imaginació popular hi ha niat —i que el mateix autor documenta—, una proposta d'itinerari fantàstic pel centre històric de la ciutat de València.

Ja en un terreny de propòsits més acadèmics, cal ressenyar-hi algunes aportacions analítiques sobre la música popular valenciana. És el cas dels treballs promoguts per l'Institut Valencià de la Música, com ara el de Fermín Pardo i José Ángel Jesús-María, *La música popular en la tradició valenciana* (2001) (amb una revisió de les principals aportacions que, històricament, s'han fet sobre folklore musical valencià), o el de Jordi Reig en *La música tradicional valenciana. Una aproximació etnomusicològica* (2011), que prova de sistematitzar, definir i contextualitzar el complex univers de la música folklòrica valenciana. A aquests treballs, s'hi podria afegir l'antecedent de Vicent Torrent, *La música popular* (1990), i el de Joan-Lluís Monjo, *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic* (2009) (que conté un estimable estudi monogràfic sobre el mateix cançoner de Tàrbena que l'autor recopila), o el de Josep Vicent Frechina, sobre *La cançó en valencià. Dels repertoris tradicionals als gèneres moderns* (2011). Igualment estimables són els esforços col·lectius esmerçats per l'Associació d'Estudis Folklòrics Grup Alacant, que entre 2000 i 2003 va publicar quatre interessants números de la *Revista Valenciana de Folclore*, o per l'Associació d'Estudis Tradicionals Sagueta Nova, que el 2005 la publicar *La Xitxarra*, una monografia d'estudis folklòrics sobre Biar.

En paral·lel, i al marge dels estudis analítics, en les últimes dècades tampoc no s'han deixat de publicar treballs de recopilació de poesia popular a partir de les corresponents recerques de camp. En el cas del cançoner, s'hi poden esmentar títols com *Cancionero de Valencia y Murcia* (1979), de Juan Hidalgo; *Cançoner valencià* (1982), de

Josep Climent; i *Cançoneret alcoyà* (1980) i *Cançoner alcoyà* (1992), d'Ernest Valor, elaborats durant els anys immediatament subsegüents als de l'adveniment de la democràcia, amb ambicions, plantejaments metodològics i criteris lingüístics manifestament vacil·lants. Ja en el nou segle, aquests treballs recopilatoris han tingut continuïtat amb molts d'altres d'àmbit local o comarcal, confeccionats ja amb criteris més o menys estandarditzats. Se'n poden esmentar, a tall d'il·lustració, títols com *Cançons nostres* (2004), d'Eugeni-Adolf Monjo; *El patrimoni musical d'arrel popular a la Marina Alta* (2004), de Joaquim Sastre, Josep Cendra i Pasqual Pastor; *El cançoner de Sueca i la Ribera* (2006), de Modest Nicolàs; *Cançoner de la nostra terra* (2007), de Vicent Jaume Almela; *Ja plora la nyora! Música i literatura de tradició oral a Guardamar del Segura* (2007), de Lluís-Xavier Flores *et alii*; *Sotavent. Cançoner popular d'Altea* (2015), de Joan Borja; o, ja a cavall amb la història, *Les guerres carlistes al nord valencià. Cançoner* (2008), d'Aureli Puig.

Sense eixir de l'àmbit de la poètica popular, pel que fa a les endevinalles, es pot constatar, per oposició al cançoner, un dèficit important: tant d'estudis com d'esforços de recopilació sistemàtica. No obstant això, podem adduir com a excepció a aquesta desatenció el treball de Cristòfor Martí, *Les nostres endevinalles* (1984); el de Voro López, *Endevina endevinalla... Endevinalles valencianes* (1997); i, sobretot, el manual de Maria Margarida Bassols, *L'enigmística popular: aproximació a les endevinalles catalanes* (1990), publicat en la Universitat de València.

Més atenció i continuïtat, en canvi, s'ha dispensat durant les últimes tres dècades, en el context valencià, a la recopilació d'unitats fraseològiques. En l'àmbit local o comarcal resulta senzill referir títols com *Mil refranys de la Marina* (1985), de Josep Joan Llàcer; *Brots i esclafits verbals d'Alcoi*, d'Alexandre Agulló (1989); *Dites i refranys de la nostra terra* (1992), de Concepció Cortés i Domi Gramache (arreplegat, bàsicament, a Manuel, la Ribera Alta); *2001 refranys i un grapat de dites i cançonetes d'Alzira i la seua comarca* (1999), de José María Aparicio; *1000 refranys de Dénia i dels deniers* (2008), d'Armando Lemos; *Recull de refranys i expressions populars de Xaló* (2010), de Jaume Noguera; *Dites i refranys a la Safor* (2012), del Col·lectiu Obertament; *Ibi parla: paraules i refranys per a fer un viatge en el temps* (2012), d'Àngel E. Asensi i Miquel P. Asensi, etcètera. I aquests títols

poden encara ser ampliats amb d'altres, d'abast geogràfic més general i imprecís, com el ja anomenat *Refranyer popular* (1989), de Francesc Romà; *Recull de refranys valencians* (1997), de Vicenta Adell; el divulgatiu *Refranys, frases fetes i contes populars* (2008), de Marta Insa; *Saviesa popular: recull de refranys i frases fetes* (2011); i *Nou recull de saviesa popular. Refranys i frases fetes* (2016), de Joan Lluís Sanxis, etcètera.

Encara dins de la poètica popular, però ja com a base de dades digital, en l'àmbit de la cançó mereix també ser ressenyada la plataforma *Canpop*, desenvolupada per la Universitat d'Alacant: un repositori digital en què es recullen més de dues mil cinc-centes cançons de les comarques meridionals valencianes, enregistrades, transcrites, catalogades i lliurement consultables. Aquest recurs, de més a més, ofereix una segona base de dades en línia, anomenada *Anapop*, amb enregistraments i transcripcions de narracions populars: rondalles, acudits, llegendes, llegendes contemporànies, enigmes, succeïts, anècdotes i relats d'experiències personals, entre d'altres.[57]

També les universitats valencianes han propiciat recerques metòdiques importants en parcel·les concretes de la literatura popular. La Universitat Jaume I, sense anar més lluny, va editar *Valoriana. Estudis sobre l'obra d'Enric Valor* (1999). En la Universitat de València, Maria Conca ha publicat diversos treballs sobre fraseologia, entre els quals destaquen *Paremiologia* (1987) i *Els refranys catalans* (1988); de Joaquim Martí Mestre és *Literatura de canya i cordell al País Valencià* (1997). I ja hem anomenat, adés, l'extraordinari treball de Rafael Beltran sobre rondallística valenciana, *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal* (2007). Mereixen, igualment, ser ací referenciats els lucidíssims treballs de Jaume Albero, de la Universitat d'Alacant, a propòsit de les *Rondalles valencianes* d'Enric Valor i el simbolisme de l'imaginari popular (Albero 2004, 2006),[58] així com també —i en general— les modèliques investigacions acadèmiques de Vicent Vidal (2013, 2014, 2015*a*,

57 Sobre les bases de dades Canpop i Anapop, vegeu Borja/Francés (2010), Borja (2016*b*) i Borja (2016*d*).

58 Als quals s'hi poden afegir: *La fantasia infantil i Walt Disney* de 2004, *El simbolisme màgic en el conte popular* de 2005 i *La memòria reinventada: l'univers rondallístic d'Enric Valor* de 2012.

2015*b*, 2015*c* i 2016*a*). També el monogràfic sobre «Etnopoètica catalana: panoràmica històrica, implicacions universals i perspectives contemporànies», en el novè volum de la prestigiosa revista de la University of California Santa Barbara *eHumanista/IVITRA* (2016), ha estat coordinat des de la Universitat d'Alacant, i té el mèrit d'aportar una primera visió panoràmica de la història de la literatura popular catalana, valenciana i balear (a càrrec, respectivament, de Carme Oriol, Vicent Vidal i Caterina Valriu), a més d'altres valuosos treballs de Martine Berthelot, Noemí Tortosa, Joan Armangué i Emili Samper. Per la seua part, també entre les publicacions de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana hi ha títols d'interès etnopoètic, com el monogràfic *Nova reflexió sobre l'obra d'Enric Valor*, editat per Lluch i Baldaquí el 2011; *Papers d'etnopoètica* (Borja 2014); o *La fraseologia. Principis, mètode i aplicacions*, editat per Conca i Guia el 2014.

Una altra institució pública, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, creada per la Generalitat Valenciana l'any 1998, ha promogut un recull interessant de publicacions d'interès etnopoètic. A més del ja esmentat llibre de Frechina (2011), s'hi poden comptar, per exemple, els treballs impulsats amb motiu de l'Any Enric Valor: *Enric Valor: el valor de les paraules* [materials didàctics], de Víctor Labrado (2010); *Enric Valor: estudi i compromís per la llengua*, de Josep Daniel Climent (2011); *Enric Valor: el valor de les paraules*, editat per Verònica Cantó (2010); i *L'obra periodística d'Enric Valor (1933–2000)*, de Josep Daniel Climent (2015). I, fins i tot, s'hi podrien comptar els estudis publicats sobre Manuel Sanchis Guarner quan l'any 2006 va ser nomenat Escriptor de l'Any, incloent-hi, a més de monografies i materials didàctics, la reedició del *Cançoneret valencià de Nadal* (originalment, de 1973).

Quant a trobades acadèmiques, la Universitat d'Alacant va ser la institució que va impulsar, en l'origen, els consolidats Cursos de Cultura Popular del Grup d'Estudis Etnopoètics. Per mitjà de la Seu Universitària de la Marina, aquesta universitat va organitzar a Benissa el I Curs de Cultura Popular, del 28 al 31 d'octubre de 2004, sobre «La narrativa oral: rondalles i llegendes en l'imaginari col·lectiu contemporani», orientat a alumnat universitari, amb finalitats formatives i divulgatives. El II Curs de Cultura Popular, sobre «La poesia oral: gèneres, funcionalitat i pervivència», va tindre lloc a Cala Millor, a Mallorca, del 26 al 29 d'octubre de 2006. El III Curs de Cultura Po-

pular va tractar sobre «El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura», a Salou, del 23 al 25 d'octubre de 2008. El IV Curs de Cultura Popular, sobre «Mites i llegendes: realitat, història i fantasia», va tornar a terres valencianes i es va desenvolupar a Altea, del 25 al 27 de novembre de 2010. El V Curs de Cultura Popular va tractar sobre «Patrimoni oral i noves tecnologies: del llegat Alcover als estudis folklòrics del segle XXI», i es va organitzar a la Universitat de les Illes Balears del 29 de novembre a l'1 de desembre de 2012. El VI Curs de Cultura Popular, va ser sobre «Festa popular i educació», organitzat per la Universitat de València a Ontinyent i Bocairent, del 23 al 25 d'abril de 2015. El VII Curs de Cultura Popular, dedicat a «Identitat, folklore i educació» i organitzat per la Universitat Rovira i Virgili, es va celebrar a Tortosa i Jesús el 19 i 20 d'octubre de 2017. Excepte en la quarta i la cinquena edicions, aquests cursos han propiciat la publicació de les corresponents monografies, acurades, respectivament, per Borja (2006), Guiscafrè/Valriu (2007), Oriol/Samper (2010) i Bataller, Gassó i Martín (2017).

Quasi homònim al Curs de Cultura Popular, anualment s'organitza a Altea el Curs de Literatura Popular, igualment vinculat al Grup d'Estudis Etnopoètics. Coorganitzat per la Universitat d'Alacant i l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert —òbviament amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Altea—, el Curs de Literatura Popular s'ha concebut com un complement acadèmic al Festival de la Narració Oral d'Altea Encontes, creat per Blai Senabre l'any 2004. El I Curs de Literatura Popular, convocat del 17 al 19 d'abril de 2015, va girar al voltant de «Les *Rondalles valencianes* a l'escola»; el II Curs de Literatura Popular, dels dies 15 i 16 d'abril i 6 i 7 de maig de 2016, ha tingut com a eix temàtic «Contant i cantant: rondalles i cançons a l'escola»; i el III Curs de Literatura Popular, del 5 al 6 i del 12 al 13 de maig de 2017, s'ha centrat en el tema «Contacontes a l'escola».

Convé, per últim, no oblidar que la participació valenciana ha estat igualment notable i continuada en les Trobades del Grup d'Estudis Etnopoètics, amb investigadors i contribucions com les d'Ale-

xandre Bataller,[59] Ferran Bataller,[60] Rafael Beltran,[61] Vicent Brotons,[62] Hèctor Càmara,[63] Tomàs Escuder,[64] Francesc-Xavier Llorca,[65] Joan Borja,[66] Joan Borja i M. Jesús Francés,[67] Dari Escandell,[68] Dari Escandell i Sandra Montserrat[69], M. Àngels Francés,[70] M. Jesús Francés i Anna Francés,[71] Vicent Vidal,[72] etc.

59 Dins Temporal/Villalba (2012: 71–84), Francés/Guiscafrè (2013: 33–48), Bataller/Coll (2014: 13–29) i Vergés/Vidal (2015: 13–25).

60 Dins Valriu/Armangué (2007: 41–62).

61 Dins Francés/Guiscafrè (2013: 145–154).

62 Dins Borja/Armangué (2008: 33–47) i Armangué/Valriu (2009: 53–68).

63 Dins Borja/Armangué (2008: 67–82).

64 Dins Temporal/Villalba (2012: 85–91).

65 Dins Borja/Armangué (2008: 67–82).

66 Dins Armangué/Valriu (2009: 23–42), Escandell/Francés (2011: 23–36), Temporal/Villalba (2012: 105–135), Francés/Guiscafrè (2013: 189–202) i Vergés/Vidal (2015: 93-110).

67 Dins Sales/Valriu (2010: 7–34).

68 Dins Escandell/Francés (2011: 37–46).

69 Dins Armangué/Valriu (2009: 69–80).

70 Dins Armangué/Valriu (2009: 81–92).

71 Dins Escandell/Francés (2011: 47–59), Temporal/Villalba (2012: 93–103) i Francés/Guiscafrè (2013: 203–224).

72 Dins Francés/Guiscafrè (2013: 173–186), Bataller/Coll (2014: 63–75) i Vergés/Vidal (2015: 193–209).

3. EL CARXE: LITERATURA POPULAR VALENCIANA

El Carxe és una petita regió del nord-est de Múrcia que fita amb el sud del País Valencià. Com a conseqüència dels pobladors procedents de les valls del Vinalopó que, de manera particularment intensa a finals del segle XIX, s'hi van instal·lar per explotar-ne agrícolament les terres, el Carxe és actualment una regió de parla catalana. Es tracta d'un conjunt d'entitats poblacionals disperses per una superfície de més de tres-cents quilòmetres quadrats, que pertanyen als municipis murcians de Iecla, Jumella i Favanella. Hi destaquen els nuclis del Raspai (a Iecla), l'Alberquilla, la Canyada del Trigo, la Raixa, la Sarsa i la Torre del Rico (a Jumella) i la Canyada de l'Alenya, el Collado dels Gabriels i l'Ombria de la Sarsa (a Favanella). Tot i que la població d'aquesta comarca era d'uns 3.000 habitants al voltant de l'any 1950, actualment és de poc més de mig miler de persones.

El Carxe, que, així doncs, ofereix la curiosa singularitat de ser un territori murcià de llengua i cultura valencianes, ha estat objecte d'un modèlic treball de recerca que, amb plantejaments sistemàtics, va encetar en el context cultural valencià tota una nova línia en l'estudi del folklore verbal: un enfocament epistemològic fins al moment inèdit en la documentació, el tractament i l'anàlisi de la literatura popular. Ens referim, òbviament, al modèlic treball d'Ester Limorti i Artur Quintana *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia* (1998). La cooperació entre la prestigiosa investigadora de Monòver Ester Limorti (amb una sòlida formació filològica i un privilegiat coneixement de la regió) i l'estudiós Artur Quintana (experimentat en treballs de recerca etnopoètica a la Franja d'Aragó) s'hi revela particularment productiva. Els autors segueixen una metodologia moderna en què es respecta, exquisidament, la concreció textual dels actes etnopoètics (sense transformacions ni reelaboracions posteriors del material recollit), s'indica de forma precisa i sistemàtica la identitat dels informants, s'atén, exquisidament, el context de producció, s'estableix i se segueix una proposta de classificació i, fins i tot, quan resulta possible, s'aporta —en el cas de les rondalles— la corresponent catalogació en el sistema Aarne i Thompson.

En total, el llibre *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia* inclou 199 narracions populars classificades en «Anti-

rondalles», «Contes meravellosos», «Contes no meravellosos», «Bertranades», «Apòlegs», «Contes encadenats», «Contes animalístics», «Llegendes», «Facècies», «Acudits», «Història oral» i «Etnotextos». També documenta una vintena de «jocs de pallissa» (breus motius populars, a partir dels quals s'improvisaven comèdies breus en ambients lúdics, humorístics i festívols), cent cinquanta-sis cançons, cinc oracions, quatre pseudoracions, vuit mimologismes, trenta-tres tornaveus, quinze embarbussaments i quaranta-dues endevinalles, a més d'un ampli repertori de refranys i de fraseologia en general: tot plegat, un treball modèlic que permet documentar, reconèixer i situar la veu folklòrica del Carxe amb un lloc propi, d'autèntic privilegi, en la història de la literatura catalana popular.

Particularment pel cantó de la rondallística el treball de Limorti i Quintana ha despertat un interès positiu en els investigadors. Així, un important corpus de les rondalles valencianes documentades per aquests autors en terres murcianes s'ha estudiat i catalogat en l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003), l'*Index of Catalan Folktales* (Oriol/Pujol 2008) i el cercador RondCat. També el treball antològic de Rafael Beltran en *Rondalles populars valencianes* (2007) recull, reprodueix i analitza un pomell notable d'aquests relats arreplegats al Carxe per Limorti i Quintana.[73] I, igualment, des d'una perspectiva ja directament murciana, Ángel Hernández Fernández no deixa de classificar en el seu *Catálogo tipológico del cuento folclórico en Murcia* (2013) un total de 98 versions de les rondalles que Limorti i Quintana van recollir al Carxe, i que admeten correspondències amb tipus concrets de l'índex Aarne/Thompson/Uther.[74]

73 És el cas dels dinou relats següents: «La raboseta i el recovero», p. 83; «La venjança del llop», p. 89–91; «Apa, el rabo se m'escapa», p. 95; «La presa del corb i la rabosa», p. 112; «El convit del corb i la rabosa», p. 113; «El sagalet i els borregos», p. 124; «El qüento del tio Bercoc», p. 128–131; «El conte de la germana i els tres germanets», p. 209–210; «El conte dels porcs a la bassa», p. 356; «Peret i el gegant», p. 357–359; «Catorce panes», p. 361–364; «El pare, el fill i el ruc», p. 371–372; «Maioslargos», p. 383–386; «El pollastre pelat», p. 400–401; «El soldat que ve de Laratxe», p. 401–403; «Peret darrere una en fa una altra», p. 417–419; «"Tú pitarás"», p. 453; «La dona tonta», p. 459–460; «Peret i els lladres», p. 461–462.

74 Concretament, Hernández Fernández consigna els tipus ATU 1, 4, 15, 30, 57, 59, 62, 106, 122K*, 123, 125, 130, 135A*, 136, 152, [157], 225, [246A], 301, 311B*, 327A, 332, 366, 425A, 451, 480, 510A, 563, 650A, 709, 720, [746C], 750A, 750B, 750E, [750I], [750J], 751E*, 767, 774G, [774U], 780, 830B, 956D, 978*A, 980, 982, [996], 1004, 1045, 1052,

En aquest sentit, aquest reputat estudiós de la rondallística murciana no s'està de valorar, en relació amb el treball de Limorti i Quintana:

> Interesantísima y excepcional resulta la antología de Ester Limorti y Artur Quintana titulada *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Murcia*. Interesantísima porque reúne un conjunto muy apreciable de cuentos (168) y de otras manifestaciones literarias tradicionales, registradas y transcritas de manera adecuada y rigurosa; excepcional porque los textos, recogidos en los municipios murcianos de Jumilla (principalmente) y Abanilla, están en valenciano (Hernández 2013: 41).

D'altra banda, la catalogació en la base de dades RondCat, d'un total de 141 narracions procedents del Carxe, permet justificar una més que notable unitat d'aquest corpus rondallístic murcianovalencià amb el de la resta del domini lingüístic: fet i fet, només un dels cinquanta-sis tipus ATU diferents que s'hi identifiquen (el 1052, «Carrying a Tree», concretament) resulta ser documentació única i exclusiva del Carxe. Els altres cinquanta-cinc tipus són també coneguts en altres regions de la llengua catalana. I val a dir que només un total de quatre tipus ATU (750E*, 1175 i 1358C, a més del ja referit 1052) resulten originals respecte de les rondalles documentades i recopilades en publicacions del País Valencià. Els altres cinquanta-dos tipus hi coincideixen. D'aquesta manera, l'evident adscripció de les rondalles del Carxe al cabal de la rondallística valenciana no fa sinó delatar l'origen efectivament valencià dels pobladors que, al seu dia, es van assentar en aquest territori fronterer, i que expliquen el fet que al Carxe, curiosament, fins ara s'haja transmès intergeneracionalment —i continue parlant-se vivament— un dels dialectes més meridionals de la llengua catalana.

1060, 1062, 1175, 1202, 1210, 1215, 1218, 1245, 1286, 1288, 1291D, 1314, 1318, 1319J*, 1354, 1355*D, 1358*D, 1358C, 1359A, 1379, 1381B, 1384, 1387, 1408, 1419C, 1419H, 1525H4, 1535, 1537, 1539, 1541, 1545, [1595], 1651, 1653, 1654, 1676B, 1682, 1698G, 1730, 1739, 1805*C, 1829, 1831A*, 1833, 1881, 1889B, 2022, 2034C, 2275.

IV. FRANJA D'ARAGÓ

Abans de començar una exposició detallada a propòsit de les manifestacions orals de la cultura popular associada a una determinada llengua en un territori concret —com és el cas de l'Aragó catalanòfon—, convé recordar, per més obvietat que siga, que tota llengua conté per ella mateixa, i de manera indestriable, una literatura oral pròpia. I això és així independentment que es genere, o no, en una comunitat lingüística un sistema gràfic, o que els parlants tinguen consciència, o no, d'emprar un sistema propi de comunicació lingüística. No hi ha llengua sense literatura oral, que no és altra cosa que la forma primera de la literatura.

1. INTRODUCCIÓ

El text que encapçala aquest capítol ve a tomb perquè pensem que mentre que a tots els altres Països Catalans la literatura popular ha estat vista en general com un important factor identitari, no ha passat així entre els habitants de les comarques que constitueixen la Franja d'Aragó. Aquestes comarques (del nord al sud: la Ribagorça occidental, la Llitera, el Baix Cinca i el Matarranya) es troben situades a l'Aragó, on la llengua catalana i la cultura que conforma —per tant, també la literatura popular en aquesta llengua— no hi són enteses majoritàriament com a factors identitaris del seu propi imaginari. Ben al contrari, molt sovint hi són percebudes com uns fets aliens, que cal rebutjar, com així també el nom de la llengua catalana, que ha estat rebatejada per alguns sectors amb els noms de *xapurriau/xapurriat*, i a l'Alta Ribagorça de *patués*, amb acrònims com LAPAO (Lengua Aragonesa Propia del Aragón Oriental); o amb denominacions locals de caràcter secessionista del tipus *lliterà, fragatí, maellà, calaceità, torredarquí*, etc.

Tanmateix, a finals de la dècada dels anys seixanta del segle xx s'hi inicià, a la Franja en concret, i també a l'Aragó en general, un cert moviment social que veia en la llengua i la cultura catalanes, i en conseqüència en la literatura popular manifestada en aquesta llengua, un element fonamental en la construcció de l'identitari aragonès, o, si

més no, en l'identitari de les diverses comarques franjatines. Tot plegat va comportar que l'interès per la literatura popular catalana de la Franja d'Aragó no s'hagués pogut despertar fins a aquells mateixos anys, i que no haja pres volada sinó a partir dels inicis de la dècada dels anys vuitanta del segle XX. A aquest retard hi van contribuir força les difícils característiques socials, geogràfiques i històriques de la Franja. Els seus 5.000 km^2 —tants com el conjunt de les Balears— s'estenen al llarg d'una estreta llenca de 250 quilòmetres —reclosa entre una frontera administrativa a llevant i una altra de lingüística a ponent— on al voltant de 50.000 persones viuen majoritàriament d'activitats agrícoles i ramaderes. Hi ha poca indústria, i destaca l'absència de centres urbans d'una certa entitat (només una localitat —Fraga— supera els 10.000 habitants) on més fàcilment hi hauria pogut haver recepció dels moviments iniciats en el segon quart del segle XIX dins del marc de la Renaixença d'estudi i foment de la literatura popular com els que hi va haver a Catalunya.

La història, després d'un llarg ball de fronteres entre Aragó i Catalunya, ha inclòs la Franja d'ençà del segle XIV a l'Aragó, on és aclaparadorament majoritari l'ús de la llengua castellana.[1] Sens dubte, a la Franja, amb unes altres condicions històriques i geopolítiques, hi hauria pogut haver una recepció més matinera del foment de la literatura popular.

1 Per a més detalls sobre aquests i altres aspectes de la Franja vegeu Quintana (1989) i Montclús (2014).

2. ELS PRECURSORS

Pel que sabem, les primeres mostres impreses de la literatura popular de la Franja es troben en l'obra, editada a Saragossa en dos volums —el primer publicat e1 1739 i el segon el 1750—, del religiós carmelita Roque Alberto Faci *Aragon, Reyno de Christo y dote de Maria Santissima*, on es descriuen, amb propòsits pietosos, un catafal de llegendes marianes que aquest autor —nascut a la Codonyera (Matarranya) el 1684— havia recollit per tot l'Aragó —inclosa, és clar, l'àrea catalanòfona—, i així esdevingué, inconscientment, el primer recopilador de literatura popular del seu país. Tot i que l'obra està redactada i impresa en castellà, s'hi poden trobar, de manera escadussera, alguns mots en català.

En aquells mateixos anys un altre autor del barroc, el barceloní Pere Serra i Postius, dóna notícia, també en castellà, de la llegenda ribagorçana dels pastors i ramats encantats a les Maleïdes a la seua obra *Siete maravillas raras del Principado de Cataluña*, publicada a Barcelona l'any 1745.

Els materials d'arxiu medievals i fins al segle XVIII han estat fins ara ben poc aprofitats per a la literatura popular que ací ens ocupa, i han donat només una dansada de l'any 1697 (Quintana *et alii* 1995, I: 308–310) i una cançó de bressol del 1771 (Quintana 2007: 322).

No serà fins a les darreres dècades del segle XIX i en les inicials del XX que trobarem entre els escriptors i estudiosos d'expressió catalana —sovint vinculats al moviment de la Renaixença i a l'excursionisme científic tan actius a Catalunya— un creixent interès per la literatura popular a l'Aragó catalanòfon. Aquest és el cas dels pioners Marià Aguiló, que recollí materials una mica pertot de la Franja (Moret 1995*b*, Massot 1993–2011, IV-1: 114, 120, 242, 571; IV-2: 574), com també de Cels Gomis, que recorregué molts indrets (Palomar 1991, Roma 1995, Samper 2013, Palomar 2015) a la recerca de literatura popular catalana, i d'Artur Bofill i Maurici Gourdon, que ho van fer al Pirineu ribagorçà.[2]

2 Artur Bofill: «Excursió als Pyrineus centrals. Anada per Aragó, regrés per lo Noguera Ribagorzana». *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* (1882), vol. II: 3–98; Maurici Gourdon: «Dotze días en Aragó». *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* núm. 139–144 (abril-setembre 1890): 93–127.

Ja el 1905 Víctor Oliva anà a Sopeira, a l'Alta Ribagorça, i va publicar un vocabulari d'aquesta localitat que inclou un bon grapat de textos de literatura popular en el treball «Documents sobre el català parlat a Sopeira (Aragó)» aparegut el 1985 en el llibre *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*) dels quals també se'n troben alguns a la seua novel·la *Eros-Christ* publicada a Barcelona l'any 1908.[3] Pocs anys després Francesc Carreras i Candi féu conèixer una follia recollida a Fraga (1908) i devuit anys més tard mossèn Francesc Esteve Teixidó publicà set follies també recollides a Fraga (1926). Antoni M. Alcover inclogué materials de diferents indrets de la Franja al *Diccionari català-valencià-balear* i Antoni Griera va fer el mateix al *Tresor de la llengua, de les tradicions, i de la cultura popular de Catalunya* (Moret 1995*b*). Joan Amades té en moltes de les seves obres materials de la Franja, però sense precisar-ne gaire la localització (Quintana *et alii* 1995, I: 11–12); Baldiri Bolló presentà del 1933 al 1935 al diari *Renovació* de Tremp tot un seguit de materials folklòrics ribagorçans (Quintana *et alii* 1997, III: 336; Coll 2004: 8 i 109–110). Antoni Navarro havia publicat el maig de 1928 a l'*Arxiu de Tradicions Populars* textos de literatura popular d'Estadella en aragonès i que ell interpretava com a catalansamb el títol «La Virgen de la Carrodilla».

A aquests materials cal afegir-hi els continguts en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya procedents de les enquestes fetes a la Franja del 1929 al 1932. Aqueixa institució, que havia estat fundada el 1921, es proposava de recollir la cançó popular catalana i dedicar a la música una especial atenció. I amb aquest propòsit va enviar cinc investigadors —anomenats «missioners»— a fer tres estades de recerca a la Franja d'Aragó. Els primers en anar-hi van ser el matrimoni Enric d'Aoust i Palmira Jaquetti[4] a l'estiu del 1929 i enquestaren per les altes valls ribagorçanes de la Noguera, concretament a les poblacions d'Aneto, Bono, Montanui, Bonansa, Sirès, Buira, Torre de Buira, Espolla i Gavarret (Massot 1993–2011, XI). Palmira Jaquetti, en companyia ara de Maria Carbó, anà a l'estiu del 1931 a valls més meridionals de la Ribagorça, a les poblacions de Sant Orenç, Aulet, Sopeira, Areny

3 Glòria Francino: «Una novel·la d'ambient ribagorçà. Eros-Christ de Víctor Oliva (Barcelona, 1908)». *Reunió ordinària de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Benavarri (14 i 15 de novembre de 2008)*. Barcelona: IEC, 2013, p. 67–85.

4 Sobre aquest investigadora, poetessa i musicòloga, vegeu Roma (2005 i 2012).

i Pont de Montanyana (Massot 1993–2011, XIV: 11–266). Jaquetti va escriure dos esplèndids dietaris d'aquestes recerques, que no han estat publicats fins al 2001 i el 2005 (Massot 1993–2011, XI: 23–29, 41-46; XV: 168–177). El 1932 el mestre Joan Tomàs i el cappare de la literatura popular catalana Joan Amades feren recerques a Benavarri, Tamarit, Fraga, Mequinensa i Miralsot (Massot 1993–2011, XV: 137–271). S'observa que mentre que les enquestes de d'Aoust, Carbó i Jaquetti a l'Alta Ribagorça donaren bons resultats, les d'Amades i Tomàs en donaren ben pocs: dues cançons (Massot 1993–2011, XV: 170–171).

Cal dir que els dos darrers es dirigien a preveres, batlles i secretaris d'ajuntament en cerca d'informació, i que en indicar-los aquests que no trobarien cançons en català, Amades i Tomàs deixaven d'enquestar, mentre que d'Aoust, Carbó, Jaquetti, que enquestaren altres grups socials, n'obtingueren bons resultats, com també ha passat seixanta anys més tard en les enquestes a totes aquestes localitats. Sobre els rerefons sociopolítics d'aquests divergents resultats en parlarem més endavant. Poc abans de la guerra l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya va començar a editar els materials recollits; els corresponents a la Franja es van publicar del 2001 al 2005. Fins ara la recepció d'aquests materials ha estat molt migrada, tant a la Franja com a l'Aragó en general (Roma 2005 i 2012).

Tots els investigadors dels segle XIX i principis del XX que acabem de citar procedien de Catalunya o de Mallorca i no serà fins a principi del segle XX quan trobarem els primers estudiosos aragonesos que van recollir alguns textos de literatura popular catalana. Així, Miguel Arnaudas publicà el 1927 algunes cançons del Matarranya en català, que ell anomenava *chapurriau* en el llibre *Colección de cantos populares de la provincia de Teruel*, i va col·laborar al número 3 de l'*Arxiu de Tradicions Populars* amb el treball «Etologia. Costums. Albadas». De la comarca del Matarranya, d'on procedien, van fer diversos reculls: Maties Pallarés, de Pena-roja, *Articles matarranyencs i altres escrits* (1993); Antonio Margelí, de la Codonyera, *La jota en el Bajo Aragón y especialment en la villa de la Codoñera con todas sus formas, variedades y ocasiones en que se ejecuta* (2008); Quintana *et alii* (1995, I: 11); i

Santiago Vidiella,[5] de Calaceit, (Moret 1995*b*). L'Archivo del Romancero Menéndez Pidal-Goyri conté tres cançons en català procedents d'Aragó, una de les Paüls i dos de la Torre de Vilella, enviades aquests darreres per l'esmentat Antonio Margelí.

Encara en els anys de la dictadura franquista trobem, de manera escadussera, diversos breus textos de literatura popular procedents de l'Aragó catalanòfon dispersos en l'obra d'investigadors com ara Ricardo del Arco,[6] Manuel Sanchis Guarner[7] i Enrique José Vallespí.[8] Joan Coromines en el curs de les seues moltes enquestes realitzades a la Franja replegà, sense proposar-s'ho gaire, força materials de literatura popular que han estat publicats només en part als coneguts diccionaris de l'autor des del 1980.[9]

S'ha de tenir en compte que la replega de textos obtinguts per tots els autors esmentats fins ara no arriba a pocs centenars d'exemples —llegendes, molt sovint en adaptació en castellà, parèmies i breus cançons majoritàriament—, publicats en mitjans de difusió en general ben escassa o de difícil consulta en els diccionaris d'Antoni M. Alcover, Antoni Griera i Joan Coromines, o inaccessibles durant més de mig segle en el cas de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Una recerca als arxius, en especial dels butlletins de centres excursionistes —fins ara només ho ha estat el del Centre Excursionista de Catalunya i el del Club Montanyenc— i dels bisbats, podria fornir-nos alguns textos més.

5 Vegeu Enrique José Vallespí: «Romance catalán recogido en Peñarroya de Tastavins. Teruel». *Caesaraugusta* núm. 7–8 (1957): 137–139; «Notas inéditas de Santiago Vidiella Jasá (1860–1929) sobre folklore local de Calaceite (Teruel)». *Caesaraugusta* núm. 11–12 (1958): 179–189; i Miquel Blanc: *Refranyer del Matarranya*. Barcelona: El Llamp, 1983.

6 *Notas de folklore altoaragonés*. Madrid: Instituto Antonio de Nebrija, 1943.

7 *Calendari de refranys*. Barcelona: Barcino, 1951; *Els vents segons la cultura popular*. Barcelona: Barcino, 1952.

8 Per consultar els detalls de les aportacions de tots aquests investigadors actius en les dècades de finals del segle XIX i en les de la primera meitat del XX, en els treballs dels quals es poden espigolar diferents textos procedents de la Franja d'Aragó, s'ha de consultar els reculls *Lo Molinar* (Quintana *et alii* 1995, I: 11–12; Quintana *et alii* 1996, III: 187–196) i *Bllat colrat!* (Quintana *et alii* 1997, 1: 9; III: 335–344).

9 Els materials recollits per Joan Coromines es troben a l'Arxiu de la Fundació Pere Coromines de Sant Pol de Mar.

3. TEMPS DE TRANSICIÓ

No serà fins als darrers anys de la dictadura del general Franco —amb una considerable millora en la situació econòmica i més mobilitat geogràfica, unes condicions favorables per tal de possibilitar l'aprofundiment en la formació acadèmica de la joventut rural, ben nombrosa aleshores a la Franja— que s'inicia una considerable reflexió identitària a l'Aragó, on la llengua catalana de la Franja per primera vegada en la història contemporània d'aquest país va començar a tenir-hi alguna presència.

És aleshores, en els inicis de la restauració de la democràcia a Espanya, quan a partir de 1979 apareixen alguns breus treballs sobre la literatura popular generats des del mateix territori, com les aportacions d'Artur Quintana,[10] Josep M. Pons i Bruалla,[11] Miquel Blanc,[12] José R. Bada,[13] Antoni Llerda,[14] Carles Sancho,[15] etc.[16]

Entre aquestes publicacions inicials destaca la reedició el 1979 de l'obra de Roque A. Faci *Aragón, Reyno de Christo y dote de Maria Santissima*. Així, doncs, aprofitant els nous aires socials més sensibles cap a la diversitat lingüística i cultural de l'Aragó, inclosa la

10 «Materials per al coneixement de la literatura popular catalana a l'Aragó». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* vol. III (1981): 243–265.

11 «Gentilicis, motades, refranys, follies i modismes de la Franja». *L'Estrop* núm. 5–6 (1982): 75–90.

12 *Refranyer del Matarranya*. Barcelona: El Llamp, 1983.

13 «Religiosidad popular». *V Jornadas sobre el estado actual de los estudios sobre Aragón (Zaragoza, del 15 al 18 de diciembre de 1982)*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza–ICE, 1984, p. 575–596.

14 «Jotes de Queretes». *Gaceta del Matarraña* núm 1 (1984); Juan Luis Camps; Carles Sancho: *Toni Llerda, terra i llengua*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 2006.

15 «Contribució a l'estudi de la literatura oral catalana al Matarranya». *Gaceta del Matarraña* núm 2 (1984): 5–11.

16 Per veure en detall les aportacions d'aquells anys del postfranquisme s'ha de consultar *Lo Molinar* (Quintana *et alii* 1996; III: 187–193); Quintana (1998: 325–326) i *Bllat colrat!* (Quintana *et alii* 1997, III: 335–340). Tanmateix, és ben simptomàtic que es publiqués a Saragossa el 1979 un llibre d'Antonio Beltrán, catedràtic d'aquesta universitat, amb un títol tan prometedor com *Introducción al folklore aragonés*, on l'autor diu, tanmateix, poquíssim sobre la literatura en llengua catalana de l'Aragó, i el poquíssim que en diu només ho fa sota el qualificatiu de *chapurriau*.

presència de la llengua catalana i la seua cultura en aqueix territori, José Ramón Bada —natural de Favara del Matarranya—, conseller de Cultura i Educació del primer govern democràtic d'Aragó després de la dictadura, convocà el 18 i 19 d'abril del 1984 a Fraga unes jornades informals per promoure grups d'investigadors que havien d'encarregar-se de recopilar la literatura popular de l'Aragó en aragonès i català (Bada 1990: 63; Quintana *et alii* 1995, I: 7) i editar, a través de la Conselleria de Cultura i Educació de la Diputació General d'Aragó, els materials que hi apleguessen, en dues col·leccions: una per a la llengua aragonesa i una altra per a la catalana (Bada 1990: 63, 204–205). Fins a l'agost del 1987, en produir-se un canvi de govern a l'Aragó obertament advers al català i a la diversitat cultural del país, no hi va haver temps més que per publicar tres títols amb algunes mostres de literatura popular catalana en un sentit ampli: diverses parèmies, follies i nombrosos etnotextos —és a dir, textos descriptius de les activitats i els costums de la vida pagesa, de la història oral i de les tradicionals celebracions festives pròpies de la vida rural d'un determinat territori. Es tracta dels tres primers volums de la col·lecció Pa de Casa, editats per la Diputación General de Aragón a Saragossa (Teresa Claramunt i Adell (1985): *Contalles. Així parlem a les comarques de la Franja*; Santiago Vidiella Jassà (1984): *Pa de Casa. Converses sobre cases passades i presents de la vila de Calaceit*; Artur Quintana (1984): *La nostra llengua. Gramàtica de llengua catalana*). El canvi de legislatura va significar la fi d'una actitud mínimament tolerant envers el català. S'hi iniciava així una alternança entre tolerància i discriminació a gairebé cada nova legislatura, dinàmica que continua fins ara.

4. *LO MOLINAR* I *BLLAT COLRAT!*

Uns quants dels investigadors que havien assistit a les jornades de Fraga a la primavera de 1984, o que hi estaven relacionats, veient la inactivitat del nou Govern aragonès, van decidir, el 1988, iniciar una campanya per tal de recollir, classificar i publicar abundoses mostres de tots els gèneres de la literatura popular catalana procedents de gairebé tot l'Aragó catalanòfon, tant a través d'enquestes fetes sobre el terreny com fent una crida a la població perquè trametessen als investigadors textos de literatura popular, una crida que en bastants de casos va resultar força efectiva.

La replega de materials va començar als 31 nuclis de població de la comarca del Matarranya i a la vila de Mequinensa, al Baix Cinca, a més dels pobles d'Herbers i la Pobleta de la comarca dels Ports, al País Valencià. La feina de replega es va acabar el 1991 i se'n van publicar els resultats entre 1995 i 1996 en els tres volums de *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*, el primer dels quals, dedicat a narrativa i teatre, el segon al cançoner i el tercer als gèneres menors de la literatura popular, en edició a cura d'Artur Quintana, Lluís Borau, Carles Sancho i Hèctor Moret.[17]

Al pròleg de *Lo Molinar* José R. Bada escrivia:

> M'imagino que l'Artur Quintana i altres membres de l'equip que ha fet possible *Lo Molinar*, la quarantena llarga de persones que ha col·laborat en l'arreplegament d'aquests materials a la comarca del Matarranya i fins a Mequinensa, continuaran ara la mateixa faena seguint el curs del Cinca fins als Pirineus, fins a cobrir tot el territori de llengua catalana a l'Aragó (Quintana *et alii* 1995, I: 8–9).

I efectivament, un cop enllestit el treball a la zona meridional de la Franja es va iniciar a l'estiu del 1991 una feina semblant per totes les localitats de les comarques del Baix Cinca —amb excepció de Mequinensa, ja recollida a *Lo Molinar*, i de Fraga perquè els promotors de la recerca consideraven que ja era prou estudiada per part dels folkloristes Josep Galan Castany i Carlos González Sanz, si bé encara se n'havien publicats pocs resultats— de la Llitera i de la Ri-

17 Ressenyats per Jaume Ayats i Josep M. Pujol a *Fabula. Zeitschuft für Erzählforschung* núm. 38 (1997): 335–339.

bagorça (Quintana *et alii* 1997, I: 7; Quintana 1998: 326). Es van fer enquestes a 128 localitats. Per no haver de trencar la unitat comarcal de la Ribagorça, s'hi inclogueren també 9 localitats de la part situada a Catalunya d'aquella comarca. Les enquestes es van acabar el 1994 i els resultats es publicaren el 1997, també en tres volums (*Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*), el primer dedicat a narrativa i teatre, el segon al cançoner i el tercer als gèneres etnopoètics breus no musicals, en edició a cura d'Artur Quintana, Lluís Borau, Glòria Francino i Hèctor Moret.[18] Aquest recull anava prologat per Marcel·lí Iglesias, aleshores president de la Diputació Provincial d'Osca. En el moment d'editar-lo, el nou govern de la Diputació va vetar-ne l'edició, que no es va poder publicar independentment fins dos anys més tard (Iglesias 1998).

En ambdós reculls s'hi van incloure, a més, tots els materials ja publicats llevat dels de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, dels quals els editors dels reculls tenien notícia, però no van poder consultar-los (Quintana *et alii* 1995, I: 11; Quintana *et alii* 1997, I: 9). Cal dir que pel que fa a *Lo Molinar*, els enregistraments sonors, les transcripcions d'aquests enregistraments, les notes de camp dels recopiladors i les aportacions manuscrites dels diversos col·laboradors estan dipositades i ordenades —especialment el material sonor— a la seu de l'Associació Cultural del Matarranya, a Calaceit. Al Catálogo del Patrimonio Musical del Bajo Aragón —en concret a l'Arxiu de Música Tradicional— de la Fundación Quílez Llisterri, amb seu a Alcanyís, també es custodien, en format de CD, còpies digitalitzades dels enregistraments sonors, sobretot els que contenen textos musicats. També a l'Instituto de Estudios Turolenses, amb seu a Terol, i a la Biblioteca Pública de Calaceit es conserven còpies de diversos materials originats a l'entorn de *Lo Molinar* (Sancho 2016). En el cas de *Bllat colrat!*, diversos materials (enregistraments sonors, transcripcions, notes de camp, etc.) es custodien a la seu de l'Instituto de Estudios Altoaragoneses, a Osca. A més, les versions digitalitzades de *Bllat colrat!* es guarden a l'Instituto de Estudios Altoaragoneses, i tant les d'aquest recull com les de *Lo Molinar* són a Barcelona a la

18 Ressenyats per Carme Oriol a *Fabula. Zeitschuft für Erzählforschung* núm. 40 (1999): 316–318.

seu del Centre de Documentació de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Cultural.

Entre ambdós reculls es van replegar de deu a onze mil textos de literatura popular catalana de l'Aragó, entenent per text tant un tornaveu de sis paraules com una pastorada d'una dotzena de pàgines. A molts d'aquests textos, uns cinc mil, se n'hi anotaren també les diverses variants obtingudes en diferents localitats. Tot i que no hi va haver una recerca expressa de literatura popular catalana pels territoris fronterers de llengua aragonesa i castellana per part dels investigadors, els atzars de les enquestes i col·laboracions va provocar que se n'hi repleguessen tres o quatre textos comptats. Es tracta ací d'un camp de recerca quasi encara per descobrir. Com en tota comunitat de llengua sotmesa de segles a un procés de bilingüilització —com és el cas de la llengua catalana a l'Aragó—, es va recollir un cert gruix de textos bilingües català-castellà, que els investigadors publicaren, ja que van entendre que aquests textos pertanyien a la literatura popular catalana, sense deixar de ser-ho també a la castellana. Van aplegar igualment pocs textos amb presència, més aviat puntual, d'altres llengües —aragonès, francès, llatí i occità— al costat del català. En el curs de les enquestes es van recollir textos en versions fragmentàries, que també es van publicar, perquè, per més fragmentàries que fossen, donaven informació de la presència d'un text determinat en un passat molt proper, i del que gairebé sempre se'n coneixien versions més completes en altres territoris de la llengua.

L'afany de totalitat dels investigadors de no voler deixar cap localitat sense enquestar, encara que en alguns casos no anés més enllà de tres o quatre refranys gairebé testimonials, es traduí també en llurs esforços per donar mostres de tots els gèneres possibles de literatura popular catalana de l'Aragó. Evidentment en cercaren i en trobaren de tota mena, amb ben poques excepcions. Tanmateix, els recopiladors van mostrar volgudament escàs interès pels acudits, tot i oferir-ne alguns textos amb caràcter exemplar, i per raons d'espai i de capacitat de treball es van limitar a donar unes quantes mostres d'etnotextos i d'història oral, si bé en aquest darrer cas amb una certa extensió en l'arreplega d'històries de bandolers, en què hom pot advertir com la llegenda es va apoderant dels fets històrics. En el cas del llegendari, sobretot el de la Ribagorça, tan original —pensem en els cicles del Baró d'Espés i de Francès de Castanesa dels quals parlem

més endavant—, insistiren en la necessitat de fer-ne en el futur una recerca com més aprofundida millor. Quant a les representacions teatrals improvisades en els *bureos* masovers de l'Alt Matarranya, només van aconseguir de recollir-ne algunes notícies i l'argument d'una única representació (Quintana *et alii* 1995, I: 306–307, 340).

En relació amb el teatre d'arrel popular es van trobar amb poca informació prèvia, i sobretot de transmissió escrita, que en alguns casos van poder arredonir i encara més ampliar-la amb materials procedents de l'oralitat. Es tracta de les *pastorades*, les *santantonades* i les improvisacions teatrals per entretenir en les vetllades i festes.

Les *pastorades* —de les quals en tenien bastant d'informació escrita gràcies sobretot als treballs de Ricardo del Arco (*Notas de folklore altoaragonés*, 1943) i Joan Amades (1950–1956, IV: 597–599) — se celebren a la plaça de les viles el dia del Sant Patró. Consisteixen en un diàleg entre un pastor i un rabadà, rares vegades també una pastora, on, a més de lloances al sant, que se solen repetir a cada representació, es passa revista amb desimboltura carnavalesca dels fets més importants esdevinguts a la vila durant l'any, diàlegs que permeten un bon marge d'improvisació als actors. La representació va acompanyada de músiques i balls de bastons, dits *totxets* o *palitrocs*. Els dansaires, a instàncies del pastor i del rabadà, llancen al sant versos improvisats, generalment de to satíric, anomenats *matracades*: «A uns homes de la Pobla [de Roda] / no les adviertas pas res, / Perquè per més que les digas, / siempre saben molto més» (Quintana *et alii* 1997, I: 353).

Les *pastorades* solen ser bilingües en castellà i en català i també amb algun toc de llatí. El castellà se sol fer servir més en els fragments solemnes, i el català en la part satírica. Algunes, com la de Tolba, són només en castellà, o en d'altres predomina aqueixa llengua, com en la de Castigaleu (Quintana *et alii* 1997, I: 345; Monés/Quintana 2015) que té solament alguns fragments en aragonès i en català. De pastorades amb presència de català només se'n coneixen de la Ribagorça i la Llitera.

Les *santantonades* es fan el 17 de gener, festa de Sant Antoni Abat, patró de les cavalleries. La vetlla de la festa s'encenen fogueres i se solen representar les temptacions de sant Antoni en castellà. L'endemà trauen el sant a la plaça, on es fa la benedicció dels animals, i durant aquest acte se li reciten versos improvisats, que solen ser

en català, anomenats *trobos*, *ditxos*, *lobes*, de caràcter carnavalesc i satíric: «Sant Antoni, sant Antoni, / jo no t'ho voldria dir, / que els pobres planten la vinya / i els rics se beuen lo vi» (Quintana *et alii* 1995, I: 338)

A la Franja les santantonades són pròpies només de la comarca del Matarranya. Són conegudes també a moltes comarques de la Catalunya Nova, de les Balears i del País Valencià.

Tant les pastorades com les santantonades es relacionen amb les dansades, majoritàriament en castellà. En català només se'n van recollir algunes poques notícies i fragments (Quintana *et alii* 1995, I: 305–311).

Les representacions improvisades per a entreteniment durant festes i vetllades es coneixien pels recopiladors de *Lo Molinar* i *Bllat colrat!* quasi només per l'esplèndida presentació que dels anomenats bureos masovers de l'Alt Matarranya n'havia fet Maties Pallarés el 1914:

> En les masoveries [...] quan amb motiu d'algun casament o d'altra festa per l'estil es reuneixen en un mateix mas l'estol de parents o amics de l'encontrada, llavors és de veure com, enmig d'aquella alegria i d'aquell bullici, apareixen alguns individus, d'entre els mateixos que prenen part a la festa, grollerament disfressats (mai amb la cara tapada): són els actors d'algun joc o joguet que es disposen a representar i que ja tenen preparat o prou sabut, per haver-lo fet altres vegades. Generalment aitals joguets són de caràcter còmic, i poques vegades dramàtics. Hi solen prendre part diversos individus, parlant en vers tot lo possible [...] Aquest costum no és altra cosa que un record vivent del nostre primitiu teatre, presentat en aquesta forma, o pareguda, durant molts segles (Pallarés 1993: 26).

Però els investigadors no en tenien ni textos ni altres descripcions. Malgrat que en el curs de les enquestes se'n va demanar informació reiteradament, només es va aconseguir de recollir-ne l'argument d'una única representació a Mont-roig de Tastavins i algunes notícies a Pena-roja i la Sorollera (Quintana *et alii* 1995, I: 306–307, 340). A la Ribagorça la replega del teatre popular va ser una mica millor, com l'escenificació de la venda d'una somera a la *Sarrallonga* d'Aler (Quintana *et alii* 1997, I: 327) o les descripcions i textos dels *Casim casam*, casaments de caire carnavalesc de molts altres indrets ribagorçans (Quintana *et alii* 1997, I: 310–311; Quintana 2006: 179–185).

Les parèmies hi són presentades sense cap mena d'explicació, tret dels pocs casos que no són d'evident interpretació. Les descripcions de jocs, festes, danses o costumari només es tingueren en compte, d'acord amb els subtítols dels dos reculls —*Literatura popular de...* — si contenien algun text, amb l'excepció de les falles ribagorçanes i alguns altres etnotextos, els quals es van recollir i publicar tot i no contenir literatura. L'onomàstica —la toponímia i l'antroponímia— solament passaren a formar part dels reculls si havien generat un text, generalment faceciós o llegendari (Quintana 1996).

Els investigadors no tingueren gaire atenció al context de la literatura popular, si bé hi van dedicar algun capítol i en solien tractar a les introduccions als diversos gèneres. A més, acompanyant els textos, es troben prou comentaris sobre el context on es produeixen, però no s'arribaren a sistematitzar. La classificació dels materials dins dels diversos gèneres no sempre els fou fàcil a l'hora de publicar-los. Hi fou necessari força reflexió, especialment intensa en el cas del que els investigadors en deien «gèneres menors» —l'enigmística, parèmies, mimologies, embarbussaments, etc. (Quintana *et alii* 1996, III: 71; Quintana *et alii* 1997, III: 7–8).

Les introduccions generals a *Lo Molinar* i *Bllat colrat!,* així com també a cada gènere que hi és presentat, conformen els primers estudis relativament amplis, sobre la totalitat de la literatura popular catalana de la Franja d'Aragó. A molts textos s'indiquen les versions corresponents en reculls d'altres territoris de llengua catalana, i així es faciliten futurs estudis comparatius.

5. DARRERES APORTACIONS

Pels mateixos anys en què havien aparegut el dos reculls acabats de comentar, s'havien editat tres llibres de Josep Galan sobre la literatura popular catalana de Fraga, concretament sobre paremiologia, *Refranyer fragatí* (1987); el cançoner, *Les cançons de la nostra gent* (1993); i les motades, *Les motades de Fraga* (1994), i un de Carlos González (1996*a*) sobre la rondalla. Amb aquests quatre darrers reculls ja no hi havia gairebé cap localitat de la Franja sense mostres escrites, poques o moltes, de literatura popular en català. Fins aleshores, a la primera meitat de la dècada dels noranta del segle xx, només se sabia que existia aquesta literatura, però gairebé no se'n tenien proves gràfiques de tal existència, i en conseqüència era impossible de fer-ne un estudi, o quasi. A partir de la publicació dels llibres acabats d'esmentar, la Franja d'Aragó deixava de ser una taca blanca en la geografia de la literatura popular catalana. Els que ho havien fet possible escrivien a la introducció de *Bllat colrat!*:

> És clar que amb aquest llibre no s'acaba pas la recollida de materials de la literatura popular a la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca —ni de bon tros. Tanmateix a partir d'ara l'investigador i l'afeccionat a la literatura popular disposen d'un cert coixí i un punt de partida, des d'on podran aprofundir els més diversos aspectes, amb nous treballs sobre el terreny que tant poden anar d'un recull general d'una sola localitat, vall o comarca, o d'un sol gènere, com fins a l'estudi exhaustiu del repertori d'un únic informant, o el d'un motiu determinat a través dels diferents gèneres. Encara hi ha molt per fer i el temps passa i no diu res, com diuen a la Ribagorça (Quintana *et alii* 1997, I: 10).

Era una crida que ha estat força escoltada, i això malgrat les moltes dificultats que entrebanquen la recerca i la difusió de la literatura popular catalana a l'Aragó a què ja s'ha al·ludit en diverses ocasions. Així, s'han publicat fins al moment una vintena llarga de reculls, entre els quals trobem: (1) dos treballs referits a un sol informant i gènere: la narrativa;[19] (2) sis a la literatura popular d'una sola localitat

19 Tomàs Riva: *Lo Banc de la Paciència i altres narracions*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 1999; Àngela Buj: *Davall de la figuera. Històries de la tia Pasquala*. Calaceit: Penya Rostoll de la Portellada/Associació Cultural del Matarranya, 2000.

—Sant Esteve de Llitera,[20] la Freixneda,[21] Castellonroi,[22] Castigaleu,[23] Fórnols[24] i Mont-roig de Tastavins;[25] (3) dos a la d'una sola comarca, la del Baix Aragó-Casp;[26] i (4) una dotzena a un sol gènere o gairebé —cançons,[27] facècies,[28] llegendes i tradicions[29] i narrativa.[30]

20 Agustín Faro: *Tradició oral a Santisteba*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1990.

21 Rafael Ferrer: *Literatura oral de la Fresneda (Matarranya)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 1992.

22 Ramon Vives: *Costumari de Castellonroi (Ànima d'un poble)*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2001.

23 Jordi Moners: «Costumari i literatura popular de Castigaleu (A tall d'addenda a *Bllat colrat!*)». Dins *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca/Associació Cultural del Matarranya, 2009, p. 259–267.

24 Lourdes Martínez: «Literatura popular en lengua catalana en Fórnoles (Teruel)». *Teruel 2. Humanidades* núm. 83–84 (1992–1996): 341–398.

25 Josep A. Carrégalo: *Mont-roig. El patrimoni immaterial (la literatura oral)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 2007.

26 Vegeu Muñoz (2007) i Oriol/Navarro/Sales (2010).

27 En els repertoris i enregistraments d'alguns músics difusors del cançoner d'arrel popular de l'Aragó en general hi trobem, sense destacar-les en especial, cançons en català recopilades a les comarques de la Franja d'Aragó. És el cas del duo La Chaminera —format per Ángel Vergara i Mª José Menal— i del català Artur Blasco, en aquest cas en terres pirinenques. Vegeu Josep Galan: *Les cançons de la nostra gent*. Saragossa: Departamento de Cultura de la Diputación General de Aragón, 1993. [2a edició, ampliada, Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 2013]; Josep Galan: *Toca manetes. Cançoner infantil*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca 2014; Margarita Celma: *Cantem junts. Cançons arreplegades al Matarranya*. Vall-de-roures: CEIP Vicente Ferrer Ramos, 2007; Margarita Celma (coord.): *Música Tradicional del Matarranya*. CD de les Corals del Matarranya, 2009; Artur Blasco: *Pra astí n'enllà. Cançons, balls, dites i pregàries de l'Alta Ribagorça aragonesa*. El Prat de Llobregat: Rúbrica Editorial, 2008.

28 Josep Antoni Chauvell: *Bo per a contar*. Barcelona: Sirius, 1988; Mari Zapater: *Encara rai...! Les vint i una falòria*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 2002.

29 Pep Coll: *Muntanyes maleïdes*. Barcelona: Empúries, 1993; Pep Coll: *Viatge al Pirineu fantàstic*. Barcelona: Columna, 1996; Pep Coll: *Guia d'indrets mítics i llegendaris de la Ribagorça romànica*. Valls: Cossetània, 2012; José Antonio San Martín: *Rellampandinga (Etnotextos ribagorçans)*. Lleida: Centre d'Estudis Ribagorçans/Pagès Editors, 2010.

30 En nombroses revistes i monografies d'àmbit local o comarcal de tot l'Aragó catalanòfon publicades en els darrers vint anys sovint s'hi recullen breus textos de literatura popular, generalment parèmies, endevinalles, cançons breus, falòrnies, etc.

En aquestes publicacions s'observa la més aviat escassa presència de llegendes i tradicions, de rondalles meravelloses, així com també de cançons d'una certa extensió. Possiblement en aquests dos darrers casos segurament els recopiladors ja han fet tard; sembla confirmar-ho especialment el recull força extens de la literatura popular catalana de Mont-roig de Tastavins de Josep A. Carrégalo, *Mont-roig. El patrimoni immaterial* (2007), per al qual l'any 2002 s'entrevistaren 81 persones, incloses totes les d'edat avançada, d'una població de 354 habitants.

Sobre la problemàtica de les enquestes amb informants d'una llengua altament bilingüilitzada com el català, són prou il·lustradores les dues fetes a la comarca del Baix Aragó-Casp —(Muñoz 2007) i (Oriol/Navarro/Sales 2010). El govern d'aquesta comarca, creada afegint a la de Casp de llengua castellana els quatre pobles més septentrionals de l'antiga comarca del Matarranya, va encarregar a la Universitat de Saragossa la recopilació de la literatura popular, tant en català com en castellà de tots els municipis de la nova comarca. La persona encarregada de fer-ho desconeixia el català i va fer les enquestes en castellà també als pobles de llengua catalana, sense aconseguir d'estimular els seus informadors de llengua catalana perquè li parlessen en aquesta llengua. El resultat va ser que només hi va recopilar els etnotextos i la narrativa en castellà, tret en aquest darrer cas de les breus frases rimades o ritmades que de vegades l'acompanyen (Muñoz 2007).[31] És ben sabut que en situacions d'avançada bilingüització i forta discriminació, com la que pateix la llengua catalana a l'Aragó, cal molta compenetració per part de l'enquestador —com sí que ha estat el cas en les enquestes de Carlos González (1996*a*) al Baix Cinca—, que només parla en la llengua castellana, perquè l'informant responga en la llengua catalana. Davant d'això, l'esmentat govern de la comarca del Baix Aragó-Casp va haver d'encarregar una nova enquesta a un equip de tres filòlegs de la Universitat Rovira i

Vegeu González (1996*a*) i Pasqual Vidal: *A la falda de la iaia (Literatura oral de Massalió)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 2005.

31 Una altra mostra d'aquest fenomen es pot observar al web *Las lenguas de Aragón* de la Direcció General de Política Lingüística del Govern d'Aragó en molts dels enregistraments fets a la Franja d'Aragó i presents en l'apartat «Tradición oral» d'aquest web en concret: <http://www.lenguasdearagon.org/> [data de consulta: juny de 2017].

Virgili: Carme Oriol, Pere Navarro i Mònica Sales. La persona encarregada de realitzar *in situ* l'enquesta, Mònica Sales, va fer les enquestes en llengua catalana i el resultat va ser l'esperat, ja que va obtenir dels informants els materials en català (Oriol/Navarro/Sales 2010). Aquesta darrera obra, *Literatura oral de Faió, Favara, Maella i Nonasp*, es caracteritza, a més, perquè replega molta informació sobre el context de la producció literària, que els compiladors de *Lo Molinar* i *Bllat colrat!* trobaven tant a faltar en llurs propis reculls.

A totes aquestes noves arreplegues de textos de literatura popular catalana de la Franja d'Aragó cal afegir algunes antologies: una de general, si bé per primerenca, encara amb poques mostres que no arriben a dues-centes (Quintana 1989); i d'altres més tardanes: de poesia popular del Matarranya (Quintana 2009) i de rondalles d'Antoni Bengochea (*Qüento va, qüento vingue*, 1998) de la mateixa comarca.

Atesa l'aparició tan tardana de reculls de literatura popular catalana de l'Aragó són pocs els estudis apareguts sobre aquesta literatura: una escassa desena. Especialment important és l'índex tipològic del conte popular aragonès de Carlos González, on els exemples catalans ocupen un espai important (1996*b*, 1998, 2010), i d'ací han passat als diferents índexs tipològics de la rondalla catalana de Carme Oriol i Josep M. Pujol (2003, 2008). Han aparegut estudis sobre les pastorades,[32] les parèmies i altres gèneres breus,[33] la relació de la literatura popular amb l'onomàstica (Moret 1995*a*, Quintana 1996), relats sobre malentesos entre parlants del castellà i del català (Borja 2013) i la llegenda del Comte Arnau a l'Alta Ribagorça (Quintana 1994, Roma 2015*a*), a la qual ja havia al·ludit Joan Coromines el 1981 al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (II: 484):

32 Vegeu Moners/Quintana (2015); Ángel López: «Observaciones sobre las 'pastoradas' ribagorçanes». *Archivo de Filología Aragonesa* núm. 32–35 (1984): 151–164; Francisco Salamero: *Pastorada de Torres del Obispo*. Torres del Obispo, 1987; Rafel Vidaller: «A pastorada de Castigaleu». *Luenga e fablas* núm. 1 (1997): 31–72.

33 Vegeu Moret (1999, 2001); José Enrique Gargallo: «Refranys meteorològics del Matarranya. De Lo Molinar a BADARE». Dins *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca/Associació Cultural del Matarranya, 2009, p. 165–185.

Deien que es faria riquíssim qui hi reeixís. Les encantàries de Castanesa feien el mateix, però l'hereu, Francesc, d'una de les cases més riques del poble [de Castanesa] (llegenda allí encara ben coneguda i general), va ser més afortunat que els galants d'Alinyà. Era home emprenedor i anava muntat en un cavall velocíssim. I així els [a les encantàries] va poder robar un llençol, però elles li van cridar des de lluny el fat terrible: «Francés, Francesot: de ric prou te'n faràs, però amb caldo de gallina no moriràs». Corria sense parar per tot lo món, dalt del seu famós cavall, com un altre Comte N'Arnau o Mal Caçador sense repòs, i sense recular davant cap perill. Un dia es va llançar a travessar un riu desbordat i rabent, i el seu poderós cavall prou va travessar-lo però ell va ser arrossegat per les aigües irades i va morir ofegat.

6. NOTES AL MARGE

Tots els treballs esmentats fins ara són la base de la qual ha sorgit la difusió i el foment de la literatura popular catalana de la Franja. Davant el daltabaix general de les formes de vida tradicionals en els darrers cinquanta anys, la literatura popular ho té cada vegada més difícil per manifestar-se i persistir, i més encara si ho fa en una llengua i una cultura tan discriminada a l'Aragó com ho és, ara mateix, la catalana. Amb tot, ha trobat una certa entrada a l'escola, a la litúrgia, als cors i grups musicals, a la festa[34] i encara que ben poca també en els mitjans de comunicació, si bé sempre amb la possibilitat de ser vetada per manifestar-s'hi en català, llevat només del cas molt concret de les classes opcionals d'aquesta llengua, i encara. On sí que ha trobat franca acollida, sense les gairebé inevitables reticències, ha estat en l'obra literària de molts escriptors. En el passat en la poesia que Manuel Milà i Fontanals publicà el 1867, el poema èpic «La Cançó del Pros Bernard», inspirat en la llegenda d'Unifred, dit Bernat de Ribagorça, ben conegut de cròniques medievals, i que donaria peu també a la llegenda castellana de Bernardo del Carpio (Miquel 1979: 95–131); i en la poesia de Jacint Verdaguer, que va incorporar la llegenda benasquesa del Roc de Paderna al Cant IV de Canigó (Quintana, 1989: 50–51; Quintana *et alii* 1997, I: 162, Quintana 2007: 252). I en l'actualitat en la lírica de clara influència popular d'Anton Abad, Susana Antolí, Tomàs Bosque, Josep Miquel Gràcia, Àngel Villalba, Hèctor B. Moret, com també en la narrativa d'aquest mateix autor i de Josep A. Carrégalo i Josep A. Chauvell, el llegendari de Pep Coll, la fraseologia de Jesús Moncada,[35] el teatre de les germanes Andresseta i Pepeta Bean de Fraga i gairebé tots els gèneres en l'extensa obra de Desideri Lombarte, entre bastants d'altres.

També fem esment, breument, al llarg d'aquesta exposició a un seguit de textos populars de creació anònima com ara la fraseologia, el teatre popular i els etnotextos. Així, pel que fa al teatre, trobem que

34 Pensem ací especialment en els animadors culturals de La Chaminera, l'Orquestrina del Fabirol, Tirititeros de Binèfar..., així com en Lluís-Xavier Flores i Àngel Villalba, que malden per revitalitzar el glosat.

35 Mercè Biosca; Maria-Pau Cornadó; Károly Morvay: *Aportacions de Jesús Moncada a la fraseologia catalana*. Lleida: Pagès Editors, 2015, vol. I.

són força característiques a la Ribagorça les pastorades, que es retroben també en altres llengües pirinenques, però no semblen existir en altres àrees catalanes; o les santantonades del Matarranya,[36] que en aquest cas sí que retrobem en altres punts del domini lingüístic català amb motiu de les celebracions al voltant de la diada de Sant Antoni de gener. Una cosa semblant passa amb les comèdies improvisades dels bureos masovers de l'Alt Matarranya, que se celebren, si més no, per tot el Maestrat, tant en l'aragonès com en el valencià i s'han documentat en altres indrets del País Valencià. La situació especial a la frontera de la llengua ha provocat l'aparició de contarelles en què s'explica en clau satírica el suposat caràcter híbrid del català parlat a l'Aragó o es critica l'afany castellanitzador de determinades persones; ambdós temes es descriuen també en localitats frontereres del País Valencià (Borja 2013).

La literatura popular catalana de la Franja coincideix majoritàriament amb la dels altres territoris del domini lingüístic català, tal com palesen els nombroses paral·lelismes amb textos procedents de les Balears, Catalunya i el País Valencià, tan sovint indicats a bastants del reculls (Borja 2014: 239–252). Manquen de fonament les conclusions a què va arribar un estudi sociolingüístic sobre la Franja que el Govern d'Aragó va encarregar a la Universitat de Saragossa l'any 1992, i en el qual es va arribar a dir que la singularitat de la literatura popular franjatina és el seu poliglotisme —«diglòssic» hauria calgut d'afegir— en castellà i català,[37] un tipus de poliglotisme, però, que és propi també de tota l'àrea de llengua catalana situada dins d'Espanya i Andorra, i pel cas en qualsevol territori amb poc o molt poliglotisme, diglòssic o no. En canvi, les pastorades de la Ribagorça franjatina sí que són un gènere singular dins de la literatura popular catalana, com més amunt hem indicat. I és bastant original el llegendari ribagorçà d'encantàries i menairons, en coincidència només amb moltes altres àrees pirinenques, també de diferents llengües; i creiem que ho són més encara els cicles del baró d'Espés i d'en Francès de Casta-

36 Salvador Palomar; Montsant Fonts: *La festa de Sant Antoni al Matarranya*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 1994.

37 «Las tradiciones populares muestran el carácter poliglósico de la Franja. Revelan la singularidad de esta área de Aragón como tierra fronteriza, que se expresa en diversas variedades lingüísticas en sus tradiciones populares» (Martín 1995, I: 139).

nesa aplegats a *Bllat colrat!*, en els quals s'ha estudiat la possible presència de reminiscències del conegut mite popular del comte Arnau a què abans hem al·ludit.[38]

La situació de moltes viles franjatines a la frontera de la llengua ha propiciat l'aparició de contarelles que expliquen en clau satírica el suposat caràcter híbrid del català parlat a l'Aragó:

> Va resultar que venie una velleta posant les pazaules a totes les poblacions i a la que va aplegar ací, allà a les Eres de la Codonyera, va dir:
>
> —Oi, no m'atrevixco a baixar ja a baix, ja me'n torno —diu—, que pàrlon com vullguen, que s'arréglon com puguen.
>
> Per això tenim este xapurriau, nantros. Este parlar tan eixo (Quintana *et alii* 1995, I: 201).

El bilingüisme diglòssic franjatí es manifesta en moltes facècies de malentesos castellà/català, o en la coneguda folia:

> Les mossetes de...
> tenen lo parlar molt fi:
> al cresol diuen candil,
> a la finestra ventana
> i al jolivert perejil (Carreras 1908: 257; Esteve 1926: 286).

38 En relació amb la llegenda arnauenca convé remarcar que l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* va recollir la cançó del comte Arnau l'any 1929 a cinc localitats de l'Alta Ribagorça, territori on no se n'havia conegut cap abans (Massot 1993–2011, XI: 88, 115, 151, 166, 268).

7. NOTA FINAL

En iniciar la tasca de recollida de la literatura popular catalana de l'Aragó els investigadors saben que s'hauran d'enfrontar a la *communis opinio* de la immensa majoria de llurs conciutadans, que si bé en alguns casos admeten —encara que sovint a contracor— que a l'Aragó es parla català, opinen gairebé per unanimitat que en aquesta llengua no s'hi produeix literatura popular, i si alguna cosa hi hagués, només podria ser imitació matussera de la literatura popular en castellà. Sobretot en els primers temps, aqueixa ideologia era plenament acceptada per la mateixa població de llengua catalana, de tal manera que, com van observar els recopiladors dels citats reculls *Lo Molinar* i *Bllat colrat!*, sovint a l'inici de les enquestes els informants declaraven rotundament que ells tot això de contes i cançons només ho feien en castellà. I, tanmateix, els recopiladors continuaven fent l'enquesta, amb el resultat que al cap d'una estona havien obtingut dels informants un bon feix de textos de literatura popular en català, per més que en acabar l'enquesta aquests mateixos informants seguissen declarant, sense cap mena de rubor ni malícia, que ells, tot això de contes i cançons de sempre només ho fan en castellà. Davant d'una situació tan anòmala, els investigadors van entendre que en ambdós reculls no n'hi havia prou de mostrar una bona collita de literatura popular catalana de l'Aragó, sinó que calia donar-ne mostres de pràcticament totes les localitats perquè tampoc fos possible declarar que a les localitats d'on no se'n donaven, era perquè no n'hi havia. I una cosa semblant era necessària a l'hora de posar els textos recollits oralment per escrit: s'havien de donar en cru, amb tots els localismes, aragonesismes i castellanismes, sense evitar cap solecisme, ni completar frases trencades ni eliminar repeticions —o els freqüents eh i ah— perquè tampoc no fos dit que eren en català d'altres indrets. Era una actitud que pot semblar excessiva, si bé del tot necessària, encara que això no fes més atractius estèticament els textos presentats. En alguns casos, però, aquestes darreres mesures no van ser possibles, perquè els col·laboradors no s'ajustaren a les condicions de reproducció escrita del text que els investigadors els havien indicat, i en transmeteren versions més formals.

Per finalitzar aquesta exposició, ens cal indicar que a la Franja —a l'Aragó catalanòfon—, recollir literatura popular en català és, encara a hores d'ara, fer feina d'il·lusionat il·lustrat, d'intentar trencar tabús, idolatries i supersticions profundament arrelades entre una població que ha estat sotmesa de sempre al més negre obscurantisme pel que fa a la qüestió lingüística i, de retruc, cultural. Tot plegat pot resultar un fort entrebanc en la feina, ja prou difícil en circumstàncies mitjanament normals, de recol·lecció de la literatura popular per part dels investigadors.

Tanmateix, avui podem dir, per fortuna, que la taca blanca sobre els reculls i estudis de la literatura popular a la Franja d'Aragó comença a estar plena de colors, matisada per colors vius i diversos.

V. ANDORRA

Al segle xviii s'escriuen els primers manuscrits andorrans que fan referència al fet diferencial del país i a les seves creences i els seus costums. Ja al segle xix, els testimonis de juristes i funcionaris dels estats veïns, viatgers romàntics i excursionistes ofereixen un relat singular i polifònic sobre la vida a les valls andorranes, el folklore i la tradició oral. Les primeres temptatives per documentar la literatura oral andorrana se situen al tombant del segle xx i arriben de la mà de folkloristes, etnògrafs i literats catalans vinculats a la Renaixença que percebien les valls andorranes com a part de la cultura pirinenca catalana. Els primers treballs andorrans sobre el folklore, i en particular de la literatura popular, arriben més tard i s'emmarquen en els profunds canvis socials, culturals i identitaris que viu el país durant la segona meitat del segle xx.

Així doncs, la revisió dels estudis sobre la literatura oral andorrana ofereix una història d'intensitat discontínua que posa en relleu la seva dimensió com a territori petit i la seva condició de país de frontera. Per aquesta raó, les motivacions i els resultats dels treballs referenciats s'han d'abordar des d'una perspectiva històrica, tant en relació amb els esdeveniments socials i culturals que s'han anat succeint fora de les fronteres andorranes, i molt especialment a Catalunya, com en relació amb la transformació de la situació econòmica, social i política que ha travessat el país al llarg de tots aquests anys.

1. LA LITERATURA POPULAR A ANDORRA, UNA HISTÒRIA EN CONSTRUCCIÓ

La història de la literatura popular a Andorra és una crònica singular i invertebrada que s'articula a partir de treballs dispersos de naturalesa diversa, duts a terme, generalment, per autors estrangers, que se succeeixen des del segle xix. De fet, sovint, en l'àmbit d'estudi del folklore, la producció andorrana associada a la societat rural s'ha estudiat com a part del conjunt de les valls pirinenques veïnes perquè compartia trets comuns amb la d'altres territoris de parla catalana. Tant per la situació del país com per les seves formes de vida associ-

ades a l'economia agropastoral, Andorra ha format part de la cultura pirinenca, amb unes característiques pròpies que han derivat d'un recorregut històric que ha permès als andorrans mantenir la seva sobirania, però amb una estreta relació amb les terres de parla catalana. I no va ser fins a la segona meitat del segle XX que, al país, van aparèixer les primeres entitats i institucions interessades a generar i organitzar estudis sobre la història, la cultura o el folklore com havia succeït en altres territoris. La revisió dels estudis sobre la literatura popular andorrana produïts dins i fora del país és, doncs, una lectura diacrònica dels treballs que s'han elaborat des de la segona meitat del segle XIX, així com dels seus autors i de les institucions que els han promogut, amb l'objectiu de conèixer-ne les motivacions i les mirades.

Abans, però, cal remuntar-se al segle XVIII per trobar els primers manuscrits que fan referència al fet diferencial dels andorrans. L'especificitat andorrana se sustenta en el seu recorregut històric, en la subsistència i en l'evolució de les seves institucions, i en la manera d'organitzar el territori. La memòria històrica dels andorrans cerca el seu referent escrit en el *Manual Digest de las Valls neutras de Andorra. En lo qual se tracta de sa Antiguitat, Govern y Religio, de sos Privilegis, Usos, Preheminencias, y Prerrogativas,* escrit per Antoni Fiter i Rossell (1706–1748), capellà i advocat andorrà, per encàrrec del Consell General, màxima institució política del país, l'any 1748. El *Manual Digest* és un relat de la història política d'Andorra, i és un recull del dret consuetudinari que inclou un compendi de màximes o consells de bon govern i de comportament social correcte d'acord amb el costum. Sens dubte, es tracta d'una obra singular i complexa, clau en la historiografia andorrana. Com també ho és un altre text escrit quinze anys més tard pel capellà Antoni Puig, *Politar andorrà. De la Antiquitat, Govern i Religio, dels Privilegis, Usos, Preheminencias, Consuetuts y Prerrogatives de la Vall de Andorra* (1763). Aquest segon manuscrit, encarregat també pel Consell General, reprodueix una gran part de la compilació dels usos i costums del *Manual Digest* i n'afegeix informació nova. Els dos costumaris combinen notícies històriques amb el llegendari i donen un caire normatiu als costums dels andorrans. Això els converteix en una mena de guiatge per als governants i els andorrans en general. El mite fundacional entorn del paper de Carlemany és un aspecte central del llegendari histò-

ric del país, i molts usos i costums que es proposen i es defensen en els manuscrits són part de la identitat col·lectiva andorrana (Comas/ Pujadas 1997). Malgrat que aquestes obres manuscrites no es van difondre àmpliament fins que es van editar i publicar els anys vuitanta del segle passat, d'alguna manera, molts dels aspectes que hi recullen els autors han impregnat l'imaginari històric dels andorrans. La significació dels dos textos va adquirir un valor afegit amb el pas del temps, atès que s'hi recollien costums «ancestrals» que havien estat transmesos de generació en generació, i pel fet d'haver estat escrits van adquirir una certa oficialitat. El valor d'aquests manuscrits s'ha d'entendre en el moment en què es van escriure i en el context d'una societat de tradició gairebé oral.

A partir de la segona meitat del segle XIX, la producció sobre Andorra és més nombrosa; són textos que parlen d'institucions, d'història i de costums amb referències al folklore i a la literatura popular. En el context del romanticisme europeu, juristes, viatgers, excursionistes i folkloristes estrangers visitaven encuriosits el petit país envoltat de muntanyes que observaven des d'interessos ben diferents. Mentre que els juristes emfasitzaven les particularitats històriques del país, i la pervivència d'unes institucions arcaiques, els relats dels viatgers i dels excursionistes reflectien les impressions del viatge, amb descripcions minucioses plenes de matisos en alguns casos i amb històries inversemblants en d'altres, que han esdevingut cròniques d'una època. Els uns i els altres solien incloure descripcions sobre alguns aspectes de la tradició oral i la forma de vida dels andorrans. En canvi, els etnògrafs i els folkloristes percebien les valls andorranes com a part de la cultura pirinenca, dins d'una unitat geogràfica, sense obviar la diversitat i la fragmentació que hi existia. Totes aquestes mirades foranes que volien desentranyar tant les particularitats històriques com els trets culturals compartits amb altres indrets dels Pirineus constitueixen, sens dubte, un relat polifònic sobre aquella societat rural de muntanya.

En els anys posteriors de la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial, al país es viu un procés de modernització i d'urbanització fruit d'un creixement econòmic i poblacional que genera una transformació social notòria. Això fa aflorar una inquietud cultural desconeguda fins aleshores. Es van crear associacions culturals integrades per andorrans, alguns dels quals havien freqüentat els

ambients culturals barcelonins i, sobretot, per exiliats catalans que havien cercat refugi a Andorra i a la Catalunya del Nord, fugint de les conseqüències de la Guerra Civil Espanyola i, posteriorment, de la repressió franquista. Andorra es va convertir, així, en un lloc de trobada per a determinades elits intel·lectuals on es reafirmava la consciència de la catalanitat, però on, al mateix temps, sorgia un sentiment d'especificitat que va forjar un interès creixent per la identitat cultural andorrana.

Fruit del procés de modernització del país i de la reivindicació identitària, l'any 1960 el Consell General, màxima institució política del país, va crear la Junta de Cultura. Va ser el primer organisme públic dedicat plenament a vertebrar, institucionalitzar i impulsar els estudis sobre història i dinamitzar la cultura. A poc a poc van néixer institucions com l'Arxiu Nacional, l'Institut d'Estudis Andorrans, el Patrimoni Artístic Nacional i la Biblioteca Nacional que, encara avui, s'encarreguen de salvaguardar el patrimoni cultural, així com de generar estudis diversos. Van sorgir, també, les primeres editorials i les primeres publicacions que parlaven de la cultura del país des del mateix territori. Uns anys més tard, en aquest context d'institucionalització de la recerca i el coneixement, es va crear l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra amb la finalitat de documentar els grans temes de la cultura, entre els quals es recullen aspectes sobre el folklore i la tradició oral.

En conseqüència, quan es revisen els treballs que fan referència a la literatura oral andorrana i al seu folklore en general, s'observen moments i interessos diversos sobre la producció popular que s'han d'analitzar en el context històric, tant en relació amb els moviments culturals que s'han anat succeint fora de les fronteres andorranes, i molt especialment a Catalunya, com en relació amb la situació econòmica, social i política que ha travessat el país al llarg de tots aquests anys. Tal com s'esmentava amb anterioritat, durant la segona meitat del segle XX, a Andorra es van viure canvis intensos i transformacions profundes que abocaven cap a la necessitat d'impulsar projectes culturals amb l'objectiu de fomentar i d'institucionalitzar el coneixement històric, social i cultural del país.

1.1 Els primers documents sobre la literatura oral. La mirada dels altres: viatgers, excursionistes, folkloristes i etnògrafs

Les primeres notícies sobre la cultura popular andorrana se situen a la segona meitat del segle XIX i van arribar de la mà de juristes i funcionaris dels estats veïns, viatgers romàntics d'arreu del món i, sobretot, d'excursionistes i literats catalans vinculats al moviment de la Renaixença que exploraven Catalunya i els pobles de parla catalana amb la voluntat de reivindicar la història i la cultura pròpies. Cal insistir, però, en el fet que la producció literària sobre Andorra va ser significativa però discontínua. L'especificitat històrica andorrana despertava un gran interès: els costums jurídics, les institucions i algunes de les seves tradicions, com les llegendes i les cançons, eren aspectes que veien amb curiositat. I alguns dels escrits es poden retrobar en reculls de narrativa popular i en les interpretacions folklòriques més actuals.

Entre la producció literària francesa sobre Andorra es poden destacar treballs com els dels viatgers romàntics Gaston Vuillier (1845–1915), que va publicar *Le val d'Andorre* (1888), i Gaston Combarnous (1892–1987), *Les vallées d'Andorre* (1933). El relat de Vuiller està ple de referències històriques, institucionals, etnogràfiques i artístiques. La seva crònica inclou testimonis que enriqueixen la narració, i il·lustracions que retraten la societat, els seus costums i les seves tradicions. Combarnous viatjà al país com a part del seu periple pels països petits, fruit del qual publicà diversos textos en la col·lecció «Voyage aux États Lilliputiens». En el text sobre Andorra recull narracions orals com «la légende d'Engolasters», «la légende du premier couple d'Andorre» i «la combat singulier de Seturia».[1] Són relats de viatges impregnats del romanticisme de l'època que s'emmirallaven en un cert exotisme.

Tanmateix, entre la producció historiogràfica francesa cal fer una referència especial a l'obra de Jean-Auguste Brutails (1859–1926), arxiver del Departament del Pirineu Oriental i jutge del Tribunal Superior d'Andorra, que va desenvolupar gran part dels seus estudis al territori nord-català i Andorra. Entre les seves aportacions, cal posar

1 El prefaci del llibre el va fer Isabelle Sandy (1884–1975), que escriví la primera novel·la ambientada al país, *Andorre ou les hommes d'airain* (1922). Sandy literaturitza la forma de vida dels andorrans, els costums i les creences d'aquella època.

en relleu *La coutume d'Andorre* (1904), un treball clau sobre la condició política andorrana.

Menys conegut, però força interessant també, és el treball de François Bladé (1827–1900), un magistrat, historiador i folklorista francès que l'any 1875 va publicar *Études Géographiques sur la Vallée d'Andorre*, que descriu la geografia i la història institucional del país i recull aspectes de la seva narrativa popular. En la seva relació amb les valls andorranes, Bladé reivindicava les tradicions culturals i la llengua del país, i comentava que l'existència d'institucions comunes amb els països catalans marcava una frontera cultural amb França.

Mig segle després, el 1925, l'arqueòleg francès Joseph Vézian (1886–1958), en el marc dels seus estudis pirinencs, va dur a terme un seguit d'enquestes al país, en les quals va recol·lectar mostres de la literatura oral. Vézian va ser un destacat prehistoriador, folklorista i etnògraf. Pertany a la generació que creia que el folklore del poble era una pervivència del passat, i l'antropologia, una disciplina que podia ajudar a dilucidar el passat de l'home i les societats. El seu interès per desxifrar els gravats i les pintures rupestres de l'Arieja el van portar a interessar-se per les creences i les produccions populars de la zona. Amb aquesta missió, va dur a terme enquestes per tot el departament de l'Arieja i va estendre la seva recerca a Andorra i el País Basc. Va estudiar les marques de propietat i dels ramats, i es va interessar pels costums, les creences, els relats de bruixeria, les llegendes i les rondalles que s'explicaven a les comunitats rurals. Els seus quaderns de camp, organitzats des del punt de vista geogràfic i temàtic, recullen les enquestes que va fer amb anotacions i dibuixos il·lustratius en què també es documenten aspectes diversos sobre la societat andorrana. Vézian va ser a Andorra l'any 1925 i va recollir material sobre les pràctiques agrícoles i ramaderes, que incorporava descripcions sobre les creences, els costums i les llegendes.[2]

> L'étude du folklore andorran est particulièrement attachante en raison de l'isolement politique et géographique du pays qui favorise la conservation des vieux usages. Cependant on constate en Andorre, comme un peu partout, une disparition rapide des coutumes et des croyances du

2 Les seves *Notes d'enquêtes ethnographiques sur l'Ariège et les Pyrénées. Fiches, dessins, croquis* constitueixen el fons Joseph Vézian, que es pot consultar als Arxius Departamentals de l'Arieja (Foix).

> passé ; aussi est-il grand temps de les noter avant que la génération qui en est encore dépositaire ait entièrement disparu. Une étude approfondie du folklore andorran nécessiterait une connaissance approfondie de la langue catalane et un séjour d'une certaine durée dans le pays ; les renseignements qu'il m'a été donné de recueillir ne constituent qu'une contribution à cette étude. Mes recherches ont porté principalement sur les marques de propriété et sur les légendes locales [...] Des événements récents ont attiré l'attention sur l'Andorre et sur sa constitution politique, curieux vestige de l'époque féodale. L'état de choses actuel sera-t-il conservé ou la petite république va-t-elle se moderniser ? L'avenir nous l'apprendra. Ce qui intéresse particulièrement le folkloriste et l'ethnographe en Andorre, c'est la conservation des vieux usages facilitée par le caractère archaïque des institutions et aussi par l'isolement du pays au fond de hautes vallées pyrénéennes (1 J 575 dossier Andorre, 1925).[3]

L'obra de Vézian ha estat compilada i estudiada per un altre pirineista francès, Olivier de Marliave, a *Carnets Ariégeois* (1988).

Durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX, no solament els francesos es van sentir atrets per aquest país en el bell mig dels Pirineus Orientals, sinó que altres viatgers i excursionistes de procedències diverses es van endinsar en la petita república d'Andorra. Anglesos, espanyols, nord-americans... també van arribar seduïts per un racó de món que semblava escapar als temps moderns. Entre els viatgers americans que van recórrer les valls i van escriure les seves impressions, cal destacar la figura del literat i viatger Bayard Taylor (1825–1878), que va visitar Andorra l'any 1867, i en va deixar constància en els seus llibres *The Republic of the Pyrenees* (1867) i *The Hidden Republic* (1911). Són relats romàntics més o menys inversemblants que descriuen costums i recullen aspectes de la vida entre les muntanyes andorranes.[4]

Aquella Andorra dels viatgers va ser una destinació privilegiada per a l'excursionisme català, que havia agafat una gran força en el marc de la Renaixença. Sens dubte, els relats dels catalans van ser més abundants i més rics per entendre el folklore i la literatura po-

3 Ethnopôle Garae, centre de documentation d'ethnologie et d'anthropologie: <http://www.garae.fr/> [data de consulta: juny del 2017].

4 Molts d'aquest relats de viatges els està reeditant i publicant el Govern d'Andorra dins la col·lecció «L'Andorra dels Viatgers», que es va iniciar el 2002.

pular andorrans. Amb un estil més proper, mostren altres interessos, i sobretot un altre coneixement del país. Sobre Andorra van escriure alguns polítics, periodistes i literats importants com Valentí Almirall, Jacint Verdaguer i Cosme Vidal, que signava amb el pseudònim de «Josep Aladern». En la seva estada a Andorra durant l'estiu de 1883, Verdaguer (1845-1902)[5] va compilar narracions de la tradició oral com la de «L'estany d'Engolasters», una de les més conegudes actualment, i la va incloure en el seu llibre *Rondalles* (1905).

Cal fer una referència especial a les figures de l'excursionista i escriptor Artur Osona, de l'escriptor i folklorista Antoni M. Alcover i del folklorista i crític musical Salvador Armet i Ricart (1860–1928), conegut també com a *comte consort de Carlet i del Castellar*. Armet va fer diverses excursions a les valls d'Andorra que va relatar en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.

> Les cançons que encara algun vell pastor entona en les solitàries altures, mig ajaçat a la gleva, tot contemplant els horrorosos precipicis que s'obren als seus peus, per a acabar en planes rialleres i esmaragdins prats, o que canta posant sa mirada i sa pena en el cel (en queden molt pocs d'aquesta mena), són totes elles nostres més populars i conegudes cançons catalanes i provençals, de Cerdanya, de l'Empordà o del Rosselló. Les que canten els altres pastors i rabadans són *tangos, guajiras* i altres creacions importades de ciutat i de les més conegudes sarsueles del *género chico*. Amb les corrandes i llegendes passa lo mateix. No n'hi ha cap que presenti originalitat digna d'estudi, ni caràcter propi que ens mostri quelcom original de la terra, o que ens transporti vers altres temps dintre un ambient purament andorrà, relacionat amb son caràcter i ses costums: totes són variants de les que sentim contar arreu (Armet 1907: 143–144).

Armet no va trobar diferències entre les expressions populars andorranes i les de les comarques catalanes veïnes. Però, com també els succeí a altres coetanis, es va deixar seduir per la història de les institucions: «Les Valls d'Andorra, per sa constitució política, són

5 Els resultats literaris del periple pirinenc de Verdaguer a peu pel Conflent, la Cerdanya, l'Urgellet, la Ribagorça, la Vall d'Àneu, l'Arieja i Andorra han estat força estudiats, però, en el cas andorrà, el seu llegat sobre rondalles i folklore va despertar un interès per aquest tipus de narrativa.

eminentment tradicionals: el folklore polític és en elles dignes d'estudi» (1907: 144).

Les aportacions al folklore andorrà dels excursionistes i dels estudiosos catalans al tombant del segle XX han estat clau per entendre les formes de vida que van caracteritzar aquest territori de muntanya. Són cròniques d'excursions i de viatges on es descriu el medi, es proposen itineraris, es descobreixen aspectes de la vida dels habitants i també es fan al·lusions a les expressions del folklore local en què s'inclouen dades sobre la literatura popular. Josep M. Guilera, muntanyenc català, va dedicar diversos capítols d'*Una història d'Andorra* (1960) als relats d'aquests viatgers i excursionistes estrangers que van descriure el seu pas pel país.

Per trobar reculls i descripcions sistemàtiques sobre el folklore andorrà durant aquells anys, cal dirigir-se als importants fons documentals que hi ha a Catalunya, com són els de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya, que disposa d'un material gràfic rellevant sobre la societat tradicional andorrana.

Per a la preparació de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1921–1936), es van organitzar les denominades missions d'investigació i de recollida de cançons populars per les terres de parla catalana. Els estudiosos van organitzar sortides pels diferents territoris, i a més de cançons també van documentar danses, rondalles, llegendes i altres gèneres de la literatura popular. A l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya es va incorporar el fons Aguiló, de Marià Aguiló i Fuster (1825–1897), entre altres aportacions rellevants. Del fons Aguiló, cal destacar-ne material cançonístic que es va recollir en diverses parròquies d'Andorra (Massot 1993–2011, IV, fasc. 1). Al mateix Arxiu hi ha altres materials, com són alguna oració i unes «Notes sobre l'anella de Font Argent (Montanya d'Andorra)» (Massot 1993–2011, IV, fasc. 2: 697).

Entre els «missioners» van tenir un paper destacat les folkloristes Palmira Jaquetti i Maria Carbó, que van ser a Andorra durant les seves missions a les terres pirinenques. Jaquetti (1895–1963) coneixia alguns dels indrets pels quals va passar perquè el seu pare havia nascut a la Seu d'Urgell. En la *Memòria de la missió recerca de cançons i músiques populars realitzada per Palmira Jaquetti i Maria Carbó a*

la Seu d'Urgell, Pallars i Aran del 9 de juliol al 3 de setembre de 1925, per comanda de l'obra de Cançoner Popular de Catalunya (Massot 1993–2011, VI: 99–153), Jaquetti va narrar el seu periple per Andorra i va deixar constància de les impressions sobre la gent i el país. No va escatimar adjectius per descriure els informants, majoritàriament dones, amb què van tenir l'oportunitat de parlar; fins i tot va detallar com van poder contactar amb cada un d'ells i com es van desenvolupar les entrevistes. El diari de camp de la missió de recerca és, sobretot, un recull d'impressions i de situacions que t'apropen a la vida de les Valls, i molt especialment a la de les dones.

El diumenge 26 de juliol Jaquetti i Carbó van arribar a Andorra. Una de les primeres impressions que descriu Jaquetti és de sorpresa quan van sentir com una dona andorrana es referia als veïns catalans com a espanyols. En la primera casa on es van allotjar van tenir l'ocasió de fer cantar una velleta de vuitanta-nou anys que, per a la seva sorpresa, també havia cantat al musicòleg mossèn Higini Anglès temps enrere. Les seves no van ser les primeres missions al país.

> La dona Biscàrria, que havia cantat a Mn. Anglès, ens ha cantat amb molta traça encara, malgrat els anys, coses que aleshores no li recordaren. Per fer-li memòria hem començat de cantar i tot seguit li revenien cançons. I la velleta Maria, arrugadeta de mans i de cara, petita, cabdellada, marcida, ha començat a contar-nos la seva vida, els fills que ha tingut, els que ha *plegat*. Perquè les pacients anessin bé, abans del moment deia una oració, que ha recitada, amb els actes de fe, esperança i caritat; així tot deslliurament reeixia. No li hem pogut treure sinó una cançó, en una hora i mitja (Massot 1993–2011, VI: 115).

Jaquetti va deixar constància de la seva contrarietat per saber que el terreny havia estat explorat amb anterioritat i va expressar la necessitat d'anar a pobles més extrems, «inexplorats». Les dues folkloristes van poder parlar amb una dona jove que guardava vaques en un prat d'Escaldes, amb una altra dona jove «que fa cigars i canta amb afició» i també amb la Biscàrria, la Fustera, la Quica i l'Estanyeta, entre d'altres. Van poder recollir cançons, balls, oracions i algun altre relat durant les seves visites a Santa Coloma, les Bons, la Mosquera, Encamp. A la Massana van contactar amb Mn. Bordes, parent de Jaquetti, i van continuar cap a Ordino, on van fer nit. Ja de tornada, l'última parada va ser a Sant Julià abans de continuar la missió a la Seu d'Urgell el dia 1 d'agost. L'intent sense èxit de recol·lectar

cançons a Sant Julià va motivar les darreres impressions de la musicòloga: «Cançons revellides, esmicolades, enrunades. Les cançons de la contrada les trobem repetides, si no exactes, esmolades de tant córrer engrunades a memòries febles i oïdes anèmiques» (Massot 1993–2011, vi: 99–153).

Són paraules que denoten que les expectatives de les dues recollectores no s'havien vist satisfetes i que semblen compartir la idea d'altres musicòlegs coetanis que pensaven que s'havia fet tard per recollir les cançons tradicionals. Entre les cançons documentades per les dues dones i publicades a «Selecta dels materials recollits per la missió Jaquetti-Carbó 1925» (Massot 1993–2011, vi) destaquen «Tira una pedra enlaire», «De dotze lladres que eren», «La Dida», «Troba l'esposa prenyada» i «El dia de Sant Pere», i algunes sense lletres com el «Ball de l'Agneta» (Santa Anna), que va interpretar Carme Calva, filla d'Engordany, i el «Ball de la Marratxa», que interpreta Dolors Camps, de 57 anys i filla de Sant Julià de Lòria, i que possiblement va interpretar el «Ball Cerdà». Aquests balls són força populars avui dia i, fins i tot, han estat reconeguts com a part del patrimoni festiu.

Les referències en les memòries escrites per Jaquetti sobre la presència d'Anglès per terres andorranes són constants i s'insisteix en el fet que algunes dones no li haurien volgut cantar cançons que elles sí que van poder recollir. El cert és que el 27 de setembre de 1921, Higini Anglès (1988–1969), acompanyat de l'etnòleg Josep Maria Batista i Roca (1895–1978) i el poeta Ventura Gassol (1893–1980), van ser a la Massana i Andorra la Vella procedents de les Valls d'Àneu durant una sortida etnogràfica als Pirineus, tal com expliquen en la correspondència mantinguda amb Tomàs Carreras i Artau, on comenten les incidències etnogràfiques. Anglès va voler deixar constància del que per a ell era la desaparició dels gèneres propis de la cançó popular i de l'oralitat com a canal tradicional de comunicació d'idees, coneixements i valors. Anglès va formar part de les missions científiques de recol·lecció de cançons tradicionals per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Els materials que van recol·lectar durant la sortida pirinenca es complementen amb correspondència i imatges d'alguns informants i cantaires que són part del fons de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.

L'esclat de la Guerra Civil Espanyola i la instauració del règim franquista van representar una aturada de gairebé tots aquells ambi-

ciosos projectes. L'exili de molts intel·lectuals i la manca de recursos per a la investigació van impossibilitar la continuïtat de la recerca. Eren temps difícils. Només alguns estudiosos com Joan Amades i Ramon Violant van prosseguir les tasques de documentació folklòrica i etnogràfica als Pirineus.

El folklorista Joan Amades i Gelats (1890–1959) va recollir tradicions, costums, cançons, llegendes i altres expressions folklòriques catalanes. Les seves primeres passes en l'estudi de la literatura popular es van iniciar amb els projectes de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. En la seva producció aborda tradicions i costums dels territoris de parla catalana, on fa referències constants a Andorra. De fet, les seves obres més reconegudes, el *Costumari català* (1950–1956) i *Folklore de Catalunya* (1950–1969), han estat la base documental per a treballs posteriors i la font d'inspiració per a la recreació folklòrica de danses com el contrapàs del bou, el porrer de Sant Julià i el ball dels cornuts, que han estat interpretades per l'Esbart Dansaire Lauredià.

L'etnògraf Ramon Violant i Simorra (1903–1959) va ser testimoni dels grans canvis que s'estaven produint a les comarques pirinenques. Va escriure una de les obres de referència, *El Pirineo español,* l'any 1949, on també descriu la forma de vida a les valls andorranes, que emmarca en la seva percepció com a pirineista.

> Los andorranos viven allí tranquilos, explotando la ganadería, un poco la agricultura, otro poco el turismo y en mucho el contrabando, con el cultivo y la industria del tabaco barato en gran escala. Moran en rústicos caseríos de tipo marcadamente pirenaico primitivo, al parecer construidos al azar, a lo largo de las torrenteras; pero poseen también hermosos edificios, algunos hoteles modernos y hasta una emisora de radio, para solaz de los turistas que visitan tan curiosa República enclavada entre España y Francia.
>
> Pueblo de vida y organización patriarcales, con leyes propias, de los pocos autóctonos que quedan todavía en los Pirineos, el Principado de Andorra, recluido en un rincón de nuestra cordillera, parece como una supervivencia de otras épocas, que se mantiene viva en nuestros agitados tiempos. Es una lástima que se esté «modernizando» tan rápidamente.
>
> Los andorranos son auténticamente catalanes. Ni el habla –el catalán es el idioma oficial del valle–, ni las costumbres, ni el pensamiento, ni el carácter —dice Chevalier—, los distinguen de sus vecinos del Urgellet, con los cuales viven en comunicación constante (Violant 1985: 56–57).

La seva etnografia de les formes de vida materials s'acompanya de creences, costums i expressions de la literatura oral, com cançons i parèmies. Durant el seu treball, Violant va coincidir amb un altre investigador il·lustre, el lingüista alemany Fritz Krüger (1889–1974) en els seus recorreguts pels Pirineus durant els estius de 1927 i 1929. Krüger va escriure *Die Hochpyrenäen*, una part de la qual ha estat traduïda al castellà amb el títol *Los Altos Pirineos* (1995). L'obra constitueix una aportació valuosa per al coneixement lingüístic i etnogràfic del vessant sud dels Pirineus Centrals, on es troba Andorra.

Aquests treballs folklòrics i etnogràfics s'emmarquen en un període clau i rellevant dels estudis del folklore que finalitzen durant els anys cinquanta i descriuen una Andorra rural que vivia d'una agricultura i una ramaderia d'alta muntanya, on les formes de vida predominants en aquell moment no eren tan diferents d'altres zones dels Pirineus. Les aportacions de tots aquests autors compartien una característica comuna: la seva mirada forana.

1.2 La institucionalització de la recerca històrica i la dinamització cultural. Una qüestió d'identitat

Els anys cinquanta, considerats per alguns autors com un decenni frontissa pels canvis econòmics i socials significatius que se succeeixen,[6] conflueixen un seguit de factors que a poc a poc canvien notòriament l'escenari cultural del país. Andorra havia establert una relació fluida amb la intel·lectualitat catalana, perquè algunes personalitats del món artístic i cultural hi van buscar refugi fugint de la dictadura franquista. També van retornar al país molts andorrans residents a Catalunya. S'iniciava així un període intens de transformacions i d'iniciatives diverses que va afavorir una inquietud cultural desconeguda fins a aquell moment. Entre els andorrans residents majoritàriament a Barcelona que van retornar al país durant la postguerra espanyola destaquen figures com la de Narcís Casal i Vall.

6 En aquesta dècada el país va viure una transformació social i econòmica que va assentar les bases de l'Andorra actual. La dècada dels anys seixanta va ser prodigiosa, ja que el país va experimentar un important creixement econòmic que va anar acompanyat de l'arribada massiva de migració majoritàriament espanyola. La construcció es va intensificar en petits pobles com Andorra la Vella i Escaldes, i es va consolidar el model de l'Andorra turística i comercial (Lluelles 2004).

Casal i Vall (1911–1987) havia freqüentat diversos ambients culturals barcelonins de caràcter catalanista, particularment musicals, com l'Orfeó Català. Quan es va instal·lar a Andorra el 1956, juntament amb els seus germans Jacint, Jaume i Joan, va fundar l'Editorial Casal i Vall, i va editar i publicar obres emblemàtiques de la història i el dret andorrà en la col·lecció «Monumenta Andorrana», dirigida per Cebrià Baraut l'any 1965. Baraut (1917–2003) va ser un erudit benedictí que va fer nombrosos treballs relatius a la història i a la cultura del país i va crear també els *Quaderns d'Estudis Andorrans* l'any 1976.

Aquests van ser anys clau per a la reivindicació de l'especificitat andorrana. La confluència de personalitats amb inquietuds culturals va possibilitar el sorgiment d'escenaris nous que promovien el coneixement i la sensibilitat vers la identitat cultural i lingüística. Com en l'apartat anterior, és necessari fixar la mirada en aquestes persones i, sobretot, en les seves actuacions per entendre com evolucionen els estudis sobre folklore i més concretament sobre la narrativa oral. De fet, el canvi més rellevant va ser que apareixen els primers treballs andorrans.

El canvi d'escenari el va marcar el primer Curs Internacional Superior d'Extensió Cultural, que va tenir lloc a Andorra l'estiu de 1955. Durant uns anys els cursos internacionals sobre filologia romànica i cultura pirenaica van continuar i van atraure estudiosos dels territoris veïns i el país va esdevenir un lloc de trobada per a molts intellectuals interessats en la història, la cultura i la llengua. Durant la celebració d'aquests cursos, Andorra es va convertir en la capitalitat de la cultura on es parlava el català, l'occità, el francès i el castellà, i es van debatre temes d'actualitat. Sens dubte, els cursos internacionals van incidir en la projecció cultural del país.[7]

En aquest context d'efervescència cultural van aflorar inquietuds noves. Davant les mutacions profundes que s'estaven experimentant al país, els andorrans van percebre la necessitat de crear institucions pròpies per al foment de la recerca històrica i la identitat cultural que sorgia d'un sentiment d'especificitat que es reafirmava enfront d'al-

7 Els cursos van revitalitzar l'associacionisme cultural i es van crear entitats com l'Esbart de Santa Anna d'Escaldes i l'esbart d'Andorra la Vella i de Sant Julià de Lòria, i els Cors Andorrans dirigits pel mestre Josep Fontbernat. El 31 de desembre de 1955 es va inaugurar el Pessebre Vivent d'Engordany, de l'Esteve Albert.

tres formes identitàries amb què es convivia quotidianament. El canvi socioeconòmic que es vivia derivava en un canvi en l'estil de vida i un canvi del paradigma cultural. Com a conseqüència de la necessitat de reforçar la identitat pròpia, i fruit de les transformacions que es produïen a les institucions, l'any 1960 el Consell General va crear la Junta de Cultura, la primera institució encarregada de la gestió del patrimoni artístic i la cultura, que també va dur a terme activitats i accions diverses per promoure la història i la llengua.[8] Una de les primeres iniciatives d'aquest organisme va ser encarregar un compendi pedagògic sobre història, geografia, institucions, cultura i costums. Així, l'any 1963 es publicava *Andorra, el meu país*. Aquest llibre recull les tradicions, els costums i les llegendes locals, i introdueix passatges de l'imaginari col·lectiu a través de la literatura popular. Festes com els aplecs, les caramelles, els balls populars, les falles, el mai i la foguera de Nadal s'explicaven a les escoles al costat del vocabulari andorrà, el refranyer i el llegendari. El refranyer comparteix moltes expressions amb la resta del domini lingüístic català i fa, sobretot, referència al temps, i el llegendari està format per relats com els de les llegendes carolíngies, la dama blanca, el buner d'Ordino o la creu dels set braços. L'obra va ser escrita per Albert Puigoriol, mestre d'escola i un estudiós de Verdaguer, i va ser revisada per Dom Justí M. Buguera, monjo benedictí i director de l'editorial Publicacions de l'Abadia de Montserrat entre 1954 i 1961.

El canvi de paradigma cultural va propiciar l'aparició de tot un seguit de treballs sobre Andorra escrits per erudits i estudiosos del país, entre els quals destacarem algunes publicacions sobre el folklore i la narrativa popular. El 1966 es va publicar la primera compilació de llegendes, *Les llegendes d'Andorra*, a càrrec d'un jurista andorrà, Ricard Fiter i Vilajoana. «Fundació d'Andorra», «Llegenda de les sis parròquies», «La Dama Blanca d'Auvinyà», «El tresor de Fontargent», «La Creu de les set branques», «El buner d'Ordino», «L'Ossa i

8 El fort creixement poblacional que es va viure durant aquells anys va generar preocupació pel desconeixement de la llengua oficial i les institucions andorranes, i va motivar que la Junta de Cultura impulsés les classes de català, i més tard organitzés la formació per a adults, on l'ensenyament del català es va ampliar amb d'altres disciplines com la història, la geografia i les institucions andorranes (Lluelles 2004).

els contrabandistes» són algunes de les 26 llegendes recuperades que encara avui s'ensenyen a les escoles. Diu Fiter:

> Com es sap, la llegenda en si, no correspon a cap autor determinat, sinó que és el resultat d'una llarga elaboració a través dels segles i per part del poble. Aquest últim, el poble, és el vertader autor d'aquest patrimoni. No obstant, dites llegendes es transmeten a viva veu, i moltes vegades es canvien i varien del sentit original. Per evitar això, alguns escriptors s'han cuidat de recollir-les i donar-li's la versió que han cregut més encertada i assemblada a la primitiva (Fiter 1966: 9).

L'autor va aplegar les llegendes més populars que havien recollit altres autors com Joan Puig Salarich, Josep M. Guilera, Jacint Verdaguer, Albert Puigoriol, Jaume Argelagós, Jaume Pla, Pere Canturri, Jordi Ferrer i Esteve Albert.

Entre aquests noms cal destacar-hi la figura de l'andorrà Pere Canturri Montanya (1935–2015). Canturri va ser un mestre, polític i estudiós del país, que va participar activament en els cursos internacionals d'extensió cultural i va dedicar gran part de la seva vida a la promoció del patrimoni cultural. Canturri es va endinsar en el camp de l'arqueologia, l'etnografia i el folklore, i els seus treballs van marcar una època en el desenvolupament del patrimoni arqueològic i etnogràfic. L'any 1960 va protagonitzar un primer intent d'organitzar i sistematitzar l'estudi del folklore, i de donar-li cohesió, tal com reflecteix l'aprovació de la creació d'un museu d'art i folklore d'Andorra. El nou espai es va situar en la mateixa seu institucional del Consell General, cosa que mostra l'ambició amb la qual es va concebre el projecte, si bé el museu no va arribar a obrir-se mai. Canturri va publicar alguns escrits sobre la literatura popular: les llegendes de la «Vall de Setúria» i la «Dama Blanca» i altres escrits sobre tradicions i costums. La seva extensa obra ha estat compilada en *L'Andorra de Pere Canturri* l'any 2014.

Una altra figura destacada va ser Montserrat Palau i Martí (1916–2004), una etnòloga andorrana, reconeguda africanista, que, si bé va desenvolupar gran part de la seva activitat intel·lectual fora, va escriure algun text de referència sobre la literatura popular del país com *Costums i llegendes tradicionals* (1966), on es recullen algunes llegendes, cançons i altres mostres de la narrativa oral.

En aquest context de projecció cultural hi van participar estudiosos catalans, alguns dels quals es van quedar al país i van esdevenir clau en la transformació i en la sensibilització de la riquesa de les seves expressions culturals. Entre ells, cal destacar les figures d'Esteve Albert i de Manel Anglada. Esteve Albert i Corp (1914–1995) va ser un polifacètic home de lletres, historiador, poeta i promotor cultural que va participar en el Curs internacional d'extensió cultural del 1955. De la seva trajectòria, a bastament estudiada, cal ressaltar-ne obres com *Meritxell, màgia i paisatge* (1986) i *Andorra màgica* (1987), que conjuminaven dosis d'història i de literatura oral.

Manel Anglada i Ferran (1918–1998) es va instal·lar al país l'any 1962. Excursionista i filòleg català, va ser un activista cultural que va fundar el Cercle de les Arts i de les Lletres, el Club Pirinenc (1969) i el Centre de la Cultura Catalana (1995). Així mateix, va ser el responsable de la secció de llengua de la Societat Andorrana de Ciències. Entre les seves publicacions cal destacar-ne *Històries i relats pirinencs* (1989) i *Arrels d'Andorra* (1993), on incorpora aspectes diversos de la literatura popular com les rondalles.

Baraut, Canturri, Albert i Anglada són alguns dels noms destacats que van fomentar l'interès per la història i alguns gèneres del folklore andorrà, i els seus treballs s'han de contextualitzar en un seguit de canvis institucionals que s'estaven produint. Mentre Canturri treballava en el projecte del museu d'art i folklore, un grup d'universitaris andorrans veien la necessitat de desenvolupar recerques sobre la història, la geografia i la cultura al voltant d'una institució que les acollís, i en manifestaven la seva inquietud. L'any 1976 el Consell General va posar en funcionament l'Institut d'Estudis Andorrans, amb l'objectiu de promoure la recerca històrica i la divulgació científica. L'artífex de vertebrar el coneixement històric i cultural a través d'una institució andorrana és la historiadora Lídia Armengol i Vila (1948–1991). Armengol va publicar reculls de fons clau per a la recerca i va elaborar síntesis històriques que van posar les bases per escriure la història del país i encoratjar els joves a interessar-se per les seves arrels i per la llengua i la cultura pròpies. La història mitificada d'aquest enclavament pirinenc començava a conèixer un relat històric rigorós i crític en un marc de gènesi de molts altres estudis que també tenien com a objectiu la internacionalització del coneixement sobre Andorra. Armengol va impulsar altres projectes clau, com són

l'Arxiu i la Biblioteca Nacional (1975) i el programa d'andorranització (1970) sobre el qual es fonamenta l'ensenyament públic andorrà. Són anys d'institucionalització de la cultura que s'emmarca en el procés de reformes de les institucions polítiques que, després de vint anys, va desembocar en el procés constituent i en l'aprovació de la Constitució del 14 de març de 1993, que va convertir Andorra en un estat independent, de dret, democràtic i social.

Els canvis socials que van tenir lloc al país en els darrers decennis van ser tan grans que van comportar una fractura generacional important, cosa que va repercutir en el procés de transmissió cultural de la riquesa de la literatura oral. En aquest context, va sorgir la necessitat de salvaguardar les vivències de la gent més gran que havia viscut aquella Andorra de pobles petits enfilats entre muntanyes que semblava esvair-se. Es van dur a terme projectes de recuperació de la memòria que van consistir, sobretot, en la realització de registres sonors i audiovisuals que recollien testimonis sobre aspectes diversos de la vida de les persones, els costums i la tradició oral. El més significatiu va ser el treball desenvolupat durant els estius dels anys 1985 i 1987 en un seminari sobre història oral, «Trobada amb la Ciència», on un grup d'estudiants andorrans entrevistaven persones d'edat avançada que explicaven com era la vida en la societat rural de muntanya. La finalitat manifesta del treball va ser la recuperació i la compilació de relats que feien un èmfasi especial en els coneixements, les pràctiques i les tècniques que s'estaven transformant o que anaven desapareixent. No tot el material compilat s'ha conservat, però sí una part significativa que actualment es pot consultar a l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra. Són documents amb un gran valor testimonial on es recullen diverses formes de folklore: fraseologia, cançons i motius locals. Molts d'aquests projectes no van tenir continuïtat, però es van convertir en fonts bàsiques per als estudis posteriors.

En un context de conscienciació que buscava entendre els canvis profunds que estava experimentant la societat i la identitat cultural, es feia manifesta una inquietud per salvaguardar les formes de vida passades i les expressions culturals pròpies que s'estaven diluint en una societat cada dia més diversa. S'iniciava així un procés de tecnificació de la recerca, i es duien a terme estudis monogràfics sobre aspectes diversos del folklore i la literatura oral popular.

A principi dels anys noranta, la musicòloga Eva Julián Adan va desenvolupar un treball de recuperació de les cançons i de la música popular que encara s'interpretaven en moments i esdeveniments diversos. El primer recull de cançons i de relats, *Les cançons eròtiques i de carnaval del 1800* (s. d.), inclou set cançons recuperades de la tradició oral i interpretades per músics professionals, a més de nou relats sobre esdeveniments familiars i festius. El seu llibre *Tradicions per a un poble* (1996) va ser una aportació significativa per a la salvaguarda del patrimoni musical. En la seva segona publicació, *Hereus i cabalers* (1997), Julián descriu el calendari festiu tradicional, i hi inclou els costums, les llegendes, les dites, la música i les històries sobre màgica que va poder recollir durant vuit anys de treball de camp.

> Hereus i cabalers no pretén fer una exposició de la globalitat de la cultura oral i de la tradició actual d'Andorra [...] perquè lluny de pretendre fer ciència ni aportacions personals al seu comunicat, m'he sentit amb l'obligació d'aprofundir i conservar tot el que tan confiadament m'ha estat explicat, amb l'esperança que sigui conegut i recordat, de la mateixa manera que ha sobreviscut a la memòria col·lectiva durant tantes dècades (Julian 1997: 9).

Com en el seu moment els treballs d'Amades, els treballs de Julián han inspirat els grups de folk i els esbarts dansaires que han mantingut viva una part del cançoner i les danses populars a través de la seva documentació i reinterpretació, ja en el terreny del que s'entén per folklorisme.[9]

El canvi significatiu quant al tractament i la valorització de la literatura popular va arribar en el marc de l'estudi etnogràfic de les Valls d'Andorra que el Govern andorrà va encarregar a dos antropòlegs, Dolors Comas d'Argemir i Joan Josep Pujadas, de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, amb l'objectiu d'identificar els principals elements que donaven especificitat a la societat i la cultura andorranes. L'estudi partia del concepte de cultura com a mode de vida d'un grup humà i com a repertori de creences, costums, valors i símbols. El treball etnogràfic es va desenvolupar durant els anys 1993 i 1995 i va tenir la col·laboració d'especialistes en alguns temes d'estudi, com

9 El Pont d'Arcalís, que es dedica a recuperar el patrimoni folklòric pirinenc, va dedicar el seu novè àlbum al repertori andorrà: *La Seca, la Meca i les valls d'Andorra* (Discmedi 2014), on la majoria de les cançons s'han extret dels recopilatoris de Julián.

va ser el cas de Carme Oriol, filòloga també de la Universitat Rovira i Virgili, que va dirigir la part corresponent a l'estudi del folklore. Els resultats del projecte, l'estratègia metodològica i els grans temes que van ser objecte d'anàlisi es recullen en la publicació dels mateixos autors *Andorra, un país de frontera. Estudi etnogràfic dels canvis econòmics, socials i culturals* (Comas/Pujadas 1997).

El treball de camp va permetre obtenir una gran quantitat de dades etnogràfiques que van servir de base per crear l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra. Les entrevistes en profunditat i les observacions que es van dur a terme van proporcionar una documentació substanciosa, que es va enregistrar i buidar per facilitar-ne la classificació, l'anàlisi i la presentació. De fet, l'arxiu etnogràfic es va organitzar seguint uns eixos temàtics que permetien la classificació i la salvaguarda dels materials compilats i afavorien una anàlisi interpretativa. En l'àmbit de les creences i rituals es van incloure les narracions sobre llegendes, rondalles, parèmies, acudits i altres expressions de la narrativa popular. Són abundants els relats sobre històries de màgica associats a llocs on es creia que es reunien les bruixes (com el roc de les Bruixes) i llegendes que narren fets sobrenaturals, com la del llac d'Engolasters o el pic de Noè.

De fet, el treball que Oriol va desenvolupar en el marc de l'estudi etnogràfic durant l'estiu del 1994 va ser la primera aproximació rigorosa a l'estat del folklore andorrà en un context de transformacions profundes. L'estudi pretenia observar els canvis socials, econòmics i polítics a través del folklore, i analitzar com les velles expressions folklòriques estaven desapareixent i en sorgien de noves fruit dels canvis i com a expressió de les mutacions socials i culturals. Oriol va resseguir tot el territori i va fer 33 entrevistes en profunditat a persones d'edats diferents, gairebé totes originàries del país. Fruit del treball de camp es van documentar rondalles, llegendes, acudits i cançons, entre altres expressions folklòriques, que són una mostra de la riquesa i la vitalitat del folklore andorrà. L'*Estudi del folklore andorrà en el seu context*, publicat l'any 1997, és també una introducció a la teoria i les formes del folklore. En el llibre, que estudia una selecció dels materials recollits en el treball de camp, es transcriuen, es classifiquen i s'analitzen rondalles, contarelles, acudits, llegendes, històries sobre experiències reals, motius locals, fraseologia, cançons i bromes. Diu Oriol:

> He presentat els textos tal com me'ls va explicar la gent d'Andorra i, per tant, he defugit de fer-ne una reelaboració de tipus literari. Aquest criteri té l'inconvenient de dificultar una mica la lectura dels textos, però té l'avantatge de fer notar la riquesa expressiva del llenguatge oral i, sobretot, d'acostar el lector a la forma en què realment van ser explicats els relats. [...]
>
> Algunes de les peces de folklore que he triat es troben en el record de la gent gran i pràcticament s'han deixat d'utilitzar en canviar les formes de vida que les havien motivat (tot i que algunes s'han mantingut a través de llibres i avui dia s'han recuperat en l'entorn escolar), mentre que d'altres corresponen al folklore que explica i utilitza la gent jove, i lògicament reflecteixen una mentalitat i una manera de veure el món molt diferent de la que tenien els seus avis (Oriol 1997: 9–10).

L'estudi, que es va dur a terme des d'una perspectiva contextual, posa l'accent en la rellevància de valorar com, qui, quan o a qui s'expliquen cadascuna de les diverses formes de folklore. Així mateix, ofereix un plantejament metodològic i una mirada renovada del folklore que convida al seu estudi, tant per la seva funció social com per la seva riquesa artística. Es tracta de 52 expressions folklòriques que són un reflex d'una societat en transformació, on les persones no es limiten només a la seva transmissió, sinó que també interpreten activament el missatge folklòric que reben i el reformulen en un context diferent. El treball d'Oriol s'ha convertit en el marc de referència per abordar els estudis sobre literatura popular a Andorra. Els materials que es van obtenir durant el treball de camp estan dipositats a l'Arxiu d'Etnografia d'Andorra i a l'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona per garantir-ne la conservació i facilitar-ne l'estudi.

Des d'aleshores, l'Arxiu d'Etnografia ha continuat augmentat el seu fons a partir dels materials que han generat projectes de documentació i de recerca de naturalesa diversa. La preocupació per documentar i conèixer a fons allò que han estat, i són, les formes de vida dels andorrans ha impulsat nous tipus d'actuacions, entre les quals cal destacar la tasca de diversos museus etnogràfics, com el Museu del Tabac (2003), on s'han recuperat moltes expressions de la literatura oral relacionades amb les fàbriques de tabac i el comerç de frontera. La qüestió del tabac està molt lligada al contraban, una pràctica molt important en l'economia de frontera del país i que ha generat

un abundant repertori d'històries de contrabandistes i paquetaires embolcallades d'un cert to picaresc i èpic, com són el relat del contraban dels monjos i els consellers, les persecucions a la muntanya, el transport de coses inversemblants... A més, hi ha relats amb un to moralitzant que expliquen com també els carrabiners i els gendarmes perseguien i agafaven els paquetaires que feien el contraban.

Si bé des de l'Arxiu d'Etnografia no s'ha impulsat un projecte de recerca sobre literatura oral, les descripcions etnogràfiques, que es nodreixen de les entrevistes, han deixat una informació valuosa sobre els diversos gèneres etnopoètics (rondalles, llegendes, anècdotes, tradicions, acudits, costums, fraseologia, cançons, folklore no oral), tan arrelats a les formes de vida de muntanya.[10]

Fora d'un marc institucional i d'una mirada disciplinària, l'interès i la recuperació del folklore i la narrativa oral van continuar. Rondalles, llegendes i cançons han estat descrites per autors diversos, les quals sovint són compilacions de narracions deslligades del context on es van documentar. Aquests treballs han abraçat aspectes ben diversos, des de la compilació dels jocs acompanyats de cançons populars (Garcia/Rodríguez 2004) fins a la recuperació de dites, rondalles, llegendes i altres narratives (Mas 1981; Montanya 1993; Pantebre 2004) que s'han transmès oralment. Montanya escrivia a l'inici del seu llibre *La Font de l'encatada. Contes i records* (1993): «apunto aquí els contes que recordo que m'explicava la meva padrina. Tal com ella me'ls explicave us els explico jo a vosaltres». Aquests treballs són la mostra de l'interès per la narrativa oral i de manera molt especial pel llegendari andorrà. Més de quaranta anys després de la compilació de Fiter (1966), Roser Carol i Àlvar Valls van publicar *Llegendes d'Andorra*, una nova compilació amb 54 llegendes i rondalles. Molts dels relats beuen d'un imaginari pirinenc comú, però d'altres són les llegendes sobre les quals es va forjar un relat històric mític. Aquestes darreres aportacions són compilacions que, tot i l'especialització temàtica, no s'emmarcaven en un àmbit disciplinari ni responien a una perspectiva d'anàlisi concreta. La inquietud dels autors ha estat salvaguardar les llegendes, les rondalles, els jocs i les cançons que feien part de les formes de vida tradicionals.

10 Vegeu <https://www.cultura.ad/arxiu-nacional-d-andorra/difusio/arxiu-d-etnografia-d-andorra/> [data de consulta: juny del 2017].

En aquest àmbit de recuperació de la tradició oral, cal fer referència als treballs de Pep Coll sobre la narrativa popular pirinenca, on les valls andorranes han tornat a ser explorades com a part de la serralada amb una identitat comuna. En *Muntanyes maleïdes* (1993), l'autor narra el seu periple per la Vall de Benasc, l'Alta Ribagorça, el Pallars Jussà i Sobirà, Andorra i l'Alt Urgell, i com ell mateix escriu va aplegar «velles històries populars» sobre el Pirineu i la seva gent.

Tots aquests treballs compiladors són una mostra de l'interès que desperta la literatura oral andorrana, però també de la necessitat d'establir nous paradigmes d'anàlisi del folklore en general. En els darrers temps s'ha observat una inquietud per l'estudi d'aquest tipus d'expressions que s'emmarquen en l'àmbit del patrimoni cultural immaterial. Dues publicacions recents en són un bon exemple.

L'any 2016 es va publicar un recull amb les comunicacions de la trobada «El sentit del folklore a Andorra, avui», que es va celebrar el 15 de maig del 2015 en el marc de les vintenes Jornades de la Societat Andorrana de Ciències. La trobada d'especialistes i d'estudiosos va servir per reflexionar sobre el concepte de folklore i la importància de l'estudi i la difusió de la literatura oral, els costums i les interpretacions artístiques populars.

L'any 2017 es va publicar *Excursions, viatges, migracions: etnopoètica i mobilitat humana*, un recull de les comunicacions que es van presentar durant l'XI Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'Institut d'Estudis Catalans, i que va tenir lloc el 13 i 14 de novembre de 2015 a la Biblioteca Nacional d'Andorra. El tema escollit va ser el viatge com a expressió de la mobilitat humana, un àmbit especialment destacat per a un país on els relats dels excursionistes i els viatgers romàntics descobreixen una literatura oral associada a una societat rural de muntanya, i on, a partir de cert moment, els moviments migratoris configuren una nova realitat social i cultural que es reflecteix en la narrativa popular.

Per concloure, és important recordar que la història dels estudis sobre la literatura popular andorrana s'ha vertebrat a partir d'una selecció d'obres i d'autors. Tot i que no és un recull exhaustiu, els treballs esmentats permeten entendre les aportacions al coneixement del folklore i el tractament que se n'ha fet al llarg del temps. Convé subratllar que moltes de les compilacions sobre els gèneres de l'oralitat han centrat l'atenció en el nivell textual, en el contingut de les

narratives, i han obviat altres nivells d'anàlisi i d'interpretació que haguessin permès un aprofundiment major en el context en què es van desenvolupar. Sens dubte, els futurs estudis sobre la literatura oral andorrana s'hauran de replantejar la manera com es recol·lecten i es tracten els materials procedents de la tradició oral.

VI. CATALUNYA DEL NORD

A LA CATALUNYA DEL NORD,[*] l'interès pel folklore germinà cap a mitjan segle XIX, despuntà en l'últim terç d'aquest mateix segle, assolí una veritable presència durant la primera meitat del segle XX i la dècada dels setanta, i continuà fins ara, si bé d'una manera més dispersa. Si avui dia es pot considerar que existeix un corpus d'etnotextos (Joutard 1980: 176)[1] prou digne, fruit de diverses col·lectes i publicacions, mai se n'ha fet, en canvi, un examen historiogràfic o epistemològic sistemàtic.

I és que l'interès que envolta la literatura popular rossellonesa i la seva recuperació s'han de considerar tenint present els dos grans contextos que voregen i influencien aquest petit territori doblement perifèric i alhora central: al nord, el context geogràfic, històric, polític, cultural i lingüístic en què se situa l'espai nord-català o rossellonès,[2] o sia, l'Estat francès; i, al sud, Catalunya, terra i cultura de les arrels i de la germanor. Per tant, aquest interès no dimana únicament de la formidable maduració d'aquesta disciplina/ciència a Catalunya i dels lligams dels erudits i literats rossellonesos amb els sud-catalans. Influí també el desenvolupament —en un sentit ampli, des del principi del segle XIX—, del Romanticisme i dels programes de col·lecta patrimonial arreu a França, així com la curiositat intel·lectual dels lletraferits francesos per la poesia popular regional. Més tard, en la segona meitat del segle XX, hi tingué a veure també la militància política, lingüística i cultural que irrigà moltes regions de França.

* Agraeixo a Maria Grau la lectura pacient, la mirada crítica i els consells encertats que ha donat a aquest text.

1 Adoptem (i traduïm) aquí la definició que en dóna Philippe Joutard (1980: 176), que cita J.-Cl. Bouvier i Xavier Ravier: «Per etnotextos, cal entendre abans que res textos orals, ja siguin literaris o no, dialectals o francesos, que tenen un valor d'informació etnològica, històrica, lingüística. La noció d'extnotext s'aplica també a les fonts escrites de textos orals o a llurs possibles versions escrites. Afegiré que l'etnotext fa referència a una comunitat que n'és la base i el vehicle. L'enquesta sobre els etnotextos és una enquesta sobre la cultura oral d'un grup determinat».

2 En el text s'utilitzen de forma equivalent les denominacions nord-català/rossellonès i Catalunya del Nord/Rosselló perquè, en l'ús corrent, són equivalents.

El present capítol sobre la literatura popular com a objecte d'interès i d'estudi a la Catalunya del Nord s'estructura en dues grans parts. La primera exposa el procés de recuperació de la tradició oral per part d'erudits i aficionats rossellonesos, en els contextos cronològics i culturals en què s'esdevingué. La segona sintetitza els aspectes més rellevants d'aquest procés, i seguidament, mirant cap al sud, remarca les principals diferències entre el Rosselló i Catalunya.

1. CONTEXT, COL·LECTORS I OBRES (SEGLES XIX–XXI)

La (re)descoberta de la literatura popular al Rosselló va estar estretament vinculada als moviments literaris locals i als seus capdavanters, aleshores gairebé tots poetes, ja que foren ells qui obraren per salvar, difondre i, fins i tot, reutilitzar les mostres que recollien de la llengua i la «poesia» del poble: cançons, proverbis, rondalles... D'aquí que, al Rosselló, l'atracció per la tradició oral es mostrés ja d'entrada més literària que no pas etnogràfica com passà a França o a Catalunya a la mateixa època.[3] En descobrirem més endavant les figures clau, i també les èpoques clau: la del catalanisme cultural, entorn de l'anomenada primera Renaixença rossellonesa, i de la Société d'Études Catalanes, que van tenir lloc, respectivament, a final del segle XIX i a l'inici del XX; i la del catalanisme polític, també amb dos períodes, que corresponen als anys 1960 i 1970 d'una banda, i al tombant del segle XX i principis del segle XXI de l'altra. En conjunt, quatre períodes amb uns contorns vagues i porosos, ja que les figures que esmentarem podien haver actuat i publicat en un d'aquests períodes o en un altre.

3 Vegeu, en aquest sentit, el text d'Emili Samper dedicat al període romàntic a Catalunya en aquest mateix llibre.

1.1 L'època del catalanisme cultural (1880-1940)

1.1.1 El despuntament entorn de la primera Renaixença rossellonesa de 1883

L'interès dels erudits rossellonesos pel seu patrimoni material i cultural es desenvolupà en un àmbit intel·lectual que, des del començament del segle XIX, era propici a la valorització regional. Per això, aquests erudits es proposaren de trobar un lloc no només personal sinó també per al Rosselló en el marc nacional francès, alhora que volien redefinir la identitat local. Per assolir aquest darrer objectiu, la salvaguarda de la llengua catalana hi tenia un paper central (Berjoan 2011: 24–25). De resultes d'aquella voluntat, la recuperació i la divulgació de les «manifestacions de l'ànima popular» —com deia el vallespirenc Jean Amade (1911: 297)— es palesaren d'una forma més concreta en l'últim terç del segle XIX i s'inscriviren en les activitats literàries generals així com en les recerques lingüístiques i històriques dels savis i estudiosos rossellonesos. Tot això, tenint en compte, per una banda, una certa influència de l'escola francesa clàssica i una certa mirada cap al veïns provençals i, per l'altra, una influència marcada dels literats del sud, del context literari i lingüístic de la Renaixença a Catalunya, i del despertar del catalanisme.

L'anomenada «primera Renaixença rossellonesa» constituí el primer pas oficial dels rossellonesos en el moviment renaixentista. Preparada, entre d'altres,[4] pel molt actiu i fervorós Justí Pepratx (1828-1901) amb l'empenta de Jacint Verdaguer, es plasmà el 8 de setembre de 1883 amb la trobada literària organitzada a Banyuls de la Marenda. S'hi reuniren figures destacades, escriptors, excursionistes i animadors de la llengua catalana dels Països Catalans (Bover 1990: 141–142) i, en el cas dels rossellonesos, amics o coneguts, tots ells, que es movien en el mateix cercle d'erudició, reduït això sí a l'estament tradicionalista, ja que hi constaven sobretot eclesiàstics, reialistes i representants de la dreta catòlica. Els primers recuperadors de la literatura oral foren recolzats pels lletrats del sud, alguns dels quals,

4 Antoine Puiggari, Josep Bonafont, Jaume Boher, Pere Talrich, Juli Delpont.

com Manuel Milà i Fontanals o el mateix Jacint Verdaguer,[5] els animaren o recolzaren en aquella tasca. Aquesta oportunitat procedent del sud es creuava, d'alguna manera, amb els diversos programes de recuperació i les col·lectes de poesia popular que s'estaven realitzant a França des dels anys cinquanta del segle XIX.[6]

Bé podria ser que la primera publicació de la literatura oral rossellonesa[7] fos la de mossèn Julien Delhoste (1818–1896), musicògraf i escriptor, amb el manuscrit dels *Chants de Noël catalans* (1866), que recuperà d'arxius; tanmateix, falten dades més concretes que confirmin aquesta hipòtesi. En tot cas, el recull més antic atestat s'atribueix amb tota certesa al poeta i mestre d'escola Pere Courtais (1816–1888) i correspon a les seves *Corrandes rosselloneses* (1875). Courtais era corresponsal del folklorista Manuel Milà i Fontanals, que li feia cercar cançons populars per les comarques del Rosselló (Creixell 1992: 72). Poc abans de la Renaixença rossellonesa, Josep Bergnes (1815–1885) publicà, amb l'ajuda de Pere Vidal, que li féu les correccions ortogràfiques,[8] la *Col·lecció de proverbis, màximes i adagis catalans escullits per en Bergne* (1882). Segurament en Bergnes ho féu com a ressò de la publicació anterior de Justí Pepratx, que duia un títol semblant: *Ramallets de Proverbis, maximes, refrans i adagis catalans, escullits i posats en quartetas per J. Pepratx* (1880). Pepratx, sota el pseudònim de «Pau Farriol de Ceret», editià l'any 1884 *Espigas i flors. Obretes d'en Pau Farriol de Ceret* (*Justin Pepratx*), un opuscle de 29

5 L'any 1905, Verdaguer publicà les *Rondalles*, moltes de les quals procedien del Vallespir. Havia començat a anotar cançons populars durant la seva estada a l'establiment termal La Preste, durant els estius de 1879 i 1880, quan hi acompanyà el fill del marquès de Comillas (Torrent Fàbregas 1987: 232).

6 En particular —però no únicament— l'enquesta oficial del Ministre Fortoul (començada el 1852 i acabada el 1876) anava dirigida als literats, clergues, mestres, erudits, societats científiques i notables de tot França.

7 S'ha arribat a esmentar, com a precursor, mossèn Antoni Jofre (1801–1863), d'Arles de Tec, amb el llarg poema *Las bruxas de Carançà*, de data desconeguda però editat per Bonafont l'any 1882. Maria Grau, bibliotecària especialista de literatura rossellonesa, ens ha assegurat que, malgrat el títol, aquesta obra no té res a veure amb la literatura popular. Es tracta més aviat d'un pamflet personal d'en Jofre contra els adversaris ideològics de l'església (jueus i maçons), que Bonafont hagué de censurar abans de publicar-lo.

8 És el que menciona el mateix Bergnes en els seus agraïments a Vidal, com a breu introducció d'aquella obra.

pàgines amb «fàbules, cuentos, una cantada i unes *comparaisons populaires*» del català traduïdes al francès. Quatre anys més tard, editā *Pa de casa. Llibret de versos d'en Pau Farriol de Ceret*, un recull de «rondalletes, faules, cuentos, cansons» (1888). Molt implicat també en la Renaixença rossellonesa i amic de Pepratx fou el poeta i canonge mossèn Josep Bonafont (1854–1935), conegut com el Pastorellet de la Vall d'Arles, que recollia els mots del *terroir* prop de la gent del poble inspirant-se directament en la història local. El 1884, publicà *La Garbera Catalana*. Anys després, féu un estudi sobre els goigs per a la *Revue Catalane* (1907), i editā *Conte nou* (1911). També elaborà un *Refranyer català* que restà inèdit (Rifa 2004: 109). La majoria de tots aquests textos «pioners» de la literatura popular rossellonesa han estat digitalitzats, ja sigui a Perpinyà, Barcelona o París.[9] En les mateixes dates, Carles Bosch de la Trinxeria (1831–1897), gran excursionista i coneixedor del Pirineu vallespirenc on havia nascut, escrigué *La llegenda de Sant Guillem de Combret* el 1886 (amb publicació pòstuma el 1913). Recollí tradicions i rondalles que inclogué en els seus escrits com *Records d'un excursionista* (1887), *Montalba* (1891), etc., o que féu conèixer en diverses revistes catalanes i rosselloneses com ara *La Renaixensa* o *Le Journal des Pyrénées Orientales*. L'any 1890 publicà un recull que contenia algunes mostres procedents de la tradició oral: *De ma collita. Aplech d'estudis, viatges, rondalles, recorts y excursions*. Cal mencionar que el gènere de la cançó fou força present també en les col·lectes franceses del segle XIX, amb les *Vingt chansons populaires du Roussillon* recollides per E. Vilarem i harmonitzades per H. Carcasonne. Aquest recull, editat l'any 1892, degué gaudir d'un cert èxit, ja que se'n féu una segona edició l'any 1903.[10]

D'aquella primera època, qui va aparèixer com un autèntic folklorista fou l'arxivista i erudit Pere Vidal (1848–1929), considerat, a més, pioner en el recull i la publicació de treballs folklòrics al Rosselló. Si-

9 *Las Bruxas de Carança* <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5424019v/f14>. *Noëls catalans (plain-chant du XVe siècle)* <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k441230p/f175.item.r=Delhoste.langEN>. *Espigas i flors. Obretes d'en Pau Farriol de Ceret* <http://mediatheque-patrimoine.perpignan.fr/view.php?titn=0385624>. *Pa de casa. Llibret de versos d'en Pau Farriol de Ceret* <http://mdc.cbuc.cat/cdm/ref/collection/fulletsAB/id/65561> [data de consulta: juliol de 2017].

10 L'edició de 1903 està digitalitzada: <https://estudi.univ-perp.Fr/collections/show/2> [data de consulta: juliol de 2017].

mona Gay (1963) va dir d'ell que era el primer folklorista del Rosselló que recorria plana i muntanya a la cerca de cançons populars, i que situava les seves troballes per regions, «un element valuós».

> Si a Catalunya molts escriptors s'han interessat pel folklore, al Rosselló Pere Vidal obrí el camí de les recerques mig segle després de l'Aguiló. Era guiat per l'escriptor rossellonès Alart i per l'obra d'en Milà i Fontanals. Trescava pels camins de Cerdanya, el sac a l'esquena, amb la dèria de trobar el refresc de la tradició; notava on brollava encara i ens n'ha deixat els senyals, fent ja un veritable treball de folklorista.[11]

Aquella tasca, Vidal la duia a terme en paral·lel a les moltes altres investigacions sobre història i geografia del Rosselló, en vistes —entre d'altres— a obres turístiques. Però on se li reconeix el caràcter realment de folklorista és en la publicació i difusió que feia de les seves troballes:

> Al mateix temps que elaborava aquestes guies [turístiques], excursionejant de l'un cantó a l'altre, aplegava també tota la literatura popular que trobava, encara ben viva en la boca del poble: proverbis, adagis, corrandes, cançons de pandero, balls i ballades, cançons populars, goigs... i, per a conservar-ho, ho publicava en petits opuscles de preu i format tan populars com el material que contenien (Vila 1929: 207).

Les rondalles que Vidal aplegava dels pagesos i pastors, després les explicava, ja que també era rondallaire. Féu conèixer el *Cançoner català al Rosselló i la Cerdanya* (1885 i 1890), obra en cinc «fullets» titulats, respectivament: I. *Corrandes* (1885), II. *Cansons de Pandero* (1889), III. *Balls y ballades y Contrapàs llarg* (1887), IV. *Cansons populars y Relació de la vida del pastor* (1888), a més d'un lèxic català-francès. En la breu introducció del *Cançoner*, Vidal planteja la seva posició:

> Nous avons voulu recueillir, pendant qu'il en était temps encore, les modèles de notre vieille poésie populaire. [...] Il est de bon goût dans certains milieux malins, de rire des catalanistes, qui sont loin de demander une restauration de la langue catalane comme on a voulu l'insinuer, mais

11 Aquesta és una altra reflexió de Simona Gay: l'escrigué en el pròleg del seu treball inèdit *Folklor íntim del Rosselló*. Agraïm a Miquela Valls haver-nos deixat consultar l'esborrany d'aquest treball. Valls té projectat de publicar-lo i, en cas de reeixir, serà realment una gran obra per a la descoberta i l'estudi de la literatura popular rossellonesa.

> qui tiennent à honneur de faire connaître ce qu'a été la langue de nos ancêtres, –je dis la langue et non le patois,– et, partant, l'esprit (1885: 3–4).

Per la mateixa època també va publicar poesia popular de temàtica religiosa: *Recueil de Goigs i cantiques roussillonnais* (1886), *Goigs dels ous* (1888) i *Manada de goigs* (1890). A partir de 1911, sota el pseudònim de «Pere de Fenollet», divulgà nombrosos «contes catalans» en revistes com *La Veu del Canigó* o *Ruscino*. No se sap, però, si la totalitat d'aquestes rondalles era fruit de les seves investigacions, de la seva imaginació, o si era una combinació de les dues coses, ja que, segons Creixell (1992: 60), «escrivia en català contes de la vora del foc».

Al llarg d'aquesta primera època aparegueren diverses revistes regionalistes o simplement locals que donaren cabuda a les peces orals recuperades pels erudits i aficionats rossellonesos. Unes en llengua catalana, d'altres en francès, com ara el *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales* (creat l'any 1845); el setmanari *La croix des Pyrénées catalanes* (1893–1948), en el qual Caseponce publicà regularment articles folklòrics sota la rúbrica «Una llesca de pa de casa». Altres revistes acolliren escrits populars, com ara *Le Papillon* (1884–1889) o el *Journal commercial illustré des Pyrénées Orientales* (1896–1900) que publicà regularment cançons, llegendes, proverbis, endevinalles, etc. (Noell 1976: 83–85). Aquests diaris i revistes contribuïren àmpliament a la primera difusió de la matèria oral tradicional recollida pels literats.[12]

1.1.2 La Société d'Études Catalanes (1907) i l'època dels folkloristes locals

A l'època següent s'inauguraren actuacions folklòriques d'una altra generació, filla d'una nova època que s'inicià amb el segle XX. Aquest segon període es caracteritzà per nombroses iniciatives «regionalistes» sorgides dels grans escriptors rossellonesos que produïren una literatura lírica basada en la lloança del *terroir*. No és estrany, doncs, que la recuperació del patrimoni tradicional hi fos natural i obligada,

12 Vam presentar un inventari dels títols publicats, entre d'altres, en aquestes revistes, en la intervenció «Inventari des del segle XIX: collita i dubtes» dins la Jornada Internacional d'Estudis sobre Literatura Oral «Literatura popular i tradició oral a la Catalunya del Nord: inventari, perspectives, metodologia i explotació» de CRESEM celebrada a la Universitat de Perpinyà el 25 de novembre de 2016.

per tal com, a més a més, nodria la seva creació poètica. Tot i que també es continuaren arreplegant etnotextos pel seu valor intrínsec de testimoniatges folklòrics recuperats de la veu popular i editats com a tals. En els gairebé trenta anys que durà aquella època, dues tendències literàries i lingüístiques van defensar el seu punt de vista.

La primera es formà durant l'anomenada Belle Epoque[13] al voltant de qui aleshores era un jove professor d'espanyol, escriptor, poeta i regionalista, Joan Amade (1878–1949),[14] a més de tradicionalista catòlic com Justí Pepratx. Amade escrivia poc en català, però defensava l'ús d'una llengua literària amb l'ambició de tornar al rossellonès el seu prestigi perdut. L'any 1906, esperonat per la celebració a Barcelona del Congrés Internacional de la Llengua Catalana, i recolzat per Pere Vidal, Juli Delpont, mossèn Esteve Caseponce i d'altres erudits locals,[15] creà la Société d'Études Catalanes. Uns quants nostàlgics de l'època anterior volgueren assimilar aquest esdeveniment a una «segona Renaixença rossellonesa», però el que és important de destacar és que, per primera vegada, es constituïa un grup catalanista en defensa oberta de la llengua catalana. Un any després, la Société d'Études Catalanes creà la *Revue Catalane*, que publicava en francès i en català.[16] Només cal llegir-ne els sumaris anuals per copsar l'interès essencialment literari dels seus promotors, si bé la revista recollí i animà també la col·lecta de textos populars rossellonesos:

> Notre secrétaire reçoit, depuis la fondation de la Société d'Études Catalanes, un grand nombre de proverbes catalans, envoyés de tous les coins du Roussillon par des collaborateurs zélés et des catalanisants convaincus. Il en possède actuellement plusieurs milliers et pourra bientôt faire un choix méthodique, afin de publier dans notre Revue, avec le commentaire qu'ils exigent, ceux qui paraîtront le mieux mériter cet

13 Època que va de les acaballes del segle XIX a la Primera Guerra Mundial (1914–1918), considerada com a època de pau, expansió, progrés i invencions, a més d'una època de riquesa i efervescència cultural, intel·lectual i de divertiments.

14 En fou un gran defensor i publicà *L'idée régionaliste* l'any 1912.

15 Gustau Violet, Lluís Pastre, Horaci Chauvet i també Joseph Pailleret, director de la revista *Le Journal Commercial Illustré des Pyrénées Orientales*.

16 La llengua catalana escrita focalitzava llurs preocupacions i rebia l'empenta de diverses maneres, especialment amb un concurs mensual instituït per la *Revue Catalane* l'any 1908, i proposat als alumnes de més de tretze anys, sota la forma de versió catalana d'un text original en francès, o sota la forma de composició pròpia (descripció, narració, carta). *Revue Catalane* núm. 13 (15 de gener de 1908): 33–34.

> honneur. Que nos lecteurs continuent donc de récolter autour d'eux, et qu'ils nous fassent part de leur trouvailles.[17]

La Société d'Études Catalanes rebé el suport d'erudits del sud com Antoni M. Alcover, que en fou membre, i l'adhesió del Centre Excursionista de Catalunya. En resposta, però, al que considerava com una postura massa selecta del grup d'Amade, el periodista, polític, historiador i escriptor Horaci Chauvet (1873–1962) creà, l'any 1910, la «gazette populaire» *Veu del Canigó*, en una línia continuista de la popular catalanada rossellonesa d'Albert Saisset.[18] L'any 1921, Chauvet creà la Colla del Rosselló, amb Pau Berga, Josep Bonafont, Carles Grandó, Juli Delpont i el jove Edmon Brazès, grup que es proposà «com a missió de fixar la tradició provincial».

L'etapa d'entreguerres (del 1918 al 1939) va estar marcada per la creació dels primers Jocs Florals a Perpinyà l'any 1924, seguits un any més tard de la Ginesta d'Or. També hi hagué noves iniciatives més obertes cap al gran públic entorn del lema «fixar les coses provincials», Chauvet reactivà una vella idea de crear un museu català d'arts tradicionals; els seus esforços es plasmaren en l'obertura, l'any 1941, de la Casa Pairal situada en el famós Castellet de Perpinyà; molt posteriorment, el farmacèutic Joseph Deloncle, interessat a conservar i fer reviure tradicions amenaçades, s'esforçaria en fer de la Casa Pairal un autèntic museu etnogràfic (Berjoan 2011: 166). Malgrat les dificultats provocades per les dues guerres mundials, aquell fou un context d'activitats i de democratització cultural, enmig del qual continuà la recuperació de la literatura popular.

Durant aquella època nasqueren diverses revistes, i totes, evidentment, acolliren mostres aplegades o adaptades de la tradició oral: rondalles, llegendes, cançons, cantarelles, proverbis, endevinalles, etc., així com també articles d'opinió i estudis sobre mostres populars. En contrapunt amb l'esperit intel·lectual de la *Revue Catalane* (1907–1921) —per bé que reservés un lloc destacat al folklore i en publiqués tots els gèneres, a més d'estudis, crítiques i conferències—,

17 *Revue Catalane* núm. 22 (15 d'octubre de 1908): 297.

18 Albert Saisset, conegut com a «Un Tal», escrivia en un rossellonès castigat per una ortografia fonètica calcada del francès les seves famoses «catalanades», o sigui, uns monòlegs i sainets còmics que caricaturitzaven els etnotips locals. Es tractava de creacions destinades a divertir un públic popular.

aparegueren, dirigides per Horaci Chauvet, la popular *Veu del Canigó* (1910–1914) i l'*Almanach català-rossellonés de la Veu del Canigó* (1921–1927), que l'any 1928 esdevingué *Almanach català-rossellonés*; tret de les efemèrides, gairebé totes les rúbriques d'aquesta revista eren de caire folklòric. I cal esmentar la molt rossellonesa revista *Muntanyes Regalades* (1915–1923), impulsada per Juli Delpont, de caràcter regionalista i tradicionalista, on sovintejaven articles de folklore. L'any l917, aparegué *Tramontane* (1917–1971), creada i dirigida per Charles Bauby, una revista mensual de regionalisme, de literatura i d'art, que integrà tots els gèneres del folklore rossellonès; cal anomenar finalment, l'efímera *Renaissance catalane* (1918–1920).

D'aquella època, el primer autor que publicà textos tradicionals fou el ceretenc mossèn Esteve Caseponce (1850–1931), que, més tard, apareixeria com un dels col·lectors autors més rellevants de la recuperació de la tradició oral rossellonesa. L'any 1895 començà publicant unes petites narracions locals en el setmanari catòlic *La Croix des Pyrénées Orientales* sota el pseudònim de «Mirinontoquis».[19] L'any 1907, les arreplegà en un sol recull titulat inicialment *Contes vallespirencs del temps de les encantades*, amb un prefaci del ja mencionat Josep Bonafont sobre les vesprades de rondalles en el Vallespir. En un dels diversos escrits que féu sobre Caseponce, Josep Sebastià Pons (1908: 48) explicà la gestació d'aquest recull:

> Les dotze narracions dels *Contes vallespirencs*, les emmanllevava meitat per meitat a la tradició oral o les treia del seu magí, encara que aquestes semblin sovint iguals a les primeres. Al mateix temps que recollia la tradició la refrescava, li donava un nou aliment.

Pons afegeix, de manera més explícita, que la majoria d'aquestes rondalles li van ser explicades a Caseponce per «une bonne chrétienne d'Arles» —la Nanna, que vivia a prop del presbiteri— però que «la transcripció no serà sempre exacta, modificarà aquests contes, o més ben dit els adornarà de la intenció moral i religiosa que devien tenir a l'origen». L'èxit dels *Contes vallespirencs* féu que foren reeditats diverses vegades; després de la primera edició (1907), es reeditaren tres vegades amb títols diferents (Serra i Kiel 2002), això sí, en un «langage vivant» que inaugurava un sistema basat en l'etimologia i la

19 Mir i Nontoquis, Mir i no'm toquis, etc. També utilitzà un segon pseudònim: E. C. de Clarimunt.

pronúncia rossellonesa.[20] D'aquesta manera, aparegueren els *Contes vallespirencs replegats per en Mir i Nontoquis* (*Perpignan*); uns quants anys més tard (entre 1914 i 1921), aquestes rondalles foren reeditades a Barcelona en un volum titulat *Rondalles del Vallespir* (*fasc. I-X*), i, més tard encara, l'any 1931, es van donar a conèixer a Ceret els *Contes vallespirenchs del temps de les encantades*.

Al tombant del segle xix, el ja al·ludit Horaci Chauvet (1873–1962), apassionat pel folklore rossellonès i amic de Pere Vidal que l'animà en aquesta via, féu conèixer les *Légendes du Roussillon* (1899).[21] Va caldre, però, esperar quaranta anys més per veure editat el seu *Folklore du Roussillon* (1943) seguit de *Traditions populaires du Roussillon* (1947). Deu anys més tard, van aparèixer *Couleurs du Vallespir, ses sites poétiques et son folklore, ses eaux vives et ses eaux chaudes* (1958). Mentrestant, publicà llegendes i rondalles en la revista que va crear, *Veu del Canigó* (1910–1914) i a *Tramontane*.

L'any 1916, al bell mig de la Primera Guerra Mundial, el jove Carles Grandó (1889–1975) edità *Perpignan pintoresque. Les cris de la Rue. Note de folklore*, obra que recollia els crits dels venedors ambulants de Perpinyà i del Rosselló i aplegava crides, crits de poble, pregàries, supersticions —fórmules i remeis—, mimologismes, jocs de la infantesa, endevinalles i cançons populars.[22] Grandó (aleshores secretari de la Société d'Études Catalanes d'Amade) ja era conegut com a «monologuista», poeta i autor dramàtic, i també era músic. Amb aquesta publicació apareix com a «gran folkloriste» (Pastre 1916: 45) al costat o després de noms com «Vidal, Bonafont o Caseponce». Amb Grandó, i per primera vegada, l'interès es girava cap al folklore urbà i ja no únicament camperol. A més a més, es feia des d'una òptica etnogràfica fins ara inèdita atès que es recolzava sobre unes enquestes que feia el mestre catalanista Lluís Pastre als seus alumnes. També publicà cap als anys quaranta (s.d.) «Roussillon, chants de terroir. Textes roussillonnais avec version française rythmée». Segons Vilarassa

20 «Pronúncia rossellonesa» que, segons Pons, és diferent de l'ortografia fonètica (o pretesament fonètica) preconitzada per «Un tal» (Pons 1908: 51).

21 Reeditades el 1993 a Nîmes per ed. Lacouz.

22 Obra digitalitzada a la biblioteca universitària de Perpinyà. L'any 2011 fou l'objecte de la tesi doctoral de Clara Vilarassa Ruiz «La particularitat rossellonesa a través de Carles Grandó», defensada a Girona.

(2011: 442), autora d'una tesi sobre Grandó, ell tenia la intenció de publicar un llibre sobre el folklore complet del Rosselló, per la qual causa ja havia recollit molt material (entre el qual s'hi trobaven els famosos crits de Perpinyà i les notes de folklore), però aquesta tasca no la va dur a terme. La Universitat de Perpinyà alberga el fons Grandó amb molt de material (sense data) escrit de la pròpia mà de l'autor i inèdit,[23] que probablement formava la base del manuscrit que havia d'editar.[24]

Altres erudits, lletraferits o artistes que es van interessar pel folklore van ser el poeta Pau Berga/Paul Bergue, conegut per les seves traduccions de les faules de La Fontaine, que publicà tres articles a la revista *Ruscino* amb el títol «Études critiques sur les chansons catalanes».[25] Vint anys més tard, edità dos opuscles: *Contes i monològues catalás* el 1932 i 1933, a l'Impremta de L'Indépendant. També va publicar articles d'opinió, entre els quals «Rondalles et contes vallespirencs de M. Esteve Caseponce». Charles Bauby (1898–1971), assagista, poeta, fundador i director durant cinquanta anys de *Tramontane*, revista de divulgació de totes les recerques, assajos i escrits sobre el Rosselló, començà a divulgar literatura de caire popular de molt jove, amb els seus *Contes choisis* (1918). Fou, però, a partir dels anys quaranta quan publicà obres populars: articles sobre tradicions religioses i el Nadal.[26] Editàel recull *Coutumes de Pâques en Roussillon,* tradicions col·lectades per ell mateix, a la seva revista *Tramontane* (1946). De forma més general, entre 1924 i 1975, innombrables pàgines de *Tramontane*, ritmades pel calendari religiós, van acollir mostres de literatura oral (endevinalles, proverbis, dites i expressions, cançons, cantarelles, albades, etc.) i assajos. El conegut filòleg,

23 Archives Grando et Langue catalane, Bibliothèque numérique de l'Université de Perpignan: <https://estudi.univ-perp.Fr/collections/show/2> [data de consulta: juny de 2017].

24 Els títols són: «Notes folklòriques» (40 p.); «500 Proverbis, dites, adagis llestats demés los més populars de la plana de Rosselló» (5 p.); «Algunes comparances» (3 p.); «Algunes expressions» (3 p.); i a més, vocabulari botànic i vocabulari rossellonès.

25 Concretament, a *Ruscino* (1911: 481–512); *Ruscino* (1912: 117–135 i 237–254).

26 Noell (1973, part I i part II, sobretot religioses).

i professor de la Sorbona,[27] Pierre Fouché (1891–1967), aportà amb l'ajuda del seu germà Marcel, que era tractadista de música, una contribució a la recuperació de la tradició oral amb la *Missió de recerca de cançons al Rosselló. Cançons recollides per Pierre Fouché i Marcel Fouché l'estiu de 1930* realitzada per encàrrec de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya,[28] en la qual no es va indicar el context que va envoltar la recol·lecció d'aquestes cançons, ja que Fouché no entregà mai cap memòria de la missió. De les gairebé 220 peces recollides i enviades per Fouché a l'OCPC, una selecta de 72 cançons, amb lletra i música, corresponents a aquesta missió ha estat publicada per Massot (1993–2011, XX: 135–207).

Passem ara al folklorista més emblemàtic i actiu del seu temps: el ceretenc Joan Amade, catedràtic d'espanyol de la Universitat de Montpeller, escriptor, poeta i conferenciant, a més de regionalista convençut. La passió per la literatura popular li vingué de la seva infantesa al Vallespir: de les velles cançons que li cantava la seva dida, de les que sentia cantar pel cor de Cantayres catalans que dirigia el seu pare i, sobretot, per un llenyataire que fou el seu primer «professor» de folklore:

> C'était —écrit Amade— un des catalans du Roussillon dont la mémoire est restée le mieux fidèle au passé et qui portait en lui un véritable trésor de contes, de légendes, de chansons... Il me tenait sur ses genoux, à la veillée, me narrant de vieilles histoires, me fredonnant mélopées et cantilènes (Bauby 1950: 67).

Gran caminador, coneixia a fons el Vallespir, la seva gent, les seves tradicions, i dedicà bona part del seu temps a la cultura popular d'aquesta comarca. Ja l'any 1907, convidat per l'occità Antonin Perbosc a col·lectar mimologismes rossellonesos, es va mostrar sensibilitzat cap a l'estudi del saber popular. Editià regularment mostres de la seva pròpia collita a la *Revue Catalane*. I divulgà un gran nombre d'articles sobre temes folklòrics en altres revistes com *Tramontane* i en la premsa local. L'any 1911, en un llarg article titulat «La poésie

27 Quan féu la missió per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya era catedràtic a la Universitat d'Estrasburg.

28 Missió de P. i M. Fouché a la Catalunya del Nord. C-129 (Inventari, 463), dins «Les missions de recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya 1922–1936, 1940» (Massot 1993–2011, XXI: 18).

populaire catalane», publicat a la *Revue Catalane,* va fer una crida per a la salvaguarda de cançons populars, i va detallar les pautes metodològiques a seguir per a la recuperació i valoració dels etnotextos des de la seva localització (procedent dels traginers, pastors, carboners, pagesos, etc.) fins a la seva publicació, ja que, per Amade (1911: 300–303), la restitució, o sia la difusió oral o escrita de textos populars i «obretes anònimes» (*œuvrettes anonymes*) a tot el poble, era essencial per mantenir viva la tradició i el patrimoni popular. En aquest sentit, va escriure:

> Ainsi, notre premier mouvement sera de rechercher partout ce qui peut rester encore, dans la tradition orale, de tous ces petits poèmes où s'est ramassé avec amour un peu de l'âme et de la vie de ceux qui la composèrent. [...] Fouillons sans relâche dans tous les coins de notre pays [...]. Puis, après avoir noté scrupuleusement vers et musique, publions dans des revues ou des journaux, dans des recueils compacts et méthodiques, tout ce que nous aurons ainsi récolté. On a déjà publié un très grand nombre de ces œuvrettes anonymes ; mais nous avons la conviction qu'il en reste presque autant d'inédites. [...] Notre respect ne doit ressembler en rien à des devoirs funèbres, nous ne voulons pas édifier un sépulcre [...] Ces recueils devront au contraire encourager le poète et le compositeur à l'utilisation des thèmes populaires, sources inépuisables où ils viendront rajeunir leur art et dont la fraicheur circulera toujours dans leurs œuvres.

Aleshores, Amade ja havia començat a publicar obres vinculades amb el *terroir* i la tradició oral com ara l'obra bucòlica, *Pastoure et son maître* (1909). I va continuar amb la tasca de recuperació i divulgació de la matèria oral, paral·lelament a la publicació, l'any 1926, dels poemes *Chants rustiques et oraisons,* també inspirats en la poesia del poble. Però la seva obra més coneguda sobre la cultura popular del Rosselló, *Mélanges de folklore*, la va editar l'any 1935. L'obra, de 266 pàgines, consta de 9 capítols: «Velles llegendes catalanes», «La festa de la natura», «Cals animals», «Poesia i lirisme popular», «Cançons tradicionals», «Cançoner de Sant Joan», «Entorn de Nadal», «Per les nostres muntanyes», «Creences i supersticions» (Camps 1986, I: 327). Segons Bauby (1950: 68), aquestes miscel·lànies de folklore aplegaven només una petita part de les collites d'Amade, i també només una petita part del folklore que, a més a més, no era tractat amb el rigor científic dels etnògrafs moderns, sinó més aviat amb una tonalitat poètica i sentimental. Això pot semblar un fet curiós, perquè

pocs anys després, el mateix Amade (1939: 127–131) es mostrava ben conscient de l'ambivalència de l'enfocament folklòric:

> Il est plusieurs manières d'entendre et d'étudier le folklore. On peut le concevoir, en effet, soit sous une forme érudite et objective, soit sous une forme fantaisiste et artistique : l'une s'efforçant d'être conforme à la vérité pour ainsi dire matérielle et stricte, l'autre tendant à se rapprocher d'une vérité idéale ou spirituelle. Au point de vue de la méthode, la première est, sans conteste, celle qui semble se recommander le mieux à notre attention ; mais ce qui lui manque, c'est l'âme, et la sécheresse qui la caractérise a quelque chose d'incomplet et de peu attrayant. La seconde pèche, au contraire, par la liberté qu'elle est exposée à prendre, à chaque instant, avec les matériaux mêmes sur lesquels elle prétend opérer et se fonder et dont une arbitraire déformation paraît alors chose inévitable. [...] Mais il sera préférable de prendre de chacune d'elles ce qu'elle a de bon et de corriger, autant qu'il se peut, l'une par l'autre.

D'altra banda, Amade destacava la importància que havien de tenir els estudis de folklore, segons ell, «massa poc desenvolupats al Rosselló», i tanmateix, d'un gran interès «en els àmbits intel·lectual, social o fins i tot històric» ultra el seu valor propi (Bauby 1950: 68). Amade deixà una obra inèdita considerable: en particular textos de conferències que pronuncià a l'Association Polytechnique de Montpellier entre 1930 i 1947 aplegats en un *Mélange de folklore, 2ème série* i «Poesia Popular Catalana», que projectava publicar, la qual cosa, però, no es va poder concretar.

Molt amic d'Amade, el gran Josep Sebastià Pons, i la seva germana Simona Gay conrearen també el camp de la literatura popular.[29] El seu interès pel tema, al mateix temps que per la llengua catalana, s'originà en la seva infantesa a Illa de Conflent, a través de cançons i rondalles que els cantava i explicava la seva dida, criada de la casa, però també a través de l'educació tradicional i religiosa que van rebre (Valls 2016: 77). L'aproximació a la literatura oral del poeta Josep Sebastià Pons (1886–1962) començà de jove quan, en els anys del 1907 al 1913, divulgà llegendes en diverses revistes i especialment a la *Revue Catalane* de la Société d'Études Catalanes. Més tard, s'interessà per

29 Si Pons s'il·lustrà durant el període del catalanisme tradicional al costat d'Amade, la seva llarga carrera també el portà fins als anys seixanta, igual com a la seva germana, Simona; per la qual cosa els hauríem pogut incloure en els principis del catalanisme modern.

les cançons populars (de pastors, de minyones, de camí, etc.), les corrandes, els goigs i les cançons de Nadal, tot plegat records de la seva infància, o si més no, que col·lectava, anotava i reutilitzava en els seus escrits, si bé de manera molt diferent i ben sovint d'una forma subtil, diluïda en l'estètica literària, postura que defensava com a poeta i prosista.

> Havent-se fixat per model la cançó popular, Pons la integrà a la seua obra de manera molt diversa. No fa sempre de bon destriar les capes de manlleus de la poesia a la cançó: citació de la lletra, captura de l'esperit, reproducció d'una forma, record d'un ritme, cançons i cantants reals o metafòrics, deutes d'uns i altres a l'entorn natural (Valls 2016: 79).

L'adaptació que féu de rondalles populars al *Llibre de les set sivelles* (1956) n'és una mostra. Paral·lelament tingué un interès intellectual pels orígens del cançoner popular i per la temàtica tradicional, tema que reflectí en diversos articles d'assaig.

Germana petita de Pons, la poetessa Simona Gay (1898–1969) aparegué com a autèntica folklorista. Tot i que vivia a París, passava llargues estades d'estiu al seu Conflent natal. A partir dels trentacinc anys, anà recollint tradicions locals prop de la gent gran —especialment les dones— de les comarques del Riberal i dels Aspres: cançons (de pandero, de bressol, de Nadal, Quaresma i Pasques...), oracions «pels camins», oracions de cada dia, fórmules de protecció i d'exorcisme (conjurs)... L'any 1960 es comprà un magnetòfon per tal de completar el seu treball que, al contrari del seu germà, volia que fos realment etnogràfic. Publicà diversos escrits a *Tramontane* i als *Cahiers des Amis du Vieil Ille* o a *Conflent*. I sobretot, preparava un recull, «Folklor íntim del Rosselló», però, va morir abans que el pogués publicar. Miquela Valls, especialista de Simona Gay, situa l'orientació folklòrica de la poetessa a partir d'un regal que li féu Joan Amade oferint-li el seu *Mélange de folklore*.[30] El mètode de Simona, filla de la burgesia però que tenia alhora molta empatia per les velles informadores a més de curiositat i intuïció, era d'adreçar-se al poble explicant-li que la seva tradició oral era un tresor que calia conservar. Segons Valls, Gay dugué a terme la tasca etnogràfica per substituir el bagatge científic i cultural que no tenia, al contrari que els seus germans i el seu pare.

30 *Folklor íntim del Rosselló* editat per Miquela Valls (en procés d'edició).

1.2 L'època del catalanisme polític (segona meitat del segle XX)

Després de la Segona Guerra Mundial, el regionalisme apolític i el catalanisme cultural tradicional de les èpoques anteriors deixaren pas a un catalanisme polític reivindicatiu amb una consciència política cada cop més accentuada d'un nacionalisme català i ja no francès. En els anys seixanta, es reprengué la fugaç empenta donada pel grup d'Alfons Mias abans de la Segona Guerra Mundial i que havia estat estroncada pel conflicte. L'any 1961, es va crear el Grup Rossellonès d'Estudis Catalans animat per Paul Roure i Jordi Pere Cerdà.[31] El seu butlletí, *Sant Joan i Barres*, que sortí el mateix any, desenvolupà una activitat militant de dinamització cultural, lingüística i pedagògica. En la dècada dels setanta, aparegué el catalanisme polític recolzat per la joventut catalana com a emanació d'un profund canvi de mentalitat, de resultes de la revolució del maig de 1968 i del desenvolupament de les reivindicacions minoritàries. Al Rosselló, s'inicià un moviment cultural de recuperació de la llengua a la Universitat Catalana d'Estiu de Prada de Conflent que fou determinant per al futur del català.

1.2.1 Anys 1960-1980: revival*, militància cultural i les* Contalles *de Jordi Pere Cerdà*

Aquesta tercera època de recuperació del folklore se situà, per tant, dins un moviment general a França de reivindicació regionalista després del maig del 68: aquell va ser un moviment polític d'afirmació identitària, cultural i lingüística, i de promoció d'una identitat regional basada en el «país» i en les formes de vida tradicionals, o sigui de *retour à la terre* entorn del lema «Viure al país». Per als seus defensors, la vida s'havia de construir entorn del país d'una manera holística: política, social, econòmica, cultural, passada, present, futura, etc. Dins d'aquesta filosofia *revival* (que es féu palesa també en altres països occidentals), la recuperació de les tradicions, i especialment, de les lligades a l'oralitat, hi ocupava un lloc natural i necessari per a la transmissió identitària. Universitaris i escriptors, alguns d'ells cap-

31 Hi participaren com a membres noms tan coneguts com Josep Sebastià Pons, Carles Grandó, Enric Guiter, Edmon Brazès, Joseph Deloncle, Renat Llech-Walter, Pere Verdaguer, Roger Grau, entre d'altres.

davanters intel·lectuals d'aquell moviment, com Jordi Pere Cerdà, però també gent del país que s'hi van unir, col·lectaren no només etnotextos sinó també testimonis orals (tradicions i històries de vida), encara que en una proporció molt menor que en altres regions a la mateixa època (per exemple, Occitània o Bretanya, on s'impulsaren programes universitaris i científics de recerca sobre la cultura oral).[32]

Durant els anys seixanta, al Rosselló nasqueren, evidentment, nous suports a la creació literària, artística i històrica: la ja al·ludida revista intel·lectual del Grup Rossellonès d'Estudis Catalans, *Sant Joan i Barres* (1961); i, també, localment, *Les Cahiers des Amis du Vieil Ille* (1961), *Conflent* (1961), així com *Terra Nostra* (1965). Totes aquestes revistes publicaven mostres de tradició oral rossellonesa, ben sovint recollides per voluntaris realment dedicats a la tasca de rescat i salvaguarda d'etnotextos, com ara el mossèn Albert Cazes, conegut estudiós dels arxius d'història rossellonesa, que també féu conèixer setze sèries de proverbis, dites i locucions al *Conflent*. La revista *Terra Nostra*, editada a Prada de Conflent per Ramon Gual del 1965 ençà, és indiscutiblement la revista de la cultura popular i oral del Rosselló, atès que porta més de cinquanta anys contribuint a la recuperació, preservació i promoció del folklore tant en sentit estricte com ampli; i amb nombroses monografies i números dedicats a les cançons populars, a festes específiques, etc. Igualment es pot esmentar la col·lecció Sant Joan i Barres de Contes i Poesia, promoguda, l'any 1978, per Jordi Pere Cerdà.

Pel que fa als autors, destaquen uns escriptors coneguts, reconeguts i afirmats en la militància catalana d'aquella època, que s'interessaren per la literatura oral. D'aquests intel·lectuals, l'escriptor, poeta i dramaturg (comunista i antic resistent) «Jordi Pere Cerdà», pseudònim d'Antoine Cayrol (1920–2011), en destaca especialment —i com a autèntic folklorista— en el recull de rondalles i llegendes, i també de cançons. Quan ja era ben conegut com a poeta, l'any 1958 publicà *Contalles de Cerdanya* en resposta al repte d'escriure prosa que havia proposat l'escriptor Albert Manent als literats rossellonesos a través de la revista *Tramontane*. Sense poder, però, restituir en brut les contalles que havia recollit de viva veu, va enriquir les que

32 Per exemple, l'any 1980, es va crear a Ais de Provença el Centre de Recherches Méditerranéennes sur les Ethnotextes, l'Histoire Orale et les Parlers Régionaux (CREHOP).

eren només una anècdota, tot i que en conservava el nucli original i la forma popular, i es recolzava probablement en les obres de Caseponce pel que feia al llenguatge folklòric.[33] A la introducció de l'edició de Cerdà (1961: 9-10), l'autor explica les circumstàncies que el van guiar:

> El que he recollit es trobava gairebé sempre reduït a escorrialles, i només el canemàs mig desfet, i encara, m'ha pogut servir. Tres «casos» [...] foren trets d'una sola frase que recordo de la meva infància [...] Els altres casos que resten, els he salvats després d'una tria esporgadora, sia per llur caràcter cerdà [...] sia, encara, per l'originalitat que presenten enfront de les variants, recollides en altres bandes, i regularment, per Joan Amades i Antonin Perbosc.

A la tercera edició de les *Contalles*, el mateix Cerdà (2001: 10–11) hi afegeix un nou argument:

> La recerca de tradició oral, que vaig imposar-me, corresponia a una necessitat intel·lectual. Havia d'autentificar als ulls del públic, i en particular el que em vorejava de més a prop, els intel·lectuals d'idees avançades del sendemà de la guerra, havia de demostrar la part viva, rica —activa en el sentit de provocació moral— que demorava amagada a sota l'actualitat social, econòmica i política.

Cerdà també publicà altres mostres de tradició oral que donà escampades en l'*Almanac Català del Rosselló* en els anys que va dirigir aquella revista. L'any 2017 s'ha editat el recull *Cants populars de la Cerdanya i el Rosselló*[34] d'un centenar de cançons que, des de finals dels anys quaranta, anava reunint de boca de cantaires, pastors i gent de muntanya; s'hi troben inclosos els estudis que va deixar d'aquest material, la transcripció de les lletres de les cançons i la interpretació cantada per ell mateix. Es tracta d'una aportació pòstuma però valuosíssima per a la literatura oral. I encara més, ja que la relació de Cerdà amb la poesia oral no fou únicament poètica i etnogràfica, sinó que també va ser psicoanalítica: en una conferència que féu sobre les dones d'aigua del Pirineu, explicà que el que feia era tractar la «memòria del poble», entenent la memòria fonda dels orígens:

33 Això escriu Albert Manent (1961: 6–7) a la presentació de l'edició de 1961.

34 A càrrec de Jordi Julià i Pere Ballart de la Universitat Autònoma de Barcelona, a l'Editorial Mediterrània.

> Dans cette mémoire que nous revisitons, nous faisons des bouts, de longs morceaux de chemin ensemble, nous découvrons des pans entiers de paysages, pas seulement des paysages, mais aussi le vitalisme qui leur est sous-jacent. [...] Cette réflexion a porté sur deux ordres : celui où le vécu laisse apparaître, par-delà la tradition qui le recouvre, un côté primitif, tellurique, par ses racines profondes, ou, du moins il me semble, internes au monde élémentaire du panthéisme ; ensuite l'ordre de l'écrit et parfois de l'oralité, en tant que : ce qui est avant l'écrit.[35]

Un escriptor emblemàtic del Vallespir, en aquest cas, fou el ceretà Edmon Brazès (1893–1980), atípic en el paisatge literari rossellonès, ja que d'ofici era perruquer i barber. Tingué una carrera literària tardana, si bé ja es movia de feia temps en els àmbits intel·lectuals i culturals locals. Dins els relats biogràfics i sobre el Vallespir que formen l'essència de la seva obra, integrà rondalles i llegendes locals, de manera particular, a *Històries de veïnat* (1965). Amb aquest títol un xic ambigu, l'obra aplega unes dotze «històries» o, més ben dit, rondalles recollides per ell mateix. A la «conversa» introductòria que dirigeix al lector, Brazès (1965: 5–6) explica:

> Quant a les històries que et confio, no puc afirmar justament si són reals o fictícies. Algunes m'han estat transmeses, i vés a saber la part de veritat que les ha inspirades: tant hi fa. Jo les he recollides per tal de fixar l'interès que suscitaven aquells contaires desproveïts d'instrucció que sabien encantar només amb expressions usuals. Convindràs amb mi sobre la flaquesa de l'escriptura quan s'atreveix a afrontar els poders de la paraula popular per traduir-la.
>
> L'esplai de l'art de contar al veïnat pot situar-se a l'època que hom venia per les fires un almanac amb una coberta de vi morell, conegut amb el nom d'«Almanac Bouer». El qui el redactava era un pagès avesat a llaurar amb una parella de bous. [...]
>
> Però amb la guerra del 14 desaparegué el «Bouer», mentre que es va produir una profunda trencadura en la tradició dels contaires [...] [i] de dia en dia s'és perduda la memòria de les històries del Pere del Pont — d'aquell pont de l'aranya llegendària que s'ha endut el riu—; i per salvar-les de l'oblit, n'he recollides algunes que he transcrit a la teva intenció.

35 «Dames d'eau en Pyrénées catalanes, de Notre-Dame del Coral, en Haut-Vallespir à la fée de l'étang de Lanós, en Cerdagne», conferència impartida per Jordi Pere Cerdà en el marc del XVII Congrès de mythologie française au pied du Canigou. Mythologie de l'eau celebrat el 1993. Text original facilitat per Maria Grau, amiga del poeta. Sembla que aquest text es va publicar al *Bulletin de la Société de Mythologie Française* núm. 230 (març 2008).

S'hi afegiren altres autors, universitaris com el lingüista i poeta ceretà Enric Guiter (1909–1994), que aplegà *Proverbes et dictons catalans, récoltés, présentés et traduits par Henri Guiter* (1969) i altres mostres de folklore publicades en diverses revistes. Un lloc a part es mereix el novel·lista i poeta Ludovic Massé (1900–1982), ja que escrivia en francès. La seva producció literària està generalment influenciada pels relats i llegendes locals, però on contribuí realment amb una feina de folklorista fou amb els reculls *Contes en sabots* (1959) i *Galdaras et autres contes* (1982). Més cap al final del segle XX, s'editaren obres per part d'estudiosos, d'autodidactes jubilats o, simplement, de diletants, a vegades il·lustres desconeguts. I, aparentment, sense lligams intel·lectuals entre ells. El geòleg i rondallaire Georges-Dominique Bo i Montegut (1895–?) féu conèixer, l'any 1978, les *Légendes populaires des villages du Roussillon*, seguides el 1981 de *Homère n'a pas tout dit sur nos Pyrénées Orientales*, escrits en els quals barrejà rondalles i elements del meravellós. Li devem també *Légendes albériennes*, sis petits fascicles, publicats entre 1970 i 1975. D'aquella època, cal esmentar els *Récits et contes populaires de Catalogne/1 réunis par Dominique Blanc dans le Vallespir* del 1979. En el marc d'un encàrrec editorial, el conegut antropòleg tolosenc aplegà i comentà en un recull diversos textos originaris del Vallespir: llegendes, rondalles, «textos per reir», mimologismes, cançons i formuletes de la infantesa, pregàries, etc. No els va col·lectar ell mateix sinó que els va reunir de diversos autors (com Bosch de la Trinxeria o Caseponce) i procedents de diverses revistes on ja s'havien publicat (*Tramontane, Revue Catalane, Journal illustré des P.O., Terra Nostra*). Es tracta d'un total de 48 textos, en francès, o bé en català rossellonès amb la traducció en francès. En una vena holística (on coincideixen geografia, història, societat, religió, costums...), Jean Ribes (s.d.), rendista i historiador autodidacta, començà les seves recerques quan tenia setanta anys i dibuixà un fresc interessant de l'Alt Vallespir a través d'una sèrie de quatre obres (1981, 1982, 1984) totes basades en arxius i en testimoniatges orals. Més tard publicà *Records del temps passat. Proverbis, dites, anècdotes i històries* (1990), treball en gran part sorgit també de la tradició oral.

1.2.2 Tombant del segle XX i principis del segle XXI: el folklore rossellonès s'ha tornat francès

Amb l'arribada dels anys noranta, la reivindicació cultural i identitària dels anys anteriors sembla més o menys assolida. Les entitats públiques franceses de la Catalunya del Nord —amb el suport moral i, a vegades, financer de la Generalitat de Catalunya— promouen activitats culturals i economicoturístiques (sempre amb el símbol sang i or de l'omnipresent bandera catalana). Les festes tradicionals del calendari religiós (processons de la Sanch a Perpinyà, Arles de Tec o Cotlliure) o estacional (Festes de l'Ós al Vallespir) s'han recuperat i multiplicat amb un objectiu turístic palès; a l'escola, la llengua catalana va adquirint un lloc cada cop més present tot i que encara molt baix respecte al francès.

Es continuen discretament la recuperació i publicació de literatura oral, això sí, amb unes diferències notables respecte als moviments anteriors. Ben sovint, la llengua catalana deixa pas al francès (per evidents raons editorials). Després, ja no es tracta d'un fet exclusiu de literats o poetes com durant la segona època (l'època de la Société d'Études Catalanes), ni és recolzada per un moviment ideològic fort com durant la tercera (els anys de la reivindicació regional), ni s'esdevé en un context de recuperació cultural sistemàtica. Es tracta més aviat d'unes iniciatives aïllades i disperses d'universitaris, d'erudits o, simplement, d'apassionats per la cultura pròpia. Tampoc existeix cap institució ni context «científic» dedicat a la literatura popular que potenciï investigacions, atès que, a la Universitat de Perpinyà, els estudis catalans no tenen un contingut filològic ni realment literari. A aquesta falta real d'interès s'hi afegeix el sentiment generalitzat que ja no queda res per recuperar, que tot ja havia estat recollit per les generacions anteriors, i —el que és pitjor— que el context de desenfrenada cultura mediàtica globalitzada i universal acaba d'escombrar qualsevol curiositat i vel·leïtat per retrobar la cultura pròpia. Cal esmentar, en aquest context, els pocs autors i obres que hem pogut localitzar i que, malgrat el panorama descoratjador, obren per col·lectar el poc que es pugui rescatar o valorar de la tradició oral amb vistes, a vegades més editorials i turístiques, que realment etnogràfiques.

El funcionari, professional de turisme i rondallaire Yves Hoffmann (1915–2011), que en l'època anterior ja havia publicat diversos articles sobre folklore i costums a *Reflets du Roussillon* o *Folklore,* n'arreplegà més tard uns quants en l'obra *Le Roussillon à fleur de coeur. Récits et chroniques* (1993) amb una introducció dedicada als seus «amics els rondallaires» que li havien confiat aquests relats i *Contes et légendes des quatre saisons. Roussillon Catalogne française* (1997). Per la seva banda, l'arqueòleg i universitari, Jean Abelanet, havent recorregut tot el territori nord-català, enquestat els últims pastors i pagesos muntanyencs i recollit testimoniatges, publicà *Lieux et légendes du Roussillon et des Pyrénées catalanes* (1999).

El protagonista més destacat de la collita de folklore d'aquesta última època és, sens dubte, Didier Payré. Mestre d'escola, excursionista i etnògraf, s'ha dedicat a la col·lecta sistemàtica —alhora arxivística i a còpia d'enquestes orals— i a la publicació de les tradicions nord-catalanes, especialment de la vall de Conflent. Part de les seves col·lectes les féu en el marc de projectes de valorització del territori. L'any 1995 l'Association Gestionnaire de la Réserve Naturelle de Nohèdes publicà el recull *Mémoires de Nohèdes, légendes et tradition orale*. A més de diverses publicacions en la revista *Muntanya* del Centre Excursionista de Catalunya, editià també dues obres en edició bilingüe, que són el fruit de la col·lecta de relats llegendaris, rondalles i cançons realitzada per dos equips formats per rondallaires, erudits i universitaris o simplement aficionats. El primer, editat l'any 1998, *Llegendes d'aquí. Cerdanya-Capcir-Alt conflent. Històries de pedres*; i, el segon, el 2001, *Llegendes d'aquí. Cerdanya-Capcir-Alt conflent. Històries de plomes i pèls*. L'any 2005 publicà *Canigó. La muntanya mítica catalana,* un recull temàtic de llegendes arreplegades a partir de fonts literàries i de llegendes que li havia explicat la gent gran en tota la zona del massís canigonenc. Actualment, treballa en l'adaptació per a la mainada de rondalles sorgides de la tradició oral, amb la forma de *kamishibais*.[36]

36 De moment n'ha adaptat tres: «L'escudella del pastor», «El músic i els llops», «La batalla del gros i del petit bestiar». Informació donada personalment per Payré (correu electrònic, 7 de juny de 2016).

Un altre autor, poc conegut, Patrick Bosch, va reunir en dos volums els *Contes et Légendes de Catalogne Nord. Histoires au coin du feu* (2005 i 2006), els de la seva infantesa (o recollits per d'altres autors) i els que havia col·lectat ell mateix per tot el territori nord-català. Més marginalment i des de la perspectiva socioantropòlogica, Magali Pagès divulgà la seva tesi doctoral sobre les Festes de l'Ós al Vallespir, *Culture populaire et résistance culturelle régionale. Fêtes et chansons en Catalogne* (2010), en què inclou cançons populars catalanes recollides en aquest marc. A l'últim, i reprenent la tradició dels literats apassionats per la tradició oral, el mestre jubilat, poeta i novel·lista Joan Tocabens publicà *Herbes magiques et petites formules: sorcellerie en Roussillon et autres pays catalans* (2012), seguit de *13 contes et légendes du Pays catalan* (2014), on recupera rondalles més o menys conegudes com el pont del diable de Ceret, el babau de Rivesaltes, els simiots d'Arles, etc.

2. BALANÇ, PERSPECTIVES DE FUTUR I COMPARACIÓ AMB CATALUNYA

2.1 Balanç i perspectives de futur

Aquesta ullada a la història de la literatura oral nord-catalana en palesa certa riquesa: des dels principals col·lectors de folklore d'ençà del segle XIX fins als poetes i escriptors tan coneguts com Joan Amade, Simona Gay, Jordi Pere Cerdà, Edmon Brazès, incloent erudits com Pere Vidal o Carles Grandó, per exemple, la majoria s'hi dedicaren amb un esperit que fou realment de rescat de l'oblit i de salvaguarda d'aquest patrimoni ancestral amb un objectiu i una metodologia a volta propis dels grans folkloristes i dels etnògrafs moderns. La proximitat i els lligams d'amistat entre aquests autors feren que s'influenciessin mútuament, com ara els sacerdots de l'època de la Renaixença rossellonesa, amics tots ells; Joan Amade regalà el seu llibre *Mélange de folklore* a Simona Gay, la qual cosa, tal com digué ella mateixa, despertà la seva tasca etnogràfica; Pons hauria redactat la introducció del llibre de les *Contalles de Cerdanya* de J.P. Cerdà;[37] els uns i els altres publicaven escrits crítics de les obres que s'editaven o es divulgaven, etc. Respecte als erudits i estudiosos de Catalunya, convé assenyalar que l'interès que portaren a la literatura popular rossellonesa, com a part integrant de la catalana, es posà de manifest d'hora: amb Jacint Verdaguer, que en recollí mostres;[38] Manuel Milà i Fontanals, que en féu recollir, o Joan Amades, que també s'hi va interessar.

Remarquem, però, que l'interès i la recuperació de la literatura popular nord-catalana mostra dispersió i varietat, com a resultat de la llarga època tractada, i també de l'origen, l'estatus i el propòsit de qui hi mostra interès.

Els primers col·lectors autors del segle XIX no eren folkloristes de debò sinó aficionats o apassionats per la llengua, la cultura cata-

37 *Folklor íntim del Rosselló* editat per Miquela Valls (en procés d'edició).

38 Tret del seu famós *Canigó*, en el qual integrà mostres de la literatura oral que havia recollit ell mateix, esmentem rondalles que també recollí pel Vallespir, probablement per les mateixes dates, com són: «La vella», «L'anguila parladora», «La guineu i el llop» i «L'ovella del gegant», dins les *Rondalles* editades a Barcelona per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat (1984: 63–66, 67–68, 76–77 i 82–83).

lana i, potser, també per la tradició oral en sentit ampli, en tant que substrat identitari. Aquest fet s'acoblà amb un altre de més transcendent que coincidia amb el sorgiment de la renaixença rossellonesa i del regionalisme. O sia, l'arreplega de mostres tradicionals pròpies esdevingué per a ells també —com al sud— un acte «patriòtic». Però, contràriament al que passà a Catalunya, on l'arrelament de la literatura popular i del folklore va anar lligat amb la participació de les institucions excursionistes, al Rosselló l'afició per la poesia popular es desenrotllà, d'una banda, en un marc literari i de petits cercles de socis i d'amics; i de l'altra, en un determinat marc social: el de la llengua «típica» del poble (del qual ben sovint eren estrangers, ja que la majoria d'ells provenien de la burgesia local afrancesada). Si bé, al principi, eren devots (molts sacerdots habitualment avesats en l'escorcoll dels arxius locals) o diletants de la burgesia, passà després a ser una activitat privilegiada de lletraferits, d'erudits locals o d'aficionats, gairebé sempre notables. Poetes i prosistes hi trobaven una rica font d'inspiració bucòlica, llegendària i lingüística per a les seves creacions. Més tard (cap als anys seixanta), fou una activitat gairebé indefugible per aquells compromesos que militaven per una recuperació de la llengua i la cultura catalana. En aquesta primera gran època fou palesa la voluntat compartida de fer país: entorn de la llengua al segle XIX, entorn d'un regionalisme nostàlgic del passat a principi del XX, o de la militància política i intel·lectual a mitjan segle. Cal afegir també que, al costat del folklore estricte, al llarg d'aquella època hi hagué un interès pel folklore en sentit ampli, o sigui, per totes les activitats populars tradicionals (professionals, religioses, lúdiques, etc.).[39] Més a prop de nosaltres, el tema canvia de mans, de propòsit i d'esperit: sense passar per projectes científics, es veu com estudiosos i universitaris jubilats s'interessen seriosament per la recuperació de mostres de la tradició oral i del folklore. I s'arriba finalment a tota mena d'aficionats del tema que, per diversos motius (personals, editorials o turístics), recuperen i publiquen rondalles i llegendes, ben sovint, en francès. Es tracta d'una època nova en què s'han esborrat paràmetres com l'esperit de militància regional (expressió esdevinguda caduca), les interrelacions i els bescanvis intel·lectuals entre col·lectors au-

39 Fet que es comprova en les bibliografies de Noell (1973, 1976, 1983), en especial en les nodrides rúbriques de «folklore» i «arts populaires».

tors, l'afició a l'essència mateixa de la literatura popular i, sobretot, la salvaguarda de la llengua catalana com a objectiu primordial.

Des del segle XIX, col·lecta i collita van ser constants, tot i ser variables pel que fa a contingut, presentació i consistència. D'entrada, tots els gèneres del folklore hi eren representats: tant els breus (proverbis, dites, cantarelles, endevinalles, fórmules, conjurs, pregàries, etc.) com els més llargs (cançons, llegendes, rondalles). Publicació i difusió podien ser puntuals o regulars: en les dues primeres èpoques eren nombrosíssimes i amb una dispersió notable quant als òrgans de difusió (revistes setmanals o mensuals, butlletins, fulls solts, almanacs, etc.) sovint efímers; d'altres vegades, els autors arreplegaven sota forma de llibre uns textos ja publicats i, a voltes, augmentats amb mostres inèdites. D'altra banda, la matèria primera podia ser presentada més o menys en brut, mantenint la tradició oral tal com s'havia recollit de la boca i la llengua del poble (típic dels gèneres breus). Inversament i potser més sovint —va ser el cas de prosistes i escriptors— aquest material era reintegrat, diluït i adaptat en creacions literàries pròpies (aquesta fou, per exemple, la postura de Josep Sebastià Pons com a poeta, també de Bonafont o de Bosch de la Trinxeria). Finalment, llegendes i rondalles podien ser lliurades com a gènere «folklòric» i mencionades pels títols, però, passant per la prèvia reescriptura dels autors en funció del públic i de les exigències editorials; fou el cas, per exemple, dels *Contes Vallespirencs* de Caseponce, que van ser reeditats a Barcelona al llarg de tot el segle XX, i que van passar a formar part de la literatura infantil (Blanc 1979: 183).

Pel que fa als llocs i a les entitats de promoció de la tradició oral rossellonesa, a diferència de Catalunya, no hi hagué, ni hi ha, veritables especialistes del folklore local tret dels escriptors i etnògrafs ocasionals que hem anat esmentant (Vidal, Amade, Grandó, Gay, Cerdà i Payré), que feren i fan realment una obra etnogràfica de rescat, anàlisi o difusió de les rondalles pel seu valor intrínsec d'etnotextos. Tampoc hi hagué, ni hi ha, veritables associacions de promoció de la tradició oral: parlem, per exemple, d'arxius, fonoteques, centres d'estudis o, fins i tot, de museus dedicats al patrimoni cultural (tret potser del CIMP-Músic de Ceret).[40] Dels inicis ençà, el lloc d'acolli-

40 Ens referim al Centre Internacional de Música Popular–Museu dels Instruments. La Phonothèque Nationale hi va transferir la col·lecta feta al Rosselló en els anys qua-

ment de la matèria oral van ser principalment les revistes: abundants fins als anys cinquanta, però poques actualment, entre les quals *Terra Nostra* i *Les Cahiers des Amis du Vieil Ille*, que fan d'arxius de la tradició oral rossellonesa. De manera més puntual, els estaments municipals i territorials donen suport a accions o publicacions lligades a la tradició, amb un objectiu turístic de promoció patrimonial, però l'eco i la perennitat en són ben sovint decebedors.

Quant a l'àmbit científic, ni el Departament de Sociologia-Etnologia[41] ni el d'estudis catalans de la Universitat de Perpinyà han acollit o promocionat estudis sobre literatura popular, fins fa poc. Car bé podria ser que canviï la situació amb l'emergència recent de dues novetats: la constitució d'un eix d'estudi de la literatura oral rossellonesa al departament de català, un eix inaugurat amb una primera jornada d'estudis el 25 de novembre de 2016;[42] i per les mateixes dates, l'obertura a la biblioteca universitària de la línia «Estudi» amb la digitalització del fons Grandó. La matèria i els etnotextos no hi falten: si s'hagués de fer un estudi sistemàtic del material de procedència oral, primer s'haurien de localitzar i inventariar els títols escorcollant la multitud de revistes i fulls solts ja publicats d'ençà del segle XIX. Tasca aquesta que va encetar Carme Oriol a partir de l'any 2000, amb un projecte de catalogació de les rondalles catalanes que incloïa el material rossellonès (Oriol/Samper 2016*a*: 60–63);[43] i que va continuar posteriorment amb l'escorcoll d'estudis sobre la literatura popular nord-catalana i el buidatge de revistes autòctones i la seva incorporació en la base de dades BiblioFolk <http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat/>. Fruit d'aquesta darrera tasca, es va establir una rela-

ranta. A més, el Centre alberga arxius que encara no s'han examinat ni classificat, segons Marie Grolier, encarregada de la fonoteca (entrevista amb l'autora, 24 de maig de 2017).

41 Uns quants investigadors de la Universitat de Perpinyà participaren en el Congrés de la Société de Mythologie Française del 2008 de Vernet-les-bains, entre els quals l'etnòleg Jean-Louis Olive.

42 Journée d'étude internationale sur la littérature orale en Catalogne du Nord. Perpinyà, Universitat de Perpinyà.

43 El projecte va donar lloc als catàlegs *Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003) i *Index of Catalan Folktales* (Oriol/Pujol 2008) i a la base de dades RondCat. Cercador de la rondalla catalana <http://rondcat.arxiudefolklore.cat/> [data de consulta: juliol de 2017].

ció de 473 registres, quantitat augmentada amb títols suplementaris localitzats a la resta de Catalunya. Animada per Carme Oriol a treballar en aquest camp d'estudi, jo mateixa n'he reprès el buidatge fins a arribar a un total actual provisional de 830 registres (Berthelot 2016). Es tracta d'una feina d'inventari que encara és lluny de ser acabada.

Més enllà del material recollit, catalogat o encara per localitzar i, d'una manera més global, el que està en joc en una perspectiva futura és la connexió entre, d'un costat, l'acció cultural de la col·lecta i la divulgació i, de l'altre, el plantejament científic i disciplinari entorn de l'objecte «literatura oral rossellonesa» que encara s'ha de formalitzar des del punt de vista teòric, conceptual i metodològic. I no parlem, en l'àmbit prospectiu, d'una repopularització de la literatura oral i de la cultura catalana, objectiu aquest, utòpic i —en el marc francès— encara políticament incorrecte.

2.2 Rosselló: unes característiques històriques pròpies respecte a Catalunya

Com a Catalunya, i possiblement també en les altres àrees catalanoparlants, al Rosselló l'interès per la tradició oral i els principis de la recuperació d'etnotextos s'encetaren en el decurs del segle XIX. Tot i que el context general i l'esperit foren bastant diferents. Comparant amb el que succeí a Catalunya, si bé hi hagué punts d'unió com l'amor a la llengua, la recerca de les arrels pròpies i l'activisme identitari, o sigui una forma de fer país (Prats 1982), també existiren notables punts diferencials en els dos territoris.

Així, al Rosselló, com a Catalunya i en altres parts d'Europa, folklore i Romanticisme van de bracet. Concretament, però, el punt de partida va ser la mirada dels erudits locals cap a l'esdevenir del seu patrimoni material o cultural i les seves tradicions, mirada que ja s'havia inscrit, a la primeria del segle XIX, en el Romanticisme irradiat des de París. La sensibilitat romàntica a tot allò que era «provincial», pintoresc i exòtic, així com la representació dels escriptors i historiadors del nord —com Prosper Mérimée— que donaven una versió errònia de l'autèntic valor rossellonès insistint en el color hispànic dels usos, féu que els erudits autòctons comencessin a buscar, salvaguardar i promoure el patrimoni genuí i antic del Rosselló, començant per la llengua i les seves manifestacions culturals i tradicionals (Berjoan 2011: 61–62).

Un segon punt específic s'associa al context francès d'inventari patrimonial oficial i, en concret, l'enquesta, llançada per decret imperial l'any 1852 del ministre de la Instrucció Pública, Hyppolite Fortoul,[44] que invitava mestres d'escola, membres del clergat i membres de les societats científiques notables i lletraferits a col·lectar en llurs regions respectives cançons populars per tal de publicar-ne un recull. No es té cap constància de l'enquesta Fortoul al Rosselló, ni se sap si aquest *départament*, molt perifèric, hi fou associat oficialment. En canvi, sí que hi participaren Occitània i Provença.[45] No cal, doncs, descartar el fet que els erudits rossellonesos, tot i no haver-hi estat associats, haguessin pogut estar influenciats pels seus amics provençals i pels cànons d'aquestes enquestes, entre els quals hi havia el vocabulari utilitzat (propi de les directives de Fortoul), ja que aleshores es tractava de «collir» «flors» «espigues» «ramallets» o «garbes», o sia, recollir els productes de la terra. Els títols de les obres de Justí Pepratx o de Bonafont reflecteixen aquest vocabulari Fortoulià.

Un tercer punt diferenciador entre Rosselló i Catalunya va ser el lloc atorgat a l'anomenat folklore. A Catalunya, hi hagué la vessant literària originada en el Romanticisme i la Renaixença, i la científica entorn de la qual es desenvolupà una xarxa de recuperació (Llopart/Montmany/Pujadas 1980; Prats 1982) promoguda per erudits i recolzada per entitats, associacions (com les excursionistes) i, més tard, per investigadors. Dit altrament, aquesta vessant etnogràfica es presentà com una tasca —es podria dir una metodologia— organitzada gairebé des dels seus inicis, més aviat institucional i amb una adscripció progressiva en el teixit científic. Al Rosselló, contràriament al que passà a Catalunya i a altres regions de França, no hi hagué tal moviment ideat i sistematitzat de recuperació del folklore. La col·lecta de llegendes, rondalles, cançons, etc., duta a terme era més aviat fruit d'iniciatives personals d'estudiosos locals: primer, perquè el Romanticisme havia posat de moda la natura, els pobles, els seus mites, etc.,

44 Associat amb Jean-Jacques Ampère (1800–1864), que era professor d'història de les literatures al Collège de France. Fou Ampère qui despertà l'atenció de Napoleó III sobre la necessitat de publicar cançons populars a França. I fou ell qui n'elaborà les instruccions per als corresponsals a totes les regions franceses (Clémence Cognet 2011-2012).

45 Fortoul era provençal, felibre i amic de Frederic Mistral.

com a fonts d'inspiració. Després, ho feren per raons més personals i locals: pel mimetisme, pel sentiment melangiós de pèrdua de les arrels, per la nostàlgia d'allò que havien viscut o conegut en la seva infantesa, per amor a la llengua ancestral, o per un sentit compartit de la sempre «urgent tasca de salvaguarda». S'hi dedicaren, generalment, en el marc o al marge de les seves creacions i produccions atès que, ben sovint, reutilitzaven aquesta matèria primera en les seves creacions poètiques. Per tant, no s'hi trobava res en aquella època de marc filològic, científic o institucional: la recuperació i valoració de la poesia popular es van fer més aviat de manera individual, tot i ser una activitat de lletraferits. Aleshores eren marginals i avui encara ho són.

Un quart punt diferenciador concerneix la qüestió lingüística. D'una banda, quan, a Catalunya, es recuperava amb orgull i entusiasme l'ús de la llengua catalana, es consolidava la gramàtica i s'encaminava cap a la normalització, al Rosselló es produïa el fenomen invers: la llengua s'anava perdent, ja que era prohibida a l'escola, desconsiderada en la societat i es degradava en la diglòssia. Uns (no tots) erudits i intel·lectuals es van esforçar per mantenir-la i promocionar-la mitjançant la literatura, al mateix temps que rescataven les riqueses de la tradició oral que s'anaven esborrant també en l'inexorable moviment de desús i abandó generat per la modernitat. D'altra banda, i més o menys paral·lelament, com a resultat de l'adopció de les normes ortogràfiques fabrianes a principis del segle xx, la qüestió lingüística al Rosselló es plasmà també entre els escriptors i erudits entorn d'una forta querella entre la preservació i el conreu de la llengua dialectal identitària i «autèntica», o bé l'adopció del català «unitari», considerat com a més prestigiós. La recuperació de testimoniatges dialectals i l'interès per la literatura popular es degueren, en part, a aquella postura antagònica. Avui, finalment, i des del tombant del segle xx, el problema lingüístic està en la disminució de l'ús del català en les publicacions de rondalles i llegendes, en benefici del francès.

Un cinquè punt diferenciador fou l'ideològic. A finals del segle xix, a Catalunya, el nacionalisme s'accelerà i agafà un color clarament polític i identitari general. En canvi, els rossellonesos, tot i mostrar-se solidaris amb els «germans» del sud, continuaren en la via d'un doble patriotisme. Això significa que, per un costat, dominava el patriotisme francès generat per les guerres contra Alemanya (ja

al segle XIX) i el sentiment de pertinença a una única i gran nació;[46] un sentiment il·lustrat entre els intel·lectuals de les perifèries per llur adhesió a «la France des Lumières i a la langue de Racine et de Molière». Però, per un altre costat, conservaven la seva lleialtat i el seu amor a llur «petita pàtria» i a les arrels catalanes reclamant mesures de protecció per la cultura i la llengua rossellonesa (Berjoan 2011: 85). Aquesta doble postura els permetia definir-se com a «regionalistes», concepte aleshores inofensiu que no tenia el matís polític actual de separatisme. Fou durant la segona meitat del segle XX quan aparegué a la Catalunya del Nord l'anomenat nacionalisme català —sense cap concessió a l'Estat francès— dintre del moviment cultural i polític de reivindicació regionalista, general a tot França.

Convindria afegir que, entre els col·lectors de llegendes i cançons populars del segle XIX, hi havia una clara presència d'eclesiàstics rossellonesos, ja avesats a la poesia, i empesos, sens dubte, per Jacint Verdaguer i el seu famós *Canigó*; des dels més coneguts com Boixeda, Bonafont, Caseponce, etc., que editaren reculls, fins als més anònims que, de tant en tant, publicaven textos de la seva collita i transcripció en els aleshores nombrosos fullets i revistes locals. Omnipresents en la ruralia i estretament vinculats amb el veïnat, eren posseïdors de la cultura escrita i, disposant de temps, es dedicaven a investigar temes d'història i de tradicions locals. Cal afegir-hi —probablement impulsada o, almenys, conreada pels mateixos preveres— la tradició de folklore religiós, arrelada de molt antic però sempre ben viva, dels goigs. Amb l'arribada del segle XX, fou molt notable l'afebliment dels eclesiàstics (i, més en general, dels conservadors) en profit d'erudits laics, lligats en gran part a l'ensenyament o, fins i tot, a la funció pública francesa.

I, com a últim punt diferenciador, es podria evocar l'aspecte aleshores molt rural i pagès per no dir endarrerit del Rosselló respecte a Barcelona. Quan, a Barcelona, el català era recolzat per una potent burgesia industrial, al Rosselló, la llengua autòctona era reduïda a l'àmbit de la pagesia (si bé es parlava encara a Perpinyà). La sepa-

46 Mencionem, de pas, el punt de ruptura entre rossellonesos germanòfobs, defensors fervorosos de la causa francesa, com Juli Delpont, i alguns catalans del sud considerats com a germanòfils. D'aquí la polèmica i l'amistat estroncada entre Delpont i Antoni M. Alcover.

ració sociocultural i ideològica entre ciutat i camp, molt francesa i aleshores molt marcada, tenia potser a veure amb l'arrelament dels escriptors col·lectors a la seva terra i cultura familiar o patrimonial; per motius professionals, molts se n'havien allunyat: Joan Amade, professor a Montpellier; Josep Sebastià Pons, professor a la regió de Tolosa de Llenguadoc; Simona Gay i Pere Fouché, a París; Pau Berga, a la Indoxina, i, fins i tot, un Caseponce, a Barcelona. Tots ells intentaven retrobar una mica de llur infantesa a través de la llengua rossellonesa i la cultura popular pròpia que s'anaven perdent, inexorablement diluïdes en el francès i en la modernitat.

VII. L'ALGUER

1. LA RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA I DE LES RELACIONS AMB L'ALGUER

L'INTERÈS per la cultura popular a l'Alguer —al principi, bàsicament per l'alguerès, la variant local de la llengua catalana, i per la història de la ciutat i els costums— s'inicià a les darreries del segle XVIII, quan els escriptors arcàdics començaren a prendre una nova consciència lingüística, que provenia de l'esperit enciclopèdic de l'Il·luminisme (Armangué 2002: 5).

La recerca de textos de literatura popular algueresa, però, s'inicià una mica més tard i ja fou present en la mateixa represa de les relacions culturals de Catalunya amb l'Alguer. El filòleg i poeta Manuel Milà i Fontanals (1818–1884) s'havia començat a interessar per la presència de la llengua catalana a l'illa de Sardenya ran de la participació en els Jocs Florals de Barcelona de 1864 de l'arxiver callerès Ignazio Pillito —amb un treball en català i de tema sardocatalà, que més endavant es va demostrar que era una falsificació. Milà demanà al naturalista i arqueòleg Francesc Martorell i Peña que indagués què havia quedat del passat català, tot aprofitant la seva estada de recerca a l'illa l'any 1868. Martorell posà en contacte Milà i Fontanals amb el professor i poeta alguerès Josep Frank (1830–1900). Milà ho explicà així:

> Ara podem donar alguna notícia de més, mercès a En F. M. y P. que buscant monuments d'aquells que en Mallorca s'anomenen talaiots, se trobà envers Alguer i, com a bon català, no volgué passar a prop d'antics compatricis sense fer-ne coneixença. Per medi d'aquest senyor n'havem poguda fer amb En Josep Frank, professor al Gimnàs d'Alguer, estudiós de vàries llengües, en especial de la grega antiga i moderna i de la sarda que considera com un «museu d'antiguitats» (Bover 2007: 115).

Des de l'inici de la breu correspondència que s'establí entre els dos, Milà, que preparava el seu *Romancerillo catalán*, ja li demanà

la tramesa de cançons populars (Bover 1981: 412–416). Un temps després, l'any 1887, el diplomàtic Eduard Toda i Güell (1855–1941) fou destinat com a cònsol espanyol a Càller. Abans d'anar-hi, però, s'entrevistà amb Marià Aguiló, que també li encarregà la recerca de cançons populars, que després el mateix Toda publicà a *La Ilustració Catalana*: «Cansons populars catalanas en Sardenya» (1887):

> Mon estimat Mestre: lo darrer dia de ma estada en Barcelona, quan ja em trobava de camí per a venir a aquesta illa que fou durant quatre sigles catalana, vaig tenir lo gust de passar amb vostè tres curtes hores, i escoltar les recomanacions que volgué fer-me per a dirigir los treballs d'investigació que em portaven a Sardenya. Entre altres consells, que venint de vostè son sempre per a mi manaments, me donà lo d'escorcollar les antigues cançons de la terra, veure què havia produït per aquí nostra musa popular (Armangué 2014: 142).

Toda aprofità l'estada a la capital sarda per visitar l'Alguer, on entrà en contacte amb Frank —que havia esdevingut un dels delegats a la seva ciutat de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques— i d'altres intel·lectuals, abans de convertir-se en el gran divulgador a Catalunya de la Barceloneta de Sardenya, com és coneguda l'Alguer (Fort 1975). En el seu primer llibre de temàtica sarda —*Un poble català d'Itàlia. L'Alguer* (1888)—, Toda també recollí mostres de literatura popular algueresa: proverbis i, sobretot, cançons (religioses i profanes), algunes d'associades a jocs infantils (Toda 1888: 23–35; Armangué 2008): «he pogut col·leccionar gran número de cançons, buscant-les per tot arreu. En elles no sempre se troba el metre i a vegades falta també la rima. Però no vull arreglar-les ni intentar sa interpretació, preferint que surten a la llum tal com me les han dictades».

En aquesta mateixa època, el professor de la Universitat de Pavia Pier Enea Guarnerio (1854–1919) aplegà deu rondalles en transcripció fonètica dins del seu estudi «Il dialetto catalano d'Alghero» (Guarnerio 1885–1886; Scanu 1985: 17–64), i el jove alguerès Antoni Useri (1878?—entre 1895 i 1902) publicà la traducció italiana de tres llegendes (Useri 1895; Scanu 1985: 69–81; Armangué 2002: 97–102), i mitjançant el seu amic Antoni Ciuffo (1879–1911?) —que acostumava a utilitzar el pseudònim de «Ramon Clavellet»—, deixà materials folklòrics inèdits (Clavellet/Useri 1996; Armangué 2001: 179–187),

avui conservats en el fons Serra i Pagès.[1] Mentrestant, els llibres, els articles i les conferències d'Eduard Toda feien conèixer la realitat algueresa a la Catalunya de la Renaixença i també, a través seu, alguns joves alguieresos conegueren la catalana. De fet, la influència d'Eduard Toda fou determinant per a la creació de l'agrupació catalanista algueresa La Palmavera, l'any 1906.

Pocs anys abans, l'any 1901, l'eminent folklorista Rossend Serra i Pagès (1863–1929) s'havia posat en contacte amb el farmacèutic alguerès Joan Pais (1875–1964) —un dels joves que formaria part de La Palmavera— amb la intenció d'obtenir-ne rondalles i altres materials de literatura popular algueresa (Armangué 2002: 113–119). Però, malgrat les repetides promeses, Pais només li féu arribar dues rondalles i uns quants proverbis i oracions —textos actualment no localitzats—, a part d'un extens recull d'adagis, en una carta del 15 d'octubre de 1902, editada per Armangué (2002: 165–177). Serra encoratjà Joan Pais i el seu amic Antoni Ciuffo en la recerca folklòrica i els posà en contacte amb mossèn Antoni M. Alcover (1862–1932), que els proposà com a socis delegats del Centre Excursionista de Catalunya. I Pais, probablement a través del seu amic Luigi Borrello —un jove professor calabrès establert a l'Alguer—, posà Serra en relació amb els prestigiosos folkloristes italians Giuseppe Pittrè i Angelo De Gubernatis (Armangué 2002: 117–119).

Pel que fa al poeta Antoni Ciuffo, publicà unes «Notes folk-loriques. Literatura popular de l'Alguer» al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1902), en les quals aplegà cançons, endevinalles i proverbis. D'aquest article en procedeixen la majoria de cançons algueresses publicades per Joan Amades (1890–1959) a *Folklore de Catalunya. Cançoner* (1951: núm. 75, 96, 116 i 141; Armangué 2002: 108). També trameté un article més extens, «Folk-lore alguerès replegat de N'Antoni Ciuffo», a Antoni M. Alcover, que no es publicà fins molt més tard, i parcialment, al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1924). L'article fou presentat per Alcover amb aquestes paraules: «N'Antoni Ciuffo, escriptor alguerès conegut també amb lo pseudònim de Ramón Clavellet, ens envià, fa més de vint anys, una interessant replega de llegendes, cançons i costums d'Alguer, reunides baix

1 Catàleg del fons Rossend Serra i Pagès. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB3-022/5D.61: 237-238.

lo títol de *Folklore-Alguerès*». En aquest article hi trobem llegendes, costums, supersticions, jocs infantils i una rondalla; les dues llegendes i la rondalla han estat reproduïdes per Pasqual Scanu (1985: 105–112), que en el cas de la llegenda de la *Destrucció de Barxa*, ja recollida prèviament (1900) pel folklorista Arrigo Balladoro (1872–1927), inclou les ampliacions de Francesc Manunta (1928–1995), Miquel Chessa i Francesc Ceravola. L'original d'aquest article, «Lo folklore Alguerès», conservat al fons Serra i Pagès, ha estat publicat per Joan Armangué (2002: 137–165).

Per mitjà de Rossend Serra i Pagès (Armangué 2002: 104–113), Ciuffo col·laborà amb dos articles en el número dedicat al folklore (febrer de 1904) de la revista *Catalunya*, que dirigia el poeta Josep Carner: «Supersticions» i «Festes de l'Alguer».[2]

Al costat del professor Guarnerio, la delegació algueresa que participà en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, organitzat a Barcelona l'any 1906, hi trobem també dos dels joves algueresos fundadors de La Palmavera: Antoni Ciuffo —que després del congrés ja no tornà a l'Alguer i residí a Catalunya fins a la seva mort— i el mestre d'escola i gramàtic Joan Palomba (1876–1953). En la seva comunicació al congrés, «Influencies de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerés», en l'apartat B, en què parla de les paraules d'influència sarda «usades amb més freqüència del *txapador* i pastor de la *Nurra Algueresa*», hi trobem també algunes mostres d'interès folklòric (Ciuffo/Useri 1907: 176–177; Armangué 2002: 126). En acabar el congrés, llegí alguns dels materials d'Antoni Useri en una sessió que tingué lloc al Centre Excursionista de Catalunya el 18 d'octubre de 1906 i els publicà l'any següent en el butlletí de l'entitat (Ciuffo 1907). Aquests materials, rondalles i cançons conservades al fons Serra i Pagès, han estat publicats per Joan Armangué (Clavellet/Useri 1996; Armangué 2002: 178–196). Ciuffo també inclogué unes breus «Notas folklóricas» (usos i costums i supersticions), signades amb el pseudònim «Un rondaller», dins del primer i únic número de la seva revista *La Sardenya catalana* (1908) (Ciuffo 1902 i 1924).

Per la seva part, Joan Palomba, que ja havia intentat repetidament comptar igualment amb l'assessorament de Rossend Serra i

2 Concretament, a les pàgines 124–125 i 132–136.

Pagès, mai no n'obtingué resposta —sorprenent actitud de Serra que potser cal relacionar amb l'enemistat que llavors hi havia entre Palomba i el seu cosí Joan Pais (Scanu 1970; Bover 1998 i 2000; Armangué 2002: 104). Això no obstant, també aprofità la seva breu estada a Barcelona per fer-hi algunes conferències. I aviat publicà «Traditions et Coutumes d'Alguer (Sardaigne)» (Palomba 1908) —amb endevinalles, juraments, comparacions lingüístiques, blasfèmies i imprecacions, proverbis i jocs d'infants, entre altres materials—, una primera mostra del que seria el seu estudi «Tradizioni, usi e costumi di Alghero» (Palomba 1911), que amplià encara posteriorment i en el qual inclogué llegendes i cançons:

> A noi basta fermarci sulle tradizioni, sugli usi e sui costumi e considerare storicamente il loro svolgimento, libero da ogni influsso straniero e conservato da secoli fino ai nostri giorni; e col metodo storico accennare alle cause e agli effetti, delinearne le circonstanze e le condizioni, fissare il modo in cui si sono prodotti, indagarne le origini, attraverso i periodi incerti ed oscuri del loro svolgimento (Nughes 1996: 91).

D'altra banda, Palomba fou col·laborador d'Antoni M. Alcover en la preparació del seu diccionari, l'hostatjà a casa seva i li forní informadors durant l'estada de recerca que el canonge mallorquí féu a l'Alguer del 23 al 25 de juliol de 1913 (Bover 2000: 13–14). Materials procedents de Palomba han estat reproduïts pel polític i divulgador dels temes sardocatalans Manuel Pagès i Mercader (1883–1968) en els seus llibres *Crònica descriptiva d'Alguer. Una ciutat catalana a Itàlia (Illa de Sardenya)* —des d'on passaren també al llibre editat pel poeta i advocat alguerès Antoni Bal·lero de Candia (1927–2009) *Alghero, cara de roses* (Bal·lero 1961: 434–451)— i *Estampes de Sardenya* (Pagès 1957: 61–64 i 66–68; Pagès 1960: 158–164).

2. DE L'ARXIU D'ETNOGRAFIA I FOLKLORE DE CATALUNYA A L'ACTUALITAT

Al mes de febrer de 1922, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (AEFC), que havia estat creat pel filòsof i etnòleg Tomàs Carreras i Artau (1879–1954) al seminari de la seva càtedra d'Ètica de la Universitat de Barcelona l'any 1915, organitzà, conjuntament amb l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), un viatge de recerca etnolingüística a l'Alguer. Hi participaren l'etnòleg i polític Josep M. Batista i Roca (1895–1978), llavors secretari de l'AEFC, i mossèn Antoni Griera (1887–1974) —que havia començat la preparació de l'*Atlas Lingüístic de Catalunya*— i el seu aleshores jove col·laborador, el filòleg i editor Josep M. de Casacuberta (1897–1985), per part de l'IEC. Batista, Griera i Casacuberta presentaren el resultat de les recerques fetes a l'Alguer en una conferència titulada «Resultats d'una excursió lingüístico-etnològica al poble català d'Alguer (Illa de Sardenya)», que tingué lloc a Barcelona els dies 3 i 8 de febrer de 1923. Els resultats d'aquesta missió ens són desconeguts actualment, a causa de la desaparició de documents de l'Arxiu durant la Guerra Civil. Només ens n'han arribat les fotografies que féu Batista i Roca —relatives a l'habitatge, la indumentària i les feines del mar— i la ressenya que Antoni Griera publicà posteriorment a l'*Arxiu de Tradicions Populars* (Calvo 1998: 15–18).

Pocs anys després, el lingüista Gino Bottiglioni (1887–1963) inclogué dues llegendes alguereses en transcripció fonètica dins del volum *Leggende e tradizioni di Sardegna* (1926; Scanu 1985: 65–67). I també durant la dècada dels anys vint del segle passat, l'escriptor i arxiver alguerès Carmen Dore (1869–1954) participà en els dos primers concursos del Llegendari Català amb dos petits reculls de llegendes (Massot 1999: 284–286), però tot fa pensar que es tractava de la traducció catalana dels materials recollits per Useri, segons Joan Armangué a «Antoni Useri i la llegenda del llac de Barxa» (2001: 185–186; 2007*a*: 7–14).

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, que començà a aplegar-se durant aquests anys, no envià cap missió de recerca a l'Alguer. Per això, tal com explica Josep Massot (1999: 283–286), els materials algueresos que es troben al seu arxiu són poc abundosos i procedeixen d'algunes de les publicacions que ja hem esmentat. També hi ha,

però, tres cançons extretes dels *Canti di Sardegna* (1923), de Giulio Fara (1880–1949) (Massot 1999: 284), musicòleg sard que mantingué una relació epistolar amb Tomàs Carreras i Artau (Calvo 1998: 15), el qual el posà en contacte amb el compositor i musicòleg Felip Pedrell. En canvi, l'*Arxiu de Tradicions Populars*, de Valeri Serra i Boldú (1875–1938), iniciat l'any 1928, sí que comptà ja amb Sardenya entre les terres de llengua catalana, si bé publicà pocs materials algueresos: «La Quarèsima (Usances i costums de l'Alguer)», publicat per Carmen Dore al segon fascicle, i «L'Alguer (Record d'una missió lingüística)», és a dir, l'esmentada ressenya testimoni del viatge de recerca etnolingüística d'Antoni Griera, al sisè fascicle (Serra 1928–1935).

Ja en la dècada següent, el pedagog i poeta Pasqual Scanu (1908–1979) es doctorà l'any 1935 a la Universitat de Roma amb una tesi —inèdita— sobre «La poesia popolare di Alghero». Durant anys participà en els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili amb treballs sobre la literatura tradicional algueresa i fou el principal organitzador dels que tingueren lloc a l'Alguer, l'any 1961. Inclogué textos folklòrics (oracions, cançons religioses i infantils, endevinalles, proverbis, imprecacions) en la divulgativa «Antologia dei testi della letteratura catalana-algherese» del final del seu llibre *Alghero e la Catalogna* (Scanu 1964: 203–376). I, molt més endavant, el professor Scanu aplegà les rondalles i llegendes alguereses publicades pels compiladors ja esmentats en un treball de divulgació titulat «Rondalles algueresses», que fou guardonat en els Jocs Florals de l'any 1972 a Ginebra (Suïssa):

> La nostra feina actual, doncs, és el món encantat i encantador de les rondalles algueresses, en parla catalana; són més autòctones, més nostres, encara que acusin les influències evidents dels rondallaris italià i sard. No falten, però, textos d'importació catalana autèntica, amb totes les variants i les desfiguracions que la literatura de transmissió oral produeix en l'inevitable consum del temps (Scanu 1985: 11).

Però aquest recull no es publicà fins molt més tard (1985), ja pòstumament, a cura del fotògraf, historiador i gran divulgador de l'Alguer Pere Català i Roca. Català hi afegí, a més d'alguns textos de creació de diversos autors, la rondalla «Genarí» (Scanu 1985: 134–137), aportada pel prevere i poeta Francesc Manunta, així com la seva traducció catalana de la llegenda «Sant Antoni abat i lo foc», publicada en italià per Enrica Delitala (1934–2014), que l'havia recollit a Borore, municipi de llengua sarda de la diòcesi de l'Alguer (Scanu 1985: 132–133).

Mossèn Manunta, a més, donà a conèixer cançons religioses i oracions —inclosa també alguna de no canònica— en l'extens recull de *Cançons i líriques religioses de l'Alguer catalana* (1988–1991):

> En estudiar l'origen de la lírica religiosa, no podem prescindir del fet que les més antigues cançons, de qualsevol gènere, foren importades dels països catalans [...]. Evidentment, una vegada constituït lo nucli català en la fortalesa que fou dels Doria, aquest va viure, de certa manera, una visa autònoma, expressant tradicions, cançons i, també, un dialecte català propi. Una de les expressions vives dels fets i tradicions del passat són los cants que fou possible de recollir (Manunta 1988: 125).

Tot i que no hi va recollir textos i que bàsicament se centrà en la cultura material, val la pena esmentar que l'any 1949 l'etnòleg Ramon Violant i Simorra (1903–1956) publicà, als *Studi Sardi*, l'article «Paralel·lismes culturals entre Sardenya, Catalunya i Balears» (Armangué 2007*b*).

El 12 de desembre de 1981 s'inaugurà el Primer Congrés de Cultura Tradicional i Popular, que es desenvolupà al llarg de tot l'any següent en diverses ciutats de Catalunya i hi participà una petita delegació algueresa. En formava part mossèn Josep Sanna (1920–2010), que hi llegí la comunicació «La rondalla en l'Alguer» i que, en les conclusions de l'Àmbit de Rondallística, denuncià la greu situació de les rondalles algstrong, pràcticament perdudes, en demanà la urgent recol·lecció i difusió a les escoles i anuncià la pròxima publicació de les *Rondalles alguereses*, de Pasqual Scanu, com a exemple a seguir (*Memòria* 1983: 107).

I en el camp de la divulgació paremiològica, cal esmentar el petit opuscle de Miquel Chessa *Lus dicius algaresus* ([1979]), escrit amb grafia italiana, i la secció «Maneres de diure» que Vito Loy inicià en el segon número del butlletí bimensual *L'Alguer* (gener-febrer 1989). També a partir de la segona meitat d'aquesta dècada dels vuitanta, es publicaren els treballs de l'antropòleg Josep Martí: la seva tesi doctoral *L'Alguer. Kulturanthropologische Monographie einer sardischen Stadt* (1986) i altres estudis, com «El mal de ojo en l'Alguer» (1988), «Etnofonia i aculturació a l'Alguer» (1989), «Zur kulturellen Identität der katalanisch-sprechenden Minderheit Sardiniens» (1991), «Apunts sobre la comunicació no verbal dels algueresos» (1992) i «Ein emblematisches Lied aus l'Alguer (Sardinien)» (1995).

Cap al final del segle XX es publicà encara una nova arreplega de literatura popular algueresa: el recull de textos orals *Històries de l'Alguer, entre la marina i la campanya*, a cura del filòleg Andreu Bosch i Rodoreda i la mestra d'escola Maria A. Susanna Sanna, que a més de documents de tipus memorialístic conté també cançons i rondalles (Bosch/Sanna 1996).

I l'any següent, el 1997, el filòleg i professor de la Universitat de Càller Joan Armangué, juntament amb Luca Scala, crearen l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer —actiu fins a l'any 2014—, que, primer des de l'Alguer i després des de Càller, impulsà un gran nombre de reunions i de publicacions científiques sobre la història de Sardenya i les relacions sardocatalanes, amb una especial dedicació per la literatura popular, com es palesa amb el nom de l'entitat i amb l'estreta col·laboració des dels inicis amb el Grup d'Estudis Etnopoètics, constituït l'any 2005 a Tarragona, a la Universitat Rovira i Virgili, i integrat en la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'Institut d'Estudis Catalans.

Les rondalles recollides per Pier Enea Guarnerio, Antoni Useri, Antoni Ciuffo, Pasqual Scanu, Francesc Manunta i Andreu Bosch i Rodoreda i Maria A. Susanna Sanna han estat catalogades dins l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (2003) i l'*Index of Catalan Folktales* (2008), de Carme Oriol i Josep M. Pujol (1947–2012), i també dins del cercador de la rondalla catalana RondCat <http://rondcat.arxiudefolklore.cat>.

En resum, pel que fa a l'interès per l'estudi de la literatura popular catalana a l'Alguer, podem dir que, en haver coincidit la represa de les relacions culturals entre Catalunya i l'Alguer amb l'organització de la recerca folklòrica catalana, durant la segona meitat del segle XIX, la literatura popular algueresa, i especialment les seves llegendes i rondalles, meresqué no solament l'atenció d'alguns estudiosos locals i dels folkloristes sards i italians sinó també dels catalans. D'aquesta manera, la literatura popular algueresa —que disposà, també, de valuoses aportacions per part de musicòlegs i lingüistes— tingué un lloc en les diferents etapes de la recerca folklòrica que es feia des dels Països Catalans, alguns dels prestigiosos folkloristes catalans n'estimularen la recol·lecció entre els estudiosos algueresos, els quals, al seu torn, els feren de contacte i de pont amb els folkloristes sards i italians.

BIBLIOGRAFIA

Aarne, Antti; Stith Thompson [AaTh] (1928): *Types of the Folktale*. Folklore Fellows' Communications 74. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
— (1961): *The Types of the Folktale*. Folklore Fellows' Communications 184. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
Aguiló, Cosme (1980): «Rondalles inèdites. I. Es porquer d'Es Camp d'En Torrella». *Lluc* núm. 691 (maig–juny 1980): 40.
— (1984): «Rondalles del terme». *Sal i Xeixa* núm. 3 (setembre 1984): 8.
— (1990): «Rondalles del terme: Es lleó i sa triga». *Dies i Coses* núm. 17 (abril–maig 1990): 16.
Aguiló, Marià (1893): *Romancer popular de la terra catalana: Cançons feudals cavalleresques*. Barcelona: Llibreria d'Àlvar Verdaguer.
Aguirre, Ángel (ed.) (1986): *La antropología cultural en España*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias.
— (1992): «Un siglo de antropología española». Dins Ángel Aguirre (coord.): *Historia de la antropología española*. Barcelona: Boixareu Universitaria, p. 9–40.
Albero, Jaume (2004): *Les rondalles meravelloses i llegendes d'Enric Valor*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
— (2006): *L'imaginari popular en les rondalles d'Enric Valor*. Alacant: ECU.
Alcover, Antoni M. (1985): «Com he fet mon *Aplec de rondaies mallorquines*». Dins Josep Massot: *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 87–106.
— (1996): «Pròleg de la 2.ª edició». Dins *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. Palma: Moll, vol. I, p. 52–57.
Alcover, Antoni M.; Francesc de Borja Moll (1930–1962): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 volums. Palma: Moll.

ALEMANY, Rafael (1988): «L'autor i l'obra». Dins Adolf SALVÀ: *De la Marina i Muntanya: folklore*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert/Ajuntament de Callosa d'en Sarrià, p. 19–37.

AMADE, Jean (1911): «La poésie populaire catalane». *Revue Catalane* núm. 57 (15 de setembre de 1911): 297–309.

— (1939): «Conceptions modernes du Folklore». *Folklore* núm. 5 (maig 1939): 127–131.

AMADES, Joan (1950–1969): *Folklore de Catalunya*. 3 volums. Barcelona: Selecta.

— (1974): «El folklore a Catalunya». *Miscellanea Barchinonensia* núm. 37: 129–182.

— (1950–1956): *Costumari català*. 5 volums. Barcelona: Salvat/Edicions 62.

AMORES, Montserrat (2001): *Fernan Caballero y el cuento folklórico*. El Puerto de Santa Maria: Ayuntamiento.

ANDERSON, Walter (1954): «Eine katalanische Märchensammlung». *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* núm. 50: 57–62.

ANGELATS, Rosa; Pep VILA (2004): *Refranys i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas*. Palafrugell: Arxiu Municipal.

ANGUELA, Antoni (1992): «Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular: dades per a un balanç». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 1: 80–87.

«Aplech de cansons populars catalanas, recollidas per D. Cels Gomis, D. Vicens Plantada y Fonolleda y D. Joseph Cortils y Vieta, y anotadas per Don Francisco Maspons y Labros». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana. Any segon: 1882* (1883): 493–513.

ARABIA, Ramon (1887): «Respostas al interrogatori Folk-Lórich». Dins *Miscelánea Folk-lòrica*. Barcelona: Associació d'Excursions Catalana, p. 130–132.

ARAGONÉS, Albert; Joan Francesc VIDAL (2009): «L'obra musical, folklòrica i literària de Joan Moreira». *Recerca* núm. 13: 49–86.

[ARM, AM]: Arxiu del regne de Mallorca, fons Alcover-Moll.

ARMANGUÉ I HERRERO, Joan (2000): «Contribució a l'epistolari de Josep Carner: Rossend Serra i el Folklore alguerès a la revista *Catalunya* (1903–1905)». Dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 309–324.

Armangué i Herrero, Joan (ed.) (2001): *Arxiu de Tradicions de l'Alguer*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— Armangué i Herrero, Joan (2002): *L'escola algueresa d'estudis de cultura popular (1778–1908)*. Barcelona: Ajuntament de Bellpuig/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2004): «Presentació». Dins Maria de Bell-lloc: *Llegendari*. A cura de Joan Armangué. Barcelona: Fundació Privada de Bigues i Riells/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (ed.) (2006): *La biografia popular: De l'hagiografia al gossip*. Càller: Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

— (2007*a*): «Llegendes algueresses al Llegendari Popular Català (1926–1928)». Dins Caterina Valriu; Joan Armangué (eds.): *Els gèneres etnopoètics: Competència i actuació*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 7–39.

— (2007*b*): «Parallelismi culturali tra Sardegna, Catalogna e Baleari. Ramon Violant i Simorra (1903–1956)». *Insula. Quaderno di cultura sarda* núm. 2: 93–115.

— (2008): «Eduard Toda i la cançó infantil algueresa». Dins Joan Borja; Joan Armangué (eds.): *Folklore i Romanticisme: Els estudis etnopoètics de la Renaixença*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 9–32.

— (2014): «Arribada d'Eduard Toda a Sardenya (1887)». Dins Joan A. Argenter (ed.): *Enclavaments lingüístics i comunitats locals. El català a Sardenya, al Carxe i entre els gitanos catalans de França*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 137–185.

Armangué, Joan; Caterina Valriu (eds.) (2009): *Illes i insularitat en el folklore dels Països Catalans*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

Armet Ricart, Salvador (1907): «Folk-lore andorrà». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* núm. 148 (maig 1907): 143–156.

Arxiduc Lluís Salvador (1869): *Tabulae Ludovicianae*. Praga: Im Selbstverlage.

— (1895*a*): *Rondayes de Mallorca*. Wirzburgo: Leo Woerl.

— (1895*b*): *Märchen aus Mallorca*. Wurzburg und Lepizig: Leo Woerl.

Associació de Recerca Etnomusicològica [ARE] (1998): «L'Associació de Recerca Etnomusicològica (ARE)». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 12: 118.

Aureli Capmany i Farrés. Edició commemorativa del seu 80è aniversari. Barcelona: Comissió organitzadora de l'homenatge, 1948.

Aviñoa, Xosé (dir.) (1999): «L'activitat musical. El moviment coral. Les Festes de la Música». Dins *Història de la música catalana, valenciana i balear*. Barcelona: Edicions 62. Vol. IV *Del Modernisme a la Guerra Civil (1900–1939)*, p. 162–165.

Bada Panillo, José R. (1990): *El debat del català a l'Aragó (1983–1987)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya/Centre d'Estudis del Baix Cinca/Consells Locals de la Franja.

Badenes, Francesc (1900): *Rondalles del poble*. Barcelona: Estampa de Francesch Badia.

Bakhtin, Mikhail (1984): *Rabelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press.

Baldaquí, Josep Maria (1988–1989): «L'obra folklòrica de Francesc Martínez i Martínez». Tesina de llicenciatura dirigida pel Dr. Enric Balaguer. Alacant: Departament de Filologia Catalana, Estudis Àrabs i Filologia Francesa, Divisió de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant.

Bal·lero de Candia, Antoni (ed.) (1961): *Alghero, cara de roses*. Càller: Editrice Sarda Fratelli Fossataro.

Balladoro, Arrigo (1900): «Impronte meravigliose in Italia». *Archivio per lo Studio delle Tradizioni Popolari* núm. XIX: 186–189 i 444–448.

Ballarín Domingo, Pilar (2001): *La educación de las mujeres en la España contemporánea (siglos* XIX *y* XX*)*. Madrid: Síntesis.

Baltà, Pere (1983): «Memòria d'un any». Dins *Memòria del Primer Congrés de Cultura Tradicional*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 9–11.

Bataller, Alexandre (2012): «Llengua, folklore i ensenyament: una aproximació a l'obra etnopoètica de Josep Bataller Calderón». Dins Josep Temporal; Laura Villalba (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 71–84.

— (2015): «L'Arxiu dels Tallers de Música Popular. Una aportació al repertori etnomusicològic valencià des d'un projecte de recerca escolar». Dins Àngel Vergés; Vicent Vidal (eds.): *Etnopoètica: Arxius i materials inèdits*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, p. 13–25.

Bataller Alexandre; Margalida Coll (eds.) (2014): *Literatura oral i educació: Simbiosi i complicitats*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura/Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

Bataller Alexandre; Héctor H. Gassó; Antonio Martín (eds.) (2017): *Festa popular i educació*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Bauby, Charles (1950): «Jean Amade et le folklore». *Tramontane* núm. 318–319 (febrer–març 1950): 67–69.

Beltran, Rafael (2007): *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*. València: Universitat de València.

Ben-Amos, Dan (1971): «Toward a Definition of Folklore in Context». *Journal of American Folklore* núm. 84: 3–15.

Berjoan, Nicolas (2011): *L'identité du Roussillon. Penser un pays catalan à l'âge des nations (1780–2000)*. Perpignan: Trabucaire.

Bernat, Francesc (2001): «La fonètica dels parlars baleàrics segons les notes de Manuel Milà i Fontanals. Interpretació i estudi lingüístic». Tesi doctoral dirigida pel Dr. Josep Moran. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. <http://hdl.handle.net/10803/1689> [data de consulta: desembre de 2017].

BiblioFolk: Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana. Arxiu de Folklore. Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili <http://bibliofolk.arxiudefolklore.cat> [data de consulta: novembre de 2017].

Blanc, Dominique (1979): *Récits et contes populaires de Catalogne réunis par — dans le Vallespir*. Paris: Gallimard.

Bonafè, Francesc (1981): *Vols d'orenetes: Opera parva (poemes-articles-folklore)*. Ciutat de Mallorca: edició d'autor.

Borja, Joan (ed.) (2006): *La narrativa oral: rondalles i llegendes en l'imaginari col·lectiu contemporani*. Alacant: Universitat d'Alacant.

— (2007): «L'univers llegendari i mític en l'obra de Jordi Valor». Dins Joan Maria Perujo (ed.): *Jordi Valor i Serra, el mestre que estimava les paraules: aportació lingüística, literària i llegendària*. Alacant: Universitat d'Alacant, p. 177–208.

— (2011): «L'obra rondallística: la literaturització dels relats tradicionals orals». Dins Verònica Cantó (ed.): *Enric Valor. El valor de les paraules*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 46–60.

Borja, Joan (2012): «Sara Llorens i Carreres i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya: dades a propòsit d'unes *Llegendes Alacantines* inèdites». Dins Josep Temporal; Laura Villalba (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 105–135.

— (2013): «Els relats humorístics d'arrel lingüística: consideracions a propòsit del tipus ATU 1699 ("Malentesos entre parlants de diferents llengües")». *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 2: 45–73. DOI: http://dx.doi.org/10.17345/elop201345-73.

— (2014): *Papers d'etnopoètica*. Alacant/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2015): «A propòsit de l'"Afexitó" d'Adolf Salvà al *Folklore valencià* de Francesc Martínez i Martínez». Dins Àngel Vergés; Vicent Vidal (eds.): *Etnopoètica: Arxius i materials inèdits*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, p. 93–110.

— (2016*a*): *Les llegendes secretes de Sara Llorens. Llegendes alacantines*. Alacant: Universitat d'Alacant–Departament de Filologia Catalana.

— (2016*b*): «Canpop i Anapop: bases de dades en línia per a la difusió i la investigació etnopoètica». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 41: 67–78.

— (2016*c*): «Etnopoètica catalana: panoràmica històrica, implicacions universals i perspectives contemporànies». *eHumanista/IVITRA* núm. 9: 1–4.

— (2016*d*): «Ethnopoetic research in universities and digital archives: The *Canpop* database». *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 5: 11–18. DOI: https://doi.org/10.17345/elop201611-18

Borja, Joan; Joan Armangué (eds.) (2008): *Folklore i Romanticisme: Els estudis etnopoètics de la Renaixença*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

Borja, Joan; Maria Jesús Francés (2010): «La cançó folklòrica: incidència, difusió i comunicació. De l'Obra del Cançoner Popular al projecte Canpop». Dins Mònica Sales; Caterina Valriu (eds.):

Etnopoètica: Incidència, difusió i comunicació en el món contemporani. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 7–34.

Borràs i Jarque, Joan M. (1932–1954): «Proverbis i modismes». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* vol. xiii: 177–182, 255–261, 356–359, 427–432; vol. xiv: 281–282, 385–386, 447–453; vol. xv: 171–172, 242–247; vol. xvi: 71; vol. xxv: 157–160, 243–245; vol. xxix: 272–273; vol. xxx: 85–86, 246.

Bosch i Rodoreda, Andreu; M. A. Susanna Sanna (1996): *Històries de l'Alguer, entre la marina i la campanya*. Barcelona: Dalmau.

Bottiglioni, Gino (1926): *Leggende e tradizioni di Sardegna (Testi dialettali in grafia fonetica)*. Ginebra: Leo. S. Olschki.

Bover i Font, August (1981): «La represa de les relacions culturals amb l'Alguer». *Estudis de llengua i literatura catalanes* núm. II. *Homenatge a Josep M. de Casacuberta/*2: 409–416. [Reproduït dins Bover 2007: 113–121].

— (1990): «La festa literària de Banyuls de la Marenda (1883)». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* núm. XXI. *Miscel·lània Joan Bastardas/*4: 135–155.

— (1998): «Notícia de l'obra lingüística inèdita de Joan Palomba». Dins Paolo Maninchedda (ed.): *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani, Cagliari, 11-15 ottobre 1995*. Càller: CUEC, vol, I, p. 540–554. [Refós dins Bover 2007: 143–168].

— (2000): «Joan Palomba, gramàtic i lexicògraf». Dins Joan Palomba: *Nuova grammatica del dialetto algherese odierno*. L'Alguer: La Celere, p. 9–18. [Refós dins Bover 2007: 143–168].

— (2007): *Sardocatalana. Llengua, literatura i cultura catalanes a Sardenya*. Paiporta: Denes.

Bover, August; Manuel Llanas (eds.) (2015): *Saviesa i compromís. Nou entrevistes a Josep Massot i Muntaner*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Brazès, Edmon (1965): *Històries de veïnat*. Barcelona: Barcino.

Briz i Fernández, Francesc Pelai (1866): *Cansons de la terra: cants populars catalans*. Barcelona: Llibreteria de E. Ferrando Roca, vol. I.

Calvo, Lluís (1990): «Joan Amades i Gelats. Biografia». Dins *El món de Joan Amades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament de Cultura, p. 113–192.

— (1992): «Folklore, etnografía y etnología en Cataluña». Dins Ángel Aguirre (ed.): *Historia de la antropología española*. Barcelona: Editorial Boixareu Universitaria, p. 207–240.

— (1997): *Historia de la antropología en Cataluña*. Madrid: CSIC/Departamento de Antropología de España y América.

— (1998): «El Mediterrani, l'Alguer i l'etnografia catalana noucentista: una recerca etnogràfico-lingüística a l'Alguer (1922)». *Revista de l'Alguer* núm. 9: 11–19.

Camps, Christian (1986): *Deux écrivains catalans. Jean Amade (1878–1949). Joseph Sebastien Pons (1886–1962)*. 2 volums. Castelnau-le-Lez: Les Amis de JS Pons–Occitania.

Camps, Francesc (2011): *Francesc Camps i Mercadal i Antoni M. Alcover. Epistolari (1906–1926)*. Edició a cura de Maria P. Perea i Josefina Salord. Menorca: Institut Menorquí d'Estudis.

Cançons populars mallorquines. Arreplegades per Joan Mòjer. Classificades i ordenades per Sebastià Cardell. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2000.

Cañellas, Nicolau S. (2000–2001): «El paper de Francisco Manuel de los Herreros en la redacció de *Die Balearen* i en la creació del Miramar de l'Arxiduc». *Estudis Baleàrics* núm. 68–69 (octubre 2000–maig 2001): 137–148.

Cardell, Sebastià (1988): *Cançons populars mallorquines*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor/Caixa de Pensions «la Caixa».

Cardell, Sebastià; Bartomeu Font; Miquel Sbert (coords.) (2000): *Cultura oral a Llucmajor*. Llucmajor: Ajuntament.

Carreras i Candi, Francesc (1908): «Excursions per la Catalunya aragonesa y provincia d'Osca: I. Gardeny, Fraga, Sixena y Sarinyena». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* núm. 162 (juliol 1908): 193–203; núm. 163 (agost 1908): 225–234; núm. 164 (setembre 1908): 257–272.

Casanova, Emili (2002): «Textos inèdits de Valor: fragments de traduccions de Gabriel Miró, una adaptació de Jordi des Racó i *El llibre de l'infant*». Dins Emili Casanova; Ramon Mora; Josep Sanchis (eds.): *Enric Valor, un home de poble*. Paiporta. Denes/Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida, p. 101–130.

CHAVES DE TOBAR, Matilde (2011): «El rol de la mujer española en la transmisión de la tradición oral». Comunicació presentada al I Congreso Internacional de ideologia de género. Universidad de Navarra. <http://www.unav.edu/congreso/ideologiadegenero/files/file/chaves.doc> [data de consulta: octubre de 2017]

CIRER, Felip (2009): *Joan Castelló Guasch*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

CIUFFO, Antoni (1902): «Notes folk-loriques. Literatura popular de l'Alguer». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* núm. 85 (febrer 1902): 50–59. [Reproduït dins NUGHES 1991: 155–163].

— (1908): «Influencies de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerés». Dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Joaquim Horta, p. 170–182. [Edició facsímil. Barcelona: Vicens Vives, 1985].

— (1924): «Folk-lore alguerès replegat de N'Antoni Ciuffo». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* vol. XIII, núm. 5 (maig–agost 1924): 257–272. [Reproduït dins NUGHES 1991: 163–185].

CIUFFO, Antoni; Antoni USERI (1907): «Folk-lore alguerès». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* núm. 145 (febrer 1907): 49–60.

CLAVELLET, Ramon; Antoni USERI (1996): *Rondalles i cançons populars*. A cura de Joan ARMANGUÉ. L'Alguer: La Celere.

COGNET, Clémence (2011–2012): *Le Collectage. Pourquoi recueillir les musiques traditionnelles?* CEFEDEM Rhône Alpes <http://www.cefedem-aura.org/sites/default/files/recherche/memoire/COGNET%20Cl%C3%A9mence_0.pdf> [data de consulta: novembre de 2017].

COLL, Baltasar (2016): *Folklore de Llucmajor: Rondalles. Feines. Costums. Festes*. Edició i introducció de Miquel SBERT. Palma: Lleonard Muntaner.

COLL, Margalida (2015): *La revista Tresor dels Avis (1922–1928): Memòria, paraula i folklore*. Manacor: Món de Llibres.

COLL, Pep (1989): *Quan Judes era fadrí i sa mare festejava: Rondalles del Pallars*. Barcelona: La Magrana.

— (ed.) (2004): *Lletres de la riba tallada*. Lleida: Pagès Editors.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors; Joan J. PUJADAS (1997): *Andorra, un país de frontera. Estudi etnogràfic dels canvis econòmics, socials i culturals*. Barcelona: Alta Fulla/Govern d'Andorra.

COMES, Rosa (2001): «El folklore i l'escriptor: admiració i ús». Dins Magí SUNYER; Rosa COMES (eds.): *Jaume Vidal Alcover: humanisme, heterodòxia i geni*. Valls: Cossetània, p. 11–30.

CREIXELL, Lluís (1992): «La renaixença al Rosselló». Dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença*. Barcelona: Curial, p. 57–82.

CRIVILLÉ, Josep; Ramon VILAR (1993): «La Fonoteca de Música Tradicional Catalana com a eina per conservar i difondre el patrimoni etnomusical». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 3: 80–87.

DAVIS, John (1977): *People of the Mediterranean*. Oxford: Routledge.

DÉGH, Linda (1995): *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration*. Folklore Fellows' Communications 255. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

DOLÇ, Miquel (1951): «L'arxiduc Lluís Salvador». Dins ARXIDUC LLUÍS SALVADOR: *Obres completes*. Barcelona: Selecta, p. 11–24.

DOMINGO, Josep M. (2009): «Renaixença: el mot i la idea». *Anuari Verdaguer* núm. 17: 215–234.

— (2013): «Sobre la Renaixença». *L'Avenç* núm. 390 (maig 2013): 26–35.

DOMÍNGUEZ, Adolfo (1981): *Martí Gadea, su vida y su obra*. Alacant: Caja de Ahorros Provincial de Alicante.

DORSON, Richard M. (1968): *The British Folklorists: A History*. Chicago: University of Chicago Press.

DUCH, Montserrat; Montserrat PALAU (2015): «La sociabilización de los saberes femeninos: el *Instituto de Cultura y Biblioteca Popular para la Mujer*, Barcelona (1900–1936)». *Historia Social* núm. 82: 133–148.

DUNDES, Alan (2005): «Folkloristics in the Twenty-First Century (AFS Invited Presidential Plenary Address, 2004)». *Journal of American Folklore* núm. 118 (470): 385–408.

El món de Joan Amades. Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament de Cultura, 1990.

ESCANDELL Dari; Maria Jesús FRANCÉS (eds.) (2011): *Etnopoètica i territori: Unitat i diversitat*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

ESCUDER, Tomàs (2012): «Els folkloristes voluntariosos de Castelló». Dins Josep TEMPORAL; Laura VILLALBA (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 85–91.

Esteve Teixidó, Ferran (1926): «Folklore». *Catalana. Revista* núm. 223 (30 de setembre de 1926): 286.

Estrela, Josep Enric (2014): «*L'última victòria*. Un fragment d'un poema inèdit de Constantí Llombart». *eHumanista/IVITRA* núm. 5: 94–109.

Falomir, Vicent (2007): «La Sociedad Castellonense de Cultura (1920–1939)». Dins Josep Palomero; Lluís Meseguer (eds.): *Els escriptors castellonencs del primer terç del segle xx i les Normes del 32*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 80–96.

Farnés, Sebastià (1992–1999): *Paremiologia catalana comparada*. 8 volums. Edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall. Amb la col·laboració de Josep M. Pujol. Barcelona: Columna.

Farrer, Claire (1975): *Women and Folklore*. Austin: University of Texas Press.

Febrer, Antoni (2005): *Poesies I: Gloses i cobles*. A cura de Maria Paredes i Josefina Salord. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Ferrer, Andreu (1923): *Rondaies populars de diferents autors i països*. Artà. Tipografia Catòlica d'A. Ferrer.

— (1971): «Orientem als col·laboradors». *Bolletí Informatiu de la Fundació Tresor dels Avis* (15 d'abril de 1971): 81.

Fiter i Vilajoana, Ricard (ed.) (1966): *Les llegendes d'Andorra*. Sant Julià de Lòria: Edicions Andorranes.

Flores, Lluís-Xavier; Joan-Lluís Monjo (eds.) (2017): *Excursions, viatges, migracions: Etnopoètica i mobilitat humana*. Alacant: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Llengua i Literatura, Grup d'Estudis Etnopoètics.

Florit, Francesc (2014): «100 quaderns de Folklore». *Ara Balears* (29 de gener de 2014) <http://www.arabalears.cat/premium/opinio/Quaderns-Folklore_0_1075092567.html> [data de consulta: desembre de 2017].

Fort i Cogul, Eufemià (1975): *Eduard Toda, tal com l'he conegut*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Francés, Anna; Jaume Guiscafrè (eds.) (2013): *Erotisme i tabús en l'etnopoètica*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer/Grup d'Estudis Etnopoètics.

Francés, Maria Jesús; Anna Francés (2012): «La recerca folklòrica: Joaquim González i Caturla i les seues rondalles». Dins Josep Temporal; Laura Villalba (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 93–103.

Frau, Manel (2006): «Alan Lomax i la música tradicional a Mallorca». Dins Antoni Pizà: *Alan Lomax. Mirades*. Barcelona: Sa Nostra/Lunwerg Editores, p. 37–45.

García Hermosilla, Carles (2013): «Caçadors de converses. El Grup de Recerca Folklòrica d'Osona». *Ausa* vol. 26, núm. 171: 34–50.

Garrich, Montserrat (2013): «L'estudi i l'ensenyament del folklore a Barcelona a les primeries del segle xx». Dins Dolors Llopart; Roser Ros (eds.): *Dona i folklore*. Barcelona: Tantàgora Serveis Culturals, p. 37–50. <http://tantagora.net/wp-content/uploads/2014/01/Llibre-Dona-i-folklore.pdf> [data de consulta: octubre de 2017].

Gay, Simona (1963): «Un écrivain du Roussillon: Horace Chauvet». *Tramontane* núm. 463–464: 25–28.

Gelabert, M. Magdalena (2009): «Estudi introductori». Dins Antoni Maria Alcover: *Vetlada de Glosadors A les Fires y Festes de Manacor Die 19 de setembre de 1897*. Manacor: Ajuntament.

Genette, Gérard (1991): *Fiction et diction*. París: Seuil.

Gili, Antoni (1994): *Aportació al cançoner popular de Mallorca*, I. Mallorca: El Tall.

Ginard, Rafel (1960): *El Cançoner Popular de Mallorca*. Palma: Moll.

Goffman, Erving (1959): *The presentation of self in everyday life*. Edimburg: University of Edimburgh Social Sciences Research Centre.

Gomis i Mestre, Cels (1884): *Lo llamp y'ls temporals*. Pròleg de Francesc Maspons i Labrós. Barcelona: Llibreria de D. Álvar Verdaguer.

González Sanz, Carlos (1996*a*): *Despallerofant. Recopilació i estudi de relats de tradició oral recollits a la comarca del Baix Cinca*. Santa Margarida de Montbui: Institut d'Estudis del Baix Cinca.

— (1996*b*): *Catálogo tipológico de cuentos folklóricos aragoneses*. Saragossa: Instituto Aragonés de Antropología.

— (1998): «Catálogo tipológico de cuentos folklóricos aragoneses: correcciones y ampliación». *Temas de Antropología Aragonesa* núm. 8: 7–60.

González Sanz, Carlos (2010): *De la chaminera al tejao... Antología de cuentos folklóricos aragoneses*. Guadalajara: Palabras del Candil.

Greenhill, Pauline; Diane Tye (1997): *Undisciplined Women: Tradition and Culture in Canada*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Grimalt, Josep Antoni (1975): «La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com a introducció a llur estudi». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.

— (1994): «Les Notes de rondaies de mossèn Alcover, entre l'oralitat i l'escriptura». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 4: 58–67.

— (1996): «Introducció». Dins Antoni M. Alcover: *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó* I. Palma: Moll, p. 7–26.

Guarnerio, Pier Enea (1885–1886): «Il dialetto catalano d'Alghero». *Archivio Glottologico Italiano* núm. IX: 261–364.

Guichot y Sierra, Alejandro (1922): *Noticia histórica del folklore: Orígenes en todos los países hasta 1890, desarrollo en España hasta 1921*. Sevilla: Hijos de Guillermo Álvarez impressores. [Edició facsímil precedida d'un estudi preliminar de José Ramón Jiménez Benítez. Sevilla: Junta de Andalucia–Consejeria de Cultura/Instituto de Cultura Andaluza–Departamento de Antropologia y Folklore, 1984].

Guiscafrè, Jaume (2003): «"D'aqueixs llargs bons ja no me'n record". La transmissió oral de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*». Dins Jaume Guiscafrè; Antoni Picornell (eds.): *Actes del Congrés Internacional Antoni M. Alcover*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 656–671.

— (2008): *El rondallari Aguiló. Transcripció, catalogació i estudi introductori*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2013): «Reflexions a propòsit de l'"Anecdotari artanenc" de Rafel Ginard». *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 2: 115–129. DOI: https://doi.org/10.17345/elop2013115-129

— (2016): «El terme folklore als Països Catalans: de l'entusiasme a la desafecció». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 41: 12–19.

— (2017*a*): «Josep Massot i l'arxivística folklòrica catalana» [2007]. Dins Josep Massot i Muntaner: *De València i Mallorca*. Edició a cura de Vicent Simbor. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 431–437.

Guiscafrè, Jaume (2017*b*): *Es jaquet d'en Jordi des Racó*. Manacor: Institució Pública Antoni M. Alcover.

Guiscafrè, Jaume; Caterina Valriu (eds.) (2007): *La poesia oral: gèneres, funcionalitat i pervivència*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Hernández, Ángel (2013): *Catálogo tipológico del cuento folclórico en Murcia*. Alcalà de Henares/Mèxic: Área de Teoría de la Literatura y Literatura Comparada de la Universidad de Alcalà/Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM)/Centro de Estudios Cervantinos.

Iglésias, Narcís (2007): *Epistolari de l'oficina romànica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Iglesias Ricou, Marcel·lí (1998): «Pròleg per a *Bllat colrat!*». *Rolde* núm. 84: 49.

Investigadors i recerca etnològica a Catalunya. Barcelona. Generalitat de Catalunya–Departament de Cultura, 2000.

Inzenga, José (1888): *Cantos y bailes populares de España. Galicia. Valencia. Murcia*. Madrid: Unión Musical Española.

Jason, Heda (1975): *Ethnopoetics. A Multilingual Terminology*. Jerusalem: Israel Ethnografic Society.

— (1977): *Ethnopoetry: Form, Content, Function*. Bonn: Linguistica biblica.

— (2000): *Motif, Type and Genre. A Manual for Compilation of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing*. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Jordan, Rosan A.; Susan J. Kalcik (1985): *Women's Folklore, Women's Culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Jordan, Rosan A.; F. A. de Caro (1986): «Women and the Study of Folklore». *Signs* vol. 11, núm. 3 (primavera 1986): 500–518.

Joutard, Philippe (1980): «Un projet régional de recherche sur les ethnotextes». *Annales. Economies, Sociétés, Civilisation* vol. 35, núm. 1: 176–182. Versió en línia disponible a: <http://www.persee.fr/doc/ahess_0395-2649_1980_num_35_1_282619> [data de consulta: novembre de 2017].

Juan i Nebot, Maria Antònia (2011): «Rossend Serra i Pagès i la recerca científica del folklore a Catalunya: el cançoner tradicional català i el *Cançoner del Ripollès*». *Annals del Centre d'Estudis comarcals del Ripollès* 2009–2010: 55–76.

JULIÁN, Eva (1997): *Hereus i cabalers: els costums, les llegendes, els relats, les dites, la música i la màgica*. Andorra la Vella: Solber.

KARLINGER, Felix; Gabriel LLOMPART (1977): «Quatre rondalles de Mallorca». *Randa* núm. 6: 182–201.

KLEINMANN, Horst J. (1992): *Archiduque Luís Salvador: Rey de Mallorca sin corona*. Palma: Miquel Font.

LLOMBART, Constantí (1887): *La copa d'argent: llegenda del segle XVI*. València: Emprenta de Joseph Ortega.

LLOMPART, Gabriel (1982): *Religiosidad popular: Folklore de Mallorca, folklore de Europa*. Palma: José J. de Olañeta.

— (1998): *Els acudits de mossèn Alegre i els coverbos de mossèn Alegret*. Palma: José J. de Olañeta.

LLOPART, M. Dolors; Marta MONTMANY; Joan Josep PUJADAS (1980): «Aproximació bibliogràfica als estudis etnològics del Pirineu Català». *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* núm. 2: 101–152.

LLOPART, Dolors; Joan PRAT; Llorenç PRATS (eds.) (1985): *La cultura popular a debat*. Barcelona: Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla.

LLOPART, Dolors; Roser ROS (2012): «Dona i folklore. Apunts per a l'estudi del folklore compilat per dones a cavall de finals del segle XIX i les primeries del segle XX». Dins Josep TEMPORAL; Laura VILLALBA (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 43–54.

LLORENS I CARRERAS, Sara (1992): *El cançoner de Pineda: 238 cançons populars amb 210 tonades*. Pròleg de Josep ROMEU I FIGUERAS. Barcelona: Alta Fulla.

LLUCH, Gemma; Rosa SERRANO (1989): *Noves lectures de les rondalles d'Enric Valor*. València: Gregal Llibres.

LLUELLES, M. Jesús (2004): *El segle XX. La modernització d'Andorra*. Andorra: Pagès Editors/Cambra de Comerç, Indústria i Serveis d'Andorra.

MACABICH, Isidor (1954): *Romancer tradicional eivissenc*. Palma: Moll.

— (1967): *Historia de Ibiza*, IV. Palma: Daedalus.

MANENT, Albert (2017): «Josep Massot i Muntaner. Monjo, historiador i polígraf» [1999]. Dins Josep MASSOT I MUNTANER: *De València i Mallorca*. Edició a cura de Vicent SIMBOR. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 417–425.

Mantegazza, Paolo (1896): «L'Arciduca Luigi Salvatore e le fiabe di Maiorca». *Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti*, vol. lxv, fasc. xvii (1 de setembre de 1896): 18–30.

Manunta, Francesc (1988–1991): *Cançons i líriques religioses de l'Alguer catalana*. 3 volums. L'Alguer: La Celere.

March, Joan (2003): «Mateu Obrador Bennàsser, un home emprenedor». *Randa* núm. 51: 91–102.

Marí, Isidor (1976): «Isidor Macabich, als dos anys de la seva mort». *Randa* núm. 2: 211–215.

Martí i Castell, Joan; Josep Moran (eds.) (2012): *Bibliografia de Josep Massot i Muntaner*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

[Martí Gadea, Joaquim] ([1906] 1908): *Tipos, modismes y coses rares y curioses de la terra del gè, arreplegades y ordenades per un aficionat, molt entusiasmat de tot lo d'ella*. 2 volums. València: Imp. de Antonio López y Compañía.

Martín Zorraquino, María Antonia (1995): *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza.

Martínez i Martínez, Francesc (1927): *Folklore valenciá. Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*. València: Societat Valenciana de Publicacions. [Edició facsímil. Altea: Aitana Editorial, 1998].

Martínez i Martínez, Francesc (1995): *Llegendari valencià*. Edició de Josep M. Baldaquí. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.

Mas, Joan (1990): «Introducció». Dins Marià Aguiló: *Poemes inicials*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5–48.

— (1995): «Introducció». Dins Josep de Togores i Sanglada: *Poesies*. Barcelona: Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5–32.

Mas, Sergi (1981): *Cassigalls*. Andorra: Edicions Filfon.

Maspons i Labrós, Francesc de S. (2010): *Lo rondallaire. Primera sèrie. Segona sèrie*. Estudi de Josep M. Pujol. Edició a cura d'Albert Mestres. Valls: Cossetània.

— (2014): *Lo rondallaire. Tercera sèrie. Cuentos populars catalans*. Edició a cura d'Albert Mestres. Valls: Cossetània.

MASSOT I MUNTANER, Josep (1959–1960): «Rafael Ginard Bauçà: *El cançoner popular de Mallorca*. Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1960». *Estudis Romànics* núm. 7: 194–197.
— (1972): *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona: Curial.
— (1978): *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930–1950)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
— (1980): «Marià Aguiló, col·lector de cançons populars». Dins Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT I MUNTANER (eds.): *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 287–324.
— (1981): «Marià Aguiló i la poesia popular». *Estudis de llengua i literatura catalanes* núm. II. *Homenatge a Josep M. de Casacuberta/2*: 307–332.
— (1985*a*): «Introducció». Dins Marià AGUILÓ: *Cançonetes mallorquines recollides per Marià Aguiló*, I. Introducció, transcripció i notes per Josep MASSOT I MUNTANER. Barcelona: Barcino, p. 7–34.
— (1985*b*): *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*. Barcelona: II Congrés Internacional de la Llengua Catalana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
— (1985*c*): *Els mallorquins i la llengua autòctona*. 2a ed. augm. Barcelona: Curial.
— (1987): «Cartes d'Antoni M. Alcover a Marià Aguiló». *Els Marges* núm. 38 (setembre 1987): 81–90.
— (1988): «La poesia popular i la Renaixença». *Caplletra* núm. 5 (Tardor 1988): 51–71.
— (1990): «[sense títol]». Dins *El món de Joan Amades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament de Cultura, p. 327.
— (1992): *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
— (1993): «Introducció». Dins Joan PUNTÍ I COLLELL: *Ideari cançonístic Aguiló*. Edició a cura de Josep MASSOT I MUNTANER. Barcelona: Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5–19.
— (1993–2011): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*. 18 volums (del 4 al 21). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Massot i Muntaner, Josep (1994*a*): «Baltasar Samper i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya». Dins Salvador Rebés (ed.): *Actes del Col·loqui sobre Cançó Tradicional. Reus, setembre 1990*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 23–27.

— (1994*b*): «Introducció». Dins Baltasar Samper: *Estudis sobre la cançó popular*. Edició a cura de Josep Massot i Muntaner. Barcelona: Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5–25.

— (1997): «Marià Aguiló i la descoberta de la poesia popular». Dins Manuel Jorba; Antònia Tayadella; Montserrat Comas (eds.): *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Víctor Balaguer, p. 115–135.

— (1999): *Semblances i comentaris*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2001): *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2003): *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2004): *Escriptors i erudits contemporanis. Quarta sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2006): *Escriptors i erudits contemporanis. Sisena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2007): *Escriptors i erudits contemporanis. Setena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2008*a*): «Pròleg». *Randa* núm. 61: 5–9.

— (2008*b*): *Escriptors i erudits contemporanis. Vuitena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2011): *Escriptors i erudits contemporanis. Desena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2012): *Escriptors i erudits contemporanis. Onzena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2014): *Rafael Patxot i Jubert. El savi, el mecenes, el patriota*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2016): *A la Ciutat dels llibres. Segona sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2017): *De València i Mallorca*. Edició a cura de Vicent Simbor. València: Publicacions de la Universitat de València.

Memòria del Primer Congrés de Cultura Tradicional i Popular. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1983.

Milà i Fontanals, Manuel (1853): *Observaciones sobre la poesía popular, con muestras de romances catalanes inéditos*. Barcelona: Impremta de Narciso Ramírez.

— (1882): *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales.* 2a ed. refosa i augm. Barcelona: Llibreria de D. Álvaro Verdaguer. [Edició facsímil. Barcelona: Alta Fulla, Reprints, 1999].

Miquel i Vergés, Josep Maria (1979): *Els primers romàntics dels països de llengua catalana*. Barcelona: Leteradura. [Edició facsímil de l'edició de 1944].

Miralles, Joan (1980): «Bibliografia poètica i folklòrica del P. Francesc Bonafè (1929–59)». *Lluc* núm. 691 (maig–juny 1980): 58–60.

Molas, Gustau (2015): «L'Amades de postguerra. La construcció del MIAP». *Canemàs* núm. 11: 57–69.

Molas, Joaquim (2017): «Discurs de contestació» [2002]. Dins Josep Massot i Muntaner: *De València i Mallorca*. Edició a cura de Vicent Simbor. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 371–377.

Moll, Francesc de B. (1925): «Com ha d'esser el "Diccionari Català-Valencià-Balear"». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* tom xiv, núm. 1 (gener–juny 1925): 3–15.

— (1934): *Cançons populars mallorquines I. Amoroses.* Palma: Impremta Mossèn Alcover.

— (1954): «Pròleg». Dins Isidor Macabich: *Romancer tradicional eivissenc*. Palma: Moll, p. 7–11.

— (1966): «Assaig d'estudi preliminar». Dins Rafel Ginard: *Cançoner popular de Mallorca*, I. Palma: Moll, p. xiii–lxxxiv.

— (2003): *Obres completes I: Escrits autobiogràfics*. Ed. a cura de Pilar Perea. Mallorca: Moll.

— (2004): *Obres completes II: Mossèn Alcover i l'Obra del Diccionari*. Ed. a cura de Pilar Perea. Mallorca: Moll.

Moll, Isabel (en premsa): «L'arxiduc Lluís Salvador, entre la història i la historiografia».

Moners i Sinyol, Jordi; Artur Quintana i Font (2015): «Nueba edizión de a *Pastorada de Castigaleu*». *Luenga & fablas* núm. 19: 115–147.

Monjo, Joan-Lluís; Eugènia Mascaró (2007): «Observacions a propòsit de «Noticia de 'els rabuts' de Tàrbena» d'Adolf Salvà». *Randa* núm. 59: 109–132.

Montclús i Esteban, Joaquim (2014): *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Montanya, Maria (1993): *La font encantada. Contes i records*. Impremta Orriols Balsareny.

Moreira, Joan (1934): *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregaries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*. Tortosa: Imprenta Querol.

Moret, Hèctor (1995*a*): «Tirallongues onomàstiques de l'Alta Ribagorça occidental». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* núm. 60: 316–324.

— (1995*b*): «La cultura popular (literatura i costumari) de l'Aragó catalanòfon contenguda en diverses obres lexicogràfiques i folklòriques». *Sorolla't* núm. 10: 13–21.

— (1999): «Algunas notas a propósito de los géneros breves de la literatura popular y tradicional». *Temas de Antropología Aragonesa* núm. 9: 101–111.

— (2001): «Aforismos circunstanciales: ¿Un nuevo género breve de la poesía oral y tradicional». Dins *Lyra minima oral. Los géneros breves de la literatura tradicional. Actas del II Congreso Internacional celebrado en la Universidad de Alcalá, 28-30 de octubre de 1998*. Alcalá: Universidad de Alcalá, p. 409–414.

Moser, Hans (1962): «Vom Folklorismus in unserer Zeit». *Zeitschrift für Volkskunde* núm. 58: 177–209.

Muñoz Torrijos, Nereida (2007): *Cultura popular en la comarca del Bajo Aragón-Caspe/Baix Aragó-Casp*. Saragossa: Comarca de Bajo Aragón-Caspe/Baix Aragó-Casp.

Newall, Venetia (1979): «Busk, Rachel Harriette». Dins *Enzyklopädie des Märchens*. Berlín/Nova York: Walter de Gruyter, vol 2, p. 1054–1055.

Nicolau, Lluís (1922): *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*. Tom I: Anys 1840–1874. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

— (1932): *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*. Tom II: Anys 1875–1880. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Noell, René (1973): *Essai de Bibliographie roussillonnaise 1906–1940, 1940–1960*. Prada de Conflent: Terra Nostra.

Noell, René (1976): *Essai de Bibliographie roussillonnaise des origines à 1906*. Prades de Conflent: Terra Nostra.
— (1983): *Essai de Bibliographie roussillonnaise de 1960 à 1980*. Prada de Conflent: Terra Nostra.
Nughes, Antoni (1991): *Ramon Clavellet*. L'Alguer: Edicions del Sol.
— (1996): *Tradizioni, usi, costumi di Alghero de Joan Palomba. Tradicions, usos i costums de l'Alguer*. L'Alguer: Edicions del Sol.
Obrador, Mateu (1877): «Just dues paraules». *Museo Balear* núm. 12 (31 de desembre de 1877): 458–460.
— (1884): «El folk-lore y la educación infantil». *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza* núm. 25 (31 de gener): 194–196; núm. 26 (29 de febrer): 201–203; núm. 28 (30 d'abril): 217–219.
Ong, Walter (1982): *Orality and Literacy: The technologizing of the word*. Nova York: Routledge.
Oriol, Carme (1990): «Revision of Amades' Classification of the Catalan Folktales». *Fabula. Journal of Folktale Studies* núm. 31 (3/4): 304–312.
— (1996): «Les Rondaies de Mallorca de l'arxiduc Lluís Salvador: oralitat i gèneres dels relats». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* núm. XXXII. *Miscel·lània Germà Colón*/5: 77–89.
— (1997): *El folklore andorrà en el seu context. «La guerra d'Andorra amb els Estats Units» i altres mostres de folklore*. Barcelona: Alta Fulla/Govern d'Andorra.
— (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls: Cossetània.
— (2008): «Verdaguer, Jacint (1845–1902)». Dins Donald Haase (ed.): *The Greenwood Encyclopedia of World Folktales and Fairy Tales*. Westport/London: Greenwood Press, vol. 3, p. 1011–1012.
— (2011): «Les rondalles d'Enric Valor en el marc de la rondallística catalana». Dins Gemma Lluch; Josep M. Baldaquí (eds.): *Nova reflexió sobre l'obra d'Enric Valor*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 95–109.
— (2013): «Massot i Muntaner, Josep. Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993–2011, vols. 4 a 21». *Estudis Romànics* núm. 35: 579–585 [reproduït a Vicent Simbor (ed.) (2017): *Josep Massot i Muntaner. De València i Mallorca*. València: Universitat de València, p. 404–416].

Oriol, Carme (2014*a*): «Édition de la correspondance entre les folkloristes Walter Anderson et Joan Amades». *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 3: 49–84. DOI: <https://doi.org/10.17345/elop201449-84>.

— (2014*b*): «Joan Amades i la internacionalització de la rondallística catalana». *Canemàs* núm. 11: 71–85.

— (2014*c*): «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, un gran projecte de país». *Serra d'Or* núm. 649 (gener 2014): 24–27.

— (2014*d*): «Fernán Caballero». Dins *Enzyklopädie des Märchens*. Berlín/Nova York: Walter de Gruyter, vol. 14, p. 1662–1665.

— (2014*e*): «Tipologia dels textos de narrativa folklòrica: de la transcripció a la recreació». Dins Alexandre Bataller; Margalida Coll (eds.): *Literatura oral i educació: Simbiosi i complicitats*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 167–176.

—(2015*a*): «Digital Archives and the Study of Catalan Folk Literature». *Folklore* vol. 126, núm. 3: 336–346.

— (2015*b*): «La internacionalització de la literatura popular catalana: les traduccions de l'obra de Joan Amades». Dins Àlex Martín; Adolf Piquer; Fernando Sánchez (eds.): *Actes del Setzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Salamanca 2012*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 3, p. 249–259.

— (2015*c*): «Walter Anderson's letters to Joan Amades: A study of the collaboration between two contemporary folklorists». *Folklore. Electronic Journal of Folklore* núm. 62: 139–174.

— (2015*d*): «Les dones folkloristes i la literatura popular catalana a Catalunya, un segle d'estudis i recerques». *eHumanista/IVITRA* núm. 8: 656–668.

— (2016*a*): «Cap a una història de la literatura popular catalana: l'aportació de Catalunya». *eHumanista/IVITRA* núm. 9: 48–64.

— (2016*b*): *Estudis de literatura popular. Història i mètodes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Oriol, Carme; Josep M. Pujol (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament de Cultura.

ORIOL, Carme; Josep M. PUJOL (2008): *Index of Catalan Folktales*. Folklore Fellows' Communications 294. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

— (2010): «Organització i difusió del corpus biobibliogràfic de la literatura popular catalana». Dins Mònica SALES; Caterina VALRIU (eds.): *Etnopoètica: incidència, difusió i comunicació en el món contemporani*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 43–50.

— (2011): «Recerca i documentació en etnopoètica i folklore: l'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la URV». *Estudis Romànics* núm. 33: 325–332.

ORIOL, Carme; Pere NAVARRO; Mònica SALES (2010): *Literatura oral de Faió, Favara, Maella i Nonasp*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.

ORIOL, Carme; Emili SAMPER (eds.) (2010): *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*. Tarragona/Palma: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili/Edicions de la Universitat de les Illes Balears.

— (eds.) (2011): *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili. <http://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/book/11> [data de consulta: desembre de 2017].

— (eds.) (2013): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.

— (2016*a*): «Compartint imaginaris: una mirada sobre la literatura popular nord-catalana». Dins Christian LAGARDE; Martine BERTHELOT; Marie GRAU (eds.): *Aspectes de la literatura de Catalunya del Nord/Aspects de la littérature de Catalogne du Nord*. Perpinyà: Trabucaire, p. 55–65.

— (2016*b*): «Rumours and contemporary legends today: "The Vanishing Hitchhiker" in RumorFolk database». *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 5: 71–83. DOI: https://doi.org/10.17345/elop201671-83

ORPÍ, Pere (1996): *Rondalles mallorquines inèdites*. Palma: Lleonard Muntaner.

ORTIZ, Carmen (1994): *Diccionario Histórico de la Antropología Española*. Madrid: CSIC.

Palau i Vergés, Montserrat (2012): «Les aportacions al feminisme de les folkloristes Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó». Dins Josep Temporal; Laura Villalba (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions.* Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 13–25.

— (2014): «L'epistolari de Rossend Serra Pagès: les folkloristes catalanes de començaments del segle xx». *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 3: 85–97. DOI: http://dx.doi.org/10.17345/elop201485-97

Palomar, Salvador (1991): «Cels Gomis i Mestre (1841–1915): materials folklòrics aplegats a la Franja». *Sorolla't* núm. 8: 19–26.

— (ed.) (2015): *Aplec de cançons populars catalanes. Cels Gomis i Mestre (1841–1915)*. Calaceit: Carrutxa.

Palomar, Salvador; Salvador Rebés (1993): «L'Arxiu de Cançoner i Música Tradicional de Reus». Dins Salvador Rebés (ed.): *Actes del Col·loqui sobre cançó tradicional. Reus, setembre 1990*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 605–614.

Palomba, Joan (1908): «Traditions et Coutumes d'Alguer (Sardaigne)». *Revue Catalane* núm. 22: 305–307; núm. 23: 329–333; núm. 24: 382–386.

Palomba, Joan (1911): «Tradizioni, usi, costumi di Alghero». *Archivio Storico Sardo* núm. VII: 211–240. [Reeditat amb l'ampliació posterior dins Nughes 1996].

Pantebre, Rosalia (2004): *Per temps vell, al Pirineus*. Impressió Grafinter.

Panyella i Ferreres, Ramon (2013): *Francesc Pelai Briz: entre la literatura i l'activisme patriòtic*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Paredes, Maria; Josefina Salord (2005): «Introducció». Dins Antoni Febrer: *Poesies I: Gloses i cobles*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5–32.

Pastre, Louis (1916): «Note de folklore: À propos des Cris de la rue, de Grando». *Revue Catalane* núm. 111 (5 de febrer de 1916): 44–46.

Patxot, Rafael [1926–1938]. *Dietari. Institució Patxot*. <http://patxot.espais.iec.cat/destacats-en-linia/dietari-institucio-patxot/> [darrera consulta: juny de 2016].

Peers, E. Allison (1945): «Folk-Tales of Mallorca. Translated by David Huelin. Buenos Aires, Agonia, Paraná 831, 1945». *Bulletin of Spanish Studies*, vol. xxii: 223–225.

Pérez, Òscar (2011): «L'ambició d'Aleix i la censura: història de l'expedient 3322/59». *Ítaca. Revista de Filologia* núm. 2: 205–239.

Pons, Antoni (1929): «Mateu Obrador Bennàsser (esbós biogràfic)». *La Nostra Terra* núm. 13 (gener 1929): 12–15.

Pons, Damià (2010): *Trajectes literaris: De Mateu Obrador a Baltasar Porcel*. Palma: Lleonard Muntaner.

— (2017): «Josep Massot i Muntaner, Premi d'Honor de les lletres Catalanes 2012» [2012]. Dins Josep Massot i Muntaner: *De València a Mallorca*. Edició a cura de Vicent Simbor. València: Publicacions de la Universitat de valència, p. 377–383.

Pons, Josep Sebastià (1908): «Les "Contes Vallespirencs"». *Revue Catalane* núm. 14 (15 de febrer de 1908): 47–52.

Portella, Josep (1999): «Trobades de cultura popular». Dins *Enciclopèdia de Menorca, Tom catorzè/antropologia I*. Maó: Obra Cultural de Menorca, p. 63.

— (2014): «Els Quaderns de Folklore. Trajectòria en el temps». *Quaderns de Folklore* núm. 100 (17 de gener de 2014): 5–95.

Prat, Joan (1980): «Els estudis etnogràfics i etnològics a Catalunya». *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* núm. 1: 28–36.

— (2005): «Petita reflexió amb motiu dels vint-i-cinc anys d'"Els estudis etnogràfics i etnològics a Catalunya"». *Quaderns-e* núm. 6: 1–5 <http://www.antropologia.cat/antiga/quaderns-e/re_num_1/prat.htm> [data de consulta: setembre de 2017].

Prats, Llorenç (1982): «Els precedents dels estudis etnològics a Catalunya: Folklore i etnografia (1853–1959)». *Ciència* núm. 15 (abril 1982): 244–251.

— (1988): *El mite de la tradició popular: Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle xix*. Barcelona: Edicions 62.

— (1991): «Los precedentes de los estudios etnológicos en Cataluña, folklore y etnografia (1853–1959)». Dins Joan Prat; Ubaldo Martínez; Jesús Contreras; Isidoro Moreno (eds.): *Antropología de los pueblos de España*. Madrid: Taurus, p. 77–86.

— (1991–1992): «Els reculls folklòrics de la literatura de tradició oral». Dins *De la literatura popular a la literatura culta. Seminari El Gust*

per la Lectura (curs 1991–92). Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament d'Ensenyament–Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa–Servei d'Ensenyament del Català, p. 5–28.

PRATS, Llorenç (1996): «Invention de la tradition populaire et construction sociale de l'identité en Catalogne». Dins Daniel FABRE (ed.): *L'Europe entre cultures et nations*. París: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, p. 25–39. <http://books.openedition.org/editionsmsh/3907> [data de consulta: setembre de 2017].

PRATS, Llorenç; Dolors LLOPART; Joan PRAT (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions (1853–1981)*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular.

PUJOL, Josep M. (1985): «Literatura tradicional i etnopoètica: Balanç d'un folklorista». Dins Dolors LLOPART; Joan PRAT; Llorenç PRATS (eds.): *La Cultura Popular a debat*. Barcelona: Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla, p. 158–167.

— (1986): «Històries extraordinàries, llegendes urbanes». *Perspectiva Escolar* núm. 102: 16–20.

— (1989*a*): «La crisi del folklore». *Serra d'Or* núm. 359: 20–23.

— (1989*b*): «Pau Bertran i Bros (1853–91), una cruïlla del folklore català». Dins Pau BERTRAN I BROS: *El rondallari català*. Barcelona: Alta Fulla, p. VII–LXV.

— (1990): «L'estudi del folklore: Del text al context». *Cultura* núm. 8: 35–36.

— (1991–1992): «Folklore narratiu: la rondalla i la llegenda». Dins *De la literatura popular a la literatura culta. Seminari El Gust per la Lectura (curs 1991–92)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament d'Ensenyament–Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa–Servei d'Ensenyament del Català, p. 67–79.

— (1993): «Josep Romeu i Figueras, folklorista». Dins Josep ROMEU I FIGUERAS: *Materials i estudis de folklore*. Barcelona: Alta Fulla, p. 5–28.

— (1999): «Introducció a una història dels folklores». Dins Ignasi ROVIRÓ; Josep MONSERRAT (eds.): *La cultura. Col·loquis de Vic 3*. Barcelona: Universitat de Barcelona–Vicerectorat de Recerca, p. 77–106.

Pujol, Josep M. (2003): «Actes etnopoètics, actes de paraula». Dins Josep Monserrat; Ignasi Roviró (coords.): *La poesia. Col·loquis de Vic 7*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 95–110.

— (2004): «Un episodi preliminar de la història de la rondallística catalana: Milà i Fontanals, 1853». Dins Magí Sunyer; Roser Pujadas; Pere Poy (eds.): *Literatura i identitats*. Valls: Cossetània, p. 59–79.

— (2007): «Del(s) folklore(s) al folklore de la comunicació interactiva». Dins Caterina Valriu; Joan Armangué (eds.): *Els gèneres etnopoètics: Competència i actuació*. Dolianova: Grafica del Parteolla, p. 97–116.

— (2009): «La rondalla (o com voldríem que fos la vida)». *Escola Catalana* núm. 457: 12–14.

— (2010*a*): «El rei En Jaume i Maria F.: la construcció artística del relat oral interactiu». Dins Carme Oriol; Emili Samper (eds.): *El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura*. Tarragona/Palma: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili/Edicions de la Universitat de les Illes Balears, p. 11–31.

— (2010*b*): «Francesc de S. Maspons i Labrós en la rondallística del seu temps». Dins Francesc de S. Maspons i Labrós: *Lo rondallaire*. Valls: Cossetània, p. 7–52.

— (2012): «'L'arca santa de nostras ricas tradicions': Poesia popular i rondallística a Catalunya (1841–1866)». Dins Josep M. Domingo (ed.): *Joc literari i estratègies de representació. 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura–Institut d'Estudis Catalans, p. 173–197.

— (2013*a*): «El foklore verbal: Balanç d'actualitat i línies de futur». *Ausa* vol. 26, núm. 171: 20–33.

— (2013*b*): *Three Selected Papers on Catalan Folklore*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili <http://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/book/15> [data de consulta: desembre de 2017].

Pujol, Francesc; Joan Puntí (1926): «Observacions, apèndixs i notes al "Romancerillo catalán" de Manuel Milà i Fontanals». Dins *Materials*, volum I, fascicle I. Barcelona: Obra del Cançoner Popular de Catalunya, p. 9–91.

Quadrado, Josep Maria (1841): «Poetas mallorquines». *La Palma* núm. 29 (18 d'abril de 1841): 229–234.
Quintana, Artur (1989): *El català a l'Aragó*. Barcelona: Curial.
— (1994): «El mite del comte N'Arnau a la Ribagorça». Dins *De orbis Hispani Linguis litteris historia moribus. Festschrift für Dietrich Briesemeister zum 60. Geburtstag*. Franfurt am Main: Domus Editoria Europaea, p. 333–351.
— (1996): «L'onomàstica en la literatura popular catalana a l'Aragó». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* núm. 65: 11–24.
— (1998): «La literatura popular catalana a l'Aragó». Dins *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*. Calaceit: Patronat Pro-Batea, p. 321–329.
— (2006): «Uns irrintzi ribagorçans?». Dins *Batec a batec. Miscel·lània de treballs oferts en honor de Josep Galan i Castany*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca/Associació Cultural del Matarranya, p. 179–185.
— (2007): *Xandra. Estudios aragoneses de luenga e literatura. Estudios aragoneses de lengua y literatura. Estudis aragonesos de llengua i literatura*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya/Institut d'Estudis del Baix Cinca.
— (2009): *Roda la mola. Poesia del Baix Aragó de llengua catalana dels orígens als nostres dies*. Terol: Instituto de Estudios Turolenses.
Quintana, Artur; Lluís Borau; Carles Sancho; Hèctor Moret (eds.) (1995): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa, 1. Narrativa i Teatre; 2. Cançoner*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
— (1996): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa, 3. Gèneres menors de la literatura popular*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
Quintana, Artur; Lluís Borau; Glòria Francino; Hèctor Moret (eds.) (1997): *Bllat Colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça, 1. Narrativa i Teatre; 2. Cançoner; 3. Gèneres etnopoètics breus no musicals*. Calaceit: Instituto de Estudios Altoaragoneses/Institut d'Estudis del Baix Cinca/Institut d'Estudis Ilerdencs/Diputació General d'Aragó.
Ramis, Andreu (2002): *El folklore i l'etnografia a les Balears (segles xix i xx)*. Palma: Documenta Balear.

Rebés, Salvador (ed.) (1994): *Actes del Col·loqui sobre cançó tradicional. Reus, setembre 1990*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
— (2005): «La recol·lecció de cançons populars al segle xix». Dins Josep Massot i Muntaner (dir.): *El cançoner popular català (1841–1936)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament de Cultura, p. 26–45.
Reixach, Modest (1996): «Fundació Serveis de Cultura Popular». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 8: 108–110.
Rifa, Jean; Patrice Teisseire-Dufour (2004): *Des hommes et le Roussillon, biographies*. Perpinyà: Trabucaire.
Roca, Rafael (2010): *El valencianisme de la Renaixença*. Alzira: Bromera.
— (2011): *La Renaixença valenciana i el redescobriment del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880–1911)*. València: Denes.
— (2017): «Bibliografia». Dins Josep Massot i Muntaner: *De València i Mallorca*. Edició a cura de Vicent Simbor. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 71–122.
Roma, Josefina (1986): «Etnografía y folklore en Cataluña». Dins Ángel Aguirre (ed.): *La antropología cultural en España*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, p. 161–183.
— (1995): «Cels Gomis y su trabajo en Aragón». *Temas de Antropología Aragonesa* núm. 5: 191–212.
— (2005): «La dona en les cançons tradicionals a la Ribagorça». *Ripacurtia* núm. 3: 85–108.
— (2012): «La descoberta de la música tradicional del Pirineu. Palmira Jaquetti i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya». *Annals del Centre d'Estudis comarcals del Ripollès* 2010–2011: 231–237.
— (2015*a*): «El llarg camí del Mal Caçador. El Comte Arnau i el Barón d'Espés revisitats». *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* núm. 4: 95–105. DOI: http://dx.doi.org/10.17345/elop201595-105
— (2015*b*): «Joan Amades. Llums i ombres». *Canemàs* núm. 11: 19–40.
— (2016): «L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca». *Revista d'Etnologia de Catalunya* núm. 41: 56–66.

ROMA, Josefina; Dolors MARÍN (1996): «Sara Llorens i el seu Rondallari. Una dona fent treball de camp a començaments de segle». *Hojas de Warmi* núm. 7: 79–88.

ROMA I CASANOVAS, Francesc (1998): «Dona i excursionisme: una passejada per la literatura excursionista de muntanya». <http://www.francescroma.net/web/genere.pdf> [data de consulta: juny de 2016].

ROMEU I FIGUERAS, Josep (1948): *El mito de «El Comte Arnau» en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*. Barcelona: CSIC-Archivo de Etnografía y Folklore de Cataluña.

— (1953): *La nit de Sant Joan*. Barcelona: Barcino. [Edició facsímil. Barcelona: Alta Fulla, 1993].

— (1974): *Poesia popular i literatura. Estudis i textos*. Barcelona: Curial.

— (1990): «Un breu apunt». Dins *El món de Joan Amades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya–Departament de Cultura, p. 332.

— (1993*a*): *Estudis de lírica popular i lírica tradicional antigues*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (1993*b*): *Materials i estudis de folklore*. Estudi preliminar i índex analític de Josep M. PUJOL. Barcelona: Alta Fulla.

— (2000): *Recerques d'etnologia i folklore*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2003): *Quadern de memòries*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2008) *Dietari sense dates*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

RondCat: Cercador de la rondalla catalana. Arxiu de Folklore. Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili <http://rondcat.arxiudefolklore.cat> [data de consulta: novembre de 2017].

ROSSELLÓ, Ramon (2008): *Mateu Obrador Bennàssar: Biografia i obra literària*. Felanitx: edició d'autor.

ROSSELLÓ, Pere (1999): *Els camins de la cançó: Vida i obra del P. Rafel Ginard Bauçà*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ROURE, Josep (1948): *Contes d'Eivissa*. Mèxic: Club del Llibre Català.

ROVIRÓ, F. Xavier (2010): «Les llegendes de la Plana de Vic (dins l'arxiu del GRFO)». Dins Mònica SALES; Caterina VALRIU (eds.):

Etnopoètica: Incidència, difusió i comunicació en el món contemporani. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 95–113.

Roviró, F. Xavier (2016): «The Osona Research Group on Folklore: research and the archive». *Estudis de Literatura Oral Popular/ Studies in Oral Folk Literature* núm. 5: 85–97. DOI: https://doi.org/10.17345/elop201685-97

Rubió i Balaguer, Jordi (1991): *Mestres, companys i amics*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Rul·lan, Josep (1900): *Literatura popular mallorquina*. Sóller: Impremta de La Sinceridad.

Sales, Mònica; Caterina Valriu (eds.) (2010): *Etnopoètica: Incidència, difusió i comunicació en el món contemporani*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

Salvà, Adolf (1988): *De la Marina i muntanya: folklore*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert/Ajuntament de Callosa d'en Sarrià.

Samper Prunera, Emili (2013): *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841–1915)*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.

— (2015*a*): *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre. Edició, catalogació i estudi*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2015*b*): «Variations on Witches: a Proposal for Catalogation». *Fabula. Journal of Folktale Studies* núm. 56 (1/2): 17–39. DOI: https://doi.org/10.1515/fabula-2015-0002

Sánchez Gozalbo, Àngel (1920): «Folk-lore. Nuestros colaboradores». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* vol. i: 43–47.

Sánchez-Cutillas, Carmelina (1974): *Francisco Martínez y Martínez. Un humanista alteano (1866–1946)*. Alacant: Caja de Ahorros Provincial de Alicante.

Sanchis Guarner, Manuel (1963–1968): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*. 4 volums. València:

— (1975): «Pròleg». Dins Enric Valor: *Obra literària completa*, vol. I València: Gorg.

Sancho Meix, Carles (2016): «*Lo Molinar*, 20 anys». *Temps de Franja* núm. 131 (novembre 2016): 4.

Sbert, Miquel (1992): «Llindar». Dins *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*. Llucmajor: Edicions de Pinte en Ample, p. 5–9.

SBERT, Miquel (1999): «El P. Rafel Ginard Bauçà i el *Cançoner popular*». Dins Rafel GINARD: *Sant Joan, la meva terra*. Sant Joan: Col·lectiu Teranyines, p. 59–80.

— (2000*a*): «La *performance* en poesia de tradició oral». Dins Joan MAS; Joan MIRALLES; Pere ROSSELLÓ (eds.): *Actes de l'Onzè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. III, p. 84–107.

— (2000*b*): «Pròleg». Dins Sebastià CARDELL; Bartomeu FONT; Miquel SBERT: *Cultura oral a Llucmajor*. Llucmajor: Edicions de l'Ajuntament, p. I–XII.

— (2012): «Un folklorista de Llucmajor (Mallorca) Sebastià Cardell i Tomàs». Dins Josep TEMPORAL; Laura VILLALBA (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 249–255.

— (2016): «Nota introductòria». Dins Baltasar COLL: *Folklore de Llucmajor: Rondalles. Feines. Costums. Festes*. Palma: Lleonard Muntaner, p. 7–20.

SCANU, Pasqual (1964) [1961]: *Alghero e la Catalogna*. 2a edició. Càller: Editrice Sarda Fratelli Fossataro.

— (1970): «Joan Pais i Melis: la vida i l'obra». Dins Joan PAIS: *Gramàtica algueresa*. Barcelona: Barcino, vol. I, p. 7–51.

— (1985): *Rondalles alguereses*. Barcelona: Dalmau.

SCHEJBAL, Jan; David UTRERA (2004): «Les traduccions en txec i eslovac d'obres literàries catalanes i viceversa». *Quaderns. Revista de Traducció* núm. 11: 45–57.

SCHWENDINGER, Helga (1991): *El archiduque Luis Salvador de Austria: Príncipe, científico, viajero*. Palma: Miquel Font.

SEGUÍ, Salvador (1973): *Cancionero musical de la provincia de Alicante*. Alacant: Diputació.

SERRA I KIEL, Dolors (2002): *Bibliografia de Catalunya Nord (1502–1999)*. Cabrera de Mar/Codalet: Galerada/Terra Nostra.

SERRA I PAGÈS, Rossend (1901): «Quatre paraulas sobre l'instrucció de la dona». *La Veu de Catalunya* núm. 979 (1 d'octubre de 1901): 4.

SERRA I PAGÈS, Rossend (1926): *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagés. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves deixebles en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875–1925)*. Barcelona: Estampa de la Casa Miquel-Rius.

SERRA I PAGÈS, Rossend (1928): «El domini del folklore». *Arxiu de Tradicions Populars* núm. 1 (maig 1928): 8–10.
SERRANO, Rosa (1995): *Enric Valor. Converses amb un senyor escriptor*. València: Tàndem.
SOLDEVILA, Ferran (dir.) (1961): *Un segle de vida catalana. 1814–1930*. 2 volums. Barcelona: Alcides.
SOLER I AMIGÓ, Joan (2010): *Joana Vidal, folklorista*. Valls: Cossetània.
SOTELO VÁZQUEZ, Marisa (2007): «Emilia Pardo Bazán y el folklore gallego». *Garoza: revista de la Sociedad Española de Estudios Literarios de Cultura Popular* núm. 7: 293–314.
TEMPORAL, Josep; Laura VILLALBA (eds.) (2012): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer.
THOS I CODINA, Terenci (1866): *Lo llibre de l'infantesa: Rondallari català*. Barcelona: Estampa y Llibrería de Verdaguer. [Edició facsímil. Mataró/Barcelona: Patronat Municipal de Cultura/Alta Fulla, 1985.]
TODA I GÜELL, Eduard (1888): *Un poble català d'Itàlia. L'Alguer*. Barcelona: La Renaixensa. [Edició en italià a cura de Rafael CARIA. Sàsser: Gallizzi, 1981].
TOMÀS, Margalida (2008): «Piferrer, Milà, Aguiló i la literatura tradicional». *Catalonia* núm. 1: 1–18.
TORRENT FÀBREGAS, Joan (1987): «Primers contactes de Verdaguer amb els catalans del Rosselló». *Faig. Revista literària* núm. 29. [Inclòs dins *Anuari Verdaguer* núm. 7 (1992): 231–241].
TRIAS, Sebastià (1991): «La antropología itinerista del *Die Balearen*». *Estudis Baleàrics* núm. 41 (octubre 1991): 87–94.
— (1994): «Història, llegenda i paisatge». Dins ARXIDUC LLUÍS SALVADOR: *Els castells roquers de Mallorca: Història i llegenda*. Palma: Edicions Cort, p. 7–20.
UTHER, Hans-Jörg [ATU] (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Folklore Fellows' Communications 284–286. 3 volums. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
VALLS, Miquela (2016): «Josep Sebastià Pons i la cançó popular». Dins Christian LAGARDE; Martine BERTHELOT; Marie GRAU (eds.): *As-*

pectes de la literatura de Catalunya del Nord/Aspects de la littérature de Catalogne du Nord. Perpinyà: Trabucaire, p. 77–96.

Valor, Enric (1975): *Obra literària completa*, vol. i. València: Gorg.

— (1999): «Lectio del Dr. Enric Valor». Dins Vicent i Heike van Lawick (eds.): *Valoriana. Estudis sobre l'obra d'Enric Valor*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, p. 19–24.

Valriu, Caterina (2009): *Paraula viva. Articles sobre literatura oral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2011): «El Grup d'Estudis Etnopoètics: Recerca, preservació i difusió de la literatura oral catalana». *Estudis Romànics* núm. 33: 333–340.

— (2015): «Les *Llegendes de les Balears* d'Andreu Ferrer: temàtica i tipologies narratives». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* núm. 71: 247–257.

Valriu Caterina; Joan Armangué (eds.) (2007): *Els gèneres etnopoètics: Competència i actuació*. Càller: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

Veny, Joan (2017): «Presentació de Josep Massot i Muntaner» [2007]. Dins Josep Massot i Muntaner: *De València i Mallorca*. Edició a cura de Vicent Simbor. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 367–371.

Vergés, Àngel; Vicent Vidal (eds.) (2015): *Etnopoètica: Arxius i materials inèdits*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura.

Vich, Llorenç (2008): *Bibliografia de Mn. Antoni Gili Ferrer*. Artà: Ajuntament.

Vidal, Joan Francesc; Albert Aragonés (2015): «Introducció». Dins Joan Moreira: *Quan lo pare no té pa. Recull de cançons i tocades populars de la ciutat de Tortosa, 1908*. Edició a cura de Joan F. Vidal i Albert Aragonés. Tarragona: Publicacions URV.

Vidal, Vicent (2013): «Les publicacions etnopoètiques a l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert». Treball final del Màster Interuniversitari en Assessorament Lingüístic i Cultura Literària dirigit pel Dr. Joan Borja. Alacant: Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant.

Vidal, Vicent (2014): «L'escola en valencià i els ensenyants-folkloristes». Dins Alexandre Bataller; Margalida Coll (eds.): *Literatura oral i educació: Simbiosi i complicitats*. Alacant: Grup

d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 63–75.

— (2015*a*): «Joaquim Martí i Gadea, Francesc Martínez i Martínez i Manuel Sanchis Guarner: tres folkloristes valencians biografiats». Dins Joaquim Espinós; Antoni Maestre; Isabel Marcillas (eds.): *La biografia a examen*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 113–126.

— (2015*b*): «L'obra folklòrica de Just Sansalvador». Dins Àngel Vergés; Vicent Vidal (eds.): *Etnopoètica: Arxius i materials inèdits*. Alacant: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, p. 193–209.

— (2015*c*): «L'etnopoètica en la Renaixença valenciana: contextualització i vinculació amb la Corona d'Aragó». *Revista Internacional d'Humanitats* núm. 33: 53–62.

— (2016*a*): «Panoràmica de la folklorística valenciana: autors, períodes, textos i contextos». *eHumanista/IVITRA* núm. 9: 5–30.

— (2016*b*): «Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873–1975)». Tesi doctoral dirigida pel Dr. Joan Borja i per la Dra. Carme Oriol. Alacant: Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant.

— (2017): «Les cròniques del Centre Excursionista de Lo Rat Penat: presència del folklore». Dins Lluís-Xavier Flores; Joan-Lluís Monjo (eds.): *Excursions, viatges, migracions: Etnopoètica i mobilitat humana*. Alacant: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Llengua i Literatura, Grup d'Estudis Etnopoètics, p. 131–148.

Vila, Pau (1929): «Pere Vidal». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* núm. 414 (novembre 1929): 405–408.

Vilar, Ramon (2015): «Joan Amades i la música». *Canemàs* núm. 11: 105–129.

Vilarassa Ruiz, Clara (2011): «La particularitat rossellonesa a través de Carles Grandó». Tesi doctoral dirigida per Francesc Feliu. Girona: Universitat de Girona.

Villalba, Laura (2012): «La dona catalana i els estudis folklòrics a principis del segle xx: recuperant les genealogies perdudes». Dins Josep Temporal; Laura Villalba (eds.): *La recerca folklòrica: Persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura

Juan Gil-Albert/Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 43–54.

VILLALBA, Laura (2013): «(Les) folkloristes a la premsa catalana del primer terç del segle XX: un tabú en la història del folklore català». Dins Anna FRANCÈS; Jaume GUISCAFRÈ (eds.): *Erotisme i tabús en l'etnopoètica*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer/Grup d'Estudis Etnopoètics, p. 99–125.

— (2014): «Adelaida Ferré i Gomis, folklorista. Edició, catalogació i estudi del seu corpus rondallístic». Tesi doctoral dirigida per la Dra. Carme ORIOL CARAZO i codirigida per la Dra. Montserrat PALAU VERGÉS. Tarragona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. <http://hdl.handle.net/10803/293910> [data de consulta: novembre de 2017].

VILLALONGA, Guillem (2009): «Nota biogràfica del Pare Francesc Bonafè i Barceló, M. SS. CC». Dins Francesc BONAFÈ: *Paremiologia del Calendari*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics/Documenta Balear, p. 29–35.

VIOLANT, Ramon (1985) [1949]: *El Pirineo Español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona: Alta Fulla.

WEIGLE, Marta (1982): *Spiders and Spinters: Women and Mythology*. Alburquerque: University of New Mexico Press.

WILSON, William A. (2005): «Herder, folklore and romantic nationalism». Dins Alan DUNDES (ed.): *Folklore. Critical concepts in literary and cultural studies*. London/New York: Routledge, Taylor/Francis Group, vol. 2, p. 4–21.

ZUMTHOR, Paul (1983): *Introduction a la poésie orale*. París: Éditions du Seuil.

ÍNDEX

HISTÒRIA DE LA LITERATURA POPULAR CATALANA,
coeditada per la Universitat Rovira i Virgili, la Universitat d'Alacant i la Universitat de les Illes Balears, s'ha publicat en el marc de la celebració dels 200 anys del naixement de Manuel Milà i Fontanals i dels 150 anys del naixement d'Aureli Capmany i Farrés.

Patrimoni Literari

La literatura popular, entesa en el sentit que en anglès es dóna al terme «folk literature», representa com a mínim la meitat de la literatura que es produeix en una cultura. Tanmateix, sovint no som prou conscients de la importància que té ni de l'espai que ocupa en les nostres vides. El present llibre pren com a objecte d'estudi aquesta branca del folklore, que es coneix també amb les denominacions de literatura tradicional, literatura oral, literatura oral popular i etnopoètica, depenent de la tradició seguida al llarg de la història d'aquests estudis. Més concretament, el llibre se centra en l'estudi de la història de la literatura popular catalana i té per objectiu explicar la importància que ha tingut en el passat i encara té avui dia aquesta branca del saber en tots els territoris de parla catalana: Catalunya, les Illes Balears, el País Valencià, el Carxe, la Franja d'Aragó, Andorra, la Catalunya del Nord i l'Alguer.

El llibre és una obra col·lectiva en la qual hi han participat setze investigadors de diverses universitats i centres de recerca. En el marc d'aquesta col·laboració, s'han estudiat els autors, les obres, les institucions i els projectes que han contribuït de manera decisiva al desenvolupament de la literatura popular en cadascun d'aquests territoris des dels inicis del sorgiment del folklore com a ciència, a mitjans del segle XIX, fins a l'actualitat.

UNIVERSITAT ROVIRA i VIRGILI
[publicacions] urv

Amb el suport de
Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Universitat d'Alacant

UIB
Universitat de les Illes Balears
Edicions UIB